

1095/13

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

XXI. BIND

UDGIVET AF DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)

1960—62

Redigeret af *Peter Michelsen* (s. 1-184)
og *Niels Oxenvad* (s. 185-496) under medvirkning
af *Johan Hvidtfeldt*, *Kristian Hald* og
Knud Klem.

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHÅVN

Indlæg nr.

8. 1. 1921

INDHOLD

ARTIKLER

<i>Andersen, Vald.</i> : Hvordan forsvandt Lysgaard-Hids herreders tingbog 1727-36?	198
<i>Clausen, H. P.</i> : Aviser som historisk kilde	321
<i>Higgs, John</i> : Lokalhistorisk forskning i England og Wales	113
<i>Jørgensen, H. C.</i> : Lidt om lydånd	203
<i>Klem, Knud</i> : Handels- og Søfartsmuseets faglige og videnskabelige arbejde	11
<i>Lund, Hakon</i> : Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger	274
<i>Møller, Elna</i> : Den middelalderlige kirke som byggeplads	260
<i>Prange, Knud</i> : Dansk historisk arbejde. Har vi rimelige arbejdsvilkår – og udnytter vi dem rigtigt?	249
<i>Reinton, Lars</i> : Kildeverdien af historiske beretninger og andet traditionsstof fra ældre tider ..	185
<i>Yde-Andersen, David</i> : Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer	1

MINDEORD

<i>H. P. Hansen Herning</i>	392
-----------------------------------	-----

INSTITUTIONERNES VIRKSOMHED

Nationalmuseet,	
1. afd.	90, 224, 403
2. afd.	91, 225, 404
3. afd., Dansk Folkemuseum	92, 226, 404
Den kongelige Mønt- og Medaillesamling ...	93, 226, 406
Frilandsmuseet	93, 227, 406

Naturvidenskabelig afdeling	227, 407
Landbrugsmuseet	94, 228, 407
Kunstindustrimuseet	94, 228, 408
De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg	95, 229, 408
Tøjhusmuseet	95, 229, 408
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg	96, 230, 409
Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus	97, 232, 410
Museet for Holbæk og Omegn	411
Odense Bys Museer	99, 232, 411
Vendsyssel historiske Museum, Hjørring	233, 412
Aalborg Historiske Museum	98, 233, 413
Viborg Stiftsmuseum	414
Forhistorisk Museum, Århus	97, 234, 414
Museet på Koldinghus	235, 415
Haderslev Amts Museum	235, 416
Museet på Sønderborg Slot..	236, 416
Rigsarkivet	101, 237, 417
Landsarkivet for Sjælland m.m.	102, 237, 418
Landsarkivet for Fyn..	102, 238, 419
Landsarkivet for Nørrejylland	103, 238, 420
Landsarkivet for de sønderjyske landsdele ..	104, 239, 420
Erhvervsarkivet	104, 239, 421
Københavns stadsarkiv.	106, 241, 422
Frederiksberg Stadsarkiv	106, 241, 422
Det kgl. Bibliotek	106, 241, 423
Statsbiblioteket i Århus	107, 242, 424
Dansk Folkemindesamling	108, 243, 425
Nordisk Institut for Folkekundighed	109, 244, 426

IV

Foreningen Danmarks Folkeminder	110, 245, 426
Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget)	108, 244, 426
Institut for dansk Dialektforskning (Udvalg for Folkemaal) ..	112, 244, 427
Dansk Pressemuseum og Arkiv	111, 245, 428
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv	111, 246, 429
Institut for jysk sprog- og kulturforskning ..	246, 430
Institut for Presseforskning og Samtidshistorie	247, 431
Institut for Dansk Kirkehistorie	110, 247, 431
Det danske Sprog- og Litteraturselskab	110, 247, 431
Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie	110
Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie ..	110, 248, 432
Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie	248, 432

ANMELDELSER

a. Litteraturoversigter

Litteratur om dansk materiel folkekultur 1954-61 [Holger Rasmussen]	375
Litteratur om folkeminder 1954-61 [Bengt Holbek]	433
Litteratur om Danmarks forhistorie 1957-1960 [C. J. Becker]	346
Skandinaviens fire kirkeværker [Erik Molkte]	31
Litteratur for lokalhistorikere 1959	84
Nyere litteratur om ældre dansk sølv og guld [Inge Mejer Anton- sen]	121
Færøsk kulturhistorie [Holger Ras- mussen]	22

b. Enkeltanmeldelser

Achelis, Th. O.: Die Lateinschulen

in Hadersleben und Ripen [Aage Bonde]	82
<i>A Guide to the Materials for Swedish Historical Research in Great Britain</i> [C. Rise Hansen] ..	68
<i>Alle Brieft aus Indien</i> [C. Rise Hansen]	71
<i>Andersen, Ellen:</i> Danske bønders klædedragt [Sigfrid Svensson] ..	216
<i>Andersen, Vald.:</i> Hærvej-sognet Læborg [H. K. Kristensen]	296
<i>Becker, C. J.:</i> Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland [Erling Albrechtsen]	452
<i>Bonde, Aage og Johan Hvidtfeldt:</i> Personalthistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550-1848 [Svend Larsen]	402
<i>Brandt, Johanna:</i> Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein [Erling Albrechtsen]	401
<i>Brøndsted, Johannes:</i> Danmarks Oldtid, III [C. J. Becker]	66
<i>Brøndsted, Johannes:</i> The Vikings [Peter Sawyer]	282
<i>Boesen, Gudmund:</i> Venetianske Glas på Rosenborg [Peter Michelsen]	140
<i>Bringéus, Nils-Arvid:</i> Klockringningsseden i Sverige [Bjarne Stoklund]	152
<i>Bæksted, Anders:</i> Besættelsen i Tisted 1696-98, I-II [Kristian Hvidt] ..	155
<i>Christensen, Olav:</i> Haderslev bys første bogtrykker Heinrich Luckander [Iorn Pio]	139
<i>Christensen, Peder:</i> Ølby, Asp og Fousing Sogne [H. K. Kristensen] ..	142
<i>Clausen, V. E.:</i> Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870 [Povl Eller]	467
<i>Corin, Carl-Frederik:</i> Självstyre och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668-1697 [Johan Jørgensen] ...	74
<i>la Cour, Vilh. og Hans Stiesdal:</i> Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt [Peter Riismøller]	212
<i>Das Bundesarchiv und seine Bestände</i> [C. Rise Hansen]	461

- Det kongelige danske Videnskaber-
nes Selskab 1742-1942* [Axel
Steensberg] 395
- Dansk Folkemuseum og interiør-
princippet* [Povl Eller] 150
- Engelstad, Eivind S.*: Storgårder i
Østfold [Peter Michelsen] 138
- Fang, Arthur*: Roskilde Domkirke
gennem 1000 år [Olaf Olsen] 137
- 1500-ålets halländska tingböcker*
[C. Rise Hansen] 159
- Fynske Studier II-IV* [Anders Bæk-
sted] 287
- Galschiol, M.*: Helsingør, 2. udg.
[Peter Michelsen] 143
- Garboe, Axel*: Geologiske historie i
Danmark I-II [Peter Michelsen]. 399
- Hauser, Oswald*: Preussische Staats-
räson und nationaler Gedanke
[H. P. Clausen] 219
- Henningsen, Henning*: Crossing
the Equator [Bjarne Stoklund].. 459
- Heraldisk Tidsskrift* [Knud Pran-
ge] 298
- Herr und Knecht. Antifeudale Sa-
gen aus Mecklenburg* [Iørn Pio] 463
- Husmannsminner* [Peter Michelsen] 215
- Höijer, Ernst*: Sveriges befol-
kningsutveckling genom tiderna
[Johan Jørgensen] 149
- Højesteret 1661-1961* [Knud Waa-
ben] 464
- Højskolens Ungdomstid i Breve
I-II* [Povl Eller] 135
- Jacobsen, J. Sondergaard*: Hjerm
Sogn, II [H. K. Kristensen] 142
- Jensen, Bernhard*: Den ædle dan-
ske idyl [Bjarne Stoklund] 151
- Jensen, Johannes*: Nordfriesland
in den geistigen und politischen
Strömungen des 19. Jahrhun-
derts [G. Japsen] 462
- Jørgensen, Carl E.*: Viborg Kate-
dralskoles Historie [Johan Jør-
gensen] 152
- Kersten, Karl og Peter La Baume*:
Vorgeschichte der nordfriesi-
schen Inseln [Olfert Voss] 157
- Kulturhistorisk leksikon for nor-
disk middelalder I-VI* [Svend
Aakjær] 279
- Lebech, Mogens*: Christianshavn
paa halvvejen [Poul Strømstad] 292
- Lebech, Mogens*: Danske købstæ-
der før to hundrede år siden og
i dag [Niels Oxenvad] 466
- Lebech, Mogens*: Gamle Skibe,
Gamle Huse [Johan Jørgensen] . 77
- Lebech, Mogens*: Mellem Bælt og
Fjord [Gunnar Olsen] 284
- Malling, V.*: København i søgelyset
[Poul Strømstad] 79
- Mattisson, Karl*: Det sydsvenska
halmtaket [Bjarne Stoklund] ... 458
- Møller-Christensen, Vilh.*: Bogen
om Æbelholt kloster [Peter See-
berg] 155
- Nielsen, Helge*: Folkebiblioteker-
nes forgængere [Johan Jørgen-
sen] 145
- Nordland, Odd*: Primitive Scandi-
navian Textiles in Knotless Net-
ting [Axel Steensberg] 455
- Nyholm, Aage*: Nationale og reli-
giøse brydninger i Tønder på
sprogskripterens tid [Roar
Skovmand] 80
- Olsen, Gunnar*: Træhesten, hunde-
hullet og den spanske kappe
[Jens Holmgaard] 290
- Ordbog over Danmarks Plante-
navne I-III* [Kristen Møller] 296
- Pedersen, Johannes*: Fra frisko-
lens og bondehøjskolens første
tid [Roar Skovmand] 222
- Personalhistoriske, sognehistoriske
og statistiske bidrag til en dansk
præste- og sognehistorie*. Køben-
havns, Roskilde, Fyns, Lolland-
Falster og Ålborg stifter [C. Rise
Hansen] 209
- Pio, Iørn*: Skillingsviserne om
Christiansborg Slots Brand [Pe-
ter Seeberg] 157
- Polak, Ada*: Glassboken [Gudmund
Boesen] 294
- Rasmussen, Holger*: Bøger og bog-
bindere i Odense før 1694 [R.
Paulli] 138
- Ropeid, Andreas*: Skav. Ein studie
i eldre tids før-problem [J. Tro-
els-Smith] 161

VI

<i>Schjorring, Christian B.</i> : Af Jord er du kommet [Bjarne Stoklund]	144
<i>Skrubbeltrang, Fridlev</i> : Den sjæl- landske Bondestands Sparekasse 1856-1958 [Jens Holmgaard]....	72
<i>Sørensen, C. Th.</i> : Europas Have- kunst [Inger Mejer Antonsen] ..	75
<i>Ti afhandlinger</i> [Kaj Bom]	285
<i>Tortzen, Christian</i> : Gotland 1361 [J. Slettebo]	295
<i>Trap, J. P.</i> : Danmark, 5. udg., Kø- benhavns amts indledning, Stor- københavn I-III, Københavns amt [Peter Michelsen]	141
<i>Uldall, Kai</i> : Gammel dansk fajance [Helge Søgaard]	456

FORENINGSMEDDELELSER

Dansk Historisk Fællesforening regnskab 1959-60.....	194
— 1960-61.....	320
— 1961-62.....	495
Dansk Historisk Fællesforening årsmøde i Odense 1960	171
— i Randers 1960	307
— i Næstved 1962	476
Dansk Kulturhistorisk Museums- forening årsmøde i Odense 1960	163
— i Randers 1961	300
— i Næstved 1962	468
Sammenslutningen af Lokalhisto- riske Arkiver	183, 318, 474
Forkortelser i historisk litteratur	47

Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer

Af *D. Yde-Andersen*

Statens Arkiv går tilbage til 1911. I dette år blev det norske dagblad Verdens Gang og den danske filmkonge Ole Olsen dybt uenige. Verdens Gang henvendte sig til Politiken om kollegial støtte, og Henrik Cavling overdrog det til sin unge medarbejder Anker Kirkeby at udføre eksekutionen. Anker Kirkeby var en journalist af format. Han så, at der kunne komme noget nyttigt ud af striden. Der var tid efter anden fremkommet meddelelser om, at man i udlandet ville oprette arkiver indeholdende film, der skildrede store begivenheder eller kendte personer, til brug for historieforskningen. Nu mente Anker Kirkeby, der var mulighed for at få oprettet et sådant arkiv herhjemme. Han gik til Ole Olsen og tilbød at skaffe ham fred med Verdens Gang, mod at Ole Olsens selskab, Nordisk Films Kompagni, optog en række »kinematografiske Portrætter af kendte Personligheder, som det maa være af historisk Interesse at faa overleveret Efterverdenen«. De kinematografiske optagelser, eller med nutidens ordvalg filmene, skulle senere overgives den danske stat som grundstamme i »et historisk Museum for levende Billeder«. Ole Olsen slog til, og 10. december 1911 undertegnedes kontrakt herom mellem Nordisk Films Kompagni og Politiken.

I løbet af 1912 optoges film af følgende danskere: konseilpræsident Zahle, professor Georg Brandes, professor Vilhelm Thomsen, ingeniør Valdemar Poulsen, direktør Ivar Knudsen, maleren Kristian Zahrtmann, skuespilleren Olaf Poulsen, arkitekt Thorvald Jørgensen og cykelrytteren Thorvald Ellegaard. Endvidere af den franske kunstofflyver Chevillard på Kløvermarken og den russiske længdesvømmer Romantschenko ved Langelinie.

I samme forbindelse foretoges en række optagelser af det gamle København, som man antog ville forsvinde i de følgende år: slagterboderne ved Nikolaj tårn (»Maven«), Østervolds bortgravning ved Boulevardbanens anlæg, rebslageren på Østervold, Frue Kirkes tårn sammenlignet med brygger Jacobsens projekt til et spir til samme tårn, hest omnibusen gennem Strøget, hestesporvognen på Gl. Torv (»Hønen«), amagerkonerne på Højbro Plads og skovserkonerne på Gl. Strand.

To af personoptagelserne var atelieroptagelser, nemlig Georg Brandes'

forelæsning på universitetet og Zahles besøg på Politikens redaktion. Såvel universitetsauditorium som redaktionskontor blev bygget op ude hos Nordisk Film i Valby. De øvrige personoptagelser fandt sted i personernes hjem eller på deres arbejdsplads. For at skabe naturligt liv i billederne optrådte Anker Kirkeby selv under optagelserne, idet han talte med personerne og fik dem til at bevæge sig foran kameraet. Herved blev det muligt senere at sammenkæde alle småfilmene til en stor film med Anker Kirkeby som gennemgående person. Den fik titlen »Hvad en københavnsk Journalist oplever paa en Dag«. Med undertitlen »Politikens historiske Film« er den i mange år blevet forevist i Politikens foredragssal. Denne sammenkædede version er ikke den kedeligste.

I 1913 fik Anker Kirkeby på Politikens vegne udvirket, at Skandinavisk Grammophon Aktieselskab, »His Master's Voice«s herværende afdeling, optog en større serie grammofonplader med kendte danske mænd og kvinders stemmer. Atter var forudsætningen, at optagelserne skulle indgå i et kommende kinematografisk og fonografisk statsarkiv. Det lykkedes at få Christian X til at indtale sin proklamationstale af 15. maj 1912. Forudsætningen var, at optagelsen ikke blev offentligheden bekendt, men naturligvis kunne man et par dage efter læse om den i avisen. Få nægtede derefter at lade deres stemme forevige. De fleste højere samfundslag er repræsenteret i 1913-optagelserne: politikere, forfattere, skuespillere, universitetslærere, gejstlige, læger, handelens og industriens folk med mange flere. En særlig gruppe udgør handlingens folk. Den omfatter kun to personer: Einar Mikkelsen, opdagelsesrejsende, og Alfred Nervø, aviatiker. Samtidig skænkede Skandinavisk Grammophon Aktieselskab et udvalg af deres i handelen værende plader med danske kunstners sang- og musikpræstationer. Politiken fremskaffede yderligere en del ældre fonografoptagelser med danske kunstnere.

9. april 1913 afholdtes et møde på Det kgl. Bibliotek, hvor det vedtoges at oprette »Den danske Stats Arkiv for Films og Stemmer« eller »Den danske Stats Arkiv for Films og Fonogrammer«. Det sidste navn synes aldrig anvendt. Til stede ved mødet var overbibliotekar H. O. Lange fra Det kgl. Bibliotek, departementschef Weis fra Kultusministeriet, greve Frands Brockenhuus-Schack som formand for Frederiksborgmuseet og redaktør Anker Kirkeby. Som sagkyndige var indbudt generaldirektør Ole Olsen og kgl. hoffotograf Peter Elfelt. På Politikens vegne tilsagde Anker Kirkeby det ny arkiv de 19 film og 178 fonogrammer, der var blevet samlet på bladets foranledning. Ole Olsen føjede hertil 35 film med historisk indhold, der var blevet optaget af hans selskab i årene 1906-12. Hertil lagde han yderligere et legat på 5.000 kr., hvis renter skulle anvendes til filmenes vedligeholdelse. Peter Elfelt skænkede arkivet de 20 bedste af de film, han selv havde optaget i årene 1899-1906. Det kgl. Bibliotek gav arkivet husly og lovede at varetage dets fortsatte drift.

I anledning af overdragelsen lod Politiken fremstille et katalog over de af bladet fremskaffede film og lydoptagelser. Kataloget er i folioformat, fornemt trykt og indbundet i hellæder. Det angives på forbladet at være trykt i kun seks nummererede eksemplarer (Statens Arkiv er i dag i besiddelse af nr. 1 og nr. 7). Foran i nr. 1 har Henrik Cavling skrevet:

»Maatte dette Arbejde, en Journalist her har udført, lære hans Kolleger, at en dyb og uendelig Himmel ogsaa kan hvælve sig over Pressens Døgnarbejde.«

Da Anker Kirkeby i 1911 havde foreslået Ole Olsen at optage film af kendte danske personer, havde denne fundet planen uden økonomisk værdi. Det, publikum vil betale for at se på film, sagde Ole Olsen, er kærlighed i højere sfærer.

Desværre skulle der gå år, før videnskaben fik øjnene op for, at filmen var andet end et medium for pressens døgnarbejde og Ole Olsens højere kærlighed.

På Det kgl. Bibliotek gik arkivet i stå. Lydsamlingen forøgedes med et par plader eller valser årligt, men et større antal ødelagdes samtidig på grund af uhensigtsmæssig opbevaring og afbenyttelse. I perioden indtil arkivet blev flyttet fra biblioteket, fandt der kun to betydningsfulde forøgelse steder inden for lydsamlingen. I 1933 lod Politiken på Anker Kirkebys foranledning optage en række grammofonplader med stemmer fra landets forskellige egne og fra folkets bredeste lag, et naturligt supplement til 1913-optagelserne fra de højere samfundsklasser. 1933-optagelserne strækker sig fra grønlandske trommedansere til sangerinder på Dyrehavsbakken, fra professor Labri til kronikskrivende vestjyske bønder. I 1940 modtog arkivet fra direktør Rolf Lorentzen, tidligere Dansk Fonografmagasin, en stor samling kobbermatricer til magasinets ældste produktion, bl. a. med præstationer af de store danske sangere fra århundredets første tiår. Også noget så sjældent som et par Caruso-matricer fulgte med gaven. Inden for samme tidsrum øgedes arkivets filmsamling med 40 numre. Blandt de mest betydningsfulde var her en række optagelser fra Genforeningen, nogle portrætfilm af store danske videnskabsmænd fra 1924 og en samling russiske propagandafilm fra revolutionsårene med Trotzky som hovedperson.

Så vidt man i dag kan se, skyldes hovedparten af disse nyhvervelser - måske alle - Anker Kirkebys initiativ. Da anvendelsen af film og grammofonoptagelser i slutningen af 20'erne blev mere almindelig inden for videnskab og undervisning, var det også ham, der fik Det kgl. Bibliotek til at sammenkalde repræsentanter for de statsinstitutioner, som havde taget de ny meddelelsesmidler i brug. Det drejede sig da om Universitetet, Musikkonservatoriet, Dansk Folkemindesamling, Nationalmuseet og Statsradiofonien. Formålet med mødet var at opnå en vis samvirken. Mødet endte resultatløst. Men Anker Kirkeby glemte ikke arkivet. I 1939

henvendte han sig til justitsminister Steincke for at få sagen ud af dødvande. (I Danmark sorterer film i lighed med forbrydelser under justitsministeriet.) I 1941 til undervisningsminister Jørgen Jørgensen og derefter til statsminister Stauning om samme forhold.

Da arkivets materiale nu var meget medtaget på grund af ælde og uhensigtsmæssig opbevaring, da det på grund af krigsforholdene var ganske uforsvarligt at lade de brandfarlige film henligge på Det kgl. Bibliotek, og da man nu i almindelighed havde fået øjnene op for films historiske værdi, blev der samme år nedsat et udvalg under justitsministeriet, der skulle afgive en betænkning om arkivets fremtidige ordning. Betænkningen forelå i 1942, og resultatet blev, at arkivet overførtes til Nationalmuseet, hvor man for små penge kunne indrette hensigtsmæssige opbevaringslokaler, hvor man rådede over en filmforevisningssal, hvor man i forvejen arbejdede med såvel lyd- som filmoptagelser, og hvor endelig direktøren, dr. phil. Poul Nørlund var interesseret i film.

På Nationalmuseet overtog overinspektør Kai Uldall den daglige ledelse af arkivet, bistået af elmester Baltzer Hansen som teknisk sagkyndig. Kai Uldall havde selv siden 1927 optaget folkløriske film og havde i det hele stor kendskab til film. Da arbejdet med Frilandsmuseet efterhånden optog mere og mere af hans tid, kom arkivets daglige drift efterhånden til at hvile på Baltzer Hansen. Efter at flere af museets inspektører i nogle år havde deltaget i ledelsen af arkivet, overtog jeg dette i 1953.

På grund af evakueringer blev Nationalmuseets overtagelse af Statens Arkiv først fuldt effektiv efter krigens afslutning. Under krigen foretoges dog på foranledning af Dansk Diskophilklub et udvalg af de grammofonplader, der indleveredes til grammofonfabrikerne som erstatningsmateriale ved køb af ny plader. Endvidere traf Kai Uldall aftale med Foba-Tone om optagelse på grammofonplade af særlig karakteristiske udsendelser fra tysk, dansk og engelsk radio. Endelig overførtes Uldalls talrige folkelivsoptagelser fra Nationalmuseets 3. afdeling til arkivet.

Efter krigens afslutning indbragtes fra Haderslev politikammer ca. 140.000 m UFA filmjournaler fra krigsårene. Som gave modtoges et eksemplar af frihedsrådets film »Det gælder din Frihed«, og Baltzer Hansen fik lejlighed til at gennemgå, hvad der var tilbage af de originaloptagelser, hvoraf denne film var klippet. 20.000 m heraf indgik i arkivet. Samtidig begyndte en systematisk overføring af arkivets ældre og i mange tilfælde ret medtagne film til nyt materiale, ligesom man systematisk begyndte at indkøbe arkiveringseksemplarer af den statslige filmproduktion (optaget gennem Dansk Kulturfilm og Ministeriernes Filmudvalg). 1953 begyndtes et systematisk opkøb af Nordisk Films Kompagnis ældre dokumentarfilmproduktion, ligesom resten af kgl. hoffotograf Effelts film fra tiden 1899-1906 erhvervedes. 1955 anskaffedes ved undervisningsmi-

nisteriets hjælp råmaterialet til besættelsesfilmen »De 5 År« samt et eksemplar af denne film. Arkivet skulle hermed råde over de væsentligste af de film, der blev optaget illegalt herhjemme under besættelsen.

1950 begyndte arkivet en systematisk udvælgelse og opkøb af de danske grammofonpladefabrikers løbende produktion. 1957 ændredes dette til opkøb af hele den løbende produktion. Året efter øgedes gennem gaver og indkøb samlingen af ældre danske grammofonplader med godt 16.000 numre.

Efter de sidste 15 års genopbygning består Statens Arkiv nu af en filmafdeling og en lydafdeling. Filmafdelingen rummer for det første dokumentarfilm til belysning af dansk kultur og dansk historie fra 1899 til vore dage. Dernæst enkelte filmsamlinger til belysning af andre europæiske nationers historie, som f. eks. de foran nævnte russiske propagandafilm og de tyske UFA journaler. Endelig et mindre antal etnografiske og arkæologiske film, deponeret af eller fremskaffet på foranledning af Nationalmuseets andre afdelinger. Arkivets hovedopgave vil fortsat være indsamlingen af danske dokumentarfilm.

Lydafdelingen indeholder for det første Det nationale Diskotek, d. v. s. samlingen af kommercielt udsendte grammofonplader med danske kunstnere eller med danske kunstners værker. Samlingen er komplet fra december 1957, for tiden forud søges den gjort så fuldstændig som mulig. Seriøse plader anskaffes i 2 eksemplarer, hvad enten det drejer sig om sang, skuespilkunst, klassisk musik eller jazz. Underholdnings- og danseplader anskaffes almindeligvis kun i ét eksemplar. Medens den første gruppe plader giver et indblik i dansk musikkultur, bidrager den sidste til forståelsen af tidens almindelige kulturbillede. Fortolkningen og udførelsen af de store komponisters værker ændres gennem tiden, men kun kendere er i stand til at tolke disse ændringer. Forskellen mellem en danseplade eller en revyplade fra før første verdenskrig og en danse- eller revyplade af i dag kan enhver forstå. Derfor er der også størst efterspørgsel på de populære plader, f. eks. til brug ved teaterstykker eller radioudsendelser. Inden for den mere seriøse afdeling er samlingen af danske jazzplader den mest komplette, ganske enkelt fordi dansk jazz er af så sen dato. Ved siden af de danske plader findes i diskoteket ikke få udenlandske plader, fortrinsvis med store kunstners præstationer. Denne samling blev begyndt under krigen, da Dansk Diskophilklub bjergede plader fra fabrikernes omsmeltningsbunker til arkivet. Indsamlingen udførtes af forfatteren Knud Atlung, og Knud Hegermann-Lindencrone stod for den endelige udvælgelse. Arkivet har indtil videre kun været i stand til at fortsætte denne samling gennem gaver fra interesserede, hvorfor denne del af lydsamlingen endnu bærer tilfældighedens præg. Det ville være ønskeligt, at Det nationale Diskotek ikke blot inde-

holdt alle plader med danske kunstnere og med dansk kunst, men også et nogenlunde repræsentativt udvalg af, hvad der er blevet spillet på grammofon herhjemme gennem årene.

En underafdeling af Det nationale Diskotek udgør arkivets samling af fonografvalser. Også her er hovedvægten lagt på valser med danske kunstnere. Arkivets samling af disse må regnes for landets største, og da fonografvalser slides stærkt ved afspilningen, er den tidligere nævnte samling kobbermatricer fra Dansk Fonografmagasin, hvorefter der stadig kan støbes ny valser, af største betydning. For at kunne afspille fonografvalser og ældre grammofonplader, indspillet efter Edisons og Pathés systemer, har arkivet måttet fremskaffe gamle afspilningsapparater.

Foruden Det nationale Diskotek rummer arkivets lydafdeling en samling ikke-kommercielle optagelser af historisk eller kulturhistorisk værdi, optaget på lakplade, wire eller tape. Da Danmarks Radio er landets største producent af denne art stof, har Statens Arkiv en snæver kontakt med radioens stemmearkiv, der i begyndelsen af 50'erne blev mønster-værdigt reorganiseret af programsekretær Hans Rude. Statens Arkiv har tilladelse til at kopiere materialet i radioens stemmearkiv. Da radioens opbevaringsforhold og hele tekniske apparatur er langt bedre end Statens Arkivs, og da radioens stof er behæftet med ophavsretslige klausuler, har Statens Arkiv endnu ikke kopieret radioens materiale i større udstrækning. En sådan kopiering vil altid senere kunne finde sted. Under de ikke-kommercielle optagelser må også nævnes de ikke få etnografiske optagelser, der opbevares i Statens Arkiv, her først og fremmest Haslund-Christensens store samling fra Mongoliet.

Arkivets lydoptagelser findes, som nævnt i det foregående, på fonografvalser, på grammofonplader, på lakplader, på magnetisk wire og tape og nogle, omend få, på kobbermatricer til fonografvalser eller til grammofonplader. Fonografvalser findes i mange forskellige typer og af mange forskellige materialer. Kun én type, Edisons Blue Amberol, synes at have større holdbarhed. Alle øvrige typer slides stærkt ved afspilning, er tilbøjelige til at mugne, mister form ved uhensigtsmæssig arkivering m. v. Fonografvalser med lydoptagelser af større værdi må derfor overføres til andet materiale.

Indtil begyndelsen af 50'erne blev danske grammofonplader presset af en masse bestående af shellak, pulveriseret skifer, kulstof, harpikser m. v. Massens sammensætning har været varieret, men fælles for alle disse shellakplader er, at de er forbavsende bestandige. De brækker let, de slides, når de afspilles på gammeldags grammofon med stålnål og tung pick-up, men afspillet på moderne apparatur og behandlet med forsigtighed, kan de holde længe. I dag fremstilles så godt som alle grammofonplader af såkaldte termoplastiske kunststoffer, fortrinsvis af polyvenylchlorid. De angives at være lige så holdbare som de gamle shellakplader,

og de har langt større brudstyrke, men da massen før presningen tilsættes en blødgører, der antagelig forsvinder med årene, kan man frygte, at pladens riller bliver sprøde med årene. Ved arkivering af værdifuldt stof må man derfor stadig lade udføre en forniklet kobbermatrice, hvorefter man kan presse ny aftryk, når de gamle er slidt op. En rigtigt behandlet kobbermatrice anses for uforgængelig.

Lak- og voksplader, som tidligere i stor udstrækning anvendtes til ikke-kommercielle lydoptagelser, er forgængelige. De slides kraftigt ved afspilning og springer med årene på grund af udtørring og temperatursvingninger i det materiale, hvoraf de er udført. Lakoptagelser må derfor inden for en begrænset årrække overføres til andet materiale.

Magnetisk stålwire, der i forbindelse med de såkaldte wirerecordere kom almindeligt i brug herhjemme efter anden verdenskrig, er uden bestandighed. Magnetismen smitter over fra vinding til vinding i wirerullen og giver ekko. Da sletning af det indspillede kan finde sted ved fejlfunktionering under afspilning, og da wiren meget let kommer i uorden under afspilning eller tilbagespoling, kan wireoptagelser ikke anvendes til arkiveringsbrug.

Magnetisk tape består af et tyndt lag jernilte, lagt på en base af cellulose, acetatcellulose (d. v. s. sikkerhedsfilm), polyvenylklorid eller polyester. Kun tape med base af polyvenylklorid eller polyester anbefales til arkivering. Grammofonindustrien og radioen betragter disse to former for tape som noget nær fuldkomne til lydopbevaring. Det er også udiskutabelt, at tapens lydgenivelse langt overgår grammofonpladens. Det er derimod meget tvivlsomt, om den i holdbarhed overgår grammofonmatricen. Tape kan indspilles med forskellig hastighed. Jo langsommere tapen køres, des mere økonomisk bliver indspilningen, men des mere unøjagtig gengivelsen. På samme tape kan indspilles i flere spor ved siden af hinanden. Grammofonindustrien indspiller til eget brug i ét spor med en hastighed af 30 tommer i sekundet. Radioen bruger 15 tommer. De almindelige amatørtaperecordere kører i to spor med $7\frac{1}{2}$ tomme, $3\frac{3}{4}$ tomme og for enkelte nyere typers vedkommende med $1\frac{7}{8}$ tomme i sekundet. Hvor formålet er korrekt lydgenivelse kan der næppe i øjeblikket anvendes lavere hastighed end $7\frac{1}{2}$ tomme for arkiveringsformål. Ét spor er at anbefale. Hvor det drejer sig om uerstætelige optagelser, må disse straks efter optagelsen kopieres, således at optagelsen findes i to eksemplarer. Tapen må aflyttes med års mellemrum for at få kontrolleret, om den har bevaret sin bøjelighed og lydstyrke, eller om der er opstået ekko på den. Viser der sig tendenser i nogle af disse retninger, overspilles optagelsen på ny tape.

For grammofonplader, pladematricer og magnetisk tape gælder, at de, både hvad lydgenivelse og holdbarhed angår, år for år bliver bedre. Der kommer stadig nyt og bedre til; men der kommer samtidig enklere og

billigere apparaturer og materialer frem, der ikke kan anvendes til arkiveringsbrug.

Arkivets filmbestand består dels af normalfilm (35 mm), dels af smal-film (16 mm). Mindre formater end 16 mm har hidtil ikke været anset for egnede til arkiveringsbrug. Dette synspunkt vil næppe have gyldighed fremover. Smalfilmene er altid blevet fremstillet på safety base, d. v. s. på materialer der ikke er lettere antændelige end almindeligt skrivepapir. Normalfilm blev indtil 1952 almindeligt fremstillet på celluloid, også kaldet nitrat- eller nitrocellulosefilm. Nitratfilmen er yderst brandfarlig (den består faktisk af skydebomuld opløst i kamfer). Gammel nitratfilm kan under uheldige omstændigheder antænde ved 42° celsius. Nitratfilmen trækker sig sammen med årene, bliver stiv og ubøjelig og går til sidst i selvopløsning. Under nedbrydningen udvikles giftige og for andre film skadelige luftarter. Efter 1952 har man herhjemme kun anvendt safety-film til normalfilm. Basen er her fremstillet af acetatcelluloser. Disse film er ikke direkte brandfarlige, de skrumper meget mindre end nitratfilm, ligesom de heller ikke synes at gå i selvopløsning. Sættes levetiden for omhyggeligt opbevarede nitratfilm til 50 år, skulle levetiden for acetatfilm kunne sættes til 100 år. Også inden for filmindustrien kommer år for år bedre film frem, både hvad billedgengivelse og holdbarhed angår.

For sort/hvid filmens vedkommende regnede man i nitratfilmens tid selve billedet, der består af sølvpartikler indlejret i gelatine, for mere holdbart end nitratbasen, der bar billedhinden. Om dette også er tilfældet i dag, hvor basen er af acetatcellulose, kan være tvivlsomt. Sikker er det imidlertid, at billedet i farvefilm, der er opbygget af kunstfarvestoffer indlejret i gelatinelag, er meget ubestandigt. Det eneste, fabrikerne i dag garanterer for farvefilmens vedkommende, er, at farverne ændres og svinder med tiden. En enkelt fabrik, Gevacrts, har anbefalet nedfrysning til -10° for at hindre farveændringen. Metoden synes ikke at være slået igennem. Uomgængelig nødvendigt ved arkivering af alle typer film er: 1) Ren luft uden indhold af svovlholdige forbindelser og syredampe. Luften i storbyer er derfor ikke særlig velegnet. 2) Konstant luftfugtighed på omkring 50. 3) Konstant temperatur, helst under normal stuetemperatur. Der er næppe tvivl om, at temperatur lige over frysepunktet er at foretrække, men dette kræver flere timers temperering, når filmen føres til lokale med anden temperatur.

For alle films vedkommende gælder, at arkiveringseksemplaret ikke må køres i forevisningsapparater. Her bliver filmene uundgåeligt ridset og snavset. Et filmarkiv må derfor ikke alene råde over arkiveksemplarer af filmene, men også over forevisningseksemplarer. Til arkiveksemplarer anvendes originalnegativet, hvis dette kan fremskaffes, ellers såkaldte lavendelkopier, d. v. s. kontrastsvage, finkornede kopier, hvorefter det er muligt senere at fremstille ny kopier uden væsentlig billedforringelse.

Desværre brydes denne grundregel om adskillelse af arkiv- og forevisnings-eksemplarer ofte, især af institutioner, der kun lejlighedsvis arbejder med film. Her anvendes af økonomiske grunde ofte de såkaldte omvendefilm, d. v. s. at den optagne film fremkaldes, så den direkte kan bruges til forevisning. Der bliver ikke noget negativ først. Først når originalen er blevet fremvist så mange gange, at den er ved at være slidt op, kommer man i tanke om at sikre dens værdifulde indhold gennem kopiering.

For ældre films vedkommende gælder det ofte, at arkivet ikke kan finde frem til negativet, men kun til en slidt forevisningskopi. Det er i nogen grad muligt at få denne rensat for snavs og ridser og få fremstillet et antageligt arkiveringsnegativ efter den. Man kan endvidere efter normalfilm få fremstillet 16 mm kopier. Det er billigere end at få lavet normalkopier, hvorfor de er at foretrække til forevisningskopier, så meget mere som de er lettere at fremvise end normalfilm. Denne nedkopiering er imidlertid ikke at anbefale for arkiveringskopiers vedkommende, da billedkvaliteten lider derved, og bevaringsmulighederne forringes.

Arkivering af lyd- og billedoptagelser er et bekosteligt specialarbejde, hvis det skal gennemføres på en måde, der blot nogenlunde svarer til den, arkiver, biblioteker og museer iøvrigt anvender over for deres materialer. Det kan derfor knibe for mindre museer og arkiver at få deres materialer af denne art opbevaret efter forskrifterne. I ikke få tilfælde har disse institutioner sendt deres materiale til Statens Arkiv, der da har bekostet en arkiveringskopi, der forbliver i arkivet, medens originalen og en forevisningskopi er gået tilbage til indsenderen.

Til slut et par ord om filmens kildeværdi. Da arkivet blev grundlagt, havde videnskaben ingen forståelse for filmens værdi som konserveringsmiddel. Den blev kun betragtet som et medium for Ole Olsens kærlighed i højere sfærer. Nu synes man snarere at være kørt i den anden grøft. Et står imidlertid fast: der findes i dag ikke noget andet meddelelsesmiddel, der som filmen kan fastholde en begivenhed eller skildre en kulturtilstand. Noget andet er, om den altid bliver rigtigt anvendt, og om den bliver rigtigt tolket af tilskueren. Filmes en stor begivenhed, afhænger resultatet af kameramand, tonemester, instruktør og dem, der står for filmens sammenklipning. Der er mange muligheder for udeladelser og for subjektive opfattelser. Derimod er der ikke større mulighed for, at filmfolkene skal indvirke på handlingens forløb, hvis det er en stor begivenhed. Drejer det sig derimod om en lille handling med kun en eller få personer, kan filmholdet næsten ikke undgå at påvirke handlingsforløbet. Er instruktøren ikke sin opgave voksen, bliver filmen alt andet end naturlig. Dette er indlysende forhold, men man skal huske på dem, når man ser en dokumentarfilm. Og så skal man også huske på, at filmen er illusionernes kunst.

Blandt de film, Ole Olsen skænkede arkivet, findes en, der har for-

teksten »Robert Svendsens Flyvning over Sundet 1910«. Man ser Robert Svendsen gøre sin flyvemaskine klar til start, man ser ham starte og et øjeblik efter vende tilbage til Kløvermarken. Man ser ham atter gå i luften, man ser ham over Øresund, mange billeder over Øresund, også over et af søforterne ud for København. Man ser ham gå ned ved en eller anden bymæssig bebyggelse. - Det må være den berømte sundflyvning 17. juli 1910. Sådan forløb den netop. Men der er små sneklatter på jorden i indledningsbillederne, og landingsbillederne fra Sverige har en umiskendelig lighed med udsigten fra Christianshavns Vold, og fandt sundflyvningen ikke sted kl. 4 om morgenen efter mange dages ventetid? Havde Ole Olsen virkelig på den tid af døgnet fotografer liggende både på Kløvermarken, på Sundet og ved Malmø? Nej, man må hellere strengt holde sig til filmens fortekst »Robert Svendsens Flyvning over Sundet«. Når, hvor og hvor langt over Sundet skal man ikke udtale sig om. Ole Olsens film blev optaget for at underholde publikum. Også film optaget med mere dokumentariske formål for øje bør analyseres.

Handels- og Søfartsmuseets faglige og videnskabelige arbejde

Af *Knud Klem*

Redaktionen af »Fortid og Nutid« har bedt mig give tidsskriftets læsere en redegørelse for det materiale, der i Handels- og Søfartsmuseets samlinger og arkiv står til rådighed for de studerende, der søger museets hjælp.

Det er ikke uden betænkelighed, jeg på nærværende tidspunkt opfylder dette ønske. Museet er relativt ungt. Det blev først startet i 1915. Dets medarbejders tid og kræfter har i væsentlig grad været beslaglagt af indsamlingen af egnet museumsstof, opbyggelsen af en samling, der på rimelig måde skildrer udviklingen inden for det kulturområde, som det påhviler museet at beskæftige sig med, samt endelig udstillingen af dette materiale efter pædagogisk egnede principper og tillige efter de krav til æstetiske opstillinger, som de særprægede lokaler på Kronborg Slot stiller museet, krav som yderligere skærpes ved museets ret store besøgstal, herunder adskillige kræsne udlændinge, der er i stand til at foretage sammenligninger med tilsvarende museer i udlandet. Museet er desværre tillige i økonomisk henseende ikke særlig godt aflagt. Som en selvejende institution, der må supplere sit statstilskud med indkomster gennem entréindtægter og midler fra fonds og private erhvervskredse, har det været henvist til at klare dagen og vejen uden altfor mange svinkeærinder.

Siden 1942 har museet i forbindelse med sit venneskab udgivet en *årbog*, der foruden årsberetninger og regnskaber har givet plads for oplysende faglige artikler med emner inden for museets fagområde. Det har her været hensigten ikke alene at demonstrere museets daglige arbejde, men også at opbygge en historisk årbog inden for dette vidtstrakte og specielle felt, der forhåbentlig placerer årbogen og museet som et kulturelt centrum for studiet af dansk handels og søfarts historie. Det voksende antal anmodninger fra udenlandske museer om at træde i bytteforbindelse med museet vidner om, at dette også er iagttaget i udlandet. Museet har for tiden ca. 115 danske og udenlandske bytteforbindelser. Museets publikationsserie »*Søhistoriske Skrifter*«, der giver plads for

større arbejder, tjener samme formål som årbogen. Desværre har økonomien hidtil kun tilladt udsendelsen af fem numre i denne skriftserie.

Indtil 1946 var museets leder bortset fra en kortvarig medhjælp ene om opgaverne. Da det i dette år lykkedes at skaffe midler til ansættelsen af endnu en videnskabelig medarbejder, øgedes mulighederne selvsagt for at tage opgaver op, som længe havde stået på ventelisten. I det følgende skal der redegøres nærmere for disse opgaver.

Sag- og navneregister. Det vil være rimeligt at begynde med hjælpemidlerne til udnyttelse af museets eget materiale. Ved siden af museets tilgangsprotokoller, i hvilke den årlige tilvækst af genstande, som i andre museer, indføres, efterhånden som de indgår, er udarbejdet et sag- og navneregister af omfattende karakter. Der findes her emnesedler samt navnesedler til samtlige genstande, således at registret for eksempel for skibsfremstillingerens vedkommende giver oplysninger om skibsnavn, reder, hjemstedshavn, skibstype samt kunstner og eventuel giver, med en seddel for hver. Af praktiske grunde er samtlige sedler indordnet i alfabetisk rækkefølge i samme kartotek, idet der anvendes forskelligt farvede sedler, således at hver oplysningskategori har sin specielle farve. Sedlerne henviser gennem museumsnumret til tilgangsprotokollen, hvor en rubrik oplyser på hvilket sted i udstillingssamlingen eller studiesamlingen (magasinet) genstanden er at finde. Da der på denne måde til hvert museumsnummer kan være fra et par til 8-10 sedler i sag- og navneregistret, og museets bestand består af ca. 24.000 numre, hvoraf adskillige dog omfatter flere eller mange genstande, er dette kartotek omfattende omkring 80.000 sedler selvsagt meget nyttigt og oplysende.

I slutningen af 40'erne påbegyndte museet udarbejdelsen af det såkaldte *Sohistoriske registratur*. Det omfatter fotografier af og oplysninger om skibstyper af alle mulige arter - historiske og moderne - skibsinventar, skibsudstyr, nautiske instrumenter, kolonihistorisk materiale etc. Det er ordnet efter kartotekssystem på kartoner af standardformat A4.

Registraturet er opdelt i følgende grupper:

bjergningsvæsen,

hugsering,

fartøjer 1. skibsdetailler.

2. type alm. kronologisk ordnet begyndende med skibsfremstillinger fra klassisk og nordisk oldtid.

3. type spec., d.v.s. de enkelte skibstyper, alfabetisk ordnet: bark, barkentine, brig etc.

fiskeri,

flag- og signalvæsen,

fyr- og vagervæsen,

færgevæsen,

handel og søfart (d.v.s. handelshistorie, handelskompagnier, togter etc.),
 havari og forlis,
 havet (meteorologi, storm, ebbe, flod etc.),
 havnevæsen,
 historie (uden direkte tilknytning til søfart),
 håndværk og industri,
 issejlads,
 kanal- og slusevæsen,
 kolonier,
 livet i land og ombord,
 lodsvæsen,
 model- og modelfremstilling,
 museer og samlinger,
 mønt, mål og vægt,
 navigation (astronomi, nautiske instrumenter, søkort etc.),
 organisationer,
 orlogsmarine og krigssøfart,
 personalia,
 redningsvæsen,
 rejser og ekspeditioner,
 samfærdsel,
 sejl- og rosport,
 skibsbyggeri,
 skibspapirer,
 sørøveri m. m.,
 toldvæsen,
 topografi,
 tradition,
 udmærkelse (ordner, medaljer og diplomer),
 udvandring.

Det har vist sig, at den ovennævnte gruppeinddeling er hensigtsmæssig i det praktiske arbejde med registraturen. Dette omfatter til dato ca. 17.500 fotografier. Dog forefindes der ikke negativer til samtlige fotografier, idet en væsentlig del af dem er modtaget udefra.

Kirkeskibsmodeller. Umiddelbart efter sidste verdenskrig påbegyndte museet en indsamling af oplysninger om kirkeskibsmodeller og de skikke, som knytter sig til ophængningen af disse modeller, såvel som de forestillinger der ligger til grund herfor. Da museumsinspektør Henningen i 1948 ansattes ved museet, viste det sig, at han i en årrække havde arbejdet med samme emne og havde indsamlet et betydeligt materiale. Det var derfor naturligt, at museets og inspektør Henningsens stof samarbejdedes, og i 1950 udsendtes i serien »Søhistoriske Skrifter« bogen »Kirkeskibe og

Kirkeskibsfester», udgivet ved Henning Henningsen. Museets stof om dette emne er mere omfattende, end hvad det af økonomiske grunde har været muligt at optage i bogen. Da skikken stadig vinder stærk udbredelse i Danmark, og museet fortsætter sit indsamlingsarbejde, er det i stand til at give interesserede oplysninger om dette emne. Museet vil ligeledes være taknemligt for selv udefra at modtage oplysninger til supplerung af dets stof.

Inden for *sømandsfolklore*n vil det også være naturligt at nævne, at museet systematisk indsamler stof. Grundlaget er også her de af inspektør Henningsen tidligere privat påbegyndte indsamlingsarbejder, men disse fortsættes stadig. Hovedemnerne er følgende: sømandsfestskikke (specielt dystløb og bådeoptog), indvielses- og optagelsesskikke (især dåb ved ækvator og andetsteds), skikke ved søsætning og navngivning af skibe, sømænds votivgaver, livet ombord, f. eks. straffe, samt sømandstro i almindelighed. På disse områder ligger museet inde med meget omfattende oplysninger, men også her gælder det, at man meget gerne modtager yderligere stof om disse og lignende emner udefra.

Et emne, som det naturligt måtte påhvile museet at tage sig af, er indsamling af oplysninger om *træskibs konstruktion*. Allerede i museets første år indgik nogle københavnske skibsbygmestres arkiv af konstruktionstegninger i museet, især et omfattende materiale fra skibsbygmester E. P. Bonnesen, skænket museet af dennes søn, afdøde professor ved Polyteknisk Lærestanstalt E. P. Bonnesen.

Dette blev grundstammen i et efterhånden meget omfattende arkiv af konstruktionstegninger. Til supplerung heraf indsamlede museets leder i 1930-erne under rejser rundt i landet konstruktionstegninger samt skibstømmer- og bådebyggerredskaber fra træskibs- og bådebyggerier eller fra private hjem, hvor det lykkedes at opspore efterkommere af skibsbygger-slægter, hvor erhvervet var forladt, men som endnu kunne formodes at ligge inde med sager af værdi. Arbejdet er fortsat siden. Blandt andet er af Fåborg byhistoriske arkiv deponeret skibsbygger-slægten Møllers betydelige arkiv af konstruktionstegninger ud fra den betragtning, at det ville være rigtigst, at sådanne tegninger blev samlet på et sted, hvor de snarest søges af studerende inden for dette fagområde, og det naturlige sted for en sådan indsamling er selvsagt landets eneste specialmuseum på dette felt. Jeg skal i sagens interesse opfordre museer, byhistoriske arkiver eller interesserede privatpersoner, som måtte eje sådanne tegninger eller vide besked med, hvor de findes, at overveje, om ikke det var naturligt at følge Fåborg byhistoriske arkivs eksempel. Disse tegninger er kun i ringe grad egnede til at illustrere den lokale historie, men vil samlede i et centralarkiv være til nytte for det historiske studium. Det skal tilføjes, at museet i de seneste år er blevet opmærksom på, at der i Rigsarkivet, foruden de velkendte tegningsarkiver, som er registrerede i

marinens kortsamling, designation A-C, forefindes et betydeligt antal hidtil uregistrerede konstruktionstegninger fra 1700-tallet. Disse er nu med velvillig tilladelse af Rigsarkivet under registrering ved Handels- og Søfartsmuseet, der ved hjælp af en bevilling, som Tuborgfondet venligst har ydet museet, lader disse tegninger affotografere, hvorefter fotografierne indgår i museets arkiv som en meget værdifuld forøgelse af dettes historiske stof.

I Danmark - som i andre lande - har der i landets forskellige egne eksisteret en betydelig mængde lokale bådtyper, især beregnet til fiskeri, lodstjeneste, lokalpræget transportvirksomhed etc. De har udviklet sig på basis af gammel tradition og er i konstruktion og sejlføring bestemt af de farvande, hvor de har været benyttet og det formål, de har skullet tjene. Under den industrialisering og mekanisering, som præger vor tid, forsvinder disse typer mere og mere, idet de erstattes af ensartede typer fremstillet mere eller mindre på samlebånd. Under denne udvikling ændres også byggematerialet, der i stedse større udstrækning overgår fra træ til stål. Museet har derfor set det som en vigtig opgave at bevare erindringen om disse gamle lokalt prægede træskibstyper. Siden 1930-erne har museet derfor ved sin senere konservator Chr. Nielsen ladet foretage opmålinger af de typer, som det har været muligt at få kendskab til. Også her står museet i gæld til Tuborgfondet, der ved sine bevillinger har muliggjort disse opmålinger. De omfatter indtil nu ialt 77 forskellige fartøjer. Da dette arbejde formentlig vil interessere lokalhistorikere fra landets forskellige egne, skal der her gives en oversigt over de typer, som er opmålt, ordnet efter de farvande, hvori de benyttedes. I opregningen vil der desværre ikke blive plads for en karakteristik af fartøjernes konstruktion og type ud over spredte bemærkninger. Herom må henvises til museets tilgangsprotokoller.

V e s t k y s t e n.

Pram fra Hjerting, til kystfiskeri, klinkbygget og med sværdkiste.

Havbåd fra Hvide Sande, bygget ca. 1850, brugt til havfiskeri fra åben strand.

»*Thor*« af Klegod, jolle med stiksværd, bygget 1919 i Nr. Lyngvig.

Landdragningspram »*Marie*« af Søndervig, bygget 1929 i Nr. Lyngvig.

15 fods pram fra Vorupøre, bygget 1895 i S. Vorupøre.

14 fods jolle, bygget 1905 i Klitmøller.

Havbåd, bygget 1906 i Klitmøller.

Fladbåd fra Løkken, bygget ca. 1890 i Lyngby.

Løkken-jolle, bygget ca. 1886 til Lønstrup.

18 fods pram, bygget 1916 i Løkken.

18 fods dækspram »*Proven*«*, bygget ca. 1885 til Furreby.

»*Viking*«* af Klitmøller, bygget 1917 i Thisted.

»Bent« af Løkken, bygget 1934 i N. Vorupøre.
 14 fods *Hirtshalspram*, bygget 1914 i Hirtshals.
Skagen-jolle, bygget 1900.

K a t t e g a t.

Læsø-jolle, bygget ca. 1870 på Læsø.
 20 fods *snurrevådsjolle*, bygget 1903 i Frederikshavn.
Fiskekutter »Gorm« af Frederikshavn, bygget 1904-05 i Frederikshavn. Den første »haj« bygget her.

L i m f j o r d e n.

25 fods *kåg*, bygget 1905 i Logstør.
Kåg, bygget i 1915 i Vilsund.
Sjægte »Lilly« af Fur, bygget 1902 på Fur.
Sjægte fra Sillerslev, bygget 1916 i Sillerslev.
Sjægte bygget i Skive 1916.
 »Stören« af Glyngøre, bygget 1928 i Glyngøre.

N o r d s j æ l l a n d s k y s t o g I s e f j o r d.

Sildebåd »*Maries Minde*«* af Hundested, bygget 1895 i Liseleje.
Lodsbåden »*Helsingør*«*, bygget 1869 i Helsingør.
Jolle fra Frederikssund, bygget her ca. 1900.
Frederikssunds-jolle, bygget 1901.
Kragejolle, bygget 1929 i Holbæk.
 14 fods *pram* fra Orø, bygget her 1920.
Jolle bygget i Frederiksværk, ca. 1917.
Lynæs-jolle, bygget 1907.
Lynæs-jolle, bygget 1918.

S u n d e t.

Sildebåden »*Thora*«* af Skovshoved, bygget her 1913.
*Kadrejerjolle** fra Dragør, bygget ved Sundet 1888.

S m å l a n d s h a v e t.

Kragejolle, bygget i Guldborg ca. 1880.
Åledrивk vase »*Minna*«*, bygget i Stralsund 1872, tysk type med klipperstævn.
Åledrивk vase »*De 13 Soskende*«*, af Askø, dansk jagtbygget type, bygget 1911 af konservator Nielsens bedstefar, bådebygmester Chr. Nielsen, Fejø.
Drивk vase »*Margrethe*« af Marstal, bygget 1897 i Lundby på Tåsinge.

Storebælt.

*Kerteminde-jolle** , bygget i Kerteminde ca. 1875.

Kerteminde-jolle, bygget 1884.

*Sildebåden »Heimdal«** af Nyborg, bygget i Nordenhuse 1870. Pindebygget.

25 *fods bæltbåd »Ruth«* af Kerteminde, bygget her i 1878.

Kertemindebåden »Caroline Margrethe« af Kerteminde, bygget her 1909.

Nyborgbåd »Helga« af Omø, bygget 1913 i Nyborg.

»Viktoria« af Lohals, bygget 1918.

Lillebælt og fynske øhav.

2-*smakke-jolle** fra Halmø, bygget ca. 1890 i Lundby på Tåsinge.

Sildevådsjolle fra Dyreborg, bygget 1890.

3-*smakke-jolle »Susanne«*, bygget ca. 1890 i Middelfart.

3-*smakke-jolle »Hertha«* af Kalø, bygget 1902 i Sønderballe.

3-*smakke-jolle* fra Aarø, bygget 1907.

Bornholm.

Spejlbåd »Jacob«, bygget ca. 1880 i Melsted.

Spejlbåd »Odin«, bygget 1892 i Gudhjem.

Spejlbåd fra Boderne.

»Jens« af Gudhjem, bygget her ca. 1880, *»Ivestævnet«*.

»Frederik«, bygget i Hasle 1899.

»Duen« af Christiansø, bygget ca. 1890, svenskpræget.

»Peter« af Teglkås, bygget i Hasle 1895, *»ragstævnet«* type.

»Håbet« af Listed, bygget i Svaneke 1900, *»rundstævnet«* type.

»Odin« af Tejn, bygget i Svaneke 1909.

»Kvik«, bygget 1917 i Gudhjem, med dam.

Flensborg Fjord.

2-*smakke-jolle*, bygget ca. 1900 ved Bækken.

2-*smakke-jolle*, bygget 1901 i Trappen.

Sydslesvig.

Kåg fra Slien, bygget 1919 i Kappel.

Kåg fra Slien, bygget 1917 i Arnæs.

28-*fods 2-smakke-jolle* fra Eckernförde, bygget her ca. 1880.

Eckernfördebåd, bygget 1890 i Eckernförde.

Damjolle fra Eckernförde, bygget her 1918.

Motoråg »Margot«, bygget 1949 i Arnæs til Slesvig.

Specielle typer.

Norsk jolle, bygget ca. 1880.

Isbåd fra Storebælt, med lille spejl (»hønsrøv«).

Ispram fra Birkholm, bygget 1937 i Rantzausminde.

Jagten »De fire Brødre«, bygget 1794 i Marstal.

*Jagten »Castor«**, bygget 1867 af E. C. Benzon, Nykøbing F.

*Krydsjagt XXVII**, bygget 1890 af N. F. Hansen, Odense.

Evert »Mette Catharina«, bygget 1904 i Haseldorf.

*Kåg** fra Randers, bygget 1917-18 i Randers til transport på Gudenåen.

Det vil ses, at der her er repræsenteret et meget stort antal typer, og at de fordeler sig over hele landet. Visse egne og farvande er dog mindre stærkt repræsenteret. Det er egentlig tanken at genoptage arbejdet på de steder, hvor det er påkrævet, men desværre må det siges, at opmålerens arbejdskraft, siden han i 1953 blev fast ansat ved museet som konservator, er stærkt beslaglagt, således at det vil blive svært at afse tid til sådanne tjenstlige rejser.

Adskillige af de opmålte fartøjer er meget gamle, men selvom en del er nyere af bygning, repræsenterer de den gamle tradition på stedet og giver derfor ligefuldt kendskabet til de gennem et århundrede eller mere anvendte fartøjstyper. I ganske enkelte tilfælde er der med forsæt taget noget nyere typer med, og her må sikkert et fornyet opmålingsarbejde foretages, da disse typer også snart vil være historiske.

Blandt de specielle typer vil man bemærke en flodbåd, en krydstoldjagt, E. C. Benzons berømte jagtkonstruktion samt den gamle Marstaljagt »De fire Brødre«, som det lykkedes at opmåle under dens sidste år som jagten »Anna« af Vejle, inden den krigsforliste under sidste verdenskrig. De med * afmærkede er af konservator Nielsen fremstillet i model, som forefindes i museets samling.

Af samtlige opmålinger findes linietegning og spanterids, opstalt, dæksplaner, apteringstegning, rigningstegning samt diverse snit med tilhørende oplysninger om byggemåde og byggematerialer, således at der gennem opmålingerne formentlig er opnået et fuldstændigt kendskab til de gamle typer.

Samtlige tegninger er udført i tusch på kalkkærred, således at der kan fremstilles gode lystryk, fortrinligt egnede både til studiebrug og til udførelse af modeller. Sådanne lystryk leveres på bestilling. Til en del private interesserede såvel i Danmark som udenlands er leveret tegninger, og det har været museet en stor glæde, at det har kunnet hjælpe Esbjerg Museum til tegninger af Vesterhavstyperne, hvorefter der i dette museums udmærkede nyindrettede fiskeriafdeling forefindes modeller, udført efter Søfartsmuseets opmålinger.

Museets konservator har benyttet sig af en af ham selv udarbejdet sær-

deles tjenlig metode ved udførelsen af opmålingerne. Herom skal henvises til hans afhandling »Opmåling af fartøjer« i Søfartsmuseets årbog 1958, pag. 54-89. Det ville være meget ønskeligt, om skibs- eller bådbyggere efter denne vejledning ville udføre opmålinger af lokale fartøjstyper på deres egn, som ikke findes blandt museets opmålinger. Derved ville endnu flere typer bevares for eftertiden. Museet vil også sætte pris på ved indsendelse af meddelelser at få kendskab til, hvor sådanne lokale bådtyper endnu måtte findes.

I 1931 erhvervede museet som gave fra skibsreder A. O. Andersen, D.F.D.S., et seddelkartotek, udført af forfatteren Kay Larsen: *Samlinger angående dansk søfart* særlig med henblik på langfarere i perioden fra 1580 til 1918. Kilderne hertil er mangefold: vaterskoutens protokoller, skipperlaugets arkiv, Asiatisk Kompagnis arkiv, Sø- og handelsrettens arkiv, diverse andre arkiver og manuskripter i Rigsarkiv, landsarkiv og det kgl. Bibliotek m. v. samt et stort antal trykte kilder og behandlinger af kildestof. Kartoteket omfatter ca. 27.000 sedler. Det har i mange år gjort udmærket tjeneste dels under museets eget interne arbejde, dels ved besvarelser udefra. Desværre er det behæftet med den mangel, at de enkelte kartotekssedler ingen kildehenvisninger indeholder, hvorfor man aldrig er i stand til at kontrollere kilden. Heldigvis kan man ved en lang række sedler efter meddelelsens karakter slutte sig til, at kilden er at finde i Asiatisk Kompagnis arkiv eller andre troværdige akter, således at man ofte kan føle sig på sikker grund.

Det er ganske naturligt, at museets medarbejdere lejlighedsvis supplerede Kay Larsens kartotek, når de under deres arbejde traf på nye oplysninger, og med det voksende antal henvendelser udefra og museets eget stigende behov for oplysning kom man snart ind på overvejelser om at igangsætte et større indsamlingsarbejde til udbygning af kendskabet til ældre tiders dansk søfart og skibsbygning. Det fremgår af rigsarkivets registratur, at der i dette arkiv findes adskillige skibslistes fra 1600- og navnlig fra 1700- og 1800-tallet; men desuden findes i dette arkiv andet stof, der giver oplysning om ældre dansk skibsfart og skibsbygning, ligesom også en række andre arkiver ejer såvel skibslistes som andre oplysninger.

Efter beslutningen om at optage dette arbejde indledtes et samarbejde med arkiver såvel i Danmark som i de gamle hertugdømmer Slesvig og Holsten, der viste museet den elskværdighed at udlåne arkivalierne til udskrivning af materialet i museets lokaler, hvilket var en absolut nødvendighed for at arbejdet kunne gennemføres. De nævnte arkiver er følgende: Rigsarkivet, tildels også landsarkiverne i København, Odense, Viborg og Åbenrå, af hvilke det sidste især indeholdt materiale af interesse. Hertil kommer Stadsarkivet i København, byarkivet i Haderslev og uden for landets grænser stadsarkiverne i Flensborg, Slesvig, Eckern-

førde, Kiel, Altona, Meldorf, Burg (Ditmarsken), Westerland (Sild), Staatsarchiv Hamburg og Landesarchiv Schlesvig-Holstein på Gottorp Slot. For 1800-tallets vedkommende er hjælp modtaget af Fåborg byhistoriske arkiv, ligesom også Altona Museum har ydet megen støtte. Det væsentligste stof er naturligvis fremdraget af rigsarkivets materiale af Generaltoldkammer og Kommercekollegiets arkivalier, ligesom også toldregnskaberne tid efter anden indeholder lister over de i de enkelte byer hjemmehørende skibe. Skibslisters forefindes i rigsarkivet fra over 50 danske og slesvig-holstenske byer, for nogle af disse endda for en lang årrække. For Københavns vedkommende findes skibslisters således for perioden 1771-1835, for Altona 1745-54 og 1762-94, for Flensborg 1746-55 og 1765-86 og for Åbenrå 1745-1847, i alle tilfælde med enkelte afbrydelser, dog så kortvarige, at de bevarede listers indbyrdes overlappning i materialet medfører, at samtlige skibe utvivlsomt er med. Materialet fra Slesvig og Holsten er i det hele fyldigere end fra kongeriget. Også andre kilder end arkivernes er anvendt. Det vil føre for vidt at anføre alle disse. Her skal blot nævnes Forordninger og Breve, Københavns Diplomatarium, de danske amtshistoriske årbøgers og Historisk Tidsskrifts behandling af søhistoriske emner, hvortil desuden kommer et værdifuldt udenlandsk fagtidsskrift som »Mariner's Mirror« samt en række lokalhistoriske skrifter og andre litterære værker, danske som udenlandske, som det her vil være umuligt at opregne.

Som ved de ovenfor nævnte registre er også for det søhistoriske emnekatalogs vedkommende anvendt kartoteksformen. Kartotekskortene er af format 8801 A, og i begge tilfælde er samtlige sedler indordnede alfabetisk i samme kartotek for at undgå anvendelsen af en række mindre kartoteker, som andetsteds har vist sig uegnede i praksis. Kilden er overalt anført på kartotekskortet. Sedlerne er foreløbig kun udskrevet på skibenes navne. Såfremt den disponible arbejdskraft og de økonomiske forhold tillader det, er det hensigten senere at udskrive tilsvarende sedler på redernavne, hjemstedsbyer og skibsbygningssteder. I almindelighed findes der nemlig oplysninger om alle disse enkeltheder, samt tillige angivelse af skibenes størrelse i læstetal, ofte ledsaget af anførsel af bilbrev eller anden attest og undertiden med oplysning om skibsbygmesteren samt tillige meddelelse om, i hvilken fart skibet anvendes, og hvor det ved listens affattelse befinder sig. Det vil således ses, at det udskrevne kartotek indeholder mange oplysninger af betydning for det lokalhistoriske studium. Værdien af kartoteket understreges også ved, at det i de år, arbejdet har stået på, er vokset til o. 130.000 kort over skibe, der stammer fra sidste halvdel af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet. Det er sandsynligt, at arkiverne indeholder endnu mere stof fra det nævnte tidsrum og rimeligvis også fra 1600-tallet. Det er tanken at fortsætte arbejdet i den kommende tid, og det må håbes, at det vil blive muligt at fortsætte

indsamlingsarbejdet for 1800-tallets og 1900-tallets vedkommende. Medens oplysningsmaterialet inden for de ældre tidsrum naturligvis begrænses til det bevarede arkivstof, som må antages at være formindsket gennem kassationer eller mangelfulde indberetninger, vil det være muligt fra de nyere tidsrum at modtage oplysninger om samtlige danske skibe, idet skibsregistreringskontorets protokoller her foreligger uden afbrydelser, og disse protokollers oplysninger er desuden hvad angår skibets bygning, byggested, byggetid og skibsbygmester langt mere detaillerede end i de ældre akter.

Til slut skal anføres, at museet i de sidste par år har anlagt et *bibliografisk kartotek* over søhistorisk litteratur omfattende danske og udenlandske bogværker og tidsskriftsartikler, der vel er i sin begyndelse, men dog allerede omfatter ca. 6.400 kort, ligesom museet ejer en *udklipssamling* med stof fra aviser og tidsskrifter, som opklæbes og indordnes i grupper svarende til inddelingssystemet for Søhistoriske registratur. Også til denne samling der omfatter ca. 150 kapsler med ialt ca. 8,5 hylde-meter er der udskrevet henvisningskort. Museets *håndbibliotek*, der omfatter ca. 12.700 numre, er nærmest beregnet til museets eget brug, men der sker dog udlån herfra, dels direkte til lånere som er museet bekendt, dels til folkebibliotekerne især gennem statens bibliotekstilsyn. En forhandling har fornyligt fundet sted mellem de biblioteker, der anskaffer søhistorisk litteratur: Kgl. Bibliotek, Teknisk Bibliotek, Marinens Bibliotek, handelsministeriets og fiskeriministeriets biblioteker, Søfartens Bibliotek og Forsikringsforeningens bibliotek, med henblik på, at disse biblioteker finder frem til en samarbejdsform, således at man i mindst mulig udstrækning anskaffer samme litteratur. Det påhviler herefter museet som specialitet at påtage sig anskaffelsen af litteratur vedrørende navigation, sømandsskab, sømandstraditioner og ældre skibsbygning, d.v.s. træskibsbygningens periode. Det må håbes, at museet også får midler til at gennemføre denne opgave.

Sluttelig skal anføres, at museet i foråret 1959 har overtaget nye kontor- og arbejdslokaler i Søndre Kronværksbygning på Kronborg slot. Disse lokaler indeholder en mindre læsesal, hvor interesserede kan betjene sig af de forannævnte hjælpemidler og af museets funktionærer vejledes i brugen heraf.

Færøsk kulturhistorie

Af *Holger Rasmussen*

Til Rigsarkivets største færøske skatte hører syv håndskrevne hæfter i skindbind, der indleveredes til Rentekammeret 1789 som indberetning om en rejse til Færøerne, foretaget af den færøske student Jens Christian Svabo i årene 1781-82. Hæfterne har vel længe været kendt og nu og da benyttet af kulturhistorikere, men kun en mindre del deraf har været udgivet (J. C. Svabo: *Føroyferðin 1781-82. Úrval við fororði av M. A. Jacobsen. Tórshavn 1924*). Til almindelig berigelse for den etnologiske videnskab ikke blot i Norden, men i hele Europa, er de samlede indberetninger nu blevet udgivet på eksemplarisk måde med registre og noter. (*J. Chr. Svabo: Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782, udg. af N. Djurhuus for Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier. København 1959, 497 s., 34 tekstill., heraf 8 i farver, samt 3 specialplancher med farveprøver*). Af selskabets prisværdige gerninger turde denne være den hidtil vigtigste, og det fortsætter derved på smukkeste måde udgivelsen af færøbeskrivelser, som indledtes med den ældste i 1950 (*Thomas Tarnovius: Feroers Beskrivelser (1669), udg. af Håkon Hamre, Kbhvn. 1950*).

Svabos tekst, så rig på enkeltheder, kunne ofte friste til kommentar. Det er utvivlsomt rigtig valgt af udgiveren at begrænse den til det strengt nødvendige i form af saglige og tekstkritiske oplysninger samt ordforklaringer. Hertil slutter sig indledningen med redegørelse for Svabos data, især koncentreret om hans rejse og indberetninger. Vigtige bidrag til Svabos levnedsløb i almindelighed var givet tidligere, først og fremmest af M. A. Jacobsen i ovennævnte værk og af Chr. Matras i indledningen til Svabos færøske visehåndskrifter.

Svabos værk må ses i sammenhæng med den interesse for erhvervslivet, der var rådende i 1700-årene, og som gav sig udtryk i en række mere eller mindre officielle økonomiske og fysiske afhandlinger fra hele det danske monarki. Som nærmeste paralleler til Svabos indberetninger kan anføres Eggert Olafsens og Biarne Povelsens »Reise igiennem Island« (Sorø 1772), O. Olavius' »Oeconomisk Reise igiennem de nordvestlige, nordlige og nordostlige Kanter af Island« (Kbh. 1780) samt de mange norske topografiske beskrivelser, der inspireredes af Erik Pontoppidans eksempel

med arbejdet på »Danske Atlas«. Også Svabos indberetninger skulle befordres i trykken, men i bearbejdet form. Denne bearbejdelse nåede han aldrig, og sandsynligvis er det en fordel, for som han siger ved afleveringen af de første 3 hæfter til Rentekammeret: »Endog i denne Prøve findes der Beretninger, ja endog Artikler, som ikke ere befalede. Min Bevæge-Grund dertil har været denne: Ligesom en Kilde indeholder mere Vand, end just det, man øser deraf, saa kunde og en nyttig Oplysning finde Sted i disse Indberetninger, endskjønt den ikke bør have det i en Beskrivelse over Øerne«.

Rentekammerets instruks gik ud på at indsamle alle oplysninger, der kunne tjene til en fysisk-økonomisk beskrivelse af Færøerne, selv om han vel heller ikke måtte forsømme at beskrive »Indbyggernes Sinds og Legems Beskaffenhed, Sprog, Mund Art og Meeninger, Sæder og Skikke« m. m. Til et sådant arbejde var Svabo vel skikket. Ikke alene var han indfødt Færing, men havde også praktisk og teoretisk indsigt i næringsvæsenet. Om det sidste foreligger flere vidnesbyrd, således flere reformforslag indsendt til Landhusholdningsselskabet om brugen af plov på Færøerne, om færøsk hjemmefarvning og andet mere. Den rent praktiske side af opgaven er da også i høj grad tilgodeset ved udførlige beskrivelser af tilstandene indenfor øernes vigtigste erhvervsgrøene, landbrug og fiskeri for ikke at glemme så betydningsfulde sysler som fuglefangst og jagt på sælhunde og hvaler. Denne tilstandsbeskrivelse suppleres ofte med reformforslag.

Heldigvis har han som nævnt ikke holdt sig strengt til instruksens, men noteret alt, hvad han anså af interesse. Ikke alene kulturhistorikeren kommer det til gavn. Hans beskrivelser over øernes dyreliv er f. eks. blevet således bedømt af en moderne ekspert, at takket være disse besidder vi »større Viden om Fuglelivet paa disse afsides Øer, end vi gør fra de fleste andre europæiske Lande«. Men lad os notere med glæde, at der findes udførlige oplysninger om »bondens spise og rætter«, om »nogle alderdoms-levninger og mærkværdigheder«, om »klæde-dragten«, om »haandværker, manufakturer m. v.« (d. e. den færøske husflid), om »sæder og tænkemaade« og om »lege og lystigheder m. v.« Alt dette i forening tjener til at gøre indberetningerne til - som udgiveren siger - »et kildeskift af uvurderlig betydning og til det vigtigste værk i Færøernes ældre topografiske litteratur«, en vurdering, som anmelderen ganske deler.

Som et moderne sidestykke til Svabos indberetninger kan den bog om Færøerne i to bind betragtes, der i 1958 udsendtes af Dansk-Færøsk Samfund efter års forberedelser. (*Færøerne* I-II, udg. af Dansk-Færøsk Samfund med støtte af Dansk-Færøsk Kulturfond. København 1958, 408 + 312 s., ill. samt kortbilag). Som Svabo tilstræbte en udtømmende tilstandsbeskrivelse af øerne på sin tid, har en lignende opgave foresvævet initiativtagerne til det foreliggende arbejde. Til den ende er blevet udvalgt 28 for-

fattere, hvoraf 19 færøske og 9 danske. Til at styre denne flok et redaktionsudvalg på 6 bistået af 2 redaktionssekretærer, 1 billedredaktør, 2 tilrettelæggere og 9 oversættere. Den sidste gruppe forklares ved, at bogen er udsendt såvel i et færøsk som et dansk oplag, en fremgangsmåde som er forståelig og naturlig, omend det måske havde været nyttigt, om bogen - også - var fremkommet med f. eks. engelsk tekst. Resultatet af hele dette store apparat er efter ca. 3 års arbejde blevet virkelig nydeligt i tryk og billedgengivelse, heraf enkelte i farver med prøver på den færøske malerkunst. Lad det om illustrationerne være sagt, at deres formål må være akkompagnement til teksten i den forstand, at de må belyse og uddybe den skrevne fremstilling. Ud fra dette synspunkt er der måske ødslet for meget med billeder af hav og fjæld, så der er blevet for knapt med illustrationer til andre afsnit. Det ville således være af betydning at bringe billeder i større fylde til de afsnit, der omhandler det gamle bondesamfund, dets redskaber og husflid. At domkirkeruinen er afbildet hele syv gange er forklarligt udfra den dominerende plads den har i øernes historie, men når der bringes fem billeder af lunder (søpapegøjer) er det for mange, selv om lunden visselig er en morsom fugl.

Det skal fastslås, at redaktionen har haft held til at få dækket alle områder af betydning ind, så to binds værket virkelig kan siges at give besked om Færøernes forhold i dag og i ældre tid. En gennemgang af de mange enkeltafsnit, der strækker sig fra geologi til digtning er ugørlig, men det må være tilladt at fremhæve visse afsnit, som forekommer den kulturhistorisk interesserede centrale. Det gælder således to, skrevet af samme mand, omend i det ene tilfælde formummet som digteren Heðin Brú, nemlig landbrugskonsulent H. J. Jacobsen. Det første af dem er »Det gamle Bondesamfund«, der - som det står skrevet - ikke bygger på »litterære kilder, men på personlig erindring. Den søger at give et billede af det færøske samfund, som jeg selv mindes det fra min opvækst i årene lige efter århundredskiftet. Altså som det så ud på et tidspunkt, hvor det endnu i arbejds måde og livsopfattelse helt hvilede på ældgammel overlevering ...« Bedre indføring i den færøske kulturverden er overhovedet ikke skrevet. Den burde være sat først i værket, og til den ville da alle de andre afhandlinger kunne støtte sig, få lys fra og belyse dens enkelte facetter. At forfatteren ikke blot skriver udfra dyb fortrolighed med emnet fra personlige oplevelser, viser hans afsnit om »Landbrug«, hvor de udviklede ejendomsforhold og de - for udenforstående - fremmedartede driftsforhold klarlægges på eksemplarisk vis. Det må også være tilladt at fremhæve Sverri Dahls afsnit om »Fortidslevn« og »Husflid, Håndværk og Redskaber«. I det første af dem findes en systematisk og kritisk gennemgang af, hvad man på øerne har af levn fra den periode, hvor skrevne kilder tier eller er helt utilstrækkelige. Hovedparten af materialet er fremdraget af forfatteren selv og publiceret i det færøske viden-

skabelige tidsskrift, *Fróðskaparrit* (se således I, 1952, 149-175, Tvey fornminni í Syðrgötu; II, 1953, 36-44, Rúnarsteinur í Fámjin; 45-59, Nólsoyarfundurin; IV, 1955, 61-84, Um tíðarfesting av fœroyskum fitisteinsfundum og V, 1956, 153-167, Vikingaaldargrov í Tjørnuvík). Det andet afsnit giver i koncentreret form et væld af oplysninger. Vil man anskue, hvorledes mange af de nævnte redskaber ser ud, kan man nu slå op i Svabos værk på tekstillustrationerne.

Nær til de nævnte afsnit slutter sig artiklerne om »Husbygning« og »Klædedragt«, hvor for det sidste emnes vedkommende fru Petra Djurhuus beskedent bemærker, at hos ældre forfattere findes så meget materiale bevaret, at »den, der engang vil skrive den færøske dragts historie har udmærkede kilder at øse af«. Selv om afsnittet således ikke giver sig ud for den endelige behandling af den færøske dragtskik, gives der dog værdifulde oplysninger udfra forfatterens egen erfaring. Det gælder især for barnedragtens vedkommende, hvorom ingen af de ældre forfattere mæler et ord. En fremtidig monografi over færøsk dragtskik vil få interessante problemer at tage stilling til. Sporadisk har enkelte forskere strejft dem (se således Sigfrid Svensson: »Förhistoriska och medeltida traditioner i nordisk bondebräkt« i *Nordisk Kultur* XV:B, 1941, 134-135; Birgit Laquist: »Lulelapparnas byxtyp. En nordisk-arktisk reliktföreteelse« i *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv*, 1952, 60-64). - Der kunne være grund til at nævne endnu flere bidrag således Djurhuus' om »Dansen«, Chr. Matras' om »Sproget og Folkedigtning« eller William Heinesens meget personlige og meget charmerende om »Tórshavn«. Egentlig har kun eet bidrag skuffet forventningen, nemlig Thomas Havnings om »Bygdekirker«, der forekommer mig at bygge alt for meget på luftige formodninger uden forsøg på efterkontrol gennem ældre litteratur, f. eks. Svabo og Daniel Bruun. - Som et værdifuldt tillæg findes en bibliografi over færøslitteratur, der synes at have fået så godt som alt med.

Et værk som det lige omtalte er at betragte som en statusopgørelse, hvor det er muligt at afgøre, hvor meget der er opført på de enkelte konti. Det kan konstateres, at der endnu mangler en hel del beløb i regnskabet i form af specialstudier, som glædeligvis har fået et forum gennem det Færøske Videnskabselskab (*Føroya Fróðskaparfelag*), der udgiver publikationen *Fróðskaparrit* (*Annales Societatis Scientiarum Færoensis*), ligesom andre periodica og selvstændige publikationer også behandler færøsk stof.

Et betydeligt bidrag til færøsk kulturhistorie er det netop udkomne værk om folkemedicinen (*R. K. Rasmussen: Gomul fœroysk heimaráð*. Tórshavn 1959. *Annales Societatis Scientiarum Færoensis*, Supplementum III, 152 s., ill., dansk og engelsk resumé). Det er en stor lykke for etnologien, at dr. Rasmussen har fået dette værk i trykken. Da jeg i 1947 besøgte dr. Rasmussen i lægeboligen i Eiði, fortalte han om sin store samling af

lægeråd, som han væsentligst havde indsamlet igennem en lang og travl virksomhed i sit udstrakte lægedistrikt, selv om materiale fra de øvrige øer også er indgået. Lægedistriktet omfatter 18 bygder, dækkende den nordligste del af øerne Strømø og Østerø, og er tyngdepunktet i fremstillingen.

Dispositionen for bogen følger mønstret for en medicinsk lærebog, det vil sige at materialet opdeles efter sygdomsgrupper, men først gives en oversigt over de forskellige slags lægemidler hentet fra planteriget, dyreriget (levertran, pulveriseret blæksprutteskaller, mider i vindtørret fårekød m. m.) og mineralriget (pulveriseret fedtsten) for ikke at tale om sådanne ting som åreladning og kopsætning, sejrskjorte, arveguld og trolddom. Som almindeligt sygdomsafværgende middel brugte man at tage en skefuld sur urin hver morgen på fastende hjerte eller at ånde dybt ind nogle gange over urintønden, mens der røstes om i den. Almindeligt var det ligeledes altid at have noget i munden, når man gik ud første gang om morgenen.

Første afsnit af lægerådene handler om menses, svangerskab, barnefødsel og det spæde barns pleje. Her møder vi mange af de samme forbud, som også var gængse for svangre kvinder i ældre tid i Danmark. Løsningsstenen (behandlet af F. L. Grundtvig, 1878) kendes også fra Færøerne som vefremkaldende middel, men mens den danske løsningssten er eksotiske (vestindiske) frøkapsler, er den færøske løsningssten en lille, blålig sten, der traditionsmæssigt skal hentes i ravnens rede. De nævnte frøkapsler kendes også på Færøerne, men brugen er anderledes. Bærer man dem på sig, når man ror på fiskeri, giver de fiskelykke. - Det vil af det anførte fremgå, at teksten ikke snævert holder sig til sygdomme og lægeråd, men giver en bredere fremstilling. Det gælder således spædbørnstøj, dåbsskikke, sut og sutflaske (et vædderhorn med skindsut). I et par bygder bestod denne skindsut af patten og en del af yveret af et får, der blev trukket over hornet. Andre steder anbragte man et stykke af en fingersvamp med en klud uden om i spidsen af hornet. Typisk for det færøske kulturmiljø er rådene mod søsyge og rådene for at blive rask og kæk til søs og i fjæld. Karakteristisk nok bruges de kun til drengebørn. Interessant er også den gamle form for kopsætning, hvor et kopsat barn førtes rundt i bygden og leverede vaccinen. I et bestemt tilfælde var barnet blot fire år og blev båret rundt i en løb.

Andet afsnit af lægerådene samler sig om en række forskellige fænomener: Tandpine, nedfalden drøbel, hikke, hoste, næseblod, brok, ørepine, hudsygdomme, skørbug, ligfald, sindssyge for blot at nævne et fåtal af dem og de råd, der anføres for deres behandling. Heriblandt forekommer også lægemidler, hvis kraft tilskrives overnaturlige egenskaber. Mod øjensygdomme således det også andetsteds fra velkendte med brugen af ørenringe af bly eller guld. Overnaturlige forestillinger forekommer i forbin-

delse med at blive synsk, at afsjæle sig, at gøre sig usynlig, at vende mands hu til kvinde og kvindes til mand. Afsnittet slutter med oplysninger om døden og dødsvarsler, ligkister og begravelseskikker for at hindre gengangeri. Som selvstændigt afsnit følger fire sagn, der behandler sygdomme og dødsfald, deraf de tre om den sorte død. - Registre over henh. sygdomme og skader og råd herimod gør anvendelsen af bogen let. En kortfattet litteraturliste giver de vigtigste bevissteder for folkemedicin såvel for Færøernes som for Norges vedkommende. En dansk parallel til den her omtalte bog og til I. Reichborn-Kjenneruds »Vår gamle trolldomsmedisin« findes ikke.

I forbindelse med bogen om folkemedicin vil det være naturligt at nævne et par mindre arbejder af dr. Rasmussen, som slutter sig nært til emnet. Det er to artikler, begge offentliggjort i Dansk Folkemuseums årbog »Budstikken«. Den første af dem er fremkommet i årgang 1954-55 og handler »Om spæde, færøske børns påklædning i gamle dage«. Den giver en værdifuld førstehåndsberetning om dette lidet opdyrkede emne (jfr. ovf.). Den anden afhandling er fra årgang 1957 og handler »Om drøbelen i den færøske folkemedicin«. Det er en udførligere beretning om de folkelige forestillinger knyttet til drøbelen og de anvendte kure end afsnittet herom i bogen om folkemedicinen. Bl. a. anføres materiale fra andre tider og områder til belysning af de færøske forestillinger, en fremgangsmåde, som ikke er fulgt i bogen om folkemedicinen, der er at betragte som fremlæggelsen af det færøske materiale uden jævnforende studier af betydning.

De færøske transportmetoder er af betydelig international interesse og har også tidligere været genstand for videnskabelig behandling. Det gælder således transporten med pandebånd, som den svenske forsker Ragnar Jirlow påviste fandtes vidt udbredt over jordkloden (»Bärmesen. Ett ålderdomligt bärredskap och dess utbredning« i Ymer, 1935, og »Das Tragen mit dem Stirnband« i Acta Ethnologica, 1937), og den færøske kløvsaddel, der kan tjene til at forklare og belyse den tilsvarende lappiske (samme forf. »En lappsk kløvsadel och dess ursprung« i Rig, 1931). Uadskilleligt forbundet med det specielle færøske pandebånd er trækassen, den færøske *leypur*, som nu har fået sin udførlige monografi ved *Johannes av Skarði* (»Føroyska leypurin« i Fróðskaparrit IV, 1955, 32-60 og V, 1956, 108-152, ill., engelsk resumé).

Om denne trækasse og dens anvendelse i forbindelse med kløvsaddel har Svabo en god og udførlig skildring, men om dens anvendelse som transportredskab på menneskeryg siger han blot: »De Løber, hvori man bær noget paa Ryggen, ere mindre, og de, hvori man bær Fisk, ere gierne tættere«. Løb til kløvning på hesteryg nævner Johannes av Skarði kun i forbifarten som en enkelt af de former, hvori den færøske leypur optræder. Som grundlag for fremstillingen ligger traditionsmateriale, ind-

sendt af medarbejdere fra godt 30 bygder jævnt fordelt over hele det færøske område, suppleret med forfatterens egne erfaringer og indsamlede materiale. Materialet aftegner visse forskelligheder af mere principiel karakter. Således viser Suðuroy en særudvikling, men ellers tjener bygdeforskellighederne til at give et fyldigt billede af løbens konstruktion og brug. Afhandlingen falder i flg. hovedafsnit: Konstruktion og form, benævnelser, rumfang (mål jævnført med andre mål som tønne, skæppe, kannubæra = $\frac{1}{6}$ skæppe) og løbens anvendelse som arbejdsredskab. Bortset fra afsnittet om mål, hvor materialet er ringe, er der overalt givet en detaljeret redegørelse, der også udstrækkes til behandling af måden at bære løben på, de klæder, man bar, når man gik med løb, og den indvirkning på helbredstilstanden, som den specielle bæremetode kunne have. Johannes av Skarðis arbejde er meget betydningsfuldt for udforskningen af færøsk kulturhistorie, og man må håbe, at tilsvarende arbejder må fremkomme om andre sider af det færøske bondesamfunds materielle kultur.

Et meget vigtigt og udførligt afsnit i Svabos indberetninger behandler den færøske fåreavl, der fra de ældste tider har været en grundpille i den færøske bondes tilværelse. En klar redegørelse for fåreavlen gives af landbrugskonsulent Jacobsen i to-bindes værket om Færøerne. Der er ingen tvivl om, at disse redegørelser har den største interesse også udenfor Færøerne, ikke blot i det nordatlantiske område (Island, Vestnorge, Skotland og den skotske øverden), men i høj grad også i det centrale Europa, hvor fåreavl har spillet og stadig spiller en betydelig rolle. Skade blot at sproget vil være en hindring for, at de allerfleste etnologer og kulturhistorikere i disse lande vil kunne have glæde af det publicerede materiale. Det gælder desværre også for den bog, som Robert Joensen nylig har udsendt om samme emne (*Robert Joensen: Royvið. Klakksvík 1958, 104 s., ill.*). Bogen, der bygger på forf.s egne erfaringer fra sin hjembygd på Borðoy, giver et værdifuldt supplement til de ovenfor nævnte beskrivelser og viser, hvor betydningsfuld en rolle fårene endnu spillede i det færøske bondesamfund for en mandsalder siden. Som hos andre udprægede kvægavlere kan fårenes betydning på Færøerne aflæses af det utal af benævnelser for dyrene, der har været og er i brug. Det fremgår med al tydelighed af afsnit 5 om farverne, der benyttes til at karakterisere og udskille de enkelte dyr i flokken. I afsnittet anføres ca. 50 forskellige benævnelser, hvoraf mange iøvrigt kan kombineres, og så tilføjer forf., at det er tydeligt, at der findes mange andre benævnelser end de angivne. På tilsvarende vis findes der en lang række benævnelser til at karakterisere dyret fra nyfødt til fuldvoksnet; også det et velkendt fænomen hos andre kvægavlere. Bogen behandler iøvrigt udførligt læmningstiden, tiden for at samle dyrene til mærkning og uldaftagning (ikke klipning, der ikke er brugt på Færøerne), ulden og dens behandling og slagtingen med en

nøje gennemgang af dyrekroppens enkelte dele og deres anvendelse i husholdningen. I tilgift fås de tabuord og den overtro, der knytter sig til de forskellige faser af de skiftende arbejdsprocesser samt de primitive legetøjsting, der fremstilledes af knoglestykker, horn o. s. v. Forf. stiller en fortsættelse i udsigt. Den vil blive imødeset med forventning. - Endnu et bidrag til fåreavlens kulturhistorie skal nævnes. Det skyldes Chr. Matras, der i sin søgen efter kulturlån fra og til det keltiske område er standset ved en særlig hildningsanordning for får, et dobbeltåg, som kendes fra Suðuroy (også omtalt af Svabo). Dette enkle redskab: en pind med et bindsel i hver ende, har en benævnelse, der er af gælisk oprindelse (*Chr. Matras*: »Caigeann og Køkja« i Fróðskaparrit V, 1956, 98-107, ill., engelsk resumé).

Den anden vigtige side af bondens tilværelse, agerbruget, har også fået sin specialafhandling i de senere år. Den behandler et bestemt afsnit af korndyrkningen, nemlig efterbehandlingen af det hostede korn. (*Holger Rasmussen*: »Korntørring og -tærskning på Færøerne« i Kuml 1955, 131-157, ill., engelsk resumé). Inden det hjemmeavlede færøske korn kunne tærskes, måtte det gennemgå en tørringsproces, der fandt sted på en tørreovn af meget gammeldags type. Det skal bemærkes, at benævnelsen på denne ovn også er af gælisk oprindelse. Ovnens slutter sig i type nær til en i hele Europa vidt udbredt ovnform til tørring af frugt, kastanjer og hør og synes at være et gammelt agerbrugselement, der på Færøerne er blevet bevaret som specielt bestemt til korntørring. - Samme forf. har givet en sammenfatning af det gamle færøske landbrugs hovedtræk i en afhandling (*Holger Rasmussen*: »Der pfluglose Feldbau auf den Färöer« i *Agrarethnographie*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Bd. 13, Berlin 1957, 68-81, ill.), der oprindeligt blev holdt som foredrag ved et møde i Berlin i 1955 med hovedemnet agraretnografi.

Et område af den færøske kultur, som vi gerne ville vide noget mere om, og som ville have den største interesse for europæiske etnologer og kulturhistorikere, er årets og livets fester og højtider. Ser man litteraturfortegnelsen i bind II af »Færøerne« igennem, er det kun lidt, der er skrevet herom, og specialafhandlingernes tal er meget ringe. Om brylluper, som er bedst repræsenteret, findes tre afhandlinger af henh. H. C. Lyngbye (1820), W. Hammershaimb (1846) og Th. Thomsen (1907). Om julen kun en enkelt beskrivelse (Hus og Hjem, 1912), og er litteraturfortegnelsen end ikke komplet, så mere vil kunne findes frem, er det dog tydeligt, at dette område af den færøske kulturhistorie er underforsynet. De ting, der findes herom i den ældre topografiske litteratur, får blot en tilbrændende at ønske, at denne side af sagen må tages op. Det gælder ikke alene brylluper, til hvis historie der findes interessante bidrag hos såvel Tarnovius (1669) som Svabo (1780erne), men i høj grad også livets andre højdepunkter og årets fester. Når man f. eks. hos Robert Joensen

(s. 92) læser en kort bemærkning om udklædte personer ved fastelavn, ville man gerne vide mere om denne skik. - Et beskedent bidrag til dåbs-skikkens historie er nylig udkommet (*Holger Rasmussen: »Carrying Children »í kiltungi««* i Folk, Dansk etnografisk Tidsskrift, I, 1959, 133-139, ill.), hvor den bestemte måde at bære børn til dåb over fjældet fra afsides bygder uden kirke beskrives og de forestillinger, der knytter sig hertil, jævnføres med tilsvarende fra Alpernes sydskråning.

Skandinaviens fire kirkeværker

Af Erik Moltke

Indtil 1959 var »Sveriges kyrkor« (siden 1912 - i det følgende betegnet SK) og »Danmarks Kirker« (DK, siden 1933) ene om at repræsentere de skandinaviske landes kirkeværker; men 1959 øgedes søskendeflokken til fire, idet »Suomen kirkot« (»Finlands kyrkor«, FK) sprang ud med eet bind og »Norges kirker« (NK) med to.

Der er da al mulig grund til at kaste et blik på denne søskendeflok, at give en kort oversigt over værkernes formål, rækkevidde, midler og principper samt berøre et par vigtige principielle spørgsmål.

Alle fire kirkeværker søger i virkeligheden at forene to uforenelige formål: at skrive videnskabeligt og samtidig populært. Det alsidige stof, der rummes i et kirkeværk kalder nemlig på videnskabsmænd og lægmænd fra alle lejre: arkitekturhistorie, kunst- og brugskunsthistorie, kulturhistorie, arkæologi, personalhistorie og heraldik turde være de vigtigste discipliner, der kan finde næring i kirkeværkerne, foruden den ikke ringe læsekreds af vågne og interesserede lægmænd, hvoriblandt lærere og præster som lokalhistorikere ofte selv har ydet værdifulde bidrag til afsnittene om deres egne kirker.

Man kan nu engang ikke skrive »videnskabeligt« og »populært« på samme tid, hvor meget man så forsøger det (figura viser det), og hver enkelt redaktør må derfor lægge vægt på at udtrykke sig i det enkleste og klareste sprog uden brug af for mange kunst- eller fagudtryk. Det skal ikke her kommenteres, for hvilket kirkeværk denne opgave er lykkedes bedst; men i erkendelse af det umulige at undgå en række fagord (lisén, arkitrav, predella etc.), fordi det er umuligt at skrive kort og knapt om arkitektur og kunsthistorie uden dem, har DK - i lighed med flere udenlandske værker - foran i hvert amtsbind anbragt en lille fagordbog, der i stadig øget og forbedret udgave, i text og billeder, oplyser den mindre erfarne læser om de mest almindelige fagudtryk og kunstord. Det behøver næppe at understreges, hvad en sådan ordbog sparer redaktionen af besvær, tid og plads, ligesom en slig lille ordbog har sin egen selvstændige værdi.¹

1. Tidligere amter af DK medtog i fagordbogen også forklaringer på forældede betegnelser, af hvilke kirkeregnskaberne indeholder en mængde (navnlig på tøj og stof - betegnelser der ofte er præget af, at det er mænd, der har ført dem i pennen); her

Kirkeværkernes fornemste opgave turde vel ret beset være: monumentbevaring gennem beskrivelse, opmåling og billeder, en bevaring og overlevering af den kirkeskat, Norden rummer, en skat der er gjort indhug i fra første færd, og som uafsladelig angribes af ulykker, ministerier, museer, præster, kirkeværger, menighedsråd - arkitekter ikke at forglemme. Hvor forældet er mon (på grund af senere ændringer) SK's først udgivne bind? næppe mindre end DK's, der udkom en snes år senere. Alle fire kirkeværker indeholder i lapidarstil rystende meddelelser om myndigheders manglende pietetsfølelse over for de gamle bygninger, fx.: totalt nedbrudt 18. . . eller: inventaret som helhed ryddet ud og fornyet 19. . . etc.

Når en læser tager en afsluttet del af et »officielt« kirkeværk i hånden, har han krav på at få ordentlig rede på alt vedrørende de enkelte kirkebygninger, deres udsmykning, inventar og gravminder, således at han ikke blot for sit indre øje ser kirken, som den er idag, men også skuer dens udvikling gennem tiderne, ser bygningen opløst i dens kronologiske bestanddele, og han må vente at få klar besked om glas- og kalkmaleriernes, inventarstykkernes og gravmindernes alder og (stil)type. Han må heller ikke lades i stikken med hensyn til kirkernes rent historiske forhold, deres værnehelgener, ejerskifter etc., og mange interesserer sig for de til kirkerne knyttede sagn, der dog ofte - især de navneforklarende - er så latterlige, at en ikke-folklorist må kvie sig ved at bringe dem frem på prent.

Så vidt om monografierne. Men også en samlet og samlende oversigt over kirkerne og deres indhold må betegnes som et så selvfølgelig krav fra læserens side - både den læge og lærde - at en sådan før eller senere vil komme til at foreligge for alle fire kirkeværker. Thi monografierne kan, når alt kommer til alt, kun betragtes som sten til den bygning, der til sidst skal krone hvert lands kirkeværk: oversigten, landets ældste arkitektur- og kunsthistorie og dennes udvikling i alt fald lige til stilforbistringen. Denne endelige samlede oversigt må af praktiske grunde samles af mange enkelte, som beskæftiger sig med de 'store' linjer, der ikke kan optrækkes i monografierne, og som må behandle problemer som statistik, topografi, særlige udviklingsspørgsmål vedrørende bygning og konstruktion, kunst- og kulturhistoriske forhold. Selv om de områder, der er lagt til grund for hvert lands enkelte bind, sjældent udgør »kunsthistoriske enheder« (især ikke hvis en verdslig inddeling er lagt til grund), kan en sådan partiel oversigt, fornuftigt anlagt og med behørigt hensyn til nabo-»enhederne«, blive af den allerstørste værdi, så meget mere hvis den

er man imidlertid gået over til en parentetisk oversættelse efter de enkelte ord i selve teksten. NK citerer en rigdom af gamle og glemte ord, der ikke bliver klarere af at være gengivet i originaldokumentets ortografi. De er ofte af en art, at man har en mistanke om, at redaktorerne, der ikke er filologer, næppe selv forstår dem umiddelbart. Hvorledes det nu end forholder sig, så får læserne i alt fald ingen forklaring. Hvad er fx. „Diridomdey“ (NK II, 229)?

er skrevet af de redaktorer, som selv har arbejdet sig gennem hvert kirke-monument i den pågældende »enhed«. Oversigten bliver da kvintessensen af forskernes friske, faglige viden, en helheds- og detailviden, som aldrig senere vil komme igen.

Som naturlige og uundværlige hjælpemidler må man også foruden et ordentligt noteapparat og almindelige kilde- og litteraturhenvisninger betragte personregister og - ikke mindst - et sagregister.

Det er en selvfølge, at et kirkeværk, som vil være tidssvarende, ikke blot må være rigt, men overordentlig rigt illustreret: tekster kan blive og bliver forældede, billeder vedbliver at være dokumenter. Helst skulle der af en landsbykirke være en tre-fire bygningsfotografier (exteriører) og mindst to interiørbilleder; alle de vigtigste udsmykninger og inventarstykker m. m. bør afbildes; men det er klart, at om et kirkeværk senere skal bruges til finere kunsthistoriske studier, må helhedsbillederne suppleres med talrige detailbilleder. Overordentlig vigtige er opmålingerne, og her er en plan med signaturer, der angiver de forskellige bygningsperioders alder naturligvis den mest betydningsfulde; men en bygning er ikke fuldt oplyst, hvis ikke der også foreligger tvær- og længdesnit samt opstalter. På dette punkt spiller de enkelte værkers økonomi og arbejdsstab imidlertid så stor en rolle, at der både her og der kan påpeges adskillige mangler. Den, der skriver disse linjer, vil ikke lægge skjul på, at DK, hvad snit og opstalter angår, står tilbage for de øvrige kirkeværker, idet man kun undtagelsesvis - af de ovenfor anførte grunde - bringer snit og opstalter af landsbykirker, og af købstadkirkerne i virkeligheden kun, fordi sådanne allerede foreligger fra tidligere restaureringer.

Efter at vi nu har peget på, hvad man med rimelighed kan forlange af et moderne kirkeværk, vil vi undersøge, hvorledes hvert enkelt af de skandinaviske kirkeværker løser deres opgave. Thi vel er formålet det samme for alle, men fremgangsmåderne er mer eller mindre forskellige. Hvert land skriver naturligvis på sit sprog. FK udkommer på finsk, et sprog der som bekendt ikke er tilgængeligt for ret mange mennesker uden for Finland; men denne kendsgerning opvejes i nogen grad af, at hver monografi efterfølges af et overordentlig klart og velskrevet resumé på svensk, hvor bygningernes og inventarets udvikling efter SK's mønster er opdelt i perioder. Også fortalen i det foreliggende bind er oversat til svensk, ligesom billedunderskrifterne er både på finsk og svensk.

SK har både svensk, tysk og engelsk billedunderskrift, og efter de enkelte monografier findes svensk, tysk og engelsk resumé.

DK har af de hidtil udkomne amtsbind udgivet særskilte, rigt illustrede engelske resuméer, ud fra den forudsætning at udenlandske museer og biblioteker næppe i større tal ville abonnere på selve det store (danske) værk.

NK skriver kun på norsk (rigsmål).

»Sveriges kyrkor« grundlagdes 1912 af Sigurd Curman² og Johnny Roosval, de to Grand Old Men inden for svensk middelalderforskning, endnu utrættelige deltagere i kæmpekirkeværket, som i den forløbne menneskealder - tør man nok sige - har udsendt metervis af hefter fra det ganske land, ja, aldrig så hurtigt strømmende som i de sidste år, efter at Curman har nedlagt sit mangeårige scepter som rigsantikvar og helt har koncentreret sig om Sveriges kirkeværk.

Selve formatet af SK er noget mere undersætsigt end de øvrige kirkeværkers, kolumnesatsen er klar og overskuelig med moderat brug af typografiske hjælpeskrifter. Papiret er, som i de øvrige lande, »det næstbedste«, dvs. ikke krideret kunsttrykpapir. På hefteomslagets inderside er praktisk angivet, hvad der tidligere er udkommet (de to sider slår snart ikke mere til) samt pris på hvert udkommet hefte; på bagsiden findes, ligeså praktisk (efterlignet af FK og NK, men endnu ikke af DK) et kort over Sverige og den pågældende landsdel - SK udkommer i landsdele -, hvor der med forskellige skraveringer angives de bearbejdede områder. De senere hefter har - som en ansigtsløftning - været forsynet med et extra papiromslag, hvis forside indeholder et smukt og karakteristisk billede (autokliché) fra det i heftet behandlede stof.

Hver monografi ledsages af en rigdom af billeder, hvis antal og format er egnet til at gøre visse brødreredaktører gule af misundelse, samt et væld af fine opmålinger, planer (1:300), snit og perspektivtegninger, der sagligt og fornøjeligt giver fuld »dækning« for udseendet af i dag samt den historiske udvikling. I de sidste hefter er der sket en glædelig forbedring af autoklicheernes standard, der i lang tid har været ude af niveau, mildt sagt. Selv om fotografen (der i gamle dage altid var den ofte af andet optagne forsker selv) nu kommer hjem med et underlødigt fotografi, er det utroligt, hvad en energisk, til tider brutal optræden over for institutionens fotografiske atelier, senere over for klichéanstalten og sidst over for trykkeriet kan hidføre af forbedring. Et negativ kan forstærkes eller svækkes; der eksisterer utallige papirvalører, autoklichéen kan forbedres som et fotografisk negativ, mens trykkeriet kun kan »tage farve af« og »sætte farve på« i striber over et helt ark. Det gælder derfor om, at kirkeværksredaktøren præcist ved, *hvad* han kan forlange af de tre forskellige reproducenter, hvis ikke han skal blive afspist med en mængde »fagligt« vås om det umulige i at gøre ditten og datten. Over for disse tre instanser gælder det: Never Give Up!

Billederne er bogens ansigt. De er, som ovenfor sagt, på en vis måde vigtigere end teksten. Nogle af de vanskeligste og mest anstrengende fotografier er »kirkeoptagelser«, hvor fotografen - foruden et tidssvarende udstyr - har brug for al sin kunstneriske og tekniske kunnen. Det er der-

2. Forf. undlader ikke her at henlede opmærksomheden på det prægtige billede af S. C., stående i Söllentuna kirkes romanske vestportal (SK VI, 599).

for med glæde, man konstaterer, at fotografernes navne er anbragt foran i hefterne side om side med redaktionssekretærens og opmålerens.

SK's fremgangsmåde ved behandlingen af de enkelte kirker er følgende: Kildehenvisninger - evt. sognehistorie - kirkegården (med gravminder) og klokkestabel - den stående kirkebygning (plan - historiske bestanddele - og materiale, vinduer, døre, indre, hvælv, kalkmalerier, tag og tagværk samt historisk gennemgang af bygningen, endvidere tilbygninger, restaureringer og opvarmning). Herefter: inventar (begyndende med alteret) suppleret med regnskabsudskrifter for de væsentlige forsvundne dele; alt »tøj« er samlet i en gruppe (textilier), på hvilke Sverige er usædvanlig ligesom alterstager, lampetter og lysekroner er samlet under »Ijusredskap«. Så følger runestene, gravstene (inde i kirken), klokker etc., alt, som nævnt, afsluttet med et tresproget resumé.

Selve fremstillingen er bred, jævnt og klart skrevet, stoffet let overskueligt, ikke mindst på grund af de gammeldags, men såre praktiske »marginoverskrifter«, men også ved brug af typografisk fremhævelse. I de sidste hefter er indført længe savnede sidehenvisninger under illustrationerne. Karakteristisk for SK er, at kirkebeskrivelserne også omfatter moderne bygninger, der text- og billedmæssigt behandles ligeså grundigt som de gamle kirker.

De enkelte bind indledes med register og forkortelsesliste, afsluttes med tillæg og rettelser, sted-, person- og sagregistre. Endnu har kun to bind bragt ret nødvendige »oversigter«. Sagregistret kunne uden skade gøres fyldigere. Det nævner ganske vist sidetallene på alle de vigtigste emner. Men det er ikke morsomt for den, der fx. søger en ganske bestemt dør at skulle gennemgå de op mod 50 sidehenvisninger, der findes under dette opslagsord. Og så ser man i samme register (VI, 817) S. Erasmus, der ialt kun har 12 sidetal, udspecificeret i hele sex afsnit (»inför domaren«, »kokas« etc.). Var en lignende lille forklarende parentes (evt. blot med tidsangivelse) efter hvert sidetal uoverkommelig? eller blot en almen kronologisk inddeling i fx. 50-år? Hver person i personregistret får dog sin titel eller betegnelse med på vejen.³ Dette er kun småting, der dog kan virke ret irriterende, især i en tid da mange unge, svenske forskere sysler med artikler til det interskandinaviske kulturhistoriske lexikon. Det er måske derfor, man i dette så sjældent finder henvisning til SK?

Det er ikke hensigten i denne lille artikel at foretage en almen vurdering af de skandinaviske kirkeværker. Det ville lidet sømme sig for en, der selv er med i båden. Men det må være forf. tilladt at udtrykke sin glæde over den høje standard, som SK har holdt gennem de mange år, ja, stadig højnet og forbedret. Og det må være tilladt at gratulere de to redaktører med den fremragende stab af medarbejdere, de har kunnet

3. I selve redaktionstexterne gøres der omhyggeligt i fodnoter rede for nævnte personers data (en god nyvinding).

knytte til denne kæmpeopgave. Man er i trygge hænder, når man giver sig under SK's førerskab. Det siger sig selv, at SK som den ældste i søskendeflokken gennem sin plan og sit anlæg i høj grad har påvirket de efterfølgende kirkeværker, ikke mindst DK. Vi vedgår med taknemmelighed arv og gæld.

»*Danmarks Kirker*« grundlagdes (første bind 1933) af Nationalmuseets sidste år afdøde direktør, Mouritz Mackeprang, der selv ønskede at dele æren derfor med hovedforfatteren af første amt - DK udkommer i amter - afd. Chr. Axel Jensen, der i det væsentlige har udarbejdet de principper, DK stort set følger endnu (jfr. indledningen til »Præstø Amt«), og sin efterfølger i Nationalmuseets direktørstol, afd. Poul Nørlund. Idag er otte af de 22 amter udkommet (Københavns amt med Roskilde domkirke fylder fire svære bind) samt hovedstadens middelalderkirker. Værkets ydre format er fulgt af FK, men de danske textsider er mindre både i format og typeantal.

Monografierne ledsages af så mange billeder, budgettet kan bære, med nogen vægt på detailbilleder og tilnærmelsesvis fuldstændighed, hvad angår middelalderlig skulptur. DK har valgt at placere fotografernes initialer samt optagelsesårstallet med lille skrift under hvert billede, ligesom her findes sidehenvisning til tekstbehandlingen, selv om denne står på samme side som billedet. Der medgives hver landsbykirke en historisk skraveret plan, men (desværre) kun sjældent snit og opstalter.

Gangen i redaktionerne svarer med visse afvigelser til SK's. Der indledes med en »historik« (d. e. en på historiske kilder bygget indledning) og herunder omtale af nyere kirker og deres arkitekter, idet DK hidtil ikke har behandlet kirker fra efter o. 1850; herefter følger specialgennemgang af bygningen, indledet af en kort oversigt over dens bestanddele (en parafrase af planen), således at læseren straks får et overblik over kirkens karakter.

Også inventaret begynder med en lille oversigt. Til forskel fra SK holdes alterstager af historiske grunde adskilt fra lysekroner-lampetter etc. Gravminder opdeles i epitafier, gravsten (der oprindeligt har haft plads inde i kirken) og kirkegårdsmonumenter. Af de forsvundne dele medtages kun ting, der skønnes at have kunst- og kulturhistorisk, eventuelt personhistorisk interesse. Man lægger vægt på - som forberedelse til den store oversigt - at placere de større, vigtigere ting i egns- og kunsthistorisk sammenhæng, og indskrænker beskrivelserne af de afbildede genstande til et minimum. I inventarbeskrivelserne sondres skarpt mellem selve tingen (dens materiale og opbygning) og dens staffering. De enkelte afsnit både inden for bygning, inventar etc. søges fremhævet ad typografisk vej, så de er lette at finde.

Amtsbindene, der indledes med en almindelig litteratur- og forkortelsesliste samt fagordbog, og som samler sokkel- og andre profiler herreds-

vis, afsluttes af en »kunsthistorisk oversigt« (en lidt misvisende betegnelse for det alsidige indhold). Denne beskæftiger sig med topografi, arkitektur, målforhold m. m., der oplyses af forskellige tabeller, og bygningskronologiske overvejelser, gennemgår inventar og gravminder opdelt efter materialer (sten- og billedhuggerarbejder, billedskærer- og snedkerarbejder, metalarbejder etc.). Til slut følger person- og sagregistre. I det sidste er de enkelte emner inddelt i kronologiske grupper med særskilt angivelse af daterede genstande. Herunder finder man også kunstner- og håndværkerregistre. Artiklen »ikonografi« omfatter kun middelalderen.

»*Suomen kirkot*« (*Finlands kyrkor*) unddrager sig til dels en parallel-opstilling, idet forf. ikke behersker det finske sprog og derfor kun kan holde sig til de resuméer, der findes efter hver monografi, og som er på svensk.

FK er grundlagt af just nu afgåede statsarkæolog C. A. Nordman og hans efterfølger i embedet, Niels Cleve, begge velkendte forskere såvel i markarbejdet som - især den første - ved forfatterskab kirkerne vedrørende. Første bind, Vemo provsti - værket udkommer i stifter -, er redigeret af den unge kunsthistoriker og arkæolog, Tove Riska. Den foreliggende bogs ydre format svarer, som ovenfor nævnt, til DK's, men side-teksten (spaltesats) er på størrelse med det i ydre format anseligere NK. Billedstoffet er rigt, smukt og fyldestgørende (alle ønskelige snit og opstalter) og velplaceret (billedredaktør: Barbro Svedlin). Klichégengivelsen er fin; man mærker de gode forlæg. Skulle man vove en mild kritik, måtte det være, at en del klicheer står lovlig kontrastrigt, selv om det på ingen måde er så grelt som i talrige andre tilsvarende værker⁴. Det er ikke klichéanstaltens skyld, men det betyder, at de i øvrigt udmærkede fotografier (kun Per-Olof Welin er nævnt i forordet) er sprunget over, hvor gærdet er lavest: de har fotograferet med direkte (projektor)lys på genstandene. Dette er ifølge arbejdets natur ofte uundgåeligt, men fra optagelser af altertavler, prædikestole og lign. samt friskulptur og relieffer burde direkte lys være bandlyst: ind på en hvid eller med hvidt maskinpapir beklædt væg med lyset! Hvor ville de yndige gotiske figurer p. 84 f. fig. 31 og 32 da være kommet til deres ret.

Monografiernes fremgangsmåde svarer, så vidt forf. kan fornemme, stort set til SK's; i alt fald har FK optaget SK's resumé-system, hvor bygning i forening med inventar opdeles i kronologiske grupper eller perioder, der samtidig giver en oversigt over bygningens udvikling og bevægelserne inden for udstyret. Da bygning og inventar inden for de nævnte grupper holdes skarpt adskilt, er det let for den, der kun interesserer sig for eet af disse emner, eller måske blot søger en enkelt ting eller genstande af bestemte typer at orientere sig.

4. Jfr. forf.s recension af *Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holstein. Stadt Flensburg*. Deutsches Kunstverlag 1955, i *Sønderjydske Årbøger* 1956.

Bindet indledes med forkortelsesliste og oversigt over planernes skraveringssignaturer (kun finsk underskrift), afsluttes med meget fyldig litteraturliste, noter til de enkelte kirker, samt personregister. Et sagregister savnes i nogen grad i et værk, hvis sprog er utilgængeligt for de fleste udenlandske forskere, men det kommer forhåbentlig i stiftets sidste hefte sammen med en fyldig oversigt.

»*Norges kirker*« er grundlagt af rigsantikvaren Arne Nygård-Nilssen, der afgik ved døden kort før de første to binds publikation, og til hvem de derfor pietetsfuldt er dediceret. Redaktionskomiteen bestod af afdøde Anders Bugge, Gerhard Fischer samt Roar Hauglid (Nygård-Nilssens efterfølger i embedet) og Reidar Kjellberg. Selve arbejdet i marken og redaktionen er lagt i hænderne på arkitekt Haakon Christie (byggningsredaktør), der bl. a. har gjort sig fortjent ved en forbilledlig publikation af de af ham selv ledede udgravninger af Urnæs stavkirke, samt kunsthistorikeren Sigrid Marie Christie, der har taget sig af det øvrige stof.

De første to bind af NK, Østfold, - NK udkommer i fylker - foreligger i et format, der uimodsigeligt gør dem til de stateligste blandt Nordens kirkeværksbind, selv om textsiderne ikke er større end i FK, der arbejder med en lille margin. Især må bind 1, der indeholder en bred oversigt over fylkets kirker og deres skatte, og som ifølge forordet skal være »en bok til å lese« betegnes som textligt og bibliofilt meget vellykket, trykt som den er i kolumnesats med store, klare, let læselige typer, levendegjort af talrige anselige illustrationer. Andet bind, monografierne, »det egentlige oppslagsværk for forskere og de lokalt interesserte«, har spaltesats og anvender en lovlig lille typestørrelse, omtrent som den FK bruger i sine resuméer. Det er ikke kønt på den store side, men det er netop spaltesatsens fordel frem for kolumnesats, at den tillader brug af mindre typer, uden at det derfor går ud over læselighed og overskuelighed. Men NK's monografier bliver ikke lette at læse for dem, som er blevne gamle, og hvis øjne dummes, især ikke da det her og der skorter lidt på disposition og brug af typografiske hjælpemidler (hvorom mere nedenfor). Hvad billedstoffets kvalitet angår, tør man udtale, at der hverken er stillet for store krav til fotografer eller til klichéanstalt (trykkeriet har ikke behovet påmindelser); man støder ikke blandt de mange billeder i de to bind - thi på mængden kan der ikke klages - på een eneste virkelig mesteroptagelse. Med hensyn til stregtegningerne kan det beklages, at mange af de virkelig smukt tegnede opmålinger (det gælder også perspektivtegningerne) står med sammenløbne streger, et forhold der let kunne være bragt i orden ved behørig kritik fra redaktionens side. Utvivlsomt vil disse ting blive bragt i orden - er formentlig allerede rettet - i forberedelserne til de næste fylkesbind. Mens man under opmålingerne finder årstal og arkitektens navn, savnes årstal og fotografnavn under fotografierne. I forbindelse med omtalen af planerne må det påtales og dybt beklages, at NK

i modsætning til de tre andre skandinaviske kirkeværker, hvis opmålinger er gengivet i 1:300, har valgt målforholdet 1:200. Hvorfor denne separatisme? Forf. er ikke ene i håbet om, at de næste bind i så henseende vil vise en mere almen skandinavisme, hvis fordele her er så indlysende, at det ikke skulle være nødvendigt at fremhæve dem. Samtidig ville det være ønskeligt, og NK til pyrd og gavn, om der kom blot en antydning af system i planernes signaturer (skravering).

Ordningen i en oversigt og monografier svarer til dispositionen i DK, men i detailbehandlingen er der så store forskelle fra dette og de andre kirkeværker, at en lidt mere udførlig omtale her vil være på sin plads. Det fremgår også af Nygård-Nilssens forord, at NK skal være anderledes, og det er blevet det. Men det skal straks siges, at mens de øvrige tre kirkeværker - der tales her kun om monografierne - lyser af en praktisk klarhed, som er en naturlig følge af, at grundlæggerne alle var praktiske, i marken arbejdende arkæologer og historikere, er NK ligesom mere teoretisk betonet, som om pennen og skrivebordet har overvægt over øjet, der så. Det er forf.s tro, at dersom de to unge redaktører i starten havde siddet inde med den viden, de nu har, og havde kunnet sætte deres mening igennem, ville en del have været ændret. Disse bemærkninger gælder - det skulle ikke behøves at understreges - ikke de to binds kvalitet, der ikke står tilbage for noget af de øvrige K'er, men visse skønhedspletter på dispositionen.

NK's oversigt er betydelig større og bredere end den tilsvarende i DK (der aflaster sin oversigt ved et differentieret sagregister) og samtidig rigt illustreret med et alle discipliner udmærket dækkende billedvalg. Planer, snit og profiler er bandlyst fra monografibindet, og de aktuelle opmålinger er anbragt bagest i »læsebogen« sammen med to udmærkede plancher snedkerprofiler. Det er meningen, at læseren af monografierne skal kunne have planen i det opslåede bind 1 for øje under studierne. Efter en generel indledning om historiske og topografiske forhold gennemgås arkitekturen så nogenlunde efter samme plan som i DK's oversigt, men selvfølgelig tilpasset forholdene. Bygningsafsnittet, der også tager stilling til udenlandske forudsætninger - afsluttes med en gennemgang af konstruktion og detaljer.

Afsnittet »Innredning og farveutstyr« har først et kulturhistorisk interessant kapitel om »interiøret« og dets udvikling gennem tiderne, belagt med gode, konkrete eksempler; herefter følger middelalderskulptur samt billedhuggerkunsten og maleriet efter reformationen. Tredie kapitel beskæftiger sig med kunsthåndværk (hellige kar, paramenter, møbler etc.), mens fjerde kapitel behandler kirkegård og gravminder, også her med prisværdig vægt på det kulturhistoriske. Teksten afsluttes (for plancherne med planer og snit etc.) med noter og litteratur, idet personregistre (et kunstner-håndværker-register og et alment) danner afslutning på mono-

grafibindet. Et sagregister findes ikke. Beklageligt, da en oversigt ikke kan være fuldstændig. Hvordan har redaktorerne tænkt sig, at læseren skal finde frem til de i monografibindet beskrevne, ikke uinteressante middelalderlige gravsten? De omtales ikke i oversigten.

NK's oversigtsbind er god læsning både for læg og lærd. Forfatterne har nået, hvad forordet lovede. Med flid og trods lærdom har de virkelig skabt »en bok til å lese«, velskrevet, ofte begejstret, givtig. Rigtignok er formen dog af og til så almen, så den mere synes at være en indledning til »Norges kirker« end til det lille »Østfold«. Måske er det med velberåd hu. Hvorledes forfatterne vil klare dette problem i de følgende bind, bliver deres hovedpine.

Andet bind rummer kirkemonografiene, der i lighed med SK - men knap så udførligt - føres op til vore dage. Hoveddispositionen afviger ikke meget fra de øvrige nordiske kirkeværker. Hver kirke indledes med en »historik«, der dog ender med en kort redegørelse for kirkegårdens beliggenhed. Herefter følger den egentlige bygningsbeskrivelse, begyndende med kirkens udseende af idag, men uden redegørelse for de ældre afsnits alder. Så gennemgås alle detaljer: mure, muråbninger, tilbygninger etc. En sammenfattende, historisk oversigt findes ikke. Afsnittet »Interiør og inventar« indledes med en lille oversigt over rummet og dets møblering med redegørelse for de enkelte (også de forsvundne) deles plads og alder. »Paramenter« er samlet i een gruppe (der også rummer bl. a. alterduge og forhæng?), andre grupper er »Rituelle kar« (hvor man finder altersolv, sygesæt og dåbsfade), »Lysstell«, der samler alter- og gravstager, lysekroner og lampetter. Stolestader og pulpiturer samles oftest i een gruppe, »Benker og gallerier« (undertiden kaldet gallerier og stole), men findes også behandlet i to grupper. Der er også tit et afsnit, der hedder »Diverse« eller »Klokker og diverse«, men det, der eet sted behandles under diverse, ses ofte i et eget afsnit. Blader man hastigt en del kirker igennem og betragter gruppedelingen (markeret ved indrykning), finder man fx. at een gruppe (p. 22) kan indeholde: korskille, benker, orgel og messingkrucifix, en anden (p. 231): 2 klokker og 2 blomstervaser, en tredje (p. 233): paramenter, alterstager og klokke (tilsvarende gruppeexempler kan hentes fra bygningsredaktionerne). Sidste afsnit omhandler kirkegård og gravminder (med en meget summarisk behandling af de sidste, hvoraf nogle også hører til inde i kirken). Epitafier nævnes (p. 241) mellem klokker og gravspade, p. 264 mellem krucifix (dvs. korbuekrucifix) og rituelle kar. Hver monografi afsluttes med kildehenvisninger samt en henvisning til de kirken vedrørende illustrationer i første bind. Om personregister og manglende sagregister, se ovenfor. Bindet indledes med en forkortelsesliste.

Har NK's redaktion gjort det let for »læseren« af første bind, kan man ikke sige det samme om det arbejde, der er pålagt forskeren og lokal-

historikeren, som vil studere den enkelte kirke i andet bind. Alt, hvad han vil have at vide, står der - og mere til, men ikke altid lige let tilgængeligt, og man opdager, at første binds »læselighed« i nogen grad er opnået på bekostning af andet binds overskuelighed. Det viser sig nemlig hurtigt, at man ikke kan nøjes med at have bind 1 opslået på planen, nej, man må blade rundt i det under den fremadskridende læsning af den enkelte kirke i bind 2. Tager vi fx. den første kirke i bind 2, Trøgstad, er der en udmærket gennemgang af bygningens forskellige enkeltheder, men ikke et ord om alder, hverken for helhed eller enkeltheder. Hvor ville det være let og fyldestgørende at udvide den givne oversigt med ordet 'romansk' foran skib og kor. Som det nu er, fremgår det kun af underskriften under billedet af kirkens ydre, at kirken er »middelaldersk«; og for at få denne betegnelse nærmere defineret, må man slå op i bind 1 på p. 16, hvor det af planen fremgår, at kor og skib (der begge er rektangulære), er romanske, hvilket bekræftes ved opmålingen af kordøren p. 28 og korvinduet p. 35, ligeledes i bind 1. Når hertil kommer, at man, for at få rede på kirkens inventar m. m., skal slå op i bind 1 p. 151 for at se en afbildning af altertavlen og p. 148 for at efterse et epitaf, samt at nogle kirker i stednavneregistret indeholder over fyrreogtyve sidehenvisninger (uden oplysende parenteser) til bind 1 (som naturligvis alle må gennemgås, dersom man ønsker en kirke fuldt belyst), vil det umiddelbart forstås, at det knap er så let at læse en monografi i NK som i de andre kirkeværker.

Men vi er ikke færdige med besværlighederne endnu; vender vi tilbage til inventaret, vil det af den ovenfor skitserede gennemgang ses, at NK med forkærlighed - vel af pladshensyn(?) - anvender en kraftig gruppeinddeling, hvor man forsøger at ophobe så meget - ikke altid homogent - som muligt, og at disse gruppeinddelinger ikke ligger fast. Var disse grupper nu klart opdelt på en eller anden måde, ville læsningen og oversigten vel kunne betegnes som tålelig. Men tager vi et par enkelte nogenlunde faste grupper som paramenter eller rituelle kar, finder man nogle steder en monoton opremsning af: alterkalk, alterkalk, alterkalk, disk, disk, sygekalk, sygekalk etc., ligesom de mest forskelligartede »paramenter« (d. e. textilia), bevarede og forsvundne, er hobet sammen uden nogen form for typografisk skille. Det, der her er indvundet af plads ved grupperedaktionen, er imidlertid sat over styr ved den idelige gentagelse af den samme genstandsbetegnelse; her ville man med fordel kunne nøjes med et enkelt klart fremhævet opslagsord efterfulgt af talnumre: 1 - 2 - 3 etc., en ordning, der i høj grad ville bidrage til overskueligheden. I denne forbindelse skal det blot antydes, at den redaktionelle brug i NK af kursivskrift - systematisk set - ikke er hævet over kritik. I et opslagsværk, hvad enten det er et lexikon, en ordbog eller et kirkeværk, er en fast konsekvens en lise - ikke blot for læseren, men også for redaktøren.

Og mon det så ikke var værd at overveje, hvor stor interesse mange af

de i NK nævnte forsvundne genstande har? mens de andre kirkeværker her har fortaget et skønsomt udvalg (nemlig de ting, der siger noget), synes NK at have taget revl og krat med fra regnskaberne. Hvilken interesse knytter der sig egentlig til en alterkalk, om hvilken man blot ved, at den har eksisteret? eller en degnestol? Alle kirker har jo på et bestemt tidspunkt haft degnestole. Ligeså kan der sættes spørgsmålstegn ved betimeligheden af **altid** at citere regnskaberne med datidens snørklede ortografi, hartad uforståelig for mange. Det ville være lettere (for læseren, forskeren), om alene den egentlige genstandsbetegnelse citeredes ordret (med oversættelse hvis den ikke er umiddelbart forståelig) og resten normaliseredes.

Det er forf. bekendt, at redaktorerne af NK allerede under forberedelserne til næste fylke har foretaget betydelige ændringer i fremgangsmåden, især hvad inventaret angår. Muligvis er de ovenfor fremførte redaktionelle anker da allerede forældede.

Et af de mest interessante spørgsmål i et kunst- eller brugskunsthistorisk værk er *datering, kunsthistoriske og proveniensbestemmelser*, der ofte følges ad og hænger nøje sammen. Hvor vid eller hvor snæver tør man gøre en datering? Bør man altid hæfte en stilbetegnelse på en altertavle, en skulptur, en alterkalk, en lysesstage eller en gravsten? og skal man så vidt muligt give proveniensens: indenlandsk, udenlandsk og med nærmere begrænsning?

Da man må gå ud fra, at de forskellige kirkeværker skrives af eksperter eller med specialexperters bistand, må det anses for såre værdifuldt, om der så vidt muligt sættes dateringer på alt (også på de enkelte bygningsafsnit), selv om det er klart, at fremtidig forskning kan ændre grundlaget eller forudsætningerne for nutidens kronologi-ansættelse ved at omstyrte det, der nu betragtes som faste støtter. Ved en omtrentlig datering kommer de oprindelige stilbetegnelser: romansk, gotisk, renaissance etc. ind som et godt hjælpemiddel - dog kun en nødhjælp, da disse betegnelser løsrives fra deres grundbetydning, når man fastlægger en stilperiode som en tidsperiode. Om de ældste, stående kirkebygninger ved man normalt kun, at de er romanske, selv om det i visse tilfælde, hvor særlige enkeltheder i materiale, teknik og opbygning er til stede, kan være muligt at henlægge en bygning eller et bygningsafsnit til en tidligere eller senere del i denne periode.

Det gælder også en del kirkeligt tilbehør, fx. kirkeklokker og visse døbefonte, at man (endnu) kun er i stand til at datere med en meget vid margin. Nogle steder nøjes man med devisen: middelalderlig. Det gælder i Danmark nogle ret ukarakteristiske, glatte granitdøbefonte, om hvilke det er umuligt at sige, om de ligger (kort eller langt) før eller efter 1250 (ja, måske *er* de slet ikke middelalderlige trods deres »romanske« form). Ofte tør man ikke datere en skriftløs (altså middelalderlig) klokke på

mindre end 100 år, fordi klokkevidenskaben endnu ikke giver basis for en nærmere bestemmelse. På den anden side kan dåbsfæde nok defineres noget nærmere end tilfældet er i (nogle af) vore kirkeværker.⁵ For forf. har det været lærerigt at se røgelsekarret fra Vemo kirke (FK p. 304); det er det eneste »romanske« stykke i hele det foreliggende bind; men da kirken er opført o. 1300, er karret højst sandsynligt fra denne tid.

Ved beskrivelsen af et krucifix fra o. 1250 eller en altertavle fra o. 1625 kan stilbetegnelserne komme lidt på tværs, således at der må en lidt nøjere redegørelse til; men dette volder ikke problemer og kan næppe give anledning til større uenighed.

Derimod hersker der ikke, hverken inden for kirkeværkerne eller i det hele taget i kunsthistoriske værker, enighed om, *hvor* snævert man kan tillade sig at datere, dvs. give den snævrreste margin, som har en fair chance for at overleve i alt fald den nulevende generation. Det er jo ikke alle kirkeværksredaktører, der er inkarnationer af den endnu af mange kendte, legendarisk sikre Chr. Axel Jensen, der daterede en altertavle til o. 1615 og som, da der fandtes en seddel i tavlen, der viste, at den var snedkret 1616, udtalte: »Så tog jeg altså fejl«. Imidlertid er en så snæver datering som til o. 1615 (der efter sin sammenhæng kan opfattes med en 5- eller 10-års margin) ikke nogen umulighed inden for en snæver værksteds-kreds o. eller efter 1600, hvor man i forvejen besidder meget parallelmateriale og mange daterede eksemplarer; men i almindelighed - dvs. hvis man ikke har bestemte facts (og typologi er ikke facts) at holde sig til -, er en sådan datering letsindig og derfor i alt fald forkastelig i et »officielt« kirkeværk, på hvis ord læserne ofte tror som på selve bibelen, og hvis meninger og dateringer løsrives og citeres de forskelligste steder. Jo længere man går tilbage i tiden, des større margin må den ansvarsfulde arkæolog og kunsthistoriker anvende. Thi han ved - eller bør vide - at gamle og unge, konservative og fremskridtsvenlige kunstnere og håndværkere lever side og side i samme by og gade, at de så at sige producerer i hver sin stilart, og at de ikke desto mindre tager arbejder eller dele af arbejder i entreprise fra hinanden, alt eftersom den ene eller den anden har tid. Han ved også, at kun de færreste billedsnidere, billedhuggere og malere er originalt skabende (1 0/0? eller 1 0/100), og at selv de bedste arbejder efter (ikke af dem selv frembragte) forlæg, som bringer en ny fejkilde ind i dateringsproblemet, eftersom det kan være et samtidigt eller et betydeligt ældre stik (snit). Det er velkendt, at Albrecht Dürers snit og stik brugtes af billedsnidere som forlæg langt ned i 1600'erne. Og hertil kommer atter, at forlæggets ophavsmand heller ikke behøver at være

5. I denne forbindelse er det værd at bemærke, at ikke alle de nordiske kirkeværker på behørig måde skelner mellem malm og messing. Når man i eet af dem finder: to mes-singkroner fra 1630'erne sammen med (i øvrigt udaterede) malmstager, kan dette næppe have sin rigtighed.

original, ja, uhyre sjældent er det. Også han har samlet sit forlæg fra forhåndenværende snit og stik, ældre og samtidige.⁶ Det turde af dette fremgå, at man i arbejder af vore kirkeværkers art bør fare med den største lempe, ikklæde sig den største beskedenhed, når det gælder datering af middelalderlig kunst. Normalt burde et spatium på et halvthundrede år være minimum selv for gotikken, når man kun har typologien at holde sig til, selv om en så betydelig margin kræver stor resignation hos den redaktør, der måske netop har gjort denne stil og dette tidsrum til sit speciale og i sine private afhandlinger ubekymret arbejder med tidsgrænser på kun 5 og 10 år.

Til belysning af disse almindelige og ganske uoriginale bemærkninger, men bemærkninger der idelig glemmes og derfor med mellemrum bør fremsættes, vil forf. vælge eet blandt mange eksempler i vore kirkeværker og slår da ned på et af sengotikkens »store« stykker, det gribende triumfkrucifix i Ed kirke (SK. Uppland. VI, 746). SK daterer figuren - eller går ind for en datering - til »1460-tallet«, altså med en margin på 10 år. En så snæver datering på dette tidspunkt og af dette arbejde kan efter forf.s mening måske (?) forsvares i en »privat« afhandling, men næppe i et standardværk - anonymt kunne man godt sige, thi vi, som skriver, citeres altid DK, FK etc. -, med mindre plausible grunde samtidig fremlægges.

Ed-krucifixet er af Andreas Lindblom⁷ sammenstillet med den i litteraturen ofte omtalte Vadstena smertensmand, og disse to arbejder er af W. Paatz føjet til en gruppe, hvis mester han - efter triumfkrucifixet i Lübeck Katharinekirke - kalder »Meister der Lübeckischen Triumphkruzifixe«, en mester der med rette af Carl R. af Ugglas⁸ ironisk betegnes som »fænomenet« Meister der Lübeckischen Triumphkruzifixe. Thi en mere heterogen og letsindig værkstedssammenstilling skal man lede længe efter. - Paatz ansætter her Edkrucifixet til o. 1470. Dateringen 1460-tallet skriver sig fra sammenstillingen af Ed-krucifixet med Vadstena smertensmand, som af Lindblom - på spinkelt arkivalsk grundlag - dateres til 1454, en datering om hvilken af Ugglas med vanligt stærkt ordvalg - men sikkert med rette siger: »Ett datum som 1454 ter sig för mig som fullständigt orimligt«,⁹ ligesom han naturligvis pure benægter sammenhængen med »fænomenet«. Smertensmanden bør også snarest ansættes til o. 1400 (med margin på begge sider, selv om enkeltheder

6. Jfr. Erik Moltke: Nogle malerier i vore kirker og deres forbilleder samt lidt om Peder Candid, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1955. - Et særdeles morsomt eksempel på eklekticisme giver altertavlen i Duttonstedt o. 1600 (B. u. K. Braunschweig II, 1900, p. 264 ff., også afbildet i Reallex. z. deutsch. Kunstgesch. I, sp. 41 f.), hvis nadver er taget dels fra et stik efter Marten de Vos (venstre halvdel), dels fra et stik efter Candid (den anden halvdel).

7. Hos W. Paatz: Die Lübeckischen Bildschnitzer und Maler Hans Hesse, Johannes Stenrat und ihr Kreis, i Nordelbingen VII, 1928, p. 90.

8. Efterlämnade konsthistoriska studier, Stockh. 1951, p. 149.

9. Tidskrift för konstvetenskap. 25. årg. 1944, p. 16.

kunne synes at trække den op i begyndelsen af 1400'erne). Løsrevet fra Vadstena smertensmand svæver dateringen af Ed-krucifixet til 1460'erne frit i luften. Dets nærmeste kronologiske holdepunkt bliver nu triumfkrucifixet i Lübeck Katharinekirke, arkivalsk dateret til 1489. En sammenligning mellem dette og Ed-krucifixet godtgør - ikke med Paatz at de er fra samme værksted -, men at de er skåret efter samme eller stærkt beslægtede forlæg. Men er dette tilfældet, hvilket er så ældst? Thi kunsthistorikeren glemmer alt for ofte, at når han daterer en skulptur, er det faktisk ikke den, men forlægget, han daterer. Hvilket af de to krucifixer står forlægget (træsnittet) nærmest? Forf. skal ikke her komme ind på sin subjektive mening om den kronologiske værdi af Lübeckerkrucifixets hår- og skægbehandling eller betydningen af dets bredere og mere gnidret behandlede lændeklæde i sammenligning med Eds mere typiske hår- og skægform og dets smalle, distinkt foldede lændeklæde; ej heller skal vi fortabe os i de to krucifixtypers naturlige udvikling af ældre forlæg, der fx. giver sig til kende i det store Bordesholm-krucifix¹⁰, og hvad man deraf kan slutte om forlæggets almindelige udbredelse. Men af det anførte bør vel fremgå, at med det forhåndenværende materiale kan en forsvarlig datering af Ed-krucifixet kun blive: o. 1475, hvis ikke man ligefrem, i text eller note, vil skrive: sikkert skåret efter samme (evt. beslægtet) forlæg som triumfkrucifixet fra 1489 i Lübeck Katharinekirke.

Den kendsgerning, at fremragende kunsthistorikere, virkelige kendere af middelalderens kunst i alle dens faser og detaljer, som Lindblom og af Ugglas, kan datere den samme skulptur (Vadstena smertensmand) med en forskel på 50 år, synes i nogen grad at tale for en gennemgående større resignation med hensyn til snæver datering. En tidsansættelse af en gotisk skulptur til o. 1405 (ikke hentet fra noget af kirkeværkerne) må betegnes som irrelevant, fordi forskeren ved at benytte sig af det konkrete årstal (og fx. ikke sige: begyndelsen af 1400'erne) tillægger sig selv en kompetence og intuition, som savner rod i virkeligheden.

Hvor tilfredsstillende og hvor rigtige de mere runde dateringer er og kan være, viser et andet eksempel - også hentet fra SK. I Uppland IV, 196 beskrives og afbildes en lille sidealtertavle med en ret stereotyp Mariafigur; den dateres til o. 1500 og bestemmes som muligvis tysk, men i øvrigt stemmende med svenske arbejder fra samme århundredskifte. 1956 gennemgik skabet en konservering, og på væggen bag den fjernede figur fandt man følgende malede indskrift: »15 an(no) 14 up sante Iohans bapetese dach so is dat bilte gemacket to stokholmie«¹¹. Skab og figur er altså forfærdiget af en »svensk tysker« (på en dansker virker figuren nærmest svensk). Den typologiske datering kunne ikke være anderledes. SK kan med et smil - som Chr. Axel Jensen - sige: Altså tog vi fejl.

10. Afbildet bl. a. hos Haupt: Schleswig-Holstein I, 525.

11. Jfr. Monica Rydbeck: Mariaskåpet från Haga kyrka, i Fornv. 1956, p. 213-15.

Intetsteds i videnskabens så talrige discipliner er der fejret så store orgier som hos kunsthistorikere og arkæologer, når de svælger i proveniens-, værksteds- og mesterbestemmelser. Også her - forekommer det forf. - kunne vore kirkeværker vise en større tilbageholdenhed. Skønt problemerne lybsk, hamburgsk, nordtysk, baltisk etc. atter og atter har været under diskussion som et klart bevis på, at forskerne er sig vanskelighederne bevidst ved at henføre et enkelt værk til en enkelt by, finder man ret ofte i vore kirkeværker - ved siden af betegnelser som tysk, nordtysk, - devisen lybsk, ja endog udtrykket »arbejde i lybsk stil« anvendt. Det ville være ganske interessant, om man blot nogenlunde ville være i stand til at redegøre for begrebet lybsk stil på et bestemt tidspunkt eller i en bestemt periode. Hvorledes er Lübecks kunst-ansigt? Lübeck, byen, hvortil kunstnere og håndværkere fra hele Tyskland, fra Frankrig, Nederlandene og Skandinavien strømmede, hvor sydtysk kunst krydsedes med westfalsk og blandedes med nederlandsk. Der er som bekendt også andre røde køer end præstens og andre nordtyske byer end Lübeck (Hamborg og Danzig ikke at forglemme). Det bliver ikke vor, ej heller næste generations sag at skildre de forskellige nordtyske kunstcentrers særpræg og skelne mellem dem (hvis det overhovedet kan lade sig gøre). Og, så beklageligt det end kan være: det bliver næppe kunsthistorikerens æstetiske eller arkæologens anatomiske undersøgelser, der bliver afgørende i den sag, men her som ellers i moderne videnskab teknikeren (kemikeren, botanikeren, konservatoren), der enten selv forener de exakte videnskaber med de humanistiske eller samarbejder med en humanist. Kunsthistorikeren angiver problemstillingen, teknikeren løser problemet - enten alene eller i samvirke med den første. -

Uden arbejdskraft intet kirkeværk, uden penge ingen arbejdskraft. Lad da disse linjer munde ud i en tak til de forskere, som har indskrevet deres navne i Skandinaviens kunst- og kulturhistorie som grundlæggere af de fire nordiske storværker, og til de institutioner, der ikke blot har indset betydningen af disse arbejder, men også muliggjort dem ved rundhåndet økonomisk støtte, i Danmark Kirkeministeriet, Carlsbergfondet og Ny Carlsbergfondet, i Finland Humanistiska nämnden, i Norge Norges almenvitenskapelige forskningsråd, Østfold fylke og Norske minnesmerkers fond, i Sverige Humanistiska fonden.

Forkortelser i historisk litteratur

Indledning til forslaget om forkortelser

Der findes ikke i Danmark retningslinier for forkortelser i historiske artikler og værker. Mange har længe følt dette som et savn, og Dansk historisk Fællesforening besluttede derfor at nedsætte et udvalg til at undersøge og drøfte muligheden af at udarbejde sådanne retningslinier. Det bestod af professor, dr. phil. Kr. Hald, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, museumsinspektør Peter Michelsen og arkivar Knud Prange. Udvalget har afgivet betænkning til styrelsen den 27. maj 1959, og styrelsen har derefter godkendt indstillingen på et møde den 28. maj.

Når disse retningslinier for forkortelser m.m. nu bliver udsendt, sker det i håbet om, at de vil kunne være forfattere, redaktører og andre til hjælp. Det står os selvfølgelig klart, at ingen kan være bundet af disse forkortelser, og at de heller ikke vil finde tilslutning fra alle sider. Men alligevel tror vi, at de kan blive en vejledning for den, der står usikker overfor forkortelser, kan være med til at skabe en vis ensartethed, en vis orden i det kaos, der hersker.

Forkortelseslisten er udarbejdet ud fra det synspunkt, at forkortelser bør være umiddelbart forståelige for alle, der har noget kendskab til historisk litteratur, historiske institutioner m.m. Denne regel er kun fraveget i ganske enkelte tilfælde, hvor der er tale om forkortelser, der er kendt og godkendt af alle. Der er selvfølgelig tilstræbt en vis systematik, men vi har dog ikke anset det for praktisk i alle tilfælde at være bundet af systematikken; det samme ord er ikke altid forkortet på samme måde, og visse forkortelser kan nu og da dække over forskellige ord. I øvrigt er princippet ved forkortelserne det, at det som regel er den sidste del af ordene, der er bortkastet, ligesom præpositioner og andre småord er udeladt. Er der forkortet inde i et ord, begynder den følgende stavelse med stort, f.eks. RRåd for Rigsråd, StMøder for Stændermøder. Forskellige tidsskrifter, som ikke forkortes, er medtaget. Forkortelsestegn er ikke anvendt.

Den største vanskelighed har været at afgøre, hvor omfattende listen over forkortelser skulle være. Det har været udvalgets opfattelse, at omfanget ikke måtte blive for stort, og det vil heller ikke være vanskeligt for den enkelte i den udstrækning, det er nødvendigt, selv at udarbejde forkortelser efter de samme retningslinier. Listen medtager de væsentligste tidsskrifter og kildepublikationer, visse håndbøger m.m., samt i nogen udstrækning også nyere og ældre institutioner, mens det derimod kun er ret få almindelige historiske værker, som er optaget deri.

Regler for kildehenvisninger og noter m. m.

Noter kan anbringes under linien, idet henvisning sker ved notetegn, der af typografiske grunde ikke bør være forsynet med parentes. Noterne kan endvidere anbringes bagefter artiklen eller bagest i bogen. De bør i så fald num-

mereres fortløbende, f.eks. indenfor hvert kapitel. For at gøre det lettere at finde frem til de enkelte noter, bør der også her være tydelige kapitelovertskrifter. Er der tale om et omfattende noteapparat, vil det desuden være praktisk, at det angives, til hvilken side i teksten de enkelte noter refererer. Drejer det sig om mere populære værker, f.eks. købstad- eller sognehistorier, kan man også give de nødvendige oplysninger om kilder m.m. på en anden måde, idet man undlader at anvende notetegn, men ved hjælp af sidetal og nogle få karakteriserende ord, der kursiveres, angiver, hvor noterne hører hjemme, f.eks.: S. 224: *St. Hans kirketårn*: Vilh. Lorenzen: Lambert v. Haven, 1936, s. 24. Denne fremgangsmåde er f.eks. anvendt i *Sønderjyllands Historie* og i *Flensborg bys historie*. Der bør ikke være henvisning til kildematerialet i selve teksten.

Forkortelser: I selve fremstillingen anvendes kun de almindeligt anerkendte forkortelser som m.m., osv., f.eks., bl.a. Angivelse af dato sker ikke ved brøk, men ved at skrive datoen og månedens navn, altså ikke $\frac{3}{4}$ 1834, men 3. april 1834. Følgende måneder kan forkortes: jan., feb., aug., sep., okt., nov., dec. Om man i teksten vil udelade forkortelsestegnet eller ikke må blive en skønssag.

Citeringsmåde: Ved citerede, selvstændige værker, bør trykkeåret anføres. Dette anbringes mellem kommaer. Trykke- eller udgivelsesstedet anføres som regel ved udenlandske værker. Er der tale om dupliserede eller utrykte værker, angives det. Findes et værk i flere udgaver, nævnes det, hvilken der er benyttet.

I øvrigt angives kildehenvisningerne på følgende måde:

Hist T 3. r. V (eller 5) s. 385-88.

Årb Vib 1929 s. 356.

Arup I, 1925, s. 36.

Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark I, 1903, s. 35.

Da Kanc. C 34 (RA).

Ty Kanc. IA. D 34 (RA).

Fyns bispeark: Alsø herreders breve 1587-1785 (LA Od).

Randers byfogedark: Skifteprot 1755-60, fol. 6 f. (LA Vib).

Acta Archaeologica	<i>Acta Arch</i>
Acta Jutlandica	<i>Acta Jutl</i>
Acta Philologica Scandinavica	<i>Acta Phil Scan</i>
Acta Pontificum Danica	<i>Acta Pont</i>
Additamenta	<i>Add</i>
Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid, udg. af C. Rise Hansen	<i>RRåd StModer Fr 3</i>
Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, udg. af Kr. Erslev	<i>RRåd StModer Kr 4</i>
Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-76, udg. af J. Lindbæk	<i>Aktst Statskoll Hist</i>
Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid, udg. af C. Paludan-Müller	<i>Aktst Grevefejde</i>
Breve og Aktstykker til Oplysning af Christjern den Andens og Frederik den Førstes Historie, udg. af C. F. Allen	<i>Allen Br Aktst</i>
Allen, C. F.: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland	<i>Allen Da Spr Hist</i>
Allen, C. F.: De tre nordiske Rigers Historie	<i>Allen Nord Rig Hist</i>
Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg	<i>Arch Gesch Stat</i>
Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angrenzenden Länder und Städte	<i>Arch St KGesch</i>
Arkitekten	
Arkitektur	
Arkiv för (för) nordisk filologi	<i>Ark Nord Fil</i>
Arnamagnæanske Samling	<i>Arnamagn Saml</i>
Arup, Erik: Danmarks historie	<i>Arup</i>
Arv og Eje	
Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte	<i>Beitr Sch StGesch</i>
Bennike & Kristensen: Kort over de danske Folkemål	<i>Kort Da Folkemål</i>
Bibliotheca Danica	<i>Bibl Dan</i>
Bernstorffske Papirer, udg. af Aage Friis	<i>Bernst Pap</i>
Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund	<i>UnivJub Bland</i>
Blekingeboken	
Bol og By	
Bornholmske Samlinger	<i>Årb Bornh</i>
Bornholms Museum	<i>Mus Bornh</i>
Bricka: Dansk biografisk Lexicon	<i>Bricka Da Biogr Lex</i>
Brøndsted: Danmarks oldtid	<i>Brøndsted</i>
Brøndum-Nielsen, Johs.: Gammeldansk Grammatik	<i>GDa Gramm</i>
Budstikken	
Bullarium Danicum	<i>Bull Dan</i>

By og Bygd	
Bøje: Danske Guld og Sølvsmødemærker	<i>Boje</i>
Chronologische Sammlung der ... Verordnungen und Ver- fügungen ...	<i>Chron Samml</i>
Classica et Mediaevalia	<i>Class Med</i>
Codex Esromensis	<i>Cod Esrom</i>
Corpus Constitutionum Daniae, udg. af V. A. Secher	<i>Corp Const Dan</i>
Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum	<i>Corp Const Holsat</i>
Corpus Statutorum Slesvicencium	<i>Corp Stat Slesv</i>
Dania	
Danmarks Adels Aarbog	<i>Da Ad Årb</i>
Danmarks Folkeminder	<i>Da Folkem</i>
Danmarks gamle Folkeviser	<i>Da Gl Folkev</i>
Danmarks gamle landskabslove	<i>Da Gl LandskLove</i>
Danmarks gamle Købstadslovgivning	<i>Da Gl KbstLovg</i>
Danmarks gamle Personnavne	<i>Da Gl Pers</i>
Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen, udg. af C. Nyrop	<i>Gilde Lavsskr</i>
Danmarks Herregaarde ved Aar 1920	<i>Da Herreg</i>
Danmarks Kirker	<i>Da Kirk</i>
Danmarks Riges Breve	<i>Da Rig Br</i>
Danmarks Riges Historie	<i>Da Rig Hist</i>
Danmarks Runeindskrifter ved L. Jacobsen og E. Moltke	<i>Da Runeindskr</i>
Danmarks Stednavne	<i>Da Stedn</i>
Dansk biografisk Leksikon	<i>Da Biogr Leks</i>
Danske adelige Brevkister, udg. af A. Thiset	<i>Adel Brevk</i>
Danske adelige Sigiller fra 13. og 14. Årh., udg. af H. Pe- tersen	<i>Da Ad Sig 1</i>
Danske adelige Sigiller fra 15.-17. Årh., udg. af A. Thiset	<i>Da Ad Sig 2</i>
Danske Atlas	<i>Da Atl</i>
Danske Folkemaal	<i>Da Folkemål</i>
Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen	<i>Gejstl Sig</i>
Danske Herreders Segl	<i>Hd Segl</i>
Danske Kancelli	<i>Da Kanc</i>
Danske Kancelliregistranter 1535-1550	<i>Da KancReg</i>
Danske Kirkelove 1536-1683, udg. af H. F. Rørdam	<i>Da Kirkelove</i>
Danske kongelige Sigiller	<i>Kgl Sig</i>
Danske Købstæders Segl	<i>Kbst Segl</i>
Danske Magazin	<i>Da Mag</i>
Danske middelalderlige Regnskaber	<i>MidAld Rgsk</i>
Danske Oldsager	<i>Da Olds</i>
Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne	<i>Da Pol Br</i>
Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- & Lit- teraturhistorie	<i>Da Saml</i>
Danske Slotte og Herregaarde	<i>Da Sl Herreg</i>
Danske Studier	<i>Da Stud</i>
Danske Vider og Vedtægter	<i>Vid Vedt</i>
Dansk Folkemindesamling	<i>Da FolkemSaml</i>
De danske Landbrug, fremstillet på Grundlag af Forar- bejderne til Christian V's Matrikel 1688 ved Henrik Pe- dersen	<i>Da Landbr 1688</i>

- De Hansborgske Registranter, udg. af Caroline Andersen *Hansb Reg*
 Den danske Kirkes Historie *Da Kirk Hist*
 Den gamle By *Gl By*
 Det kgl. Bibliotek *Kgl Bibl*
 Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot *Frederiksb Mus*
 De ældste danske Arkivregistraturer *Æld Da ArkReg*
 Diplomatarium Danicum *Dipl Dan*
 Diplomatarium Flensborgense, udg. af H. C. P. Sejdelin *Dipl Flensb*
 Diplomatarium Norvegicum *Dipl Norv*
 Diplomatarium Svecanum *Dipl Svec*
 Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise *Dipl Viberg*
 Dronning Christines Hofhusholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen *Dronn Christines HofRgsk*
 Ducange: Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitalis *Ducange*
 Dueholms Diplomatarium, udg. af O. Nielsen *Dueholm Dipl*
 Dänische Wirtschaftsgeschichte *Dän WirtschGesch*
 E donatione variorum *E Don Var*
 Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770-1827, udg. af Louis Bobé *Reventl Pap*
 Ehrencron-Müller, H.: Forfatterlexikon for Danmark, Norge og Island indtil 1814 *Ehrencr-M ForfLex*
 Eline Goyes Jordebog *El Goye Jb*
 English Historical Review *Eng Hist Rev*
 Erhvervsarkivet *ErhvArk*
 Erhvervshistorisk Årbog *ErhvHist Årb*
 Erslev, Kr.: Danmark-Norges Len og Lensmænd I-II *Lensmænd 1-2*
 Erslew, Th. H.: Almindeligt Forfatterlexikon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande 1814 *Erslew ForfLex*
 Espersen, V. C. S.: Bornholmsk Ordbog *Espersen Ordb*
 Falck, N.: Handbuch des Schleswig-Holst. Privatrechts *Falck Privatrecht*
 Falck, N.: Sammlungen zur näheren Kunde des Vaterlandes ... *Falck Samml*
 Falk, H. og A. Torp: Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch *Falk-Torp Etym Wörterb*
 Fataburen (Nordiska Museets och Skansens Årsbok) *Fatab*
 Feilberg, H. F.: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmaal *Feilberg Ordb*
 Finanskollegiet *FinKoll*
 Folkkultur
 Folk-Liv
 Fonden ad usus publicos *Fond Us Publ*
 Fornvännen *Fornv*
 Fortid og Nutid *Fort Nut*
 Fra det Gamle Gilleleje *Årb Gill*
 Fra Frederiksborg Amt *Årb Frdb*
 Fra Himmerland og Kjær Herred *Årb Himm Kj*
 Fra Holbæk Amt *Årb Holb*
 Fra Københavns Amt *Årb Kbh*
 Fra Ribe Amt *Årb Ribe*
 Fra Viborg Amt *Årb Vib*

Frederik II.s Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617	<i>Dronn Sophies Kopib</i>
Fritzner, J.: Ordbog over det gamle norske Sprog	<i>Fritzner Ordb</i>
Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger	<i>Fund Forskn</i>
Fynske Minder	<i>Fy Mi</i>
Fynske Aarbøger	<i>Årb Fy</i>
Gamle kongelige Samling	<i>Gl Kgl Saml</i>
Generalkirkeinspektionskollegiet	<i>GenKirkKoll</i>
Generalkrigsdirektoriet	<i>GenKrDirek</i>
Generalkrigskommissariatet	<i>GenKrKommiss</i>
Generaltoldkammeret	<i>GenToldkamm</i>
Geografisk Tidsskrift (dansk)	<i>Geogr T (Da)</i>
Geschichte Schleswig-Holsteins	<i>Gesch Sch-H</i>
Grieg: Middelalderiske byfund	<i>Grieg Byfund</i>
Hamburgisches Urkundenbuch	<i>Hamb UrkB</i>
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg	<i>Hand SoMus</i>
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog	<i>Hand SoMus Arb</i>
Hanserezesse	<i>Hanserez</i>
Hansische Geschichtsblätter	<i>Hans GeschBl</i>
Hansisches Urkundenbuch	<i>Hans UrkB</i>
Hardsyssel Aarbog	<i>Årb Hards</i>
Haugberg, P.: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark	<i>Haugberg Montforh</i>
Heimatblätter aus Nordschleswig	<i>HeimBl NSchl</i>
Heimatkundliches Jahrbuch für den Kreis Rendsburg	<i>Jahrb Rendsb</i>
Heimen	
Hellquist, E.: Svensk etymologisk ordbok	<i>Hellquist Etym Ordb</i>
Hirsch, J. C. W.: Danske og norske Officerer 1648-1814	<i>Hirsch Officerer</i>
Historische Zeitschrift	<i>Hist Z</i>
Historiske Meddelelser om København	<i>Hist Medd Kbh</i>
Historisk Samfund for Præsto Amt. Aarbog	<i>Årb Præsto</i>
Historisk Tidsskrift (Svensk)	<i>Hist T (Sv)</i>
Historisk Tidsskrift (dansk)	<i>Hist T (Da)</i>
Historisk Tidsskrift (norsk)	<i>Hist T (No)</i>
Historiskt Tidsskrift för Skåneland	<i>Hist T Skåne</i>
Historisk Aarbog for Mors	<i>Årb Mors</i>
Historisk Aarbog for Randers Amt	<i>Årb Rand</i>
Historisk Aarbog for Thisted Amt	<i>Årb Thist</i>
Hofman: Samlinger af ... Foundationer ...	<i>Hofm Fund</i>
Hof- og Statskalender	<i>Hof StKal</i>
Holm, Edv.: Danmark-Norges indre Historie 1660-1720	<i>Holm Da-No Hist 1660-1720</i>
Holm, Edv.: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse	<i>Holm Da-No Hist 1720-1814</i>
Håndbog for danske Lokalhistorikere	<i>Håndb LokHist</i>
Inkvissionskommissionen af 20. Januar 1772	<i>InkvKomm</i>
Institut for dansk Dialektforskning	<i>Inst Da DialForsk</i>
Institut for Navneforskning	<i>Inst NavForsk</i>
Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Skrifter	<i>Inst Sml KultForsk</i>
Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde	<i>Jahrb Eckernf</i>
Jahrbuch des Angler Heimatvereins	<i>Jahrb Angeln</i>
Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts	<i>Jahrb Nordfr Inst</i>
Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde	<i>Jahrb Nordfr</i>

- Jahrbuch für die Schleswigsche Geest
 Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schles-
 wig, Holstein und Lauenburg
 Jensen, Chr. Axel: Danske Adelige Gravsten
 Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter
 Jyske Samlinger
 Jørgensen, Ellen: Annales danici medii ævi
 Jørgensen, Poul Johs.: Dansk Retshistorie
 Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768-1772
 Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog
 Kancelliets Brevbøger ...
 Kieler Beyträge
 Kieler Blätter
 Kirkehistoriske Samlinger
 Københavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith
 Kommercekollegiet
 Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve
 Kong Frederik den Førstes danske Registranter
 Kong Valdemars Jordebog, udg. af Sv. Aakjær
 Krigskancelliet
 Krigskollegiet
 Kristensen, Evald Tang: Danske Sagn
 Kristensen, Evald Tang: Det jydsk Almueliv
 Kristensen, Evald Tang: Jydske Folkeminder
 Kronens Skøder på ... Jordegods i Danmark
 Kulturen
 Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder
 Kulturminder
 Kultur og Folkeminder
 Kuml
 Kungliga Biblioteket i Stockholm
 Kunstindustrimuseet
 Kunstmuseets årsskrift
 Københavns Diplomatarium
 Københavns Stadsarkiv
 Købstadmuseet „Den gamle By“. Årbog
 Landesarchiv Schleswig-Holstein
 Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele
 Landsarkivet for Fyn
 Landsarkivet for Nørrejylland
 Landsarkivet for Sjælland m. m.
 Landsmålsarkivet i Lund
 Landsmåls- og folkminnesarkivet i Uppsala
 Ledreborgske Samling
 Liber daticus Lundensis, udg. af Weeke
 Liv och Folkkultur
 Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarbog
 Lund, E. F. S.: Danske malede Portrætter
 Mackeprang, M.: Danmarks middelalderlige Døbefonte
 Mackeprang, M.: Jydske Granitportaler
 Matzen, H.: Forelæsninger over den danske Retshistorie
- Jahrb Geest*
Jahrb LKunde

Da Ad Gravsten
Jy Ark Selsk Skr
Jy Saml
Ann Dan
Jørgensen Retshist
KabStyr
Kalkar Ordb
Kanc Brevb
Kiel Beitr
Kiel Bl
Kirkehist Saml
Kbh Univ Matr
KommKoll
Chr 4 Breve
Fr 1 Reg
Vald JBog
Krigskanc
Krigskoll
Tang Kr Da Sagn
Tang Kr Jy Almueliv
Tang Kr Jy Folkem
Kron Sk

KultHist Leks
KultMi
Kult Folkemi

Kgl Bibl Sth
KunstindMus
Kunstmus Årsskr
Kbh Dipl
Kbh StArk
Årb Gl By
LA Sch
LA Åb
LA Od
LA Vib
LA Kbh
LandsmArk Lund
LandsmArk Upps
Ledreb
Lib Dat Lund
Liv Folkkult
Årb Loll-Falst
Lund Portr
Mackepr Døbefonte
Mackepr Granitportaler
Matzen Retshist

Mecklenburgisches Urkundenbuch	<i>Meckl UrkB</i>
Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum	<i>Medd Lund Hist Mus</i>
Meddelelser fra det kgl. Gehejmearchiv	<i>Medd Geh Ark</i>
Meddelelser fra Rentekammerarchivet	<i>Medd RtkArk</i>
Mensing, Otto: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch	<i>Mensing Wörterb</i>
Missiver fra Kongerne Christian I's og Hans's Tid, udg. af William Christensen	<i>Missiver</i>
Mitteilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde	<i>Mitt Lüb Gesch</i>
Molbeck: Dansk Dialect-Lexikon	<i>Molbeck Dial Lex</i>
Monumenta Germaniae historica Scriptorum	<i>Mon Germ Hist</i>
Monumenta historiae Danicae, udg. af H. F. Rordam	<i>Mon Hist Dan</i>
Monumenta inedita, udg. af Westphalen	<i>Mon Ined</i>
Museet for Holbæk og Omegn (og tilsvarende)	<i>Mus Holb</i>
Museet på Sønderborg Slot	<i>Mus Sonderb</i>
Maal och Minne	<i>Mål Mi</i>
Namn och Bygd	<i>Na Bygd</i>
Nationalmuseet	<i>NatMus</i>
Nationalmuseet, Sverige	<i>NatMus Sv</i>
Nationalmuseets Arbejdsmark	<i>NatMus Arb</i>
Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række	<i>NatMus Skr Ark Hist Rk</i>
Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk række	<i>NatMus Skr Etnogr Rk</i>
Nationalmuseets Skrifter, Større Beretninger	<i>NatMus Skr St Beretn</i>
Necrologium Lundense	<i>Necr Lund</i>
Neues Staatsbürgerliches Magazin	<i>N St Mag</i>
Nielsen, Lauritz: Dansk Bibliografi	<i>Da Bibl</i>
Noodt: Beyträge zur Erläuterung ...	<i>Noodt Beyträge</i>
Nordalbingische Studien	<i>Nordalb Stud</i>
Nordelbingen	
Nordiska Museet	<i>Nord Mus</i>
Nordiska Museets Handlingar	<i>Nord Mus Handl</i>
Nordiske Fortidsminder	<i>Nord Fortidsm</i>
Nordisk Kultur	<i>Nord Kult</i>
Nordisk numismatisk Årsskrift	<i>Nord Numism Årsskr</i>
Norveg	
Nyt Tidsskrift for Kunstindustri	<i>Nyt T Kunstind</i>
Ny kongelige Samling	<i>Ny Kgl Saml</i>
Nørlund og Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier	<i>Da Rom Kalkm</i>
Ordbog over det danske Sprog	<i>Ordb Da Spr</i>
Partikulærkammeret	<i>PartikKamm</i>
Personalhistorisk Tidsskrift	<i>PersHist T</i>
Petersen, Magnus: Kalkmalerier i danske Kirker	<i>Kalkm Da Kirk</i>
Prins Christian (V)'s Breve, udg. af E. Marquard	<i>Prins Chr's Br</i>
Privatarkiver	<i>PrivArk</i>
Quellensammlung der Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte	<i>Quell Samml</i>
Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins	<i>Quell Forsch</i>
Regesta diplomatica historiae Danicae	<i>Regesta</i>
Rentekammeret	<i>Rtk</i>
Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis	<i>Repert</i>

- Revue Historique
 Ribe Stifts Aarbog
 Rietz: Svenskt dialekt-lexikon
 Rig
 Rigsarkivet
 Ringkøbing Museum (og tilsvarende)
 Rostgaards Samlinger
 Sach, A.: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung
 Samling af gamle danske Love, udg. af I. L. A. Kolderup-Rosenvinge
 Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1614, udg. af V. A. Secher
 Samlinger af Adkomster ... for Ribe Domkapitel ... kaldet Oldemoder
 Samlinger til Jydsk Historie og Topografi
 Sammlung der hauptsächlichen Schl.-Holst. gemeinschaftl. Verordnungen
 Scandia
 Schiller og Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch
 Schleswig-Holsteinische Anzeigen
 Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte
 Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden
 Schleswig-Holsteins Siegel des Mittelalters
 Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte
 Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte
 Schultz Danmarkshistorie
 Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi, udg. af M. Cl. Gertz
 Scriptores rerum Danicarum
 Skalk
 Skattegraveren, udg. af E. Tang Kristensen
 Skautrup, P.: Det danske sprogs historie
 Skivebogen
 Skånes Hembygdsförbunds Årsbok
 Skånes Ortnamn
 Slesvigske Provindsial-Efterretninger
 Sprog og Kultur
 Staatsarchiv Hamburg (Lübeck)
 Staatsbürgerliches Magazin
 Stadtarchiv Flensburg
 Statens historiska Museum
 Statsarkivet i Oslo, Hamar osv
 Statsraadets Forhandling, udg. af Har. Jørgensen
 Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning)
 Stemann: Geschichte des Öffentlichen und Privat-Rechts des Herzogthum Schleswigs
 Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning
- Rev Hist*
Ribe St Årb
Rietz DialLex

Ra (evt. Oslo, Sth)
Mus Ringk
Rostg
Sach Hzth Schl

Kold-Rosenv Love

Rett Domme

Ribe Old

Jy Saml
Gem Verordn

Schiller Lübben Wörterb
Sch-H Anz
ProvBer
Reg Urk

Siegel Sch-H
Schr Flb StGesch
Schr Sch-H Kirch Gesch

Schultz
Scr Min

Scr Rer Dan

Skattegr
Skautrup Spr Hist

Årsb Skåne
Skåne Ortn
Slesv Prov Eft
Spr Kult
StArch Hbg (Lüb)
St Mag
StadtArch Flb
Stat Hist Mus Sv
StArk Oslo, Hamar osv
Statsr Forh
StednUdv (Inst Nav-Forsk)

Stemann Priv Recht

Stud Spr OldForsk

- Suhms Samlinger
 Svenska Akademiens ordbok
 Svenska Kulturbilder
 Svenska landsmål (skiftende titler)
 Svenskt Diplomatarium
 Sveriges gamla Lagar
 Sveriges ortnamn
 Sydslesvigs Stednavne
 Systematische Sammlung der für ... Schleswig und Holstein erlassenen ... Verordnungen
 Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket
 Sønderjyllands Historie
 Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden
 Sønderjyske Stednavne
 Sønderjyske årbøger
 Sønderjysk Månedsskrift
 Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1783
 Testamenter fra Danmarks Middelalder, udg. af Kr. Erslev
 Tidsskrift for Filologi og Pædagogik (skiftende titler)
 Tidsskrift for Industri
 Tidsskrift for Kunstindustri
 Tidsskrift for Landøkonomi
 Torp: Nynorsk etymologisk ordbok
 Trap: Danmark
 Turistforeningen for Danmarks Årbog
 Tyske Kancelli
 Tøjhusmuseets Skrifter
 Udvalg af gamle danske Domme, udg. af I. L. A. Kolderup-Rosenvinge
 Udvalg for Folkemål (Institut for dansk Dialektforskning)
 Ugeskrift for Retsvæsen
 Uldall, F.: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker
 Universitetsbiblioteket
 Urkundenbuch der Stadt Lübeck
 Urkundenbuch des Bistums Lübeck
 Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte
 Weilbachs Kunstnerleksikon
 Vejle Amts Aarbog
 Vejledende Arkivregistraturer
 Vendsyssel Historiske Museum
 Vendsysselske Aarbøger
 Westergaard, P. B. C.: Danske Portrætter i Kobberstik, Litografi og Træsnit
 Wiberg, S. V.: Personalhist. statistiske og genealogiske bidrag til en alm. Præstehistorie
 Videnskabernes Selskab, Det Kongelige Danske. Arkæologisk-Kunsthistoriske Meddelelser
- Suhms Saml*
Sv Akad Ordb
Sv KultBild
Sv Landsm
Sv Dipl
Sv Gl Lag
Sv Ortn
SSL Stedn
Syst Samml

Söderwall Ordb
SJy Hist
SJy Sk Jb
SJY Stedn
SJy Årb
SJy MSkr
Tab Øresund

Testam Da Midd
T Filol
T Ind
T Kunstind
T Landokon
Torp Etyrn Ordb
Trap
Turistf Årb
Ty Kanc
TøjhMus Skr
Kold-Rosenv Domme

Udv Folkem (Inst Da DialForskn)
Ugeskr Retsv
Uldall Kirkekl
UnivBibl (evt Oslo osv)
UrKB St Lüb
UrKB Bist Lüb
UrKSamm Sch-H-L

Weilbach KunstLeks
Årb Vejle
Vejl ArkReg
Mus Hjørr
Årb Vends
Westergaard Portr

Wiberg Præstehist

Arkæol Kunsthist Medd Dan Vid Selsk

Videnskabernes Selskab, Det Kongelige Danske. Arkæologisk-Kunsthistoriske Skrifter	<i>Arkæol Kunsthist Skr Dan Vid Selsk</i>
Videnskabernes Selskab, Det Kongelige Danske. Historisk-Filologiske Meddelelser	<i>Hist Filol Medd Dan Vid Selsk</i>
Videnskabernes Selskab, Det Kongelige Danske. Historisk-Filologiske Skrifter	<i>Hist Filol Skr Dan Vid Selsk</i>
Videnskabernes Selskabs Ordbog	<i>Vid Selsk Ordb</i>
Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte	<i>VJSchr Soz WGesch</i>
Viking	
Wimmer, L.: De Danske Runemindesmærker	<i>Wimmer Runemindesm</i>
Vitae Sanctorum Danorum, udg. af M. Cl. Gertz	<i>Vitae Sanct</i>
Vor Bygd	
Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie	<i>Z AgrGesch AgrSoz</i>
Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte	<i>Z Hamb Gesch</i>
Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertums-Kunde	<i>Z Lüb Gesch</i>
Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte	<i>Z SavignySt RGesch</i>
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte	<i>Z Sch-H Gesch</i>
Østjydske Hjemstavn	<i>ØJy Hjemst</i>
Aalborg Historiske Museum (og tilsvarende)	<i>Mus Alb</i>
Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter	<i>Årb Od As</i>
Aarboeg for Nordisk Oldkyndighed og Historie	<i>Årb Oldk Hist</i>
Aarboeg for Historisk Samfund for Sorø Amt	<i>Årb Sorø</i>
Aarboeg udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift	<i>Årb Årh St</i>
Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund	<i>Årb Svendb</i>

<i>Acta Arch</i>	Acta Archaeologica
<i>Acta Jutl</i>	Acta Jutlandica
<i>Acta Phil Scan</i>	Acta Philologica Scandinavica
<i>Acta Pont</i>	Acta Pontificum Danica
<i>Add</i>	Additamenta
<i>Adel Brevk</i>	Danske adelige Brevkister, udg. af A. Thiset
<i>Aktst Grevefejde</i>	Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid, udg. af C. Paludan-Müller
<i>Aktst Statskoll Hist</i>	Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660-76, udg. af J. Lindbæk
<i>Allen Br Aktst</i>	Breve og Aktstykker til Oplysning af Christjern den Andens og Frederik den Førstes Historie, udg. af C. F. Allen
<i>Allen Da Spr Hist</i>	C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland
<i>Allen Nord Rig Hist</i>	C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie
<i>Ann Dan</i>	Ellen Jørgensen: Annales danici medii ævi
<i>Arch Gesch Stat</i>	Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg
<i>Arch St KGesch</i>	Archiv für Staats- und Kirchengeschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, Lauenburg und der angrenzenden Länder und Städte
<i>Ark Nord Fil</i>	Arkiv for (för) nordisk filologi
<i>Arkæol Kunsthist Medd</i>	Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-Kunsthistoriske Meddelelser
<i>Dan Vid Selsk</i>	
<i>Arkæol Kunsthist Skr Dan</i>	Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Arkæologisk-Kunsthistoriske Skrifter
<i>Vid Selsk</i>	
<i>Arnamagn Saml</i>	Arnamagnæanske Samling
<i>Arup</i>	Arup: Danmarks historie
<i>Beitr Sch StGesch</i>	Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte
<i>Bernst Pap</i>	Bernstorffske Papirer udg. af Aage Friis
<i>Bibl Dan</i>	Bibliotheca Danica
<i>Bricka Da Biogr Lex</i>	Bricka: Dansk biografisk Lexicon
<i>Brondsted</i>	Brondsted: Danmarks oldtid
<i>Bull Dan</i>	Bullarium Danicum
<i>Boje</i>	Boje: Danske Guld og Sølvmedemærker
<i>Chr 4 Breve</i>	Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve
<i>Chron Samml</i>	Chronologische Sammlung der . . . Verordnungen und Verfügungen . . .
<i>Class Med</i>	Classica et Mediaevalia
<i>Cod Esrom</i>	Codex Esromensis
<i>Corp Const Dan</i>	Corpus Constitutionum Daniae, udg. af V. A. Secher
<i>Corp Const Holsat</i>	Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum
<i>Corp Stat Slesv</i>	Corpus Statutorum Slesvicenium

- Da Ad Gravsten* Chr. Axel Jensen: Danske Adelige Gravsten
Da Ad Sig 1 Danske adelige Sigiller fra 13. og 14. Årh., udg. af H. Petersen
Da Ad Sig 2 Danske adelige Sigiller fra 15.-17. Årh., udg. af A. Thiset
Da Ad Årb Danmarks Adels Aarbog
Da Atl Danske Atlas
Da Bibl Lauritz Nielsen: Dansk Bibliografi
Da Biogr Leks Dansk biografisk Leksikon
Da Folkem Danmarks Folkeminder
Da FolkemSaml Dansk Folkemindesamling
Da Folkemål Danske Folkemaal
Da Gl Folkev Danmarks gamle Folkeviser
Da Gl KbstLovg Danmarks gamle Købstadslovgivning
Da Gl LandskLove Danmarks gamle Landskabslove
Da Gl Pers Danmarks gamle Personnavne
Da Herreg Danmarks Herregaarde ved Aar 1920
Da Kanc Danske Kancelli
Da KancReg Danske Kancelliregistranter 1535-1550
Da Kirk Danmarks Kirker
Da Kirkelove Danske Kirkelove 1536-1683, udg. af H. F. Rørdam
Da Kirk Hist Den danske Kirkes Historie
Da Landbr 1688 De danske Landbrug, fremstillet på Grundlag af Forarbejderne til Christian V's Matrikel 1688 ved Henrik Pedersen

Da Mag Danske Magazin
Da Olds Danske Oldsager
Da Pol Br Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne
Da Rig Br Danmarks Riges Breve
Da Rig Hist Danmarks Riges Historie
Da Rom Kalkm Nørlund og Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier
Da Runeindskr Danmarks Runeindskrifter ved L. Jacobsen og E. Moltke
Da Saml Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- & Litteraturhistorie

Da Sl Herreg Danske Slotte og Herregaarde
Da Stedn Danmarks Stednavne
Da Stud Danske Studier
Dipl Dan Diplomatarium Danicum
Dipl Flensb Diplomatarium Flensborgense, udg. af H. C. P. Sejdelin
Dipl Norv Diplomatarium Norvegicum
Dipl Svec Diplomatarium Svecanum
Dipl Viberg Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise
Dronn Christines HofRgsk Dronning Christines Hofhusholdningsregnskaber, udg. af Will. Christensen
Dronn Sophies Kopib Frederik II's Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617
Ducange Ducange: Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis

Dueholm Dipl Dueholms Diplomatarium, udg. af O. Nielsen
Dän WirtschaftGesch Dänische Wirtschaftsgeschichte
E Don Var E donatione variorum
Ehrencron-M ForfLex H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon for Danmark, Norge og Island indtil 1814

- El Gøye Jb*
Eng Hist Rev
ErhvArk
ErhvHist Årb
Erslew ForfLex

Espersen Ordb
Falck Privatrecht
Falck Samml

Falk-Torp Etym
Wörterb
Fatab
Feilberg Ordb

FinKoll
Fond Us Publ
Fornv
Fort Nut
Frederiksb Mus
Fr 1 Reg
Fritzner Ordb
Fund Forskn
Fy Mi
Gem Verordn

GenKirkKoll
GenKrDirek
GenKrKommiss
GenToldkamm
Geogr T (Da)
Gesch Sch-H
Gejstl Sig
Gilde Lavsskr

Gl By
GLDa Gramm
Gl Kgl Saml
Grieg Byfund
Hamb UrkB
Hand SøMus
Hand SøMus Årb
Hansb Reg
Hanserez
Hans GeschBl
Hans UrkB
Hauberg Møntforh
Hd Segl
HeimBl NSchl
Hellquist Etym Ordb
Hirsch Officerer
- Eline Gøyes Jordebog
 English Historical Review
 Erhvervsarkivet
 Erhvervshistorisk Årbog
 Th. H. Erslew: Almindeligt Forfatterlexikon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande 1814 m. suppl.
 V. C. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog
 N. Falck: Handbuch des Schleswig-Holst. Privatrechts
 N. Falck: Sammlungen zur näheren Kunde des Vaterlandes ...
 H. Falk og A. Torp: Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch
 Fataburen (Nordiska Museets och Skansens Årsbok)
 H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål
 Finanskollegiet
 Fonden ad usus publicos
 Fornvænnen
 Fortid og Nutid
 Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot
 Kong Frederik den Førstes danske Registranter
 J. Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog
 Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger
 Fynske Minder
 Sammlung der hauptsächlichen Schl.-Holst. gemeinschaftl. Verordnungen
 Generalkirkeinspektionskollegiet
 Generalkrigsdirektoriet
 Generalkrigskommissariatet
 Generaltoldkammeret
 Geografisk Tidsskrift (dansk)
 Geschichte Schleswig-Holsteins
 Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen
 Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. af C. Nyrop
 Den gamle By
 Johs. Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik
 Gamle kongelige Samling
 Grieg: Middelalderske byfund
 Hamburgisches Urkundenbuch
 Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg
 Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Årbog
 De Hansborgske Registranter, udg. af Caroline Andersen
 Hanserezesse
 Hansische Geschichtsblätter
 Hansisches Urkundenbuch
 P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark
 Danske Herreders Segl
 Heimatblätter aus Nordschleswig
 E. Hellquist: Svensk etymologisk ordbok
 J. C. W. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648-1814

<i>Hist Filol Medd Dan Vid Selsk</i>	Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser
<i>Hist Filol Skr Dan Vid Selsk</i>	Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Skrifter
<i>Hist Medd Kbh</i>	Historiske Meddelelser om København
<i>Hist T (Da)</i>	Historisk Tidsskrift (dansk)
<i>Hist T (No)</i>	Historisk Tidsskrift (norsk)
<i>Hist T Skåne</i>	Historiskt Tidskrift för Skåneland
<i>Hist T (Sv)</i>	Historisk Tidsskrift (Svensk)
<i>Hist Z</i>	Historische Zeitschrift
<i>Hofm Fund</i>	Hofman; Samlinger af ... Foundationer ...
<i>Hof StKal</i>	Hof- og Statskalender
<i>Holm Da-No Hist 1660-1720</i>	Edv. Holm: Danmark-Norges indre Historie 1660-1720
<i>Holm Da-No Hist 1720-1814</i>	Edv. Holm: Danmark-Norges Historie fra den store nordiske Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse
<i>Håndb Lok Hist</i>	Håndbog for danske Lokalhistorikere
<i>InkvKomm</i>	Inkvissionskommissionen af 20. Januar 1772
<i>Inst Da DialForsk</i>	Institut for dansk Dialektforskning
<i>Inst NevForsk</i>	Institut for Navneforskning
<i>Inst Sml KultForsk</i>	Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Skrifter
<i>Jahrb Angeln</i>	Jahrbuch des Angler Heimatvereins
<i>Jahrb Eckernf</i>	Jahrbuch der Heimatgemeinschaft Eckernförde
<i>Jahrb Geest</i>	Jahrbuch für die Schleswigsche Geest
<i>Jahrb LKunde</i>	Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg
<i>Jahrb Nordfr Inst</i>	Jahrbuch des Nordfriesischen Instituts
<i>Jahrb Nordfr</i>	Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde
<i>Jahrb Rendsb</i>	Heimatkundliches Jahrbuch für den Kreis Rendsburg
<i>Jy Ark Selsk Skr</i>	Jysk arkæologisk Selskabs Skrifter
<i>Jy Saml</i>	Samlinger til Jydsk Historie og Topografi og Jyske Samlinger
<i>Jørgensen Retshist</i>	Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie
<i>KabStyr</i>	Kabinettsstyrelsen i Danmark 1768-1772
<i>Kalkar Ordb</i>	Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog
<i>Kalkm Da Kirk</i>	Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker
<i>Kanc Brevb</i>	Kancelliets Brevbøger ...
<i>Kbh Dipl</i>	Københavns Diplomatarium
<i>Kbh StArk</i>	Københavns Stadsarkiv
<i>Kbh Univ Matr</i>	Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith
<i>Kgl Bibl</i>	Det kgl. Bibliotek
<i>Kgl Bibl Sth</i>	Kungliga Biblioteket i Stockholm
<i>Kgl Sig</i>	Danske kongelige Sigiller
<i>Kiel Beitr</i>	Kieler Beyträge
<i>Kiel Bl</i>	Kieler Blätter
<i>Kirkehist Saml</i>	Kirkehistoriske Samlinger
<i>Kold-Rosenv Domme</i>	Udvalg af gamle danske Domme, udg. af I. L. A. Kolderup-Rosenvinge
<i>Kold-Rosenv Love</i>	Samling af gamle danske Love, udg. af I. L. A. Kolderup-Rosenvinge
<i>KommKoll</i>	Kommercekollegiet
<i>Kort Da Folkemål</i>	Bennike & Kristensen: Kort over danske Folkemaal

<i>Krigskanc</i>	Krigskancelliet
<i>Krigskoll</i>	Krigskollegiet
<i>Kron Sk</i>	Kronens Skøder på ... Jordegods i Danmark
<i>Kult Folkemi</i>	Kultur og Folkeminder
<i>KultHist Leks</i>	Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder
<i>KultMi</i>	Kulturminde
<i>KunstindMus</i>	Kunstindustrimuseet
<i>Kunstmus Årsskr</i>	Kunstmuseets årsskrift
<i>Købst Segl</i>	Danske Købstæders Segl
<i>LAKbh</i>	Landsarkivet for Sjælland m. m.
<i>LandsmArk Lund</i>	Landsmålsarkivet i Lund
<i>LandsmArk Upps</i>	Landsmåls- og folkminnesarkivet i Uppsala
<i>LA Od</i>	Landsarkivet for Fyn
<i>LA Sch</i>	Landesarchiv Schleswig-Holstein
<i>LA Vib</i>	Landsarkivet for Nørrejylland
<i>LA Åb</i>	Landsarkivet for de sonderjyske Landsdele
<i>Ledreb</i>	Ledreborgske Samling
<i>Lensmænd 1-2</i>	Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd I-II
<i>Lib Dat Lund</i>	Liber daticus Lundensis, udg. af Weeke
<i>Liv Folkkult</i>	Liv och Folkkultur
<i>Lund Portr</i>	E. F. S. Lund: Danske malede Portrætter
<i>Mackepr Dobefonte</i>	M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte
<i>Mackepr Granitportaler</i>	M. Mackeprang: Jydske Granitportaler
<i>Matzen Retshist</i>	H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshistorie
<i>Meckl UrkB</i>	Mecklenburgisches Urkundenbuch
<i>Medd Geh Ark</i>	Meddelelser fra det kgl. Gehejmearchiv
<i>Medd Lund Hist Mus</i>	Meddelanden från Lunds Universitets historiska Museum
<i>Medd RtkArk</i>	Meddelelser fra Rentekammerarchivet
<i>Mensing Wörterb</i>	Otto Mensing: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch
<i>MidAld Rgsk</i>	Danske middelalderlige Regnskaber
<i>Missiver</i>	Missiver fra Kongerne Christian I's og Hans's Tid, udg. af William Christensen
<i>Mitt Lüb Gesch</i>	Mitteilungen des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde
<i>Molbech Dial Lex</i>	Molbech: Dansk Dialekt-Lexicon
<i>Mon Germ Hist</i>	Monumenta Germaniae historica Scriptores
<i>Mon Hist Dan</i>	Monumenta historiae Danicæ, udg. af H. F. Rørdam
<i>Mon Ined</i>	Monumenta inedita, udg. af Westphalen
<i>Mus Bornh</i>	Bornholms Mueum
<i>Mus Hjørr</i>	Vendsyssel Historiske Museum
<i>Mus Holb</i>	Museet for Holbæk og Omegn (og tilsvarende)
<i>Mus Ringk</i>	Ringkøbing Museum (og tilsvarende)
<i>Mus Sonderb</i>	Museet på Sønderborg Slot
<i>Mus Ålb</i>	Aalborg Historiske Museum (og tilsvarende)
<i>Mål Mi</i>	Maal och Minne
<i>Na Bygd</i>	Namn och Bygd
<i>NatMus</i>	Nationalmuseet
<i>NatMus Arb</i>	Nationalmuseets Arbejdsmark
<i>NatMus Skr Ark Hist Rk</i>	Nationalmuseets Skrifter, Arkæologisk-historisk række
<i>NatMus Skr Etnogr Rk</i>	Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk række
<i>NatMus Skr St Beretrn</i>	Nationalmuseets Skrifter, Større Beretninger
<i>NatMus Sv</i>	Nationalmuseet, Sverige

<i>Necr Lund</i>	Necrologium Lundense
<i>Noodt Beyträge</i>	Noodt: Beyträge zur Erläuterung ...
<i>Nordalb Stud</i>	Nordalbingische Studien
<i>Nord Fortidsm</i>	Nordiske Fortidsminder
<i>Nord Kult</i>	Nordisk Kultur
<i>Nord Mus</i>	Nordiska Museet
<i>Nord Mus Handl</i>	Nordiska Museets Handlingar
<i>Nord Numism Årsskr</i>	Nordisk numismatisk Årsskrift
<i>N St Mag</i>	Neues Staatsbürgerliches Magazin
<i>Ny Kgl Saml</i>	Ny kongelige Samling
<i>Nyt T Kunstind</i>	Nyt Tidsskrift for Kunstindustri
<i>Ordb Da Spr</i>	Ordbog over det danske Sprog
<i>PartikKamm</i>	Partikulærkammeret
<i>PersHist T</i>	Personalhistorisk Tidsskrift
<i>Prins Chr's Br</i>	Prins Christian (V)'s Breve, udg. af E. Marquard
<i>PrivArk</i>	Privatarkiver
<i>ProvBer</i>	Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte
<i>Quell Forsch</i>	Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins
<i>Quell Samml</i>	Quellensammlung der Schleswig-Holsteinisch-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte
<i>RA (evt Oslo, Sth)</i>	Rigsarkivet
<i>Regesta</i>	Regesta diplomatica historiae Danicæ
<i>Reg Urk</i>	Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden
<i>Repert</i>	Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
<i>Rett Domme</i>	Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1614, udg. af V. A. Secher
<i>Reventl Pap</i>	Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede i Tidsrummet 1770-1827, udg. af Louis Bobé
<i>Rev Hist</i>	Revue Historique
<i>Ribe Old</i>	Samlinger af Adkomster ... for Ribe Domkapitel ... kaldet Oldemoder
<i>Ribe St Årb</i>	Ribe Stifts Aarbog
<i>Rietz DialLex</i>	Rietz: Svenskt dialekt-lexikon
<i>Rostg</i>	Rostgaards Samlinger
<i>RRåd StModer Fr 3</i>	Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid, udg. af C. Rise Hansen
<i>RRåd StModer Kr 4</i>	Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid, udg. af Kr. Erslev
<i>Rtk</i>	Rentekammeret
<i>Sach Hzth Schl</i>	A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung
<i>Sch-H Anz</i>	Schleswig-Holsteinische Anzeigen
<i>Schiller Lübben Wörterb</i>	Schiller og Lübben: Mittelniederdeutsches Wörterbuch
<i>Schr Flb StGesch</i>	Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte
<i>Schr Sch-H KirchGesch</i>	Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte
<i>Schultz</i>	Schultz Danmarkshistorie
<i>Scr Min</i>	Scriptores minores historiae Danicæ mediæ ævi, udg. af M. Cl. Gertz

- Scr Rer Dan*
Siegel Sch-H
SJy Hist
SJy MSkr
SJy Sk Jb
SJy Stedn
SJy Årb
Skattegr
Skautrup Spr Hist
Skåne Ortn
Slesv Prov Eft
Spr Kult
SSL Stedn
StadtArch Flb
StArch Hbg (Lüb)
StArk Oslo, Hamar osv
Stat Hist Mus Sv
Statsr Forh
*StednUdv (Inst Nav-
 Forskn)*
Stemann PrivRecht

St Mag
Stud Spr OldForskn
Suhms Sml
Sv Akad Ordb
Sv Dipl
Sv Gl Lag
Sv KultBild
Sv Landsm
Sv Ortn
Syst Samml

Söderwall Ordb
Tab Øresund

Tang Kr Jy Almucliv
Tang Kr Da Sagn
Tang Kr Jy Folkem
Testam Da Midd
T Filol
T Ind
T Kunstind
T Landokon
Torp Etyrn Ordb
Trap
Turistf Årb
Ty Kanc
TøjhMus Skr
*Udv Folkem (Inst Da
 DialForskn)*
Ugeskr Retsv
- Scriptores rerum Danicarum
 Schleswig-Holsteins Siegel des Mittelalters
 Sønderjyllands Historie
 Sønderjysk Månedsskrift
 Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden
 Sønderjyske Stednavne
 Sønderjyske årbøger
 Skattegraveren, udg. af E. Tang Kristensen
 P. Skautrup: Det danske sprogs historie
 Skånes Ortnamn
 Slesvigske Provindsial-Efterretninger
 Sprog og Kultur
 Sydslesvigs Stednavne
 Stadtarchiv Flensburg
 Staatsarchiv Hamburg (Lübeck)
 Statsarkivet i Oslo, Hamar osv
 Statens historiska Museum (Sverige)
 Statsraadets Forhandlinger, udg. af Har. Jørgensen
 Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning)

 Stemann: Geschichte des Öffentlichen und Privat-Rechts
 des Herzogthum Schleswigs
 Staatsbürgerliches Magazin
 Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning
 Suhms Samlinger
 Svenska Akademiens ordbok
 Svenskt Diplomatarium
 Sveriges gamla Lagar
 Svenska Kulturbilder
 Svenska landsmål (skiftende titler)
 Sveriges ortnamn
 Systematische Sammlung der für ... Schleswig und Hol-
 stein erlassenen ... Verordnungen
 Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket
 Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund
 1497-1783
 Evald Tang Kristensen: Det jydsk Almucliv
 Evald Tang Kristensen: Danske Sagn
 Evald Tang Kristensen: Jydsk Folkeminder
 Testamenter fra Danmarks Middelalder, udg. af Kr. Erslev
 Tidsskrift for Filologi og Pædagogik (skiftende titler)
 Tidsskrift for Industri
 Tidsskrift for Kunstindustri
 Tidsskrift for Landøkonomi
 Torp: Nynorsk etymologisk ordbok
 Trap: Danmark
 Turistforeningen for Danmarks Årbog
 Tyske Kancelli
 Tøjhusmuseets Skrifter
 Udvalg for Folkemål (Institut for dansk Dialektforskning)
 Ugeskrift for Retsvæsen

- Uldall Kirkekl*
UnivBibl (evt Oslo osv)
UnivJub Bland
UrKB Bist Lüb
UrKB St Lüb
Urksamml Sch-H-L
- Vald JBo*
Weilbach KunstLeks
Vejl ArkReg
Westergaard Portr
- Wiberg Præstehist*
- Vid Selsk Ordb*
Vid Vedt
Wimmer Runemindesm
Vitae Sanct
VJSchr Soz WGesch
Z AgrGesch AgrSoz
Z Hamb Gesch
Z Lüb Gesch
- Z SavignySt RGesch*
Z Sch-H Gesch
- Æld Da ArkReg*
ØJy Hjemst
Årb Bornh
Årb Frdb
Årb Fy
Årb Gill
Årb Gl By
Årb Hards
Årb Himm Kj
Årb Holb
Årb Kbh
Årb Loll-Falst
Årb Mors
Årb Od As
Årb Oldk Hist
Årb Præsto
Årb Rand
Årb Ribe
Årb Svendb
Årb Thist
Årb Vejle
Årb Vends
Årb Vib
Årb Sorø
Årb Årh St
Årsb Skåne
- F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker
 Universitetsbiblioteket
 Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund
 Urkundenbuch des Bistums Lübeck
 Urkundenbuch der Stadt Lübeck
 Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgi-
 schen Gesellschaft für vaterländische Geschichte
 Kong Valdemars Jordebog, udg. af Sv. Aakjær
 Weilbachs Kunstnerleksikon
 Vejledende Arkivregistraturer
 P. B. C. Westergaard: Danske Portrætter i Kobberstik, Li-
 tografi og Træsnit
 S. V. Wiberg: Personalhist. statistiske og genealogiske bi-
 drag til en alm. Præstehistorie
 Videnskabernes Selskabs Ordbog
 Danske Vider og Vedtægter
 L. Wimmer: De Danske Runemindesmærker
 Vitae Sanctorum Danorum, udg. af M. Cl. Gertz
 Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
 Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie
 Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte
 Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Al-
 tertums-Kunde
 Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte
 Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Ge-
 schichte
 De ældste danske Arkivregistraturer
 Østjydske Hjemstavn
 Bornholmske Samlinger
 Fra Frederiksborg Amt
 Fynske Aarbøger
 Fra det Gamle Gilleleje
 Købstadmuseet „Den gamle By“. Årbog
 Hardsyssel Aarbog
 Fra Himmerland og Kjær Herred
 Fra Holbæk Amt
 Fra Københavns Amt
 Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarbog
 Historisk Aarbog for Mors
 Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter
 Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie
 Historisk Samfund for Præstø Amt. Aarbog
 Historisk Aarbog for Randers Amt
 Fra Ribe Amt
 Aarskrift for Svendborg Amts historiske Samfund
 Historisk Aarbog for Thisted Amt
 Vejle Amts Aarbog
 Vendsysselske Aarbøger
 Fra Viborg Amt
 Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt
 Aarbøger udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift
 Skånes Hembygdsförbunds Årsbok

Anmeldelser

»Danmarks Oldtid«. Jernalderen

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid. Bind III, Jernalderen. 2. udgave. København 1960 (Gyldendal). 459 sider, ca. 620 tekstillustrationer og 14 plancher, hvoraf 4 i farver.

Det er ærlig talt forbløffende, at den nye udgave af »Danmarks Oldtid« har kunnet afsluttes med udsendelsen af jernalderbindet bare 16 måneder efter, at bronzealder-delen lå på ens bord. »Fortid og Nutid«s læsere har været holdt orienteret om værkets enkelte dele, og der har været lejlighed til at gøre opmærksom på principper og udstyr ved det nye værk, på forskel fra og fordel frem for den første udgave. De mange positive ting, der kunne anføres for to og for eet år siden, skal ikke gentages, skønt de lige så vel gælder tredie del og dermed det samlede værk. I stedet for skal der siges noget mere specielt om jernalder-bindet.

For hele jernalderen gælder, at der er indarbejdet nyt stof og nye arbejdsresultater, lavet om og føjet til på en sådan måde, at helhedsindtrykket er bedre end ved den 20 år gamle udgave. Den nye er tilmed forøget kendeligt, og en stor del af de ekstra sider er anvendt til nødvendig supplering af afsnittene om yngre jernalder. Endda ville germansk tid og vikingetid ikke have lidt ved endnu fyldigere omtale, for skildringen forekommer stadig vel knap i forhold til mange af den ældre jernalders afsnit.

Jernalder-bindet er ikke blot forøget med 71 sider, men ved omplacering af billedstof og ved udeladelse af en del kortmateriale har forf. fået sagt betydeligt mere på den forhåndenværende plads. Mens vi er ved kortene: Det blev ved omtalen af stenalder-bindet nævnt, at lidt for mange udbredelseskort med tilhørende tekst (så væsentlige for alle, der vil lidt dybere ind i stoffet) havde måttet ofres for at få alt det nye med. Det er da glædeligt at kunne sige, at antallet af kort i det nu foreliggende bind kun er reduceret fra 44 til 31, og at mange noter med lister over bestemte fund-arter har kunnet bibeholdes. Tak! Yderligere må det som noget særligt for jernalder-bindet nævnes, at alle store udbredelseskort over de enkelte perioders vigtigere fund er lavet om og ført à jour. Også de to registre bag i bogen har nu fået det rigtige omfang.

Ved gennemlæsning af den nye udgave får man et indtryk af, at der er sket overmåde meget i dansk jernalderforskning gennem de sidste tyve år, selv om man i de fleste tilfælde er i stand til at bygge videre inden for de dengang afstukne linier og vedtagne rammer. Ganske vist bringes der netop her i »Fortid og Nutid« regelmæssigt arkæologiske litteraturoversigter, således at læserne kan følge nogenlunde med, men når man nu ser 20 års forskning under eet, virker det alligevel stærkt, at der kan ske så meget på så forholdsvis kort tid. Blot nogle af de vigtigere ting skal næv-

nes. Fra ældste jernalder kan meldes om en enestående, vistnok keltisk bronzekedel fra Braa, de ca. 350 smykkeringe i Smederup mose, Tibirkevejen, mærkelige stensatte kældre fra Vendsyssel, kvindedragten fra Huldremose (først rigtigt vurderet og dateret i Margrethe Halds disputats), sære træfigurer (gudebilleder (?)) fra Nordjylland og oldtidsagre på Bornholm. For romertiden kan anføres nye grave med prægtige gaver af guld, sølv, bronzer og glaskar fra bl. a. Dollerup i Sydjylland, Himlingøje på Sjælland og fra Bornholm. Hele to virkelig store våbenedlæggelser i østjyske moser er nu med (Illerup og Ejsbøl) sammen med en lang række enkeltfund, hvoriblandt den vigtige runeindskrift på trææskan fra Stenmagle og de efterhånden vidt bekendte moselig (Tollund, Grauballe, Borremose etc.) vel er de væsentligste. Fra germansk jernalder må bemærkes en for første gang publiceret hustomt fra Trælborg i Verst sogn ved Kolding, hvor man allerede et par århundreder før vikingetid møder denne periodes særlige hustype. Fra germansk tid er også vigtige bopladser på Bornholm og en række grave (pragtsværdet fra Kyndby kunne måske have fortjent en lidt bedre afbildning). Sidst, men ikke mindst har man de mange storfund fra vikingetid: Lindholm høje, nye ringborge ved Aggersborg og Fyrkat for ikke at glemme de sænkede vikingeskibe i Roskilde fjord. Jelling-monumenterne fremtræder efter langvarige undersøgelser i nyt lys, og det samme kan siges om det mere beskedne runemindesmærke ved Bække, der forøvrigt viste sig at være en skibssætning. Nye er nogle mærkelige vejanlæg ved Sjellebro i Østjylland og billedstenen fra Hørdum i Thy, hvor Tor og Midgårdssormen gennem århundreder udkæmpede deres dyst uden tilsyneladende at have forstyrret freden i den kirke, hvor stenen al den tid har været anvendt som trappe.

Når det er sagt, at forf. mestrer at give en dybtgående og alligevel letfattelig oversigt inden for et hvilket som helst område af dansk forhistorie med nabovidenskaber, kan det vel derefter nævnes, at jernalderen fra gammel tid er forfatterens særlige arbejdsfelt. Man mærker på den personlige stillingtagen til problemer og diskussioner, at det stadig er den periode, hvor han mest føler sig hjemme. Det er ikke mindst en fordel i de tilfælde, hvor ofte skarpt optrukne diskussioner inden for detailproblemer kan volde visse vanskeligheder, når de skal fremstilles i en håndbog som »Danmarks Oldtid«. Gennem det udmærkede noteapparat kan så særligt interesserede læsere selv vove sig fra den klare og enkle fremstilling ind på faglitteraturens ofte mærkværdigt snørklede veje og ind i dens underlige halvmørke.

Kun eet sted i jernalderen er de tidligere periodegrænser blevet ændret, nemlig i den keltiske (eller forromerske) tid. I første udgave blev den dengang almindelige tvedeling af perioden fulgt; igangværende (men ikke helt afsluttede) studier har imidlertid været så overbevisende for forf., at der nu tales om tre forskellige afsnit. Da det viser sig, at det første af dem endnu er fri for indflydelser fra keltisk kultur, betyder den ændrede deling også nyt syn på mange af tidens store, kulturhistoriske problemer. 1. periode af keltisk tid beregnes at have været ca. 100 år, men det er sikkert for lidt, da fundene fra flere egne er så mange, og da der tilmed kan skelnes mellem ældre og yngre inden for dem. Det var måske rimeligere at skyde skellet mellem bronze- og jernalder tilbage til ca. 500 f. Kr. i stedet for ca. 400 og på den måde lade den første »keltiske« periode om-

fatte tiden fra ca. 500 til ca. 300 f. Kr. Men mulighederne for absolutte dateringer i dette tidsrum er nu engang meget begrænsede.

Medens vi er ved denne del af jernalderen, vil det være rigtigt at gøre opmærksom på en række helt nye oplysninger om et af vore store fund fra Borremose i Himmerland. Udgravningerne er afsluttet siden 1940, og der bringes nu for første gang en virkelig grundplan af anlægget og dets to faser, den ældre tilflugtsborg og den yngre landsby. Samtidig vil de særligt sagkyndige bemærke, at borgens tid er illustreret med et andet udvalg af lerkar end i første udgave (hvad der ikke kan undgå at få betydning for igangværende diskussioner om hele periodens keramik). - Den arkæologiske tolkning af anlæggets historie får en kraftig og uventet støtte gennem de resultater, som den botaniske og pollenanalytiske undersøgelse på pladsen er nået til. Tre stadier af stedets vegetationshistorie kan nemlig udskilles klart gennem det arbejde, som vor palæo-botaniske førstekraft, dr. Johannes Iversen, og medarbejdere har udført her. Først er en del af torvelaget omkring holmen afgravet og mosen forvandlet til en sø: det er fæstningstiden, under hvilken de nærmeste omgivelser var dækket af græs og urter med en usædvanlig mængde af spergel (en almindelig kulturplante i ældre jernalder). Så kommer en periode, hvor vegetationen har været domineret af nælder, hvilket betyder, at holmen har været forladt eller i hvert fald ikke anvendt til græsning for kvæg. Endelig følger en periode med kornmarker i umiddelbar nærhed: det er landsbytiden. - Billederne af hele anlægget med dets mange og store huse omkring en stenlagt gade viser en stor og rig landsby, vel den eneste herhjemme, der er blevet udgravet i sin helhed. Den endelige behandling af dette vigtige fund må imødeses med største interesse.

En enkelthed fra bogens sidste afsnit må lige berøres. Vikingetiden anses nu for at spænde over perioden ca. 800 til ca. 1100, hvor den første udgave havde den mere sædvanlige angivelse 800-1000. Såvidt ses gives der ikke nogen begrundelse for denne ret afgørende ændring, og i hvert fald er hele fremstillingen lagt således an, at kun visse kulturelementer omtales fra den tidlige del af 1000-tallet, medens en række af århundredets mere iøjnefaldende træk - kongemagt, kirke og købstæder - ikke nævnes. På dette ene punkt lades læseren noget i stikken.

Sammenlignet med de to foregående bind af ny-udgaven står det senest foreliggende stærkt og er vel det bedste af dem alle. Det betyder, at yderligere anbefaling strengt taget er overflødig: for Johannes Brøndsteds »Danmarks Oldtid« er allerede et begreb, der er kendt og skattet langt ud over arkæologers og arkæologisk interesserede læsers kred.

C. J. Becker.

Britiske arkiver og skandinavisk forskning

A Guide to the Materials for Swedish Historical Research in Great Britain (Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet, V), Stockholm 1958, 264 s.

Ideen at lade en eller flere forskere gennemgå et bestemt lands arkiver for at få en samlet oversigt over kildemateriale til deres egen nations historie er ikke ny. Allerede i 1880'erne foretoges f. eks. en sådan under-

søgelse i danske arkiver og svenske biblioteker af englænderen W. D. Macray, publiceret som Appendix II til Report of the Deputy Keeper of Public Records 1883 (udkommet 1885). Fra dansk side virkede tidligere en af Videnskabernes Selskab nedsat kommission for registrering af håndskrevne litterære kilder til dansk historie, som findes i udenlandske biblioteker og arkiver (registrant over breve udgivet 1934 af Lauritz Nielsen), men det drejede sig her ganske overvejende om litterært materiale, således som det også var planens forudsætning.

Nu har svenske forskere gennemtrawlet England og Skotland og fremlægger deres fangst. Undersøgelserne er udført i årene 1950-56; ni personer har direkte deltaget heri, og to af dem, dr. B. Broomé og fil. lic. Elsa Nordström, til slut redigeret værket. Arbejdet har især taget sigte på tiden fra 1500-tallet og fremefter, d. v. s. til op mod slutningen af 1800-tallet, men der er dog også hist og her omtalt middelalderstof. Det betones i indledningen - hvad næppe heller falder en nogenlunde kyndig læser ind - at beretningen på ingen måde giver et fuldstændigt billede af det, de britiske samlinger kan give svenske historikere. Der er simpelthen alt for meget stof til, at det kan opregnes, endsige gengives i en eller flere beretninger; tilmed øges stoffes jo da også for hver dag, der går, selv om det fra indeværende århundrede normalt ikke er tilgængeligt.

Meningen med værket har været at lede den søgende frem til de forskellige samlinger og serier i disse, så han eller hun kan gå dybere eller videre frem end forgængerne, hvis der har været sådanne.

De svenske undersøgelser bygger ikke alene på et studium af arkivalierne, men også på de trykte registraturer og kildeudgaver, der foreligger, ikke mindst for visse grupper af privatarkiver på det omfattende publiceringsarbejde, der siden 1869 er udført af the Royal Commission on Historical Manuscripts, der er nået frem til arkiver, de svenske forskere ikke har besøgt (Belvoir Castle, Cirencester Park, Clifton Hall). Til gengæld har svenskerne fået adgang til slotte, hvis samlinger kommissionen endnu ikke har behandlet, således til det af Lady Mountbatten ejede Broadlands med størstedelen af Palmerston's meget omfangsrige arkiver, hvis registrering af en eller anden grund er trukket særlig længe ud.

Den svenske beretning går iøvrigt regelret til værks, først Public Record Office (Rigsarkivet) i London, så andre offentlige myndigheders arkiver (parlamentet, Board of Customs and Excise, Commonwealth Relation Office (bl. a. med East India Company's arkiv, der ikke er gennemgået), General Register Office og de forskellige grevskabsarkiver, hvor statsmænds arkiver kan være indgået sammen med herregårdsarkiver. Derefter følger afsnittet - bogens største - om British Museum og dets næsten endeløse manuskriptsamlinger - der er over 36.000 numre i Additamenta. Da engelske statsmænd (ministre og diplomater f. eks.) i langt højere grad end tilsvarende danske har kunnet beholde officielle eller officiose papirer, har private samlere haft et meget omfattende materiale at arbejde med, og da Public Record Office først sent - af visse retslige grunde - har kunnet modtage sådant stof, der en tid havde været i privat eje, er umådelige mængder heraf havnet i British Museum, mens andet ligger på herregårdene rundt om i landet, hvorfra det under de ugunstigere tider for godsejerne nu og da kommer i drift, også helt ud på auktionernes vildsomme hav. Det er ofte store samlede grupper, der

er kommet til British Museum. I 1884 modtog det således 57 bd. papirer, efterladt af den officielle dechifreringstjenestes mænd fra 1600-1800-tallet; de forstod også at tyde fremmede magters cifre og at få tag i deres korrespondance. Der er i dette materiale et betydeligt stof til svensk diplomatisk historie og vel også til dansk, et par danske breve omtales direkte, nemlig et fra A. P. Bernstorff til gesandten i Madrid C. V. Dreyer 1794 og et fra gesandten i London Fr. Anton Wedel-Jarlsberg til Chr. G. Bernstorff 1801. Blandt British Museums allerstørste grupper er papirer, stammende fra Thomas Pelham-Holles, 1. Duke of Newcastle-upon-Tyne (død 1768). Hans korrespondance fylder 300 bd., heri ganske vist også mange kopier af opsnappede breve; det siger sig selv, at den slags ikke lader sig gennemgå i hast (B. Sallnäs har iøvrigt skrevet særskilt herom i (Svensk) Historisk Tidskrift 1951).

Rester af det svenske gesandtskabsarkiv i Paris findes i nogle autograf-samlinger; andre arkivalier af svensk proveniens ligeledes spredt rundt omkring. British Museum må således have lagt stærkt beslag på de svenske forskere og har givet godt udbytte, men var dog kun en station på vejen. Bodleian Library i Oxford (værdifuldt) samt Universitetsbiblioteket og det særlige Pepysian Library ved Magdalen College i Cambridge gennemgås samt endnu enkelte andre institutioner i England, der dog kun giver lidt. Så kommer turen til 12 herresæders arkiver, heri det allerede omtalte Broadlands. Vigtige er iøvrigt især samlingerne i Blenheim Palace (med Marlborough-papirerne), Hatfield House (med Salisbury (Cecil)-papirerne) og på Longleat (med flere store samlinger).

Rundreisen afsluttes i Skotland, med undersøgelser i Scottish Record Office og National Library of Scotland i Edinburgh (begge med vigtige samlinger af privatarkiver), i Universitetsbiblioteket sammesteds og i byarkivet i Aberdeen samt i nogle herregårdsarkiver.

For svenske forskere - ikke mindst for begyndere - må bogen være overordentlig nyttig. Af stor betydning er det givet også, at man har benyttet lejligheden til at mikrofilmte særlig vigtige rækker, herimellem State Papers i Public Record Office (endog rækken Danmark 1577-1659), eller til at få kopier af allerede eksisterende film. Spørger man om bogens betydning for en dansk historiker, forekommer det anmelderen - som ikke har studeret i engelske arkiver - at den også her må være nyttig, især vel for den, der første gang gæster engelske og skotske arkiver, bl. a. ved sine almindelige bemærkninger om adgangsbetingelser, om trykte eller maskinskrevede kataloger o.l.; men også inden for det specielle stof, hvor bogens hovedvægt ligger på det udenrigspolitiske og krigshistoriske, vil der kunne hentes adskillig lærdom.

Man kunne ønske, at de svenske undersøgelser gav anledning til, at man fra dansk side optog tilsvarende systematiske undersøgelser i udlandet med påfølgende mikrofilmning af væsentlige stof.

C. Rise Hansen.

Trankebarbreve

Alle Briefe aus Indien. Unveröffentlichte Briefe von Bartholomäus Ziegenbalg 1706-19. Herausgegeben von D. Arno Lehmann. Evangelische Verlagsanstalt. Berlin 1957. 552 s.

I 1955-56 fejredes omend under ret beskedne former herhjemme 250-års jubilæet for udsendelsen til Indien af missionærene Ziegenbalg og Plütschau, hvormed protestantisk mission her tog sin begyndelse. Noget festskrift fremkom ikke fra dansk side, men december-heftet (nr. 4) af Nordisk Missions Tidsskrifts 1955-årgang bragte nyttige oversigtsartikler, således af universitetslektor L. Stampe om trankebarmissionens hjemlige baggrund og over litteraturen vedrørende trankebarmissionen i det hele taget, mens sognepræst N. Bundgaard skrev om denne missions begyndelse og blomstring samt om dens opløsning og missionær C. Bindslev om dens arvtagere. Nogen dansk afløser af Johs. Ferd. Fengers gamle, men endnu værdifulde bog fra 1843 om »Den Trankebarske Missions Historie« blev det ikke til. Derimod udgav den tidligere tyske missionær i Indien, nu professor ved universitetet Halle-Wittenberg, dr. Arno Lehmann et større arbejde (354 s.) »Es begann in Tranquebar. Die Geschichte der ersten evangelischen Kirche in Indien« (Berl. 1955, 2. opl. 1956), hvoraf en engelsk udgave (uden videnskabeligt apparat) udsendtes 1956 under titlen »It began at Tranquebar. A History of the first Protestant Mission in India« (185 s.). Det er forfatteren til disse arbejder, der har udgivet den brevsamling, der her omtales.

Missionen var fra sin begyndelse et dansk-tysk foretagende, forøvrigt med støtte - også økonomisk - fra engelsk side. Initiativet udgik fra Frederik IV, og fra 1711 skulle det danske postvæsen årligt betale 2.000 rdlr. til missionen; men de missionærer, der udsendtes, var næsten alle tyske; det er således kun naturligt, at det er på tysk foranledning, udgaven er fremkommet, så meget mere som også brevene er skrevet på tysk, hvortil yderligere kommer, at det arkivmateriale, hvorpå udgaven bygger, ganske overvejende findes i Missionsarkiv der Franckeschen Stiftungen i Halle/Saale, et arkiv, der synes vel bevaret, i modsætning til det danske missionskollegiums arkiv, hvis ældre dele gik til grunde ved Vajsenhusets brand 1795. I det danske kgl. bibliotek er derimod fundet breve fra Ziegenbalg (for de to's vedkommende tillige fra hans fælle Gründler) til J. G. Holstein sammen med endnu et brev til en cand. theol. J. G. Saltzmann, Z.s senere svoger. Nu bødes der ganske vist i ikke ringe grad på de ved branden forvoldte tab ved den praksis, man anvendte med at sende kopier af brevene med forskellige skibe til Halle og København og London. Breve til Fr. IV, der er tabte i orig., kan således nu findes i kopi i Halle; det samme gælder breve til andre medlemmer af kongehuset og til private. Men det er desværre undgået udgiverens opmærksomhed, at Kollegiet for den evangelisk-lutherske mission i Leipzig i 1897 (jvf. Kr. Erslev: Rigsarkivet, 1923, 83) afleverede en del arkivalier efterladt af missionærene i Trankebar til Rigsarkivet i København, herimellem netop nogle bøger fra Ziegenbalgs tid med koncepter til breve fra missionærene, og det er herigennem muligt at finde frem til adskillige breve, der ikke forekommer i den i udgaven s. 537 ff. aftrykte »Vollständiges Verzeichnis der Ziegenbalg-Briefe«, og som også savnes i udgaven. Det er næppe sandsynligt, at der herigennem vil kunne findes frem til væ-

sentligt nyt stof, da brevskrivningen foregik så hyppigt, og de samme fakta berettes til forskellige personer; men det er i hvert fald muligt hist og her at forbedre udgavens tekster, hvor det benyttede har været dårligt overleveret.

Brevene er iøvrigt ikke i udgaven gengivet bogstavret, men bogstaveringen tillempet efter nutidens skriftsprog, formentlig af popularitetshensyn; det havde været ønskeligt, om dette ikke var sket. Noterne er yderst sparsomme og burde være givet i langt større udstrækning, ligesom bogens registre, der er forfattet af en assistent, er meget primitive; fornavne eller forbogstaver (eller hist og her efternavne) mangler i mange tilfælde, stilsingsbetegnelser næsten helt. For en dansk - og for en tysker vel for den sags skyld endnu mindre - er det ikke meget oplysende i registret at læse »Jens 267, 319«; det fremgår af teksten, at det drejer sig om en dansk præst død i september 1712 i Trankebar, nemlig præsten Jens Bindebalg, andenpræst ved Zionskirken. Den i registret opførte »Jacob 267« er en anden dansk præst Jacob Clementin, død i Trankebar 1730. Nogle opslag i Kay Larsens »Dansk-ostindiske personalia og data« på det kgl. bibliotek ville have hjulpet; men i det hele havde et videre samarbejde mellem danske og tyske interesserede her været på sin plads; det må dog regnes udgiveren til gode, at efterkrigstiden ikke har været gunstig herfor. I adskillige tilfælde er navne overhovedet ikke medtaget; det gælder navnene på mange indfødte, men også på andre personer og på lokaliteter. Fridericia, der nævnes s. 318, søges således forgæves. Der kunne fortsættes, og det er endda noget ærgerligt, at den slags udenværker ikke er i orden, for bogen er en betydningsfuld tilvækst, der fremlægger værdifulde aktstykker til dansk-tysk missionshistorie og til dansk kolonihistorie. Der er naturligvis meget om Ziegenbalgs stridigheder med kommandanten i Trankebar Hassius og om livet derude med de sparsomme og ofte svigtende forbindelser med hjemlandene. Først og fremmest giver brevene dog et billede af Z.s egen virksomhed og personlighed, af hans arbejde for at tilegne sig de indfødtes sprog og kendskab til deres religiøse forestillinger. Samtidig med at han var i stadig pengeforlegenhed og trods talrige skuffelser, underviste og prædikede han, skrev breve, lod trykke bøger og foretog rejser i Trankebars omegn, endelig 1714-16 sin europarejse for at bedre missionens kår. Intet under, at Z. efter dette hårde slid døde 36 år gl. i feb. 1718. Udgaven slutter af med et brev fra hans kollega Gründler, der indberetter, at det har behaget »dem allein weisen Gott, nach seinem uns unerforschlichen Rath . . . seinem muntern Knecht den Herrn Probst Ziegenbalg d. 23. Feb. a. c. durch einen See-ligen Tod aus der Missions Arbeit auszuspannen und in sein Himmlisches Jerusalem zur Ruhe . . . einzuführen«.

C. Rise Hansen.

Den sjællandske Bondestands Sparekasse

Fridlev Skrubbeltrang: Den sjællandske Bondestands Sparekasse 1856-1958. Udsendt af Sparekassens tilsynsråd, 1959, 400 s., ill.

For tredje gang i sin historie har Den sjællandske Bondestands Sparekasse udsendt et jubilæumsskrift. Ved 25-års jubilæet 1881 kom »Den sjæl-

landske Bondestands Sparekasses første 25 Aar, 1856-81« af formanden C. C. Alberti. 75-årsdagen 1931 fejredes med »Den sjællandske Bondestands Sparekasses gennem 75 Aar« af landbrugslærer Otto Christensen og redaktør J. V. Christensen. Og nu i anledning af hundredåret 1956 har vi så - lidt post festum - fået dr. Skrubbeltangs bog.

Forsinkelsen skyldes ikke forfatteren, der først har fået opgaven overdraget i 1957, efter at en tidligere udpeget forfatter havde måtte opgive på grund af sygdom. Der tilkommer ham tværtimod en betydelig anerkendelse for på den korte tid, der har været ham tilmålt, at have løst den uden at slække på sin velkendte grundighed og soberhed, der placerer bogen på et meget højt niveau som jubilæumsskrift betragtet.

Det er vel tænkeligt, at bogen på et par punkter var blevet noget anderledes disponeret, dersom forfatteren havde haft længere tid til sin rådighed. Man havde gerne set også den historiske baggrund, Sparekassens stiftelse og dens historie i den første menneskealder skildret af dr. Skrubbeltang. I stedet har man valgt at genoptrykke det af stifterens søn udarbejdede afsnit i 1931-bogen. Uden at forklejne Otto Christensen tør man nok mene, at det havde være mere frugtbart denne gang at lade hans periode underkaste en fornyet, kyndig prøvelse. Et lille tilløb hertil findes i indledningen og noterne, hvor dr. Skrubbeltang kan bringe en del supplerende og korrigerende oplysninger. Interessant er bl. a. påvisningen af, at gamle Albertis løn som Sparekassens formand såmænd ikke var så beskeden endda. Den har dog altså i 1880'erne andraget, hvad der ville svare til en 80.000 eller mere i nutidsmønt. Uden på nogen måde at ville beklikke »Albertiens« legendariske hæderlighed kan anmelderen i øvrigt ikke trods alle lovordene helt frigøre sig for en fornemmelse af ubehag ved ham. Hans despotiske optræden i 1884 med trusler om at sprænge Sparekassen virker ikke tiltalende. Med bøndernes eget styre af deres egen sparekasse har det vist i realiteten lige til reorganiseringen efter sønnens storbedragerier været så som så. At disse overhovedet har kunnet finde sted, er vel i øvrigt ikke uden forbindelse med den magt og væld, hvormed de to kraftfulde personligheder - både fader og søn - havde »sat« sig på Sparekassen og bønderne. Thi hvorledes man end vender og drejer problemet, er og bliver det dog en ganske fantastisk og næsten utrolig historie, at det har været muligt at frasvinde Sparekassen over 15 mill. kr. ud af en samlet indskudssum på omkring 38 mill.

Det ville naturligvis være et urimeligt krav, at et jubilæumsskrift for Bondestands Sparekasse (som navnet efterhånden synes at skulle forkortes til) også skulle skildre de øvrige sparekassers historie. Men det forekommer dog anmelderen, at fremstillingen ville have vundet yderligere, og billedet af jubilaren selv have stået endnu mere prægnant, om det i lidt højere grad havde været muligt at indramme det med oplysninger om de andre og korte oversigter over periodens almindelige sparekasseshistorie. Mon ikke også dette forhold kan skrives på den korte tids konto?

Bortset herfra savner fremstillingen af Sparekassens historie i snævrere forstand ikke den fornødne baggrund af den almindelige økonomiske udvikling med særlig henblik på landbrugets forhold. Kyndigt og klart gør forfatteren rede for de vilkår og forudsætninger, hvorunder Den sjællandske Bondestands Sparekasse til gavn for samfundet har øvet sit virke i medgang og modgang. Imponerende er det at se, hvorledes han

som ikke-fagmand er i stand til at tumle med rent sparekasse- og bank-tekniske problemer.

Man kan vel mene, at bogens persongalleri er temmelig stort og nu og da grænsende til det lyriske, men dette horer naturligvis med til spillets regler i et jubilæumsskrift. I sig selv er de personhistoriske oplysninger jo altid af værdi, og et navneregister gør det let at udnytte dem.

Bogen rummer et stort og udmærket billedstof og er illustreret af tegneren Viggo Bang. Men indbindingen er elendig - sart og af dårlig kvalitet. Den lyser desværre langt væk af - jubilæumsskrift.

Jens Holmgaard.

Stockholmsk forvaltningshistorie

Carl-Fredrik Corin: Självstyrelse och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668-1697. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning 21, Stockholm 1958, 671 s.

Den omfattende og alsidige skriftserie, der udgives af Stockholm by, er et smukt vidnesbyrd om bystyrets historiske interesse og et eksempel til efterfølgelse. Mange af bindene har betydning udover det lokale, især gælder dette de socialhistoriske og de kunsthistoriske undersøgelser (jfr. Fortid og Nutid XIX, s. 504 f.), men heller ikke de forvaltningshistoriske arbejder bør lades upåagtede.

Den af C.-F. Corin udarbejdede fremstilling behandler således et også i dansk historie meget betydningsfuldt emne, nemlig forholdet mellem central- og lokalstyre i enevældens gennembrudstid. Forfatteren går overmåde grundigt til værks. Bogen er på ikke mindre end 671 tættrykte sider, hvilket omtrent svarer til det samlede omfang af M. Mackeprangs og P. Munchs kendte bøger om samtlige danske købstæders styrelse i historisk tid. Som forklaring på dette omfang tjener, at forarbejder »nära nog saknas«, men læseren spørger, om ikke det havde været hensigtsmæssigt at aflaste fremstillingen ved særstudier eller excuser, thi enkelthederne synes ganske at have taget magten fra forfatteren. Dette er så meget mere beklageligt, som forfatteren ikke gør noget forsøg på at samle resultaterne af sit store og møjsommelige arbejde i en konklusion, ligesom han ganske undlader at sætte udviklingen i Stockholm i relation til udenbys - for ikke at tale om udenrigske tilstande. Herved er bogen nærmest blevet til en materialesamling, men rummer som sådan en rigdom af oplysninger. Den, der studerer det pågældende tidsrum, kan søge til den med udbytte. Ganske som andetsteds var enevælden forberedt gennem en længere udvikling. 1634 var overstatholderembedet oprettet, og to år senere var styret blevet kollegialt ordnet. Efterhånden gjorde også borgerskabets særlige organ, de 48 »ældste« (jfr. Københavns 32 mænd), sig gældende, til tider gennem direkte kontakt med kongemagten. Efter skånske krig forstærkedes statsindgrebene. Den nye overstatholder Christoffer Gyllenstierna, som »över allting älskat Gud, konungen och rättvisan«, hørte til kredsen om den unge konge og betragtede byens forvaltningsapparat som et instrument for den kongelige magtudøvelse. Den

omhyggelige redegørelse viser, hvorledes den følgende udfoldelse af enevoldsstyret på en række punkter var i nøje overensstemmelse med udviklingen andetsteds i Europa. Bestræbelserne på at skabe en effektiv finansforvaltning resulterede i, at magistraten efterhånden ikke længere var herre i eget hus, bl. a. fordi forsøgene på at drive en merkantilistisk manufakturpolitik for stadens regning kom til at koste dyrt. Netop manufakturdriften har interesse som tidstypisk fænomen, forløbet minder påfaldende om det danske, og det er karakteristisk, at man fra svensk side holdt sig underrettet om den danske lovgivning på dette - og vel også andre områder. Enevældens trang til at beherske finansstyret og erhvervspolitikken genfindes således også i Stockholm. Hertil må vistnok føjes endnu et almindeligt træk, nemlig en vis militarisering. Før den skånske krig udgjorde garnisonen 3-400 mand, men senere over 2.000. Indkvarteringen af denne styrke har ikke alene været en belastning for borgerne, den har også mindet dem om, hvem der var herre i byen.

Ikke mindst fordi den svenske enevælde aldrig næde en udfoldelse som f. ex. den danske, er det af meget stor interesse at se, hvor stor overensstemmelse der var mellem regeringernes mål og midler.

Før den alment interesserede hører disse sider af undersøgelsen vel til de værdifuldste. Men også andre afsnit lader sig studere med udbytte, således skildringen af den dynamiske arkitekt, byplanlægger og merkantilist Jean de la Vallée, der som en rigtig reformator var til tjeneste, hvad enten det gjaldt en byplan (efter Norrmalms brand 1686) eller en ny renovationsordning (der gennemførtes 200 år senere). Læseværdigt er også kapitlet om forholdene i byen under skånske krig og den udmærkede introduktion, der vidner om, at forfatteren godt kan skrive instruktivt. Resten af bogen er desværre et vidnesbyrd om, at han ikke gør brug af denne evne.

Johan Jørgensen.

Europas Havekunst

C. Th. Sørensen: Europas Havekunst. Fra Alhambra til Liselund. København 1959. G. E. C. Gads Forlag, 306 s., ill.

Det er lidt af en begivenhed, at et værk om Europas havekunst for første gang i historien er udkommet på dansk og filmed skrevet af en dansker. Dets forfatter, professor ved Kunstakademiet C. Th. Sørensen, er selv udøvende havekunstner og har på dette område hentet sig store fortjenester. Igennem mange år har han dyrket sin interesse, havekunstens historie, og resultatet heraf er nedlagt i dette værk.

Med udgangspunkt i et citat fra Jacob Burckhardts »Der Cicerone« betoner forfatteren, at »jeg i denne bog kun i meget ringe grad vil give mig af med analyser, knap nok vurderinger. Den, der arbejder med kunstnerisk bestemte ting - eller forsøger at udøve kunst - må se anderledes på det end den, der skriver om kunst«. Bogen skulle således, bortset fra indledningskapitlet, hvor forfatteren fremsætter sine teorier, være af refererende karakter lidt i retning af Burckhardts fortræffelige fører i Italiens kunst. Dette synspunkt er acceptabelt. Et oversigtsværk må naturligvis i høj grad bygge på tidligere forskeres arbejder, og forfatteren må derfor

have sat sig ind i den nyeste litteratur om emnet og have benyttet gængse håndbøger af pålidelige forskere. Dette er ikke altid tilfældet i det her behandlede værk.

Tager vi som et enkelt eksempel afsnittet om Versailles må følgende punkter korrigeres: navnet på arkitekten for Louis XIII's Versailles kendes ikke. Forfatteren anfører Salomon de Brosse (p. 118). Målestokken på planerne p. 119 og 121 er fejlagtigt angivet; skulle een cm som skrevet svare til 500 m, ville afstanden fra slottets vestside til grille royale i parkens vestende være mere end 6 km. Afstanden er 3,2 km som rigtig anført i teksten. P. 120 omtales Patels maleri af slottet fra ca. 1668 efter Levaus ombygning. Det som af forfatteren benævnes »små lysgårde« i blokkene er voldgravene om slottet (se plan af Silvestre 1667 i Hauteceur: *L'architecture classique en France*, Bd. 2, p. 266 og vue af slottet af samme kobberstikker fra 1664 gengivet i G. Brière: *Le chateau de Versailles*, Tome 1, p. II). »De meget bredere sidefløje« er mod syd taget af orangeriet og balustraderne, der kantede gravene mod haven. På samme side længere nede læses: »men staldene er endnu ikke byggede«. Af Silvestres plan fremgår, at den sydligste af de to I-formede fløje var stalde. Det forfatteren mener, men ikke tydeligt angiver er, at de i 1679-86 af J.-H. Mansart opførte stalde endnu ikke eksisterede. At rytterstatuen syd for »*Piece des Suisses*« skulle være anbragt som *point de vue* for dette er forkert. Statuen, der forestiller Louis XIV og ikke som anført Louis XVI blev forvist til denne plads, en afkrog af haven, fordi den mishagede kongen. En pudsig trykfejl, at spejlsalen i Versailles på grund af en vildfarende akcent er kommet til at hedde »*galerie des glacées*«.

Kapitlerne om den engelske have er ikke alene de mest omfattende, men tyder også på, at der her er et område, forfatteren har interesseret sig særligt for. Man kan ikke tiltræde den opfattelse, at »parken« ved villa Lante er en 200 år for tidlig romantisk have, idet den blot er det italienerne betegner som et »*selvaggio*«, hvilket i dette tilfælde er en rest af den oprindelige skov på stedet. Andre iøjnespringende unøjagtigheder skal også påpeges her. Chatsworth (p. 190) er ikke bygget af Talman alene, Thomas Archer plus en ukendt arkitekt, måske hertugen selv er ansvarlige for to af fløjene, Archer tillige for det berømte kaskadehus, der er et af de vigtigste monumenter i haven. Disse forhold er allerede i 1950 påvist af Marcus Whiffen og nyere håndbøger som Summersons »*Architecture in Britain*« og Thompsons »*The History of Chatsworth*« nævner det. Det er kedeligt, at omtalen af en af Englands navnkundigste haver: Sir Richard Temples Stowe er fyldt med uvæsentligheder. Det, der især bidrog til parkens berømmelse, og som er en vigtig del af anlæggets helhed og derfor for forståelsen af dette, de mange templer og den pallasianske bro, er kun nævnt rent en passant (p. 228). Lord Burlingtons Casino i Chiswick kan dateres helt ned til mellem 1724 og 26, det er forældede værker, der bringer den sene datering. Lord Burlingtons »*bagnio*« sammesteds er på gengivelsen i Vitruvius *Britannicus* Bd. 3, 1725, pl. 26 dateret 1717, hvorfor så spørgsmålstegnet? Når der på samme side siges at William Kent foruden på Chiswick »rimeligvis« kun har arbejdet på Rousham, må man også gøre indsigelse (p. 226). Der findes publicerede tegninger af Kent til dele af haven på Holkham. Det berømte clumpmotiv, som blev populariseret af »*Capability*« Brown er skabt af Kent på dette sted (se Clark: *The English Landscape Garden* pl. 4). Det er også

ukorrekt, når det nævnes, at Kent har lavet »dekorative« bygninger på Blenheim. Det eneste, han har udført på nævnte sted er tegningen til Marlborough-monumentet som Rysbrack udførte (se Green: Blenheim Palace, p. 274 note 160).

Med hensyn til Rousham nævnes p. 228 en ikke gengivet plan til haven formentlig af Bridgeman. Dette dokument, som ikke er publiceret, viser, at anlægget af haven i hovedlinierne ikke er Kents værk. Øjensynligt har hans virksomhed her svaret ganske nøje til den på Stowe og Chiswick. Der er endnu mange problemer, der må løses, før Kents indsats i dannelsen af den landskabelige have kan bedømmes.

Endelig skal påpeges en række pudsige udtryk: p. 160 om Schönborn. »Slægten bor endnu på godset, men haven er romantiseret«, p. 77 (Villa Lante) »Pegasus med rigtige englevinger«. P. 61 (Chenonceau) »Vest for donjonen ligger en lille parterrehave, som Catharines navn er heftet til«. P. 249 om Ermenonville: »Her og der i parken er der digte og andre inskriptioner, ikke alene på fransk, men også på engelsk, italiensk og latin. En del af dem forekommer Blackie ilde anbragt.« Om Fredensborg Slotshave hedder det p. 182, at N.-H. Jardin »nogle få år efter« omdannede den af Krieger 1718-19 anlagte midterallé til et »tapis verte«. Dette skete 1759 ff.!

Bogen er rig på stof og vil, kritikken til trods, blive til god nytte. Vægtigst er kapitlet om »de første bøger«, hvor de betydeligste omhyggeligt gennemgås og lange citater gengives. De er et udtømmeligt kildestof, og den omhu C. Th. Sørensen har lagt for dagen i indsamlingen af bogtitler er beundringsværdig, der kan næppe være mange, der er overset. En bibliografi bag i bogen vil gøre god fyldest hos fremtidige haveforskere. Selv om denne ikke pretenderer at være fuldstændig, savner man alligevel så vigtige værker som Clark: *The English Landscape Garden*, 1948, C. Hussey: *The Picturesque*, 1927 og Chase: *Horace Walpole, Gardenist*, 1943.

Bogen er rigt illustreret med gennemgående gode reproduktioner, men hvorfor er planerne p. 180 og 191 vendt på hovedet så træerne vokser nedad. Skulle der være lidt system i foretagendet kunne man have vendt de to andre Frederiksberg-planer, der ikke er retningsbestemte.

Inge Mejer Antonsen.

Gamle Skibe, Gamle Huse

Mogens Lebech: Gamle Skibe, Gamle Huse - en bog fra Christianshavn. (Burmeister & Wain, 1959, 212 s.).

Det er fine gaver. Burmeister & Wain sender venner og forbindelser, 1955 udsendtes Mogens Lebechs store bog om Christianshavn (jfr. Fortid og Nutid XIX, 503) og nu samme forfatters skildring af »Grønnegaard« havns 400årige historie. Oprindeligt vinterhavn for København, siden skibsværft, sæde for den vestindiske handel, militært laboratorium og meget andet har dette lille område en broget og interessant fortid, som vi følger indtil det omkring midten af forrige århundrede kom til at danne midtpunktet i B. & W.s virksomhed.

Hvad illustrationer og udstyr angår, betegner bogen et højdepunkt af kultur og teknisk kunnen. Det falder kun i få topograferes eller historikeres lod at få et arbejde frem i så pompøs en ramme. Forfatteren har sin del af æren for det smukke resultat, idet han med stor sporsans har fundet meget nyt frem - ikke mindst en række tegninger fra arkiverne. Gamle billeder er som bekendt ofte vigtige historiske kilder, men de skal bruges med kritik. Der må især være balance i udvalget; man kan, ikke mindst hos arkitekturhistorikere, undertiden finde en så ensidig interesse for det skønne og idylliske i fortiden, at der hos betragteren vækkes ganske fejlagtige forestillinger om »de gode gamle dage«. Forf. har valgt en lang række af sådanne smukke billeder, men ligevægten er bevaret, man betragte blot den pertentlige tegning af slaveskibet s. 129. En flydende koncentrationslejr.

Det er altså med ikke helt små forventninger man går over til selve teksten - og man skuffes ikke. Forf. har ikke ladet det blive ved hastige billedunderskrifter, der er tværtimod anstillet omfattende undersøgelser i arkiverne, så at fremstillingen jævnlgt byder på hidtil ukendte oplysninger. Naturligt nok gælder dette i mindre grad den ældste periode, hvor man dog med glæde byder skibsbyggeriets ældste frembringelse »prammen som kaldes Skæltudsen« eller »Skildpadden« velkommen som et værdigt sidestykke til de fra 1644 kendte »Fladlusen« og »Stumpet Dorte«. Det kan for resten tilføjes, at et toldregnskab (RA. Christianshavns byføde-regnskaber) viser at »Grønnegaards« ejer omkring 1640, den kendte Jacob Madsen, fik losset så meget egetømmer, at man vel tør regne med, at også han har drevet skibsbyggeri her. Derimod bringer afsnittet »Det Trelundske Eventyr« velkomment nyt om tiden efter 1660, der er ret udforsket. Her skildres det vigtige forhold til Nederlandene både kulturelt og økonomisk. Man beklager, at Abraham Wuchters ikke gav sig bedre tid, da han taxerede Trelunds billeder. Også forf. synes at have haft lidt for travlt. Hvorfor skjule, at Trelunds lån 1667 af 2.000 rd. skete hos Hans Nansen, eller at også Cort Adler, der som Trelund var indgiftet i familien Pelt, deltog i forretningerne. Med interesse læses om laboratoriet »hvorudi granater og fyrkugler forfærdigede« og om laboratoriarbejdernes vilkår; vor viden om småkårsfolks forhold i byerne i det 18. århundrede er ikke alt for velfunderet, og man er derfor Lebech taknemmelig for de oplysninger han giver her og andetsteds i bogen. Værdifuldt er også kapitlet om saltværket, et tidstypisk industriforsøg, der endte med at den uafsatte produktion blev pålignet landets uskyldige købstæder og amter.

I sidste halvdel af det 18. århundrede lå Christianshavns tyngdepunkt unægtelig udenfor »Grønnegaards« område. Thi længere nordpå i Strandgade havde Asiatisk Kompagni til huse. Den gamle vinterhavn havde dog stadig en vis betydning som værft. Lebech opgiver, at dette 1761 kunne købes for 13.200 rd., 1781 for 28.000 rd., og at prisen 1789 var 46.850 rd. Virksomheden trivedes åbenbart. Til Lebechs fremstilling bør det føjes, at John Brown 1787 udtalte, at værftet årlig gav en ren fortjeneste på 18 à 20.000 rd. (Af Slægten Browns Historie ved Th. Hauch-Fausbøll, Kbh. 1918 s. 168 f.).

Fra udgangen af det 18. århundrede bliver fremstillingen mere skitse-mæssig, vel bl. a. fordi den ellers for en stor del måtte blive B. & W.s egen historie. Den tør vi måske håbe at få næste gang. Skønt meget af kilde-

materialet hertil gik til grunde under krigen, må forsøget gøres; det er jo nemlig rigtigt, hvad Lebech (s. 141) skriver: »Det er vel det bedste bevis på den centrale betydning, man altid har tillagt området umiddelbart ved Grønnegaards havn, at store og kendte personligheder i hovedstadens erhvervsliv stadig har været knyttet til det.« Grundlæggerne af B. & W. var så vist ikke de ringeste af dem.

Lebechs bog er overmåde levende skrevet. Til tider så levende at sproget kommer til at stå i en mærkelig modsætning til det fornemme udstyr (»Aknej, aknej« - »Saa gik ruletten . . .« og endog »Orknej«, der minder om det i sin tid så navnkundige »okkenej«). Der er mange energiske ud-råbstegn og mange gode citater. »Friskheden« har visse steder sat spor i text og noter i form af småuøjagtigheder, men kun læsningen Levin for Linn (s. 140) er værd at nævne. Den almentinteresserede har fået en overordentlig smuk og læseværdig bog. Specialisterne god ny viden (langtfra alt har været omtalt her) og måske især tilskyndelse til videre arbejde.

Johan Jørgensen.

Hovedstadens forskønnelse

V. Malling: København i Søgelyset. Noget af et puslespil. Foreningens til Hovedstadens Forskønnelse 1885-1960. Busck, 1960. 70 s.

I stedet for det traditionelle festskrift med de noksom bekendte ovale portrætter af koryfæerne har Foreningen til Hovedstadens Forskønnelse udsendt en interessant bog med korte oversigter over forskellige sider af foreningens arbejde igennem de 75 år. Overingeniør V. Malling har ved gennemgang af foreningens arkiv trukket udviklingsgangen i vigtige sager op og forsynet dem med gode illustrationer. Bogen bærer undertitlen »Noget af et puslespil«, og på de to største brikker i puslespillet kan man følge hovedlinierne i kampen om vore parker og om den indre by. Til disse to hovedafsnit slutter sig mindre kapitler om forskønnelsesarbejdet, før foreningen blev til, om det berigede gadebillede og om Nyhavn. Man læser bogen, som hovedsagelig består af citater, med interesse. De mange forskellige synspunkter, sagerne har været set fra gennem tiden, kan sættes op mod hinanden og give teksten dramatisk stigning. Man bør dog nok holde sig for øje, at det er udvalgte citater, som kan være udtryk for outrerede synspunkter.

Forskønnelses- og bevaringsarbejde er i høj grad et spørgsmål om at afveje fordele og mangler ved de indgreb, man påtænker. Omkring 1930 beskar man f. eks. Kongens Have for at kunne udvide Gothersgade. Haven blev mindre, og den fik en stærkt trafikeret færdselsåre tæt ind på livet, men denne brede, nye gade har, som Malling fremhæver, bidraget til, at den indre bys gamle bygninger og krogede, middelalderlige gadenet endnu delvis er bevaret. Bykernen fik et pusterum, inden nye angreb satte ind. Gang på gang har man haft planer om at inddrage Kongens Have til bebyggelse, men indtil nu har haven dog klaret frisag. Det er beskæmmende at se, at der især er museumsfolk, der har været ivrige for at udnytte parken til opførelse af store museumsbygninger. De mange kæmpe-

projekter blev heldigvis ikke til noget i Kongens Have. Til gengæld er det gået hårdt ud over vore andre parker, og faren er på ingen måde drevet over endnu.

Med særlig interesse læser man afsnittet »Den indre bys spænding«. Det giver en kortfattet oversigt over de heftige diskussioner, der har været ført om den indre bys forhold. Det er naturligt, at man er glad ved at se sin by blomstre, ved at se, at der er fremdrift og udvikling i den, men denne blomstring skulle nødigt fortsat give sig udslag i de misvækster, der skyder op overalt i den indre by.

Mallings syn på udviklingen i kvarteret ved Holmens Kanal, at det er sidste led i en naturlig udvikling i dette område, deles sikkert af mange. Men det kan ikke være rigtigt. Det er ikke sidste led, for der vil ske mere af samme art - om muligt endnu værre end det, der allerede er sket -, og det er ikke naturligt, at man raserer karreer med flere fredede ejendomme på et tidspunkt, hvor man allerede har indset, at totalsanering ikke mere bør praktiseres.

Foreningen kan se tilbage på adskillige vellykkede aktioner, f. eks. sikringen af en del af Christianshavns vold, beskæring af projekter, der ville have formindsket vore parker, protester mod indgreb i den indre by m.m.a. Det er værdifuldt at have en forening, der kan tage sagerne op til debat, og som kan protestere mod oplagte urimeligheder i myndighedernes dispositioner. Foreningen har vist sin eksistensberettigelse, og man må ønske den fortsat held med et aktivt arbejde for bevaringen af Københavns skønhedsværdier.

Poul Stromstad.

Tønder i sprogreskripterens skygge

Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid. Skrifter, udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 19, 1958, 307 s.

»Religion og Politik« var titlen på Asger Nyholms Monrad-disputats fra 1947. I sin sidste bog har dr. Nyholm påny vist, at han ejer den blandt vor tids danske historikere sjældne evne at spænde over begge disse felter. Hovedemnet er dog her det nationale.

Det var en plet på den ellers så strålende danske bevægelse i Nordslesvig efter 1840'erne, at man greb til med tvang at ville fordanske Mellemslesvig. Det skete efter Treårskrigen med de Regenburgske sprogreskripter, hvorved den danske regering påtvang det overvejende tysksindede Mellemslesvig dansk skolesprog og indførte dansk gudstjeneste ved siden af den tyske, imod menighedernes ønske.

Særlig vanskelige blev forholdene i Tønder. Denne by var dengang som nu dansktalende, men den dominerende overklasse var tysksindet, og om man så havde haft engle til embedsmænd, ville de ikke have kunnet klare stillingen. De rigsdanske embedsmænd, der kom til det dansksindede Nordslesvig efter 1920, havde deres tilpasningsvanskeligheder, men det var for intet at regne mod hvad de rigsdanske præster og lærere, der kom til Tønder efter 1850, kom ud for. De var uønskede, og de vandt aldrig

befolkningens tillid. Alene af den grund var deres stilling umulig. Den mand, der ledede skolevæsenet og viste stor nidkærhed med gennemførelsen af reskripterne, archidiakon J. M. Dahl, søgte 15 gange bort fra byen uden at få sit ønske opfyldt. Men dertil kom, at regeringen synes totalt at have manglet sans for, at der krævedes ganske særlige menneskelige egenskaber for at klare disse Uriasposter. Det indtryk man får gennem dr. Nyholms personskildringer, der iøvrigt skuffer lidt, er, at mændene ikke holdt de mål, der måtte kræves til stillingerne i Tønder. Jeg ville tro, at Cornelius Appel i så henseende dannede en undtagelse, men det rige kildestof, som forfatteren øser af og udnytter med stor dygtighed - hvorpå bogens mange citater giver prøver nok - synes ikke helt at være tilstede i Appels tilfælde, hvilket må beklages; det er næppe forfatterens skyld, så uførtroent han har eftersøgt alle tilgængelige kilder. Det er nær ved, at de brydninger, hvorom bogen handler, nok så meget finder sted mellem danske indbyrdes som mellem tyske og danske!

I sit forord skriver dr. Nyholm, at »det forstemmende ved at følge alle disse brydninger er, at personlig sympati og antipati ofte gør sig stærkt gældende«. Heri kan han have ret, men sådanne følelser gør sig nu gældende i al samfundsvirksomhed, - et andet kendt eksempel herpå er de brydninger, som på samme tid fandt sted indenfor lærerkredsen på Rødding Højskole, - de udelukkede dog ikke, at højskolens virksomhed fik varig og positiv betydning, hvilket er opløftende. Det forstemmende forekommer mig at være, at ingen af de stridende parter blandt danskerne kunne se, at det var ufriheden i skole og kirke, der forgiftede atmosfæren.

Det begyndte dog at dæmre for nogle af dem. Den interessanteste bevægelse, der udgår fra Tønder i tiden mellem krigene, er »Klosterpolitikken«, der havde sit navn efter et iøvrigt ret forvirret møde i Løgumkloster i foråret 1861. Denne politik, hvis egentlige ledere, lærerne Chr. Sigfred Ley og Cornelius Appel, var grundtvigsk inspirerede, var i visse henseender forud for sin tid. Den vendte sig imod Ejderpolitikken indlemmelsesbestræbelser og hævdede, at Slesvig ikke måtte indlemmes, før befolkningen gennem en demokratisk stænderforfatning selv havde stemt derfor, men samtidig hævdede dens tilhængere ganske vist, at Slesvig var en folkelig enhed, og de var afgjort modstandere af Slesvigs deling. De krævede ikke sprogreskripterne ophævet, men ønskede dem lempet, så der blev plads for tyske privatskoler og tysk konfirmationsforberedelse. En bevægelse med dette indhold havde ingen muligheder for at slå igennem i samtiden, men dens bedste tanker overvintrede og kom til at præge den frisisindede skoleordning, som Cornelius Appels søn, Jacob Appel, gennemførte ved Genforeningen - og som stod sin prøve i dette århundredes mellemkrigstid.

Det er en af fortjenesterne ved dr. Nyholms bog, at Klosterpolitikken - der dog nok så meget hører hjemme i Tønder-egnen som i selve Tønder by - er blevet fyldigt behandlet og bedre forstået end hidtil; det må også være rigtigt at drage den frem i rampelyset, fordi den satte frugt, der kom en fremtid til gode, - det kunne ikke siges om al den gerning, der blev gjort fra dansk side i Tønder i Mellemkrigstiden.

Bogen er forsynet med bilag, noter og register, og den er fortrinligt illustreret med samtidige fotografier af steder og skikkelser. Mærkeligt nok virker selve tekstens skikkelser lidt svage i omridsene; der er gjort fyldigt rede for data, forudsætninger og udvikling, og dog savner karak-

teristikken undertiden fylde, og læseren kan have en fornemmelse af, at nogle personer har fået uforholdsmæssig megen omtale, andre for lidt. Det hænger måske sammen med, at fremstillingen virker lovlig aktbundet. Man ville ganske vist nødigt undvære de mange gode kildecitater, men man er på den anden side taknemlig, hvor fremstillingen hæver sig til frigjorthed derfra. Det blivende indtryk er i det hele taknemlighed mod forfatteren, der midt i en krævende virksomhed som praktisk skolemand har kunnet give et så værdifuldt bidrag til forståelse af den bevægede tid mellem Treårskrigen og nederlaget 1864.

Roar Skovmand.

Latinskoler

Th. O. Achelis: Die Lateinschulen in Hadersleben und Ripen. Eine vergleichende Betrachtung zur Geschichte des höheren Schulwesens im deutsch-dänischen Grenzgebiet. Hrsg. von: Arbeitsgemeinschaft für Landes- und Volkstumsforschung Schleswig. Slesvig 1959. 95 s. (Gottorfer Schriften, 5).

Den foreliggende lille bog er fremkaldt af dr. Körnerups monumentale værk om Ribe Katedralskole og bygger i alt væsentligt dels på dette, dels på dr. Achelis' egne talrige arbejder vedr. Haderslev Katedralskoles historie. Sammenstillingen af de to skoler gælder iøvrigt særligt to forhold, nemlig deres undervisningssprog og rekrutteringen af deres lærere og elever, geografisk og socialt. Bogen rummer et stort statistisk materiale, er uhyre detalrig og er yderst karakteristisk for dr. Achelis ved sin helt særprægede fremstillingsmåde og sit omfattende lærdomsapparat. Noget væsentligt nyt kan den dog ikke siges at bringe, og man synes egentlig, at bogen er temmelig overflødig. I betragtning af noternes omfang undrer man sig forøvrigt over, at forf. ikke benytter lejligheden til at bringe en fuldstændig bibliografi over sine mange bidrag til Haderslev Katedralskoles historie i stedet for, som sket er i note 5, at henvise til ældre sammenstillinger af disse. Man kunne i det hele taget ønske at få en sammenfattende bibliografi over dr. Achelis' talløse, ofte meget fortjenstfulde, men uhyre spredte og tit vanskeligt tilgængelige bidrag til sønderjysk lærdoms- og personallhistorie. En sådan bibliografi ville have haft uendelig større værdi end det foreliggende arbejde.

Aage Bonde.

Indsigelse mod en anmelder

I Fortid og Nutid bd. XX, hæfte 7, har landsarkivar Carl Lindberg Nielsen anmeldt tre nyudkomne værker. Det ene af disse, H. Heilesens bog om Randers Kloster, har Lindberg Nielsen i forvejen anmeldt i Jyske Samlinger (Ny række V. 1), hvis læserskare vist ikke er meget forskellig fra Fortid og Nutids, og selv om anmeldelsen er god og oplysende, havde det under disse omstændigheder næppe været urimeligt, om redaktionen havde overdraget opgaven til en anden.

De to andre anmeldelser er imidlertid af en sådan karakter, at de ikke bør stå uimodsagte.

Om *P. Zoffmann: Sct. Jørgens Hospital i Kolding 1558-1958* hedder det kategorisk, at forfatteren - der er forstander ved hospitalet - ikke har magtet sin opgave. Bogen er velment, siges det, »men i det store og hele diletantisk og uden værdi med undtagelse måske af de allersidste års historie, som forfatteren selv har gjort med«. Denne bedømmelse er ikke blot uartig, men også i højeste grad uretfærdig. Bogen bygger på flittige arkivstudier, og historikere, som arbejder med den sociale forsorgs historie, kan her hente talrige værdifulde oplysninger, der - så vidt jeg har kunnet konstatere - er omhyggeligt og redeligt refererede. De par småfejl, som Lindberg Nielsen anholder, kan ikke ændre dette indtryk. Anmelderen anker over, at bogen især for den ældre tids vedkommende kun giver spredte, usammenhængende træk af hospitalets historie. Det kan hertil bemærkes, at Zoffmann, der ikke er faghistoriker, klogeligt har afholdt sig fra at konstruere et større sammenhæng ud fra det sparsomme kildestof. Sobert og ganske upretentiøst forelægger han det materiale, som han har fremdraget i arkiverne, uden overflødig fyldestof, gætterier og uholdbare konklusioner. At dette skulle kunne stemples som dilettanteri, er mig ganske ubegribeligt.

Lindberg Niensens tredje anmeldelse omhandler *Dalum sogns historie*, hvis hovedforfatter *Knud Mortensen* får læst og påskrevet, fordi han misforstår afladsbegrebet og øjensynligt ikke har læst en leksikonartikel af anmelderen herom. Det er naturligvis en slem fadæse, og anmelderen gør også ret i at beklage sig over forskellige andre småfejl i bogen. Men når anmeldelsen munder ud i en hoven bemærkning om, at »der er ingen tvivl om, at adjunkt Mortensen har betingelser for at kunne skrive en virkelig god populær bog«, så må der protesteres. Thi Dalum sogns historie er en god bog, et af de lodigste lokalhistoriske værker, der er fremkommet i de seneste år - og det ikke blot fordi den er velskrevet. Klar, overskuelig og med et væld af nye oplysninger er det en bog, som man glædes over og gerne vender tilbage til.

Det er Fortid og Nutids vigtigste opgave at vejlede i benyttelsen af den nyudkomne historiske litteratur. Som helhed betragtet bliver denne opgave løst på forbilledlig vis. De fleste af tidsskriftets anmeldere giver skribenterne en fair behandling og læserne en saglig og nøgtern vurdering. Hoven besserwissen og ondsksfulde spark hører heldigvis til undtagelserne. Men man var gerne disse undtagelser foruden.

Olaf Olsen.

Litteratur for lokalhistorikere 1959

Nærværende fortegnelse over lokalhistorisk litteratur fra 1959 - samt enkelte bøger fra 1958 - bygger på den af Gads Forlag udgivne »Dansk Bogfortegnelse«.

Bøgerne er opstillet efter forfatternavn eller efter det første betydende ord i titlen. Man skulle af fortegnelsen kunne se, hvor bøgerne kan erhverves, og i de fleste tilfælde er der endvidere givet oplysning om prisen på den billigste udgave.

Udvalget er gjort så omfattende som muligt, men en og anden vil sikkert alligevel savne enkelte værker i denne fortegnelse. Det skyldes, at nogle bøger først optages ret sent i »Dansk Bogfortegnelse« - andre optages slet ikke - fordi udgiverne ikke sørger for at gøre Gads Forlag opmærksom på bogen. Dette bevirker, at listen bliver ufuldstændig, og samfundene opfordres derfor indtrængende til i løbet af det kommende år at sende oplysninger om lokalhistorisk litteratur for deres forskellige områder til foreningens sekretær. Derved skulle litteraturlisten kunne blive en virkelig hjælp for alle der driver lokalhistorie, og samtidig har samfundene her en mulighed for at sprede kendskabet til deres egne publikationer til den videst mulige kreds.

Achen, Sven Tito: Bibliografi over dansk heraldik. Hf. 29 af Vaabenførende Slægter i Danmark. Heraldisk Forlag, Bredgade 14-16, København 1958. 10 kr.

Aktstykker og oplysninger til *rigsrådets og stændermødernes historie* i Frederik III's tid. Udg. ved C. Rise Hansen af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Bd. I (1648-50). Gad 1959. 24 kr.

Amager-registret. Navnelister fra Christian II's tid vedr. den nederlandske amagerkoloni. Ved Mogens Strunge. Munksgaard 1958. 6 kr.

Arv og Eje. Årbog for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Danske Museer, bd. 8. Odense 1959. 9,75 kr.

Barn af Aalborg. Erindringer fra barneårene af kendte aalborgensere. Lions Club, Ålborg 1959. 19,50 kr.

Becker, Tage: Baron Holberg og Lenet Holberg. Tanker om den første Overhofmester for Ridder-Akademiet i Sorø og Kredsen bag ham. Rosenkilde og Bagger, 1959. 11,50 kr.

Beskrivelse af gamle danske Folkedanse. Udg. af Foreningen til Folkedansens Fremme. Hf. 3. [4. opl.]. 1959. 3,50 kr.

Briand de Crèvecoeur, E.: Herluf Trolle.

Kongens admiral og Herlufsholm Skoles stifter. C. A. Reitzel, 1959. 16,75 kr.

Broby-Johansen, R.: Gennem det ny København. Gyldendal 1959. 14,75 kr.

Bruun, Henry: Poul Laxmand og Birger Gunnensen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500. Munksgaard 1959. 20 kr.

Budstikken 1959. Udg. af Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. afdeling. Nationalmuseet 1959. 15 kr.

Bæksted, Anders: Besættelsen i Tisted 1696-98. Bd. I. (Danmarks Folkeminder, 69). Munksgaard 1959. 36 kr.

Candidati og examinati juris 1736-1936. Candidati politici 1852-1936, Candidati actuarii 1922-1936. Af A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen. Bd. 5. Personregister. Gad 1959. 20 kr.

Christensen, Olav: Bibliografi over sønderjysk slægtstavlelitteratur. 2. udg. Med tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Åbenrå. Ved Peter Kr. Iversen. (Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 11). Tønder 1959. 12 kr.

Christensen, Peder: Olby, Asp og Fousing Sogne. En historisk Beretning om Kirke, Skole og Hjem. Udg. af en Komité fra

- Sognene. Christensens Forlag, Struer 1959. 27 kr.
- Christiansen, Reidar Th.*: Studies in Irish and Scandinavian folktales. Published for Coimisiún Béaloí deasa Éireann (Irish Folklore Commission). Rosenkilde og Bagger 1959. 30 kr.
- Christians Kirke gennem 200 år 1759-1959.* [København]. Til minde om kirkens indvielse første søndag i advent, den 2. december 1759. Christians Kirke, Kordegnekontoret, Ll. Sondervoldstr. 1, København 1959. 10 kr.
- Cohn, Einar*: Privatbanken i Kjøbenhavn gennem hundrede Aar. 1857-1957. 2. halvbd. Efter Aarhundredskiftet. Høst 1958. 20 kr.
- Dahl, Svend*: Ad den gamle jyske hærvej. Udg. af Samvirkende Jyske Turistforeninger. 2. opl. Munksgaard. Ringkøbing 1959. 5,50 kr.
- Dalum Sogns historie.* Ved Jacob Hansen og Knud Mortensen. Udg. af Dalum Kommune. Bd. I. 1. del. Indtil 1662. Dalum Kæmmerkontor, Fruens Bøge 1959. 10 kr.
- Danmarks Adels Aarvog.* Udg. af en forening. 1960. 76. aarg. Schultz 1959. 40 kr.
- Danmarks Kirker.* Udg. af Nationalmuseet. Bd. 7. Bornholm. Gad 1954-59. 42 kr. - 21. Tønder Amt. Gad 1957-59. 60 kr. - 20. Haderslev Amt. 1.-2. del. Gad 1954-57. 68 kr.
- Danmarks riges breve.* Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt. 3. rk. Bd. 2. 1344-1347. Munksgaard 1959. 20 kr.
- Danske kirkes historie, Den.* Under red. af Hal Koch og Bjørn Kornerup †. Bd. 4. Gyldendal 1959. 44 kr.
- Danske messebøger fra reformationstiden.* Udg. i facsimile af Universitets-Jubilæets Danske Samfund med en liturgihistorisk redegørelse af S. H. Poulsen. (Universitets-Jubilæets Danske Samfunds Skrifter, 383). Schultz. Odense 1959. 30 kr.
- Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950.* Bd. 1, A-H. Grønholt Pedersen. 150 kr.
- Diplomatarium Danicum.* Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. 3. rk. Bd. 2. 1344-1347. Munksgaard 1959. 40 kr.
- Erhvervshistorisk Årbog 1958.* Meddelelser fra Erhvervsarkivet. Bd. 10. Universitetsforlaget, Århus 1959. 16,25 kr.
- Esbjerg. By og egn.* Red.: Karl Bruun og Finn Staugård. Udg. af Esbjerg Skolevæsen. [2. udg.]. Jespersens boghandel, Esbjerg 1958. 13,50 kr.
- Europa, Danmark og Nordslesvig.* Aktstykker og Breve fra udenlandske Arkiver til Belysning af Danmarks udenrigspolitiske Stilling efter Freden i Wien. 1864-1879. Udg. af Aage Friis og Povl Bagge. Bd. 4. Fra 1. Februar 1879 til 31. December 1879. Munksgaard 1959. 30 kr.
- Excerpta Historica Nordica.* Vol. 2. Chief ed.: Povl Bagge. Published under the auspices of The International Committee of Historical Sciences. Rosenkilde og Bagger, Odense 1959. 12 kr.
- Fink, Troels*: Spillet om dansk neutralitet 1905-09. L. C. F. Lütken og dansk udenrigs- og forsvarspolitik. (Skrifter udg. af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 6). Universitetsforlaget, Århus 1959. 17,25 kr.
- Fra Als og Sundeved.* [Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved]. Bd. 37. Historisk Samfund for Als og Sundeved 1908-58. Sønderborg 1958.
- Fra det Gamle Gilleleje.* Nordsjællandskystens årbog. Årg. 26/27. 1958/59. Gilleleje Museums Forlag 1959. 8 kr.
- Fra Gelsbro til Lillebælt.* Hjemstavnsbog for Haderslev by og amt. Udg. af Haderslev by og amt. [Red. af Olav Christensen, Magnus Mikkelsen og Hans Neumann]. Hjemstavnsbogens, Rådhuset, Haderslev 1958. 19,75 kr.
- Fra Holbæk Amt.* Historiske årbøger. Udg. af Historisk Samfund for Holbæk Amt. Årg. 52. Haase, Holbæk 1958. 5 kr. - Årg. 53. Haase, Holbæk 1959. 5 kr.
- Fra Ribe Amt.* Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1959. Bd. 14. Hf. 4. Haase 1959. 10 kr.
- Fra Viborg Amt.* Årbog udg. af Historisk Samfund for Viborg Amt. 27. årg. 1959. N. P. Munk, Nørremøllevej 14, Viborg. 1959. 13,50 kr.
- Frederiksberg gennem Tiderne.* Bd. 7. 1958. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg. Frederiksberg Kommunebiblioteker, Solbjergvej. 1959. 16 kr.
- Friedell, Egon*: Kulturhistorie. Kulturstrømninger fra den sorte død til første verdenskrig. Bd. 2. Barok og rokoko. Oplysning og revolution. Rosenkilde og Bagger 1959. 40 kr. - Bd. 3. Romantik

- og liberalisme. Imperialisme og impressionisme. Rosenkilde og Bagger 1959. 47,50 kr.
- Friis, Aage*: Den danske Regering og Nord-slesvigs Genforening med Danmark. Bd. 4. Kong Oscar II og Danmark. Artikel V's Ophævelse og det Cumberlandske Ægteskab. Afsluttet og udg. af Povl Bagge. Munksgaard 1959. 26 kr.
- Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger*. Bd. 5-6. 1958-59. Det Kongelige Bibliotek 1959. 24 kr.
- Froland, Aleks*: Dansk boghandel i året 1908. Særtryk af Boghandleren 1958-1959. Fyns Boghandel, Odense 1958. 7,50 kr.
- Fynske Minder 1958*. Udg. af Odense Bys Museer. Fyns Boghandels Forlag, Odense 1959. 9 kr.
- Fynske Aarbøger*. Udg. af Historisk Samfund for Fyns Stift. Bd. 6. III. Hempelske Boghandel, Odense 1958. 11 kr. - Bd. 7. I. Hempelske Boghandel, Odense 1959. 11 kr.
- Galster, Georg*: Coins and history. Selected numismatic essays. (Den Kgl. Mint- og Medaillesamling. Nationalmuseet). 1959. 30 kr.
- Glostrupbogen*. Aarshefte for Historisk Selskab for Glostrup og Omegn. Hf. 12. Historisk Selskab for Glostrup og Omegn. Kommunebiblioteket, Glostrup. 1959. 5 kr.
- Glostrup Sogns Kirkebog 1676-1814*. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup og Omegn. Hf. 4 og 5. Udg., Kommunebiblioteket, Glostrup. 1959. à 3 kr.
- Grimberg, Carl*: Verdenshistorien. Under red. af Sven Tito Achen. Politiken. Bd. 5. Folkevandringerne. 1959. 19,75 kr. - Bd. 6. Korstogstiden. 1959. 19,75 kr. - Bd. 7. Gryende renaissance. 1959. 19,75 kr. - Bd. 8. Opdagelser og reformation. 1959. 19,75 kr. - Bd. 9. Spaniens århundrede. 1959. 19,75 kr. - Bd. 10. Frankrigs århundrede. 1959. 19,75 kr.
- Grue-Sørensen, K.*: Opdragelsens historie. (Scandinavian University Books). Bd. 3. Gyldendal 1959. 26,50 kr.
- Handels- og Sofartsmuseet på Kronborg*. Årbog 1959. Udg. af selskabet „Handels- og Sofartsmuseets Venner“. 1959. 12,50 kr.
- Hansen, H. P.*: Natmandsfolk og Kjæltringer. 2. udg. Bd. 1. Rosenkilde og Bagger 1959. 24,50 kr.
- Hansen, Martin A.*: Af Folkets Danmarks-
- historie. Seks Kapitler fortalt for Ungdommen. 2. opl. Gyldendal 1959. 14,50 kr.
- Hansen, Uffe*: Af salmesangens historie. Forf., Ubberup, Kalundborg. 1959. 8 kr.
- Hardsysseles Aarboeg*. Udg. af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Bd. 53. Haase 1959. 10 kr.
- Heilesen, Henning*: Randers Klosters historie. Udg. af Randers Kloster i Jubilæumsaaret 1958. Randers 1958. 40 kr.
- Herlufsholm Birks tingbog 1630-33*. Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Karen Marie Olsen. Hf. 6. Rosenkilde og Bagger 1959. 6 kr.
- Historisk Aarboeg fra Randers Amt*. 52. årg. af „Fra Randers Amt“ udg. af Randers Amts Historiske Samfund under medvirken af Randers Museums historiske afdeling. Randers 1958. 10 kr.
- Historisk Aarboeg for Thisted Amt 1959*. Udg. af Historisk Samfund for Thy og Hanherred. Haase 1959. 4 kr.
- Hjelholt, Holger*: Sønderjylland under tre-årskrigen. Et bidrag til dets politiske historie. Bd. 1. Fra revolutionens udbrud til våbenstilstandens ophør foråret 1849. Gad 1959. 10 kr.
- Hjerm Sogn*. Bd. 2. Kirke og Skole. Kultur- og Aandsliv. Af J. Søndergaard Jacobsen. Delvis paa Grundlag af P. Nørskov Lauritsens Optegnelser. Christensens Forlag, Struer 1959. 20 kr.
- [*Holbek, Bengt*]: August F. Schmidt. Bibliografi udg. i anledning af forfatterens 60-års dag den 4. august 1959. August F. Schmidt, Hovedgaden 124. Brabrand. 1959. 3 kr.
- Holm, Axel*: Hvidsten gruppen. 7. opl. Vendelkær. Århus 1959. 9,75 kr.
- Holm, Johan Chr.*: Danske Monter 1848-1947. Forf., Skt. Peders Stræde 43. København. 1959. 12 kr.
- Holm, Søren*: Oplysningstiden. Tanker og Livssyn. Munksgaard 1959. 32 kr.
- Holst, Poul*: Gader og navne i Absalons by. Bd. 2. Fagskolen for Boghåndværk, bogtryksskolens forskole. 1959. Ikke i bogh.
- Houmøller, Sven*: Paa Vandring i den stille Have. Frederiksberg ældre Kirkegaard II. Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Frederiksberg. Selskabets sekretariat, Solbjergvej 25. 1959. 30 kr.
- Humanister i Jylland*. Udg. af Humanistisk Samfund ved Aarhus Universitet.

- Red.: Gustav Albeck. Munksgaard. Århus 1959. 32 kr.
- Hæstrup, Jørgen*: Hemmelig alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-45. Udg. i samarbejde med „Institut for Presseforskning og Samtidshistorie“, Aarhus. Bd. 1-2. Odense 1959. 39,50 kr.
- Hæstrup, Jørgen*: Kontakt med England 1940-43. Fotogr. opr. Thaning og Appel, 1959. 28 kr.
- Jacobsen, Hans Henrik*: En landsbys skæbne. Allesøs besættelse. 1943-47. Bidrag til Allesøs og flyvepladsens historie. Forf., Allesø pr. Beldringe. Bogense. 1958. 10,50 kr.
- Jeg saa det ske!* Øjenvidner til Danmarks historie fra blodbadet i Stockholm til stormen paa Dybbøl. Ved Paul G. Ørberg. Schultz 1959. 16,75 kr.
- Jespersen, Anders*: Rapport over vindmøller. Bd. 4. Vindmøller på Bornholm. En recognoscering, analyse og et forslag til en fredningsplan. Nationalmuseet, Forlaget. 1959. 15 kr.
- Kaufmann, Th.*: Gennem vinter og vår. Fortællinger fra grænselandet. Bd. 1. Dansk Hjemstavns Forlag, Ribe, 1959. 8,75 kr.
- Kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid, Det.* Udg. ved Troels Dahlerup af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. Bd. 1. Gad 1959. 36 kr.
- Kroman, Erik*: De sønderjyske fyrstearkiver. Udg. af Rigsarkivet. (Vejledende Arkivregistraturer, 10). Munksgaard 1959. 20 kr.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformations-tid.* Bd. 4. Epistolarium - frälsebonde. Rosenkilde og Bagger 1959. 48 kr.
- Kultur og Folkeminder.* Udg. af Nordsjællands Museumsforening. Bd. 11. Hillerød 1959. 8 kr.
- Kuml.* Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab 1958. Universitetsforlaget i Aarhus 1959. 12 kr. - Årbog 1959. Universitetsforlaget i Aarhus 1959. 12 kr.
- Københavns vandforsynings historie.* Udg. ved Københavns Kommunalbestyrelses foranstaltning i anledning af hundredåret for anlægget af stadens første vandværk i 1859. Københavns Vandforsyning 1959. 30 kr.
- Landbrugets priser 1900-1957.* Udg. af Det statistiske Departement. (Statistiske Undersøgelser, I). Århus 1958. 5 kr.
- Larsen, A. P.*: Naturfredning i Frederiksborg Amt. Årbog 1957. Udg. af Frederiksborg Amts Historiske Samfund. Frederiksborgmuseet, Hillerød 1958. 15 kr.
- Lassen, Aksel*: Skæbneåret 1659. Hungersnød og pest over Sydvestdanmark. (Skrifter udg. af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 5). Universitetsforlaget, Århus 1958. 15,75 kr.
- Lauring, Palle*: De byggede riget. Dansk oldtids historie. 2. opl. Schönberg 1959. 29,75 kr.
- Lauring, Palle*: Sønderjylland (Rejse i Danmark, 5). Carit Andersen 1959. 31,50 kr.
- Lauring, Palle*: Valdemarerne. Schönberg 1959. 29,75 kr.
- Lebech, Mogens*: Gamle skibe, gamle huse - en bog fra Christianshavn. Udg. af Aktieselskabet Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri. Nyt Nordisk Forlag. 1959. 82,50 kr.
- Liberal ungdom gennem 50 år.* Udg. af Venstres Ungdoms Landsorganisation. Red. af Verner Sinnbeck. VU's Landsorganisation, Hammerichsgade 14, København. 1958. 12 kr.
- Linde, Peter*: Hist og her i København. Ejnar Munksgaards Boghandel 1958. 19,50 kr.
- Lindhardt, P. G.*: Vækkelse og kirkelige retninger. Ny omarbejdet udg. Hans Reitzel 1959. 21,50 kr.
- Litteratur om Århus og forstæder.* En illustreret bibliografi. Ved Åge Bredsted, Kjeld Elkjær, Jørgen Thorsted og Erik Buch Vestergaard. Århus Kommunes Biblioteker. 1959. Ikke i bogh.
- Lolland-Falsters Historiske Samfund.* Årbog 47. 1959. 9. rk. Bd. 2. J. R. Deins Boghandel, Maribo. 1959. 10 kr.
- Mathiassen, Therkel*: Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse. (Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-historisk række, 7). Nationalmuseet, Forlaget. 1959. 50 kr.
- Matthiessen, Hugo*: Hærvejen. En tusindårig Vej fra Viborg til Danevirke. En historisk-topografisk Studie. 5.-6. opl. Gyldendal 1959. 16,75 kr.
- Meddelelser om Rigsarkivet for årene 1921-55.* Munksgaard, Odense 1958. 25 kr.
- Michelsen, Peter*: Danish wheel ploughs. An illustrated catalogue. (Publications from The International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements. National Museum, Copenhagen. 2). Nationalmuseets Forlag. 1959. 30 kr.

- Mon.* Red.: P. Rønn Christensen. Under medvirken af H. C. Andersen. (Gads Små Egnsbøger). Gad 1959. 4,75 kr.
- Nationalmuseet.* The Danish collections. Antiquity. (National Museum Guides). [Ny udg.]. Nationalmuseet, Forlaget, 1959. 3 kr.
- Nationalmuseets Arbejdsmark 1959.* Nationalmuseet, 1959. 17,50 kr.
- Nedergaard, Paul:* Personhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. (Kirkelig geografi). 1849-1949. Bd. 5. Aalborg Stift. Hf. 7. (Hf. 39). 1958. 14 kr. - Bd. 5. Hf. 8. (Hf. 40). 1959. 14 kr. - Bd. 5. Hf. 9. (Hf. 41). 1959. 14 kr. - Bd. 5. Hf. 10. (Hf. 42). 1959. 14 kr.
- Nielsen, Niels Åge:* De jyske dialekter. Gyldendal 1959. 25,75 kr.
- Nielsen, Rasmus:* Aarhus i Fyrreerne. Ny Udg. med oplysende Noter af Emanuel Sejr. Udg. af Århus Byhistoriske Udvalg. Universitetsforlaget i Aarhus. 1959. 19,50 kr.
- Novum glossarium mediae latinitatis.* Ab anno DCCC usque ad annum MCC. Edendum curavit Consilium Academia-rum Consociatarum. Fasc. Ma. Huic fasc. conficiendo praefuit Franz Blatt. Munksgaard, Århus 1959. 40 kr.
- Nyholm, Asger:* Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogeskriptionernes tid. (Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, 19). 1958. 21 kr.
- Odsherred.* Red. P. Rønn Christensen. (Gads Små Egnsbøger). Gad 1959. 4,75 kr.
- Olrik, H. G.:* Ludvig Holberg. Undersøgelser og Kronikker. Udg. af Holbergsamfundet af 3. December 1922. Gad 1959. 9,50 kr.
- Plesner, K. F.:* Det smagende selskab. Selskabet til de Skionne og Nyttige Videnskabers Førfremmelse 1759-1959. Gyldendal 1959. 15 kr.
- Prange, Knud:* Heraldisk Nøgle til Nyt dansk Adelslexikon. Udg. af Samfundet for Dansk Genealogi og Personhistorie og Dansk Historisk Fællesforening. Frederiksborg Slot, Hillerød 1959. 16 kr.
- Risom, Søren:* Nordiske ler-jords-huse. Led-saget af en sammenlignende studie i ler-byggeskikkens udbredelse i Europa, Asien, Afrika og Amerika. Rosenkilde og Bagger 1959. 48 kr.
- Sabroe, L.:* Rigensgades kaserne og nærmeste omgivelser. Haase 1959. 16 kr.
- St. Olai Kirke, Helsingør.* Henning Henningens, St. Olai Kirkes historie og beskrivelse. [Også udg. som: Frederiksborg Amts Historiske Samfund, Årbog 1959]. Stibolts Boghandel, Helsingør 1959. 27,50 kr.
- Saxe, Poul:* Kirkehistorie. Bd. I. Nyt Nordisk Forlag 1959. 16,50 kr.
- Schepeletern, H. D.:* Portrætsamlingen i Odense Adelige Jomfrukloster. Med en indledning om Klosters ældre Historie. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 1959. 25 kr.
- Schmidt, August F.:* Fra Koldingegnen. Bd. 2. Eget forlag, Brabrand. 1959. 8 kr.
- Schmidt-Phiseldeck, Kay:* Theoria historiae. To Forelæsninger. (Studier vedrørende de historiske Problemer, 7). Hæck 1959. 7,50 kr.
- Skivebogen.* Historisk Aarbog for Skive og Omegn. Udg. af Historisk Samfund for Skive og Omegn. Bd. 50. 1959. Jungs Eftf., Skive. 1959. 6 kr.
- Skaanske Lov og Jyske Lov.* Overs. og kommenteret af Erik Kroman og Stig Juul. 2. opl. Gad 1959. 28 kr.
- Sokkelund Herreds tingbøger 1628-30.* Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Ole Karup Pedersen. Hf. 4. Rosenkilde og Bagger 1958. 6 kr.
- Steensberg, Aael:* Bonder. Gad 1959. 11,50 kr.
- Stoklund, Bjarne:* Truegården. (Faglig Læsning. Ny serie, 32). Gyldendal 1959. 2,50 kr.
- Stromstad, Poul:* Wessels hus. (Faglig Læsning. Ny serie, 35). Gyldendal 1959. 2,50 kr.
- Stybe, Svend Erik:* Frederik Dreier. Hans liv, hans samtid og hans sociale tænkning. Munksgaard 1959. 28 kr.
- Svabo, J. Chr.:* Indberetninger fra en Reise i Færoe 1781 og 1782. Udg. af N. Djurhuus. Selskabet til Udgivelse af Færoske Kildeskrifter og Studier. (Bibliotekar Erik Dal, Amaliegd. 21 C, Kbh.) 1959. 60 kr.
- Svendborg Rederi, Et.* Konsul A. E. Sørensens Rederivirksomhed 1918-1958. Af F. Holm-Petersen og Kaj Lund. Udg. af A/S Dampskibsselskabet „Concordia“ og Rederiaktieselskabet „Britannia“, Svendborg. Søfartsmuseet, Troense. 1959. 20 kr.
- Svensson, Tilde:* Graasten gennem skiftene Tider. Bd. 1. Forf., Kegnæs. 1958. 8,75 kr.
- Sollerødbogen 1958.* Udg. af Historisk-Topografisk Selskab for Sollerød Kommu-

- ne. 3. rk. Hf. 5. Mogens Funchs Boghandel, Kongevejen 36, Holte. 1959. 3,50 kr.
- Sønderjyske årbøger.* Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland. 2. halvbd. 1958. Åbenrå 1958. 7 kr. - 1. halvbd. 1959. Åbenrå 1959. 7 kr.
- Thorvildsen, Knud:* Vikingskibet ved Ladby. (Nationalmuseets Blå Bøger). Odense 1959. 2,50 kr.
- Trap, J. P.:* Danmark. 5. udg. Bd. 1². Københavns Amts indledning. Storkøbenhavn I. Gad 1959. 66 kr. Bd. 2¹. Storkøbenhavn II. Gad 1959. 68 kr.
- Træk af torvehandelens historie.* Red.: Johannes Smith. Haandværkerbanken i København. 1959. Ikke i bogh.
- Weber, L.:* En tomrerslægt i 19. århundrede. Familien Weber i Roskilde. Udg. af Erhvervsarkivet ved Andreas Jørgensen. Særtryk af Erhvervshistorisk årbog, bd. 10. Universitetsforlaget, Århus 1959. 12,75 kr.
- Vejle Amts Aarbog.* Udg. af Vejle Amts Historiske Samfund. 1959. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding. 1959. 8 kr.
- Vendsyssel Aarbøger.* Udg. af Historisk Samfund for Hjørring Amt. Bd. 22. 1957-58. [2. halvbd.]. Ellen Poulsens Boghandel, Hjørring. 1958. 8,50 kr.
- Vestfjysk Hjemstavn.* Vestfyns Hjemstavnsforenings årsskrift. 28. årg. Rs. Rasmussen, Halstedgaard, Glamsbjerg. 1958. 3 kr.
- Wiberg, S. V.:* Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en ... dansk Præstehistorie ... siden Reformationen. Optryk efter Originaludgaven. Bd. 1, A-H. Rosenkilde og Bagger 1959. 65 kr.
- Winding, Kjeld:* Frihandelsproblemet i Danmark 1855-1863. En undersøgelse af 1863-tariffens tilblivelse. Dansk Videnskabs Forlag 1959. 35 kr.
- Vore fortidsminder.* Arkæologisk kort. Udg. af Geodætisk Institut og Nationalmuseet. Blad 44. Kolding. Geodætisk Institut. 1958. 4,50 kr.
- Vaabenførende Slægter i Danmark.* Udg. paa Foranledning af Det Danske Selskab for Heraldik og Sfragistik. Heraldisk Forlag, Bredgade 14-16, København. Bd. 3. Hf. 26. 1956. 7,50 kr. - Hf. 27. 1957. 7,50 kr. - Hf. 28. 1958. 7,50 kr. - Hf. 29. 1958. 10 kr.
- Østjydsk Hjemstavn.* Udg. af Østjydsk Hjemstavnsforening. 24. årg. Haase. 1959. 16 kr.
- Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt.* Bd. 46. Svegårds Boghandel, Sorø. 1959. 6 kr.
- Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie.* Udg. af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 1957. Herm. H. J. Lyng & Søn, 1958. 20 kr. - Aarbøger 1958, Herm. H. J. Lyng & Søn, 1959. 20 kr.
- Aasum Herreds tingbog 1645-48.* Udg. af Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. Ved Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup. Hf. 1. Rosenkilde og Bagger. 1959. 6 kr.

Institutionernes virksomhed i 1959

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. Som et led i tilsynet med de fredede oldtidsmindesmærker har afdelingen måttet foretage 175 besigtigelser: 26 på Sjælland og Lolland-Falster, 1 på Bornholm, 10 på Fyn, 127 i Nørrejylland og 11 i Sønderjylland.

Vedligeholdelse og restaureringer. Den systematiske gennemgang og restaurering af nordjyske gravhøje er fortsat under ledelse af Knud Thorvildsen. Endvidere er følgende restaureringsarbejder blevet udført: Dorthe Hansen har opmålt og restaureret en langdysse ved Mandemark på Møn, to jættestuer i Over Jersdal i Haderslev amt og et dyssekammer ved Stursbøl, ligeledes i Haderslev amt, samt undersøgt og genopført et dyssekammer i Søsum i Frederiksborg amt. B. Brorson Christensen har restaureret »Jordhøj« i Frederiksborg amt og foretaget en opmåling af det fredede gravpladsareal ved Donbæk, Hjørring amt. C. L. Vebæk har restaureret en jættestue på Lovby mark, Svendborg amt, og O. Klindt-Jensen har istandsat de tilgroede grav- og bautastensanlæg Bøgebjerg, Gryet og Louisenlund på Bornholm.

Undersøgelser i marken. Større undersøgelser. Afdelingen har ladet foretage 16 større udgravninger: 1 på Sjælland, 2 på Bornholm, 9 i Nørrejylland og 4 i Sønderjylland. Disse fund er: Boplads fra ældre stenalder ved Dravedskov i Sønderjylland. Dækkede kulturlag fandtes fra en bebyggelse, der dateres lidt senere end Jyllands ældste boplads ved Klosterlund (C. L. Vebæk). - Højgruppe fra den yngre stenalder enkeltgravskultur ved Skærbæk på Nordmors. Foruden grave påvistes spor af ardplojning under højene (Olfert Voss og Egon Hansen). - Jættestue ved Fjersted syd for Ribe. Kammeret har været delvis bortgravet; der fandtes lerkar og enkelte ravperler i kammeret og store mængder lerkarskår uden for gangen (Dorthe Hansen). - Flintminer ved Hov og Bjerre i Thy. Ved Hov udgravedes det hidtil bedst bevarede anlæg: en 7,4 m dyb, lodret skakt, hvorfra vandrette indtil 7 m lange stoller udgik. Ved Bjerre udgravedes otte tilsvarende, men mindre anlæg. Minedriften blev her sikkert dateret til slutningen af 3. årtusind f. Kr. (C. J. Becker). - Stor grube med keramik fra yngre bronzealder i Sahl sogn i Ringkøbing amt (Elise Thorvildsen). - Gravplads med fladmarksgrave fra ældre bronzealder ved Jomfrugård, Bornholm. Foruden gravene, i hvilke flere bronzesmykker fandtes, påvistes spor af en stolpesat bygning og af plojning, der anses for rituel. (O. Klindt-Jensen og Egon Hansen). - Stenkistegrav fra yngre bronzealder ved Karby på Mors. I graven fandtes over et lag brændte ben en bronzehalsring, en benkam og bevarede tekstiler (M. Ørsnes). - Hustomt fra midten af førromersk jernalder ved Grøntoft i Ringkøbing amt. En mindre hustomt fandtes midt i et tidligere opmålt system af oldtidsagre, der herved dateredes (C. J. Becker). - Boplads med bevarede hustomter ved Hodde, nordøst for Varde. Bebyggelsen, der opdagedes ved luftrekognoscering, går tilbage til førromersk jernalder (O. Voss). - Gravplads fra ældre romersk jernalder indeholdt foruden det sædvanlige lerkar-

udstyr enkelte sølv- og bronzesmykker. En brandgrav på pladsen er fra førromersk jernalder. (O. Voss). - Urnegravplads fra ældre jernalder ved Drengsted i Tønder amt. På pladsen, der rummer grave fra sen førromersk og ældre romersk jernalder, er der nu fremkommet ialt ca. 70 grave med righoldigt keramik-, smykke- og våbenudstyr (O. Voss). - Gravplads fra romersk jernalder ved Slusegård på Bornholm. Ved de fortsatte undersøgelser er nu ialt 108 grave blevet undersøgt. Af særlig interesse er en rigt udstyret kvindegrav med adskillige sølv- og bronzesmykker, perlekæde m.v., samt endnu et par gravanlæg, hvor overhuggede både synes at være anvendt som kister (O. Klindt-Jensen og Egon Hansen). - Våbenoffer fra ældre jernalder i Ejsbøl mose ved Haderslev. Den fortsatte undersøgelse, der foretages i samarbejde med Haderslev amts museum, har indtil nu bragt ca. 1750 oldsager for dagen inden for et 500 m² stort udgravningsområde. Foruden oldsager indgår et par tusinde sten, afkvistede grene og nedhamrede pæle i fundlaget (M. Ørsnes). - Vejanlæg fra oldtid og middelalder ved Broskov i Præstø amt. Ved fortsatte undersøgelser, der ventes afsluttet i 1960, er to stenlagte vejbaner blevet afdækket og seks hulvejspor i tilknytning hertil blevet kortlagt. De to brolagte veje fører over en fugtig sækning og fandtes tørvedækket. De er daterede til henholdsvis 400 og 1300 e. Kr., og det ældste anlæg er det hidtil bedst udførte i sin art fra Danmark (G. Kunwald). - Boplads fra yngre jernalder på Bejsebakken ved Ålborg. En omfattende prøvegravning har over et 5 tønder land stort areal påvist spor af en bebyggelse fra germansk jernalder og vikingetid (O. Voss og M. Ørsnes).

Mindre undersøgelser. Foruden ovennævnte undersøgelser i marken har afdelingen besigtiget 99 fundsteder: 33 på Sjælland og Lolland-Falster, 3 på Bornholm, 2 på Fyn, 44 i Nørrejylland og 17 i Sønderjylland. Endvidere er udført 27 mindre udgravninger: 11 på Sjælland og Lolland-Falster, 13 i Nørrejylland og 3 i Sønderjylland. Af disse fund kan nævnes: *Stenalder*: Lindehøjgård, Frederiksborg amt. Grube. (C. L. Vebæk). - Underåre, Hjørring amt. Langdyse. (C. L. Vebæk). - Skallerup, Thisted amt. Enkeltgravshøj med ringgrøft. (M. Ørsnes). - Ll. Bundgård, Randers amt. Hustomt. (C. L. Vebæk). - Guldforhoved, Ringkøbing amt. Enkeltgravshøj. (O. Voss). - Hansted enge, Vejle amt. Boplads. (C. L. Vebæk). - *Bronzealder*: Hårmark, Holbæk amt. Høj. (C. L. Vebæk). - Grønhøj, Hjørring amt. Høj. (C. L. Vebæk). - Lundergård, Hjørring amt. (C. L. Vebæk). - Ø. Tørslev, Randers amt. Høj. (C. L. Vebæk). - Saaby Mølle, Skanderborg amt. Hustomt(?). (C. L. Vebæk). - Jelshøj, Ribe amt. Høj. (O. Voss). - Bolding, Ribe amt. Høj (O. Voss). - Fjersted, Tønder amt. Høj. (M. Ørsnes). - *Jernalder*: Orenæs, Maribo amt. Affaldsgrube. (C. L. Vebæk). - Hoven, Ringkøbing amt. Tuegrave. (C. L. Vebæk).

Nationalmuseets 2. afdeling.

I 1959 har afdelingen fortsat istandsættelsen af Vitskøl kloster. Vikingeborgen Fyrkat er efter genopførelse af ringvolden gjort tilgængelig for offentligheden. Endvidere er foretaget istandsættelsesarbejder på Trøjborg og Hammershus, og det tilsandede kirketårn i Skagen er restaureret.

I samarbejde med Aalborg historiske Museum er en tilsandet gårdtomt ved Hunetorp udgravet. I Ølgod kirke og Set. Ibs kirke i Roskilde er foretaget undersøgelser i gulvene. En stor sengotisk kapeltomt er udgravet i Aarup ved Aabenraa. I Roskilde fjord er den undersøiske udgravning af skibsvrag ved Skuldelev fortsat. Der er i den undersøiske spærring konstateret rester af ialt

seks skibe, som må hidrøre fra vikingetidens slutning. Ved Antvorskov ruin er et område, som vil blive dækket af den sjællandske motorvej, blevet udgravet. Her fandtes betydelige rester af økonomibygninger fra klosteret og slottet.

På v. Stöckens Plads i Ribe er de middelalderlige kulturlag undersøgt. I Kalundborg er fremdraget rester af byens middelalderlige mur.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder (i samarbejde med dr. phil. Vilhelm la Cour) er i årets løb afsluttet for Hjørring amts vedkommende. I forbindelse med voldstedsundersøgelserne er der flere steder i landet foretaget arkæologisk luftfotografering af adskillige objekter, og på Ærø er der gravet i to voldsteder. Ved herregårdsundersøgelsen er Aggersborggård, Faurskov og Søbygård på Ærø opmålt. I samarbejde med Danmarks Naturfredningsforening er arbejdet med fredning af den jyske hærvej fortsat.

Istandsættelse af kalkmalerier og kirkeinventar har fundet sted i adskillige kirker, og undersøgelserne for »Danmarks Kirker« er fortsat.

Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. afdeling.

Året har været præget af planerne om overflytning af denne del af Nationalmuseet til den tidligere klædefabrik i Brede, som er blevet erhvervet af staten, og drøftelsen af, hvordan afdelingen skal indrettes under de nye forhold, har i høj grad lagt beslag på personalet. I hovedbygningen i Brede, der er opført 1795, har der gennem størstedelen af året været arbejdet med afdækning af ældre vægdekorationer og undersøgelse af bygningshistoriske forhold. Dette er forudsætningen både for bygningens istandsættelse og for indretningen af rummene efter interiørprincippet. I visse dele af den tidligere fabrik er museet rykket ind, men det drejer sig overalt foreløbig kun om lukkede studierum og arbejdsrum, der endnu ikke er indrettet til deres brug.

Den under foregående år omtalte særudstilling »Sanering« blev holdt åben så langt ind i 1959, at den endnu var tilgængelig ved årsmøderne i Dansk Historisk Fællesforening og Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Desuden var der i foråret arrangeret en særudstilling om folkekulturen på Sardinien. En stor del af det her udstillede materiale er indgået til afdelingens komparative samling af europæisk bondekultur.

Blandt nyerhvervelserne, hvoraf de fleste skyldes gaver fra en lang række institutioner og personer, skal nævnes to standure. Det ene er et fornemt arbejde med spilleværk, fremstillet i Åbenrå af Peter Green. Det andet er lavet af den kendte bornholmske urmager Otto Arboe. En af de betydeligste nyerhvervelser er loftet og panelerne til en øverstestue fra en gård i Fløng ved Roskilde. Et sagområde, hvor en særlig stor tilvækst er sket, er landbefordring og -transport. En del vogne med tilhørende seletøj er indgået. I tilknytning hertil har inden for håndværkssamlingen interessen i årets løb ikke mindst samlet sig om karetmageri og sadelmageri.

Ud over den nævnte bygningsundersøgelse i Brede har det meste af afdelingens arbejde i marken været fortsættelse af ældre undersøgelser. Turebyholm og Bregentved er blevet besøgt ved undersøgelserne af ældre indbo på herregårde. Vægdekorationer m. m. er studeret i de københavnske saneringskvarterer samt i Randers, Helsingør og Tønder. På Bornholm og Fyn er foretaget undersøgelser af ældre bondebygninger, og den tidligere påbegyndte fotografering af bondekultursager i privat eje er fortsat i Lintrup sogn i Haderslev amt. Også det omfattende arbejde i Borupris skov er videreført, i 1959 med

udgravning i bebyggelsesområdet. Nationalmuseets mølleudvalg har virket for istandsættelse og fredning af vind- og vandmøller. I det forløbne år har således Slusegårdens mølle på Bornholm kunnet sættes i gang igen, og en registrering af vindmøllerne nord for Limfjorden er afsluttet. Der er optaget film af en begravelse på Lyø og om spinding af hør og blår samt fåreslagning og lysestøbning i Hesselager og Øksendrup på Fyn. Fra Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser er der på optegnelserrejser arbejdet for fastlæggelse af grænser for kulturelementer inden for høslæt og kornhøst, ligesom der i forbindelse med en foreløbig kortlægning af det materiale, som er kommet ind som besvarelser af de ældste spørgelister, er indsamlet oplysninger fra egne, hvor der er særlige problemer.

Der henvises i øvrigt til den mere udførlige beretning for året 1959 i den af afdelingen udsendte årbog »Budstikken« 1960.

Den kongelige Mønt- og Medallesamling.

Der er i året indkommet 35 fund med ialt 1734 mønter. Et større samlet fund blev gjort den 4. september ved udgravning på Gåsetorvet i Nakskov: 926 mønter, hvoraf hovedmassen 844 stk. var hanseatiske hele og halve hulpenninge; pengesummen er nedlagt i begyndelsen af 1400-tallet. Ligesom i tidligere år er ved restaureringsarbejder i en række kirker fundet mange spredt liggende mønter fra Knud den Store til nutiden: Serritslev, Byrum, Brøndum, Sønderby, Særlev, Brøns, Skæve, Snesere, Ølgod, Nykirke, Ishøj, Øster-Ulslev, Allerslev, Allested og St. Ib i Roskilde. Fra sidstnævnte kan særligt fremhæves to mønter fra Valdemar II med indskriften Anno Domini MCCXXXVIII, den første nordeuropæiske mønt, der bærer årstal. Ligeledes er der ved undersøgelse af Fogedbygaard voldsted fremkommet mønter fra Valdemar I til nyere tid, i Hunetorp ved Blokhuis mønter fra Erik Klipping og Christopher II og i Aarup kapel 1400-tals mønter. Endelig er der fra forskellige steder i landet indkommet spredt liggende mønter, hvoraf den ældste er en kobbermønt fra Ptolemaios VI Philometor (180-145 f. C.), som for omkring 30 år siden blev fundet på en mark ved Skerningegård i Vester Skerninge.

Fra »Nationalmuseets Jubilæumsfond af 1957« har Møntsamlingen modtaget en bevilling til erhvervelse af 9 sølv mønter fra Lykien og Pamfylien, der hidrørte fra et lilleasiatisk møntfund. Ny Carlsberg Fondet har skænket en kunstnerisk fremragende og sjældent velbevaret tetradrachme fra Kyrene. Selskabet Den kongelige Mønt- og Medallesamlings Venner har glædet Samlingen ved at skænke to sjældne guldmønter; den ene er en dukat slået for Christian IV i Glykstad 1646 af møntmesteren Jacob Schwieger, den anden er en unik dobbeldukat fra Christian V 1678.

Der har i året været 19.444 besøgende.

I øvrigt henvises til Samlingens sædvanlige årsberetning, der udkommer i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling.

Det enlængede landarbejderhus fra Kalvehave i Sydsjælland er fuldført og vil blive indviet i foråret 1960. Bindingsværksbygningen indeholder adskillige værdifulde detaljer, bl. a. den oprindelige bagerovn. I huset vil foruden et par stuer blive indrettet et hjulmagerværksted samt værksted for en træmager, d. v. s. en landsbyhåndværker, som lavede træriver m. m. Foran bygningen ligger en savgrav. Et lille udhus har en interessant tanggavl.

Den store gård Rotelau fra Ejdersted er bragt under tag. Denne grundmurede gård, som bærer årstallet 1653, er af den såkaldte haubergtype, som fra Holland og Frisland begyndte at sprede sig nordpå i 1500-tallet og i særlig grad blev repræsenteret på Ejderstedhalvøen. Bygningen har en stærkt koncentreret udformning, idet fire længer: stuehus, kostald, hestestald og kørelo er sammenbygget omkring den høje lade i midten, idet alt er overdækket med et pyramideformet stråtag. Fire svære stolper i hvert hjørne af laden bærer en svær tømmerramme, der springer særligt langt frem i stuehussiden imod øst. De med hanebånd forbundne hovedspær rejser sig fra denne ramme, ligesom der fra denne løber andre spær ned til de lave ydermure. - Ved forskellige rejser på Ejdersted er hjembragt en større samling indbo og redskaber til bygningen.

Museet har haft en ekspedition på Færøerne, hvor det lykkedes at finde frem til et typisk gammelt færøhus samt en del tilhørende små udhuse, der erhvervedes til museet og efter planerne skal hjembringes i 1960 til erstatning af den kopi af et færøhus, som blev rejst i museumsparken i 1905-06.

Af andre erhvervelser kan nævnes et rebslagerhjul under stråtag samt forskellige redskaber dertil, som er skænket af fiskerne i Skotterup ved Øresundskysten og tidligere blev anvendt på deres stejleplads.

Efter at det er vedtaget at indplante i parken en repræsentation af den vilde flora i Danmark, som nu mange steder forsvinder som følge af sprøjtning med de moderne ukrudtsmidler, så er der hidtil i årets løb indplantet et par hundrede forskellige planter. Samtidig er der indsamlet og indpodet kviste af ældre danske æble- og pæresorter, som er ved at blive fortrængt af nyere frugtsorter.

Landbrugsmuseet.

På Landbrugsmuseet har arbejdet på grund af stabens lidenhed i høj grad været præget af forberedelserne til udstillingen: Norsk bondeliv 1550-1850, der skal afholdes i sommeren 1960. Den består hovedsagelig af museumsgenstande udlånt fra Norsk Folkemuseum, Bygdøy, og skal optage hele museets stueetage. Foruden de dermed forbundne flytteebejder er museets vognsamling flyttet fra lejede lokaler ved Nærum til Brede, hvor de foreløbigt er opmagasinerede sammen med Dansk Folkemuseums vogne, mens en del mere robuste maskiner er opmagasinerede i Nærum. Endvidere er der foretaget omflytninger på hovedmuseet, således at samlingerne fra filialen i Dalum ved Odense, der skal nedlægges, kan opmagasineres her. Nogle mejerimaskiner er fra Dalum deponerede i museet på Hjerl hede.

I sommeren 1959 afholdtes en udstilling af modeller, udlånt fra Landbohøjskolen, samt en udstilling af mejerigenstande, der har tilhørt Hanne Nielsen, Havartigård, Øverød.

Kunstindustrimuseet.

Museets samlinger er i det forløbne år blevet forøget med ialt 47 numre, hvoriblandt særlig kan fremhæves: *ældre erhvervelser*: italiensk albarello af majolika fra slutningen af 15. århundrede, skænket af Ny Carlsbergfondet. Fad af porcelæn udført i Kina 15. århundrede, dekoreret med blå rankedekoration, skænket af Ny Carlsbergfondet. Nikkedukke af porcelæn i kinesisk stil, udført på fabrikken i Meissen omkring 1740, samme giver. Offerkar af bronze, udført i Kina 2. årtusinde før vor tidsregning, samme giver. Tebordsplade af fajance, udført på fabrikken i Store Kongensgade i Pfau's periode, samme

giver. Porcelænsskab af nøddetræ med glasdøre, udført i Holland i midten af 18. århundrede, skænket af Kunstindustrimuseets Venner. Scodella af majolika, udført i Spanien omkring 1500, skænket af Ny Carlsbergfondet. En samling italienske tekstiler fra 16.-17. århundrede, skænket af Thomsens legat og Ny Carlsberg Museumslegat. Et krus af sølv, udført i England i begyndelsen af 18. århundrede, skænket af Ny Carlsbergfondet. De vigtigste *nyere erhvervelser*: Adam Fischer, Kone med spande, skænket af Helge Jacobsens og Marie Lehmanns legat med halvdelen fra hvert legat. Axel Salto, stor krukke af stentøj, skænket af Benny Dessaus mindelegat.

Der har været afholdt følgende udstillinger: Finske Textiler - 3 danske kunsthåndværkere, Adam Fischer, Lis Ahlmann og Børge Mogensen - Kay Bojesens mindeudstilling - Ciba, farveteknik - stoffer fra 17.-19. århundrede - Zenga, japanske tuschmalerier 17.-19. århundrede - Snedkerlaugets møbeludstilling - Selskabet til Haandarbejdets Fremmes udstilling - British Design - Jan Raes-gobeliner erhvervet til Kronborg.

Foredrag i Selskabet Kunstindustrimuseets Venner: Professor Kurt Erdmann: Europa und der Orient-Teppich. Soame Jenyns fra Oriental Department, British Museum: Early Ming-porcelain in the Palace Museum, Taiwan (Formosa).

I efterårets løb blev museets renaissancesal omordnet og opdelt i 3 dele med spanske vægge.

Endelig er André Leths katalog over museets kinesiske samlinger udkomet og desværre allerede udsolgt.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

Samlingens tekstilkonserveringsværksted har i det forløbne år fortsat arbejdet med istandsættelse af Christian V-tapeterne fra riddersalen og dragter fra 1600-tallet, men har tillige udført tekstilkonservering for Frederiksborgmuseet, Vor Frelsers kirke, Clausholm m. fl. Enkelte malerier og møbler er istandsat henholdsvis på Frederiksborgmuseets og Nationalmuseets konserveringsanstalter. I påsken 1959 afholdtes en udstilling af arbejder fra tekstilkonserveringsværkstedet med illustrering af metoder og resultater. Der har iøvrigt i årets løb især været arbejdet med undersøgelser over venetianske glas (Gudmund Boesen) og møbler fra 1700-tallet (Niels Jessen). - Samlingen har i 1959 haft 84.347 besøgende.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang og revision af kartoteker m. v. Der har været afholdt særudstillinger: Danske Tropper i Tyskland 1947-1958, Fra Ballon til Jet, Ingeniørkorpset - 275 år (1684-1959). - Museet har samlet stof til et internationalt repertorium over våben- og militærmuseer. Repertoiret vil udkomme i foråret 1960.

Nyerhvervelser. Blandt ny erhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Skydevåben og tilbehør: Ca. 50 numre, deriblandt et par meget smukke 1700-tals flintelåsbøsser fra Viborg og et pistolpar, lavet af Valentin Marr til Poul Vendelbo Løvenørn. Blanke våben: Godt 50 numre, bl. a. en meget smuk italiensk scimitar og en engelsk rapir, begge fra 1600-tallet, samt en dansk æressabel fra treårskrigen. Artilleri: 25 numre, deriblandt den fra 2. verdenskrig bekendte, engelske 25 pounds feltkanon, brugt som 88 mm dansk feltkanon 1945-58. Uniformer

og ordener m. m.: En samling ordener og dekorationer, båret dels af general-løjtnant E. With og dels af museumsbestyrer, kaptajn J. F. Støckel. Ved udveksling en samling nutidige NATO-uniformer.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har særligt behandlet dansk 1700-tals bøsse-mageri samt foretaget forberedende arbejder til udgivelse af en ny udgave af Støckels bøsse-magerleksikon. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgård har gennemgået afdelingens museumsstykker stammende fra Det partikulære Rustkammer. En publikation herover vil snart fremkomme.

Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har fortsat sine studier over særlig nordisk middelalderartilleri.

Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat manuskript om den danske militære fane.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Fra Stiftsmuseet i Viborg var til konservering indleveret 2 byfaner fra Frederik V's tid, begge meget medtaget. Den ene blev færdig i 1958, og den anden er nu også færdig og leveret til Viborg. Der er blevet konserveret og beskrevet en våbensamling tilhørende Greve F. Brockenhuus-Schack, Giesegaard.

Konsulentvirksomhed. Museets embedsmænd har undersøgt omkring 225 våben, indleveret til nærmere bestemmelse af museer og private samlere, og har ydet bistand til en række kunstnere og teater- og filmsfolk angående våben og uniformer. Museet har udlånt genstande til Den kongelige Livgardes udstilling i Paris.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Blandt de vigtigere nyerhvervelser skal nævnes en model af Fridtjof Nansens ekspeditions-skib »Fram«, der blev bygget af Colin Archer i Larvik samt en model af mester E. C. Benzons dæksbåd »Kalifen« 1858, der i mange år benyttes som lystfartøj for marinens officerer, men udmærker sig mest ved at være bygget som undersøgelsesfartøj for dansk fiskeri og i denne egenskab benyttes af Anthon Smidth, der foruden at være en yndet skuespiller blev fiskerikonsulent og pioner for fiskeriets op hjælpning og i sin båd - opkaldt efter hans hovedrolle i »Kalifen paa Eventyr« - foretog studierejser overalt i Danmark. Af skibsfremstillinger er modtaget en farvelagt tegning fra 1780-erne af briggen »König von Dänemark« af Altona, desuden tegninger af barkentinen »Fuglen« af Marstal 1885 og barken »Waterfox« af København, skonnerten »Anes Minde« af Fjellebroen, maleri af C. Olsen: S/S »Randers«, 1862 samt et hollandsk skibsbillede fra 1600-tallet. Afdelingen for den grønlandske handel og hvalfangst er forøget med en tegning af den hollandske kunstner G. de Grient 1772: »Hvalfangere i Grønlandske farvande«, en tegning af Oscar Bojesen: »Grønlandske handels plads« samt et træsnit af briggen »Tjalfe«, sager vedrørende de fjerne kolonier er ved gaver og køb suppleret med et maleri af John Petersen: parti fra Christianssted på St. Croix 1870 samt et stik af fæstningen »Dansborg« i Ostindien 1735, og kaper-væsen med en plakat af 12. dec. 1778 om kaperi samt en æressabel skænket kaperfører og kromand Peter Mogensen, Hornbæk. Endvidere er modtaget en skibskiste fra 1800-tallet, et kompas af fabr. Frans Meyjes Jeremys, Amsterdam, samt en samling genstande vedrørende tatovering. Museet har endvidere modtaget en samling kopier af danske bysegl med maritime motiver, udført på Rigsarkivets konserveringsanstalt.

Museets bibliotek er vokset med 312 numre, blandt hvilke især skal nævnes Charnocks »History of Marine Architecture«, udgivet i 1800. Til arkivet er

modtaget adskillige arkivalier af maritim interesse. Fotografisamlingen er ved gave og køb forøget med 996 numre.

Den systematiske udskrivning af arkivmateriale fra 1700-tallet fra Rigsarkivet og Københavns Stadsarkiv er fortsat. Adskillige genstande har været udlånt til udstillinger bl. a. »Indien i Dag«, Københavns Bymuseums udstilling »For Troskab og Tapperhed« og udstillingen i forbindelse med Kungälv's 1000 års jubilæum. Direktør Klem har assisteret Aabenraa Museum ved omordningen af dets søfartsafdeling. Museumsinspektør Henningsen har bistået Dragør Museum med registrering af søfartssager.

Museets konservator har været beskæftiget med fremstilling af en model af en færgesmakke fra Storebæltsfarten fra 1794, andet steds er en model af vagerkutteren »Løvenørn« samt en model af en fiskehukkert fra 1700-tallet i arbejde, alle udført efter de pågældende skibes originale tegninger.

For museets daglige arbejde har det været af stor betydning, at museet har overtaget ca. 100 m² i Søndre Kronværksbygning, hvorved tre store kontorer har kunnet indrettes, det ene også omfattende en mindre læsesal. Her findes tillige frokoststue samt garderobe og toiletrum.

Museumsbesøget var 65.894, heraf 2233 studiebesøg (omfatter tiden 1. april 1958-31. marts 1959).

Af publikationer har museet udsendt sin årbog 1959.

Købstadmuseet »Den gamle By«, Århus.

Museet fejrede i 1959 sit 50 års jubilæum, idet det regner sin begyndelse fra Borgmestergårdens åbning på landsudstillingen i Århus 1909, med en reception i Møllesalen 2. pinsedag. Genopførelsen af teatret fra Helsingør er blevet fortsat, og ligeledes har indlægningen af fjernvarme i museet lagt beslag på personalets tid. Der har været afholdt særudstillinger af tegneren Jens Ølsgaards topografiske arbejder og af fotografier fra museet. I samarbejde med postvæsenet, Statsbanerne og turistforeningen gennemførtes en diligencekørsel fra Århus til København, hvor der på hovedbanegården blev åbnet en udstilling fra »Den gamle By«. I forbindelse med jubilæet afholdtes desuden et landslotteri, hvis overskud skal bidrage til genopførelsen af Helsingør Teater og museets øvrige arbejder.

Urmuseet har udsendt en bog om samlingens ure, redigeret af museumsinspektør Chr. Waagepetersen.

Af nyerhvervelser kan her fremhæves topografiske og personalhistoriske malerier og tegninger og en samling sølvtoj, skænket af dansk-amerikaneren frk. E. M. Spliid, Laguna Beach, California, og oprindelig tilhørende en købmandsslægt i Århus. Til den farmacihistoriske samling er indkommet en række genstande fra Enhjørning-Apoteket på Christianshavn og til tekstilmuseet en messchagel fra 1743. Håndværkssamlingens vigtigste forøgelse er en del udhængsskilte fra forskellige fag, og urmuseets bestand er bl. a. vokset med et taffelur fra Jonathan Green i Aabenraa.

Friluftsscenen spillede 1959 »Hexerie eller blind Alarm«.

I øvrigt skal museet henvise til sin årbog med en fyldig beretning for perioden.

Forhistorisk Museum, Århus.

Af undersøgelser i marken under ledelse af museets medarbejdere skal kun enkelte større arbejder nævnes. Professor P. V. Glob undersøgte sammen med

sine studenter en gravplads med stenkredsgrave fra germansk jernalder i Als Nørreskov. Ved Vædebro, for østenden af Mossø, fortsatte Harald Andersen sin undersøgelse af et offerfund fra ældre jernalder. Køkkenmøddingen ved Mejlgård, hvor Worsaae i 1850 erkendte skaldyngens egenart, og hvor vigtige gravninger er foretaget af F. Sehested (1880) og A. P. Madsen (1888), blev genåbnet af Hellmuth Andersen, der foretog en undersøgelse efter mere moderne principper af en mindre del af dyngen. P. Kjærums fortsatte udgravningerne på Løgten Mark v. Frederikshavn af stensatte kælderhuse fra ældre jernalder. I fortsættelse af tidligere gravninger undersøgte i Broskov ved Præstø et par veje fra tiden omkring 400 og 1300 af G. Kunwald. Et par undersøgelser fandt sted i Thorskov ved Århus, nemlig af en høj fra yngre bronzealder ved mag. art. Jytte Lavrsen og af agerforekomster ved Jonathan Gell.

I Dansk Arkæologisk Ekspedition til Den persiske Golf under ledelse af professor P. V. Glob deltog fra Forhistorisk Museum museumsinspektørerne Harald Andersen, Hellmuth Andersen, T. G. Bibby og G. Kunwald, universitetsadjunkt, mag. scient. Klaus Ferdinand, konservator G. Lange-Kornbak og museumsassistenterne Hans Berg, Karen Frifelt, Peder Mortensen og Arne Thorsteinsson. Ekspeditionen, der ialt talte 27 skandinaviske deltagere, havde sit virkefelt i fire arabiske stater, Kuwait, Bahrain, Qatar, Abu Dhabi, men de arkæologiske rekognosceringer strakte sig ind i flere stater i Trucial Oman og til Muscat.

I Kuwait gravedes på øen Failaka i to byhøje, den ene dækkende over byanlæg fra »Dilmun«-kulturen (3. årtusinde). Af stor betydning er fundet af et stort antal seglsten samt af skår m. v. med kileindskrifter. I den anden høj fortsattes afdækningen af et med vold og dyb grav befæstet bygningskompleks med centralt beliggende tempel. - I Bahrain fortsattes gravningerne i øens oldtidshovedstad og tempelanlæggene fra 3. årtusinde ved Barbar. - I Qatar undersøgte hustomter af en jernalderby, nogle gravhøje samt mesolitiske boplads. - I Abu Dhabi udgravedes en høj fra tidlig jernalder, og der foretoges prøvegravninger på en samtidig boplads. - Ved rekognosceringer fandtes i Buraimi-området en gruppe på et par hundrede stenrøser.

Forhistorisk Museum forestod arrangementet af Jyllandsekskursionen i forbindelse med Det 10. nordiske arkæologmøde.

Aalborg Historiske Museum.

I Nr. Kongerslev kær i Hellum herred er en tomt af en træbygget gård - eller snarere borg - undersøgt under ledelse af mag. art. Peter Seeberg med arkitekt Poul Brøgger som opmåler. Borgen stammer fra tiden 1350-1400 og var delvis opført på verf af tørv. Den var ikke brændt, men forladt i god orden, hvorfor lidet tømmer og få sager var bevaret. En opmåling i plan og snit, samt en serie fotos - derunder luftfotos - var hovedudbyttet, sammen med ca. 100 kloder slagge fra jærnuvinding, bagerovn og keramik. En lille rest af tomten står endnu tilbage at undersøge i dette år. Undersøgelser af tilsandede gårdtomter i Hunetorp, Hune sogn, Hvetbo herred, som blev påbegyndt i fjor i samarbejde med Nationalmuseets 2. afdeling, er afsluttet i år. En tomt med møntfund dateret til ca. 1300, blev undersøgt, men var noget demoleret ved overliggende bygningers opførelse. Hunetorp-husenes største betydning er deres karakter af overgang mellem bygninger fra jernalder og recent tid. Der er intet led i dem, som ikke har perspektiv bagud eller fremad. Ved omlægning af Europavej III nord for Elleshøj i Hornum herred gik gravemaskiner igennem et gravfelt fra

vikingetid. Ved velvilje fra amtsvejevæsen og entreprenør lykkedes det at få undersøgt seks jordfæstegrave, hvorved fremdroges bl. a. den hidtil største kendte »skægøkke« og et rundt, hvælvet bronzesmykke med båndslang. Ved Ferslev i Fleskum herred fremkom ved have dyrkning en nedbrændt hustomt fra jættestuetid med stort ildsted og mange lerkar. Under ledelse af amanuensis O. Marseen arbejdede hele museets stab med afdækningen, og omkring 40 lerkar blev bjærget og er under konservering. Poul Brøgger har opmålt tomten. Huset var opført i bulværk, en stolperest og flager af tagets barkbelægning er bevaret. Ved Svanfolk i Skibsted sogn, Hellum herred, afdækkedes fundamentet til en stubmølle. Ingen tradition, intet stednavn nævner mølle på stedet.

Af årets gaver skal nævnes en terrin af halvfajance med azurblå glasur fra Eskild Bechs keramiske værksted på Øland. Et sribet tapet fra ca. 1830 i havestuen på Revsnæs hovedgård i Komdrup sogn skulle udskiftes, og museet fik lov til at tage det ned på dets bærende hampelærred. Tre omtrent samtidige døre med geriger og beslag, som indkom fra en gård ved Stranden i Aalborg, kompletterer en stue i senempire, hvortil møbler er testamenteret. Museets samling af lokalt sølv har fået sin hidtil største forøgelse. En øreskål - såkaldt kovsken - dateret 1654, af mester Hermand Jensen (1643-79) er indkøbt på auktion. Jens Kielsen Sommerfeldt (1726-63) var Aalborgs mest produktive sølvsmed i 1700-årene, men var indtil i år svagt repræsenteret i samlingen. I år er af denne mester erhvervet kaffekande, kandisskål, flødeskål, 2 bonbonnièrer, sukkerbøsse og krydderbøsse. To empirespejle i forgyldte rammer og en barok lysekrone af glas er oprindeligt fra en østhimmerlandsk herregård. Med ukendt proveniens er indkøbt et stort skab af evident Aalborg-arbejde fra ca. 1620-40, med så godt som hele sin oprindelige maling i behold, kun i et par felter er malet pietetiske billeder ca. 100 år senere. Indsamlingen af danske glas er fortsat, og en del sikre nordjyske glas er erhvervet, mest som gaver fra folk med tilknytning til Aalborg Glasværk. Fra Holmegaards Glasværk har vi modtaget en del dubletter fra værkets modelkammer til en komparativ samling, ligesom glas fra Kastrup Glasværk er indkøbt.

Oldsagerne fra Lindholm Høje er udstillet i nye montrer i et trapperum, som er overladt vort museum af Aalborg Kunstmuseum. Denne udstilling ses af mange, som året igennem besøger gravpladsen Lindholm Høje, der er blevet mål for en meget stor del af de turister, der gæster Aalborg-Nørresundby. Omend besøgstallet er ukontrollabelt, overstiger det sikkert de ca. 25.000 som årligt besøger Aalborg historiske Museum. En ekstraordinær bevilling fra Aalborg by har sat museet i stand til at indrette en ny konserveringsanstalt, hvor konservatoren har to erhvervshæmmede håndværkere til hjælp ved arbejdet.

Odense Bys Museer 1957-59.

Idet der én gang for alle henvises til museernes trykte årsberetninger, hvori man vil finde mere detaljerede oplysninger om de enkelte afdelingers undersøgelser og erhvervelser, skal enkelte hovedtræk fremdrages her.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. Museumsinspektør Erling Albrectsen har i snart alle egne af Fyn foretaget udgravninger af fund fra samtlige oldtidsperioder. Den betydeligste undersøgelse er den udgravning og restaurering af runemindesmærket i Glavendrup, som foretoges i efteråret 1958, og jævnsides hermed kan nævnes en i september 1959 påbegyndt udgravning af jernaldergravpladsen på Møllegårdsmarken under Broholm hovedgård. For disse to undersøgelser er der gjort rede i »Fynske Minder« 1958 og 1959.

Møntestræde. Den i sidste beretning omtalte magasingård fra Nyborg (opf. ca. 1630) indgår nu i genrejst skikkelse som en tværfløj i Møntergårdskomplekset. Med anvendelse af alle moderne hjælpemidler er den blevet indrettet til sagligt ordnede studiesamlinger af genstande fra historisk tid.

Opførelsen af den hovedbygning, som siden 1941 har været planlagt som en afslutning af Møntestrædekomplekset ud mod Sortebrødre Torv, kan nu snart ventes påbegyndt. På basis af arkitekterne Lehn Petersens projekt meddelte Odense byråd i sommeren 1959 en bevilling på ca. 3 mill. kr. til bygningens opførelse og indretning. Det er museets håb, at grundstenen kan blive nedlagt i 1960, 100-året for oprettelsen af det første museum i Odense. Som tidligere meddelt, er det meningen at overføre den forhistoriske samling til denne nye bygning, som tillige skal rumme konserveringsanstalt, foredragssal, særudstillingslokaler, kontorer, bibliotek og en mindre restaurant.

I forbindelse med de seneste års gadeudvidelser og deraf følgende nedrivninger af ældre ejendomme har museet ved arkitekt Eigil B. Hansen foretaget opmålinger og bygningshistoriske undersøgelser, og de derved gjorte iagttagelser er suppleret med arkivalske oplysninger om de pågældende ejendommers tidligere udseende og indretning. I »Fynske Minder« 1957 og 1958 er publiceret undersøgelserne af Overgade 9 og 11.

Den fynske Landsby. Arbejdet med genrejsningen af Tommerup præstegård (opf. 1692) er blevet fortsat, således at man i efteråret 1957 kunne holde rejsegilde. På grund af den høje beskæftigelse i byggefagene - og det deraf følgende manglende behov for offentlige beskæftigelsesforanstaltninger - vil der endnu gå en rum tid, før præstegården kan udstyres med indbo og åbnes for publikum. Af samme grund er husmandshuset fra Fjellerup kun blevet nedtaget og indkørt, og det samme gælder den såkaldte »Frederik Juels skole« fra Eskær på Tåsinge (opf. 1827), som til sin tid vil blive rammen om et lille skolemuseum. Fra Skamby-Torup har man erhvervet en firlænget gård, som nu er opmålt og delvis nedtaget.

I tilslutning til de nævnte byggearbejder har arkitekt Eigil B. Hansen og museumsinspektør Holger Rasmussen foretaget undersøgelser af andre ældre bondebygninger i de pågældende områder.

H. C. Frydendahls »Fynsk Hjemstavnsamling«, som i 1947 blev overdraget til Odense Bys Museer, er blevet gennemgået af museumsinspektør Holger Rasmussen; med Frydendahls samling som grundstamme er der blevet dannet et arkiv for fynsk folkelivsforskning, og en yderligere indsamling af folkelig tradition er påbegyndt (se herom i »Fynske Minder« 1958).

H. C. Andersens Hus. I de traditionelle radioudsendelser fra H. C. Andersens Hus d. 2. april medvirkede i 1957 den østrigske skuespillerinde Helene Thiemig-Reinhard, i 1958 kgl. skuespiller Poul Reumert og i 1959 kgl. skuespiller Elith Pio.

Udstillinger og oplysningsvirksomhed. Ved siden af indgangen til Møntestrædekomplekset er der blevet indrettet et udstillingsvindue, hvor man siden august 1957 har vist følgende småudstillinger: »Sølvtoj«, »Fajance«, »Spil og legetøj«, »Jordfund«, »Museets publikationer«, »Hvad kisten gemte«, »Uniformer«, »Bylav og oldermænd«, »Hædersgaver« og »Karvesnit«. På Fyns Stiftsmuseum vistes i april-maj 1957 den store Kandinsky-udstilling, overflyttet hertil fra Statens Museum for Kunst, og i efteråret 1957 afholdtes sammen med Fyens Stifts Kunstforening en retrospektiv udstilling af Johannes Larsens arbejder. I juni 1958 blev Robert Jacobsens udstilling vist, og i oktober-november 1958 overflyttedes hertil Picasso-udstillingen, som tidligere havde været

vist på Charlottenborg, og endelig havde man i februar-marts 1959 den store Paul Klee-udstilling, der ligeledes blev overført fra Statens Museum for Kunst.

Museumsdirektør Svend Larsen og museumsinspektørerne Erling Albrectsen og Holger Rasmussen har for F. O. F. og A. O. F. ledet ekskursioner i byen og i oplandet, og museumsdirektøren har desuden i fem foredrag gennemgået byens historie for Odense årskursus for lærere. Overlærer A. Thierlein har ligesom tidligere været kontaktperson mellem museerne og skolerne med særligt henblik på oldtidssamlingen, og oldsagskasser med små typesamlinger har cirkuleret mellem fynske skoler.

Foruden de trykte årsberetninger for 1956-57, 1957-58 og 1958-59 har man udgivet »Fynske Minder« 1957, 1958 og 1959, samt »Andersiana« 1957 og 1958-59. Desuden har man med støtte af museernes publikationsfond udgivet Elisabeth Hudes bog »Henriette Hanck og H. C. Andersen« i 1958, og i 1959 udkom 1. bind af »Henriette Wulff og H. C. Andersen. En brevveksling«, udgivet ved overbibliotekar, dr. phil H. Topsøe-Jensen.

Besøgstal	1957	1958	1959
Møntestræde	5576	4205	3532
Den fynske Landsby	58298	59006	71545
Fyns Stiftsmuseum	24739	18369	16114
H. C. Andersens Hus	127792	122088	126273
H. C. Andersens Barndomshjem	3881	3922	6349
Carl Nielsens Barndomshjem	1027	829	754
Ialt	221313	208419	224567

Rigsarkivet.

Afleveringer. Foruden de løbende afleveringer fra centraladministrationens kontorer har Rigsarkivet i årets løb fortsat modtaget afleveringer fra Marineministeriet og dets underinstanser. Finansministeriets sekretariats- og budgetkontor har afleveret sager 1883-1956. Fra Undervisningsministeriet er afleveret sager fra 1. departement for årene 1929-36 og fra Kirkeministeriet sager for årene 1914-16. Flygtningeadministrationen har afleveret sager fra 1945 ff og Invalideretten fra årene 1921 ff. Generaldirektøren for Statsbanerne har afleveret kort og tegninger samt sager vedrørende anlæg af Københavns hovedbanegård. Statsradiofonien har for første gang afleveret sager til Rigsarkivet. I første omgang er arkivalier for årene 1925-38 blevet afleveret. Københavns Universitet har afleveret protokoller og sager 1900-10, og fra Højesteret har Rigsarkivet modtaget voteringsprotokoller, dombøger m. v. 1891-1900. Endelig har Righospitalet afleveret en del sager frem til 1916. Fra Udenrigsministeriet har Rigsarkivet fortsat modtaget gensandtskabs- og konsulatsarkiver.

Fra privat side har Rigsarkivet bl. a. modtaget korrespondance efterladt af professor William Thalbitzer og direktør, dr. med. Thorvald Madsens privatarkiv. Endvidere er der afleveret privatarkiver efterladt af general Jacob Fr. Ernst, general Peter Fr. Steinmann, overlæge Jonas Collin, professor, dr. theol. L. P. Larsen, højskoleforstander Lars Bækthøj og ambassadør Helge Wamberg. Man har modtaget slægten Levinsens brevsamling, herunder breve vedrørende familierne Rée og Vilstrup, samt de Swane'ske arkiver. Til belysning af besættelsestidens historie har Rigsarkivet fortsat modtaget arkivalier bl. a. en genpart af fhv. stiftamtmand, kammerherre P. Herschends erindringer og arkivalier fra ingeniør Erling Foss og fhv. minister Frode Jacobsen. Af private

institutioners arkiver har Rigsarkivet fortsat indsamlingen af kirkelige arkiver og modtaget bl. a. sager fra Landskontoret for KFUM og KFUK for årene 1883-1903 samt Højskolebladets redaktionsarkiv 1903-58.

Ialt har Rigsarkivet i 1959 haft en bruttotilvækst af arkivalier på ca. 1.600 hyldemeter. Kassationerne androg ca. 60 m. Nettotilvæksten var således ca. 1540 m.

Publikationer. Rigsarkivet har i 1959 fortsat udgivelsen af Nordisk Arkivnyt under redaktionen af overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen. Endvidere har man udsendt Vejledende Arkivregistraturer X, De Sønderjyske Fyrstearkiver, ved overarkivar, dr. phil. Erik Kroman.

Læsesal m. v. Fra 1. oktober indførtes nye tider for aftenekspeditioner på Rigsarkivets læsesal, der nu finder sted tirsdag og torsdag kl. 17-19.30. Læsesalen havde i 1959 13.011 besøgende og 37.790 ekspeditioner. Antallet af låneekspeditioner til andre arkiver og biblioteker udgjorde 661. Rigsarkivets fotografiske atelier udførte i 1959 52.268 optagelser og 4.941 forstørrelser.

Udstillinger. I Rigsarkivets forhal åbnedes i maj en særudstilling af arkivalier fra Skåne før afståelsen til Sverige, »Da Skåne var dansk«. I november åbnedes samme sted en særudstilling til minde om slaget ved Nyborg i 1659. Rigsarkivets historiske museum har ændret åbningstid om søndagen til kl. 10-12. Det har ialt haft 961 besøgende.

Landsarkivet for Sjælland m. m.

Landsarkivets læsesal havde 4302 besøgende (1958: 4744) og til deres brug blev fremtaget 31.685 bind, pakker og læg.

Større afleveringer blev modtaget fra Sakskøbing dommer (Sakskøbing byfogeds, Musse herreds, Nysted byfogeds og Nysted birks arkiver), Slagelse dommer (Slagelse byfogeds og Antvorskov birks arkiver), Københavns amts nordre birks amtstue, Møns amtstue, Roskilde Katedralskole, Sorø akademis godskontor, Tårnby kommune og A/S Kalvehavebanen. Af gaver kan nævnes en række arkivalier (1845-99) vedrørende Farungård. Samtlige afleveringer udgjorde 1248 bind, 670 pakker og 80 læg, og de fyldte ca. 95 hyldemeter. Kassationerne i årets løb udgjorde ca. 16 hyldemeter.

Registrerings- og ordningsarbejder blev foretaget i en række retsbetjentarkiver. Afsluttet blev ordningerne af Halsnæs-Frederiksværk birks, Åkirkeby byfogeds, Nexø byfogeds samt Bornholms sønder herreds arkiver, desuden afsluttedes ordningen af Svaneke rådstuearkiv. Ompakningen og revideringen af amtsstuearkiverne blev fortsat. En række retsbetjentarkiver blev ompakket og forsynet med nye pakke- og protokolskilte.

Udarbejdelsen af alfabetiske navneregistre til skifteprotokoller m. m. blev fortsat. Bl. a. findes der nu registre til de gejstlige skifteprotokoller. Som særlig betydningsfulde må nævnes registrene til den københavnske Hof- og stadsrets skifteprotokoller, der nu er udarbejdet for årene 1771-97, 1850-63 og 1863-79.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse: 1959: 2.746 besøgende (i 1958: 2.705), der på læsesalen har benyttet 14.007 bind og pakker (1958: 14.579).

Afleveringer: En del duplikatægteskabsbøger fra købstæder og sognefogeder foruden en række andre ordinære afleveringer fra Fyens stiftamt, dommere og politimestre.

Gaver: Af gaver fremhæves: 267 bind og 20 pakker 1845-1954, hovedsagelig regnskabssager med bilag, fra boet efter landbrugskandidat frøken Helga Sehested, godsarkivalier 1817-1921 fra Bramstrup gods (giver: godsejer Langkilde), regnskabssager 1834-84 fra Hofmangave (frøkenerne Hofman Bang), forhandlingsprotokol for Sydfyns Læseforening 1862-1946 (førstelærer E. Sylvest Hansen, Ollerup), forhandlingsprotokoller 1830-31 og 1942-59 for afholdslogen Elias, Odense (skænket af logen) samt det håndskrevne blad Arto 1951-58, 7 pakker (redaktør Laurits Nielsen, Frederiksberg).

Deposita: Fra Brahesborg 92 bind, 236 pk. og 21 læg godsarkivalier fra tiden 1677-1923 (godsejer Bror Cederfeld de Simonsen), fra Fyens stifts lægeforening det kommunale udvalg sager, 9 pk.

Ordnings- og registreringsarbejder: I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Kerteminde, Nyborg, Sunds-Gudme herreder og Svendborg samt Hesselager, Glorup-Moltkenborg, Lehn, Taasinge, Muckadell, Lyø og Avernakø birker. Endvidere er ordnet og registreret Kerteminde, Nyborg og Svendborg kommunale arkiver samt lavsarkiver fra Nyborg. - Odense amts præstearkiver og en del præstearkiver fra Svendborg amt er gennemgået og registreret på sedler. - På læsesalen er nu fremstillet registre over viede og døde i alle fynske købstæder før 1891, i alt 15 foliobind. Om kort tid vil et tilsvarende register for Rudkøbing blive opstillet. Sedlerne for Ærøskøbing er udskrevet og vil i årets løb blive renskrevet i et foliobind. - Fra Tranekær er lånt fæsteprotokoller for grevskabet Langeland og for Holmegaard, fra Glorup fæsteprotokoller for Glorup-Anhof og for Rygaard. Hertil er udarbejdet udførlige registre til personalhistorikernes brug. Protokollerne er endvidere blevet mikrofotograferet af hensyn til landbrugshistorikere.

Kassationer: I de gennemgåede retsbetjentarkiver er kasseret 244 bind og 525 pakker, i alt 45½ hyldemeter.

Forskelligt. En brevsveksling 1781-96 mellem Catharina II af Rusland og Juliane Marie af Danmark, fundet i afskrift fra ca. 1900 i Landsarkivets tryksagssamling, i alt 35 breve, hvoraf 31 hidtil ukendte, er udgivet i »Danske Magazin« 8. række 1. bind 1959.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1959 haft et besøg på 4368 (1958: 3877), og der er på læsesalen benyttet 39.232 bind og pakker arkivalier (1958: 31.422). Der er afleveret 1206 bind og pakker, hvoraf de 192 er gaver. Der er bl. a. modtaget arkivalier fra de præster og provster i Viborg og Århus stifter samt de nørrejyske dele af Ribe og Haderslev stifter, hvis afleveringspligtige arkivalier var blevet hjemkaldt i 1958, men som endnu ikke var modtaget, fra Hørning hospital, Højbjerg skole og Asmild-Tapdrup sogneråd, arkivalier vedrørende Hammelbanen (landsretssagfører P. Eriksen, Hammel), N. M. Kromans papirer (Esbjerg Centralbibliotek), forhandlingsprotokol for Varde byråd (Varde byhistoriske arkiv), slægtsoptegnelser af lærer H. Christiansen, Skallerup (lærerinde Ellen Christiansen, Fjenneslev), fæsteprotokoller fra Høstemark (forpagter A. Bruun, Råstrup), diverse papirer af Evald Tang Kristensens samling (overbibliotekar Johs. E. Tang Kristensen), taksationsforretning for Vår (redaktør Jacobsen, Sæby), »Natbog« for Skals private vagtværn 1944-45 (fhv. forstander F. Elle Jensen, Skals) og beretning om frihedskampen på Mors (Constantin Sørensen, Nykøbing Mors).

De fleste af de nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og regi-

streret. Adskillige afleveringer fra præster er blevet indordnet, og registreringer af Ålborg, Viborg og Århus bispearkiver er blevet fortsat.

En del af Landsarkivets seddelregistraturer er blevet renskrevet på A 4-ark, der indbindes. En tidligere påbegyndt nummerering skrider støt fremad. Hver eneste protokol og pakke forsynes med et arkiv- og et løbenummer. Det første svarer til embedets faste nr. i afleveringsjournalerne. Nummereringen er dels definitiv, dels foreløbig.

Det nedsatte byggeudvalg regner med, at bygningen af det nye magasin vil kunne påbegyndes i januar 1961.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Læsesalsbesøget var 1959 1367 mod 1510 i 1958, og der er på læsesalen benyttet 15.554 bind, pakker og læg mod 18.987 det foregående år.

Den samlede tilvækst af arkivalier udgør 36 m, hvoraf de ordinære afleveringer fra embederne omfatter ca. 20 m. Fra private er bl. a. modtaget Sønderjysk Teaterforenings arkiv (ved landsretssagfører P. H. Boye Hartmann), Sct. Jørgens arkiv (ved statskonsulent Johs. Jensen), Nordslesvigsk Kvindeforenings arkiv (ved fru Margrethe Madsen), Forhandlingsprotokol for Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig 1902-20 (ved pastor Martin Hansen), Sønderjysk Skoleforenings arkiv og landstingsmand H. Jepsen Christensens privatarkiv (ved sekretær Niels Gotthardtsen), en supplerende aflevering til Sønderjysk Fonds arkiv, købmand Lorens Filskovs efterladte sager, pastor Joh. Chr. Lauterups selvbiografi (ved pastor E. Juhler), amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsens efterladte sager, pastor H. Moos' erindringer og optegnelser vedrørende Klipleve sogn samt breve fra Jomfru Fanny til ingeniør J. Maybøll, Spanien (ved Åbenrå magistrat).

En meget værdifuld gave, bestående af en stor samling bøger og piecer vedrørende hertugdømmernes nyere politiske historie, er modtaget af fhv. rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald. Med boggaven fulgte en gipsbuste af H. V. Clausen. Også 1959 har landsarkivet modtaget en del slægtstavler udarbejdede af lærer Chr. Maibøll, og af fabriksinspektør Carsten Jessen en stor maskinskreven slægtsbog omfattende hans faders slægt (indeholder bl. a. oplysninger vedrørende slægterne Hieronymus, Jedrosky og de la Motte).

Der er i årets løb udarbejdet alfabetiske registre til kirkebøger og personregistre fra Broager, Christiansfeld, Skærbæk og Østerløgum samt til Slogs og Als sønder herreders kontraktprotokoller. Ordnet og registreret er bl. a. N. A. Jensens, Alfred Torps, Hinrich Thomsens, Lorens Filskovs og H. Lausten-Thomsens privatarkiver. I Olav Christensens Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 2. udg. 1959 findes som tillæg en ved Peter Kr. Iversen udarbejdet fortegnelse over landsarkivets manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie.

Erhvervsarkivet 1958-59.

Erhvervsarkivet har i de forløbne to år modtaget ca. 8.700 bind og pakker, hvoraf alene Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger tegner sig for en fjerdedel. F. D. B. har afleveret hovedkontorets arkivalier fra 1896-1927 (nogle grupper til 1940), Nordisk Andelsforbund 1919-27, enkelte ting fra Severin Jørgensens pionertid i Kolding og Århus samt Ølstykke Brugsforenings arkiv fra slutningen af 1860'erne. Næsten lige så omfattende er en nyaflevering fra Foreningen af jyske Landboforeninger 1923-37. Denne vigtige organi-

sations arkiv optager nu 165 løbende hyldemeter og rækker tilbage til stiftelsesåret 1872; ikke mindst for studiet af husdyrbruget vil det være en central kilde. Fra Akademiet for de tekniske Videnskaber er modtaget flere supplementter til det tidligere afleverede.

Tilgangen af industriarkiver har for første gang i flere år været virkelig betydelig. Fra A/S Maskinfabrikken Titan, København, er indgået virksomhedens brevarkiv 1952-53, og fra den nu nedlagte A/S Rosenborg Brøndanstalt, København, et stort arkiv fra årene 1835-1956, der foruden at have industrihistorisk interesse, også har en betydelig kulturhistorisk værdi. Fra hovedstaden må endvidere nævnes to meget omfattende fonds, nemlig dugefabrikken Carl Flensburg & Sebbelov 1879-1947 og gardin- og tekstilfabrikken A/S Hasselbalch & Co. 1889-1953. Randers Museum har afleveret en mindre samling vedrørende Randers Dampfarveri 1912-39; desuden er modtaget arkiverne fra fiskekonserverfabrikken Chr. Hansen & Co., Kerteminde, 1911-53, forlaget papirvarefabrikken P. Blicher A/S, Kolding, 1916-19 og Århus piskefabrik 1909-25. Gennem Løgstrup produkthandel, Randers, er erhvervet arkivalier fra den nu nedlagte tobaks- og eddikefabrik F. O. Thostrup & Sønner, sammesteds, 1876-1956. Under industrien hører også Fyens Stifts Møllerforening, hvorfra Fåborg byhistoriske Arkiv har afleveret forskelligt, og Tarskov Vandmølle ved Århus, fra hvilken er indgået arkivalier fra årene 1746-1912.

For handelsarkivernes vedkommende har der for størsteparten været tale om supplerende afleveringer, nemlig fra Moses og Søn G. Melchior, København, 1916-52, Plums Handelsaktieselskab, Assens, 1940-49, Assens Apotek 1940-53 og A/S Sydjysk Trælasthandel, Kolding, 1899-1954 (efterfølger for handelshuset C. F. Müller, hvis arkiv tidligere er modtaget fra Museet på Koldinghus). Af nye i denne gruppe kan anføres købmand A. Kr. Kjeldahl, Måbjerg, 1922-52, handelshuset Ørum og Wulff, København, 1805-74, med overordentlig interessant materiale vedrørende kontakten med Island under Napoleonskrigene, købmand Chr. Olesen, Skive, 1888-1901, grossererfirmaerne Harald V. Lassen, 1881-1928, og Alfred V. Nielsen, 1933-46, begge København, og købmand P. Herskind, Århus, 1828-39.

Til samlingen af pengeinstitutter er der tillægsafleveringer til Fyens Diskonto Kasses og bankfirmaet D. B. Adlers arkiver, og desuden er modtaget arkivet fra en stor provinssparekasse, der dog indtil videre er utilgængeligt.

Af de forholdsvis sjældne håndværkerarkiver kan årene opvise tre: tømmerfirmaet Weber, Roskilde, 1830-1901, tømmermester K. Jafner, Århus, 1929-45 og blikkenslagerfirmaet Fritz Meyer, 1846-1957, det sidste med træk fra firmaets produktion af teaterrekvisitter og fra kgl. hofblikkenslager Torben Meyers liv.

Erhvervsarkivet er flere gange især i de gamle købmandsgårde truffet på mindre forsikringsarkiver; i 1959 er for første gang afleveret et større arkiv, nemlig Østifternes Brandforsikning, København, 1888-1957.

Til slut kan nævnes, at Faleks Redningskorps har fortsat sine afleveringer af abonnementssager med årgangene 1957 og 1958, at der til nu afdøde direktør Fredk. Lausens arkiv er modtaget en efteraflevering, at der fra Landsarkivet for Fyn er indgået regnskabssager fra gårdene Bjergeskovgård og Tangedgård, at Revisionskontoret for tyske Betalinger har afleveret, hvad man efter arbejdets afslutning fandt faldt under Erhvervsarkivets område, at der fra højesteretssagfører Henrik Bache, København, er modtaget faderens, hrs. N. H. Baches arkiv 1896-1945 samt endelig, at den sædvanlige store tilgang af retsbehandlede arkiver i de to år omfatter Kolding- og Bogenseggen, Frederiksværk købstad og Halsnæs birk samt andre steder spredt over Sjælland.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 2.618 bind, af hvilke størsteparten udgøres af gaver fra F. D. B., Danmarks tekniske Bibliotek og Landsarkivet for Fyn.

Af Erhvervshistorisk Årbog er 10. bind udsendt med register over samtlige årgange. Hovedartiklen L. Weber: »En tømrerslægt i 19. århundrede. Familien Weber i Roskilde«, der delvis bygger på det afleverede arkiv, er tillige udkommet som selvstændig bog. I august 1959 udsendte Ålborg Handelsstandsforening Knud Strøyberg: Ålborg Købmænds Hjælpekasse og Ålborg Handelsstandsforenings legater. Bogens købmændsbiografier er udarbejdede af Erhvervsarkivet.

Københavns Stadsarkiv.

I 1959 afleveredes til Stadsarkivet 492 bd. og 2403 pkr. arkivalier, og udlånene af arkivalier til benyttelse uden for arkivet beløb sig til 5781 stk. Arkivet havde 1548 besøgende, til hvem der blev fremtaget 9669 stk. arkivalier. Endvidere besvarede arkivet 46 skriftlige forespørgsler, hvortil benyttedes 1269 stk. arkivalier.

Af Historiske Meddelelser om København udsendtes 4 rk. V bd. hft. 7 og 4 rk. VI bd. hft. 1-5. Hæfte 1-2 af bd. VI udsendtes tillige ved overborgmesterens foranstaltning og under medvirken af Stadsarkivet som særtryk i særligt udstyr i anledning af 300-året for Københavns privilegier. Desuden medvirkede arkivet ved udstillingen »For troskab og tapperhed«, der i samme anledning afholdtes i Bymuseet.

Det fotografiske atelier har - hovedsagelig for andre kommunale institutioner - foretaget 21.968 stk. optagelser og 4.150 stk. forstørrelser m.v.

Stadsarkivet å-jourfører en avisudklipsamling vedrørende væsentlige begivenheder og forhold i hovedstadens historie. Denne samling blev forøget med 729 udklip.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1959 har der fra stadsarkivet været foretaget 2.606 udlån, medens antallet af øvrige ekspeditioner (afgivelse af oplysninger, undersøgelser o.lign.) har været 4.303. Tilgangen af arkivalier (enkelt-sager, bind og pakker) var 9.304, medens arkivet besøgte af 910 mennesker. Arkivet omfatter nu ca. 3.300 løbende hyldemeter.

Der er i årets løb kasseret ca. 7 tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinjer.

Inden for rammerne af en beskæftigelsesforanstaltning foregår stadigvæk udarbejdelsen af et personregister, omfattende alle frederiksbergske borgere fra 1868-1923. Dette arbejde sker på grundlag af de for det nævnte tidsrum bevarede skatte- og mandtalslister.

Det kgl. Bibliotek.

I bibliotekets forhal har der i 1959 været afholdt en række udstillinger, hvoraf kan nævnes mindeudstillinger for digterne Fr. Paludan-Müller, Knut Hamsun og Fr. Schiller. Den sidstnævnte viste bl. a. Schillers forbindelse med Danmark, f.eks. gennem originalbreve fra Schiller til Jens Baggesen og Ernst Schimmelfmann. Stormen på København 11. februar 1659 markeredes med en udstilling, hvor der fremvistes mange portrætter og prospekter, en række samtidige småtryk og beretninger foruden en del materiale, som Tøjhusmuseet og Rigsarkivet havde stillet til rådighed. I anledning af 75-årsdagen for Christiansborgs brand 3. oktober 1884 afholdtes en udstilling, hvor man fremlagde mate-

riale om branden og dens virkninger i form af billeder, bøger, aviser og arkiv-sager. Bl. a. vistes »Nationaltidende« med Herman Bangs berømte artikel, blade med polemiske artikler, skillingsviser, memoirer og mange fotografiske detail-billeder af slottet umiddelbart efter branden.

Af håndskriftsafdelingens nyerhvervelser kan nævnes: Breve fra Charite Paludan-Müller til hendes svoger, professor Christopher Hansteen i Christiania og andre medlemmer af familien samt diverse andre breve og manuskripter familien Hansteen vedrørende. H. Friis-Petersens to stamtavler: Familien Friis fra Skanderborg og Familien Friis fra Gjesing. Breve fra grosserer Andreas Buntzen til hans søn den senere læge Georg Buntzen. En samling breve fra Just Mathias Thiele til hans svoger, pastor Chr. Holten. Pastor Villh. Topsøes og hustru Frederikke, f. Halls arkiv, der rummer 8000 familiebreve. Rudolf Simonis: Genealogi över släkten Lamm 1942. Fhv. politimester i Kerteminde, Vilhelm Frederik Wolls efterladte papirer omfattende personalia, familiebreve og privat korrespondance. Breve til højskoleforstander, pastor Helge Hostrup og hustru Astrid, f. Bojsen, væsentligst fra forældre (faderen var digterpræsten J. C. Hostrup) og slægtninge. Pastor Alfred Hjalmar Elmquist (1819-1892): Tilbageblik.

Af kort- og billedsamlingens accession, der omfatter 48.324 numre fordelt på 655 poster, kan fremhæves: 200 billeder af Herman Bang og hans kreds. 283 stik af danske og udenlandske portrætter købt af antikvar v. Diepenbroeck-Grüter, Fechenburg, 600 topografiske fotos købt på auktion hos Hee og ca. 800 portrætter og topografiske billeder samt ca. 6000 udenlandske postkort købt af kunsthändler Spardahl. Portrætsamling fra boet efter forfatteren Anders W. Holm (fra dennes redaktørtid ved Verdens-Spejlet 1904-07). Fra British Museum er erhvervet 2017 moderne kortblade over England i 1:25000.

Dansk forfattermuseum. På et møde 9. november 1959 i Nationalmuseet blev planerne om at oprette et dansk Forfattermuseum forelagt for offentligheden. Museet, som endnu ikke er endeligt stiftet, skulle have til formål at få optaget forfatterfilm, indsamle og optage lydbånd med danske forfatters stemmer og endvidere stimulere de bestræbelser, der gennem mange år har været udfoldet for at indsamle det 20. århundredets danske forfatters manuskripter, breve, billeder m. v.

Statsbiblioteket i Århus 1958-1959.

I Statsbibliotekets håndskriftsamling er bl. a. indgået følgende: Lektor Svend Gundels brevsamling indeholdende ca. 340 breve til lektor Gundel og 35 breve til fru Misse Gundel især fra danske forfattere, skuespillere og litteraturhistorikere. - Afskrift fra ca. 1950 af Skanderborg lens jordebog og Øm klostets jordebog. - H. Friis-Petersen: Supplement til Studenterne ved Københavns Universitet 1479-1880 (1958). - H. Friis-Petersen: Edsbog for Degne i Aalborg Stift 1772-1860 (1958). - H. Friis-Petersen: Kollatser for Skolelærere i Sjællands Stift 1804-1834 og 1841-1854 (1956). - H. Friis-Petersen: Kollatsbreve for Degne i Aarhus stift 1796-1819 (1958). - H. Friis-Petersen: Lærere og Kirkesangere i Ribe Amt i Aaret 1834 m. m. (1958). - H. Friis-Petersen: Degne og Skolelærere i Sønderjylland (1956). - H. Friis-Petersen: Kollatser for samtlige Degne i Fyns Stift 1786-1875 (1956). - H. Friis-Petersen: Familien Friis fra Skanderborg (1959). H. Friis-Petersen: Familien Friis fra Gjesing (1959). - H. Friis-Petersen: Dimittender fra danske Skolelærer-Seminarier samt Privatister 1781-1880 (1958).

Endvidere er pastor L. Hertels store brevsamling, især vedrørende ydre mission, blevet omordnet med bistand af sognepræst Knud Gjesing, Studsgård.

Stednavneudvalget (Institut for navneforskning).

Publikationer. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter« og »Svendborg Amts Naturnavn«, hvoraf en del er sat og korrekturlæst. Der forberedes tre publikationer »Odense Amts Bebyggelsesnavne«, »Ringkøbing Amts Stednavne« og »Færøernes Stednavne« samt en retskrivningsliste for Ringkøbing Amt. En retskrivningsliste for Færøerne er behandlet af udvalget og sat og korrekturlæst og vil snart udkomme.

Optegnelser. I Hjørring amt har lektor A. Espegård optegnet Hune s. i Hvetbo h., Tværsted s. i Horns h., Skallerup og Tornby sogne i Vennebjerg h. I Tisted amt har cand. mag. G. Albøge optegnet Hvidbjerg, Søndbjerg, Lyngs og Odby sogne i Revs h. og lektor Espegård Hjørtedal s. i V.-Han h. I Ålborg amt har prof. Kr. Hald optegnet Skibsted, Lyngby, Torup, Siem, Solbjerg og Bælum sogne i Hellum h., samt Als og Astrup sogne i Hindsted h. I Århus amt har dr. Kr. Møller optegnet Tyrsting, Grædstrup, Vinding, Bryrup, Føvling og Ring sogne i Tyrsting h., Endelave, Hornborg og Hvirring sogne i Nim h. og Tunø sogn i Ning h. I Odense amt har dr. Kousgård Sørensen optegnet sognene Dalum og Stenløse i Odense h.

Dansk Folkemindesamling.

Som meddelt i sidste års beretning er Folkemindesamlingen nu delt i to afdelinger, hvoraf 1. afdeling stadig har til huse i Det kgl. Bibliotek, medens 2. afdeling (den folkemusikvidenskabelige afdeling) er installeret i lejede lokaler i Torvegade 47, København, hvor også Nordisk Institut for Folkedigtning har lokaler.

1. afdeling. Der er modtaget ca. 1500 blade originaloptegnelser, indordnet i de voksende samlinger af folkeviser, folkemelodier, folkeeventyr, folkesagn og folketro, rim og lege, ordsprog og gåder, festsik og folkeliv. Ca. 1300 blade avisudklip er indordnet i de tilsvarende udklipssamlinger, ikke mindst i gruppen Moderne byfester. Samlingens bogsamling er forøget med ca. 130 bind og ca. 200 hefter og særtryk. Billedsamlingen er forøget med ca. 150 fotografier og andre billeder. Dansk Folkemindesamling har endvidere som gave bl. a. modtaget skillingsviseproducenten Julius Strandbergs dagbøger fra 1863-1902 (5 bind), skovfoged A. F. Vald. Seiers manuskript Rønne-Borgere og apoteker H. Brandts samlinger vedr. Fåborg. Afskrivningen af både det ældre og nyere indkomne materiale er intensiveret, og man har fortsat udsendelsen af Spørgsmål fra Dansk Folkemindesamling, større og mindre spørgelister dækkende samlingens arbejdsområde. En registrant over ældre fester i nyere tradition (1939 ff) er påbegyndt, og »landbokartoteket«, der skal tjene som kommentarstof til den trykte og utrykte folkemindelitteratur, er blevet yderligere udbygget. Dansk Folkemindesamling har besvaret ca. 200 inden- og udenlandske forespørgsler, og det bør nævnes, at bogsamlingen er blevet omordnet.

2. afdeling. Indsamlingsarbejdet ved hjælp af båndoptager er fortsat og udbygget. I januar-februar blev foretaget en indsamlingsrejse til Færøerne med støtte af Dansk-Færøsk Kulturfond og ved samarbejde mellem Dansk Folkemindesamling og Danmarks, Norges og Sveriges radiofonier; ialt indspilledes henved 1000 numre: kvad og kæmpeviser, lyriske viser, rim og remser, kingotoner og religiøse folketoner. I Øst-Himmerland og på Fanø er foretaget syste-

matisk indsamling af viser og spillemandsmusik; ialt er her indspillet ca. 300 plus 150 numre, i Øst-Himmerland til dels ved samarbejde med Danmarks Radio. Den i 1958 påbegyndte indsamling af folkelig visesang især på Nørrebro blev fortsat, men er nu foreløbig afsluttet; ialt er her i 1958-59 indspillet ca. 1500 numre; bearbejdningen af dette materiale sker med støtte fra tipsfonden. Endelig er der foretaget lejlighedsvis indspilninger forskellige steder i landet og i København. Aflæsning og bearbejdning af det indspillede materiale gennemføres i størst muligt omfang, idet det anses for nødvendigt, at dette sker snarest muligt efter indspilningen for at muliggøre indsamling af supplerende oplysninger.

Størsteparten af Folkemindesamlingens fonografoptagelser fra 1902 og fremefter er overført til bånd; overføringen har dog foreløbig karakter, idet der her i landet ikke rådes over specielt overføringsudstyr af tilstrækkelig kvalitet. Finregistreringen af det historiske vise- og melodimateriale er fortsat; der er således udarbejdet en fuldstændig meddelelregistrant over samtlige originale melodioptegninger i E. T. Kristensens egne samlinger. Endvidere er påbegyndt en topografisk og kronologisk registrering af spillemandsbøgerne. Fremdeles har den genoptagne udgivelse af melodierne til Danmarks gamle Folkeviser medført en mere pålidelig registrering af det i denne forbindelse relevante materiale. Den i 1958 på det nordiske folkemusikforsker møde i København drøftede kopiering og mangfoldiggørelse af de ældre melodioptegninger ved hjælp af off-set duplikering er påbegyndt, foreløbig i forbindelse med E. T. Kristensens samlinger.

Endelig har der været nogen aktivitet i forbindelse med planerne om udbygning af folkemusikarbejdet i musiketnologisk retning; således er registreringen af hjembragt materiale fra Sardinien foregået i samarbejde med Folkemindesamlingen, ligesom registreringen og bearbejdningen af materiale fra Kuwait og Bahrein samt fra Jugoslavien påregnes foretaget i samarbejde med Folkemindesamlingen.

En foreløbig rapport over afdelingens virksomhed er trykt i »Arv« 1959.

Nordisk Institut for Folkedigtning.

Instituttet begyndte sin virksomhed 1. april 1959 som et fællesnordisk institut med støtte fra Danmark, Finland, Norge og Sverige. Institutets første opgave er at tilvejebringe registre og materialesamlinger omfattende folkedigtningen (eventyr, sagn, viser, gåder o. s.v.) i de nordiske lande, med hensyntagen til de til Norden grænsende lande. Af sådanne er foreløbig modtaget: typefortegnelser over trykt og utrykt materiale i Dansk Folkemindesamling (København), Folkliivsarkivet (Lund), Nordiska Museet (Stockholm) og Landsmålsarkivet (Uppsala); kopier af utrykte eventyr i Dansk Folkemindesamling, Varberg-museet, Nordiska Museet, »Liungmansamlingen« (Sydsverige); fotokopi af de islandske eventyr; afskrift af E. T. Kristensens samlinger af sagn, rim og remses. Herudover er fra det i sin tid planlagte Internationale Eventyrinstitut overtaget ca. 20.000 sider, omfattende forfatter- og typeregistre. Desuden skal instituttet aflaste de lokale arkiver m. h. t. besvarelse af forespørgsler fra ind- og udland. I »Arv« 1958, p. 165 ff er nærmere redegjort for dets oprettelse og arbejdsplaner. I det første år har man især bestræbt sig på at tilvejebringe et håndbibliotek, hvilket har været muligt ved store gaver fra deltagerlandene, og på at fastlægge instituttets arbejdsmetoder. Foreløbig vil man især arbejde med visse sagn- og visetyper, men derudover udføres for instituttet flere arbejder i de lokale arkiver.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1959 udsendt: Anders Bæksted: Besættelsen i Tisted 1696-98, 5. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af museumsforstander H. P. Hansen, Herning, og arkivar Laurits Bødker, samt 3. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur (1957) ved Laurits Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie.

Selskabet har i 1959 udsendt to bind, nemlig Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid I, udgivet ved C. Rise Hansen, og Det kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I, udgivet ved Troels Dahlerup. Arbejdet med de øvrige i tidligere beretninger nævnte udgaver fortsættes.

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1959 videreført de igangværende rækker af Ældre Danske Tingbøger. Udgaven af Herlufsholms birks tingbøger 1616-19, 1630-33 er afsluttet med udsendelsen af 6. hefte af 2. bind. Af Aasum herreds tingbøger er udsendt 1. hefte af 3. bind (1645-48). Af Sökkelund herreds tingbøger er udsendt 4. hefte af bindet for 1628-30, 5. og sidste hefte kan ventes udsendt i nærmeste fremtid. Udvalget forhandler i øjeblikket med de storkøbenhavnske kommuner med henblik på en fortsættelse af udgaven frem til 1637.

Udgaverne af Aarhusgaard og Aakær lens jordebøger 1544 og af Sørbymagle-Kirkerups begravelsesliste 1646-91, 1717-31 er nu gået i trykken. De understøttes henholdsvis af Carlsbergfondet og af Statens almindelige Videnskabsfond. Registreringen af adkomstdokumenter 1513-59 er fortsat som planlagt.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1958-1959.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Registrant over N. F. S. Grundtvigs papirer IV-XVIII (duplikeret) (fortsættes). Danmarks gamle Landskabslove. Tillæg til bind IV, Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler. Udgivet af Erik Buus. Den plattske tekst af Thords Artikler udgivet af Peter Jørgensen, 3.-4. hæfte (fortsættes). Dansk-svensk ordbog af Bertil Molde under medvirken af Niels Ferlov. Mindeord om Carl S. Petersen. Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1809-1829, IV. 1 (fortsættes). Steen Steensen Blicher: Digte og Noveller I-II. Udgivet af Johs. Nørvig under medvirken af Carl S. Petersen (2. opl.). Ordbog over Danmarks Plantenavne I. Udgivet ved Johan Lange (fortsættes). Niels Møller. Valdemar Vedel. Brevveksling 1885-1915. Udgivet ved Knud Bøgh.

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve er udsendt 1. række, 4. bind, omfattende tiden 1200-1210, udgivet af Niels Skyum-Nielsen. Endvidere af Diplomatariet 3. række, 1.-2. bind omfattende tiden 1340-1347, udgivet af C. A. Christensen og Herluf Nielsen, de tyske tekster af Peter Jørgensen, og det tilsvarende bind af Danmarks Riges Breve, udarbejdet af C. A. Christensen og K. Friis Johansen, de tyske tekster af H. Bach.

Institut for Dansk Kirkehistorie.

Studiekredsene over emner fra dansk kirkehistorie er fortsat. Dette arbejde er blevet effektiviseret ved hjælp af en moderne Banda-duplikator; i efterårssemestret er således ca. 30 afhandlinger blevet duplikeret og rundsendt til

øvelsesdeltagerne. - I Institutts foredragsserie arrangeredes i marts 1959 i samarbejde med Theologisk Forening et foredrag af pastor Hejselbjerg Paulsen, Fjelstrup, omhandlende »Sønderjyds kirkelivs betydning for dansk kirkesang«.

Instituttet har i årets løb modtaget en del gaver, dels en samling portrætter af kendte kirkemænd (fra biskop, dr. theol. N. M. Plums bo), dels både større og mindre boggaver fra private og institutioner. Den største og mest værdifulde gave var imidlertid de ca. 40 kasser bøger, som Instituttet fik testamenteret fra prof., dr. theol. J. O. Andersens bo. Et stort antal vigtige opslagsværker (f. eks. Bibliotheca Danica) og kildekrifter er således indgået i samlingerne.

Som sjette bind i serien »Kirkehistoriske Studier udgivet af Instituttet for Dansk Kirkehistorie« er i 1959 udkommet N. O. Jensen: Luthers Gudstro.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

I 1959 kunne Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv fejre sit 50 års jubilæum, der blev markeret bl. a. ved udsendelsen af en lille tryksag, som kort berettede om institutionens udvikling fra årene i Kompagnistræde til tiden på Hjalmar Brantings Plads. Bestyrelsen benyttede jubilæet til at fastslå, at den plads, der er til rådighed i huset og i de lejede kælderlokaler, er ganske utilstrækkelig for en hensigtsmæssig og forsvarlig opbevaring ikke mindst af arkivalierne, og man havde derfor ladet udarbejde planer for en tilbygning til huset, og for øjeblikket undersøges de økonomiske muligheder, der måtte være for at realisere disse tilbygningsplaner.

I jubilæumsåret har man iøvrigt fulgt de sædvanlige retningslinier for arbejdet. Der er fra en lang række enkeltpersoner og institutioner indkommet værdifulde arkivalier. Takket være økonomisk støtte fra Det kgl. Bibliotek har det været muligt at ordne og registrere afdøde undervisningsminister Hartvig Frisch' store brevsamling. I anledning af 60-året for lockouten i 1899 blev der på arkivet fra den 8. maj arrangeret en udstilling, der fortalte om denne store arbejdskamp.

Bogbestanden er i årets løb blevet forøget med 974 bind. Antallet af løbende aviser og tidsskrifter er nu: Aviser 30, fagblade 87 og tidsskrifter 362.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

Hovedvægten er i årets løb lagt på at indrette en udstilling over pressens almindelige udvikling; til dette formål er der anskaffet et meget stort antal fotokopier af genrebilleder, karikaturer, tryksager og aktstykker, ligesom der er udarbejdet en snes kort og grafiske fremstillinger (stort set efter nye undersøgelser). Til samlingerne er iøvrigt indgået 167 numre. Håndbiblioteket er blevet forøget bl. a. med en gave fra Folketingets bibliotek omfattende Den Danske Rigsdag I-VI, Den parlamentariske kommissions betænkning I-XIV og tyve årgange af rigsdagsårbogen. Fra postvæsenet er modtaget Indenrigsk avisfortegnelse 1898-1955. En større mængde aviser er indkommet som gaver (særlig fra Det kongelige bibliotek og Statsbiblioteket i Århus); af indbundne bl. a. Fædrelandet 1862-67, Berlingske Tidende 1848-51, Københavns flyvende Post 1827-30, Randers Amts Avis 1832 og Den cimbriske Mercurius 1822-23. Af Akademisk Antikvariat er indkøbt en samling, som omfatter enkeltteksemplarer af de fleste dagblade ca. 1850-1914. Samlingen af jubilæumsnumre er forøget med 11 stk. Af breve er modtaget mindre samlinger skrevet til redaktør Holger

Bernild og redaktør Louis Schmidt; desuden enkelte breve fra Cl. Rosenhoff, Frejlif Olsen og Cavling. Tilsagn om en større samling efter redaktør Andr. Winding er indgået. Af indkomne manuskripter kan nævnes redaktør Larsen-Ledets til »Ung journalist«. En vigtig nyerhvervelse er råmateriale (de udfyldte spørgeskemaer og beregningerne) til pressetællingerne i 1902 og 1925 (udførligere omtalt i vort årsskrift juni 1959). Arkivet over løbende pressemeddelelser om presse, radio og TV er videreført.

Institut for dansk Dialektforskning (Udvalg for Folkemaal).

Instituttets arbejde har i efteråret 1959 været sinket og besværliggjort en del som følge af indretningen af og indflytningen i de nye lokaler, som instituttet har fået stillet til rådighed af Københavns Universitet. Flytningen af samlinger skete ad flere gange og blev stort set foretaget af medarbejderne selv, og de nye lokaler i St. Kannikestræde 13, 1. sal blev delvis taget i brug i slutningen af 1959.

Samtidig har institutionen ændret navn til Institut for dansk Dialektforskning, og dets samlinger er nu tilgængelige under den nye adresse hverdage kl. 12-15.

Publikationer. Ømålsordbogens redaktion er videreført således, at bogstaverne *b-c* er færdigredigerede, *a* er i alt væsentligt færdigt og *d* er påbegyndt. I Udvalg for Folkemaals Publikationsserie A er udsendt Nr. 15: Ella Jensen, Nordsamsisk. Undersøgelse af Udtrykssystemet, Nr. 17: Gunhild Nielsen, Musikalsk Accent i Rønmøålet, Nr. 18: Børge Andersen, Rønnemålet. En strukturalingvistisk analyse af udtryksplanet i en bornholmsk dialekt, og Nr. 19: Kristen Møller, Leksikologi og leksikografi.

Af spørgemateriel er udsendt Ømålsordbogens Spørgelister Nr. 7 og 8 til ca. 100 faste meddelere og til provinsbladene.

Indkomne Optegnelser. Hver af de nævnte spørgelister har givet en forøgelse på ca. 2000 ordsedler, hvortil kommer besvarelser af ældre spørgelister, fx. Kr. Møller: Husdyrenes røgt (1957) og Peter Skautrup: Møllen (1932). Af de jyske samlinger er udskrevet ca. 2500 sedler, hvortil kommer nyoptegnet materiale fra optegnelsesrejser og båndaflysninger ca. 5500 sedler.

Manuskriptsamlingen er forøget med 2 numre (Acc. Nrr. 197-198). *Håndbiblioteket* er ved køb og gave forøget med ca. 200 bøger og hefter, og *Lydarkivet* er forøget med en række lydbånd med dialektprøver fra Lolland, Sydvestsjælland og sognene: Vonsild, Frøslev, Stepping, Nr. Onsild, Karls og Taps i Jylland.

Rejser. Poul Andersen har foretaget en række kortere optegnelsesrejser til Fyn og Stevns samt til Samsø. Kristen Møller har på en række rejser foretaget optegnelser, især vedr. fiskeri, i Gilleleje, Hornbæk, Hornsherred, Agersø, Skelskør og Korsør. Chr. Lisse har besøgt meddelere på Møn, Falster og Østlolland (delvis i forbindelse med båndoptagelser), Inger Ejskjær har foretaget optegnelser på Samsø og Ella Jensen en række optegnelsesrejser til Jylland (Frøslev, Nr. Onsild og Bjerre herred, det sidste sted delvis sammen med stud. mag. Bent Jul Nielsen, der er sat i gang med en større optegnelse dér).

Lokalhistorisk forskning i England og Wales

Af *John Higgs*

I betragtning af vore rigers høje ælde er det påfaldende, hvor lidt vi i industrialismens tidsalder har beskæftiget os med vor fortid. Selv en overfladisk betragtning af forholdene viser, at den lokalhistoriske forskning i England og Wales først og fremmest karakteriseres ved en udtalt mangel på organisation. Flere hundrede foreninger trives side om side, tilsyneladende uden fælles målsætning. Vi har mange forskellige egnshistoriske sammenslutninger, hvoraf nogle beskæftiger sig med historie, andre med arkæologi. Og endelig har vi en mængde gamle antikvariske selskaber, som i de seneste år hovedsagelig har arbejdet med lokalhistoriske emner. Jeg har præsteret inden for ét og samme grevskab at holde foredrag over samme almindelige lokalhistoriske emne i ikke mindre end tre forskellige foreninger, som ikke står i nogen forbindelse med hinanden, og som hver for sig udretter et vigtigt arbejde.

En nøjere betragtning af forholdene viser, at der inden for lokalhistorikernes kreds er delte meninger om det rette formål med lokalhistoriske undersøgelser overhovedet. Nogle følger R. B. Pugh, når han i sin bog *How to Write a Parish History* udtaler: »Ved en grundig udforskning af de enkelte egenes historie kan der fremskaffes sikre oplysninger om Englands historie, det England, som består af alle disse forskellige egne.« Lokalhistorikeren skal med andre ord fremskaffe materiale, der tjener til belysning af rigshistorien. En stadig voksende kreds af historikere – til hvilken jeg i øvrigt selv hører – hylder imidlertid den målsætning, som for nylig blev fremsat i en afhandling af dr. H. P. R. Finberg, lektor i engelsk lokalhistorie ved universitetet i Leicester: »Lokalhistorien har sine egne emner, forskellige fra rigshistoriens både i tid og rum. Lokalhistorie, rigshistorie og international historie kan afbildes som koncentriske cirkler, og lokalhistoriens cirkel er ikke mindre fuldkommen end de andre, selv om den er omgivet af og indeholdt i de andres cirkler«. Dermed være ikke sagt, at lokalhistorikeren ikke fra tid til anden kan fremdrage materiale, som kan være af betydning for rigshistorien, ja endog for den internationale historie, men dette bør ikke være hans primære mål; han bør studere sit emne for dets egen skyld. Mange af os tror, at lokalhistorikeren først og fremmest bør sætte sig for at udforske de enkelte små samfunds histo-

rie *per se* og ikke bekræfte eller afkræfte andres mere generelt fremsatte teorier. I denne forbindelse må det nævnes, at de fleste af vore lokalhistorikere er amatører, som næppe er i stand til at forfølge et mål af mere krævende karakter.

Under alle omstændigheder er der stor forskel mellem på den ene side en gruppe af begejstrede mennesker, som bruger deres fritid til at samle på avisudklip, som belyser deres landsbys historie, og på den anden side den erfarne uddannede historiker, som f. eks. ved hjælp af de angelsaksiske privilegier eftersporer den sandsynlige forbindelse mellem et angelsaksisk samfund og det forudgående romerske samfund. Det er rimeligt, at der består denne forskel. Den førstnævnte kategori af mennesker giver sig næppe af med emnets mere teoretiske sider, men derfor er det netop vigtigt, at erfarne historikere så at sige leder disse mennesker hen mod emner, hvor de med deres levende interesse kan udrette nyttigt arbejde. Undertiden arbejder faghistorikere og amatører direkte sammen om løsningen af en konkret opgave, f. eks. ved efterforskningen af en forsvunden middelalderlandsby, hvis udstrækning og hele karakter ønskes klarlagt. Det kan ske på den måde, at arbejdet ledes af en universitetslærer, mens lokale amatører udfører de egentlige undersøgelser på stedet.

Den lokalhistoriske forskning i England og Wales har gjort store fremskridt siden krigen, men den dag i dag står meget arbejde tilbage, og på mange felter er undersøgelserne kun netop lige påbegyndt. I de allersidste år er der hos offentligheden opstået en almindelig interesse for hjemstavns historie, og hvor der ikke i forvejen fandtes lokalhistoriske sammenslutninger, blev sådanne oprettet. Det skal dog samtidig slås fast, at mange af de »gamle« selskaber og foreninger ud over hele landet udfører et fortrinligt arbejde og har gjort det i mange år. Den første klare tilkendegivelse af, hvilken betydning man tillagde lokalhistorien, fremkom så tidligt som i 1908, da det i en betænkning, udgivet af Undervisningsministeriet, blev udtalt: »Det er vigtigt, at man i enhver skole retter opmærksomheden mod byens historie«. Virkningen af denne betænkning blev nærmest lig nul, for i mange år fortsatte skolernes historieundervisning i de vante baner med konger, krige og parlamenter, men der var dog nogle, der blev klar over, at kendskab til stedets historie kunne gøre det lettere for barnet at forstå sine omgivelser. Samme år, i 1908, havde en af vore største nulevende historikere, Sir Frank Stenton, et forskningsstipendium angående engelsk lokalhistorie ved universitetskollegiet (nu universitetet) i Reading, og dette universitet blev endnu en gang banebrydende, idet man i 1951 oprettede det første universitetsmuseum på dette område, *Museum of English Rural Life*. Universitetet i Leicester oprettede som det første en permanent lærestol i lokalhistorie, da det i 1947 grundlagde en afdeling for engelsk lokalhistorie.

I årene herefter har mange universiteter påbegyndt en lignende under-

visning, ligesom de yder hjælp og vejledning til lokalhistoriske studier ved ansættelse af lokalhistoriske lærerkræfter i deres *extra-mural departments* (folkeuniversiteter). Docenterne ved denne folkeuniversitetsundervisning leder kursus for »halvdags-studerende« i den egn, der omgiver universitetet, samtidig med at de leder og udfører arkæologiske udgravninger inden for det samme område. Med årene vil universiteterne på denne måde komme til at spille en stadig voksende rolle ved at give opmuntring til lokalhistoriske undersøgelser, og i de allernærmeste år vil der sikkert blive en tiltagende universitetsundervisning på dette område, således at de kommende årgange af lærere vil være adskilligt bedre egnede til at udføre, hvad Undervisningsministeriet anbefalede i 1908.

Kulturformerne har naturligvis været forskellige fra egn til egn, og inden for den enkelte egn er lokalhistorikeren stillet over for en uendelighed af opgaver. Den Cotswold-landsby, hvori jeg bor, Enstone, er et godt eksempel herpå. Grænsende op til mine marker står en 10 fod høj forhistorisk sten, rejst af det samme fortidsfolk, som rejste Stonehenge på Salisbury Plain. Deraf er byens navn kommet, omend vi ikke ved, om det er personen *En's* sten eller det simpelthen betyder *en* sten. Hvordan stednavnet end skal tolkes, så levede der dog her et blomstrende folk i yngre stenalder. Også romerne har optrådt i disse egne; vi har ganske vist ikke nogen minder om romertiden i vor landsby, men ikke ret langt borte er der ruiner af romerske villaer og bebyggelser. Der findes angelsaksiske privilegier fra det 7. og 8. årh. for nogle af egnens lokaliteter, og sognekirken har en døråbning fra denne periode. I middelalderen hørte denne landsby – sammen med talrige andre på egnen – ind under det store Winchcombe Abbey, som lå en snes miles borte på den anden side bakkerne. Klosters privilegier og breve giver os god besked om egnens historie i denne periode. Senere – formodentlig ved Henrik 8.'s sækularisering af klostrene i det 16. årh. – kom dette sogn med alle dets landsbyer over på to store godsejeres hænder, og efterkommere af disse ejede jorden helt frem til begyndelsen af indeværende århundrede. Den jord, jeg nu dyrker, tilhørte igennem tre århundreder familien Lee, som af Karl 2. blev udnævnt til jarler af Litchfield, og kongen kom ofte på besøg her. I det 17. årh. var stedet berømt for sine smukke springvand, som en driftig håndværker havde skabt med et lille vandløb som energikilde. Byens store skrummel af en kro blev til på denne tid for at give husly til de mange mennesker, som strømmede hertil for at se springvandene, og da springvands-tiden var ovre, levede den videre som en vigtig kro på landevejen fra Oxford til Stratford-upon-Avon. Landevejen nordud var berøgtet i det 18. årh. for de landvejsrøvere, som holdt til her og jævnligt overfaldt de rejsende. I det samme århundrede byggede den velkendte arkitekt Gibb for familien Lee det store herresæde, som ligger der endnu.

Min gård med dens store firkantede marker blev oprettet af Lee-fami-

lien i begyndelsen af det 19. århundrede, da hele landsbyen blev udskiftet og indhegnet i henhold til en af parlamentet vedtagen lov. Familien Lee's papirer opbevares i *Oxford County Record Office*, og blandt disse kan man finde regnskaber for driften af denne ejendom i slutningen af det 19. århundrede. Og sådan kan man blive ved helt op til vore dage. Sognekirken står som et minde over alle, der har levet og virket her lige siden angelsaksernes dage, og en undersøgelse af kirken giver os ikke så lidt af hele sognets historie. Der er mange smukke huse fra det 16. og 17. årh., og endnu lever der mænd, som har pløjet med okseforspand. Den ene af vore herregårde er nu et jesuiterseminarium, og den anden er indrettet til et engelsk-amerikansk mødecenter. Biler og lastvogne suser afsted på den samme snoede hovedvej, hvor forhen det 17. århundredes diligencer færdedes. Og denne landsby er blot én blandt mange, men den viser på udmærket måde, hvilket rigt materiale lokalhistorikeren har at øse af, og hvilken rig belønning der venter ham.

Enstone's historie er ganske godt behandlet, men der er stadig langt igen, og derfor har vi en lille forening ved navn *Enstone Local History Circle*. Den har omtrent 40 medlemmer ud af en befolkning på ca. 1000, og de fleste af medlemmerne kommer regelmæssigt til møderne. Foreningen ledes af en lille bestyrelse, der tilrettelægger årets program, og møderne afholdes især i vinterhalvåret som aftenmøder i de forskellige medlemmers hjem. Der er ikke knyttet nogen faghistoriker til foreningen (jeg kommer der kun nu og da); det er en ren og skær amatør-sammenlutning, som imidlertid udfører et godt og betydningsfuldt arbejde med at fortælle om egnens historie og få folk til at have øjnene med sig og eventuelt optegne oplysninger om den egn, hvor de bor. Foreningen udgiver ikke noget tidsskrift, men den arrangerer fra tid til anden egns-historiske udstillinger til glæde og gavn for landsbyens indbyggere. Under-tiden histår den grevskabsøvrigheden i Oxford med at fremskaffe oplysninger om dette eller hint emne, som man dér arbejder med, f. eks. om udbredelsen af en bestemt hustype eller om forekomsten af fortidsminder inden for sognet. De foredrag, som foreningen afholder, er ikke højvidenskabelige, men de er meget oplysende. Senere på året skal jeg i mit hjem underholde medlemmerne med et lysbilled-foredrag om de nordiske folkemuseers arbejde; en anden aften vil en bibliotekar fra Oxford holde foredrag i sognekirken om dennes historie, og måske kommer lederen af grevskabsarkivet og fortæller om det egns-historiske kildemateriale, som opbevares i grevskabsarkivet. En anden vil give nærmere oplysninger vedrørende en avisudklipskonkurrence, som en lokal avis har arrangeret, eller medlemmerne kan i egne biler foretage en udflugt til et par herregårde i nærheden. I de sidste år har medlemmerne opdaget en nedlagt middelalderlandsby nede i dalen. De blev under dette arbejde assisteret af en sagkyndig, og man tog luftfoto-grafering til hjælp.

Herved er der fremskaffet materiale af den største værdi for den videnskabelige forskning.

Foreninger som denne er det grundlag, hvorpå alt lokalhistorisk arbejde i landdistrikterne udføres. Naturligvis har de højst forskellige medlemstal; vores forening er en af de mindre, og i kontingent betales der kun 2 s. 6 d. (ca. 2,50 kr.) om året. Andre foreninger sigter noget højere; de dækker et større område, har et større medlemstal og et kontingent på måske 1 pund – med det resultat, at de kan udsende skrifter, der beretter om deres arbejde. Nogle af disse foreninger har et rent arkæologisk tilsnit – og har haft det fra begyndelsen – men i den seneste tid har der hos disse foreninger været en tendens til at udvide virkefeltet til også at omfatte andre sider af lokalhistorien.

Inden for det enkelte grevskab yder et lokalhistorisk råd hjælp til de forskellige foreninger, og dette råd virker samtidig som bindeled de enkelte foreninger imellem. Der er til dato endnu ikke oprettet sådanne råd i hvert eneste grevskab, men vi håber, det vil ske inden længe. Disse råd har ikke nogen kontrollerende myndighed over de enkelte foreninger, de yder blot en håndsrækning. Kontorlokaler og en forretningsfører (normalt kun halvdags-) stilles i almindelighed til rådighed af det råd, der beskæftiger sig med forholdene i de enkelte landbrugssamfund i grevskabet (Rural Community Council). Et sådant råd findes i hvert grevskab. Staten stiller de nødvendige pengemidler til disposition gennem et nationalt råd, og rådene skal drage omsorg for, at visse samfundsmæssige opgaver tages op i landdistrikterne. Udover det lokalhistoriske arbejde beskæftiger rådet sig f. eks. også med teater, musik, husflid og al anden samfundsbetonet virksomhed ude på landet. I det lokalhistoriske råd sidder såvel medlemmer, udpeget af det offentlige, som repræsentanter for de egnshistoriske foreninger. Nogle af medlemmerne er faghistorikere, som kan give faglige råd. Dets arbejde går bl. a. ud på at koordinere undersøgelser af særlige emner, f. eks. bygningsundersøgelser, og det står derfor til stadighed i forbindelse med de enkelte egnshistoriske foreninger. Rådet i Oxfordshire er for øjeblikket i færd med at fuldende en gennemfotografering af alle grevskabets bygninger af historisk interesse. Rådet står også i forbindelse med de forskellige landsomfattende institutioner, som ønsker at få oplysninger om særlige spørgsmål, og det sender en gang om året repræsentanter til et landsmøde i London.

Det lokalhistoriske råd er også i stand til at lægge pres på den lokale øvrighed, når et betydningsfuldt kulturminde trues med undergang, hvad enten dette skyldes simpelt forfald eller en ny planlægning. Det kan f. eks. hjælpe med til at opnå en bevilling til bevaring af en truet kirkelade eller måske gøre *The National Trust* interesseret i at overtage en vigtig bygning. Det kan også sørge for at få rejst skilte, der fortæller om en tidligere slagmark eller et eller andet vigtigt fortidsminde. Eller også kan det

sørge for, at et sognearkiv, som måske ikke opbevares på den mest betryggende måde, bliver deponeret i grevskabsarkivet, som de lokale regeringsmyndigheder har ansvaret for. Der er i virkeligheden ingen grænser for rådets arbejdsområde og virkefelt. Rådernes effektivitet er meget forskellig fra grevskab til grevskab, idet det her som altid kommer an på medlemmernes ildhu og evner. Rådene har ikke nogen officiel status, men sædvanligvis har en repræsentant for den stedlige øvrighed sæde i rådet.

I de sidste 12 år har vi – på et landsomfattende plan – haft et såkaldt stående udvalg for lokalhistorie (*Standing Conference for Local History*). Dette får husly og et meget knebent driftstilskud fra *National Council of Social Service* (som er det landsomfattende modstykke til grevskabernes førnævnte *rural community councils*). Det stående udvalg ledes i det daglige af en sekretær og har desuden en arbejdskomité, som holder møder fire gange om året. Medlemmerne af denne komité kommer fra landets forskellige egne, nogle er repræsentanter for de lokalhistoriske grevskabsråd, andre er velkendte lokalhistorikere. De vælges alle for eet år på det stående udvalgs årlige måde. Meget af komiteens tid går simpelthen med at planlægge dette årsmøde, som altid holdes i november måned, men vi følger dog med interesse hele det lokalhistoriske arbejde og hjælper til ved tilrettelægnngen af landsomfattende arbejdsopgaver.

Som eksempel kan nævnes, at vi netop har anmodet grevskabsrådene om hjælp ved udarbejdelsen af en fortegnelse over de betydeligste familieportrætter, som findes i privateje. Ved en anden lejlighed vil vi måske bruge vores tid til at fremskaffe pengemidler, der vil sætte f. eks. grevskabsrådet for Anglesey i stand til at foretage en undersøgelse af øens dialekt. Og som et resultat af mit besøg på det danske Nationalmuseums udstilling »Sanering« arbejder vi nu på at skabe en lignende, omend knap så storlået udstilling, som til sin tid vil kunne sendes rundt til de større museer her i landet.

Vi forsøger endvidere på at holde folk ude i grevskaberne underrettet om den ene eller den anden landsomfattende virksomhed, som de måske ellers ikke vil høre om. Jeg kan som eksempel nævne oplysninger om de pengemidler, som arbejdsministeriet stiller til rådighed for vedligeholdelse af historiske bygninger eller det arbejde, som udføres af *Historic Churches Preservation Trust*, og vi sender repræsentanter til det underudvalg af *British Travel and Holiday Association*, som arbejder med rejsehåndbøger. Ved et møde for nylig diskuterede vi, hvorledes man kunne få folk til at forstå værdien af at opbevare arkivalier fra de mindre handels- og håndværksvirksomheder.

Fire gange om året udsender komiteen et lille skrift, som holder folk ude i landet underrettet om udviklingen i det hele taget, om nys udkomne bøger, om kursus og foredrag, om udsatte prisopgaver og om kommende udstillinger, som er af interesse. Det lille skrift indeholder også et afsnit

med beretning om det arbejde, der udføres ude i grevskaberne. Vi udsender også lokalhistoriske vejledninger, der f. eks. kan give oplysninger om, hvorledes man indsamler stof til en landsbyhistorie, eller hvad man navnlig skal se efter bag ploven. Disse vejledninger skrives af særligt sagkyndige, og de sælges i stort tal over hele landet.

Det stående udvalg udgiver ikke noget egentlig tidsskrift, men det hjælper ofte til med at få originale arbejder trykt andetsteds. Som nævnt har nogle af de større lokalhistoriske sammenslutninger deres egen publikation, men meget stof publiceres i specialtidsskrifter, hvor de efter deres indhold hører naturligt hjemme, og antallet af sådanne tidsskrifter er stort. Ej heller beskæftiger udvalget sig i synderlig grad med arkæologiske problemer. Dette sagområde dækkes af en meget ældre og større institution, *Council for British Archeology*, som er det samlende midtpunkt for alle de arkæologiske foreninger. Vore veje krydses naturligvis i mangfoldige tilfælde, og det samme sker med en mængde andre landsomfattende institutioner såsom *National Register of Archives*, *Society for Protection of Historic Buildings*, *The National Trust*, *Ministry of Works*, *The Museums Association*, *The Railways and Canals Historical Society* og *The British Agricultural History Society*. Alle disse institutioner og organisationer står netop i forbindelse med hinanden gennem det stående lokalhistoriske udvalg.

Vort årsmøde holdes hvert efterår i London, og der er normalt 120-130 deltagere. Til hvert møde vælger vi et emne af særlig interesse for lokalhistorikeren og arrangerer to foredrag af eksperter. Emner, der fornylig har været under behandling, er bl.a. industri-arkæologi, havne og søfart, købstaden, landbrug. Foruden foredragene har vi en åben diskussion, hvorunder repræsentanterne kan fremdrage og drøfte emner af fælles interesse som planer om registrering i landsbyerne, brug af båndoptagere og brug af fotografier.

Det er undertiden foruroligende, at det i et land med 50 millioner indbyggere og rigt på historisk materiale ikke altid er let at vække begejstring for denne sag. Dette må vi for en stor del lægge virkningerne af den industrielle revolution til last, som i løbet af et århundrede ændrede vore købstæders udseende og flyttede folk fra landet til byerne, hvor de stort set blev rodløse og uden interesse for andet end det daglige brød. Af denne grund føler mange af os, at fremme af lokalhistoriske studier kan hjælpe til at give folk både i byerne og på landet erkendelse af kontinuitet og følelse af formål, skønt dette kun vil være sandt, hvis vort undervisningssystem lærer dem at forstå de dele af det nedarvede, som er af værdi (sådan som folkehøjskolerne har gjort i Danmark). Af det her fremførte vil det ikke desto mindre være klart, at det med sandhed kan siges, at der hele landet over virkelig sker noget på den lokalhistoriske arbejdsmark. Det er ligeledes åbenbart, at meget mere kunne ud-

rettes, både hvad angår organisation af og støtten til det lokale arbejde, dersom de nødvendige pengemidler stod til rådighed. Alle foreninger, hvad enten de nu er af lokal art eller omfatter hele landet, mangler det økonomiske grundlag, der ville sætte dem i stand til at gøre deres arbejde på rette måde. De modtager kun ringe hjælp fra staten og er i vid udstrækning henvist til at klare sig med frivilliges ulønnede arbejdskraft. Det kan være lidt pretentiøst at bruge ordet »organisation« om et system, der så åbenbart er en blanding af halv-organiseret frivillig indsats, hårdt arbejde og officiel status, men der udrettes i det mindste noget. Der er grøde i foretagendet, alt tyder på, at denne udvikling vil fortsætte, og det på en typisk britisk manér. Når den lokalhistoriske forskning har bevist sin levedygtighed, vil den sikkert i højere grad end nu få hjælp og anerkendelse hos statslige og kommunale instanser.

Lad mig til slut anføre, hvad min kollega, dr. Finberg, på vort sidste årsmøde udtalte ved afslutningen af en diskussion om lokalhistoriens mål, en diskussion, som det var vanskeligt at drage nogen konklusion af. Han resumerede spøgende: »Vi ved ikke, hvad vi forstår ved lokalhistorie, og det bekymrer os i virkeligheden lidet, men vi er fast besluttede på at arbejde videre med den«.

Nyere litteratur om ældre dansk sølv og guld

Af *Inge Mejer Antonsen*

Den sidste halve snes år har frembragt nogle få vigtige bøger og en lang række mere eller mindre betydelige afhandlinger og artikler om ældre dansk sølv. For de sidstnævntes vedkommende er hovedparten kun en fremlæggelse af een eller flere genstande, eventuelt vedhæftet ejerhistorie, men uden at der er gjort forsøg på at anbringe tingene i en større sammenhæng endsige give en formhistorisk analyse eller en kulturhistorisk baggrund. Den efterfølgende litteraturliste vil derfor forsåvidt give et ukorrekt billede af forskningsaktiviteten indenfor området.

For nærværende orientering skal vi begrænse os til perioden fra middelalder til ca. 1900 og for oldtid og vikingetid henviser til professor C. J. Beckers behandling af litteratur om Danmarks forhistorie i tidligere bind af *Fortid og Nutid*.

Det har forekommet påkrævet omend i stærkt begrænset omfang at inddrage oversigtslitteratur fra de øvrige nordiske lande. Udviklingen først og fremmest i Norge under fællesmonarkiet er i nogen grad parallelløbende med udviklingen i Danmark, og det er meget ofte umuligt at skille norsk og dansk sølv ud fra hinanden. Ligeledes er Sydslesvigs og Holstens vigtigste nyere litteratur medtaget.

Oversigtsværker, ældre og nyere

Indledningsvis skal kort omtales nogle få ældre værker, der på flere måder er en forudsætning for de nyere arbejder. C. Nyrops *Meddelelser om dansk Guldsmedekunst*, der udkom i 1885, er stadig det grundlæggende oversigtsværk for den danske guldsmedekunsts historie. Dette overmåde solide og gennemarbejdede værk har endnu ikke – 75 år efter sin fremkomst – fundet sin afløser. Bogen bygger først og fremmest på omhyggelige arkivstudier, den stilistiske udvikling derimod er alene belyst ved gengivelser af sølvgenstande. For en sådan må man søge til Jørgen Orlriks to fortræffelige værker *Drikkehorn og Sølvtoj* (*Kat. over genstande i NatMus 2. afd.*) og især *Danske Sølvarbejder fra Renaissanceen til vore Dage*, en publikation i katalogform af den sølvudstilling, der i 1910 afholdtes i Industriforeningen i København. Endvidere kan anbefales af-

handlingen Dansk Guldsmedekunst fra Renaissance til vore Dage i Tidsskrift for Industri 1911. De her nævnte værker er fundamentet for studiet af dansk sølvtoj. Et kort oversigtsværk er Chr. A. Bøjes lille bog Gammelt dansk Sølvtoj, 1947, genoptrykt 1960. Foruden en kort gennemgang af hovedformer i sølvtojets udvikling indeholder bogen en udmærket litteraturliste over litteratur indtil 1947. Det er uheldigt, at forlaget ikke har ført denne à jour i det nye optryk. Aage Sølvvers bog fra 1929 Danske Guldsmede og deres Arbejder gennem 500 Aar bygger for den ældre dels vedkommende i hovedsagen på de tidligere publicerede værker, men har iøvrigt sin styrke i, at guldsmedekunstens historie er ført op til udgivesåret.

Et oversigtsarbejde, der – skønt ikke dansk – kan give værdifulde bidrag til den danske guldsmedekunsts historie, såvel ud fra et kunst- som kulturhistorisk synspunkt, er Thv. Krohn-Hansen og Robert Klosters to binds værk Bergens gullsmekunst fra laugstiden, 1957, der er anmeldt i Fort Nut XX, s. 327-28. Især skal påpeges den udmærkede behandling af stikforlæg for genstande, både hvad angår form og ornamentik. Også oplysningerne om svendenes rejser i Europa kan direkte overføres på danske forhold.

Kirkesølv

Fra middelalderen har en væsentlig del af fremstillingen af sølvgenstande været koncentreret omkring kirkerne. Kun relativt lidt var skrevet herom (bl. a. M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalke i Årb Oldk Hist 1906), før det store værk Danmarks Kirker begyndte at udkomme i 1933. I slutningen af hvert amtsbind gives en samlet kunsthistorisk oversigt over områdets kirkesølv, i de hidtil udkomne bind udarbejdet af Chr. Axel Jensen, Poul Nørlund og Erik Moltke. Sammesteds er opført en fortegnelse og afbildning af guldsmedemærker for de anførte genstande samt en indgående beskrivelse af hver enkelt genstand i forbindelse med behandlingen af den kirke, hvor sølvet hører til.

Frederiksborg Slotskirke, vor rigeste kirke, blev ikke alene udstyret med et alter af sølv, også prædikestolen, døbefonten og orglet var delvis af dette kostbare materiale. Både Frederik 2. og Christian 4. beskæftigede fortrinsvis tyske guldsmede, og mesteren for inventaret i Frederiksborg Slotskirke var Jakob Mores d. æ. fra Hamburg, der var ud af en berømt guldsmedeslægt (se Bernhard Olsen: Den hamburgske Guldsmedeslægt Mores og deres Arbejder for de danske Konger Frederik II og Christian IV i T Ind 1896, 1903 udgivet på tysk i Hamburg). Bernhard Olsens publikation har stået uimodsagt, indtil Konrad Hüseler i 1958 i Deutsche Goldschmiede-Zeitung diskuterede autorskabet til sølvalteret. Ud fra en ny fortolkning af et andet på alteret forekommende stempel, der hidtil er blevet

tolket som Jacob Mores d. Y.s, har forfatteren påvist, at den ældre Mores' hjælper i det gigantiske arbejde må være et medlem af en anden berømt hamburgsk guldsmedslægt Hinrich Lambrecht (I), der virkede fra 1599 til 1628. Han har altså været ung svend, da alteret var under arbejde, formentlig fra omkr. 1600. En nærmere analyse af alterets forskellige dele og de ustemplede plaquettes fordeling mellem de to mestre mangler endnu.

Verdsligt sølv

Bordtøj. Det verdslige sølv, hvoraf bordtøjet indtager den største og vigtigste del, har især været genstand for de senere års undersøgelser. Først må her nævnes Gudmund Boesen og Chr. A. Bøjes nu helt uundværlige værk *Gammelt dansk Sølv til Bordbrug*, 1948, anmeldt i *Fort Nut XVIII*, s. 62-63. Med en i alle måder forbilledlig indledning, der behandler bordsølvets brug, form og dekoration samt guldsmedene og deres teknik, gives en lang række billeder af bordtøjets forskellige typer fra ca. 1550 til 1840. Korpusarbejder specielt på Koldinghusmuseet er blevet behandlet i et lille skrift af Sigvard Skov, 1958. Dette museums samling dækker især drikkekander og bægre fra 18. årh. men også en række tedåser og sukkerbøsser fra samme tidsrum (dåsen s. 18 er et omgjort stykke). Af kulturhistorisk vigtighed er Axel Steensbergs afhandling *Krydderitallerken, saltkar og smørbrikke, Budstikken* 1954-55. Med udgangspunkt i et i 1953 til Nationalmuseets 3. afdeling erhvervet sølvfad med tre runde fordybninger og opdrevne blomsterornamenter, udført af Simon Mathiesen i Odense ml. 1651 og 1697, diskuterer professor Steensberg brugen af dette og drager paralleller ved hjemlige og udenlandske eksempler, hovedsagelig af andet materiale. I *Budstikken* 1959 og 1960 er publiceret andre nyerhvervelser af bordtøj til 3. afdeling.

I denne gruppe bør nævnes Gudmund Boesens artikel i *Kultur minder* 1957 om et guldhorn, der både kunne bruges som drikke- og blæsehorn. Hornet blev lavet på bestilling af prinsesse Magdalene Sibylle, formentlig som en gendigtning af Gallehushornet. Dette måtte prinsessen efter sin gemal, den udvalgte prins Christians død i 1647 – og efter sit nye giftermål – aflevere til det danske kongehus. Hornet, der bærer Magdalene Sibylles initialer, er dateret 1650 og fandtes til sidste krig i »Das grüne Gewölbe« i Dresden, hvorfra det nu er forsvundet. Der kan næppe være megen tvivl om, at hornet skulle være en fri kopi efter det rigtige guldhorn og skulle således kunne danne et indlæg i diskussionen om, hvorvidt Gallehushornet har været vredet eller blot buet.

Bordtøjets interessanteste genstande, spisebestikket, er for nylig behandlet af Erik Lassen, der for Carl M. Cøhr's Sølvvarefabriker A/S i anledning af firmaets 100-års jubilæum har udarbejdet en bog med en lang

række fornemme gengivelser af spisebestik fortrinsvis i naturlig størrelse. Bogen indeholder danske og udenlandske spise- og anretterbestik fra den sene middelalder til lidt op i 19. århundrede. Medens kniv og ske har været kendt siden oldtiden som spiseredskaber, var gafflen udelukkende brugt i køkkenet og kom først på bordet til brug for kødretter under renaissance. Frugt- og dessertgaffler var dog kendt tidligere. Samhørende sæt af ske, kniv og gaffel optræder relativt sent. Frederik 4.s guldmundtøj på Rosenborg er det første hele sæt af ædelmetal, der er bevaret herhjemme, men der er arkivalske optegnelser om noget, der ligner samhørende sæt af sølv allerede fra 1634. I den bevarede fortegnelse over, hvad prinsesse Magdalene Sibylle medbragte ved sit bryllup med den udvalgte prins nævnes således »13 Löffel, 13 Messer, 13 Pyronen« (Se Gudmund Boesens ovennævnte artikel i KultMi 1957, s. 18). Et spørgsmål, der stadig diskuteres, er, hvorledes sølvskeens i det 18. århundrede opståede »rottehale« er fremkommet. Som oftest fremføres som oprindelsen hertil skeerne af agat og andre halvædle stene. En forstærkning var her påkrævet på skebladets underside for at fastholde skaft og laf, og forstærkningen overtoges, når skeen skulle udføres i andet materiale. Erik Lassen fremfører det vistnok helt nye synspunkt, at det var den ændrede håndstilling i det 17. århundrede, der bevirkede, at skaftet blev fladt, og at skeen som følge deraf måtte have »rottehale«. Sammen med Orlriks ældre og Boesen og Bøjes nyere værk præsenterer Erik Lassens bog, bistået af et lille skrift om skeer på Koldinghus af Sigvard Skov fra 1955, et rigt materiale og en mangfoldighed af typer på danske spisebestik parret med eksempler fra det øvrige Europa.

En gennemgang af odenseanske skifter fra 1626 til 1670 giver et interessant billede af sølvets forekomst hos den almindelige borger i en provinsby (Svend Larsen: Arvesølv, Fy Mi 1951). Kun halvdelen af boerne indeholder sølvtøj. Gennemsnittet af sølv pr. skifte i perioden er stærkt faldende på grund af nedgangen i landets økonomiske forhold og den politiske uro. Sølvet har især været brugt til bordsølv; drikkekar og sølvskeer nævnes oftest, men sølv til smykker kun i ringe mængde. Det er betegnende, at der kun forekommer een eneste sølvgaffel i de gennemgåede skifter.

Toiletter. Een af de betydeligste bøger fra de sidste år er Gudmund Boesen og Erik Lassens bibliofile publikation af De danske Dronningers Guldtoilette, 1955. Dette ved siden af Maria Theresias Goldenes Nachtzeug i Wien er de vistnok eneste hele guldtoiletter, der står tilbage fra disses blomstringstid i 18. århundredes første halvdel. De danske dronningers guldtoilette består af ialt 46 dele og er for størsteparten udført af den mangeårige mønt- og stadsguardein, hofguldsmed Frederik (I) Fabritius (borgersk. 1708, d. 1755). Arbejdet udførtes i årene 1731-32 som gave fra Christian 6. til hans pragtelskende dronning Sophie Magdalene og er et hovedværk i

dansk guldsmedekunsts historie. Stilhistorisk er det overordentlig betydningsfuldt, for nogle af genstandenes vedkommende (de fire par skrin) foregriber det former, der først optræder i almenhed en halv snes år senere. Den rige eisclering på matpunslet bund af løv- og båndværk, der så omhyggeligt er tilpasset formen, går tilbage til stikforlæg af Johann Leonhard Eysler fra Nürnberg, der atter har franskmændene Jean Bérain til forbillede. Erik Zahle har for nylig i Kunstindustrimuseets 5 års beretning skrevet om Dronning Caroline Mathildes komplette natbord, d.v.s. det toilette, som dronningen bragte med til Danmark, da hun i 1766 skulle giftes med Christian 7. Det er udført samme år af den engelske guldsmed Thomas Heming, er af forgyldt sølv og består af 30 dele. I tilslutning til disse to arbejder om pragttoiletter skal her også henvises til Gudmund Boesens artikel i *Arv og Eje* 1956, hvor der er gjort rede for bevarede toiletteredskeer fra det 17. århundrede.

Guldsmedeslægten Fabritius

I 1958 udkom bogen om guldsmedefamilien Fabritius skrevet af en efterkommer, kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius under medvirken af Gudmund Boesen og Erik Lassen. Dr. Fabritius fremlægger interessante arkivalske oplysninger og udskrifter bl. a. fra de kongelige regnskaber dækkende udbetalinger til medlemmer af guldsmedefamilien. Helt enestående i dansk guldsmedekunsts historie er den stadig i familien opbevarede receptbog. Bogen er påbegyndt den 27. marts 1662 af familiens første guldsmed Christopher Frederiksen Fabritius (1641-1700) og blev ført videre af dennes søn, den senere hofjuvelerer og stadshauptmand Frederik (I) Fabritius (1683-1755). På nogle få sider nær er receptbogen aftrykt i sin helhed. Den indeholder foruden opskrifter af rent teknisk art en række tegninger til smykker, vistnok de hidtil eneste kendte danske fra 18. århundrede; de er udført af Frederik Fabritius. Til aftrykningen af arkivalier er føjet et katalog over kendte arbejder af slægten i offentlige og private samlinger.

To gulddåser af høj kvalitet udført af Frederik (II) Fabritius (1740-1829) og begge i de seneste år erhvervet af Kunstindustrimuseet, er blevet behandlet særskilt. Erik Lassen har skrevet om en rokokodåse med indlæg af Mosagat (*Det danske KunstindMus Virksomhed* 1954-59, 1960), et arbejde, der stilistisk kan måles med internationale alen. Den er udført 1767 eller '68, altså kort tid efter, at Frederik Fabritius var vendt hjem fra Paris. Indvendig i låget findes efter tidens skik en portrætminiature, i dette tilfælde forestillende prins Ferdinand, hertug af Braunschweig-Lüneburg, en broder til dronning Juliane Marie. Den anden gulddåse er et ligeså fornemt arbejde. Den er i Louis XVI stil og udført 1785 som hædersgave til oberst Peymann for dennes indsats ved reguleringen af hovedfærdselsårer-

ne til København. På låg og sider er fremstillet prospekter fra byen udført i fire farver guld. Den er indgående omtalt af Albert Fabritius i *Det danske KunstindMus Virksomhed 1949-54* (1956). Dåsen omtales sammesteds af Erik Zahle i en artikel, hvori der også er redegjort for en anden gulddåse fra 1758 af den københavnske mester Jacob Henriksen à Møinichen. Dekorationen her består af roser, nelliker og tulipaner udført i polykrom emaille. Snustobaksdåsens udvikling og brug er blevet behandlet i *Bygge og Bo* 1959 af Bo Bramsen.

Sønderjysk sølv

Mange danske købstæder viser fra 18. århundredes midte tydeligt lokalpræg i deres guldsmedekunst. Det er provinsmuseernes opgave at behandle dette materiale. Foruden Koldinghusmuseet har især Tønder Museum været meget virksomt og har gjort sig bemærket med en række skrifter. Det sønderjyske sølv adskiller sig mere fra det øvrige lands sølvarbejder end nogen anden landsdels. Et lille skrift herom, *Gammelt Tønder Sølv*, er udarbejdet af Sven Fritz og Sigurd Schoubye, 1954, medens sidstnævnte udfra Mads Michelsens samling af Åbenrå-sølv har givet et bidrag til karakteristik af dette (*SJy Årb* 1960).

Et særlig karakteristisk område for sønderjyske guldsmede er hovedvandsæggene, der var højeste mode i 18. århundredes sidste halvdel og første halvdel af det 19. I sidstnævnte periode var Tønder førende. Chr. A. Bøje har behandlet emnet for hele landet i *Balsambøsser og Hovedvandsæg*, 1950, anmeldt i *Fort Nut* XIX, s. 105. Hertil slutter sig Sigurd Schoubyes korte omtale af de sønderjyske i *SJy MSkr* 1950 med gengivelse af karakteristiske typer.

Privatsamlinger

Gammelt dansk sølv er i den sidste menneskealder blevet et yndet samlerobjekt, store privatsamlinger er skabt og er blevet splittet igen. Foruden de rene auktionskataloger over kendte samlinger som Ole Olsens, L. F. Foghts og Hans Tobiesens er sidstnævntes i samlerens levetid blevet katalogiseret af Chr. A. Bøje og udgivet med en indledning af samme og en række gode gengivelser af størstedelen af genstandene, der gør, at man gang på gang må søge denne bog som et supplement til andre store billedværker. Samlingen indeholdt med tillæg ialt 636 genstande hovedsagelig dansk, men også norsk, tysk, svensk og engelsk sølv.

C. L. David stiftede i 1945 C. L. Davids Fond og Samling, der har til huse i Kronprinsessegade 30, hvor samlingen er offentlig tilgængelig. Den første publikation fra C. L. David's Samling udkom i 1948 og inde-

holdt bl. a. en artikel af Erik Lassen, Sølvtoj, hvori der gøres vægtige iagttagelser om rococosølvets kronologi og forholdet mellem kunstnersølv og håndværkersølv under nyklassicismen. På samme sted diskuteres endvidere oprindelsen til den i Danmark fra 1720'rne stærkt udbredte »lige-knækkede« sølvstil, som forfatteren foreslår kan have sin inspirationskilde i elfenbendrejernes knækkede arbejder. Robert Kloster gør sig i Vestlandske KunstindMus Årbok 1949-50 til talsmand for en anden opfattelse, idet han fremfører den Bérain'ske båndornamentik som udgangspunktet. Dette forekommer overbevisende.

Dansk sølv og udlandet

Dansk sølv har afgjort sit nationalpræg, men det er naturligt, at vigtige impulser er tilkommet ude fra Europa. Alene svendene på valsen har bragt mangan en ny idé til hjemlandet. Laugsfællesskabet med landene midt ned gennem Europa har naturligt gjort disses indflydelse stærkest, men også fra områder udenfor fællesskabet kan spores visse fælles træk. Den engelske forsker Charles Oman har søgt at påvise en engelsk indflydelse i Danmark allerede fra 17. århundredes slutning (Apollo 1949). Dette tilbagevises af Erik Lassen i en afhandling (C. L. Davids Samling III, 1958) fortrinsvis omhandlende engelsk sølv. Forfatteren hævder, at det glatte brugssølv, der er så udbredt i England og også findes i Danmark, er kendt i hele Europa omkr. 1700, og mener ikke, at England har været toneangivende her. Forfatteren mener heller ikke, at den i talrige engelske værker om sølv til stadighed håndhævede anskuelse, at de glatte flader skyldes forordningen om en højere legering, Britannia Standard, der vanskeliggjorde ciseleringen af overfladen, er rigtig, eftersom de mere ornamenterede arbejder er lige så talrige i Britannia Standard-perioden (1715-21) som de glatte.

Den engelske indflydelse i Danmark i 18. århundredes slutning er dog aldeles klar; den forårsagedes især af den udbredte import af engelske pletvarer, der i rigt mål kopieredes af de danske guldsmede. I den ovennævnte artikel i Apollo 1949 gør Charles Oman opmærksom på, at Danmark i 17. århundredes slutning har påvirket sin vestlige nabo. Den danske cylindriske drikkekande på kuglefodder har vundet indpas i England, specielt i området mellem Themsen og Forth, hvortil danske guldsmede havde fundet vej på dette tidspunkt.

Dansk sølv findes kun sporadisk i udenlandske samlinger. Victoria & Albert Museet i London ejer nogle få genstande, som er gengivet i een af dette museums picture books, Scandinavian Silver, hvortil C(harles) C. O(man) har skrevet indledning (udkommet 1959). Før fællesmonarkiets ophør i 1814 er det naturligt, at en del dansk sølv har fundet vej til Norge. Om dansk sølv i offentlige samlinger kan læses i Nordenfjellske.

Vestlandske og Oslo Kunstindustrimuseers årbøger. Blandt disse skal fremhæves offentliggørelsen af en sølvskål, udført af Jacob Henriksen à Moinichen i København 1777, et mærkeligt stykke i overgangsstil mellem rococo og Louis XVI. Skålen er utvivlsomt et unikum, og den er da også udført på bestilling af arveprins Frederik som en gave til befolkningen i Overhalden, Trondheims stift. Med skålen fulgte en forordning om, at den skulle bruges ved bryllupper, men kun ved sådanne, hvor brudeparret havde et godt rygte, og hvor bruden siden sit 16. år ikke havde båret noget i fremmede lande forarbejdet tøj. På denne måde ville arveprinsen stimulere hjemlandets produktion og reducere importen af varer, der var enten luksusbetonede eller kunne erstattes af norske produkter (Thv. Krohn-Hansen i *Nordenfjellske KunstindMus Årbok* 1958). Lederen af de norske storgårdsundersøgelser Eivind S. Engelstad har i *By og Bygd* 1954 publiceret, hvad der var at finde på storgårde i Østfold og Akershus, og efterhånden som disse undersøgelser skrider frem, vil utvivlsomt endnu en lang række arbejder af danske guldsmede komme for dagen (se også sm. forf. *Storgårder i Østfold*, 1959, s. 109-10).

Sølv møbler

Et specielt område indenfor sølvmedekunsten er sølv møbler, der var højeste mode indenfor Europas kongehuse og højeste adel i 17. og første halvdel af 18. århundrede. Herhjemme havde Christian 4., efter at have udsmykket Frederiksborg Slotskirke med fornemt inventar, til dansesalen ovenpå ladet forarbejde en kamin, en skænk og en trompeterstol med beslag af sølv. Til sit personlige brug lod han lave en seng af ibentræ rigt besat med drevne sølvrelieffer udført af Jacob Mores (se Bernhard Olsen anf. sted.). Både Christian 5. og Frederik 4. havde møbler af sølv i deres audiensgemakker, og dronning Anna Sophie havde sådanne i sit sovegemak. Helt nye sølv møbler blev anskaffet til Christian 6. og Sophie Magdalene. Størstedelen var, som Christian 4.'s, udført af tyske mestre (især fra Augsburg), men også danske guldsmede har leveret møbler, således i 1730'erne guldsmeden Frederik Fabritius. Blandt hans leverancer var spejllampetter, spejlrammer, kaminskærme og sølvborde, medens kongens audiensstol på det nye Christiansborg er stemplet af A. F. Holling i 1740. En række sølvgueridoner er udført af Ole Flores Wilcken i 1730'erne. En kort redegørelse for sølv møbler i Europa, bl. a. på Rosenberg, er fremkommet i nogle artikler i *Apollo* 1958 af J. F. Hayward, medens Niels Jessen i *Arv og Eje* 1960 specielt har redegjort for møblerne fra Christian 6.'s tid og rekonstrueret dennes audiensgemak.

Det 19. århundrede. De store sølvmedier

Det 19. århundrede er til stadighed stedbarn i forskningen. Indenfor guld-

smedekunsten er der i det sidste tiår kun sporadisk omtale af værker senere end ca. 1830. Oplysninger må her fremdrages fra samtidige artikler i Tidsskrift for Kunstindustri samt bl. a. hos Nyrop og Sølv. Af sølv også fra 19. århundrede kunne man se et smukt udvalg på udstillingen Dansk Sølv 1550-1950 i Kunstindustrimuseet i 1953, hvortil der blev udarbejdet et omhyggeligt katalog med mange illustrationer ved Erik Lassen.

Flere af de store gamle sølvmedier har udgivet bøger og skrifter om deres arbejder fra 1800-årene. Dette gælder Dragsted (Gyldne Glimt gennem 100 Aar 1854-1954), der bl.a. gengiver dette firmas genfremstilling af Frederik 2.'s sølvøbefont til Frederiksborg Slotskirke, til hvilken originaltegningerne af Jacob Mores er bevaret (Kunstgewerbemuseum, Berlin). I anledning af Michelsens 100-års jubilæum i 1941 udgav firmaet en bog, skrevet af Ole Wanscher og Erik Lassen: Michelsen og dansk Sølvmedekunst 1841-1941, hvori der gives en udmærket analyse af 19. århundredes stilformer.

Smykker

Med hensyn til smykker udført i ædelmetal i Danmark er litteraturen endnu sparsom. Som oftest er det umuligt at udrede, hvor et smykke er lavet, på grund af manglende stempler og karakteristika. Igennem de kongelige regnskaber lykkedes det Bering Liisberg at bestemme en lang række smykker på Rosenborg. De kosteligste af dem alle, kronregalierne, og deriblandt Christian 4.'s krone, udført af Diderik Fuiren og Corvianus Sauer, er omhyggeligt skildret i Bering Liisbergs store bog Christian IV og Guldsmedene, 1929. En vigtig afdeling af denne bog er listen over guldsmede, der har fået udbetalt penge af den kongelige kasse. Dette værk er det eneste større værk om smykker og pretiosa, der hovedsagelig omhandler danske arbejder og arbejder lavet i Danmark af udenlandske guldsmede. Størstedelen af de ældre smykker, der var udstillet på udstillingen »Smykket i dansk eje« i Kunstindustrimuseet i foråret 1960, var udenlandske arbejder, og for mange var det ikke muligt at bestemme oprindelsessted, for 19. århundredes vedkommende dog oftere end de tidligere ting. For een gruppes vedkommende kan man dog tale om sikre danske arbejder: Almuesmykkerne. Jørgen Schou-Christensen giver en introduktion til denne afdeling i udstillingskataloget. Om de særlige smykker af hår, der var på mode i 19. århundrede, har Karen Andersen skrevet i Arv og Eje 1959 og 1960, og Koldinghusmuseets samling af smykker er omtalt i et lille hefte udarbejdet af Sigvard Skov (1952).

En speciel og især i 18. århundrede yndet smykkedel var portrætminiaturen, der af kongerne i udstrakt grad brugtes til gaver til fortjente undersåtter. Disse miniaturer kunne være indfattet i ringe, i vedhæng omkranset af diamanter eller andre ædle stene eller i låget på snusdåser.

Af sådanne viste udstillingen i Kunstindustrimuseet mange eksempler og Torben Holck Colding har i kataloget behandlet emnet i en afhandling Smykket og Miniaturen, hvori han gør omhyggeligt rede for udviklingen på dette felt.

Som en god støtte i studiet også af danske smykker kan henvises til den udmærkede publikation, der fulgte udstillingen af smykker i Stockholm (Smycken i svensk ägo, 1952). Den indeholder kapitler om ringe, halssmykker, armbånd, øreringe, brudesmykker og om guld- og sølvarbejdets teknik. Norge har taget spørgsmålet om filigranarbejder op og har i 1959 arrangeret en udstilling deraf i Vestlandske Kunstindustrimuseum i Bergen og i Kunstindustrimuseet i Oslo. Man samlede ved den lejlighed, hvad der var kendt af filigransmykker og andre genstande i denne teknik i Norge, og udgav samtidig med udstillingen og som et katalog til denne resultaterne af de undersøgelser, der var foretaget under indsamlingen af materialet. Denne omhyggelige undersøgelse, så vidt vides hidtil den eneste i verden, er foretaget af Thale Riisøen og Alf Bøe (Om filigran, 1959).

Endelig skal nævnes en enkelt bog om ædle stene, der kan være en udmærket vejledning til bestemmelse af disse: Ove Dragsted, Guld og ædle stene, 1953.

Stempelbøger

Det, der bl. a. gør studiet af gammelt dansk sølv formhistorisk så fascinerende – bortset fra dets uomtvistelige skønhed – er, at i ingen anden gren indenfor kunsthåndværket kan man arbejde med så mange sikkert daterede eksempler. Medens provinssølvet som oftest kun bærer mesterstempel og således alene kan dateres ud fra mesterens virksomhedstid, er københavnersølvet stemplet med bymærke, årstal og månedsmærke. Chr. A. Bøjes imponerende indsats ved indsamlingen og bestemmelsen af sølvsmedemærkerne, der forøvrigt var indledt af Bernhard Olsen og ført videre af Jørgen Olrik, sætter os nu i stand til at bestemme størstedelen af de eksisterende stempler. En folkeudgave redigeret af Bo Bramsen (Politikens håndbøger nr. 53), der udkom 1955, bør benyttes med kritik, jfr. anmeldelse i Fort Nut XIX, s. 217-18. Det er uundgåeligt, at ukorrektheder ikke skulle have indsneget sig i så stort et værk som Bøjes bl. a. ved manglende undersøgelser af guldsmedenes virksomhed udenfor købstæderne. Chr. Waagepetersen har fremlagt nogle varianter af guldsmedestempler i en artikel i Den gamle Bys årbog 1956 og for Sønderjyllands vedkommende har Sigurd Schoubye gravet dybere ned i materialet, end Bøje har været i stand til, og har redegjort for sin undersøgelsesmetode og nogle resultater deraf i Om lodighed og stempeling i sønderjysk sølv (Arv og Eje 1958). Det som Bøje ikke har taget tilstrækkeligt hensyn til, fremfører Schoubye, er, at landsbyguldsmedene eller urmagerne, som de også benævnes, har spillet

en langt større rolle i tiden efter 1750 end hidtil antaget, og at mange ikke identificerede mærker, som man ikke kan få anbragt i købstæderne, kan henføres til dem. I Guld- og Sølvsmedemærker fra Tønder og Tønderegnet, 1958, fremlægger samme forfatter sit hidtil samlede mærkemateriale, der viser en anseelig udvidelse af Bøjes. For Tønders vedkommende er resultatet størst med 26 nye guldsmedenavne, deraf 9 med mindst eet mestermærke, endvidere er af Bøjes liste udtaget 6, medens 3 er henført til andre navne end de af Bøje anførte. Alt i alt en tilvækst på 77, hvorefter det samlede antal kendte mestermærker fra Tønder udgør 153 + 4 bomærker, fordelt på 75 mestre.

Sammen med Schoubyes lille stempelbog kan man til bestemmelse af sønderjysk og holstensky sølv benytte det store i 1955 udkomne værk af Hubert Stierling: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern (anmeldt af Erik Moltke i Fort Nut XIX, s. 482-85, hvor der gøres opmærksom på en lang række stempler, som mangler i fortegnelsen). For fortegnelse over danske sølvsmedemærker må endvidere, som allerede nævnt, henvises til det store værk om Danmarks Kirker. I den nedenfor anførte liste under gruppen Stempelbøger er også henvist til skandinaviske og de vigtigste udenlandske mærkebøger, også af ældre dato, da dette skønnedes at kunne være til nytte.

L I T T E R A T U R L I S T E

For selvstændige værker, hvor intet andet er anført, er trykkestedet København. Ved danske tidsskrifter og årbøger er trykkested udeladt. Samtlige her anførte skrifter er illustreret. Der er anvendt forkortelser i overensstemmelse med Forkortelser i historisk litteratur, Fortid og Nutid XXI, s. 47 ff.

SØLV I ALMINDELIGHED

Andersen, Ellen: »Sølvkammeret«. Budstikken 1958 s. 37-42.

Antonsen, Inge Mejer: Nogle nyerhvervelser til »Sølvkammeret«. Budstikken 1959 s. 23-37.

Antonsen, Inge Mejer: Omkring en chokoladekande. Budstikken 1960 s. 99-123.

Boesen, Gudmund: Sølv i C. L. Davids samling. Da Kunsthåndv. årg. 22, 1949, s. 122-26.

Boesen, Gudmund: Kam og børste. Lidt om nogle bevarede toiletteredskaber fra 17. århundrede. Arv og Eje 1956 s. 104-11.

Boesen, Gudmund: Et guldhorn fra den udvalgte prins Christians hof. KultMi ny r. bd. 2 1957 s. 13-23.

Boesen, Gudmund: Nogle guldsmedearbejder fra Nykøbing slot. Årsskr Mus Maribo. 1957 s. 21-27.

Boesen, Gudmund og Chr. A. Bøje: Gammelt dansk Sølv til Bordbrug. 1948. 257 s. (også på engelsk).

Boesen, Gudmund og Erik Lassen: De danske dronningers guldtoilette. 1955. 97 s. Delv. ill. m. farvepl.

Boesen, Gudmund: se tillige Fabritius, Albert.

Bramsen, Bo: Gammelt dansk sølv. Jeg er samler, bd. 1, 1955, s. 137-54.

Bramsen, Bo: Snustobaksdåser. Bygge og Bo 1959 hf. 1 s. 33-35.

Bøje, Chr. A.: Gammelt dansk sølvtøj. 1947. Nyt opl. 1960. 102 s.

Bøje, Chr. A.: Hans Tobiesens Sølvsamling. 1948. M. tillæg. 170 s.

- Boje, Chr. A.*: Balsambøsser og Hovedvandsæg. 1950. 78 s.
- Boje, Chr. A.*: se tillige Boesen, Gudmund.
- Christiansen, Tage E.*: Emailleret altersæt udført i Paris 1333. Danmarks NatMus, 1957, s. 98-99.
- Danmarks Kirker*. 1933 ff.
- Dansk Sølv 1550-1950*. Det danske KunstindMus Udstilling nr. 428. 5. Marts-6. April 1953. 68 s. 32 pl. + tillæg 10 s.
- Dragsted, Firma A.*: Gyldne glimt gennem 100 år 1854-1954. 1954. 28 s.
- Engelstad, Eivind S.*: Dansk og svensk sølv på storgårder i Østfold og Akershus. By og Bygd IX, Oslo 1954, s. 1-18.
- Fabritius, Albert*: Oberst Peymanns Fabritius-dåse. Det danske KunstindMus Virksomhed 1949-54, 1956, s. 16-26.
- Fabritius, Albert, Gudmund Boesen og Erik Lassen*: Fabritius sølv og guld. Mestre og svende, recepter og arbejder. 1958. 170 s.
- Fritz, Svend og Sigurd Schoubye*: Gammelt Tønder Sølv. Tønder 1954. 20 s.
- Grieg, Sigurd*: Af drikkehornets saga i Norge. Gullsmedkunst, Oslo 1952.
- Hayward, J. F.*: Silver Furniture. Apollo, London 1958, s. 71-74, 124-27, 153-57, 220-23.
- Hüseler, Konrad*: Der Silberaltar von Frederiksborg (zur Frage der Meister). Deutsche Goldschmiede-Zeitung [Stuttgart] 1958, hf. 3. 4 s.
- Jessen, Niels*: Nogle sølvmøbler fra Christian VI's tid. Arv og Eje 1960 s. 65-84.
- Kielland, Thor B.*: Sølvskipet på Jarlsberg. KunstindMus Oslo Årbok 1950-1958, Oslo [1960], s. 13-29.
- Kloster, Robert*: Refleksjoner omkring et stilbrudd. Vestlandske KunstindMus Årbok 1949-50, Bergen 1951, s. 63-78.
- Kloster, Robert*: se tillige Krohn-Hansen, Thv.
- kongelige Sølvkammer, Det*. Særudstilling paa Rosenborg i 500-Året for Kong Christian I's Tronbestigelse 1948. 24 s.
- Krohn-Hansen, Thv.*: Arveprins Frederiks sølvskål. Nordenfjellske KunstindMus Årbok 1958, Trondheim 1959, s. 75-80.
- Krohn-Hansen, Thv. og Robert Kloster*: Bergens gullsmedkunst fra laugstiden. I-II. Bergen 1957. I, 380 s. II, 256 pl.
- Larsen, Svend*: Arvesølv. Fy Mi 1951 s. 25-43.
- Larsen, Svend*: En hædersgave fra Odense by 1833. Fy Mi 1951 s. 48-49.
- Larsen, Svend*: En sølvbakke fra Elvedgård. Fy Mi 1952 s. 101-03.
- Larsen, Svend*: Odense bys sølvskrin. Fy Mi 1953 s. 185-88.
- Larsen, Svend*: Et sølvbæger fra Odense. Fy Mi 1957 s. 76-77.
- Lassen, Erik*: Sølv. C. L. Davids Samling I, 1948, s. 131-92.
- Lassen, Erik*: Nyerhvervelser af guldsmedearbejder. Det danske KunstindMus Virksomhed 1949-54, 1956, s. 83-107.
- Lassen, Erik*: Engelsk sølv. C. L. Davids Samling III, 1958, s. 179-227.
- Lassen, Erik*: Ske, kniv og gaffel. Knives, Forks & Spoons, 1960. 84 s.
- Lassen, Erik*: En dansk rokokko gulddåse. Det danske KunstindMus Virksomhed 1954-59, 1960, s. 40-47.
- Lassen, Erik*: se tillige Boesen, Gudmund.
- Lassen, Erik*: se tillige Fabritius, Albert.
- Lassen, Hans*: Bagermestrenes lade - bagersvendenes velkomst. Danmarks NatMus, 1957, s. 132-33.
- Lassen, Hans*: Pibekande af sølv. Danmarks NatMus, 1957, s. 134-35.
- Lie, Inger-Marie*: Gullrangen. KunstindMus Oslo Årbok 1950-1958, Oslo [1960], s. 163-81.
- Lorenzen, Gustav*: Udstillingen »Dansk Sølv 1550-1950«. Guldsmedebladet, årg. 37, 1953, s. 48-50.
- Madsen, Thorvald*: Et sølvbæger, der har sin historie. ØJy Hjemst 1953 s. 114.
- Madsen, Thorvald*: Sølvbæger fra Skægs mølle ved Odde. Arv og Eje 1957 s. 105-11.
- Nabe-Nielsen, F.*: Om guldsmede i Nykøbing F. Arsskr Mus Maribo 1957, s. 1-20.
- Nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg, Det*. 1928-1953. 1953. Nr. 14, 36, 37, 40, 41, 45, 77, 78, 98, 108.
- Norn, V.*: Horsens sølv på Horsens Museum. ØJy Hjemst 1955 s. 7-8.
- Olsen, Olaf*: Drikkehorn fra middelalderen. Danmarks NatMus 1957, s. 100-01.
- Olsen, Olaf*: Rosenblommen. Danmarks NatMus, 1957, s. 116-17.
- Olsen, Olaf*: Skattefund fra svenskekriegen. Danmarks NatMus, 1957, s. 118-19.
- Oman, Charles*: English Influence on Danish Silver. Apollo, London 1949, s. 143-44.
- Oman, Charles*: Old Danish Silver. Apollo, London 1949, s. 119-20. (Anmeldelse af Boesen og Bøje: Gammelt dansk Sølv).
- O(man), C(harles) C.*: Scandinavian Silver.

- Victoria and Albert Museum, Small Picture Book No. 47. London 1959. 3 s. + pl.
- Paulli, R.*: Et sølvfiligranbind. Fund og Forskning II, 1955, s. 139-40.
- Petersen, C. C.*: Birgitte Agerskovs kaffekande. Årb Vib 1951 s. 133-36.
- (Raben, J.)*: Sønderborg skyttelaugs kongeskilt. SJy MSkr 1949 s. 61.
- Riismøller, Peter*: Fiskerskatten fra Seber. En fortælling om rigdoms forgængelighed. Danske Museer IV, 1953-54, s. 39-46.
- Schoubye, Sigurd*: Hovedvandsæg. SJy MSkr 1950 s. 101, 133-34.
- Schoubye, Sigurd*: Mads Michelsens sølv-samling. Bidrag til en karakteristik af Åbenrås guldsmedekunst. SJy Arb 1960 s. 1-39.
- Schoubye, Sigurd*: se tillige Fritz, Svend.
- Sjøvold, Aase Bay*: I selskap med pipekannen. KunstindMus Oslo Årb 1943-49, Oslo 1950, s. 100-20.
- Skov, Sigvard*: En sølvske af Sakskøbingmesteren Gotfred Høfner. Årb Løll Falst 1949, s. 31-35.
- Skov, Sigvard*: Sølvskeer på Koldinghus. Kolding 1955. 16 s.
- Skov, Sigvard*: Dansk sølv på Koldinghus. Kolding 1958. 32 s.
- Steensberg, Axel*: Fra kong Frederik den syvendes presentkasse. Danske Museer III, 1952, s. 19-24.
- Steensberg, Axel*: Krydderitallerken, saltkar og smørbrikke, et bidrag til borddækningens kulturhistorie. Budstikken 1954-55 s. 5-27.
- Sogaard, Helge*: En sølvkande fra Frederik IV's tid. Årb Gl By 1948 s. 55-59.
- Waagepetersen, Chr.*: Lidt om kaffe- og tøj i det 18. århundrede. Årb Gl By 1954 s. 50-81.
- Zahle, Erik*: To danske gulddåser og andre pretiosa. Det danske KunstindMus Virksomhed 1949-54, 1956, s. 27-35.
- Zahle, Erik*: Dronning Caroline Mathildes komplette natbord. Det danske KunstindMus Virksomhed 1954-1959, 1960, s. 14-34.
- SMYKKER**
- Andersen, Ellen*: Læsø-festdragt. Danmarks NatMus, 1957, s. 178-79.
- Christiansen, Tage E.*: Dagmar-korset. Danmarks NatMus, 1957, s. 80-81.
- Colding, Torben Holck*: Smykket og miniaturen. Smykket i dansk eje. Det danske KunstindMus 23. Marts-18. April 1960, s. 22-41.
- Dragsted, Ove*: Guld og ædle stene. 1953. 115 s.
- Dragsted, Ove*: Gamle smykker og ædle stene. Jeg er samler, bd. 1, 1955, s. 393-401.
- Dragsted, Firma A.*: Gyldne glimt gennem 100 år 1854-1954. 1954. 28 s.
- Eriksen, Svend*: Smykker i ornamentstik. Smykket i dansk eje. Det danske KunstindMus 23. Marts-18. April 1960, s. 147.
- Hertz, Bernhard (udg.)*: Historien om en guldarmring. Noter om guldsmeden Bernh. Hertz ... i anledning af A/S Bernh. Hertz' 100-årsdag 26. apr. 1958. 1958. 10 s.
- Riisøen, Thale og Alf Bøe*: Om filigran. Teknikk, historikk, filigran i norsk eie. Vestlandske KunstindMus og KunstindMus i Oslo. Oslo 1959. 220 s.
- Rita*: Kender De dagmarkorset? Kunst Årg. 1, s. 209-01.
- Schou-Christensen, Jørgen*: Almuesmykker. Smykket i dansk eje. Det danske KunstindMus 23. Marts-18. April 1960 s. 95-98.
- Skov, Sigvard*: Smykker på Koldinghus. Koldinghusmuseet 1952. 20 s.
- Smycken i svensk ägo*. Nord Mus Stockholm 1952. 226 s.
- Smykket i dansk eje*. Det danske KunstindMus 23. Marts-18. April 1960. 152 s.
- Svensson, Sigfrid*: Sydsvenska silversmycken. Kulturen 1952, Lund 1953, s. 41-86.
- STEMPELBØGER, DANSKE OG UDENLANDSKE**
- Borg, T.*: Guld- og silversmeder i Finland. Deras stämplat och arbeten 1373-1873. Helsingfors 1935. 528 s.
- Boje, Chr. A.*: Danske Guld- og Sølvsmedemærker før 1870. 1946. 570 s.
- Boje, Chr. A.*: Tillæg til danske Guld- og Sølvsmedemærker før 1870. 1949. 138 s.
- Boje, Chr. A.*: Danske guld og sølvsmedemærker før 1870. Illustreret folkeudgave red. af Bo Bramsen. 1954. (Politikens håndbøger nr. 53). 440 s.
- Danmarks Kirker*, 1933 ff.
- Grün, Laurits*: Danske Guld- og Sølvsmedes Stempler og Mærker indtil 1943. 1943. 108 s. (For de gamle Mesterstemp-

- lers Vedkommende et Optræk af Jørgen Olrik: Danske Guldsmedes Mærker. 1919).
- Jackson, C. J.*: English Goldsmiths and their Marks. A History of the Goldsmiths and Plate Workers of England, Scotland, and Ireland. Los Angeles, Borden u. år. 747 s.
- Nocq, Henry*: Le poinçon de Paris. I-V. Paris 1926-31. I: XVI + 326 s. II: VIII + 371 s. III: VIII + 442 s. IV: VIII + 294 s. V: 98 s.
- Olrik, Jørgen*: Danske Guldsmedes Mærker. Anden, meget forøgede Udgave af Bernhard Olsen, De københavnske Guldsmedes Mærker. 1919. 140 s.
- Olsen, Bernhard*: De københavnske Guldsmedes Mærker fra Tiden før 1800. 1892. 34 s.
- Rosenberg, Marc*: Der Goldschmiede Merkezeichen. Dritte erweiterte und illustrierte Auflage. I-IV. Frankfurt am Main 1922-28. I: XXXV + 338 s. II: XI + 405 s. III: XII + 429 s. IV: XVII + 821 s.
- Schoubye, Sigurd*: Guld- og sølvsmedemærker fra Tønder og Tønderregnen. Tønder Museums skriftrække II, 1. Tønder 1958. 72 s.
- Schoubye, Sigurd*: Om lodighed og stempeling i sønderjysk sølv. Arv og Eje 1958 s. 79-97.
- Stierling, Hubert*: Goldschmiedezeichen von Altona bis Tondern. Neumünster 1955. 416 s. (Bd. II til Die Silberschmuck der Nordseeküste).
- Upmark, Gustaf*: Guld- och silversmeder i Sverige 1520-1850. Sthlm. 1925. 951 s.
- Warnecke, Johs.*: Die Edelschmiedkunst in Lübeck und ihre Meister. Lübeck 1927. 376 s.
- Warnecke, Johs.*: [Tillæg] Lübecker Goldschmiede. Ein Nachtrag etc. Nordelbingen Bd. 13, 1937, Heide in Holstein 1937, s. 109-38.
- Waagepetersen, Chr.*: Et par varianter af danske sølvmærker. Årb Gl By 1956, s. 86-89.
- Voet, E.*: Merken van Amsterdamsche goud- en zilversmeden. s'-Gravenhage 1912. 176 s.
- Voet, E.*: Haarlemsche goud- en zilversmeden en hunne merken. Haarlem 1928. 264 s.
- Voet, E.*: Merken van Friesche goud- en zilversmeden. Vorafgegaander de Leeuwardender goud- en zilversmeden uit de XVI, XVII, en XVIII eeuw door R. Visscher. s'-Gravenhage 1932. 340 s.
- Voet, E.*: Nederlandsche goud- en zilversmerken 1445-1935. s'-Gravenhage 1937. 98 s.
- Voet, E.*: Merken van Haagsche goud- en zilversmeden uit de XVI, XVII, en XVIII eeuw door H. E. van Gelder. s'-Gravenhage 1941. 275 s. 25 pl.

Anmeldelser

Højskolens ungdomstid

Højskolens Ungdomstid i Breve, I-II. Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Roar Skovmand under medvirken af Hans Lund og Arne Fog Pedersen. Munksgaard 1960. XXXIX + 292 + 413 sider.

Roar Skovmand er den, der først har bragt udforskningen af det 19. årh.s vækkelser ned på – må man vel sige – det akademiske plan. Hans disputats »Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892« fra 1944 var en blænker for de stødtropper, som nu med så stort held udsendes fra kredse omkring Kirkehistorisk Institut. Mens teologerne koncentrerer sig om de religiøse bevægelser, er dr. Skovmands felt den folkelige vækkelse, og i den er folkehøjskolerne, i det mindste på den tid her er tale om, nervecentrene. Nærværende udgiverarbejde er på en måde en fortsættelse af disputatsen, et supplement med en del af dokumentationen til fremstillingens første trediedel, idet brevudvalget slutter o. 1870. Brevene er inddelt i grupper efter skoler: Rødding, Uldum, Kolds, Hindholm og Grundtvigs på Marielyst, og indenfor hver gruppe er de ordnede kronologisk. Langt den største gruppe er Røddings med 410 breve (440 sider), den mindste er Uldums med 5. Der kan være grund til at gøre opmærksom på, at udgiveren med hensyn til udvalget af brevene om Rødding konsekvent holder sig til lokaliteten; efter 1864 følger man kun Schrøder og Nutzhorn til Askovs dørtærskel, derefter fortsættes med Cornelius Appels skolevirksomhed i Rødding. Bogens inddeling i afsnit for de enkelte skoler er vistnok en slags program, der går ud på, at skolerne må ses hver for sig, de havde ikke noget væsentligt samarbejde på denne tid. Det er da også rigtigt, at brevene klart tegner skolernes forskellige særpræg, der kan sættes på formel: Rødding det nationale, Kolds det kristelige, Hindholm det sociale, Marielyst det folkelige. Men bogen virker alligevel i udpræget grad som en helhed, netop fordi man gennem brevenes utallige vidnesbyrd om forbindelser og vekselvirkninger mellem skolerne får et stærkt indtryk af, at der er tale om een bevægelse.

Det er slet ikke mærkeligt, at det har taget udgiveren, der er en meget travl statsembedsmand, en del år at få udgaven i stand. Der ligger et kæmpearbejde bag. Det er nemlig ikke blot 642 (næsten udelukkende private) breve (hvoraf 155 har været trykt før), det er et udvalg fra en række brevsamlinger af »kildedsteder« til nogle højskolers historie, en rigdholdig eksempelsamling kalder udgiveren den. Der ligger nu for det første en stor fortjeneste deri, at en del af brevene er fremdraget fra samlinger i privat eje, og af dem, der ligger i institutioner, er flere kun tilgængelige på betingelser. Men især må selve det at vælge ud have voldt utallige bryderier. Der er få breve uden prikker (∅: udeladelser), ofte kommer de i flere omgange, og hvert sæt prikker må have betydet skrulpter. Det er en

given sag, at man, som dr. Skovmand også maner læseren til, må have opmærksomheden henvendt på dette forhold. For at tage et eksempel: Ludvig Schrøders breve til Flor. Mange af disse brevnumre er ganske korte, så man knap erkender, at det er en serie lange skrivelser, hvori Schröder »gjør Indberetning« om skolens forhold. En omtale af et par tilfældigt valgte udeladelser vil formentlig tilstrækkeligt illustrere, hvor tungt det ofte må have været at træffe et valg. I brev nr. 354, II s. 78, læser man om, at der ventes besøg af nogle skolemestre. I det følgende brev er nu strøget et afsnit, der fortæller om disse slesvigske og kongerigske læreres ophold på skolen, og som kort refererer, hvad Schröder har sagt ved fremvisningen af skolen og i foredrag. Brev nr. 352 og nr. 353, II s. 75 f, er beskåret for stykker, hvor Schröder gør rede for sin udnyttelse af personlige bekendtskaber til at få stof om skolen frem i pressen. (Her er ikke kun tale om den slesvigske presse, som noten til nr. 353 måske kunne forlede en til at tro). – Der er mange eksempler på, at udgiveren på udmærket måde har draget omsorg for at bevare selv løst henkastede sætninger, som kan have kulturhistorisk værdi. Men når omtalen af fotografiet af de tre lærere naturligvis skal med (nr. 371, II s. 103), hvorfor så ikke det lille stykke om maleren Ley, der kommer til Rødding for at tage skitser til et maleri af skolen, der skal være en gave til Høgsbro (nr. 363)?

Noterne er meget kortfattede, men det er ikke noget forsøg på at slippe over, hvor gærdet er lavest. De påtager sig kun de vanskeligste opgaver, f.eks. identificering af elever, som brevene omtaler. Bogen indeholder en tidstavle og et personregister. Det havde rigtignok været rart, hvis registret havde omfattet lidt mere, så man der havde kunnet finde et ord som Danske Samfund, der spiller så mærkelig en rolle, samt navne på skoler m.m.

Når dr. Skovmand har pålagt sig denne stramme disciplin, er det utvivlsomt for samtidig med opnåelsen af et videnskabeligt mål at skabe en læseværdig bog. Det er lykkedes i meget høj grad. Man må ønske, at den finder mange læsere og ikke udelukkende bliver betragtet som en kildepublikation til lærd anvendelse. De mange breve giver en levende og udtryksfuld beretning om skolernes opståen og de første års praktiske vanskeligheder, om organisatoriske eller åndelige spørgsmål, om de trange kår til at begynde med og endelig om gennembruddet. Man får det indtryk, at der allerede et par år før 1864 sker en ændring, man fornemmer, at lærerne da begyndte at finde større genklang hos elever og omgivelser.

Her er vi imidlertid ved den store vanskelighed. Det er klart, at det er højskoleforstanderne og andre fremtrædende personer, som skriver de bedste breve. Det er en væsentlig ting ved bogen, at man kan få så godt et indtryk af en række lærere, der hidtil måske ikke har været nok kendt, Edv. Thomsen, J. L. Knudsen, Anders Stephansen og især Carl Grove på Marielyst o.s.v. Men det er lige så klart, at dr. Skovmand glæder sig særligt, når han kan fremføre et brev fra en elev. Det sker dog kun sjældent. En af de mange opgaver, dette værk stiller, drejer sig om spørgsmålet: kan vi få nogen viden om, hvad der egentlig skete, nemlig med eleverne? Det er vel de folkelige bevægelers historiske problem. Kirkehistorikerne har mødt omtrent det samme, når de så ivrigt taler om vækkelsernes sociale sider. På den anden side er det ikke umuligt, at lærerbrevene, der som vi her ser ofte udførligt behandler undervisningen og eleverne, trods alt er den bedste kilde til viden om, hvilke tanker der mest slog an blandt ele-

verne. Hvis man kunne komme til at betragte højskolen også fra »neden«, fik man måske en anden opfattelse af mange ting.

Det er et overordentlig righoldigt, omfattende og, forhåbentlig, frugtbart materiale, der her er lagt frem, og der er noget forbilledligt ved værket. Det var f.eks. at håbe, at lokalhistoriske forskere kunne blive inspirerede af den opfordring, inddelingen af brevene indebærer, til at tage andre skoler op.

Poul Eller.

Roskilde Domkirke

Arthur Fang: Roskilde Domkirke gennem 1000 år. Udgivet af af Roskilde Domsogns menighedsråd. Flensborgs Boghandel, Roskilde, 1960. 160 sider.

I den sidste menneskealder har Roskilde Domkirkes historie været genstand for levende og ihærdig udforskning. To disputatser har hentet deres emne her: i 1933 skrev *Alfred Otto* om Liber Daticus Roskildensis, og *J. O. Arhning* behandlede i 1937 domkapitlets ældre historie. I 1949 fremlagde *C. M. Smidt* sine mangeårige studier i kirkens middelalderlige bygningshistorie, og – sidst men ikke mindst – helligede *Danmarks Kirker* i 1951 to digre bind til beskrivelsen af Roskilde Domkirke. Hvad man herefter kunne ønske, var en god populær bog, der i let tilgængelig form lagde forskningens landvindinger frem for et større publikum.

En sådan bog foreligger nu, skrevet af direktør Arthur Fang og udsendt af domsognets menighedsråd som led i festligholdelsen af domkirkens 1000-års jubilæum, som man i mangel af nøjagtig viden om tidspunktet for kirkens grundlæggelse lidt frimodigt har henlagt til året 1960.

Bogens 21 kapitler er hver for sig små kulturhistoriske rids eller essays, som med stort udbytte kan læses uafhængigt af hinanden, og som tilsammen giver et vel afrundet billede af kirken og dens omskiftelige historie. Arthur Fang er journalist i dette ords allerbedste forstand, en glimrende fortæller, som formår at popularisere uden at forfladige og forvrænge. Som elev af Kr. Erslev er han fortrolig med historisk metode, og hans store kulturhistoriske viden giver skildringen perspektiv. Det er svært at fremhæve eet afsnit frem for andre. Alle er de af høj kvalitet. Men mon ikke kapitlet om kongebegravelserne er bogens bedste? En fascinerende fremstilling af ceremoniellet ved de kongelige bisættelser i kirken fra 1558 og helt frem til vor egen tid.

At bogen er skrevet af en indfødt Roskildenser, hvis hjerte slår varmt for den gamle domkirkeby og dens minder, gør den ikke ringere. Tværtimod. Men eet sted, i afsnittet om dronning Margrethe, har historikeren Arthur Fang vist ladet sig besnære af Roskildepatrioten af samme navn. Det er lidet troligt, at dronning Margrethe, hvis lig først blev bisat i Sorø kirke, men året efter under dunkle omstændigheder overførtes til Roskilde, skulle have næret ønske om at komme til at hvile her. Selv havde hun dog ladet sin fader Valdemar Atterdags lig optage fra graven i Vordingborg for at anbringe det i Sorø, og i denne kirke lod hun også sin egen søn, kong Oluf, bisætte.

Forfatteren har haft fri adgang til benyttelse af klichéerne fra *Danmarks Kirker* og har derfor kunnet illustrere bogen meget rigt. Billederne

er udvalgt med omtanke, og som oftest følger illustrationerne teksten nøje, hvilket selvsagt er en stor fordel. Også for billedernes skyld er bogen værd at eje.

Som bekendt koster det penge at komme ind i Roskilde Domkirke. Våbenhuset er forvandlet til en krambod, hvor nidkære keruber bag en stor salgs-opdækning af postkort, lysbilleder o.s.v. afkræver de besøgende entré. Og inde i selve kirken må man forevise billet på forlangende. Dette er usmageligt og frastødende. Uden de store indtægter fra turisterne havde menighedsrådet imidlertid næppe kunnet udsende Arthur Fangs storartede bog. Noget godt er der således trods alt kommet ud af det uværdige marked i templets forgård.

Olaf Olsen.

Norske storgårde

Eivind S. Engelstad: Storgårder i Østfold. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo. 1959. 150 s. + 48 pl.

Publikationen fremlægger en del af det materiale, der er indvundet ved Norsk Folkemuseums storgårdsundersøgelser. Det drejer sig ikke om bygningsundersøgelser, men om en registrering af indbo m.m. på storgårde, særlig dem hvis forbliven i samme families eje gennem flere generationer har sikret en ret uforstyrret videreførsel af ældre boligindretning samt fastholdelse af gamle traditioner. Et antal udvalgte gårde skildres i en kortfattet karakterisering, især af hovedbygningernes forskellige rum, således at det miljø træder frem, hvori familiens liv udfolder sig. Man får en række kulturhistoriske og stilhistoriske oplysninger, der uddybes i det følgende hovedafsnit, hvor de forskellige grupper af genstande gennemgås for området som helhed. Her gives en oversigt over det registrerede materiale, ikke mindst møbler, men også tekstiler, genstande af sølv og andre metaller, glas, keramik, malerier m.m. Et udvalg af disse ting kan ses i det tredje hovedafsnit, billedtavlerne. Bogen gør et stort, ellers ukendt materiale tilgængeligt for forskningen, og man må håbe, at også undersøgelsens resultater i de øvrige landsdele må blive fremlagt.

Peter Michelsen.

Odenseansk boghistorie

Holger Rasmussen: Bøger og bogbindere i Odense før 1694. Med en efterskrift af *Ib Højklint* om *Carl Nielsens Bogbinderi og Protokolfabrik A/S* i anledning af firmaets 75-års beståen. Odense 1959. 124 sider, illustreret.

Den prisværdige idé at fejre jubilæum med udsendelse af en videregående faghistorisk undersøgelse, er her resulteret i en nydelig og lodig bog hvori firmaets historie er indskrænket til efterskriften. Som en effektiv kontrast indledes *Ib Højklints* skildring af den blomstrende virksomheds udvikling med grundlæggerens dybt mismodige dagbogsblade fra hans tid som færende svend.

Bogens hovedstykke behandler tiden før Odense Bogbinderlaugs oprettelse, og *Holger Rasmussen* har til formålet gravet betydningsfuldt nyt stof frem i Landsarkivet for Fyn. Efter en indledning om den almindelige

kulturelle baggrund for byens litterære liv skildres bogvæsenets kår samt de skrivende og bogsamlende personligheder, med eksempler dels på den litterære forbindelse mellem de boglærde og adelen, dels på skifteprotokollernes meddelelser om bogsamlinger hos de forskellige samfundsklasser. Derefter suppleres og korrigeres vor hidtidige personalhistoriske viden om Odenses bogbindere, navnlig ved hjælp af St.Knuds kirkeinspektions arkiv, og i bogens største kapitel »Bogbindernes sociale position« giver skifterettens løsoretaksationer et indtryk af standens økonomiske kår. Et par skifter registrerer boglagre, idet bogbinderne også var »bøgførere«, rejsende boghandlere der slog deres boder op på markeder og i kirkerne. Af kirkeværgeregnskaberne ses det at der til de store halvårslige markedsdage ikke blot betaltes afgift for studepladser i St.Knud, men også leje af lægter og brædder til stands. 1638 forbød et kongebrev salg af underholdningslitteratur i kirkerne, derimod er det en misforståelse, som stammer fra C. Nyrop, at al boghandel i kirkerne blev forbudt 1658; forbudet var udstedt af Konsistorium og gjaldt kun Frue Kirke i København som ejedes af Universitetet. I slutkapitlet rejses spørgsmålet om bogbindernes forhold til bogtrykkerne; foruden at indbinde på bestilling har bogbinderne købt bøger i materie hos bogtrykkerne og taget fortjenesten ved at sælge dem indbundet. Handelen med bøger til almuen har måske endda overvejende været på deres hænder; endnu i 1850erne kalder sjællandske bønder en boghandler for bogbinder, og ved samme tid giver københavnske boghandlere ondt af sig over bogbindernes bogsalg. Lidt fortæller taksationerne også om bogbinderværktøj og indbindingsmateriale. Til det citerede kongebrev hvori Frederik 2. bestiller fløjlsbind, kan anføres at i Det kgl. Bibliotek findes den af ham selv udgivne lille bog *Auserlesene Sprüche* (1583) i et sådant rødt fløjlsbind med forgyldte beslag og egenhændig dedikation. Blandt sine bevissteder citerer Holger Rasmussen det optryk af min gamle afhandling om Wulff bogbinder som man 1947 uden mit vidende har tilladt sig at levere i Odense Bogbinderlaugs jubilæumsskrift. For en ordens skyld skal det lige bemærkes at dette optryk har en piratudgaves fejl og unøjagtigheder; jeg vedkender mig kun teksten i Aarvog for Bogvenner 1925.

Holger Rasmussens velskrevne og instruktive fremstilling er bl.a. illustreret med en række gengivelser af 16. og 17. århundredes-bind fra Karen Brahes Bibliotek i Odense (i billedunderskriften til Sybilla Gyldenstiernes bind må fornavnet i hendes autograf læses Ciibila). Endnu kan desværre ingen af tidens bind henføres til de odenseanske bogbinder hvis navne forekommer i denne bog, men man håber, som forfatteren gør i sin slutbemærkning, at det ved et metodisk undersøgelsesarbejde engang vil lykkes.

R. Paulli.

Haderslevs første bogtrykker

Olav Christensen: Haderslev bys første bogtrykker Hinrich Luckander 1759-1792. Med en fortegnelse over Luckander-tryk. Udgivet af A/S Modersmaalets trykkeri 1959, 200 år efter udstedelsen af Hinrich Luckanders privilegium. 96 s., ill.

Denne bog er meget velkommen, fordi Olav Christensen her med stor flid har samlet en lang række værdifulde oplysninger om en enkelt betydelig

Haderslev-bogtrykker og hans produktion (248 numre). Luckander, der iøvrigt viser sig at være født i Stockholm, har dækket en stor del af Jyllands behov for underholdningslitteratur i sidste halvdel af 1700-tallet. Han har således udsendt folkebøger (f.eks. »Ærens Tornevei for en Skytte, navnlig Bryde« og »Det i Mandfolksklæder vidt bereiste Fruentimmer E. M. Stokkenbeks merkværdige Begivenheder«) og en stor mængde viser, både traditionelle (f.eks. om Axel Tordsen og Voldborg Immersdatter og om Herr Bryning og en Prinsesse af Engelland) og nye skrevet over temaer i samtiden som var værd at besynges set fra et kommercielt synspunkt (f.eks. grev Brandts henrettelse og branden i Hammelef). Det er især denne folkelige del af Luckanders produktion, der har gjort hans navn kendt, og nu ved vi, hvad man i dag i offentlige samlinger og nogle få private (bl. a. Olav Christensens egen) med sikkerhed kan henføre til hans værksted. Efter Luckander kom Jens Jensen Seneberg, Heinrich Seneberg og P. C. Koch, men hvordan kan man med nogen sandsynlighed fordele de mange bevarede anonyme Haderslev-tryk mellem dem og Luckander? Af Olav Christensens velskrevne indledning fremgår det, at Luckander selv har lavet en del af sine træsnit, og da der ikke er nogen grund til at tro, at han skulle have anbragt sit navn på alle sine tryk, er det muligt, at man ad denne vej kan komme et lille skridt videre, hvad denne vigtige identifikation angår. Iøvrigt må det jo være en ønskeopgave for en så grundig kender af Haderslev bys historie som Olav Christensen: at fortsætte jagten på sine bysbørns flyvebladstryk! Kort sagt: glad over den foreliggende bog håber man i sit stille sind, at forfatteren må kunne afse tid til at fortsætte disse sine værdifulde studier i Haderslev-trykkenes spændende historie.

Iorn Pio.

Venetianske glas på Rosenborg

Gudmund Boesen: Venetianske Glas på Rosenborg. I Vetri Veneziani del Castello di Rosenborg. Venetian Glass at Rosenborg Castle. De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg. Gad. 1960. 235 s.

Denne tredje, store publikation fra Rosenborg-samlingen – efter bøgerne om kongedragterne og de kongelige våben – er en overordentlig skøn bog. Hvilke fornemmelser man end personligt kan have over for de venetianske glastings bizarre former, så er det i hvert fald en virkelig æstetisk nydelse at blade i dette bogtekniske mesterværk. Og teksten synes at stå mål hermed. Kort og klart placeres den berømte glassamling i kultur- og kunsthistorisk sammenhæng. Der gives en række eksempler på dansk berøring med venetiansk glasfremstilling før Frederik 4.'s rejse 1708-09. Efter læsning af dette afsnit og den følgende instruktive oversigt over glastilvirkningens historie i Venezia er læseren rustet til at gå i gang med problemerne omkring den store glassamling, som Frederik 4. hjemførte fra Venezia 1709. Selv om denne rejse tidligere er studeret grundigt, kan der nu meddeles nyt om den, ligesom det synes godtgjort, at inspirationen til det mærkelige glaskabinet på Rosenborg har været kongens personlige iagttagelser i porcelænskabinettet på slottet Charlottenburg ved Berlin. Ved udnyttelse af såvel danske som italienske arkivalier belyses indgående den gave, republikken Venezia skænkede greven af Oldenburg, som kongen kaldte sig under rejsen. Det gøres klart, at de glasting, kongen herved og

gennem køb erhvervede, må formodes at give et nogenlunde repræsentativt udsnit af den kvalitativt bedste del af den igangværende produktion på glasmagerøen Murano. Ved en grundig gennemgang af glassamlingen og Rosenborginventariet 1718 er det lykkedes at identificere størstedelen af det indhold, glaskabinettet havde, da det blev indrettet 1714. Disse sikre venetianske ting, afbildet, beskrevet og katalogiseret i bogen, giver da et billede af den aktuelle situation i den venetianske glasindustri og kan på mærkelig måde kaste lys over en krise i denne kunstindustri i begyndelsen af 1700-årene.

Peter Michelsen.

Traps Danmark

J. P. Trap: Danmark. Femte udgave. Redigeret af *Niels Nielsen, Peter Skautrup, Poul Engelstoft, Harald Jørgensen*, Københavns amts indledning, Storkøbenhavn I (bind I, 2), 1959, s. 345-752, Storkøbenhavn II (bind II, 1), 1959, 560 s., Storkøbenhavn III (bind II, 2), 1960, s. 561-930, Københavns amt (bind II, 3) 1960, s. 931-1221. Gad.

Femte udgave af Traps Danmark udkommer støt (jf. tidligere omtale Fort Nut XIX, s. 328 ff., XX, s. 47 f. og s. 219 f.). De her nævnte fire bind må vist uden sammenligning være den del af nyudgaven, der har budt redaktionen de største vanskeligheder. Det drejer sig om en egn, der under Københavns udvikling til moderne millionby i næsten alle henseender har undergået betydelige ændringer siden den foregående udgave. Konsekvensen har man draget ved at indføre begrebet Storkøbenhavn. Inden for dette område disponeres stoffet sagligt på tværs af den administrative inddeling. Desuden har man i omegnskommunerne helt ud til grænserne for Københavns amtsrådsreds benyttet kommuneinddelingen som grundlag for den topografiske beskrivelse. Denne inddeling falder stort set sammen med de gamle sogne, der efterhånden er blevet delt i mange nye. Også Københavns-bindingens forhold til det indledende bind Landet og Folket har givet dispositionsvanskeligheder, især ved omtalen af forskellige rigsinstitutioner med sæde i København. Visse gentagelser har ikke kunnet undgås, ligesom på den anden side en uheldig opdeling af stoffet forekommer, ikke mindst ved institutioner, som er placeret i gamle og monumentale bygninger, der som sådanne har fået særlig omtale. Vanskeligheden ved under udgivelsen at foretage henvisninger fremefter har undertiden gjort det svært hurtigt at finde sig til rette i værket og få hold på sammenhørende oplysninger.

Registre vil formentlig, når værket engang er færdigt, kunne yde nogen hjælp. I hvert fald har det hidtil været anmelderen umuligt f.eks. at finde en omtale af folkekøkkenerne. Oplysninger om Nationalmuseet skal hentes tre forskellige steder med kun een, godt skjult, henvisning bagud, ingen fremad. Kunstakademiet måtte derimod savnes blandt de højere læreanstalter, og ingen henvisning fortalte, at det – ligesom i 4. udg. – ville blive behandlet sammen med slottet Charlottenborg. Fiskerimuseet, der ganske vist har til huse under beskedne forhold, er slet ikke omtalt, skønt det endda var nævnt to gange i 4. udg. Fiskeriet bliver måske i det hele taget lidt stedmoderligt behandlet i Trap. Det kan naturligvis ikke siges at være noget hovederhverv i Storkøbenhavn, men når det ude på

landet synes at glide helt ud af billedet også på lokaliteter, hvor det virkelig spiller en rolle, skyldes det formentlig det særlige statistiske forhold, at det henregnes under landbrug m.v. Forøvrigt synes det for Københavns amts vedkommende at være oplyst om endnu færre sogne end i de foregående amter, hvordan befolkningen fordeler sig på erhverv. Med værket følger Geodætisk Instituts kort 1:17500 over København, et effektivt hjælpemiddel ved beskæftigelse med storbyområdets moderne topografi. Knap så godt er man stillet for købstædernes vedkommende, idet navnestoffet på kortene over dem undertiden kan synes noget sparsomt.

Når nu dette er sagt – og andet mere ville selvfølgelig fra forskellig side kunne anføres – så skylder man dog endnu en gang at lovprise denne fortræffelige håndbog. Opslag i den vil give den første orientering med hensyn til en lang række spørgsmål inden for topografi og lokalhistorie. I mange tilfælde får man i de her foreliggende bind sammenfattende skildringer af stort omfang og betydelig værdi, f.eks. vedrørende erhvervsforhold samt institutions- og bygningshistorie. Her gives oversigt, og nyere forskningsresultater på flere områder sættes ind i større sammenhæng. I visse tilfælde er behandlingen i Trap den eneste eksisterende fremstilling af et emne. Også den nye udgave vil kunne give inspiration til fornyet indsats inden for en række videnskaber, ikke mindst dem der behandler den historiske side af topografien. Og den er for alle, der sysler med den slags, et uundværligt redskab.

Peter Michelsen.

To sognebøger fra Ringkøbing amt

J. Søndergaard Jacobsen: Hjerm Sogn, II. Christensens forlag, Struer. 1959. 254 s.

Peder Christensen: Ølby, Asp og Fousing Sogne. Christensens forlag, Struer. 1959. 403 s. + 1 kort.

For ca. 14 år siden udsendte P. Nørskov Lauritsen sin bog om Hjerm sogn, en beskrivelse af »jorden og dens dyrkere«. Nu er afslutningen af sognehistorien kommet med »Hjerm Sogn II«, omhandlende sognets kirke og skole, kultur og åndsliv ved J. Søndergård Jakobsen. P. Nørskov Lauritsen havde så småt begyndt på arbejdet, men var ikke sikker på at kunne nå at fuldføre det og havde bedt Søndergaard Jacobsen gøre det, og denne overtog så arbejdet efter Lauritsens død i 1950. – Det er blevet en smuk og velskrevet bog. Måske er der sine steder taget rigeligt med af det almene stof til belysning og levendegørelse af det lokale. Under kirkens historie fortælles, at så snart der var blevet en flok kristne, havde de bygget sig en trækirke på det sted, hvor kirken står nu. Det er vel nok den gængse opfattelse. Men den sidste tids mange kirkegulvsundersøgelser har ikke kunnet bekræfte dette i så nær alle tilfælde.

Der gives først en behandling, bred og indgående, af de mere materielle sider, nemlig kirkehusenes bygninger og deres inventar såvel som præstegårdens bygnings- og jordhistorie. Den gamle kirke ligger så ucentralt nær den vestlige sognegrænse, at det blev hovedårsagen til, at man 1904 byggede Hjerm sogns østre kirke. Gang på gang møder vi Chr. Lindes og søns navne. Også her bekræftes deres velkendte omsorg og gavmildhed

mod kirker og skoler, forøvrigt blev en datter af den ældre Linde gift med sognepræsten Henrich Jensen og gennem ham, der havde antaget navnet Hiermiin, stammomder til slægten Jermiin. Selve åndslivet i det kristeligt bevægede sogn er også bredt skildret. Over en prædiken fra ortodoksiens tid føres man til den egentlige vækkelse ved Brødremenighedens virksomhed. Den gik jævnt over i de gudelige forsamlinger og senere Indre Mission, også dommerne optrådte. »Kapellanen«, pastor S. M. Repsdorph, fik stor betydning for sognets åndsliv, både for Indre Mission og en begyndende grundtvigianisme.

Peder Christensens bog om Ølby, Asp og Fousing sogne minder om forfatterens tidligere bog om Idum sogn (se Fort Nut XIX, s. 102), samme, livlige, brede stil og særdeles grundige udredning af gårdhistorien med en mængde småtræk eller karakteriserende bemærkninger om personer og dissers slægtninge. Også her mærker man den omhyggelige indsamling af mundtligt materiale. Først kommer en almindelig oversigt over kirker og præster, skoler og lærere, og derpå følger den mægtige gårdhistorie, der fylder de tre fjerdedele af bogen. Derved har forfatteren fået plads til at gøre den sjælden levende og læseværdig også for andre end ejendommenes beboere. Her har forfatterens hovedinteresse ligget, og dette er i nogen grad kommet til at gå ud over de første afsnit. Christensen oplyser, at neden for et højdedrag strakte sig et dige eller en vold, Vendelvolden, og han skriver, at »så meget synes sikkert, at volden engang er bygget til værn for hjem og arne.« Da bakkelandet imidlertid tidligere har været skovklædt, må man vist også tage en anden mulighed i betragtning, nemlig den, at det kan have været et gammelt skovdige.

Kildehenvisningerne i de to bøger kunne have været bedre, og en navneliste med de betydeligste person- og stednavne ville have været kærkommen. Bøgerne er smukt udstyret, ikke mindst glæder man sig over de særdeles klare og gode billeder.

H. K. Kristensen.

Helsingør

M. Galschiot: H e l s i n g ø r omkring midten af forrige århundrede. Studier og erindringer. 2. udgave. Billedredaktion samt sag- og navneregister ved Knud Klem. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. 1960. 325 s.

Blandt den nyudkomne lokalhistoriske litteratur glæder man sig særligt over, at det har været muligt at udsende anden udgave af Galschiøts klassiske Helsingør-skildring, der første gang kom på tryk i 1921. Bogens charmerende blanding af forfatterens barndoms- og familieminder samt topografiske og personalhistoriske studier holdes sammen af en levende fortællekunst, der også må fængsle en ny generation af læsere. Man kender byen og dens mennesker, når man er færdig med bogen, og synes, man med dem har oplevet årtierne omkring 1850; så plastisk står skildringen med sit væld af kulturhistorisk interessante enkeltheder og fine små iagttagelser. Førstedgavens tegninger er i den nye udgave afløst af dokumentarisk mere værdifulde illustrationer med autoklicheer, for en stor del på grundlag af billeder fra de righoldige samlinger i Helsingør By-museum og Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Peter Michelsen.

Begravelseskikke

Christian B. Schjørring: Af Jord er du kommet - . Jordpåkastelsen indenfor europæisk kultur. Munksgård 1959. 189 s.

Christian B. Schjørring har påtaget sig den fortjenstfulde opgave at studere jordpåkastelseskikkens forekomst og udformning i tid og rum inden for den europæiske kulturkreds og forelægger nu resultatet af undersøgelsen i en stor, smukt udstyret bog. Lad det være sagt med det samme: Bogen er en stor skuffelse. Et særdeles omfangsrigt materiale – som dog er af meget varierende værdi – er blevet gennemgået, men det fremlægges på en så sjusket og uoverskuelig måde, at hverken læseren eller forfatteren ved vejs ende er blevet stort klogere. Forfatterens konklusioner virker da også underligt løsrevne fra det fremlagte materiale. Det er som om han tilsidst – udmattet af den uoverskuelige materialebunke – slynger et par postulater ud, som akkurat lige så godt kunne have været fremsat, før ørkenvandringen tog sin begyndelse. Noget forsøg på rent teknisk at lette arbejdet for læseren har forfatteren heller ikke gjort. Den typografiske opdeling med indrykning for hvert punktum virker meget trættende, og man irriteres over de mange tryk- og skrivefejl. Ubehageligt er det også, at henvisningerne sættes i selve teksten uden nogen typografisk markering.

Der er mange interessante oplysninger at hente i bogen, men læserne må selv finde frem til dem og sætte dem i relation til hinanden. Meget af det stof, der er medtaget, vedrører kun emnet ganske perifert. Andet, som kunne tjene til løsning af de opstillede problemer, berøres i enkelte afsnit, men er ikke konsekvent medtaget. Hovedafsnittet er en gennemgang af det danske materiale efter reformationen. Hertil er føjet mindre afsnit om de romersk-katolske lande, den russisk-ortodokse kirke, oldkirken, jødedommen, før-kristen europæisk kultur, ikke-europæisk materiale m.v. Disse afsnit virker meget tilfældige og burde nok helt have været udeladt. I et særligt afsnit om middelalderen gennemgås de forskellige manualers forskrifter for jordpåkastelsen. I hovedafsnittet om Danmark fremlægges alle lovbestemmelser, som har en smule berøring med emnet; meget af det kunne man godt have været sparet for. I særlige kapitler meddeles resultater af undersøgelser i Dansk Folkemindesamling og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser. Undersøgelserne det sidste sted har givet et meget magert udbytte, men det lykkes dog forfatteren at få rapporten herom til at fylde flere sider, idet han meddeler, hvilke optegnelser han har slået op i med negativt resultat. Da forfatteren besøgte NEU i 1953 havde man netop udsendt en spørgeliste om begravelseskikke, men kun 4 meddelere havde nået at besvare den. Det giver et noget fortegnet billede af materialet i denne institution at fremlægge disse negative resultater 6 år efter, på et tidspunkt da over 100 besvarelser fra alle egne af landet var indgået i arkivet. Havde han gjort sig den ulejlighed at besøge NEU igen, inden bogen gik i trykken, ville han have fået et anderledes fyldigt materiale at arbejde med. Han ville f.eks. have set, at den skik at følget selv kaster graven til – en skik, som forfatteren åbenbart kun kender fra Sverige – endnu var i brug i mange sogne i Danmark i slutningen af forrige århundrede, før man havde overladt dette arbejde til en fast graver. Præstens jordpåkastelse var således en art indledning til den almindelige tilkastning af graven. På s. 129 omtaler forfatteren en passant jordpåkastelsen som en inchoativ liturgisk handling, men han glemmer det åbenbart straks igen. Havde han fastholdt dette og sat det i relation til nutids-

traditionen, ville han have haft en brugelig arbejdshypotese i forsøget på at tolke jordpåkastelsesskikkene.

Bjarne Stoklund.

Folkebibliotekernes forgængere

Helge Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834. Udgivet af Danmarks Biblioteksforening. (Dansk bibliografisk kontor, København 1960). 677 sider.

»Der er gudelige Bøger og Andagtsbøger i tilstrækkeligt Antal, som man kan udbrede blandt Almuen« hedder det så sent som i Nøddebo Præstegaard, og således var i lange tider både øvrighedens og gejstlighedens opfattelse af, hvorledes menigmands behov for læsning burde imødekommes. I reformtiden, som også var »oplysningens« og rationalismens gennembrudstid, fik dette program imidlertid sine steder en sådan udvidelse, at mere end een præst anså det for nødvendigt, at der stod et bibliotek til rådighed for menigheden. Et par bogsamlinger grundlagdes i 1780'erne, flere kom til i det følgende årti og inden midten af 1830'erne var der oprettet omkring 100 »almuebiblioteker«. Samtidig hermed opstod der i byerne en række »læseindretninger«, læseselskaber, klubbiblioteker og lejebiblioteker. Det er denne, det ikke-videnskabelige biblioteksvæsens »oldtid«, Helge Nielsen skildrer i sin store bog.

Når sognepræster og andre begyndte at interessere sig for bogsamlinger, var det ikke alene af oplysningsiver. Siden midten af det 18. århundrede havde teologien befundet sig i defensiven. Så tidligt som 1754 havde biskop Peder Hersleb konstateret, at religionen nu fik mere med fornuften at gøre end (som hidtil) med Fanden, og som tiden gik, måtte det blive gejstligheden mere og mere klart, at skulle den vedblivende have ledelsen i åndelige anliggender, så skulle menighedernes efterhånden voksende læselyst tilfredsstilles på »fornuftig« måde. Et af præsten ledet bibliotek blev flere steder resultatet. Men hertil kom noget andet. I løbet af det 18. århundrede ændredes øvrighedens og tildels også overklassens holdning overfor den almindelige befolkning fra at være rent autoritær til at blive pædagogisk. Endnu Guldberg havde stået på det standpunkt, at kundskaber var »farlige«, men efter systemskiftet i 1784 »myldrede« »de før så fåmælte oplysningsvenner frem og tog landet i besiddelse«, omend det var »nok så moderate folk« (s. 127).

Revolutionære var disse bestræbelser nemlig ikke, og endda varede det ikke mange år før betænkelighederne meldte sig. I 1799 havde biskop Balle talt om den religionsforagt, der fra hovedstaden bragtes videre ud; ligesom præsidenten for danske kancelli var på vagt overfor fordærvelige klubber og læseselskaber. Træffende illustrerer forf. denne udvikling ved at sammenligne den kendte landøkonom Chr. Olufsens holdning i 1804, da han ville »saae Kundskaber paa Uvidenhedens udyrkede Marker«, og i 1812, da han havde fundet ud af, at det var lettere at have med tyendet at gøre i gamle dage, da almuen ikke var så oplyst. Olufsen var ikke alene om disse anskuelse. Oehlschlæger skrev 1823 en fabel om den forsigtighed, der bør udvises overfor underklassen, J. L. Heiberg karakteriserede 1830 almuen som et barn i nationen, medens Grundtvig udviklede, at demokrati

i staten er, som hvis i et privat hus ikke tjenestefolkene men husdyrene skal råde. Når oplysningsarbejdet ikke desto mindre fortsatte, skyldtes det ikke mindst, at der nu rundt om i sognene sad rationalistiske præster og lærere, der byggede videre på grundlaget fra 1780'erne og 90'erne.

Hele denne udvikling gør forfatteren kyndigt og udførligt rede for i det første store afsnit »Oplysning 1770-1834«. Påvirkningerne fra udlandet og den hjemlige debat bliver analyseret, den sociale baggrund får hvad der tilkommer den (forf. mindes smukt Albert Olsens inspirerende universitetsundervisning) og i det hele må det siges, at man får en særdeles instruktiv skildring af de kulturelle og samfundsmæssige vilkår, hvorunder bevægelsen kom til at virke. Selvfølgelig må meget være velkendt, perioden er jo ofte blevet behandlet, men støttet til en sjælden, ligefrem Werlauffsk boglærdom opbygger forf. en selvstændig, velafvejnet syntese, der næsten altid forekommer overbevisende. Kun bør der protesteres, når forf. (s. 19) med en meget slidt kliché kalder bogsamlingerne ved skoler og kirker for »døde« – det ved vi jo i virkeligheden ikke noget om. Snarere kunne der være grund til at gøre opmærksom på, at de mange små latin-skoler, som i deres gode tid virkelig var demokratiske institutioner, må have spillet en ikke ringe rolle som kulturcentre. Forf. kunne også have sparet os for *godsejer* Holberg i forbindelse med Jeppe på Bjerget (s. 85); men bortset fra disse ting er der næppe mange »fejl« at finde.

Det næste store afsnit, »Sogne- og almuebiblioteket«, skildrer bogsamlingerne på landet. De enkelte bibliotekers stiftelse, sammensætning og virksomhed bliver grundigt gennemgået, stiftere og givere bliver karakteriseret. Sammenhængen skole-bibliotek fremhæves med rette (s. 211) og i et par interessante kapitler følges Landhusholdningsselskabets holdning overfor sognebibliotekerne. I sin konklusion har forf. ingen tilbøjelighed til at overvurdere sin »helt«; – »henimod 100 almuebiblioteker i en millionbefolkning« hedder det (s. 410) måtte give beskedne resultater. Og dog har disse små samlinger på 100 til 200 skrifter været med til at sætte noget i gang, bl.a. »til at skabe de selvkloge og selvbevidste almuesmænd, som borgere og embedsmænd satte så lidt pris på«. Måske gennem den landbrugsfaglige oplysning, der takket være Landhusholdningsselskabet spillede en betydelig rolle, men afgjort ikke på det sociale endelige det politiske plan. Der var kun beroligende midler at få i almuebibliotekerne; for så vidt læsning betød noget for »almuens opvågen«, har andre kundskabskilder betydet nok så meget. Generaltoldkammeret talte i 1769 om mange »slette« bøger som indførtes fra tyske messer. Bisperne Bloch i Ribe og senere Øllgaard i Viborg mindede henholdsvis 1770 og 1839 om auktionernes og kræmmernes rolle som formidlere af læsning, og der er næppe tvivl om, at menigmand har suppleret læsningen fra sognebogsamlingen på *sin* måde.

Dette bekræftes ved nogle stikprover i bevarede auktionskataloger. Ved auktionen i Ørsted præstegård 1797 (Ramsø hrd. gejstl. auktionsprotokol 1785ff. fol. 46b.ff.) finder man adskillige lokale folk blandt køberne dels af ligprædikener og ældre religiøs litteratur dels af verdslig lektüre som Holberg (Heltehistorier, Natur- og Folkeret), den danske Tilskuere og navnlig bøger i bundtevis, hvoriblandt der formentlig har været en del af tidens piecer. Læselysten synes at have været stor, og der var evne til at tilfredsstille den. På auktionen i Svallerup 1803 (Arts hrd. gejstl. auktionsprotokol 1763-1806 fol. 741ff.) gjorde en Peder Væver – han var vistnok husmand, der synes ikke at foreligge nærmere oplysninger om ham –

en mængde indkøb, ligesom også andre købte et og andet, Jørgen Møller i Kongens Mølle således Pontoppidans danske Atlas, der var samlingens dyreste værk (10 rd.). Går vi op i 1820'erne, kan det nævnes, at der ved auktion i Nidløse præstegård 1824 (Merløse-Tuse hrd. auktionskataloger) af en snedker i Nidløse købtes »die Politik nach den Grundsätzen der heiligen Allianz« formedelst 12 sk., og at kromanden i Vedby drog af med en pakke journaler for udenlandsk litteratur. Endelig skal det nævnes, at en gårdmand på auktionen efter pastor Tscherning i Asmindrup 1828 (Merløse-Tuse hrd. auktionskataloger) for 10 sk. blev ejer af et bundt »franske Duodecer«¹, danske prædikener og taler, medens smeden i Hellestrup købte to bundter danske piecer, hvoraf den ene betegnedes som »mest Philopatreiask« – altså fra trykkefrihedstiden. Rundt om i landet har der åbenbart siddet folk, som udmærket godt kunne selv. Der kan i den forbindelse også mindes om D. G. Monrads ord fra 1880: For 60 år siden, skriver han, kom et eksemplar af »Jesus og Fornuften« til Vaalse, det gik fra hus til hus, og endnu havde ingen præst fået bugt med eftervirkningerne heraf. Sandelig var der grunde nok for præsterne til at søge at lede læsningen ad den rette – men rigtignok også noget kedelige vej til gudsfrygt, lydighed og flid.

I karakteristisk modsætning til forholdene på landet var bogsamlingerne i byerne i langt højere grad frugter af, hvad man kunne kalde privat initiativ. Det gjaldt både klubbiblioteker og læseselskaber, hvor benytterne selv fandt sammen, såvelsom lejev biblioteker. Sidstnævnte hører til de første spæde spirer til senere tiders frygtindgydende underholdningsindustri, rent merkantilt betonedes som de var. Samtiden var ganske på det rene hermed, og forf. har (s. 438) fremdraget nogle bemærkninger fra 1840, der stadig lader sig læse med deltagelse: »... Øvrigheden forbyder Bagerne at blande ikke-nærende eller forgiftende Bestanddele mellem det legemlige Brød, de selge; men med den aandelige Næring lader dette sig ikke saa ganske gjøre –«. Medens jævne borgere søgte lejev bibliotekerne, havde bedre folk klubbernes og læseselskaberne til deres rådighed, hertil kom så de offentlige biblioteker. Også disse samlingers organisation og historie bliver grundigt behandlet, og lige som i de foregående kapitler gøres der jævnlig gode iagttagelser, eksempelvis kan fremhæves bemærkningerne s. 425 (sml. s. 209) om det meget kraftige tyske indslag i byernes bogsamlinger.

Folkebibliotekshistorien, skriver Helge Nielsen i sine indledende bemærkninger, er ikke blot en bestemt tekniks historie, en institutions ydre historie, beretningen om, hvordan rammerne fastlagdes. Den er også bøgerne, bogbestandens og læsningens historie, beretningen om bibliotekernes formål og retning, funktion og rolle i samfundet. Dette smukke program har forf. fulgt med stor nidkærhed og godt resultat. Så overordentlig grundigt arbejdet er, vil det dog kunne suppleres. At beherske hele kildematerialet er simpelt hen ikke enkeltmands sag. Den meget værdifulde biblioteksliste s. 639ff. kan således forøges med et par sonderjyske skolebogsamlinger, Nørre Løgum, der omtales 1814, og Burkal, som nævnes 1823 (begge i kirkeregnskaber). Desuden var der i Nakskov et læseselskab omkring 1830, der hos Niels Colding i København købte for ret store beløb (i 1829 for 135 rd.) underholdende læsning Ingemann, Hauch, H. C. An-

1. Havde manden været med besættelseskorpset i Frankrig? Hvad betød egentlig dette korpset efter hjemsendelsen? (sml. Helge Nielsen s. 89).

dersen, Nyt Bibl. f. Morskabslæsning, Riises Arkiv, Læsefrugter, Nordlyset, Wolfs Journal m.m. (Nakskov skiftedokumenter 1830, apoteker A. Bugges bo, LA Kbh.). Disse tilfældigt påfundne samlinger betyder selvfølgelig kun lidt, på den anden side er det vel ret sikkert, at flere vil kunne findes.

Den vigtigste indvending, der kan rejses mod det lærde værk, turde være, at det er for bredt i udførelsen, og at den ikke helt klare disposition er til ikke ringe besvær for benytteren. Det er beklageligt, thi med sit rige indhold har bogen bud til mange historikere, hvad enten disse dyrker social- eller lokalhistorie. Noget andet er, at værket er fortræffelig *læsning*, forfatterens rolige beherskelse af emnet og hans stilfærdige humor skal nok holde interessen fangen.

Johan Jørgensen.

Efterskrift

Da det har vist sig, at en væsentlig del af *Slagelse Borger-Bibliotheks* arkiv er bevaret (i LA Kbh., Slagelse rådstuearkiv), og da det indeholder adskilligt af interesse, kan der være grund til at gøre et par tilføjelser til Helge Niensens skildring (s. 485ff.) af dette det første købstadbibliotek.

Ivrigt medvirkende ved bibliotekets oprettelse var student Christian Stolpe, der d. 2. dec. 1796 underskrev en »Indbydelses Plan«, som nok er værd at læse. »Ethvert endog kun lidet oplyst Menneske indseer udbredt Læsnings Almeene Nytte; Man beriger og berigtiger derved Ideerne og forædler Hiertet«. Men »denne Nyttens og Fornøielsens Kilde« er stoppet for de fleste. Dels fordi folk ikke har råd til at købe bøger, dels fordi de mangler »anviisning« og derfor anskaffer »Elendige Prækener, samlede under Naun af Huuspostiller, og usle Krøniker . . .« Næst gode læreres vejledning er, efter hr. Stolpes mening, biblioteker for almuen det, som bedst kan råde bod herpå. Der bør derfor dannes et selskab, hvor hvert medlem bidrager med 1 rd. årligt til indkøb af egnede bøger. I begyndelsen af hvert år skal der udvælges otte blandt medlemmerne, der skal bestemme bogkøbene.

Stolpes plan fik betydelig tilslutning, 61 personer tegnede sig som medlemmer. Et smukt resultat i en by, der 1801 talte 1.732 sjæle. Den verdslige øvrighed støttede foretagendet; borgmester Mandix, birkedommer Bagger og den tidligere amtmand Fleischer indmeldte sig såvelsom byskriveren og postmesteren; gejstligheden med dr. Plum i spidsen gjorde det samme fulgt af skolefolk som rektor Wøldike, hører Snitker og skoleholder Bisserup. Ikke mindre interessant er det at se, at en lang række af byens næringsdrivende gik med. Foruden apotekeren og et par prokuratorer tegnede sig en halv snes købmænd og et lignende antal håndværkere, der åbenbart alle gerne så, at »almuen« – det vil vel i de fleste tilfælde sige deres egne tjenestefolk – kultiveredes noget ved passende læsning.

Allerede med den første liste over bøger, der var valgt til anskaffelse, viste biblioteket sit ansigt. »Almuens Lærer«, Salzmans og Hallagers skrifter, Peder Paars og Niels Klim, Bunkeflods spindeviser (». . . Troeskab vil vi mod vor Husbond viste/ saa byder Gud, saa byder Kierlighed.«) samt en sikkert fortræffelig afhandling om ølbrygning stod på listen.

Skønt medlemstallet naturligvis ikke lod sig opretholde – i år 1800 blev det anset fornødent at overtale »til mere nøjagtighed i henseende til betalingen« – fortsattes virksomheden under Plums og Stolpes ledelse. Hverken Plums afgang 1803, den store brand året efter eller besættelsen ved engelske og spanske tropper 1807-1808 synes at have haft større virkning. En bevaret udlånsprotokol 1808-1822 viser derimod jævnt aftagende interesse:

antal udlån 1808.....	766	1816.....	109
1809.....	470	1817.....	101
1810.....	395	1818.....	13
1811.....	198	1819.....	86
1812.....	122	1820.....	72
1813.....	169	1821.....	25
1814.....	80	1822.....	29
1815.....	80	1823.....	20

At der i de sidste år overhovedet skete udlån skyldtes næsten udelukkende hospitalslem Volkersens læselyst, thi uden ham ville bibliotekets faktiske død være indtrådt et par år tidligere.

Biblioteket var bestemt for »den arbejdende Klasse af Indvaanerne«, men 1801 erklærede den daglige leder Tørlitz, »... at jeg hidtil ej har haft andre læsere end (en gammel jomfru undtagen) nogle af den latinske og danske skoles disciple...«. Udlånsprotokollen giver til en vis grad Tørlitz ret, skoledrengene fylder godt op, men de var ikke alene, og der kan alt i alt ikke være tvivl om, at bogsamlingen virkelig har betydet noget for menigmand.

– Jævnaldrende med borgerbiblioteket var en anden læseindretning i Slagelse, nemlig et borgerligt læseselskab. Der havde været planer om en sammenslutning med biblioteket; men læseselskabet var for viderekomme – her læstes både Riegels og P. A. Heiberg, og man fulgte særdeles godt med i tidsskriftlitteraturen (LA Kbh. Slagelse auktionsprotokol 1791-1806 fol. 185 og 348) – og nogen forening kom ikke istand.

J. J.

Sveriges befolkningsudvikling

Ernst Höijer: Sveriges befolkningsutveckling genom tiderna. Verdandis skriftserie 11, Bonniers. Stockholm. 1959. 115 sider.

Blandt de mange emner lokalhistorikere må tage under behandling, er befolkningsudviklingen et af de vigtigste. Pålidelig viden om og rigtig forståelse af en egns eller en bys historie kan ikke vindes uden et grundigt kendskab til befolkningens størrelse og sammensætning. »Håndbog for danske lokalhistorikere« anbefaler da også et omfattende studium af disse forhold: erhvervsfordeling, fødselshyppighed, dødelighed, vandringer.

Det er i virkeligheden hverken få eller små krav, der stilles, og enhver håndsækning bør modtages med tak.

Med sin lille men indholdsrige oversigt over vort nabolands befolkningsudvikling har Ernst Höijer givet også danske forskere en fortrinlig ledetråd. Höijer begynder først sin gennemgang fra det tidspunkt, da kilde-materialet er bæredygtigt, d.v.s. tillader en statistisk behandling, og dette bør man mærke sig, ligesom man af og til bør repetere Fr. Skrubbeltangs bemærkninger om samme emne i Fortid og Nutid XIX, s. 253. De kilder, der står til rådighed for ældre tider, er jo både spredte og flertydige. F.eks. skal man være yderst varsom med at tolke kirkebyggeri og -nedlæggelser ud fra befolkningshistoriske synspunkter alene. Vækkelsesbevægelser og økonomiske foreteelser, der ikke behøver at have noget med folketallet at gøre, må også tages i betragtning (man tænke sig antallet af kirkebyg-

ninger som grundlag for en beregning af det middelalderlige Roskildes indbyggertal).

Det er altså hovedlinierne i udviklingen i de sidste 200-250 år, forf. viser os. Den uforandrede høje dødelighed i 18. århundrede tages som tegn på, at gennemgribende forbedringer i den store masses livsvilkår ikke fandt sted. Sammenhængen mellem fødsels- og dødelighedstal på den ene side og høstudbytte, krig og epidemier på den anden side påpeges. Boligforhold, ernæring og ikke mindst drikkevaner bliver taget i betragtning, og med udgangspunkt i nødsåret 1773, da 20.000 døde af tyfus, 23.000 af dysenteri og 12.000 af kopper efter gentagne misvækstår, fastslås det, at Thomas Malthus' lov om folkemængdens afhængighed af næringskilderne havde fuld gyldighed i datidens Sverige.

I løbet af det følgende århundrede indtrådte store forandringer. Efter at det første skridt var taget med den obligatoriske koppevaccination (omtrent samtidig med Danmark), var man ved midten af 19. århundrede nået så vidt, at naturens tyranni over menneskene ikke længere var så ubestridt som før.

Der knytter sig ikke ringe dramatik til befolkningshistorien. Den kendte svenske forsker Eli F. Heckscher sammenlignede træffende diagrammerne over dødeligheden i ældre tid med feberkurver. Næppe havde imidlertid disse fået et roligere forløb, før andre kurver gjorde sig gældende på opsigtsvækkende måde. Fra slutningen af 1860'erne skete store udvandring – især til U.S.A. – enkelte år endog så store, at der ligefrem skete en formindskelse af det samlede folketal. Men ikke nok hermed, samtidigt begyndte store indre vandring. Medens der i 1850 var ca. 350.000 indbyggere i byerne, var antallet godt hundrede år efter mere end fordoblet (3.660.000), og medens landbruget endnu i 1880 beskæftigede 70% af befolkningen, var tallet i 1950 sunket til 25%. Naturens tyranni var åbenbart blevet erstattet af teknikkens.

Selv om bogen selvfølgelig ikke kan finde direkte anvendelse, når det drejer sig om danske forhold, er der ingen tvivl om, at den vil være i høj grad inspirerende for danske læsere. Det ville også være såre heldigt, om den kunne fremkalde en lignende oversigt over Danmarks befolkningshistorie.

Johan Jørgensen.

Interiorprincippet

[*Holger Rasmussen:*] *Dansk Folkemuseum og interiorprincippet.* Udsendt i anledning af Dansk Folkemuseums 75-årsdag den 8. august 1960. København 1960. 39 sider.

I anledning af, at Dansk Folkemuseum i år for 75 år siden åbnede dørene for publikum til sin udstilling, hvis bærende del var interiørerne, har museets nuværende leder, overinspektør Holger Rasmussen, komponeret ovennævnte morsomme pjece. Med stor effekt aftrykkes en satire fra »Oldfux« 1887, et fingeret katalog til et Musæum for Samtiden, en velhavende borgers lejlighed fra entré til pigekammer. Indledningsvis er der fortalt om folkemuseets nærmeste, svenske, inspiration og om dets start. Den interesserede kan henvises til at læse mere herom i Helga Stemann: F. Meldahl og hans Venner V, 1931, s. 113-18; Folkemuseets mening om

dette stykke kunne måske have givet endnu en pointe. Nå, hos Meldahl er talen om penge, her om principper. Fremstillingen er dog ikke en teoretisk afhandling, men en beretning om de erhvervede interiører og deres anvendelse, navnlig i museets første år og efter 1938, da man fik plads til dem igen. Til slut skitseres de tanker, man begynder at gøre sig på Folke-museet om interiørernes anvendelse på det ny erhvervede Brede. Blandt flere praktiske betragtninger af stor interesse er den mest bemærkelsesværdige måske den, at der muligvis kan ske en udvikling henimod en opstilling, som på en eller anden måde bringer bondeinteriørerne i et forhold til de højere stænders kronologisk ordnede interiører.

Povl Eller.

Forsøg på en tidskarakteristik

Bernhard Jensen: Den ædle danske idyl. Gyldendal 1960. 134 s.

Bogens usædvanlige titel er hentet hos kunsthistorikeren Ragnar Josephson, som har anvendt udtrykket i en rosende karakteristik af den danske malerkunst i første halvdel af forrige århundrede. Det har slået forfatteren, at denne betegnelse ikke blot er interessant, men indlysende rigtig, og »at i samme øjeblik vi fatter betydningen af »den ædle danske idyl« – i samme øjeblik føler vi, at vi står med nøgleordet til forståelse af hele det danske kulturliv i den periode, der er tale om, og som udgør stormagts-tiden i vor kulturhistorie – ja, mere end det, til forståelse af en væsentlig, en afgørende side af dansk sind til alle tider«. Idyl definerer forfatteren som »den rolige, fornøjende beskuelse af fredeligt småliv«, og den ædle idyl som »det uendelig store i det uendelig små, solens ild, der udspringer med samme glans af dugdråben som af det store hav«.

Rustet med dette nøgleord søger forfatteren nu at give en samlet karakteristik af dansk kultur i slutningen af 1700-årene og begyndelsen af 1800-årene. Ideen er god, men den, der venter en indtrængende analyse af en periodes særpræg og holdning, vil hurtigt blive skuffet. Bogen er meget løst komponeret og holdt i en causerende stil, som mange steder skæmmes af klicheer og patetiske udbrud. Den er i mindre grad en nøgtern historisk redegørelse end et subjektivt defensorat for en ideologi og en livsholdning, som efter forfatterens mening har været særlig fremtrædende i den behandlede periode.

I en række sideordnede afsnit behandles idyllen, således som den manifesterer sig i samfundslivet, i familien, i skolen, i digtningen og i kunsten. Bogens hovedpersoner er så afgjort Christian Ditlev og Johan Ludvig Reventlow, ja, i enkelte afsnit må de endog være så godt som ene om at dokumentere idyllens rolle. Hvor stor en rolle de to brødre end spiller i tidens politik og kulturliv, så kan man dog ikke med nogen ret lade dem være eksponenter for hele det danske folk eller den danske kultur i dette tidsrum. De er ikke blot i deres afstamning, men også i deres livsholdning og målsætning nok så meget europæere som danskere, således at det bliver helt misvisende kun at se dem i lyset af »den ædle danske idyl«, som ifølge forfatteren er et rent dansk produkt, »avlet af landets natur, udviklet gennem dets historie«.

Skønt eksempler og citater plukkes med let hånd rundt om i det vældige materiale, som står til rådighed, er det dog særdeles svært for for-

fatteren at presse det hele ned i den samme form. Grundtvig f.eks. lader sig nu engang vanskeligt gøre til eksponent for idyllen, og helt urimeligt virker forsøget i afsnittet »Idyllen i døden« på at bringe så diametrale modsætninger som Grundtvig og Ingemann ind i samme bås.

Bogen er letlæst og rummer ikke så få morsomme og karakteristiske kulturhistoriske detaljer, men nogen dybere forståelse af denne vigtige epoke i dansk kulturliv har den ikke bidraget til.

Bjarne Stoklund.

Viborg katedralskole

Carl E. Jørgensen: Viborg Katedralskoles Historie. Udg. af Hist. Samfund for Viborg Amt. Viborg 1960. 174 s.

De senere års mange stiftsjubilæer har fremkaldt en række tildels meget værdifulde festskrifter. Senest har Viborg Kathedralskole fejret sin (formentlige) 900 årige beståen ved udsendelsen af en lille bog, der er særtryk af »Fra Viborg Amt« 1959 og 1960, og som i korte træk skildrer skolens historie. Om forholdene i middelalderen vides dog så godt som intet, og beretningen kan først tage sin begyndelse med reformationstiden. Forfatteren, der tidligere har skrevet om latinskolenes historie, giver en række ofte fornøjelige og interessante småtræk, idet han for den ældre tid væsentligst bygger på den tidligere rektor F. Paludan-Müllers samlinger og sammes afsnit i »Viborg Købstads Historie« (1940), og dertil har føjet et rids af det sidste hundredårs historie. Tid og plads synes at have været ret knapt tilmålt, og at utrykt materiale kun har været sparsomt udnyttet kan derfor ikke undre. Heller ikke brugen af lettilgængelige trykte kilder har været særlig intens. Om rektor Niels Poulsen Schandorf havde det vel ikke været urimeligt at anføre Christian IV.s dom, at han prædikede på et »wnderliig latyn for En Docter att verre. Dy som haffuer promoueret hannem in Doctorem, dy kan aldriig forsuare ded« (Egh. Breve V, 190). Oplysninger af interesse kunne endvidere have været fremdraget fra Henning Paulsens fortræffelige udgave af Sophie Brahes regnskabsbog og fra A. Köchers bog om Viborg søndre Sogns Historie. Forf. er også gået uden om »Danske politiske Breve«, hvor der bl.a. findes breve fra overlærer A. S. Wesenberg; og – for at gå til den nyeste tid – heller ikke Johs. V. Jensens erindringer fra skolen (Rudyard Kipling, 1912, s. 8) er kommet med, hvad hans tysklærer dog nok kunne have fortjent. Den smukt trykte bog anbefaler sig ved et udmærket billedmateriale.

Johan Jørgensen.

Klokkeringning

Nils-Arvid Bringéus: Klokkeringningsleden i Sverige. Nordiska museets handlingar 50. 1958. 351 s.

Nordisk etnologi har i de forløbne årtier under Sigurd Erixons ubestridte førerskab været præget af forsøg på at skabe et overblik over det vældige stof, som er denne unge forskningsgrens arbejdsområde. Det store atlas over svensk folkekultur står som en smuk afslutning på denne epokes

imponerende indsats. Man har opnået en foreløbig oversigt over hele materialet, men det er indlysende, at der ikke altid har været mulighed for at foretage så indgående detailstudier, som man kunne ønske. Den videre udvikling inden for forskningen må følge to veje, som begge betyder en afgrænsning og indsnævring af synsfeltet, men samtidig gør det muligt at trænge dybere ind i problemerne. Dels kan man afgrænse opgaven til at omfatte et mindre geografisk område eller en mindre social gruppe, for der at studere kulturelementernes sammenspil og det enkelte elements rolle i helheden, – dels kan man udvælge et enkelt kulturelement og analysere dets forekomst og udformning i tid, rum og socialt milieu, de tre »dimensioner«, som etnologien altid må arbejde med.

Det er det sidste, N.-A. Bringéus har valgt at gøre i sin store og overordentlig grundige disputats om »Klokkeringningsseden i Sverige«. Emnet er i høj grad uortodokst og har vel også fået en del ældre etnologer til at stejle. Forfatteren finder det da også nødvendigt indledningsvis at fastslå, at ringningen bør betragtes som »sed« (folkeskik) og ikke som ritus eller retsbrug, selvom grænserne nu og da kan være flydende. Undersøgelsen synes at give ham ret heri. Undersøgelsesmæssigt har det valgte emne en række fordele. I reglen må man, når man behandler en folkeskik, tage sit udgangspunkt i den optegnede tradition fra slutningen af forrige århundrede, men da de fleste af klokkeringningsskikkene stadig er i brug, har man her kunnet tage udgangspunktet i den aktuelle udbredelse. Ved hjælp af en spørgeliste til ringerne har det været muligt at skaffe oplysninger fra så godt som alle sogne i Sverige, således at udbredelseskortene får en nøjagtighed, som de fleste andre undersøgelser ikke kan præstere. Ved samtidig at kortlægge de ældre traditionsoptegnelser fås et godt billede af forskydningerne i udbredelsen inden for de sidste 100 år og et solidt grundlag for en analyse af opløsningsprocesserne. Det historiske forløb må i etnologiske undersøgelser ofte blive en rekonstruktion ud fra udbredelseskortene med støtte i et meget spredt ældre materiale. Også på dette punkt frembyder klokkeringningen fordele som undersøgelsesobjekt, idet arkivmaterialet – takket være skikkens nære tilknytning til kirken – er meget righoldigt og ofte gør det muligt at følge ændringerne i en ringningsskik så længe, som den har været i brug i Sverige, d. v. s. fra kristendommens indførelse. Bringéus afhandling betyder således sammenlignet med de fleste andre etnologiske studier en udvidelse af undersøgelsesfeltet i tid – både tilbage og fremefter.

Geografisk er emnet begrænset til Sverige, men der drages stadige paralleller, navnlig til de øvrige nordiske lande. Har man fulgt disputatsens tilblivelse, vil man vide, at disse paralleller bygger på langt grundigere undersøgelser, end man umiddelbart får indtryk af i bogen. For Danmarks vedkommende er dels udnyttet et materiale om klokkeringning, som er indsamlet af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser i samarbejde med forfatteren, og dels et materiale, som er indsamlet direkte af Folkklivsarkivet i Lund gennem spørgeskemaer til alle gravere og ringere i Danmark. Det danske materiale er kun i eet tilfælde registreret på et udbredelseskort. Det gengives side 215 og viser forekomsten af sjæle- og gravåbningsringning.

Afhandlingen er disponeret således, at de forskellige former for ringning behandles hver for sig. Først bringes dog et afsnit om instrument, teknik og ringere. Selve klokkerne behandles ikke, men der gøres rede for forekomsten af een, to eller flere klokker, idet dette forhold er af af-

gørende betydning for skikkens udformning i forskellige egne. Også ringeteknikken (f. eks. klemning og kimning) og udførelsen (af særlige klokke eller af sognefolkene selv) er nødvendige forudsætninger for den følgende undersøgelse af de enkelte ringningsskikke. Af disse undersøges først morgen- og aftenringningen og gudstjenesteringningen. Derefter behandles ringning og kimning ved årets kirkelige højtider samt ved bryllup og dåb. Et stort afsnit er helliget dødsringningerne, som i særlig grad er egnet til at vise de geografiske forskelle, og hvor også de sociale forskelle gør sig tydeligt gældende. Den såkaldte sjælerringning finder oprindeligt sted straks efter dødsfaldet, men bliver i visse områder efterhånden fikseret til bestemte dage og tider. Ved denne ringning, som foruden de magiske og religiøse funktioner også har den rent praktiske at forkynde dødsfaldet, varierer man nogle steder udførelsen efter den afdødes alder, mens man andre steder markerer kønsforskelle. Gravåbningsringningen finder sted, når graven er gravet på kirkegården, og endelig ringes der, når ligtoget er på vej til kirken. Foruden disse dødsringninger af ældre dato behandles en meget sen svensk ringningsskik, som gør det muligt at analysere en moderne kultursprednings forløb.

Undersøgelsens resultater sammenfattes i det sidste hovedafsnit under titlen »Seden och rumdimensionen«. Klokkeringningen viser på samme tid en utrolig konservatisme, som bevirker at ringningsbrug kan holde sig næsten uændret fra middelalderen til vore dage, og en stadig udvikling og tilpasning til nye materielle og åndelige vilkår. Ændringerne kan enten bevirke, at skikken får en ny form med samme indhold, eller at den ydre form består, mens indholdet ændres og tilpasses nye tankebaner.

Et hovedproblem er den rolle, som myndighedernes regulerende indgriben har spillet for skikkens udformning. Centraldirigering af skikken har i Sverige fundet sted i særdeles begrænset omfang, og når der er grebet ind, har virkningerne været meget store. Den mere lokale dirigering gennem stiftsmyndigheder etc. har i højere grad taget hensyn til eksisterende lokale forhold, men har i øvrigt heller ikke spillet nogen større rolle. Som en modsætning hertil anføres forholdene i Danmark, hvor den centrale regulering af skikken er sket i langt højere grad. Ringningsskikkene i Danmark viser da også større ensartethed, men det er et spørgsmål – som forfatteren også er opmærksom på – om denne ensartethed skyldes centraldirigeringen eller andre faktorer. Danmark er jo i langt højere grad end Sverige et sammenhængende kulturområde, og i hvert fald har sjælerringningen, som gentagne gange angribes eller forbydes af myndighederne, kunnet holde sig op til vore dage i det sydlige Jylland og på Fyn.

I det følgende kapitel trækkes det historiske forløb op, og det påvises, hvorledes ringningsskikkernes indhold stadig er blevet tilpasset de skiftende ideologiske strømninger. Man mærker her, at forfatteren ved siden af sin etnologiske uddannelse har en kirkehistorisk skoling, som i det hele taget har været til stor nytte for denne afhandling, som bevæger sig i etnologiens grænseland.

Det sidste og ikke mindst vigtige af de sammenfattende afsnit har fået titlen: »Seden och rumdimensionen«. Betragter man de mange, lildels flerfarvede udbredelseskort, som værket er udstyret med, falder det straks i øjnene, at Skåne, Halland og Blekinge på en række punkter adskiller sig fra Sverige, men viser overensstemmelse med danske forhold. Det gælder f. eks. aldersmarkering ved sjælerringning og kimning ved årshøjtider og bryllup. Denne kulturgrænses sammenfald med de gamle statsgrænser

mellem Danmark og Sverige kunne tyde på, at den var et resultat af kirkelig centraldirigering, men herimod taler, at Gotland i de fleste tilfælde følger skikkene i de gamle danske landskaber, skønt oen i middelalderen horte under Linköping stift, også i den periode, da den politisk var knyttet til Danmark. Forfatteren har da sikkert ret, når han ser grænsen for de pågældende ringningsskikkens udbredelse i sammenhæng med grænserne for en række andre kulturelementer af materiel og social art. Langs den gamle rigsgrænse løber en tildels naturbestemt kulturgrænse for elementer af nordvesteuropæisk oprindelse, hvis spredning mod nord er standset her. Selve Sverige falder med hensyn til ringningsbrug i to områder, et nordøstligt og et sydvestligt. Grænsen mellem disse områder følger stort set gamle stiftsgrænser, men også her argumenterer forfatteren på overbevisende måde for, at disse stiftsgrænser ikke har været afgørende, men at der her løber en kulturgrænse, som også kan påvises for en række andre fænomener. Grænsen udgøres dels af Vättern, dels af uvejsomme skovområder.

Bringéus' disputats er en af de grundigste og mest gennemarbejdede etnologiske monografier, der er fremkommet, og da den samtidig kaster nyt lys over en række forskningsproblemer af principiel betydning, må den betragtes som et af de senere års vigtigste bidrag til folkelivsforskningen.

Bjarne Stoklund.

Æbelholt kloster

Vilh. Møller-Christensen: Bogen om Æbelholt kloster. 284 s. med litteraturhenvisninger og noter. Dansk Videnskabs Forlag, København 1958.

Den kyndigste indenfor middelalderens medicinalhistorie og vor førende ostæo-arkæolog fremlægger i »Bogen om Æbelholt kloster« en samlet redogørelse for klosterets historie og bygningshistorie bygget på skrevne kilder og de afsluttede arkæologiske udgravninger. Til indledning meddeler han en udførlig oversigt over augustinerordenens opståen og udbredelse, dens organisation og specielle formål og gennemgår en række planer over augustinerklostre, som viser ordenens byggeskik. Fremstillingen af Æbelholt klostres indretning er overordentlig levende og viser klosterlivet i dets talrige gejstlige og verdslige funktioner. En særlig interesse knytter forfatteren naturligvis til det omfattende skelethistoriske materiale, hvis fremdragelses særlige arkæologiske teknik han manende gør rede for. Det skelethistoriske afsnit med dets grundige beskrivelser af samtlige fundne sygdomssymptomer er af usædvanlig interesse, blandt andet i den skematiske fremstilling af krigslæsioner fra 34 mandskranier og i diagrammet over eet af de fundne skeletters huglæsioner. Gennem stille nøjagtighed gør Vilh. Møller-Christensen middelalderen levende.

Peter Seeberg.

Besættelsen i Tisted

Anders Bæksted: Besættelsen i Tisted 1696-98, I-II, Danmarks Folkeminder nr. 69-70. Munksgaard, 1959-60. 429 og 392 s.

Efter at have viet det meste af sin litterære produktion til runologi, har

muslemsinspektør Anders Bæksted kastet sig over Danmarks folkeminder og særlig over studiet af overtroens historie. Det begyndte med, at han i 1953 udgav og kommenterede Johan Brunsmunds bog om Køge Huskors fra 1674 (Danmarks folkeminder nr. 61, 1953), og nu har han afsluttet et digert værk i to dele med ialt 821 sider, der lige som den tidligere bog handler om hekse og djævlens huseren i en lille købstad.

Folkemindesamlere har jo et morsomt arbejde, der for en stor del består i at samle på gode historier, og der har Bæksted i besættelsen i Thisted sandelig fundet en historie, der ofte får en til at tænke, hvordan det mon er muligt, at mennesker kan tænke og handle så mærkværdigt. Sagen drejede sig om 10-15 kvinder, der i 1696 blev besatte, fik frygtelige krampeanfald, gøede, galede og talte i tunger – og om, hvordan byens præst, hr. Ole Bjørn forsøgte med bøn og salmesang at mane djævlene ud af fruentimmerne. Sagen rygtedes videnom og kom også Ålborgs bisp, Jens Bircherød for øre. Han fik imidlertid ret hurtigt mistanke til besættelsens ægthed, og ved hjælp af en hårdhændet og i det hele højst ukristelig behandling af de besatte kvinder fik han fremtvunget tilståelser om, at besættelsesanfaldene var forstillelse. Da Ole Bjørn tilmed optrådte brovtende og uforskammet over for sin bisp, og Jens Bircherød samtidig fik oplysninger om, at Ole Bjørn havde en fornøjelse i at give »bask i rumpen« på sine kvindelige sogneborn, rullede lavinen. En undersøgelseskommission trevlede hele affæren op og viste, hvordan bysladderer og intrigerne spillede ind. Senere nedsattes en kommissionsdomstol, der efter uendelige undersøgelser og vidneforsler fældede en frygtelig hård dom over de besatte kvinder og Ole Bjørn. Endelig gik sagen til højesteret, der mildnede dommen over de besatte kvinder, men skærpede Ole Bjørns straf til evigt fængsel.

Den opsigt, Thisted-sagen vakte i hele landet, og det store administrative apparat, der sattes i gang i den anledning, affødte en syndflod af skriftlige vidnesbyrd, breve, dagbogsoptegnelser og retsdokumenter, hvoraf en stor del er bevaret. Anders Bæksted har myreflittigt gennemarbejdet dette store materiale og er derved blevet i stand til at oplyse sagen i alle dens enkeltheder. Både i sig selv og ved sin skelsættende betydning for djæveltroens udryddelse har historien den største interesse. Men materialet har samtidig givet Bæksted lejlighed til at give et fint og detaljeret kulturhistorisk billede af en lille dansk provinsby for godt og vel 250 år siden. De talrige kilder giver et nærbillede af datidens købstadsfolk, deres tankegang og væremåde, og bekendtskabet med det brogede persongalleri er i sandhed mærkeligt og interessant. I dagliglivet har kristendom og overtro spillet en uhyre rolle, og de to elementer gik op i en højere enhed – trolde, elverpiger, Vorherre, Satan og nisser – tilsammen dannede de en frygtindgydende realitet, der hang som en stadig trusel over de arme sjæle. Dette kulturhistoriske billede gør bogen overordentlig værdifuld.

Anders Bæksteds fremstillingsform er både hans force og hans svaghed. Han har udnyttet materialet udmærket ved en udstrakt brug af direkte gengivelse fra dokumenterne. Derved får læserne et førstehåndsindtryk af tidens sprog og ånd, og selv fortæller han i et livligt sprog, der underfundigt har en snert af kildernes barokke tone, så man ikke rigtig ved, om han tager historien fra den alvorlige eller den humoristiske side. I stil og form er I. bind, der indeholder selve den lokalhistoriske beretning om besættelsen, så afgjort den bedste – det kulturhistoriske billede bliver fint nuanceret og uddybet ved den uhyre udførlige refereren af hvert eneste

aktstykke. Udførligheden gør ganske vist læsningen besværlig og oversigten vanskelig, men historiens mange morsomme detaljer berettiger den. I andet bind, der udelukkende behandler sagens behandling ved domstolene, fortsætter den grundige fremstillingsform, men her er den langt mere til skade end til gavn. Hvert retsmøde refereres over flere sider, og selve sagen, der kendes fra I. bind, optrevles atter og atter i de utallige vidneudsagn. Derved blive fremstillingen lige så langtrukken som retssagen var det, og selvom der ganske vist også i dette binds detaljer fremkommer interessante glimt af datidens retsvæsen og administration, ville en stærk beskæring have gjort det betydeligt lettere for læserne at skelne væsentligt fra uvæsentligt uden at forringe den videnskabelige værdi.

Trods denne svaghed for at »tage det hele med« er det dog et fremragende og betydningsfuldt arbejde, Anders Bæksted har leveret, et værk, der bør læses af alle kulturhistorisk interesserede.

Kristian Hvidt.

Skillingsviser

Iørn Piø: Skillingsviserne om Christiansborg Slots Brand 1884. 50 s. med bilag i facsimile. J. H. Schultz, København 1959.

I en mønstergyldig udgave har kulturhistorikeren Iørn Piø samlet alle de viser, der har relation til Christiansborgs brand 1884, og hvoraf de første så dagens lys og kom på gaden mellem folk dagen efter branden, frem for alt takket være skillingsviserforfatteren og udgiveren Jul. Strandberg.

De første viser var alle sørgelige, og Iørn Piø viser nu gennem samtidige kritiske beretninger, hvorledes visernes sørgelige grundtone ikke stemmer overens med den faktiske grumt muntre stemning på slotspladsen under branden. Alligevel blev viserne revet bort i store oplag, og Piø gør her klogt opmærksom på folks behov for at få bragt form på følelser, som de ikke selv uden videre kan udtrykke.

Peter Seeberg.

Sydslesvigs og Holstens arkæologi

Karl Kersten und Peter La Baume: Vorgeschichte der nordfriesischen Inseln. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster. 1958. 664 sider med 225 tekstfigurer og 154 tavler med tegninger og fotografier.

Af publikationsrækken »Die vor- und frühgeschichtliche Denkmäler und Funde in Schleswig-Holstein« skal bind IV nærmere omtales her; det er Karl Kersten og Peter la Baume: Vorgeschichte der nordfriesischen Inseln Amrum, Föhr und Sylt.

Da rækken ikke tidligere har været omtalt i dette tidsskrift, gives her titlerne på de hidtil udkomne bind:

Karl Kersten: Vorgeschichte des Kreises Steinburg. 1939. 490 sider med 382 tekstfigurer.

Karl Kersten: Vorgeschichte des Kreises Herzogtum Lauenburg. 1951. 514 sider og 82 tavler med tegninger og fotografier.

Herman Hinz: Vorgeschichte des nordfriesischen Festlandes, Kreis Husum und Südtondern-Festland. 1954. 255 sider og 84 tavler.

Hans Hinz: Vorgeschichte des Kreises Stormarn. 1959. 528 sider og 141 tavler.

Hvert bind behandler eet amt (Kreis), og der er således endnu 12 lignende bind i vente, før værket er afsluttet. De indtil nu udkomne bind omfatter mere end 2.500 sider med afbildninger af mere end 6.000 oldsager – en overordentlig omfattende publikation.

Grundlaget for dette storværk er den arkæologiske »Landesaufnahme«, der blev påbegyndt i slutningen af 1930'erne, og som nu varetages af en selvstændig afdeling ved det Slesvig-Holstenske Landesmuseum på Gottorp Slot. »Landesaufnahme« er en grundig registrering, beskrivelse og tegning, af alle oldsagsfund og oldtidsanlæg, bopladser, gravhøje, monumenter m.m. Registreringen foretages ved en berejsning af området i efteråret og det tidlige forår, når markerne er tilgængelige; så godt som alle gårde bliver besøgt, terrænet bliver gennemgået og i mange tilfælde foretages der prøvegravninger for at fremskaffe konkrete oplysninger.

Det er dette omhyggeligt indsamlede materiale suppleret med arkivstof som fremlægges i publikationsrækken.

I hvert bind er dispositionen den samme. Efter en ganske kort geografisk indledning følger en gennemgang af det arkæologiske materiale i en noget større, kronologisk ordnet oversigtsartikel. Resten af bindet er en fremlæggelse af områdets fund og mindesmærker, topografisk opstillet og belyst ved talrige, udmærkede kort og udgravningsplaner samt tegninger og fotografier af oldsager. Hvert bind afsluttes med et sagregister og et navnerregister, og som bilag finder man kort i 1:30.000 med alle arkæologiske punkter angivet.

I bindet om de nordfrisiske øer behandles hver ø for sig, og inden for hver af dem tages sognene i alfabetisk rækkefølge. Der er ikke nogen fast og detaljeret disposition for fremlæggelsen af stoffet for de enkelte sogne; det kommer i kronologisk rækkefølge: stenalder, bronzealder, jernalder, men den saglige gruppering her indenfor er løs og ofte forskellig fra sogn til sogn, hvad der besværliggør orienteringen i dette store stof.

Sagregisteret er kun lidt detaljeret, hvorfor henvisningerne fra de enkelte stikord bliver meget omfattende; op til 80 sidehenvisninger kan man således finde ud fra et stikord. I sådanne tilfælde opgiver man simpelthen at bruge registeret.

Ved udarbejdelsen af registeret har man næsten som en regel ladet materialebetegnelsen være forled i stikordene, der således får et meget ensartet præg, f. eks. Bronzeabsatzbeil, Bronzeanhänger, Bronzearmring, Bronzebeil, Bronzebuckel, o. s. v. indtil 49 gange Bronze-. Det er dog ordets anden del, der er væsentligst, men man kan vænne sig til fremgangsmåden. Værre er det, at stikordene er valgt med lidet eller intet hensyn til almindelig systematik. Overordnede og omfattende begreber står i flere tilfælde side om side med underordnede. Ved ordet »Bronzebeil« finder man således een henvisning, ved »Bronzeabsatzbeil«, der dog skulle være en del af gruppen »Bronzebeil« gives der 12 andre henvisninger og ved »Bronzerandbeil« findes atter nye henvisninger. Man må således med flid opsøge alle variationer af ordet »Beil« og ved til sidst ikke rigtigt, hvad ordet selv dækker. Lignende forhold findes flere steder, f.eks. Bronzering, Bronzearmring, Bronzehalsring, Bronzehohlring, Kronenhalsring o.s.v. For det sidstnævnte ords vedkommende har man endda udeladt materialebetegnelsen, og hele alfabetet står altså til rådighed for den, der vil være sikker på at få alle bronzeringe med. I flere tilfælde findes blandt

stikordene ret snævre begreber. Det er godt, tror man, indtil man opdager, at f.eks. et bidsel findes under både »Pferdegebiss« og »Trense«, og at henvisningerne de to steder ikke er de samme. Formentlig skyldes det, at forskellige forfattere har skrevet bogens tekst, og at en tredje har udarbejdet registeret.

Når der her er ofret så mange ord på en kritik af sagregistret, skyldes det dels, at det foreliggende værks vældige omfang unægtelig giver registrene en central placering, dels at de påpegede vanskeligheder er fælles for alle, der søger at samle og registrere et omfattende arkæologisk materiale. Arkæologien har endnu kun i ringe grad erkendt, at fagets terminologiske og systematiske problemer er et selvstændigt arbejde værd. Udgiverne af det foreliggende værk er ikke pionerer i så henseende, selv om det store materiale nok burde have fristet dem dertil, og det er altså stadig en opgave – nationalt som internationalt – at udarbejde registrarer, hvori veldefinerede oldsagsgrupper er systematisk opstillet.

Foreløbig må man tage sin tilflugt til billeder og tegninger, når et overblik søges over områdets materiale. Billedstoffet omfatter da også alle vigtigere fund, og hertil kommer et meget stort antal udgravningsplaner. Oldsagsfotografier og tegninger er ordnet kronologisk på 154 tavler sidst i bogen. Billedteksterne giver henvisning til sogn og findested, men altså ikke til nogen bestemt saggruppe, og det er således forbundet med nogen vanskelighed at finde frem fra billedet til den dertil hørende tekst.

Værket er af overordentlig stor betydning for danske arkæologer og arkæologisk interesserede, der herigennem får et indblik i det samlede forhistoriske materiale fra Slesvig-Holsten. Man har hertil sørget for, at nyt materiale fra området kan komme til vor kundskab, idet der for fremtiden årligt vil blive bragt supplementter til de udkomne bind i tidsskriftet *Offa*, svarende til de tilvækstkataloger, som en række skandinaviske museer udgiver.

Olfert Voss.

Hallandske tingbøger

1500-talets halländska tingböcker. Utgivna av *Albert Sandklef.*
(Institutet för västsvensk kulturforskning: Skrifter 5), Gleerup, Lund
1959. 157 s.

Interessen for at lette udnyttelsen af de gamle tingbøger ved at udgive dem spores også i Sverige, sidst ved udsendelsen af den her omtalte publikation, der er af betydelig vigtighed for dansk forskning, da den belyser forholdene i en del af Sverige, der på tingbøgernes tilblivelsestid var dansk. De udgivne tingbøger er dels fra Himle herred 1573-75, 1578-81, og 1597-98 samt – for et udateret binds vedkommende – fra tiden o. 1590, dels fra Fjære herred 1597-98; de opbevares nu i Rigsarkivet i København, hvortil de vist er kommet, da den sidste danske lensmand i 1645 ved Hallands afståelse efter Brömsebrofreden forlod Varberg slot medtagende lenets arkiv. Foruden de nu udgivne tingbøger fra 1500-tallet findes i Rigsarkivet tre hallandske tingbøger fra 1600-tallet (Fjære herred 1633-35 og Faurås herred 1629-31 og 1637-39), hvis tekster er betydeligt mere fyldige og forhåbentlig siden bliver udgivet i fortsættelse af det her recenserede bind.

Udgiver er den kendte Varberg-museumsmand dr. Albert Sandklef, og opgaven er understøttet med svenske statsmidler; pudsigt nok har det

pågældende forskningsråd ikke kunnet bevilge midler til udarbejdelse af kommentar og register, og da meddelelsen herom nåede udgiveren, blev arbejdet på disse udenværker afbrudt. – Noterne synes overordentlig fyldigt anlagt, ligesom en redegørelse for arbejdet med at læse et ord (se s. 130-33), et arbejde, hvori to rigsarkiver og tre professorer har været indblandet, er skildret – efter anmelderens skøn – urimeligt detaljeret og med specialklichéer. Mens de fleste næppe har synderlig interesse for en sådan redegørelse, ville danske benyttere utvivlsomt have ønsket sig et bedre stedregister, der kunne have normaliseret de gamle navneformer og have angivet de nuværende svenske ved siden af disse. Et register for alle personnavne ville ligeledes have været betydningsfuldt; udgiveren har kun noteret navne på personer, der havde »en befattning eller en ställning, som motiverar att han utskiljes ur massan av namn«. De øvrige personnavne er ikke medtaget, da så mange personer har samme navn, og deres navne ofte nævnes uden angivelse af hjemsted.

Et kortfattet (»ofullbordat« kaldes det i indledningen) sagregister må man derimod være udgiveren taknemmelig for; man får gennem det gode oplysninger om, hvilke retstrætter og søgsmål der især har lagt beslag på tinget. Karakteristisk er det f.eks., at skødning af ejendom på tinget forekommer ret hyppigt.

Hvad selve tekstens gengivelse angår, må anmelderen beklage, at han i adskillige tilfælde ikke er enig med udgiveren i læsningen. Mange steder har udgiveren f.eks. efter d eller l ikke taget hensyn til den krølle opadtil, der ellers i danske udgaver – og naturligvis også ofte i udgaven her – tolkes som »- er«; derved fremkommer en del sprogligt mærkelige former som »ell«, hvor det rigtige dog må være »eller« (således f.eks. II 4, 29, 33, 35, 36, 38 etc.), hvilket i og for sig er let gennemskueligt. Kedeligere er former som »synd huggitt« for »synder huggitt« (II 32), »wnddult« for »wnderdult« (IV 2, jvf. IV 6), »skiud« for »skiuder« (V 86), »steell« for »steiller« (II 40, der længere nede i samme stykke har ordet skrevet helt ud), »jnd wed« for »jnd vnder« (II 34) er beslægtet hermed. Nogen hindring for tekstens reelle forståelse er sådanne afvigelser naturligvis ikke, men irriterende. Derimod giver det bedre mening, hvis der s. 67, l. 11 f.o. i stedet for »saauel« læses: »sammell«, i l. 13f. nedenunder må nok i stedet for »danne mendt« læses »dannemendz edtt«, men skriften er her meget afbleget. Det er næppe værd at opregne mere af den art, der for historikeren kan være mindre væsentligt, men vel for filologen kan gøre en ellers interessant tekst mindre anvendelig.

Disse bemærkninger, der næppe undlader at give anmeldelsen et lidt syrligt præg, bør imidlertid ikke på nogen måde skjule det fortjenstfulde i at have fremdraget disse tingbøger fra arkivhylderne. Den, der er interesseret i småbilleder fra livet i datidens Halland, kan få glæde af bogen. Helt fornøjelig er således beretningen (IV 14 ff.) om lægdsmanden, der havde undladt at skrive sin egen søn i skat og, da han anklagedes, beskyldte fogenen for at overfalde ham »slemmere og værre end som Judas forfulgte Vorherre«. Såvel for denne beskyldning som for skattesnyderiet blev lægdsmanden dømt, men var dog i første omgang ikke mere sønderknust, end at han erklærede for at ville miste sit liv og sin hals end stille lensmanden tilfreds.

C. Rise Hansen.

Bark som kreaturfoder

Andreas Ropeid: Skav. Ein studie i eldre tids fôr-problem.
With English summary. Utgjeve av Norsk Folkmuseum. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen, 1960. 387 s.

Det er med glæde og taknemmelighed, at man tager Andreas Ropeids disputats om »Skav« i hånden og konstaterer, at et meget stort og vanskeligt tilgængeligt materiale endelig er blevet samlet til en overskuelig helhed. Det er et digert værk på henvend 400 sider omfattende næsten alt, hvad der er værd at vide om emnet.

Skav er bark, der er skræillet af træstammer, grene eller kviste, og bruges til kreaturfoder. Grundlaget for en meget stor del af bogens oplysninger skyldes besvarelser af spørgeskemaer udsendt af »Norsk Etnologisk Gransking«. Desuden er alt tilgængeligt materiale i form af litteratur, private dagbøger og notater såvelsom redskaber i museer og privatsamlinger blevet inddraget, ligesom der er blevet gjort studier i marken, hvor det har været muligt.

Formålet med afhandlingen er »å gi eit oversyn over bruken av skav som krøterfôr i landet vårt. Til jamføring er tatt med opplysningar frå Europa elles, i den mon eg har fått tak i slike«, og i en bredt affattet skildring gøres man bekendt med brugen af skav som kreaturfoder fra alle mulige synsvinkler.

Der begyndes med selve grundlaget: de træer der leverer barken. Næsten alle mulige træsorter har været anvendt, selvom røn og asp har været de hyppigst anvendte. Elm og ask er dog de træer, der leverer langt det bedste fodermateriale, til gengæld forekommer disse to arter kun i større antal i den sydlige del af Norge. Man får en udførlig omtale af, hvor afbarkningen finder sted, om det skete, mens træet endnu stod på roden, eller efter at det er fældet og ført hjem til gården. Om selve afbarkningen foregår på gårdspladsen, i udhus, stue o.s.v. Redskaber og brugen af disse bliver udførligt omtalt. – Dernæst omtales de husdyr, der fik skav, og i tilslutning til hvilket andet foder. Skav er givet både til køer, får, geder, heste, svin og høns – dog fortrinsvis til køer, får og geder. Virkningen af fodringen med skav omtales udførligt, og særligt fremhæves skavets store betydning som vinterfoder i de århundreder, hvor man sultefodrede kreaturerne om vinteren for at bjerge så mange dyr som muligt levende frem til foråret. De, der fik tilskud af skav i foderet, klarede sig erfaringsmæssigt bedst. Meget taler for, at årsagen hertil er den, at skav indeholder relativt store mængder kobolt (0,131 mg pr. kg tørstof i bark af løvtræ), i græsser og halm er der betydeligt mindre.

Som allerede nævnt er skildringen meget bred og udførlig. Og det må understreges, at det må have været en meget vanskelig opgave at få samlet dette meget spredte stof indenfor faste rammer. På den anden side forekommer skildringen ofte unødigt langtrukken. Man undgår ikke under læsningen at få det indtryk, at afhandlingen på forhånd har haft til formål at blive anvendt som disputats, og man mærker forfatterens ønske om at sikre et forsvar gennem en yderst udførlig redegørelse og gennem mange forbehold. Det kan ikke være meningen, at en afhandling skal være betydelig større end nødvendigt, blot fordi den skal bruges til disputats. – En anden ting, der undrer, er, at en forfatter kan tænke sig at gøre rede for et topografisk-statistisk materiale uden et eneste kort og med kun et fåtal af ikke altid særlig overskuelige tabeller. Megen tekst

kunne have været undgået ved brug af kort og flere tabeller. – En tredje ting: emnet såvelsom den overflod af vigtige oplysninger, der her gives, gør det berettiget at henvende sig til en stor læserkreds, men bogen er skrevet i et sprog, der i det mindste for en dansker ikke altid er lige let at læse.

Disse bemærkninger må ses på baggrund af, at anmelderen anser bogen for så yderst værdifuld, at det forekommer urimeligt, at den skal være så relativt vanskelig tilgængelig p.gr.a. længde, mangel på kort og gennem sit sprog.

Men hvor gammel er brugen af skav til kvægfoder? Dette er et vanskeligt punkt, og det gøres ikke lettere derved, at de redskaber, der anvendes til fremstilling af skav, er så lidet karakteristiske, at man ikke ved hjælp af sådanne kan forfølge brugen tilbage gennem tiderne gennem jordfundne redskaber. Forfatteren har dog et holdepunkt. Det viser sig nemlig, at ordet skav mange steder den dag i dag er synonymt med røn, derved at dette træ i meget stor udstrækning har været brugt netop til skav. Lapperne har overtaget dette navn fra nordisk før »den urnordiske bilabiale stemte spiranten b i innlyd gjekk over til labiodental ustemt spirant f«, og da dette skifte må formodes at være foregået mellem år 600-800 e.Chr., er det rimeligt at antage, at brugen af skav er ældre. Hvor meget ældre kan man kun gisne om. I denne sammenhæng kan der være grund til at gøre opmærksom på Rolf Nordhagens afhandling (»Om barkebrød og treslaget alm i kulturhistorisk belysning.« Danmarks Geologiske Undersøgelse. II. række. Nr. 80. København 1954), hvor han omtaler, i hvor høj grad specielt elmens bark har været anvendt til maling af mel og bagning af brød i nødår. Det er ikke urimeligt at tænke sig, at i en fjern fortid var elmebarken forbeholdt ikke kreaturerne men mennesket til føde, og der kan være grund til at minde om, at netop elmen går stærkt tilbage, samtidig med at det kan vises, at agerbrug og kvægavl f.eks. i Danmark holdt sit indtog. Men det er vanskeligt at komme disse spændende problemer nærmere ind på livet.

Bogen har en rigdom på oplysninger, og på mange punkter virker den inspirerende og sætter tankerne i gang omkring gamle problemstillinger. Her skal kun nævnes et enkelt punkt. Allerede i 1951 gjorde P. V. Glob (»Jyllands øde agre«. Kuml 1951, Århus 1951) opmærksom på, at Jyllands øde jernalder-agre evt. kan forklares ved kobolt-mangel og deraf følgende mangelsyge hos kvæget. Ropeids bog bidrager i høj grad til at vise, hvor værdifuldt skav har været til kvægfoder om vinteren netop p.gr.a. barkens store indhold af kobolt. En ødelæggelse i et magert område af de træer, der kunne levere bark til foder, ville kunne få katastrofale følger!

Netop i disse år, hvor mange gamle brugsmåder definitivt forsvinder, er det i sidste øjeblik at få indsamlet materiale, der viser gammel sæd og skik, og netop nu, hvor den rige udvikling af naturvidenskabens forskellige discipliner har medført, at man i langt højere grad end tidligere er i stand til at belyse fortidens agerbrug og kvægavl, er det af største værdi at få samlet og udgivet et så væsentligt materiale som det, Andreas Ropeid har givet forskningen med bogen »Skav«. – Og nu, da han har en vel fortjent og god disputats bag sig og står som en fri mand, der kan gå i gang med at løse nye forskningsopgaver, kan der være grund til indtrængende at rette en bøn til ham om at fortsætte med at gøre så væsentlige emnekredse som løvfodring og beit tilgængelige for forskningen.

J. Troels-Smith.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Odense den 22.-23. september 1960

Mødet begyndte torsdag eftermiddag i Møntergården med en diskussion om »Nye museumsbygninger«, indledt af museumsdirektørerne *Svend Larsen* og *Jørgen Paulsen*, dommer *Tage Worsaae* og overinspektør *Holger Rasmussen*. Ved aftenmødet i Stiftsmuseet talte museumsinspektør Erling Albrechtsen om »Odense og tredelingen«. Bagefter forevistes filmen »Fynske minder«.

Næste dag kl. 9 indledtes repræsentantskabsmødet med, at formanden, museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, bød gæster og repræsentanter velkommen, hvorefter han udtalte følgende mindeord:

»Siden vi sidst mødtes til årsmøde, har vi mistet en række gode venner og medarbejdere. Først afgik Køge museums mangeårige leder, arkitekt *Otto Langballe*, ved døden. Der er næppe tvivl om, at *Otto Langballe* kom ind i kulturhistorisk arbejde gennem sit arbejde som arkitekt og sin interesse for ældre arkitektur. I sine unge dage virkede han som konduktør for *Martin Borch* under dennes arbejde med opførelsen af Rigshospitalet i København. Han uddybede sit kendskab til historisk arkitektur gennem studierejser i Tyskland, Holland, Belgien og Frankrig, og nedsatte sig dernæst i 1913 som arkitekt i Køge. Hans kærlighed til og forståelse af ældre dansk arkitektur gav sig udtryk i en række kirkerestaureringer, i restaureringen af *Udby præstegård* og i sikringen af *Højerup kirke*. Han var bygningskyndig medhjælp for provstiudvalget i *Ramsø-Tune herreder* og censor for bygninger, der opførtes på *Carlsen-Langes legatstiftelses jorder* under *Gammel Køgegaard*. Gennem en meget lang årrække var han medlem af og en lang tid formand for Køge museums bestyrelse, og han har i høj grad præget dette museums gunstige udvikling. Han kom ofte til vort årsmøde, og vi kender ham som en elskværdig og interesseret kollega. Jeg kan blandt andet minde om hans interesse for, at genstande i hans museum, der ikke hørte til museets indsamlingsområde, ved bytteudveksling kunne komme hen på rette sted.

I en alder af kun 51 år afgik museumsinspektør *Jan Neiiendam* ved døden den 25. november 1959. Han var cand. mag. med historie som hovedfag og blev efter sin embedseksamen knyttet til Grundtvigs Højskole på Frederiksborg og tre år senere adjunkt, siden lektor, ved *Sct. Jørgens Gymnasium* i København, hvor han ved sin inciterende undervisning gjorde sig meget afholdt af sine elever. Som søn af et teaterpar, teaterhistorikeren, dr. phil. *Robert Neiiendam* og skuespillerinden *Sigrid Neiiendam*, var han naturligvis alvorligt belastet med teater og teaterhistorie, og han optog med iver denne videnskab ikke alene litterært, men også pædagogisk, idet han på opfordring af professor *Torben Krogh* forelæste over teaterhistorie ved Københavns Universitet. Han har behandlet teaterhistoriske emner og skrev en bog om *Teatermuseet*, der, som alle ved, var skabt af hans far. Han beskæftigede sig også med personalhistorie, og det er sagt om ham, at han lejlighedsvis røbede en mere præcis hukommelse for et menne-

skes data end samme menneske selv. Han knyttedes til Teatermuseet som museumsinspektør og var designeret til dets leder. Folk, der har fulgt ham på en vandring gennem museet, ved, hvor fængslende han kunne forevise dette hans og faderens hjertebarn. Jeg har selv oplevet det, når jeg med de fremmede skuespillere fra Hamletforestillingerne på Kronborg aflagde besøg på museet. Skuespillerne var ikke mindst henrevet af Jan Neiiendams livfulde førerskab.

Der er næppe tvivl om, at vi kunne have imødeset en betydelig virksomhed fra Jan Neiiendams side både som museumsmand og som teaterhistoriker, men der var ikke Jan Neiiendam nogen lang levetid beskåret. Han led af en håbløs nyresygdom, som han med stor tapperhed kæmpede mod. Han ville ikke give op, og da han sommeren før sin død havde et stort hold oppe til studentereksamen, gennemførte han med en betydelig kraftanstrengelse sin opgave, men kun derved, at han i frokostpausen, medens de øvrige medvirkende gik til den obligate censorfrokost, lagde sig i lærerværelset og søgte et par timers søvn og hvile.

Den 18. februar i år døde *Jens Raben*, Sønderborg. Han viede sit liv til udforskning af hjemstavnens. Han var født i Christiansfeld d. 14. marts 1880, men kom allerede ved århundredskiftet til Sønderborg, og emnet for hans interesse blev derfor især Als og Sundeveds minder fra forhistorisk og historisk tid. Gennem mere end en menneskealder, i over 50 år, var han sjælen i »Historisk Samfund for Als og Sundeved«, og en i høj grad livfuld sjæl. Han var selv i højeste grad opslugt af sin interesse, og han virkede smittende på sine omgivelser. Utallige er de udflugter med Historisk Samfund, som han var medarrangør af, og han var forfatter til den værdifulde skriftrække »Fra Als og Sundeved«, der behandler en mangfoldighed af lokalhistoriske emner.

Hans museumsarbejde begyndte på et meget tidligt tidspunkt. Det første resultat af indsamlingsarbejdet blev det museum, som han sammen med dr. Wullenweber fik oprettet i 1908 i den ejendom i St. Rådhusgade, hvor nu Rådhuskroen har til huse. Senere flyttedes museet til Menighedshuset, og da pladsen også her blev for ringe, til villaen Skolevej 7. Ved genforeningen flyttedes museet til Sønderborg Slot.

Og her arbejdede da Jens Raben som museets leder endnu i 35 år. Her skabte han sit museum, med lige stor og utrættelig flid inden for museets mure som i arbejdet i marken. Han kendte som ingen andre de historiske og ikke mindst de forhistoriske minder i sit museumsområde. Han var autodidakt, men formåede at erhverve sig stor viden og en anvendelse af denne viden, som respekteredes både af fagmanden og af den stedlige befolkning, med hvilken han stod i nøje kontakt. Det var ikke mindst i kraft af denne nøje tilknytning til egn og befolkning, at museets samlinger kunne vokse så stærkt. For mig er det naturligt desuden at minde om, at Jens Raben nærrede en stor interesse for Sønderborgs søfarts historie. Afdelingen for Sønderborg Skipperlav er et af museets meget interessante afsnit, og at han også her stod i nær kontakt med befolkningen kendetegnedes derved, at han var æresmedlem af lavet, uagtet han vistnok aldrig havde pløjet søens vande. Det tegnetalent, han var i besiddelse af, udfoldede sig blandt andet i en række fremstillinger af sønderborgske sejskibe.

Raben vidste selv udmærket, at således som han samlede og opstillede sit museum, var det ikke at antage, at det bestandigt ville stå. Han sagde engang: »Jeg har samlet, lad andre om at bearbejde det indsamlede«. Til hans karakteristik bør tilføjes hans unge efterfølgers ord om, at han var den ideelle forgænger, der beredvilligt afgav sin viden til ham og aldrig kritiserede de ændringer, som blev foretaget, og som han muligvis nok ikke alle rigtigt syntes om.

Og så bør det naturligvis også nævnes, at Jens Raben havde tilknytning til begge de nationale kredse i Nordslesvig. Ved hans jordefærd virkede både en

dansk og en tysk præst. Der var imidlertid ingen tvivl om i 1920, at han skulle lede det museum, som Danmark gav plads for på Sønderborg Slot, det blev der heller ikke om, at det var det rette valg. Al sin tid levede han som hjemstavns vogter og værner og som en fuldtro borger af det danske samfund.

For ikke så længe siden afgik museumsinspektør ved Nationalmuseet, magister *Victor Hermansen*, ved døden. Med ham mistede Danmark en kulturhistorisk forsker af betydeligt format. Nogle år efter sin konferens knyttedes han til Nationalmuseets kirkeværk, først som sekretær, siden som redaktør, indtil han i 1938 overgik til Nationalmuseets anden afdeling som inspektør. Ved kirkeværket behandlede han sammen med Chr. Axel Jensen Præstø amt, dernæst Sorø amt sammen med Poul Nørlund og Erik Moltke, og København sammen med Aage Roussell. Han udgav også selvstændigt i 1932 en bog om Københavns gamle kirker og andre om Helligåndskirken og om Nørre Broby kirke. Han var københavner af fødsel og skænkede naturligt derfor også København meget af sin interesse. Han var i en årrække medlem af bestyrelsen for »Selskabet for Staden Københavns Historie og Topografi«, men også for »Historisk Samfund for Københavns Amt«, til hvis publikation han skrev den morsomme bog om Roskilde Landevej. Han var desuden medlem af bestyrelsen for »Selskab for Historie, Litteratur og Kunst«, for Bakkehusmuseet og for »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie«. Han var medlem af »Selskabet for Fædrelandets Historie«, og Det antikvariske Selskab i Ribe gjorde ham til sit æresmedlem. Victor Hermansen arbejdede ofte sammen med andre. Frugterne af et sådant samarbejde er bøgerne om Hillerød bys historie, om Ribe (s.m. Hugo Mathiessen og Otto Smith), om Køge (s.m. Povl Engelstoft), om »Holbergstidens København« (s.m. Chr. Elling), og om østjysk øl (s.m. Peter Holm). Han har videnskabeligt behandlet Hallandslistens herredssummer, og han har skrevet en fornøjelig bog om sparebøssen. Der er også grund til at minde om, at han med iver optog arbejdet for indsamling af gamle fotografier, hvis værdi som historiske kilder han forstod, og han har inden for dette indsamlingsområde ydet værdifuld assistance ved afholdelse af en række udstillinger rundt omkring i danske byer, som tjente som propaganda for indsamlingsarbejdet.

Det er alle mine tilhørere bekendt, at Victor Hermansen interesserede sig stærkt for dansk museumsvesens historie. Han har skrevet afhandlinger om Nationalmuseets ældre historie, har udgivet Worsaaes brevveksling og skulle, som De alle ved, i går have talt om det første eksempel på gennemførelsen af tredelingens princip ved Odense museums start. Endelig er det naturligt her at minde om, at han var redaktør af »Danske Museer«s fire årgange og derved i høj grad har været virksom ved realiseringen af det længe nærrede ønske om en årbog for de kulturhistoriske museer, der nu har fundet sin faste form i »Arv og Eje«.

Det drejer sig, som De ser, om et omfattende forfatterskab inden for mange felter af dansk kulturs historie.

Victor Hermansen gav ved mange lejligheder, når kolleger mødtes, udtryk for et muntert sind. Han havde megen lune, og vi har ofte haft lejlighed til at glæde os herover, når vi var sammen med ham, og vi befandt os godt i hans selskab. For nogle år siden rantes han af en svær sygdom, som man kunne befrygte helt ville slå ham ud, men han kom sig langsomt af sygdommen og kunne gradvis optage sit arbejde, tilsyneladende frisk påny, men dog utvivlsomt næppe med den gamle styrke.

Vi vil bevare mindet om disse fire kulturhistorikeres arbejde og indsats og deres færd iblandt os.«

Ved navneopråbet var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2.

og 3. afd., Københavns Bymuseum, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Dansk Fiskerimuseum, Øregaardmuseet, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborgmuseet, Reventlowmuseet, Forhistorisk Museum, Købstadmuseet »Den gamle By« og museerne i Gilleleje, Frederiksværk, Hørsholm, Espergærde, Roskilde, St. Magleby, Holbæk, Kalundborg, Søllerød, Næstved, Stege, Vordingborg, Rønne, Maribo, Odense, Nykøbing F., Bogense, Svendborg, Rudkøbing, Hjørring, Frederikshavn, Sæby, Try, Viborg, Randers, Mariager, Grenå, Ebeltoft, Horsens, Silkeborg, Odder, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Ribe, Varde, Esbjerg, Tønder, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg.

Efter at museumsdirektør *Svend Larsen* var valgt til dirigent, aflagde *formanden* følgende årsberetning:

»I den tid, der er forløbet siden sidste årsmøde, er *den nye museumslovs virkninger* begyndt at vise sig. Lovens administration er som bekendt underlagt Statens Lokalmuseumstilsyn, og det er derfor ikke min sag at fremkomme med nogen længere redegørelse. Jeg skal nøjes med at henvise til den redegørelse om de første 1½ års arbejde, som snarest vil blive udsendt. Et par ord vil jeg dog gerne fremføre i forbindelse hermed.

I den forløbne tid har flertallet af de tidligere statsanerkendte museer opnået statsstøtte. Endvidere er museerne i Hjørring, Ålborg, Kolding, Sønderborg og Haderslev samt Forhistorisk Museum i Århus og Fyns Stiftsmuseum i Odense blevet anerkendt som landsdelsmuseer. En række kommuner, især Viborg, Ribe, Esbjerg, Horsens og Holbæk har givet tilsagn om meget betydelige forhøjelser af deres lokale tilskud. For de nævnte fem byers vedkommende er forhøjelserne så store, at der ved dem kan oprettes stillinger for faglige ledere, og ved museerne i Esbjerg, Viborg, Horsens og Holbæk er disse stillinger allerede besat. Der er grund til med tilfredshed at konstatere, at loven indtil nu har bragt dette resultat. Jeg udtaler håbet om, at flere byer snart må følge efter. Vi ved jo alle, at det kun er muligt gradvis at anvende lovens tilsagn om statsstøtte, om ikke af andre grunde da som følge af, at der jo ikke på eet bræt kan skaffes faguddannet arbejdskraft til de lokale museer, som har trang til og ønske om dette. En vis langsomhed i udviklingen er derfor ikke upraktisk.

Jeg har i museumsberetningerne i de lokalhistoriske årbøger bemærket nogle kommentarer til den nye lov. I »Sønderjyske Årbøger« meddeler Museet på Sønderborg Slot, at de forøgede lokale tilskud i forbindelse med øget statstilskud har medført, at man har kunnet tage opgaver op, som man før havde måttet lade ligge. Forbedringerne er navnlig sket på konserveringens område, idet man har påbegyndt en større kampagne med konservering af museets middelalderssamling, ligesom man har igangsat indretning af et eget konserveringsværksted, der i de kommende år vil kunne løse en del af de mest påtrængende arbejder på dette felt. Museet på Sønderborg Slot er jo et meget righoldigt museum, og der er grund til at glæde sig over disse forbedringer.

Nogle bemærkninger fra et nabomuseum er knapt så optimistiske. Jeg ser bort fra nogle betragtninger over, at det pågældende museum føler sig distanceret med hensyn til økonomisk støtte i forhold til nabomuseerne, hvis offentlige og private støtte er steget stærkt, fordi man der har ønsket straks at opnå lovens fordele. Disse bemærkninger er formentlig fremført i lokalpolitisk hensigt. Det forekommer mig, at det kun kan opflamme til at forstærke egne anstrengelser, og mon ikke eksemplet fra naboerne snart vil opveje det tilsyneladende tabte. Vi har i disse år god beskæftigelse her i landet og deraf følgende solide skatteindbetalinger, og det må være til museernes fordel i deres anstrengelser for øget økonomisk støtte.

En anden ting, der kan volde besvær, har imidlertid været vanskelighederne ved at få forretningsgangen med den nye lov i sving og med udbetalingerne af statstilskuddet. Det udeblev i meget lang tid og stillede derved museerne i en vanskelig situation. Nogle steder har man trukket på pengeinstitutternes elskværdighed, andre steder har man ikke kunnet gøre dette, og de, der har været energiske og straks har udfoldet anstrengelser for at opnå større bidrag ved at henvise til den lovede forøgede statsstøtte, er undertiden komne i en ubehagelig situation over for byråd og amtsråd eller andre bidragydere, der ikke rigtig har kunnet forstå, om der egentlig var sket nogen forbedring. Dette synes nu at være et overstået stadium. Da disse anliggender henhører under tilsynets foranstaltning, kan foreningen ikke foretage sig andet end at henstille til rette vedkommende, at man fremmer disse sager mest muligt. I denne forbindelse nævner jeg også lovens krav om nye vedtægter og arbejdsplan for museerne som betingelse for anerkendelse. Retningslinierne for disse er jo angivet i ministeriets bekendtgørelse af 3. marts 1959, og det må derfor i første række påhvile museerne inden for deres egen kreds at få disse ting drøftet og bragt i orden, men de skal jo også godkendes af tilsynet. På grund af sagernes mængde vil de fleste sikkert forstå, at denne godkendelse vil tage sin tid, ikke mindst når der skal foretages ændringer, men hvor ingen forandringer kræves, må sagen vel kunne fremmes, og der findes eksempler på, at det desuagtet varer meget længe.

Ved sidste årsmøde fremførtes der fra visse museers side betænkeligheder ved, at den nye lov stillede de tidligere såkaldte statsanerkendte, men ikke statsunderstøttede, museer ringere end tidligere derved, at de efter den nye lov ikke kan få del i *dispositionsbevillingerne*, hvad de i en del tilfælde havde fået før. Bestyrelsen erkendte, at der her var et problem. Vi tog en samtale herom med undervisningsministeren, der viste vore betragtninger megen forståelse og bad om et skriftligt andragende. Da sagen tidligere har vist sig vanskelig, formede vi vort andragende bedst muligt efter museumslovens principper om hjælp til selvhjælp. Vi androg om en bevilling på 15 à 20.000 kr. årligt i tre eller fire år, således at der kunne ydes de pågældende museer et beløb på indtil halvdelen af den sum, der var fornøden til gennemførelse af museets sanering med fremtidig statsstøtte for øje og naturligvis således, at lokalmuseumstilsynet administrerede ordningen. Undervisningsministeriet tog sig venligt af sagen, hvilket jeg på museernes vegne takker varmt for. Desværre strandede sagen i finansministeriet, således at det ikke var muligt at føre forslaget frem for finansudvalget. Det var naturligvis kedeligt, da jeg slet ikke er sikker på, at finansudvalget ville have nægtet bevillingen. Lovens behandling i tinget viste, at politikerne var museerne meget gunstig stemt. Vi må se i øjnene, at en sådan bevilling ikke kan opnås. Bestyrelsen beklager dette, men kan kun henstille til museerne, at de forstærker deres anstrengelser for at opnå midler fra lokal side, der er tilstrækkelige til at gennemføre deres museums sanering, og jeg har også indtrykket af, at problemerne er ved at løses på steder, hvor der før var konstateret vanskeligheder.

Har denne sag altså ikke kunnet fremmes, er det glædeligt at konstatere fremgang på et andet område, nemlig at de to gamle dispositionsbevillinger er forhøjet til ialt 50.000 kr.

En forbedret mulighed for tilskud skulle ligge i *den nye ligningslovs* adgang til at modtage gaver med den virkning, at giverne kan fradrage disse ved opgørelsen af deres skattepligtige indkomst. Tilladelsen hertil gives til foreninger, stiftelser, institutioner m.v., hvis midler anvendes i almenvelgørende eller på anden måde almennyttige øjemed. Den enkelte skatteydere gaver af den art må dog tilsammen udgøre mindst 100 kr., men ikke overstige 1.000 kr. Hvis et museum altså er så heldig at få fat i en bidragyder, der vil yde alle sine bidrag af

den art til museet, vil dette kunne være en god hjælp; noget mindre bliver hjælpen jo, hvis han spreder sin godgørelse på mange steder. Det må imidlertid tilføjes, at det pågældende museum skal godkendes af finansministeren som berettiget til at modtage sådanne gaver, og det er udtrykkelig fastsat i skattedepartementets cirkulære af 17. dec. 1959 herom, at det ikke er tilstrækkeligt, at den gaveberettigede institution har et almenvelgørende eller almennyttigt formål, men det kræves tillige, at institutionens virksomhed ikke blot omfatter personer inden for et lokalt eller på anden måde stærkt begrænset område, men er til fordel for en videre kreds af personer, f.eks. i hele landet.

Dansk kulturhistorisk Museumsforening har ansøgt om at komme på listen over sådanne gavemodtagere, og dette andragende er bevilget for foreningen som sådan. Men det har ikke været muligt for bestyrelsen at ansøge på de enkelte museers vegne, fordi der skal indsendes vedtægter og regnskaber for de enkelte ansøgere og tages stilling til det enkelte tilfælde. At museernes formål er almennyttigt, kan der jo ikke være tvivl om, men kravet om, at dets virksomhed skal være til fordel for en videre kreds af personer, f.eks. i hele landet, kan naturligvis blive genstand for fortolkning, men med lidt velvilje synes jeg, at museerne, selv om deres område er begrænset til en enkelt by eller egn, må falde ind under reglerne. Bestyrelsen opfordrer de enkelte museer til at tage stilling til, om de ønsker at benytte sig af denne mulighed for støtte, og i bekræftende fald at ansøge. Det sker til skattedepartementet, Christiansborg Slotsplads 1, og skal altså ledsages af vedtægter og regnskab.

Museerne kan tid efter anden være heldig efter ansøgning at opnå *bevillinger fra fonds og legater*. Da de fonds, der kan være tale om at ansøge, vel ikke kan være alle museerne bekendt, har bestyrelsen vedtaget at udarbejde en liste over dem. Dommer Worsaae har velvilligst påtaget sig opgaven. Listen vil senere fremkomme. Der er et betydeligt arbejde forbundet hermed, og det er derfor muligt, at listen ikke kan omfatte samtlige fonds, da disse skjuler sig mangfoldige steder, men den vil forhåbentlig alligevel være nyttig. Vi kan mangfoldiggøre den i et format, der passer til det springbind, vi tidligere har modtaget, og som er beregnet til de *museumstekniske meddelelser*. Om disse sidste kan jeg iøvrigt meddele, at de er overtaget af lokalmuseumstilsynet og altså udgår af foreningens virksomhed.

Ved forhandling med statsradiofonien er der oprettet en *lokalradio*, der foreløbig sender på program 2 hver mandag fra kl. 19¹⁵-19⁴⁵. Der er oprettet 6 regioner med sæde i Århus, Odense, Åbenrå, Ålborg, Næstved og Ronne. Desværre høres denne lokalradio ikke af alle radioapparater. Det er klart, at disse udsendelser giver muligheder for, at museernes virksomhed kan omtales i højere grad end tidligere, og interesserede museer bør derfor selv tage initiativ til at henvende sig herom. Henvendelsen skal ikke ske til statsradiofonien, men til de enkelte programledere, der selvstændigt tilrettelægger deres programmer uden direktiver fra radioledelsen. Programledernes navne og adresser og telefonnumre kan oplyses af bestyrelsen og kan iøvrigt også opgives på forespørgsel her i dag.

På initiativ oprindelig taget af professor Steensberg har der været en drøftelse mellem Naturfredningsrådet, Dansk historisk Fællesforening og Dansk kulturhistorisk Museumsforening om et samarbejde om *fredning af gamle veje, diger, broer og lignende*, der har betydning såvel fra et naturfredningsmæssigt som fra et historisk synspunkt. På disse områder savner naturfredningsmyndighederne, under hvem de sorterer, ofte sagkyndig støtte, og man ønsker gerne denne hjælp. Sagen ligger endnu ikke i faste rammer, men jeg formoder, at der nok kan komme noget ud af den. Det vil sikkert interessere museerne at erfare, at dr. Therkel

Mathiassen, der var til stede ved dette møde, gav udtryk for, at Nationalmuseets 1. afdeling gerne ønskede dels et tilsyn fra de lokale museer med oldtidsminderne, dels et initiativ til nye fredninger. Eventuelle anker over overtrædelser eller mangler skal fremføres over for dommerne. Hvad der så kan komme ud af museernes virksomhed her ved lovens senere revision, ved jeg ikke, men jeg vil formode, at det er en sag, der interesserer museerne.

Jeg henleder opmærksomheden på, at Dansk historisk Fællesforening og de danske ungdomsforeninger opfordrer deres underafdelinger til i sidste uge af februar (19.-25.) at arrangere *historiske hjemstavsafstener* over hele landet, gerne i samarbejde med de kristelige ungdomsforeninger, foredragsforeninger og andre folkelige foreninger. Formålet hermed er på bredt grundlag at øge den historiske interesse og derved give et nyt og værdifuldt indslag i det folkelige arbejde, hvorom unge og ældre samles i landets forsamlingshuse og foredrags-sale.

Der kan vel næppe tvivles om, at denne tanke nok kan slå an mange steder, og at den vil virke fremmende for interessen for hjemstavnen og dermed også for museerne og deres arbejde. Fællesforeningen har udsendt et cirkulære herom, og jeg henstiller til museerne at overveje deres deltagelse heri.

Jeg skal ligeledes minde om den *skriftserie*, som Dansk historisk Fællesforening forbereder. Der er endnu et stykke fremkomst, men manuskripter til bøgerne om symboler, om kronologi og om heraldik skal afleveres januar 1961 og kan forventes udsendt i løbet af september. Det er et værdifuldt tiltag, der her sker, og jeg tror, at også museerne kan få megen gavn af disse bøger i deres arbejde.

Foreningen har afholdt *studiekredsmøde* i Silkeborg den 13. maj. Der var mødt et temmelig stort antal deltagere. Vi drøftede på sædvanlig vis forskellige medbragte museumsgenstande, men mødets emne var tillige *museerne og saneringen i købstæderne*, der indledtes med et foredrag af museumsinspektør Poul Strømstad, Nationalmuseet. Der var meget stor interesse for dette emne, som iøvrigt drøftedes i den efterfølgende diskussion. Vi må forvente, at saneringsloven i forbindelse med behovet for boliger vil bringe mange værdifulde bygninger og bybilleder i fare. Der var på mødet endog så småt tale om at varetage en resolution, der henledte opmærksomheden på nødvendigheden af i videst mulige udstrækning at søge saneringsloven anvendt til at redde gamle bybilleder, hvor dette overhovedet er gørligt, fremfor at bruge den til at ødelægge dem, og tillige fremførte nødvendigheden af, at bygninger, der måtte falde, måtte blive gennemfotograferet, opmålt af kyndige arkitekter og undersøgt af museumsfolk. Da resolutioner som oftest kun lever den dag, de står i aviserne, og dernæst lægges i papirkurven sammen med gårsdagens avis, afstod vi fra at vedtage en resolution, men jeg benytter hermed lejligheden til indtrængende at henstille til museerne at overveje dette spørgsmål. Saneringen kan såre let ramme os alle, store såvel som små byer, og det må også være museernes sag at søge disse værdier bevaret. Selv orker museerne naturligvis såre lidt, hvor store midler skal til, men museernes mænd er agtede borgere i deres by, og deres muligheder er derfor ikke ringe. Vi vil utvivlsomt også kunne gøre regning på Nationalmuseets støtte hertil. Man kan herom henvende sig til overinspektør Holger Rasmussen. Fremgangsmåden kan være forskellig. I nogle byer har man måske særlige organer dertil, hvor museerne formentlig er repræsenteret. Det vigtigste er, at de kommunale myndigheder får lejlighed til grundigt at overveje den slags sager. Hvor bygninger *må* falde, og hvor museerne ikke har råd til hverken at opmåle eller fotografere – og det vil jo ofte være tilfældet –, vil man ofte kunne formå teknisk kontor til at udføre dette arbejde.

Jeg har endnu en sag at fremføre for medlemmerne. Den blev antydet allerede i formandens beretning på sidste årsmøde. Vil museerne være interesseret i, at der arrangeres *museumstekniske kurser* specielt beregnet på de museer, der ikke har statsstøtte? Bestyrelsen har den opfattelse, at det måske mange steder ønskes, men vi vil gerne høre medlemmernes mening derom. I bekræftende fald vil vi på den ene eller anden måde søge at iværksætte sådanne kurser. Bestyrelsen mener, at antallet af deltagere næppe bør overstige 10-12, og kurserne bør derfor arrangeres flere steder i det omfang, vi kan overkomme.

Endelig skal jeg nævne, at *Arv og Eje 1960*, som det vil være medlemmerne bekendt, netop er udkommet. Vi håber, årbogen må få en god modtagelse, og jeg takker medarbejderne for deres gode bidrag og ikke mindst overinspektør Holger Rasmussen, som også i år på udmærket måde har løst sin opgave som årbogens redaktør. Vi ønsker i denne museernes årbog at bringe publikationer fra å mange museer som muligt.«

Under den påfølgende diskussion udtalte *Hans Stiesdal*, Nationalmuseet, at det stærkeste middel til støtte for en sund udvikling i saneringsspørgsmålet sikkert er den nuværende lovgivning. Nationalmuseet og boligministeriets kommitterede i byplansager er som regel fuldtud enige; divergenserne findes derimod mellem disse og de lokale myndigheder. Museerne bør ikke fare for hårdt frem, men først og fremmest tænke på at etablere et snævert samarbejde med fredningsmyndighederne.

Peter Christensen, Try, henstillede til styrelsen fortsat at arbejde for en dispositionsbevilling til støtte for de museer, der har vanskeligt ved med egne midler at opnå den standard, der i henhold til museumsloven kræves for at få statsanerkendelse.

Der ytredes ligeledes ønske om, at der kunne afholdes faglige kurser for museumsledere, ligesom man gerne så nogle flere museumstekniske meddelelser.

Formandens beretning godkendtes med akklamation.

Dommer *Worsaae* forelagde det reviderede *regnskab*, der balancerede med kr. 18.252,21. Årbogen har givet et underskud på kr. 837,01. Til tekstilkonservering henstår kr. 1.356. Til foreningens almindelige drift er en kassebeholdning på kr. 1.766,08. Forsamlingen gav decharge for regnskabet. Det vedtoges at forhøje medlemskontingentet fra kr. 60-40-30-25 til henholdsvis kr. 85-55-40-30.

Sekretæren redegjorde derefter for den stedfundne fordeling af sidste års *dispositionsbevillinger*: I) Bevillingen til indkøb og konservering havde 14 ansøgere om ialt kr. 35.182, og fordelingen blev: Skive Museum 2.500 kr., Ringkjøbing Museum 400 kr., Museet på Koldinghus 350 kr., Haderslev Amts Museum 3.000 kr., Esbjerg Museum 2.500 kr., Museet på Sønderborg Slot 2.500 kr., Ålborg historiske Museum 6.325 kr., Den antikvariske Samling, Ribe, 2.000 kr., Roskilde Museum 500 kr., Næstved Museum 1.000 kr., Vendsyssels historiske Museum 3.000 kr., Lemvig Museum 400 kr., Frederiksværk og Omegns Museum 525 kr., ialt 25.000 kr. II) Bevillingen til museumstekniske forbedringer havde 26 ansøgere om ialt kr. 84.303, og fordelingen blev: Skive Museum 2.000 kr., Hobro Museum 1.500 kr., Museet på Koldinghus 1.500 kr., Esbjerg Museum 2.800 kr., Lolland-Falsters Stiftsmuseum 330 kr., Museet på Sønderborg Slot 1.990 kr., Herning Museum 3.300 kr., Bornholms Museum 1.000 kr., Randers Museum 1.200 kr., Næstved Museum 1.700 kr., Forhistorisk Museum 700 kr., Vendsyssels historiske Museum 2.700 kr., Horsens Museum 1.385 kr., Langelands Museum 1.900 kr., Odense Bys Museer 995 kr., ialt 25.000 kr.

Museumskonsulenten gav dernæst en kort redegørelse for sidste års konsulentarbejde. I forbindelse hermed omtalte han også tilsynets virksomhed i 1959/60.

Formanden og de afgående bestyrelsesmedlemmer samt suppleanter genvalgtes.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Odense den 23.-25. september 1960

De historiske samfunds sektionsmøde

Sektionsmødet blev afholdt i Montergårdens kirkesal den 23. september. Formanden, landsarkivar *Hvidtfeldt* bød velkommen til de talrige fremmødte repræsentanter fra foreningerne.

Punkt 1: »Hjemstavnsugen«.

Formanden redegjorde for det arbejde, der var udført siden sidste årsmøde, da »Hjemstavnsugen«s afholdelse principielt var blevet vedtaget på sektionsmødet. Der var udarbejdet en lille tryksag, hvori der udførligt er redegjort for det praktiske arrangement. Et fortryk var udsendt til amtssamfundenes formænd, og amtssamfundene kunne nu rekvirere det antal tryksager, som de måtte have brug for. Ansvar for »Hjemstavnsugen«s heldige gennemførelse lå hos amtssamfundene og hos De danske Ungdomsforeninger, der står som medarrangører.

En livlig drøftelse fulgte. Redaktør *Verner Hansen*, Lolland-Falster, fandt, at styrelsen havde skudt fejl i sit sigte ved tilrettelægningen. Apparatet var for stort og kompliceret. De danske Ungdomsforeninger betød intet på Lolland-Falster, og man burde i stedet for have allieret sig med oplysningsforbund, landboforeninger og ungdomsnævn. De historiske samfund måtte være de drivende i arbejdet. Førstelærer *H. K. Kristensen*, Ribe amt, indvendte, at landboforeningerne ikke var opdelt sognevis, og derfor kunne man ikke regne med deres bistand ved sognemoderne. Det må være en stedlig forening, der må trække læsset, og i Jylland har man ungdomsforeninger i hvert sogn. Det drejede sig om et første forsøg, fejlgreb ville altid kunne rettes en anden gang. Det ville altid være af stor værdi for de historiske samfunds folkelige arbejde, om hjemstavnsugens arrangementer gennemførtes i vid udstrækning. Voksende historisk interesse ville give medlemstilgang og styrke samfundenes økonomi. Skoleleder *A. Strange Nielsen*, Midtsjælland, tilsluttede sig *Verner Hansens* kritik. Ungdomsforeningerne dækker heller ikke på Sjælland, og han foreslog, at man her kontaktede sognerådene. Landsarkivar *Peter Kr. Iversen*, Sønderjylland, pegede på, at det i det udsendte cirkulære udtrykkeligt nævntes, at man alt efter de lokale forhold burde henvende sig til andre folkelige kulturelle foreninger. I Nordslesvig havde man således tilsagn om medvirken fra Sønderjydsk Idrætsforening og de kristelige ungdomsforeninger. På Sjælland kunne man på samme måde kontakte skytte- og gymnastikforeningerne og på Lolland-Falster oplysningsforbund og ungdomsnævn. Museumsbestyrer *P. Christensen*, Try, Hjørring amt, mente at det ville blive vanskeligt at finde ledere og foredragsholdere og få kontakt med de øvrige foreninger. Hvem skulle ledemoderne? Førstelærer *Esbern Jespersen*, Ringkøbing amt, var betænkelig ved omkostningerne og pegede på, at hjemstavnsugens moder evt. kunne arrangeres i forbindelse med en aftenhøjskole. Mødebehovet var ikke lige stort overalt. I

nogle sogne var der mange foreninger, og det kunne blive svært at få møderne placeret. Bogtrykker *Hvitved*, Æbeltoft, havde gode erfaringer fra arrangement af en hjemstavnsaften og mente ikke, at det ville være vanskeligt at få arrangeret møderne. Statskonsulent, dr. *Roar Skovmand* frarådede at lade hjemstavnsugens arrangementer indgå som led i en aftenhøjskole. *Formanden* tog den livlige drøftelse som udtryk for interesse for arrangementet. Det havde været vanskeligt at finde en organisation, der ligesom DHF dækkede hele landet. Man var standset op ved De danske Ungdomsforeninger som den formentlig bedste partner. Det organisatoriske arbejde skulle ikke være uoverkommeligt for de historiske amtsamfund, når arbejdet fordeltes. Det store arbejde med modernens tilrettelæggelse vil komme til at ligge ude omkring i sognene. Ingen inden for styrelsen har drømt om at få alle sogne med, men det vil være af stor værdi for det folkeligt historiske arbejde, at så mange som muligt kommer med. Han opfordrede samfundene til at gå i lag med arbejdet.

Punkt 2. Fredning.

Formanden nævnte indledningsvis, at spørgsmålet tidligere havde været drøftet på sektions- og årsmøder. Spørgsmålet var rejst af Naturfredningsforeningens formand, professor *Spærck*, og der havde derefter været forhandlet med denne, Nationalmuseet og Det særlige Bygningsyn. Han foreslog, at der nedsattes amtsudvalg, repræsenterende museer, historiske amtsamfund og byhistoriske foreninger. Gennem deres tillidsmænd vil der være kontakt til sognene. Disse amtsudvalg skal være: 1. Rådgivende for Naturfredningsforeningen angående historiske spørgsmål i forbindelse med fredninger, 2. De skulle kunne rejse fredningsspørgsmål og 3. Ved meddelelser til de bestående tilsyns myndigheder kan de medvirke til, at fredningerne bliver overholdt. Punkt 3 var kommet med efter ønske fra dr. *Therkel Mathiasen*. Fredningsdommerne har officielt tilsynet, men der er intet i vejen for, at sager kan rejses af private og organisationer. En detaljeret plan vil senere blive udarbejdet. Det understregedes, at det var en rent praktisk opgave, der skulle løses uden for megen organisation. Der var tale om videreførelse af en bestående ordning, en koordination af samarbejdet mellem bestående organisationer. Arkitekt *J. Tidemand-Dal*, Præsto amt, ønskede en samordning mellem naturfredning og bygningsfredning og stillede sig noget skeptisk overfor forslaget om oprettelsen af amtsudvalgene. Skoleleder *Strange Nielsen*, Midtsjælland, og handeleggartner *J. Bek Pedersen*, Lolland-Falster, pegede på, at det foreslåede amtsudvalg måtte udarbejde oversigter over bestående fredninger, for at man derved kunne få klarhed over, hvad der endnu måtte mangle at blive fredet. Der skete mange odelæggelser af høje. *P. Christensen*, Try, omtalte ligeledes odelæggelserne af oldtidsmonumenterne og understregede, at de historiske amtsamfund måtte have stor interesse i at være med i tilsynet. Fredningsdommerne er enevældigt rådende, men hverken de eller deres fuldmægtige magter opgaven. Han stillede sig lidt skeptisk overfor, om fredningsdommerne ville samarbejde med de foreslåede udvalg, men det ville være af stor værdi, om der kunne etableres kontakt mellem dommerne og de amthistoriske samfund, og anbefalede iøvrigt forslaget. Registratør *Bjorn Fabricius*, Søllerød, omtalte den forsømte fredning inden for bygrænserne. Førstelærer *H. K. Kristensen*, Ribe amt, fandt ikke, at oprettelsen af amtsudvalgene var en ideel ordning, det var en nødvendig nødhjælp. Det vil altid være uheldigt, at lokale mænd skal anmelde naboer. Nationalmuseet burde have nogle faste tilsynsførende, der kunne berejse landet og føre et effektivt tilsyn med fredningerne. Førstelærer *Esbern Jespersen*, Ringkøbing amt, nævnte, at sognefogderne skal føre tilsyn. Sparekassedirektør *K. G. Kaaber*, Holbæk, kunne bifalde kritikken af dommernes tilsyn med fredningen. Der fandtes dog også gode

og interesserede fredningsdommere, f. eks. i Holbæk, men dommerne har ikke tid til at føre et effektivt tilsyn. Fra flere sider anbefales nedsættelsen af amsudvalgene, som utvivlsomt vil virke inspirerende på fredningsdommerne. Formanden afsluttede drøftelsen med at fremhæve, at det er fredningsdommernes embedspligt at tage sig af anmeldelser om vanrøgt af fredninger, og at der i amterne bør udarbejdes fortegnelser over fredninger, og at amsudvalgene ikke blot skal være rådgivende overfor Naturfredningsforeningen, men også overfor Nationalmuseet og Det særlige Bygningssyn. Man er her interesseret i at modtage indberetninger.

Punkt 3: Lokalradio.

Formanden indledede drøftelsen. Efter at regionaludsendelserne er begyndt, må det ligge i foreningernes interesse at få hjemstavnshistorien med i disse udsendelser. Han, direktør *Klem* og dr. *Skommand* havde i den anledning haft en orienterende samtale med programdirektør *Aksel Dahlerup*, der havde henvist foreningerne til at søge kontakt med de seks ledere af regionalradioerne. En skrivelse var udsendt til disse og var blevet vel modtaget. Styrelsen foreslår, at den bemyndiges til at udpege et lille udvalg for hver region, der kan tage initiativ overfor programlederne. Fra forskellig side udtaltes der betænkelighed ved nedsættelse af sådanne udvalg, regionerne var for store og for uensartede, de forskellige amsforeninger og institutioner burde selv henvende sig til programlederne med forslag. Heroverfor svarede formanden, at der var tale om initiativudvalg, og at det også i anden henseende kunne være gavnligt, om foreninger og institutioner lokalt fik kontakt med hinanden. Da drøftelsen viste, at stemningen m. h. t. forslaget om nedsættelse af regionaludvalgene var ret delt, ville man fra styrelsens side nøjes med at henstille, at foreningerne havde opmærksomheden henvendt på regionalradioens muligheder, og at man, hvor man fandt det hensigtsmæssigt, oprettede små udvalg, der kunne kontakte programlederne.

Punkt 4: Biblioteker og bytteeksemplarer.

Formanden mindede om en tidligere vedtagelse om, at amtssamfund ikke bør aflevere bytteeksemplarer til bibliotekerne. Henstillingen er dog ikke overalt blevet fulgt. Også her var der delte meninger. *Tidemand-Dal* mente, at konsekvensen af et forbud mod aflevering af bytteeksemplarerne til bibliotekerne vil være, at bytningen vil ophøre. I Næstved fik Historisk Samfund af byrådet en mindre sum mod, at bytteeksemplarerne afleveredes til bibliotekerne. Formanden fastslog heroverfor, at man ikke skal tinge med byrådene om en så lille sum. *H. K. Kristensen*, Lunde, udtalte, at bytteeksemplarerne måtte opbevares hos sekretæren og stå til redaktionsudvalgenes disposition. Flere havde ordet for og imod afleveringen, men da overbibliotekar *Aage Bonde*, Viborg, kunne meddele, at afleveringen af bytteeksemplarerne til bibliotekerne overhovedet ikke spillede nogen økonomisk rolle for dem, kunne formanden slutte med at henstille til foreningerne ikke at aflevere bytteeksemplarer til dem. Der ville blive udsendt en skrivelse herom til biblioteker og amtssamfund.

Punkt 5: Indlægning af tryksager i årbøgerne.

Retningslinierne for indlæggelse af tryksager i Fortid og Nutid var, at brochurer for bøger, der udgives af foreninger og institutioner, og som har almen interesse, kan indlægges mod dækning af de med indlægningen forbundne omkostninger. Et forlag kan kun få indlagt brochurer mod, at der ydes medlemmerne betydelig rabatpris eller mod betaling af annoncepris. Det henstilledes, at foreningerne fulgte samme retningslinier for deres publikationers vedkommende. Ingen havde noget at indvende herimod.

Punkt 6: Eventuelt.

Redaktør *Verner Hansen*, Lolland-Falster, spurgte efter cirkulære om aftenhøjskolen til forsendelse til ungdomsnævnene. *Formanden* svarede, at cirkulæret var under udarbejdelse, men forsinket på grund af den nye lovbekendtgørelse.

På grund af det fremskredne tidspunkt måtte forhandlingerne derefter afbrydes. *Formanden* takkede de fremmødte for den gode og frugtbare drøftelse.

Årsmødet

blev indledt fredag den 23. september kl. 20,00 ved et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening i Stiftsmuseets skulpturhal. Emnet var *Historiesyn og historieskrivning*, der blev belyst ved foredrag af forfatteren *Palle Lauring* og højskoleforstander, cand. polit. *Johannes Rosendahl*. Efter mødet var Odense Bys Museer vært ved et smørrebrødsbord.

Repræsentantskabsmødet blev afholdt lørdag den 24. september kl. 9, ligeledes i skulpturhallen. Følgende foreninger og institutioner var repræsenteret: De historiske samfund og foreninger for Als og Sundeved, Frederiksborg amt, Fyns stift, Herlev, Hjørring amt, Københavns amt, Lolland-Falster, Præstø amt, Randers amt, Ribe amt, Ringkøbing amt, Sorø amt, Sønderjylland, Thy og Han herred, Vejle amt, Viborg amt, Østjysk Hjemstavnsforening, Ålborg amt, Århus stift. Desuden Statens Lokalmuseumstilsyn, Rigsarkivet, landsarkiverne for Nørrejylland, Sjælland, de sønderjyske landsdele, Erhvervsarkivet, Københavns Stadsarkiv, Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer, Matrikeldirektoratet, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Nørresundby Bibliotek, de by- og egnhistoriske arkiver for Fåborg, Haderslev, Middelfart, Midtsjælland, Odder og Viborg samt 50 museer blandt dem, der havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde. Mødet overværedes af kontorchef *Gimsing* og fuldmægtig *Aabo* fra Undervisningsministeriet samt af Mr. *John Higgs* fra England.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* bød velkommen. På engelsk bragte han en særlig velkomst til Mr. Higgs, som har nær tilknytning til det lokalhistoriske arbejde i England.

Formanden mindedes tre gode mænd, der var død i det år, som var gået: Museumsinspektør, magister *V. Hermansen*, lektor *Jan Neitendam* og museumsinspektør *Jens Raben*, Sønderborg. Forsamlingen ærede de dodes minde ved at rejse sig.

Efter at museumsdirektør *Svend Larsen* var blevet valgt til dirigent på forslag af styrelsen, gav han ordet til *formanden* for at aflægge

Beretning for året 1959/60.

Det forløbne år har vist en mindre fremgang i medlemstallet, således at der nu ialt er 217 medlemmer, nemlig 31 historiske amtssamfund og foreninger, 104 museer, 58 arkiver, biblioteker m. m. samt 24 by- og amtsråd. De nye medlemmer er: Landsforeningen for Hjemstavnskultur, Åbenrå byhistoriske Arkiv, Rudkøbing byhistoriske Arkiv, Søllerød kommunebibliotek, Egnsarkivet i Marstal, Herlev lokalhistoriske arkiv, Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning samt Det danske Filmmuseum.

DHF's styrelse. På et møde den 3. december 1959 konstituerede styrelsen sig således: statskonsulent, dr. *Roar Skovmand*: næstformand, arkivar *Knud Prange*: sekretær, førstelærer *H. K. Kristensen*: kasserer, museumsinspektør *Peter Michelsen*: redaktør af *Fertid* og *Nutid*. Redaktionsudvalget for dette består iøvrigt af: museumsdirektør *Knud Klem*, professor, dr. *Kr. Hald* og formanden. I formandens fravær 23. april-23. juli fungerede dr. Skovmand som formand.

DHF's administration. Siden februar 1960 har DHF haft en henvist med-

arbejder til rådighed. Det er blevet muligt ved et særligt tilskud fra Arbejdsministeriet, som formanden takkede for.

Den henviste har overtaget en stor del af rutinearbejdet. I forbindelse hermed er desuden ekspeditionen af Fortid og Nutid og andre skrifter flyttet fra Frederiksborg Slot til Landsarkivet i Viborg. Formanden bragte en særlig tak til museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, fordi han havde villet påtage sig det store arbejde med at lede den stadig stigende ekspedition, også længe efter at han var fratrådt som kasserer.

I forbindelse med denne ændring af ekspeditionen er der sket en omlægning af regnskabsvæsnet. For at forenkle dette og for at lette kassereren for en stor arbejdsbyrde føres regnskabet nu af en lønnet regnskabsfører i Viborg.

Statstilskudet til amtssamfundene. Tilskudet er i finansåret 1959/60 blevet forhøjet med 10 pct. til 27.500 kr., og formanden bragte Undervisningsministeriet en hjertelig tak herfor. Pengenes fordeling er som sædvanlig foretaget af DHF på grundlag af foreningernes egne oplysninger om medlemstal. Samfundene behøver ikke enkeltvis at ansøge Undervisningsministeriet om det ordinære årlige tilskud, men kan naturligvis søge om ekstraordinære tilskud til særlige formål.

Jeg kan nævne, at af de 19 samfund – Historisk Samfund for Sønderjylland er udenfor, da det har en særlig bevilling – har syv over 1.000 medlemmer, og disses tilskud varierer fra 2.105 til 1.535 kr. Det mindste samfund, på 375 medlemmer, har fået 1.100 kr. Det samlede medlemstal var 17.165, og foruden grundbeløbet på 850 kr. fik man pr. medlem 66,12 øre.

Tilskud til DHF. Foruden de særlige tilskud, som der redegøres for andetsteds, har DHF i sit jubilæumsår haft den store glæde at få statstilskudet forøget til 4.500 kr., en stor hjælp i vort arbejde, hvorfor Ministeriet bringes vor bedste tak.

Fra Den Hielmstjerne-Rosenroneske stiftelse har DHF fået et tilskud på 3.000 kr., og det er tanken at bruge en del deraf til udgivelsen af *Danske Historikere*, hvortil DHF også har fået 1.000 kr. fra Undervisningsministeriet. Såvel Direktionen som Ministeriet takkes herfor.

Historisk hjemstavnsuge. Som det fremgår af beretningen for 1958/59 har DHF i længere tid arbejdet med spørgsmålet om, hvorledes man vil kunne fremme den historiske interesse rundt om i landet. Resultatet af overvejelserne er blevet, at man i dagene 19.–25. februar 1961 vil søge afholdt en række historiske hjemstavnsaftener rundt om i sognene. Efter et møde med repræsentanter for de danske ungdomsforeninger og de kristelige ungdomsforeninger er der blevet udarbejdet en lille brochure herom. Den er for kort tid siden udsendt til alle formændene for de amtshistoriske samfund, lidt senere til de lokale afdelinger af de danske ungdomsforeninger. Det skulle blive amtssamfundene, der tager det første initiativ, først og fremmest til nedsættelse af et amtskontaktudvalg, der gerne skulle afholde møde snarest. Selvom de historiske samfund i første omgang får hovedansvaret, skal det selvfølgelig ikke på nogen måde antyde, at museer og lokalhistoriske arkiver m. m. ikke børe være med i arbejdet. Tværtimod. Det er vigtigt, at alle, der er med i den lokalhistoriske virksomhed i amtet, får lejlighed til at gøre en indsats. Iøvrigt skal hjemstavnsugen arrangeres i nært samarbejde med de lokale afdelinger af de danske ungdomsforeninger, der også har medansvaret for brochuren. De kristelige ungdomsforeninger er ligeledes interesseret, men har dog ikke ønsket at stå som medindbyder.

Historisk fredning. I det forløbne år har DHF's styrelse arbejdet videre med tanken om at støtte Naturfredningsforeningens arbejde rundt om i landet, for så vidt dette har relation til mindre, historiske fredninger. Når vi har taget dette arbejde op, skyldes det en uformel henvendelse fra Naturfredningsforeningen

gennem professor Steensberg. Vi har i årets løb haft en forhandling med professor Spärck, og der har været afholdt et møde på Nationalmuseet med repræsentanter for dettes forskellige afdelinger og Det særlige Bygningssyn. Overfor disse skitserede vi det forslag, som var blevet resultatet af de hidtidige drøftelser: I hvert amt udpeges et mindre udvalg, bestående af repræsentanter for de historiske samfund, de større lokale museer og de byhistoriske arkiver. Dette skal så igen søge kontakt med historisk kyndige og interesserede rundt om i sognene. Der er ikke tale om at skabe nogen officiel institution, kun nogle udvalg til at støtte det rent praktiske arbejde. Opgaverne skulle blive: 1. At støtte Naturfredningsforeningen med undersøgelser og oplysninger i forbindelse med fredninger af historisk interesse. 2. At tage initiativet til fredninger, som måtte skønnes at være påkrævet, set fra et historisk synspunkt. Arbejdet skal iøvrigt udføres i samarbejde med både Naturfredningsforeningen, Nationalmuseet og Det særlige Bygningssyn. I et brev af 29. marts 1960 udtalte Rigsantikvaren, at han ville støtte tanken, og på det nævnte møde den 1. april blev der ligeledes givet tilslutning hertil.

Lokalradioen. Da de nyoprettede regionalradioer jo er knyttet til »hjemstaven«, synes det naturligt, at der under en eller anden form kommer et vist samarbejde mellem programlederne og de amtshistoriske samfund, de større museer og de byhistoriske arkiver, der hver på sin måde tumler med fortidens problemer. Et nedsat udvalg, bestående af museumsdirektør Klem, dr. Skovmand, landsarkivar Iversen og undertegnede, havde den 1. april et møde med programdirektør Aksel Dahlerup om sagen. Han var interesseret heri, men henviste os, som naturligt er, til de enkelte programledere, der arbejder helt selvstændigt. Den 23. april orienterede vi disse om vore tanker, idet vi meddelte, at vi ville komme tilbage til spørgsmålet, når det havde været drøftet på sektions- og årsmøder.

Emneforslag til radioen. DHF har ved forskellige lejligheder rettet henvendelse til radioen med forslag om udsendelser, foredrag og diskussioner. Flere af forslagene er derefter blevet ført ud i livet. Dersom medlemmerne skulle have gode ideer til udsendelser – f. eks. med et vist aktuelt tilsnit, jubilæer og lign. – vil vi gerne høre derom.

DHF's konsulentvirksomhed. I perioden august 1959 til juli 1960 er der kommet 73 henvendelser – altså omtrent samme antal som det foregående år. Som sædvanlig drejer hovedparten af forespørgslerne sig om oplysninger angående enkelte konkrete spørgsmål, orientering i kilderne samt gennemlæsning af manuskripter. Det kan desuden nævnes, at konsulenten og formanden har haft enkelte drøftelser med forskellige personer, der arbejder med sogne- eller byhistorie. Den treårige bevilling til konsulentvirksomheden udløb i år, vi har derfor ansøgt om og fået bevilget penge af tipsmidlerne til arbejdet for en ny treårs periode. Når denne er afsluttet vil det være muligt at overskue, hvor stort et behov der vil være for dette arbejde, og vi vil derefter kunne søge om en fast bevilling dertil. Vi beder derfor repræsentanter hjælpe os med at sprede oplysning om konsulentvirksomheden, så vi kan få kontakt med så bred en kreds af interesserede som muligt.

Nyt fra DHF, historiske samfund, museer og byhistoriske arkiver. Det var meningen, at det påtænkte lille meddelelsesblad skulle have set dagens lys i indeværende beretningsår. En del af manuskriptet til nr. 1 har foreligget, men det store arbejdspress og formandens bortrejse i 3 måneder har hindret udsendelsen, som derfor først vil finde sted sidst i indeværende år.

Beretningen om arbejdet i amtssamfundene og de lokalhistoriske arkiver. Styrelsen har flere gange fået opfordring til i Fortid og Nutid at optage beret-

ninger om medlemmernes virksomhed. Dette vil dog lægge for stærkt beslag på vort tidsskrift, der i forvejen lider under pladsmangel. I stedet har vi i foråret udsendt dupliserede beretninger. De bygger på oplysninger fra de enkelte samfund og arkiver og giver underretning om kontingent, medlemstal, antal ark i årbogen, andre publikationer, arrangementer og andet. Der er i styrelsen enighed om, at beretningen i fremtiden også skal indeholde oplysninger om de mindre, lokalhistoriske foreninger.

Kursus for lærere i aftenhøjskolen. For fjerde gang har et særligt udvalg, bestående af dr. Skovmand, førstelærer H. K. Kristensen samt formand og sekretær, arrangeret et kursus for lærere i aftenhøjskolen. Kurset blev afholdt på Jaruplund folkehøjskole i Sydslesvig i dagene 8. til 12. august. På grund af pladsforholdene på højskolen kunne vi »kun« modtage 58 deltagere, og vi måtte desværre sige nej til omtrent lige så mange tilmeldte. Gennem 8 foredrag, 2 ekskursioner og en diskussion – der blev transmitteret af Danmarks Radio – belystes Sønderjyllands historie fra Vikingetid til i dag, dog med hovedvægten lagt på den nyere tid. Ligesom tidligere fik man det bestemte indtryk, at deltagerne var glade for kurset, og vi vil derfor gerne fortsætte denne side af vor virksomhed. Undervisningsministeriet har ydet et betydeligt tilskud til kurset, og jeg vil gerne udtale foreningens bedste tak herfor.

Aftenhøjskolen. I 1957 og 1958 udsendte DHF et cirkulære med praktiske oplysninger angående afholdelse af aftenhøjskoler med hjemstavnshistorie eller andre historiske emner på programmet. Sidste år kom der ikke noget cirkulære, da vi vidste, at en ny lov om aftenhøjskolen var på vej. Den er nu kommet og vil gøre arbejdet lettere, ikke mindst derved, at man kan få tilskud til en række foredrag af forskellige foredragsholdere. Efter samråd med Statskonsulenten for Ungdomsskolen har vi anmodet inspektør *David Petersen* om at udarbejde den del af cirkulæret, som vedrører den praktiske vejledning m. h. t. ansøgning om oprettelse af aftenhøjskole, betingelser og krav m. m. Hr. David Petersen har oplyst, at det cirkulære, der skal knyttes til loven, først vil kunne foreligge senere, og da det indeholder visse bestemmelser, som vil få betydning for vore foreninger, er vi blevet enige om at vente med udsendelse af cirkulæret, indtil det foreligger.

Vi ved, at der rundt om gøres et betydeligt arbejde for at få aftenhøjskoler i gang, bl. a. i Herlev, Lolland-Falster og Historisk Samfund for Sønderjylland. De to sidstnævnte steder har man lister over foredragsholdere, en fortræffelig idé, der fortjener at blive efterlignet mange steder.

Arkivkursus. Den 3.–5. januar 1960 afholdt DHF på Landsarkivet i Viborg et kursus i arkivbenyttelse, beregnet for lokal- og personalhistorikere. De 22 deltagere – og flere kunne arkivets læsesal ikke rumme – fik i foredragsform gennemgået de vigtigste arkivgrupper; udvalgte lokal- og personalhistoriske emner blev belyst, og der blev desuden undervist i skriftlæsning. Landsarkivets faste personale fungerede som lærere. Det ville være ønskeligt, om der også i fremtiden kunne afholdes tilsvarende kursus, helst også på andre arkiver.

Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier. Siden august 1959 har valget holdt to møder. Flere af dets medlemmer har registreret en række mindre samlinger, som ikke havde besvaret det tilsendte spørgeskema, således at man nu kun savner besvarelser fra et beskedent antal museer og andre institutioner. I øvrigt har udvalget under indsamlingsarbejdet modtaget værdifuld hjælp fra museumsinspektør *Poul Strømstad*, der har givet oplysninger om lavsarkivalier, og fra arkivar, dr. phil. *Gunnar Olsen*.

Kun ca. halvdelen af godsejerne har besvaret spørgeskemaet; for at gøre arbejdet overkommeligt har udvalget dog måttet beslutte sig til at nøjes med de

modtagne svar, som sammen med oplysninger, som findes i landsarkiverne og andetsteds, vil kunne danne grundlag for kortfattede artikler om de arkiver, som stadig opbevares på godserne. Udarbejdelsen af de enkelte artikler til føreren foretages af udvalgets sekretær, bibliotekar *Anker Olsen*. Da han imidlertid er meget bundet af tjenstlige forpligtelser, og da redaktionen kræver en betydelig arbejdsindsats, har han endnu kun fået ca. halvdelen af manuskriptet færdigt. Med henblik på at gøre føreren så pålidelig som muligt vil de enkelte samlinger efterhånden få sendt artiklerne til gennemsyn og supplerung.

Udvalget har haft den glæde at modtage et meget kærkomment tilskud på 1.000 kr. fra Dansk Esso-fond, som vi bringer fondets bestyrelse en hjertelig tak for. Men i øvrigt giver udvalgets økonomi anledning til svære bekymringer, da de 7.000 kr., som er ydet af fem fonds siden 1957, vil være brugt i løbet af næste måned. Udvalget håber dog, at det vil være muligt at skaffe det ikke særligt store beløb, der mangler for at kunne gøre trykmanuskriptet færdigt til dette værk, som vil blive et uundværligt hjælpemiddel for danske historikere, idet der fra over 200 arkiver, biblioteker, museer og andre institutioner er tilvejetragt et særdeles værdifuldt materiale med mange oplysninger om historisk kildestof, som ellers er ukendt for forskerne.

Landsudvalget for indsamling af gamle fotografier. Landsudvalgets forretningsudvalg har afholdt møde i december og har der behandlet forskellige spørgsmål, ikke mindst i forbindelse med agitationsarbejdet for bevarelsen af dette historiske kildemateriale (kronikker, plakater). Man vedtog at rette henvendelse til landets fotografer om at gemme eller aflevere deres pladearkiver og protokoller. På forretningsudvalgets vegne har DHF's formand i Sønderborg og Åbenrå forhandlet om udstilling af gamle billeder, og Landsudvalget har medvirket ved den udstilling, som blev afholdt sidstnævnte sted den 13.-14. februar 1960. Hvis man andetsteds måtte ønske at arrangere en udstilling, der jo kan have en fortrinlig propagandavirkning, vil Udvalget gerne yde praktisk støtte.

Forkortelsesudvalget. Som omtalt sidste år har et særligt udvalg udarbejdet en forkortelsesliste over historisk litteratur, tidsskrifter, kildeudgaver m. m. Listen er nu blevet trykt i sidste hefte af *Fortid og Nutid*, og særtryk af den er sendt til alle årbogsredaktører m.fl. Flere eksemplarer af særtrykkene vil kunne fåes fra vor ekspedition (adresse: Landsarkivet i Viborg). Det står udvalget ganske klart, at mange vil være uenige med os, både hvad angår de almindelige retningslinier og detaljer. Her vil man ikke kunne gøre alle tilfreds. Vi håber dog, den må blive en hjælp for alle historikere.

Fortid og Nutid. Den 19. oktober 1959 var det 50 år, siden DHF blev til. Vi fik forskellige lykønskninger, men selv fejrede vi ikke begivenheden, bortset fra at vort lille jubilæumshfte blev udsendt den dag til medlemmer, abonnenter og presse. Det har forøget antallet af udsendte ark for 1959 en del, men styrelsen mente alligevel, at udsendelsen økonomisk kunne forsvares. Det sidste hefte, nr. 3, for 1959 kunne først udsendes ind i 1960.

Der er – for første gang – blevet taget et betydeligt antal særtryk af institutionsberetningerne, og særtryk heraf er tilstillet en række institutioner i og udenfor Europa.

Styrelsen har, med gyldighed fra 1960, vedtaget at forhøje abonnementet til 12 kr. pr. år. Samtidig har man anset det for nødvendigt at forøge honoraret betydeligt – til 20 og 24 kr. pr. side. Vi mener også herved at have givet de historiske årbøger og andre historiske tidsskrifter et godt eksempel.

Med mellemrum er det nødvendigt at gøre et vist arbejde for at få flere abonnenter. Vi vil gerne snarest foretage en aktion, og vi beder vore foreninger tage

venligt mod en anmodning om indkæggelse af en henvendelse vedrørende abonnement.

Fortegnelse over danske historikere. Arbejdet med dette værk skrider ganske godt frem, ikke mindst efter at DHF har fået en henvist medarbejder, der kan udføre den temmelig store rutinemæssige del af arbejdet. Mange af artiklerne er redaktionelt færdigbehandlet. En del af de udsendte spørgeskemaer er endnu ikke kommet retur i udfyldt stand trods flere påmindelser, men det er dog vort håb, at værket vil foreligge færdigt inden næste årsmøde.

Bøger om historiske hjælpediscipliner. Styrelsen har som tidligere nævnt vedtaget, at DHF skal udsende en række små bøger, der hver behandler en af de historiske bidiscipliner. De første tre bind: symboler og attributter, kronologi, heraldik skrives af *Vibeke Michelsen*, *Herluf Nielsen* og *Knud Prange*. Der er sluttet kontrakt med forfatterne, og bøgerne skulle kunne udsendes til næste efterår.

Heraldisk Nogle til Nyt dansk Adelslexikon. Takket være to bevillinger fra Videnskabsfondet har DHF ikke haft væsentlige udgifter ved trykning af Heraldisk Nogle. Bogen blev udsendt december 1959, og af oplagets 500 eksemplarer er nu kun godt 200 tilbage. En stor del af salgsindtægten er overskud, som deles ligeligt mellem de to udgivende foreninger, Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie og DHF.

Bauers evighedskalender. Det har ikke været muligt at få tilskud til en ny udgave af denne nyttige bog, men alligevel håber vi snart at kunne udsende dette værk.

Kortværk over amtsinddelingen. Fra Historisk Fællesråd for Københavns amt har DHF fået en anmodning om at søge udarbejdet en redegørelse for amtsadministrationen siden 1662 samt foranledige udgivelsen af oversigter over udviklingen i de enkelte amter. Styrelsen er enig med Fællesrådet i, at det ville være ønskeligt at få dette forslag realiseret, men tør dog ikke binde an dermed, også fordi vi principielt ikke mener at burde give os i lag med større forskningsopgaver. Under drøftelsen kom styrelsen derimod ind på den tanke, at man skulle søge udarbejdet en række kort, der viste den skiftende amtsinddeling i Danmark fra 1660 til idag. Der har været ført uforpligtende drøftelser med seminarieadjunkt, cand. mag. *Cecil Lebahn*, der i de kommende måneder vil lave prøvetegninger af kortene, således at vi får mulighed for at foretage beregninger over, hvad et sådant værk vil koste.

Forskelligt. Det flere gange tidligere omtalte *kartotek over eventuelle købere af historiske værker* er nu fuldført af vor henviste medhjælper. Kartoteket bygger på et meget stort materiale og rummer bl.a. alle abonnenter på Fortid og Nutid, alle studerende, cand. mag.'er og magistre med historie som fag og mange andre. Det er nu meningen, at kartoteket kan udlånes til vore medlemmer, som herigenem kan få kontakt med adskillige hundrede mennesker, der kan tænkes at være interesseret i at købe historisk litteratur. Nærmere meddelelse vil inden længe tilgå medlemmerne.

I januar 1960 anmodede vi om, at DHF såvel som de foreninger m. v., der er tilsluttet foreningen (liste blev vedlagt), måtte blive anerkendt som modtagere af *fradragsberettigede gaver*. Godkendelsen skete for DHF's vedkommende ved Skattedepartementets skrivelse af 12. juli. De lokale foreninger m. m. var ikke nævnt, og jeg går ud fra, at det er ensbetydende med, at disse ikke vil blive godkendt, hvilket vi i og for sig heller ikke regnede med, da det i Departementets cirkulære af 17. december 1959 hedder, at betingelse for godkendelse er, »at den virksomhed, vedkommende forening m. v. udøver, ikke blot omfatter personer in-

denfor et lokalt eller på anden måde stærkt begrænset område, men er til fordel for en videre kreds af personer, f. eks. i hele landet eller større dele af dette.

I tilknytning til beretningen meddelte *formanden*, at der på amtsforeningernes sektionsmøde var fremkommet kritik af, at De danske Ungdomsforeninger, der er svagt repræsenteret på øerne, sammen med DHF stod som initiativtager til den historiske *hjemstavnssuge*. Det blev understreget, at det nu kom an på at få alle interesserede med, ikke mindst museerne. Sagen er startet, og det gælder om at gøre en indsats på den givne baggrund. Spørgsmålet om *historisk fredning* har været drøftet både i museernes kreds og på amtsforeningens sektionsmøde. Der sigtes mod et konsultativt koordinationsudvalg, som også kan tage initiativ og hjælpe de bestående fredningsmyndigheder i deres arbejde. Tanken om det sidste er kommet fra Nationalmuseets 1. afdeling, ikke fra os. Nu ønsker DHF fuldmagt til at gå videre med denne sag, hvorom der endnu kun foreligger en skitse.

Forholdet til *lokalradioen* er en mindre sag, som også blev grundigt drøftet på amtssamfundenes sektionsmøde. Der syntes ikke at være stemning for styrelsens tanke om udvalg, svarende til radiosektionerne, og vi vil derfor være tilbøjelige til at lade sagen falde og overlade eventuelt initiativ overfor lokalradioen til de enkelte amtssamfund og museer.

Drøftelse af formandens beretning. Skoleleder *Strange Nielsen* henstillede, at tidspunktet for årsmødet blev flyttet. – Hvad fredningsspørgsmålet angik, henledte han opmærksomheden på indgreb fra København overfor Midtsjællands søer. – Midtsjællands egnshistoriske arkiv har opnået tilsagn om at kunne modtage skattefri gaver.

Overlærer *Arne Meyling*: I forbindelse med søerne kan nævnes andre vandløb, der omdannes til slamkister.

Museumsinspektør *Hans Stiesdal*: Nationalmuseet vil gerne hjælpe med luftfotografering, når der er brug for det. – Med hensyn til fredning er jeg betænkelig ved at få et nyt organ i det i forvejen komplicerede fredningssystem. Hele sagen bør tages op i forbindelse med landsplanlægningen – ordet »fredning« har en odios klang. Den nuværende uofficielle forbindelse mellem myndigheder og museer og personer er nyttig og vil bedre løse problemerne end et nyt officielt led, hvorved sagen kan »overorganiseres«. Naturfredningsforeningen agter at tage hele fredningsspørgsmålet op i en større sammenhæng. Vi har et apparat, – kniber det med at få det til at fungere, skyldes det manglende mandskab. Men der er altså organer nok.

Direktør *Arthur Fang*: Jeg er ligesom Stiesdal bange for, at man let kan komme til at overorganisere. Vi har jo naturfredningskomiteerne, der mange steder fungerer godt og kan udbygges.

Museumsdirektør *Knud Klem*: Også hos os i Helsingør fungerer naturfredningskomiteen godt, i samarbejde med fredningsnævnet og Nationalmuseet.

Museumsdirektør *Svend Larsen*: Det gælder også i Odense. Her har naturfredningskomiteen haft et fortræffeligt samarbejde med Det særlige Bygningssyn. Vanskeligheden ligger i, at dette har for få midler til rådighed, når der står værdier på spil.

Professor *Axel Steensberg*: Baggrunden for DHF's initiativ var problemet om stengærdernes forsvinden. Jeg advarede mod lov herimod – tilrådede deklARATION i særlige tilfælde. Senere blev jeg af departementschef *Elkjær Larsen* gjort opmærksom på, at man i Danmark savnede det brede folkelige grundlag for fredningsarbejdet, som man har i de andre nordiske lande. Dette havde været drøftet på et nordisk møde om fredningsproblemer. Professor *Spärck* har med-

delt mig, at man fra Naturfredningsforeningens side vil være interesseret i et initiativ, for det går dårligt i øjeblikket, og der ødelægges alt for mange værdier. Jeg må anbefale, at man finder en vej frem.

Formanden: Oprindeligt var også jeg tøvende overfor tanken om et nyt organ, men gik med til at tage sagen op, når vi kunne bygge videre på det bestående grundlag. Det gælder dog at aktivere det historiske fredningsarbejde, hvor det er naturligt og ønskeligt. Vi vil ikke skabe noget nyt, men koordinere og aktivisere. Han anmodede om, at styrelsen blev bemyndiget til at fortsætte arbejdet efter de skitserede linier. Det er uholdbart at kræve fortidsminderne bevaret, uden at offentlige myndigheder bidrager dertil. – Hvad angår tidspunktet for årsmødet, har vi i år fraveget den sædvanlige termin, sidste weekend i august, på grund af internationale kongresser i Stockholm og andetsteds.

Den fuldmagt, som formanden havde anmodet om, blev herefter givet.

Der var ingen bemærkninger om spørgsmålene vedrørende lokalradio og hjemstavnsuge.

I forbindelse med *kursus for aftenhøjskolelærere* efterlyste førstelærer *H. K. Kristensen* et kursus vedrørende landvinding.

Vedrørende *gaver* nævnte dirigenten, at museerne havde henvendt sig til Skattedepartementet. Kunstmuseerne har fået positive svar, de kulturhistoriske museer behandles individuelt, i nogle tilfælde er de blevet optaget på listen over modtagere af skattefri gaver. Det skulle herefter ligge nær, at også amtsamfundene kan opnå det samme.

Formanden: Herefter må vi tage spørgsmålet op igen, så problemet kan klares generelt. De enkelte institutioner eller foreninger bør dog i alle tilfælde sende egen ansøgning. Det er vel tvivlsomt, om de byhistoriske arkiver vil kunne opnå skattefritagelse, men der kan jo ikke ske noget ved at forsøge.

Bankfuldmægtig *Calov:* Lokalmuseerne besøges af turister fra hele landet, ikke så meget af egnens egne folk. Dette moment taler for, at de får del i skattefritagelsen. Overarkivar *Rise Hansen:* Det er ikke gjort med skattefritagelsen. Den gælder kun personer – burde gælde firmaer. Museumsdirektør *Jørgen Paulsen:* Er sagen så betydningsfuld? Hvem har fået penge ad den vej?

Derefter godkendtes beretningen.

Kassereren aflægger regnskab og forelægger *budget* for 1960/61. Han bemærkede, at posten udgivervirksomhed (3.000 kr.) hænger sammen med, at foreningen vil udgive en række småskrifter. Der blev fremsat en bemærkning om, at man savnede en meddelelse om kassebeholdningens tilstedeværelse. Kassereren fremlagde attest for det manglende. Regnskab og budget blev godkendt. Regnskabet er trykt s. 184.

Fastsættelse af kontingent. *Formanden:* Vi er i styrelsen blevet enige om ikke at ændre ved 2 pct. bestemmelsen, men da vi dels behøver en større indtægt, dels mener, at flere af samfundene har for små kontingenter, vil styrelsen formulere sit forslag således, at samfundene m. m. også i fremtiden betaler 2 pct. af kontingent, dog mindst 20 øre pr. medlem, hvilket svarer til et kontingent på 10 kr. Desuden foreslår vi, at der sker følgende forhøjelser:

Institutioner.....	30 kr. i stedet for 20 kr.
Lokalhistoriske arkiver	20 » » » » 15 »
Museerne A.....	30 » » » » 20 »
» B.....	20 » » » » 15 »
» C.....	15 » » » » 12½ »
» D.....	12½ » » » » 10 »

Dirigenten satte forslaget under forhandling. *Klem:* Museumsforeningens styrelse er indforstået med formandens forslag og kan tilslutte sig det. *Calov:* Har

man kalkuleret, hvor stort et beløb forhøjelsen vil give. *Formanden*: Man håber, at forhøjelsen kan sikre balance, og at underskudet kan bringes ud af verden. *H. K. Kristensen*: Fortid og Nutid er et dyrt barn. Kan det ikke indskrænkes? *Jørgen Paulsen*: Fortid og Nutid bør ikke indskrænkes, det er det bedste vi har. *Redaktør Friis*: anbefaler kontingentforhøjelsen varmt. *Formanden* udtrykte sin glæde over Jørgen Paulsens udtalelse om Fortid og Nutid. Vi vil gerne udvide det.

Dirigenten takkede styrelsen for veludført arbejde.

Valg. Formanden genvalgte med akklamation. Overinspektør Peter Michelsen ønskede ikke genvalg. Formanden takkede Michelsen for hans store og værdifulde indsats som redaktør af Fortid og Nutid. På styrelsens vegne foreslog han, at museumsinspektør Oxenvad, Odense, blev valgt ind i styrelsen som redaktør af Fortid og Nutid, og dette skete. De øvrige valg – Roar Skovmand og Knud Prange – var genvalg.

Eventuelt. Arkitekt Tidemand-Dal: Man savner stadig oplysninger vedrørende præstehistorie. Optrykket af Wibergs Præstehistorie er ikke tilstrækkeligt. Hvorledes går det med revisionen af Wibergs Præstehistorie ved Engelstoff. Genealog *Alfred Larsen* gav oplysninger herom. Der er indsamlet ca. 300-400.000 sedler. Fra næste år træder arbejdet ind i den afsluttende fase, og redaktionen kan begynde. Arkivar *Finn Lauridsen*: Aage Dahl i Horsens har lavet en stor præstehistorie. Måske kan han hjælpe i en overgangstid. *Klem* og *Blomberg* omtalte også Aage Dahls arbejde. Blomberg beklagede, at man lavede præstehistorie to steder. Klem var skeptisk overfor værdien af, at amtssamfundene udgav Aage Dahls arbejde som særlige publikationer. Administrator, dr. *Fabritius* advarede mod stykkevis publicering. De to parter burde finde hinanden. *Formanden* oplyste, at man havde gjort forsøg på at koordinere præstehistorikerne. Han ville gerne gøre et forsøg på dette nu, hvis forsamlingen ville give tilslutning dertil. En sådan blev givet.

Formanden spurgte derefter: Hvor skal næste årsmøde holdes? Repræsentanterne fra Ebeltoft indbød til denne by. Formanden takkede for indbydelsen og bad om, at styrelsen måtte få bemyndigelse til at træffe den endelige afgørelse, også om stedet for mødet. Dette blev tiltrådt.

Formanden sluttede mødet med en tak til dirigenten.

Om eftermiddagen blev der afholdt et møde, der fandt sted i Skulpturhallen, og hvor man drøftede *kildeværdien af historiske beretninger og andet traditionsstof*. Indledere var lektor, dr. phil. *Jørgen Hæstrup* og formanden for Landslaget for Bygde- og Byhistorie, dr. phil. *Lars Reinton*, Oslo.

Om aftenen var der middag i Sortebro Kro, hvor der bl. a. blev talt af kontorchef *Gimsing*, Mr. *Higgs* og *formanden*.

Søndag den 25. september var der under fortrinlig ledelse af lektor *Blomberg* ekskursion til forskellige fynske herregårde. Man aflagde besøg på Ørbækklunde, Glorup, Rygård og Hesselagergård.

Frokosten blev indtaget på Ørbæk Kro, og der blev også tid til at besøge den interessante udgravning på Møllegårdsmarken ved Broholm, hvor museumsinspektør *Albrechtsen* viste rundt og fortalte.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

har i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Odense afholdt et møde fredag den 23. september 1960. I mødet deltog 41 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen. Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* blev valgt til dirigent og gav ordet til formanden, der i sin beretning blandt andet oplyste, at der i det forløbne år var oprettet to nye arkiver i Marstal og Åbenrå, der tilligemed Søllerød kommunes biblioteker og Rudkøbing byhistoriske arkiv var optaget i sammenslutningen. Efter ændringen af lovene havde følgende statsarkiver m.v. endvidere indmeldt sig i sammenslutningen som passive medlemmer: Rigsarkivet, landsarkiverne i Viborg, Åbenrå og Odense og Erhvervsarkivet i Århus samt Statens arkiv for historiske film og stemmer. Formanden bød de nye medlemmer velkommen og meddelte, at sammenslutningen derefter består af 28 aktive og 9 passive medlemmer.

I det forløbne år havde man atter modtaget et tilskud på 1500 kr. fra tipsmidlerne, for hvilket beløb formanden bragte undervisningsministeriet en varm tak.

Fra skattedepartementet havde man modtaget meddelelse om, at sammenslutningen var optaget på fortegnelsen over de foreninger, som i året 1960 var berettiget til at modtage skattefri gaver.

Det personalhistoriske spørgeskema var blevet omredigeret og var under trykning, det ville komme til at koste 30 øre for et sæt. Desuden havde man ladet udarbejde et testamente til brug for arkiverne.

Formanden havde deltaget i en række møder inden for udvalget til registrering af arkivalier i biblioteker, museer og arkiver.

Kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, aflagde det reviderede regnskab, der balancerede med 2.521,02 kr. og udviste en beholdning på 869 kr.

Til bestyrelsen genvalgte formanden samt stationsforstander E. Kaster, Odder.

I den efterfølgende drøftelse henlede skoleleder *Strange Nielsen* opmærksomheden på brugsforeningernes arkiver samt på rationaliseringen af mejerierne, hvorved en række mindre mejerier blev nedlagt. Der var fare for, at en del værdifuldt arkivmateriale ville forsvinde, såfremt man ikke søgte at få det sikret. *Rigsarkivaren* henviste i denne forbindelse til Erhvervsarkivet, og arkivar *Finn Lauridsen*, Erhvervsarkivet, meddelte, at protokollerne fra de ældste mejerier var i privat eje, medens Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger havde gjort et stort arbejde for at samle brugsforeningernes arkivalier, hvorfor der næppe var meget mere at gøre på dette område.

Overbibliotekar *Tønnesen*, Middelfart, takkede for det initiativ, som var taget fra sammenslutningens side for at få arkivalierne udskilt fra museerne, og landsarkivar *Hvidtfeldt* meddelte, at der ville blive udsendt meddelelse til samtlige fotografer om at søge gamle plader bevaret og eventuelt at aflevere dem til rette vedkommende.

Efter at endnu enkelte var fremkommet med korte bemærkninger, sluttede formanden mødet med en tak til deltagerne og dirigenten.

Kildeverdien af historiske beretninger og andet traditionsstof fra eldre tider

Af Lars Reinton

Foredrag på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i
Odense den 24. september 1960.

Då eg skulle laga dette foredraget var eg litt i vanske med å finne ei form og eit innhald som kunne interessere danske tilhøyrarar. Det er ikkje sikkert at vi i Danmark og Noreg arbeider med dei same problem på dette området. Eg kom til at det rettaste måtte vera at eg legg fram røynsler frå dei norske tilhøve og dei synsmåtane og forskingsresultat som vi i Noreg har kome til. Dei danske problem og synsmåtane vil sikkert koma fram i det andre innleiingsforedraget og i ordskiftet.

Ein historikar står alltid usikker når det gjeld tradisjonsstoff og munnlege historiske beretninger. Det er kjelder frå eit grenseland som ligg i halvmørker. Men ingen historikar kjem heilt forbi slikt stoff. Slikt stoff er ikkje einslaga, det er mangfoldig og av ulik kjeldeverdi.

Tradisjonsstof og beretninger frå fortida kan ha kome til oss på unamngjevne vegar frå ukjent opphav, vanlege segner, legender, eventyr, folkeviser, ordtak, osb. Men det finst og beretninger som er overlevering om personar som verkeleg har levt og om hendingar som har gått føre seg, med opphav i namngjevne eller unamngjevne (glöymde) personar, soger og fråsegner *som vil vera soger*, og som i grunnen også er eit stykke fortids historie i sitt slag. For det tredje finst det tradisjonsstoff som i grunnen berre er munnleg overlevert sakleg kunnskap om fortids liv, forteljning om arbeidsmåtar, arbeidsreiskapar, yrkesorganisering, om folks levevilkår, sed og skikk, gardsskipnad, grendestyring, namnebruk osb.

I Noreg kallar vi gjerne den andre gruppa, den som i fyrste rekkje interesserer oss her, for *sannsegner*, fordi dei *vil vera sanne*. Slike segner, som og kan vera heile sogekompleks, kan gå om *ein* person eller om fleire; ofte går dei om ein eller to eller fleire av ei *ætt* som har merkt seg ut, endåtil om to eller tre og endå fleire ættleder, så det blir ei *ættesoge*. Ei slik soger kan gå både 150, 200 og opp till 300 og 350 år attende i tida. Slike soger finst i Norge mest i visse bygdelag der historisk interesse og

ansen for tradisjon har vore serleg sterk, i Agder-bygder, Telemark og i Hallingdal. Det har vore peika på at det var nett desse bygdelaga svært mange av landnåmsmennene på Island kom frå i sagatida.

Endå om desse segnene vil vera soge, finn ein snart at dei ikkje er *historie* i retteleg tyding. Sidan dei har vorte til på folkemunne og har levt på folkemunne, kanskje gjennom fleire ættleder og hundreår, har dei ikkje unngått å bli merkt av dei omformande kreftene som gjer seg gjeldande i minnet og den menneskelege hug. Dei »episke grunnlovene« som verkar i den munnlege overleveringa av vanlege segner, eventyr, myter osb., gjer seg også gjeldande i sannsegnene (vi viser til Moltke Moes forelesingar om desse »*lovene*« i Oslo i 1890-åra, trykte i »Edda« 1914, og Axel Orlriks utgreiingar i »Danske Studier« 1908). Likevel står sannsegnene i ei serstilling, nett fordi *dei vil vera historie*.

Segntilfang, sannsegner, har faktisk, som vi kjenner til, i stor monn laga grunnlaget for mykje historieskriving. Slike soger lagar kjernene i den eldste historia til mange folk, t.d. til det hellenske (Herodot, Homer), det romerske (Livius), det danske (Saxo, Huitfeldts krønike), det norske (Snorre og dei islandske sagaene), det islandske (ættesogene). Like til etter 1800, sume stader til langt ut i det 19. h.å., var slike sannsegner gjerne sett på som verklege historiske kjelder.

Men så kom kjeldekritikken. Og i »kildekritikkens første himmelstormende år« var »traditionen nærmest et skældsord«, som det heiter i 50-års-jubileums-artikkelen om Dansk Historisk Fællesforening i »Fortid og Nutid« (XX, hft. 6). I Noreg gjekk det ut over Snorre og sagaene. Professor *Edvard Bull* skreiv i 1931 i innleiinga til 3. bandet av Det norske folks liv og historie om tidsromet 1000-1280: »Vi må derfor opgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellem slaget i Hafrsfjord og slaget på Re« (dvs. frå ca. 900 til 1177).

Men ein godkjende likevel segnene av dette slaget som *leaving*, og gav dei kjeldeverdi etter det. Segnene som vi møter dei i sagaene og ættesogene vart ei kjelde til studiet av 12. og 13. h.å. i Noreg, Island og i Norderlanda elles. Og sannsegner frå det 17. og 18. h.å. vart ei kjelde til den kulturelle, politiske og sosiale historia for den tida dei vart til i. Professor *Halvdan Koht*, som enno lever og enno, med sine 87 år, er i verksemd som historikar, har ofte understreka og vist at Snorre og sagaene er gode og viktige kjelder til å forstå sosiale og politiske tilhøve i 12. og 13. h.å. Han har og målmedvite nytta segn- og tradisjonsmateriale frå 17. og 18. h.å. til å kaste lys over serlege rørsler i folket då, – som seinare, i 19. h.å., gav seg utslag i viktige politiske hendingar, såleis i boka »Norsk bondereising« (1926). Han nytta der dette slag materiale til å vise kva for *kjensler* og *synsmåtar* som rørde seg i folket, som ein lite eller ikkje kunne koma fram til i vanlege historiske kjelder, t.d. den

psykologiske bakgrunnen og dei kjenslevorne føresetnadene for bondepolitikken i 19. århundret.

Eit døme frå Kohts bok vil vise korleis sannsegner frå eldre tider på denne måten kan brukast som historisk kjelde. Ei segn, som Koht kallar »soga om tidaldasken«, er oppskriven i 5-6 landsdelar, i kvar av landsdelane knytt til ulike menn,-soga har altså vorte ei vandresegn. Nett dette at soga er fortalt mange stader og er knytt til ymse menn, gjev soga historisk kjeldeverdi. Innhaldet i soga er at ein mann – alltid ein förar eller ein hövding i bygdelaget – av ein eller annan grunn vart ilagt ei tung pengebot av embetsmannen, oftast sorenskrivaren. Med det meinte embetsmannen at han skulle ta knekken på den plagsamme og ovmodige bonden. Men bonden reidde ut bota på ståande fot framføre augo på tingålmugen, og spurde: »Kva kostar eit nevaslag«. »Det blir ein dalar det, min mann«. »Kan ein slå kven ein vil då?«. »Ja.« Og dermed la bonden til skrivaren under öyra så han datt under bordet, og la 10 dalar opp attåt den store bota han nett hadde betalt. Sume stader, som i Hallingdal, der bonden hadde namnet Blank-Ola, fordi han gjekk med så mykje sølvstas på seg, legg soga til at deretter gjorde mannen hallingkast under taket og sa: »Enno dansar han Blank-Ola med sølvspente sko og sølvsylgjer i bringa!« Hendinga kan ikkje ha gatt före seg meir enn *ein* stad, men det gjer plent det same, seier Koht. Folk må ha *likt* denne hendinga og soga. »Nett difor vitnar segna so greitt om kva slag medferd böndene unnte embetsfolket; ho fortel meir enn mange sannsegner« (»Norsk bondereising«, s. 243). Eg har sjölv i doktoravhandlinga mi arbeidt mykje med den segnkrinsen som Blank-Ola höyrde til. Han døydde i 1724, og hendinga må ha gått före seg för den nye lova af 1687 kom, som kravde liv for liv. Eg har ikkje funne noka endefram stadfesting på soga i kjeldene. Det kan ein og snautt vente. Men, som Koht seier, det har mindre å seia. Den *indre* sanning i soga er av dokumentarisk verd.

Prof. Koht samla *sjölv* inn mykje av tradisjonsstoffet som han bruka i denne boka, og annan trisjon og. Han kom til å stå nærmare det miljöet som skapte slike segner og heldt dei oppe gjennom tidene. Det er sikkert at utan slik nær kjennskap kan ingen døme rettferdig om sannsegnene og sanningstruskapen i dei. Slik kjennskap mangla *Edv. Bull*. Koht hadde då og eit anna syn på Snorre enn *Edv. Bull*. Alt i boka si »Sagalitteraturen« i 1938 felte han ein annan dom over han, og så seint som i 1958 skriv han: »Han (Snorre) var ein ekte historikar. Og verket hans trur eg ein fåfengt leitar etter maken til i midaldersk historieskrivning«. Der er »dramatisk forteljing og kritisk metode, maktfull psykologisk fantasi og fast plan i heile oppbygginga av verket. Med alt dette samla står Snorre åleine i midaldersk bokheim – i sanning eit geni« foredrag ved Bergen Universitet, 1958).

Det er difor ikkje uventa at Koht i boka si »Sagalitteraturen« 1938 kunne skrive i kapitlet om »Dikt og sanning i sagaene«: »Det ville vera reint urimeleg å setta opp den grunnregelen at ein skulle ikkje tru på nokon ting i sagaene, mindre det kunne bli stadfesta på anna vis. Det er ein rettare regel, den som *Knut Liestöl* har forma slik at »dersom det ingen grunn er til å tru at noko er uhistorisk, så er det grunn til å tru at det er historisk«. Men han legg til: »Ein skjönar lett det blir rom for usemje om kva som kan vera »grunn til å tru at noko er uhistorisk«. »Likevel, når alt er reinska ut i den kritiske skirselden, blir det enda att ifrå sagaene ei samling av fakta så stor så dei for seg sjölv gjer det mogeleg for oss å skrive historia om eit par tre hundreår« (Sagalitt., s. 131).

Då Koht skreiv dette, hadde det hendt noko i norsk tradisjonsgransking. Professor Knut Liestöl hadde i 1922 gjeve ut boka »Norske ættesogor« og hadde halde ei rekkje forelesingar i Instituttet for sammenliggende kulturforskning, som i 1922 vart trykte med titelen »Upphavet til den islenske ættesaga«.

Knut Liestöl ætta frå Setesdal og voks opp i Åseral og hadde og nær tilknytning til Telemark. Han var såleis vaksen opp mellom ættesoger og segner av dette slaget. Han var sjölv av forteljarættene og av dei ættene som det vart fortalt om, og kjende dei. Han hadde nok oftare ergra seg over den overflatiske måte tradisjonsstoff av dette slaget ofte vart handsama på av stuelærde historikarar, som var heilt utan föresetnader til å forstå korleis soger av dette slaget vart til og heldt seg. Alt i studietida tok Liestöl til å granske segnforteljinga i Setesdal. Han tok alt då opp problem som han seinare skulle gjera til eit serstudium: sanningstruskapen i sannsegnene og omformningskreftene eller -lovene. I 1922 kom boka »Norske ættesogor«, som skapte ein viss sensasjon. Han tok före seg ei serleg gamal og rett fyldig ættesoge frå Åseral og nokre andre frå Robyggjelag, som gjekk tilbake til på 1600-talet. Ved ei systematisk og grundig jamføring med arkivkjelder kontrollerte han sanningstruskapen på dei fleste punkt, og kunne som den fyrste vise *korleis* dei psykologiske omformande kreftene gjer seg gjeldande i *ættlesoger*, sannsegner som vil vera historie (»episke grunnlover«). Det er skilnad på tradisjon som vil vera soger, då fyrst og fremst ættetradisjon, og vanlege segner. Omformande krefter som gjer seg gjeldande i *ættlesoga* er misminnet, ovtru, trongen til å forbetre menneske ein har sympati med (t.d. når ein er av ætta), omvendt å forverre sume, trongen til å gje soga ein meir avrunda kunstnarleg komposisjon, kanskje og å tilkvesse den dramatiske konflikten. *Men*, der gjer seg og gjeldande *motkrefter*, og dei motverkar omformingsprosessen, så han blir mindre enn i dei *vanlege* segnene. Folk som fortel desse sogene har gjerne hendingsstadene före seg, husa, vegane, sverd, knivar, klede og andre ting som spela ei rolle i hendingane; dei var å

sjå ættled etter ættled. Dei som var med ved hendingane skapte dei fyrste sogetåttane (memoratet), og fleire slike vart samanarbeidde til lengere soger. Bygdefolket som hadde vore med, sytte for ein viss kontroll, at det vart riktig fortalt. Det momentet la Liestöl ut frå sin kjennskap til forteljarmiljøet stor vekt på: »Tingen er den at folk mötest og talar med einannan um gamle dagar. Då *kontrollerer* dei kvarandre. Dersom ein ikkje fortel rett, vil dei andre mæla imot« (Norske ættesoger). Liestöl kom til det resultat at soga minnest ei mengd fakta. Samanhengen mellom dei kan vera forvend. Men »det viser seg jamt at ein kan kalla beingrindi i soga er historisk. Dei menn og kvinner som er omtala i soga har levt; ingen er uppdikta. Namni deira er i dei eller fleste tilfelle rette; dette gjeld mindre viktige personar au«. Etter 200-300 år hadde t.d. folke-minnet halde fast på ein slik detalj som at det i eit visst høve vart bruka firkanta pengar.

Det var klårt at desse etterrøkingane åt Liestöl måtte få verd for oppfatninga av tradisjonssagaene, og ættesogene i det heile. I boka frå 1929, »Upphavet til den islenske ættesaga« sette han då og resultatata inn i ein større samanheng. Men det er ikkje vår oppgåve å fylgje han vidare på denne vegen. Desse to bøkene tok mykje av brodden av den absolutt negative innstillinga til sanningstruskapen i sannsegnene og i sagaene. Prof. *Jon Helgason* skreiv i nekrologen sin over prof. Finnur Jónsson i 1934 at Liestöl hadde vendt straumen att til beste for Finnur Jónssons optimistiske og positive syn på sagaene. Kor overtydande Liestöls argumentasjon var, kan vi sjå av at prof. Koht lempa sitt syn på sagaene etter Liestöls.

Liestöl var sjölvsagt ikkje ukjend med den nye kritiske skulen som i seinare tid har komme opp på Island under leiing av Sigurdur Nordal, som mykje ser sagaene som forfattarverk og legg mindre vekt på sanningstruskapen i dei. Han hevda at det ikkje hadde vore hans opgåve å forklara framvoksteren av den *skriftlege* saga. Han ville berre kaste lys over sagaen i si fyrste verting og utforming. Den munnlege saga var både utgangspunktet og viste leia for den skrivne saga, hevda han framleis.

Men kva er då *vilkåra* for at sannsegner, serleg ættesoger, kan bli så pålitelege som dei faktisk i mange høve viser seg å vera, og *kvifor* er dei påliteleg, og andre mindre pålitelege? Det var hovudproblemet som eg prøvde å kaste lys over, då eg i 1930-åren tok fatt på å granske sogekrinsen kring ei kjend ætt på garden Villand i Hol i Hallingdal, som vart doktoravhandlinga »Villandane. Ein etterrøknad i norsk ættesoge« (1939).

Sorger om Villandane, fyrstegenerasjonen (4 personar, som levde sist på 1600-talet og fyrst på 1700-talet), andre generasjonen (8 brør og ei syster), og tridje og fjerde generasjonen, er funne spreidde over eit stort

område, endå i fleire landsluter, og nedskrivne til ulike tider, frå 1860-åra til 1930-åra. Det gav høve til å jamføre variantane og til å fylgje sogefamvoksteren det siste hundreåret. Ein kunne sjå korleis ættsoga vart til. Ei noggrann jamføring med arkivmaterialet, ting- og rettsprotokollar og dokument av alle slag, fute- og lensrekneskapar og -arkiv, gards- og preste- og fengselarkiv, osb., viste seg at mange av sogene var utruleg pålitelege, endåtil i detalj og *motivering*. Og i så måte var det ingen skilnad på yngre og eldre historier. Det viser seg at når sogene har fått si utkrystalliserte form og har stabilisert seg, *kan* dei halde seg mest uforandra i hundreår. Men det var og einskilde sogetåttar med mistak, til dels med grove mistak, förstöringar og overdrivingar, og sume tenderte mot det fantastiske. Eg kunne gruppere einskildsogene og -tåttane i pålitelege, mindre pålitelege, og upålitelege, mesta fantastiske.

Eg prøvde å klårleggje tradisjonslinene for kvar einskild soge. Det viste seg då at dei pålitelege sogene mest utan unnatak kom frå gode, minnuge sogemenn med tradisjonsliner utan brot atlover til opphavet, gjennom ættleder som hadde buttt på staden der hendingane hadde gått føre seg eller i næraste grannelaget, som altså stadig hadde hatt stadene og tinge saga sveiv om føre augo. Kom ein lengere bort frå opphavsstaden, t.d. til grannebygda, vart mistaka fleire, og når ein kom endå lengere bort, t.d. til ein annan landsdel, kanskje på andre sida av fjellet, møtte ein samanblanding, overføringar, overdriving og stundom fantastiske drag, t.d. at Villandsbrörne skulle ha drepe 7 menn (ein legg merke til eventyrtalet). Eg kunne på den måten dele og skilje sogene i *sentralsegner* og *utkantsegner*. Dei fyrste var stort sett pålitelege og dei andre mindre pålitelege. Ein god forteljar byggjer opp saga av sentralsegner. Og kontrollen i bygda, når sogene vart fortalde, hjalppte til med å skala av det usanne og uriktige.

Det finst soger av dei beste forteljarane, som ein, etter den mest noggranne kontroll, må seie er som *soge*, mesta setning for setning. Dei *er* historie, som dei *vil* vera. Villkåra for det er, som ein skjönar, forutan intelligente og minnuge sogemenn, eit stabilt miljø, at ættene har site hundreår på dei same gardane, men og eit historisk interessert folkeferd som er mottakeleg for og interessert i forteljing og med sans for og krav om reideleg framstilling, aktiv kontrollerande medverknad. Men det krevst og ei miljø med eit visst gjennomdrag i, formidlande institusjonar som kyrkje og tinghald, bryllaup og andre samvære, der folk mötest og spør nytt, omvandrande handelskarar som knyter samband mellom folk, og til slutt ei etter måten stille tid etter ei uroleg »sagatid«. Det *emosjonelle* momentet, dette at forteljarane let seg påverke av kjensler, t.d. ynske om å gjera sume personar vakrere og betre for å auke æra åt ætta, og på den andre sida löyne brotsverk og mindre heldige karakterdrag, glatta over, viser seg å spela ei langt mindre rolle enn ein skulle

ha venta. Det kjem mel. a. av at folk i dei tider ikkje stelte dei same moralske krav eller hadde dei same normer for samliv mellom menneske (fordomar) som folk i våre dagar. Det rådde andre mannsideal. Og dertil kom at bygda kontrollerte. Det er i soger av dette slaget stort sett ein sakleg objektivitet og ærlegdom, også når det gjeld *eigne* forfedrar, som må forundre.

Desse etterrøkingane i sanningstruskapen i sannsegnene i Noreg frå 16., 17. og 18. h.å. kan berre få noko å seia for vårt syn på dei islandske ættesogene, om miljõa svarar nokolunde til kvarandre i dei to tidsroma.

Dei föresetnadene som vi har funne måtte vera til stades for god sagakunst i Noreg. 17. og 18. h.å., var i serleg monn til stades på Island i 10.-12. h.å. Miljõa som hendingane gjekk före seg i og som sogene voks fram av i desse to landa, var, trass i den store tidsavstanden, merkeleg like. I dei avstengde norske dalane levde mykje av sagatida og mellomalderen si livsform endå nokså uskipla til 16.-18. h.å., til dels inn i 19. h.å. Eg har vist dette i den sjölvvalde forelesinga til doktorgraden («Ættesoge og historie», Syn og Segn, 1940 s. 338 ff.) og skal ikkje koma nærare inn på det her. Eg berre peikar på at t.d. *mannsidealet* og *rettskjensla* var omslag dei same baa stadene. Når det gjeld rettstilhöva stod det islandske og det norske bondesamfunnet i dei avsides bygdene i 17. og 18. h.å. på same steget, midt mellom fredlöyse- og bötestadiet. *Blodhemnstanken* levde livs levande i sogeforteljingsbygdene (Agder, Telemark, Hallingdal) til inn i 18. h.å. Lova av 1687 som kravde »liv for liv« verka difor som eit voldsomt overgrep på folk og förde til mange konflikhtar og tragiske lagnader. Ho fyllte fjella med fredlause, som den uskrivne lova om blodhemnen på Island gjorde. *Ovtrua* var ei verkande makt i tilværet både i sogebygdene i Noreg op på Island. Den mellomalderske *bårepröva* vart t.d. nytta etter eit drap i övre Hallingdal ved midten av 1700-talet. Då eg fyrst höyrde den sogetåtten, tenkte eg helst at det måtte vera ei vandresegn. Men tinghökene stadfeste soga heilt ut. Det skjedde i 1763. Sogemannen sa at liket ville *dröygje seg* når drapsmannen la handa på det, ordelag som lenge sidan er gått ut or bruk i desse bygdene (men finst i folkeviser frå mellomalderen; *dröygje*, dvs. blodblanda veske).

Men desse etterrøkingane får og verd når det gjeld å vurdere »beretninger« om hendingar som står oss nærare.

I alle land og samfunn, störrre og mindre, finst det segner om kjende personar, offentlege menn, adelsfolk og embetsfolk, ja og om kongar. Det er elles sjeldsynt at det lagar seg soger om dei *störste* i samfunnet. Det finst t.d. svært lite tradisjon om menn som Napoleon. I sörf fransk tradisjon finst det soger om Cæsar, Marius og Hannibal; men ved nærare gransking har ein funne at dei skriv seg frå historikarar i 18. h.å. Det er om stormenn av *andre* rangklasse det helst lagar seg soger. Karl den store er lite kjend; men så mykje meir er det fortalt og sunge om hans

mann Roland. Så vidt eg veit har det i Danmark gått soger både om Valdemarane, dronning Margrethe og om krigarkongen Karl 10 Gustav frå »Svenskekrigen« 1657-60. Men dei har vist seg å ha lite av brukeleg historisk stoff. Når folk fortel om adelsmenn, storgodseigarar og embetsmenn blir dei mest til inkarnasjonen av visse eigenskapar som folket tilla dei. Roland representerer motet og truskapen, dei heimlege stormennene mest eigenskapar som folk ikkje lika, og som dei meinte å finne hjå dei: havesykja, maktmisbruk, brutalitet, osv. Overføringar går lett føre seg, fordi dei ikkje kjende desse folka på nærare hald. Vilhelm av Oranien skal ha drege til seg soger og drag frå 16 andre Vilhelmar (Bédier: *Les légendes épiques*). Ein sengkrens kring Margareta Huitfeldt til Sundsby i Båhuslen frå 1600-talet framsteller henne med alle dei eigenskapane som bondefolket syntest adelsfolka hadde som dei ikkje lika: Ho var svikefull, hard mot fattige, utru mot mannen sin, sint og vond. Ei gransking har vist at det meste av dette skulle leggjast til förel eller ettermennene hennar (V. Cederschiöld: *Sand och osant i sägnerna*, 1932). Så fjerne desse menneska var for folk, vart sogene om dei ofte fantastiske og fulle av overføringar. Her gjeld nok den lova som eg i boka mi »Villandane« forma såleis: »*Sanningstruskapen i sogene minkar proporsjonalt med avstanden frå opphavsstaden*«.

Etterrokingane som er gjorde i sannsegner og ættesoger har då gjeve oss noko kunnskap som kan vera oss til ein viss nytte når vi skal vurdere det kjeldeverdet historiske »beretninger« har.

Dette kjem ikkje minst til nytte i *den lokalhistoriske granskinga*, der ein moter mest av slikt stoff. Ved at ein i langt større monn enn før har vorte klår over dei omformande kreftene som arbeider i dei og *måten* desse arbeider på under gjevne vilkår, kan ein døme om gehalten i dei, *skilje sentralsegnene frå utkantsegnene*.

Slike segner vil vera *indikatorar* som fortel at *her er noko av interesse*. Og historikaren si oppgåve blir det då å finne fram til dette *noko*, få det klårlagt, dra det fram i dagen og om mogeleg få det sett inn i sin sanne og djupare samanheng. Ein har i våre dagar mange hjelperåder til å kontrollere, verifisere, forkaste eller utdjupe tradisjonsstoffet av dette slaget. Eg har i ei heradssoge (for Hol i Hallingdal) teke opp til gransking fleire slike segnkrinsar. Det viser seg at, kontrollert ved hjelp av arkivmateriale og verifisert, kastar dei lys over til dels viktige tilgangar, ikkje berre i bygda si historie, men i ålmenn kultur- og rikshistorie (»Folk og fortid i Hol«, I-II, 1938-1943).

Eit døme på det tek eg med frå eit anna arbeid som eg held på med nett no, saga om »Sæterbruket i Noreg«. Dette verket blir utarbeidd etter optak av Instituttet for sammenlignende kulturforskning, eit av dei største og viktigaste vitskaplege institutt i Noreg idag. Instituttet har mange arbeidsområde, eitt av dei er »sammenlignende undersøkelser over

bondesamfunnets utviklingsformer», som Instituttet tok til med i 1929. Det vedtok då fyrst å ta opp *sæterbruket* i Noreg til gransking ut frå folkloristiske, sosial-økonomiske, kulturhistoriske og ålment historiske synspunkt. Når det galdt å velja framgangsmåten ved utarbeidinga av dette verket, som blir på 7 band, sigra riksarkivar Asgaut Steinnes's dristige tanke: å byggje på lokale *tradisjonsberarar* og *tradisjonsinnsamlarar* når ein skulle samle inn stoffet i *bygdene*, og å overlata innsamlinga av *arkivstoffet* og det litterære tilfanget og den *viktskaplege utarbeidinga* til fagvitenskapsmennene. Det kom inn eit veldig tradisjonsmateriale frå over 50 medarbeidarar kring i landet etter ei spørjeliste på 53 sider.

I utarbeidinga av dette verket, som det no har kome 4 band av, er altså det intime samarbeidet mellom tradisjonsberarane, tradisjonsamlarane og fagvitenskapsmenne *ein berande ide*. Då eg i 1943 tok på meg å skrive den ålmenne delen om sætertypar, arbeidsliv og driftsformer og den historiske framvoksteren, låg dette store tradisjonsmaterialet føre, som eg supplerte og kontrollerte ved reiser kring i heile landet fleire sumrar. Dei to fyrste banda av mitt tilskot til verket («Sæterbruket i Noreg», I og II) kom i 1955 og 1957, det tridje kjem fyrst på året 1961. Både mine tre band og dei to banda som hidtill har kome av dei to andre medarbeidarane, er i serleg monn ei *legering* av tradisjonsstoff og arkivalt og litterært materiale, smelta saman i den viktskaplege smidjeavlen.

Frå dette arbeidet tek eg eit anna døme på bruk av segnhistorisk stoff i moderne viktskapleg arbeid. I mange norske bygder, i alle landsdelar, går det segner om at det eingong for lenge sidan budde folk som hadde gardsbruk høgt oppe i fjella, der det no berre er sætrar. Det var rike, byrge og sjölvrådige menn og kvinner, som kom ridande til kyrkje på sölvsodde hestar. Sume stader skal det endå ha vore kyrkjer. Det heiter ikkje sjeldan at dette var *före Svartedauden*. Det høyrest utruleg ut og mest fantastisk. Men då det i samband med sæterbruksetterrøkingane til Instituttet vart sett i gang systematiske granskingar og arkeologiske utgravingar, viste det seg at segnene i svært mange tilfelle hadde rett, gravhaugar og andre funn viste busetnad i vikingetida og til dels endå lengere att (merovingertid). Fleire stader har det verkeleg stade små kyrkjer. Det er å merke at fjellgardane i eldre tider gjerne var av dei rikaste, fordi dei hadde dei store riksdomskjeldene i fjellet, dyregravene, fiske, og mange sætrar. Segnområda og funnområda fell saman. Segene indikerer altså ein verkeleg historisk tilgang.

Likeins er det med eit anna stort segnkompleks innan dette området. Dei mange sogene om beisk strid mellom fleire bygdelag om beite- og sæterområda i fleire landsdelar. Fleire stader blir det fortalt at partane til slutt vart samde om at dei skulle ta ut heimanfrå på kvar sin gård og gå til dei möttest på fjellet. Der skulle grensa gå. Men oftare hende det, at *ein* av partane gjekk ut for tidleg og kom lengere inn enn han

skulle. Så vart det strid, slagsmål, små slag, som enda med mannefall. Ofte peiker folk på steinar som er sett opp til minne om hendingar. Sagavoren i sin knappe stil er soga om dei 7 gjætargutane på Hedmark som vart usamde om beitegrensene, og bar ihop til å slåst på ei myr ved ein stor stein. Dei drap kvarandre alle ihop. Berre ein kom heim til sætra, med innvollene i skjorteflaket. Men mora sa: »Du får gå bortattpå til dei andre du og«. Det gjorde han, og der døydde han òg. Myra heiter »Sjugutmyra« den dag i dag. Dette skjedde i 1600, heiter det i gamle oppteikningar frå ca. 1800.

For meg var alle desse segnene ein indikator, som varsla at her var det »noko« av interesse. Arkivgranskingar, då serleg i rettsprotokollar frå 1600- og 1700-talet, viste at hovudsaka i segnene var rett: på 1600-1700-talet var det verkeleg ein ekspansjon i fe- og sæterbruk som resulterte i ei mengd stridar nett av det slaget som segnene fortel om. Sogene i tingbøkene var ikkje mindre dramatiske, om ikkje plent dei same, som vi møtte i segnene. Segnene er i slike tilfelle verkelege *historiske dokument* berre ved at dei har vorte til og har halde seg til våre dagar; dei er vitneprov om historiske tilgangar like gode som *skriftlege* dokument, på sin måte.

Men for bruken av tradisjonsmateriale av dette slaget gjeld sjølv sagt dei same reglar som for bruken af eitkvart historisk kjeldestoff: Fyrst samle stoffet og gjera det tilgjengeleg, dernest prøve innhaldet med kjeldekritikk, og så finne ut kva slutnader ein kan dra av det *til roynda*.

Dermed går vi over til den *tridje gruppa* av beretninger og tradisjonsstoff frå fortida: Munnleg overlevert *kunnskap* om fortids liv av meir *sakleg* slag. Det ser ut til at det er serleg tradisjonsstoff av dette slaget det er tenkt på når det i artikkelen til Dansk Historisk Fællesforenings 50-årshøgtid heiter om danske tilhøve: »Indsamlingen af tradition er kommet til at spille en rolle, som ingen vel drømte om før«. Og institusjonane som samlar slik tradisjon, blir rekna opp såleis: Dansk Folke-mindesamling, Dansk Folkemuseum, eller Nationalmuseets tredie Afdeling (etnologiske undersøkelser og arbejderminder), Udvalg for Folke-mål, Stednavneudvalget«.

I Noreg er det liknande institusjonar som samlar tradisjon af dette slaget. Det er vel ikke nokon større skilnad på den måten dette stoffet blir innsamla på eller måten det blir nytta på i Danmark og Noreg. Heller er det vel ikkje nokon meiningsskilnad om at tradisjonsstoff av dette slaget er av største verd i kulturforskinga og i historisk gransking. Det blir nytta i historisk gransking i alle land, serleg i kulturgranskinga og i den lokalhistoriske forkinga. Ved landsomfattende etterrøkingar krev det eit veldig innsamlingsarbeid. Slikt systematisk innsamlingsarbeid blir difor i dag gjerne drive ved sentralinstitutt med ei mengd medarbeidarar kring i landet, såleis i Noreg, og såleis vel og i Danmark etter

det som er sagt ovanfor. Dette materialet gjev ikkje berre eit bilete av tilhøva som dei har vore i manns minne, eller i minnet til dei to-tre siste generasjonane. Så konservativt det gamle samfunnet var, då serleg det gamle bondesamfunnet kan det i slikt materiale ofte liggje löynt leivningar av hundreår gamle tilhøve. Tradisjonen kan og her bli ein *indikator* som fører oss på sporet til samfunnstilstandar, arbeidsformer osb. som rådde lenge, lenge sidan, kor lenge sidan vil det vera historikaren si oppgave å få klårlagt.

Eg tek igjen eit døme frå mitt arbeid med den norske sæterbruks saga. Til denne var det og innsamla ei mengd tradisjonsmateriale til saga om *utslåtten* i sætermarka i eldre tider. I store delar av landet låg dei fleste av desse utslåttene (myrar og opne glenner i skogen, serleg i lauvskog opp mot fjellet) i *ålmemming* eller i *sameige*, då hevda av ålmemming. Det vart fortalt at den som fyrst sette ljå i ei utslåtte hadde retten til å bruke ho det året. Det vart difor ofte stort kappsprang for å nå i dei beste utslåttene fyrst; ikkje sjeldan vart det stort kjeftebruk og slagsmål. Studiet av denne tradisjonen førde tilbake til eldgamle rettsedvanar, nedfelte alt i den gamle Frostatingslova före 1200, der det heiter at »alle slåtter som er i ålmemming skal den ha i 12 månader som fyrst set ljåen sin i« (Frftl. XIV, 8). Dette påbodet gjekk uforandra over i Magnus Lagabötes Landslov frå 1274, og den lova galdt uforandra til 1604. Ved ei mistyding kom det då til å heite i den nye lova at den som rудde seg gard i ålmemming skulle ha alle engesletter det fyrste året han byrja å hauste. Og i Norske Lov av 1687, vart det ut frå ein målmedviten politikk frå Kongen si side som gjekk ut på å tileigne seg råderetten over ålmemmingane, forandra til at: »om ein slær høy i ålmemming utan löyve frå futen eig kongen høyet«. Etter det skulle altså böndene bygsle utslåttene av kongens fut for å kunne slå i dei. Fråsegnene av gamle folk i vår tid viser at kongelovene frå 1604 og 1687 makta lite mot dei eldgamle sedvanerettane. I praksis fylgde böndene sine eigne gamle reglar med rot i ein sedvanerett som utan tvil går *attom* dei fyrste skrivne lovene. Så langt perspektiv attgjennom tidene gav tradisjonen om utslåtten nedskreven for sæterbruks saga i 20. h.å.

Slike lange blenkar attgjennom tidene gjev ofte tradisjonen ved sida av at han gjev eit vell av faktisk kunnskap som ingen skrivne kjelder kan gje, så jordnær, så direkte vaksen ut av det røyrlige livet som han er. Verket om sæterbruket i Noreg er eit godt døme på eit fruktbart og verdfullt samarbeid mellom tradisjon og fagvitskap, mellom tradisjonsbeararar og -samlarar og vitskapsmenn.

Det finst likevel innan denne gruppa av tradisjon som vi her har om-tala, stoff som nok bör handsamast med varsemd. Eg tenkjer på munnleg overlevering om *politiske* og *sosiale* tilhøve, og ikkje minst frå krigstider og *krigshendingar*, som forteljaren sjölv eller hans næraste har vore

med i. Forteljaren er då gjerne sterkt personleg kjenslevore engasjert. Det gjeld kanskje eins personlege ære eller omdöme i omgangskrinsen eller samfunnet. I slike tilfelle vil *emosjonelle krefter* bli vekte, som medvite eller umedvite gjerne vil koma til å farge eller kanskje reint omskapa forteljinga, den saklege objektive som ein *skulle* gje. Forteljaren står ikkje lenger kjöleg-sakleg til stoffet, han tek standpunkt, kjem i forsvars- eller åtaksstilling, vil glatte over og undertrykkje, eller framhevja og forstörre etter som det er til vanære eller ære for han sjölv eller dei han held med.

I opprörte tider, serleg i krigstider, eller i utprega politiske stridstider elles, verkar og den oppspilte stemninga ikring ein på oppfatninga og framstillinga, og *rykte* florerer, den usikraste av alle historiske kjelder.

Ein bör vel på förehand stelle seg skeptisk til munnlege framstillingar og fråsegnar, eller rapportar skrivne etter minnet om krigshendingar, 10-15 år etterpå, av folk som var sterkt engasjerte og medaktörar i hendingane. Ein historikar vil der stå i ei vanskeleg stilling. Dei som var med skulle vel kunne fortelja best om kva som skjedde. Og dei *kan* vera pålitelege. Så godt minne og så nöakterne kan dei vera i si framstilling, og så godt kan dei vera orientert også om det som låg *bak* hendingane, at dei kan gje eit tolleg riktig bilete. Men i vår tid, då minnestoff mest druknar i hundrevis nye inntrykk som stormar på ein og skal ha plass i minnet, lesestoff, avisstoff, radiostoff osv., og når dei *emosjonelle* omformingskreftene kjem til, blir det vanskeleg å halde ei »beretning« objektiv og sann. Heimestyrkehistorikaren i Noreg, dr. philos. Sverre Kjelstadli, fortalde meg nyleg at han hadde samla inn tradisjonsstoff frå heimestyrkemenn frå krigsåra 1940-41 i 200 intervju. Men han kunne bruke lite av det då han arbeidde ut boka om »Hjemmestyrkene« (1959), avdi det viste seg at så mykje var forskuva og forandra i minnet. I sume tilfelle kunne han påvise det direkte ved å samanlikne intervju med sume i midten av 1950-åra med deira eigne rapportar frå krigsåra. Berre når han kunne få verifisert fråsegnene ved kryssopplysningar, bruka han tradisjonsstoff. Det er likevel i Noreg samla inn ei stor mengd tradisjonsstoff frå krigs- og okkupasjonstida, innsamla av Hjemmefrontens Historieinstitut, som vart skipa lika etter krigen, etter opptak av Landslaget for Bygde- og Byhistorie, og av andre. Alle er klår over at dette vil ha det störste verd for den framtidige historieforskning, bruka på rette måten, ved sida av anna kjeldemateriale, så mykje meir som det finst episodar og hendingar i krigstida som ikkje kan rekonstruerast eller bli klårlagde utan ved dette materialet.

Når det elles gjeld tradisjonsstoff *frå den nyaste tid* i det heile, er det vel så at slikt stoff no trengst mindre enn for eldre tider, fordi vår tid er så rik på skriftleg dokumentarisk tilfang. Til det høyrer avisene. Men munnleg tradisjon, dagböker og minne (»erindringar«), personlege opp-

teikningar av alle slag som fortel om ting som har hendt før, det kan vera av personalhistorisk, politisk, kyrkjarahistorisk, kunsthistorisk slag osv., blir då framleis stadig nytta av historikarane. Mest mogeleg kunnskap om korleis slikt tradisjonsstoff blir til og utviklar seg og får si form i minnet, er vel ikkje unyttig.

Dei fleste er vel samde om at tradisjonsstoff frå eldre tider er av uerstatteleg verdi, når det berre blir handsama med turvande kritikk på den rette måten. Og fordi vi lever i ei radikal omleggingstid, då fortida fort blir skuva ut or minnet, – snart finst det heller ikkje avsides bygder som held oppe slikt –, er vel alle samde om at det er om å gjera at den tradisjonen som enno finst, blir nedskriven så fort og så påliteleg som råd, og såleis berge for ettertida.

Hvordan forsvandt Lysgaard-Hids herreders tingbog 1727-36?

Af Vald. Andersen

Det er jo en velkendt sag, at arkivernes gamle protokoller, f.eks. tingbøger og kirkebøger, såre sjældent forefindes i komplette rækker, og for den ivrige forsker vil en sådan lakune i materialet altid betyde et kedeligt stop i undersøgelserne. Alligevel er det dog trods alt tilfredsstillende at konstatere, *hvor meget* der faktisk er nået frem til arkivernes hylder, omend tit i miserabel tilstand.

Man spørger i hvor høj grad de pågældende embedsmænd har bestræbt sig for at bevare embedets protokoller. Og hvorfor er enkelte bind forsvundet?

Tingbogen skulle autoriseres af amtmanden, der var herredsfogdens og -skriverens foresatte. Heraf fulgte, at en tingbog, når den var udskrevet, skulle afleveres til amtmanden til videre opbevaring, men denne regel synes på langt nær at være fulgt, i hvert i nogle dele af landet, og vi møder her utvivlsomt en af de væsentligste grunde til, at der i det tingbogsmateriale, som nu er i arkiverne, findes beklagelige mangler.

Den 2. september 1709 fremlagde Christen Lunow i Lysgaard-Hids herreders ret sin bestalling som foged i disse herreder. Om hans forudsætninger kan oplyses, at han 1706 var fuldmægtig hos regimentskriver Rasmus Holmer i Dallerup. 12. maj 1710 betjente Christen Lunow for første gang retten, og herefter fulgte en mere end trediveårig virksomhed som herredsfoged, idet han synes at have været en pligtopfyldende mand og i hvert fald betydeligt bedre end flere af sine forgængere i Lysgaard og Hids herreder. Alligevel skulle Christen Lunow ikke undgå på sine gamle dage at måtte stå som indstævnet for den ret, hvor han selv plejede at være dommer. Dette skyldes et mellemværende med amtmanden, Trappaud.

Ditlev Trappaud havde siden 1730 været amtmand i Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter og havde, skønt uden særlige forudsætninger, bestridt denne post som »en flittig, energisk og retsindig embedsmand«¹. Også herredstingenes funktioner var han opmærksom på. 1743 modtog Christen Lunow en tilrettevisning fra Trappaud og måtte erklære »at han ikke med forsæt havde handlet imod velb. justitsråd og amtmands ordre

og forbud anlangendes utilladelige procuratores antagelse. Men alene i hans alderdom, som medfører hukommelses svækkelse og andre skrøbeligheder, og skulle for fremtiden vise sin pligt med muligste accuratesse.« Han håbede iøvrigt, at sagen måtte bortfalde, hvilket da også skete. 1. juni 1744 beklædte herredsfoged Peter Heug og herredsskriver Holger Clausen fra Middelsom-Sdr. lyng herr. retten i Lysgaard-Hids herreder, og Christen Lunow stod tiltalt. Sættefogeden lod læse følgende skrivelse fra Trappaud: »Som jeg på embeds vegne bliver forårsaget til at lade tiltale herredsfogden i Lysgaards-Hids herreder, hr. Christian Lunow, dels fordi han ikke har villet levere mig alle de ved skiftet efter forrige herredsskriver i samme herred, afg. Bertel Buch, til sig annammede ting-bøger, og dels under samme sag at lade undersøge, hvor rigtig eller urigtig såvel de 3de mig omsider leverede som den endnu tilbageholdte tingbog befindes, samt hvorvidt bemeldte hr. herredsfoged Lunow eller andre i den u-rigtighed, som ved ved en sådan lovlig undersøgning måtte opdages, kunne være delagtig, såvel som at lade påbyde, hvorledes enhver skyldig befindende efter loven bør anses.« Som anklager havde Trappaud beskikket sr. Niels Vissing, birkeskriver ved det Skanderborgske rytterdistrikt.

Bertel Buch i Hinge var 11. september 1700 blevet beskikket som herredsskriver og døde 1738. Han efterfulgtes af Niels Jacobsen (Danæus), som 12. januar 1739 i retten lod læse sin bestalling. Et og andet tyder på, at samarbejdet mellem den gamle foged og den nye skriver ikke har været gnidningsløst, og man tør antage, at sagen om den bortkomne tingbog skyldes et initiativ fra Niels Jacobsen, der på den anden side ikke kunne være uden interesse i, at sagen blev klarlagt. Muligt, at der også kunne være indkommet en klage fra andet hold til amtmanden over et eller andet konkret spørgsmål vedrørende tingbogens førelse i almindelighed, men noget nærmere herom er ikke fundet.

Sagen drejede sig altså dels om, at et bind af tingbøgerne var blevet borte, dels at indførelsen i de forhåndenværende havde været mangelfuld. I begge tilfælde synes ansvaret at kunne placeres hos skriveren, men da Bertel Buch var død, blev det Christian Lunow, der måtte stå til ansvar.

Trappaud synes at have forlangt de udskrevne tingbøger indleveret sidst på året 1743. 21. januar 1744 skrev han til Niels Jacobsen: »Fra herredsfoged Christen Lunow er mig med skrivelse tilsendt 3de af de ved Lysgaard-Hids herreders ting udskrevne protokoller, hvoraf de to hermed følger. Den ene begynder 19. november 1711 og slutter 12. april 1719. Den anden begyndt 11. april 1719 og sluttet 23. juni 1727; til den ende, at som i bem. tvende protokoller findes en del folia, der haver anseende til nylig at være skrevne, såsom udi den første fol. 489-90, 549-55 o.s.v. Hvormed skriveren da som notarius publicus sig til bem. herredsfoged ville forføje, de bem. folia i protokollen at forevise og derpå notarice hos ham rekquirere, om han vil tilstå mig, protokollerne således at have indleveret, at

samme kan tjene til oplysning om, hvad stand jeg haver modtaget dem udi. . .«. Straks efter modtagelsen gik Niels Jacobsen samme dag til Lunow med protokollerne, der var i en forsegleet sæk. Lunow ville åbne sækken, hvad Niels Jacobsen dog afværgede; så skrev Lunow på en seddel, at uensartetheden i skriften »kan være en forandring af blækkets oprørelse, hvilket jeg dog ej kan debitere for vist. Thi manden er død, jeg mener skriveren, som det enten har skrevet eller ladet skrive.«

Hermed var Niels Jacobsen dog ikke tilfreds. Han tilkaldte to mænd, Rasmus Pedersen Overby og Rasmus Pedersen Storgaard, begge fra Hinge, og Niels Jacobsen oplæste igen Trappauds rekvisition for Lunow i de to mænds nærværelse. Efter at have set, at seglet var Trappauds, blev sækken åbnet, og de to mænd så på de omhandlede folia i protokollen. Lunow ville ikke se dem, men sagde, at det kunne de selv gøre, hvorpå han gik ind i den anden stue. Mændene erklærede, at selv om de var enfoldige bønder og ikke havde megen forstand på skrift »lod det sig for dem anse, ligesom bem. folias skrift var yngre end på de andre folia.« Derefter spurgte Niels Jacobsen Lunow, om han ville tilstå, at protokollerne var i samme stand, som da han afleverede dem. »Ja, såmænd vil jeg så!« svarede Lunow, og han erklærede, at han aldrig havde skrevet et ord i samme protokoller. Tingbøgerne blev derefter lagt i sækken igen og forsegleet i Lunows nærværelse.

Om den forsvundne tingbog for tiden 1727-36, »som behøves til opbevaring ved amtstuenes øvrige dokumenter«, og som Trappaud (og Niels Jacobsen) forment, Lunow havde fået sammen med de andre ved skiftet efter Bertel Buch, skulle Niels Jacobsen ligeledes henvende sig til Lunow og kræve den afleveret »uden derimod at gøre videre indvending eller ophold.« Herpå svarede Lunow, at de udskrevne protokoller *var* afleverede. Den for 1727-36 havde aldrig, ham bevidst, været i hans hus, »hvilket i min affældigheds tid er sket, nemlig 1736. Da jeg hændtes det uheldige og daglig smertende lår-brud, som da forbød mig aldeles retten at betjene og endnu ikke tillader uden med allerstørste møje at udrette den største del af, hvad mit allern. anfortroede embedes pligt udfordrer. Langt mindre ved, hvor den eller de er eller var eller forefindes kan. . .« -

Ved retsmodet 1. juni 1744 var blandt mange vidner også indstævnet Anders Jensen og Christen Jensen fra Bogelund, Karup sogn. De blev spurgt, om de 22. maj 1720 havde været ved retten med 6 ulveunger. Dette bekræftede de, de havde også fået penge efter forordningen, men om sagen blev indført i protokollen, vidste de ikke. Andre af vidnerne påstod, at de aldrig havde været i retten i de omspurgte tilfælde. Laurs Pedersen i Grønbæk forklarede, at han ved skiftet hos Bertel Buch havde set ikke 5, men 4 gamle protokoller, der lå på bordet i storstuen; deraf var den ene i brug, som Lunow efter begæring af Peder Buch, der var afg. Bertel Buchs broder, tog med sig i forvaring. Knud Laursen i Hinge, der ligele-

des var med ved skiftet, mente også, at der var tale om 4 protokoller ialt. Om den i brug værende var deriblandt, vidste han ikke.

Derefter blev Hans Jacobsen afhørt. Han var født i Grønbæk 1724, og havde allerede fra 12 års alderen været hos Bertel Buch som skriver til dennes død. Han kunne ikke huske, hvor mange protokoller der fandtes hos Bertel Buch. Men den i brug værende protokol »hvorudi han skrev som konstitueret sætteskriver (*altså 13-14 år gl.*) når noget for retten forefaldt«. Han tog gerne protokollen med sig hjem til Frausing, hvor han ekspederede de sager, som forefaldt, indtil Niels Jacobsen blev herredsskriver og »antog hem. protokol«. Så blev Hans Jacobsen forevist de omhandlede folia i tingbogen og spurgte, om han kendte skriften. Han mente det meste var skrevet af Bertel Buch, men ikke folio 537. Hvem der havde skrevet her, kunne han ikke se. Spørgsmålet blev gentaget, men Hans Jacobsen svarede som før.

Så kom Niels Jacobsen til orde. Han mente bestemt, at der havde været 5 protokoller i Bertel Buchs stervbo. *De gamle protokoller fandtes i en skorsten i storstuen hos Bertel Buch.*

Videre syntes Niels Jacobsen, at førnævnte folio 537 var skrevet af Bertel Buch, derimod ikke alle de øvrige. Han syntes, det lignede Jens Laasby Lunows hånd. Han havde ganske vist ikke set ham skrive det, men troede, han havde skrevet det. Ved skiftet havde han set nogle ark papir af samme format som tingbogens blade.

Ved et senere retsmøde afhørtes Jens Laasby Lunow, søn af Chr. Lunow. Han nægtede at have skrevet de ommeldte folia. Af indholdet her fremgik det, at Peder Sørensen i Engesvang en bestemt dato var mødt i retten for overførster Ritter. Dette benægtede Peder Sørensen under ed at være sandt. Til sidst spurgte Niels Vissing J. L. Lunow, om han ikke syntes, skriften lignede Jens Laasby Lunows, »der jo skrev en smuk hånd«? Imod dette spørgsmål protesterede J. L. Lunow, der som herredsfogdens søn ikke var ukendt med rettergang, idet stævnemålet ikke omfattede en sådan anklage.

Det vigtigste i sagen mod Christen Lunow var, at han, da protokollerne krævedes afleveret, havde søgt at dække over disse mangler fra den afdøde herredsskrivers side ved at lade et og andet, måske på grundlag af løse koncepter, indskrive i protokollerne. Herved var der opstået visse uoverensstemmelser med de faktiske forhold, f.eks. ved dateringen af indførte obligationer, vidneafhørelser o.a., men egentlig graverende forhold lykkedes det ikke den energiske anklager at få fremdraget. Lige så lidt fik man rede på, hvor den forsvundne tingbog var blevet af. Efter at sagen havde været løbende i ca. 1½ år afgav Christen Lunow et skriftligt indlæg, hvori han omtaler Niels Jacobsen som sin »avindsmand« og fremhæver, at loven ikke befalede nogen dommer at have indseende med skriveren, at der ikke undlodes at indskrive i protokollen. »Og måtte jeg

billigen spørge 1) Hvorfor hr. etatsråd og amtmand Trappaud ved sit embedes tiltrædelse ikke har haft den omhu i afg. herredsskriver Bertel Buchs levende live at indføre og modtage disse gamle og manglende protokoller? 2) Af hvad årsag hr. etatsråden ej kommitterede skifteforvalteren itzige herredsskriver Jacobsen til alle gamle og udskrevne protokoller, som han da manglede, at eftersøge og til sig tage. – Ligesom det tilkom amtmanden selv at holde skifte efter Bertel Buch, der var en kongelig betjent. .?«.

Hermed synes sagen at være afsluttet. Trods benægtelsen afslører den, at der endnu på den tid kunne være et og andet ved herredstingenes funktion, som trængte til at blive rettet.³

1. Ditlev Trappaud Rønne: Adelslægten Trappaud i Danmark, 96.
2. Forordning af 8. dec. 1688, hvorefter der udbetaltes belønning af herredskassen for nedlagte ulve.
3. Lysgaard-Hids herreders justitsprot. Sml. Aarbog for Lysgaard-Hids m.fl. herreder 1920, 69 ff. Idag mangler justitsprotokollerne fra tiden april 1719-december 1736.

Lidt om lydbånd

Af *H. C. Jørgensen*

Der er i dette århundrede fremkommet mange former for lydregistrering, hvoraf de mest kendte er indspilning på plader, på film og i de senere år på magnetiske bånd. Af de hidtil anvendte metoder er båndregistreringen den bedste og samtidig den simpleste. Den er ikke ganske ny, idet den begyndte for ca. 25 år siden, men først efter den sidste krig er registreringsformen nået til høj grad af fuldkommenhed og har vundet udstrakt anvendelse. Princippet for båndregistrering er som bekendt baseret på Valdemar Poulsens gamle opfindelse telegrafonen, idet man magnetiserer et bånd hvorpå er udfældet et jernpulver, og dette beholder en vis remanent magnetisme og kan senere afspilles på et vilkårligt belejligt tidspunkt. Ved indspilningen føres båndet først forbi en slettemagnet, som fjerner det der eventuelt måtte være indspillet, og derefter forbi en indspilningsmagnet som optegner det ønskede på båndet. Ved afspilningen inducerer det magnetiserede bånd, når det passerer afspilningsmagneten, spændinger i dennes vikling. De inducerede spændinger forstærkes op og kan til sidst gengives på en højttaler.

Båndet magnetiseres i længderetningen når det bevæger sig hen over magnethovedet, og indspilles en ren tone, må man tænke sig at der på båndet kommer til at ligge en hel række små magneter, som vender ensartede poler mod hinanden.

I de fleste ikke-kommercielle båndapparater benyttes samme magnethoved til såvel ind- som afspilning, ligesom de er forsynet med en kombineret ind- og afspilningsforstærker, men ved apparater med særskilte hoveder og tilhørende forstærkere er der mulighed for at kontrollere optagelsen ved aflytning på afspilningshovedet, som båndet passerer ca. 0,1 sek. senere end indspilningshovedet.

Ind- og afspilningsmagnethovedet er forsynet med en spalte, der for afspilningshovedet i de fleste båndapparater er af størrelsesordenen 5 mikrometer (5 tusindele af en millimeter), og båndets hastighed forbi spalten er bestemmende for størrelsen af den inducerede spænding. Jo bedre gengivelse man vil opnå, desto hurtigere skal båndet passere forbi magnethovedet. Det er i særlig grad de høje toner det går ud over, når

båndhastigheden sættes ned, men i de senere år er der fremkommet stadig bedre bånd på markedet, ligesom magnethovedet er blevet forbedret, således at der nu selv ved lave hastigheder kan opnås udmærket gengivelse.

De fleste radiofonier anvender hastigheden 38 cm/sek. (15"/sek.), hvorved opnås en særdeles god kvalitet med fuldt toneområde og bedst muligt signal/støj-forhold, men også ved hastigheden 19 cm/sek. (7½"/sek.) kan gengives svingninger op til ca. 15.000 Hz (svingninger pr. sek.), mens den hyppigt anvendte lavere båndhastighed 9,5 cm/sek. (3¾"/sek.) giver en begrænsning af de højere toner til ca. 7-8000 Hz. Generelt kan man vel sige, at hastigheden 19 cm/sek. bør benyttes til musikoptygelser og 9,5 cm/sek. til tale.

Skal der fremstilles en række kopier af bånd som i forvejen er blevet bearbejdet, klippet og »sammensyet«, bør originalbåndene indspilles med hastigheden 38 cm/sek., da kopieringsprocessen altid giver en kvalitetsforringelse.

Når et bånd indspilles, er det vigtigt at det passerer vinkelret forbi spalten i indspilningshovedet, og ligeledes at afspilningshovedets spalte er vinkelret på fremføringsretningen. Selv ganske små afvigelser som brøkdeler af en grad giver fald i de høje toner. Såfremt samme magnethoved benyttes til ind- og afspilning, er indstillingen af hovedet ikke så kritisk, men båndet bør principielt altid fremføres vinkelret på spalten, og selv om der er foretaget en justering fra fabrikens side, bør man fra tid til anden kontrollere at magnethovederne er rigtigt indstillet. Der kan i handelen købes såkaldte »alignings«-bånd, som benyttes til magnethovedernes justering.

Foruden rigtig indstilling af magnethovedet må det påses, at båndet ved ind- og afspilningen passerer glat over det, at det ikke »slår« eller kanter. Selv en så ringe afstand fra hovedet som 1 mikrometer giver hørlig reduktion af de høje toner ved 7½" s båndhastighed.

De sidste 10 års udvikling har gjort lydbåndene stadig bedre, og forskellen på de mange båndfabrikater, især af amerikansk og tysk oprindelse, er efterhånden stærkt udjævnet. Lydbåndet, som for de smalle bånd vedkommende har en standardbredde på 6,25 mm, består af et basismateriale, hvorpå er udgydt et jerniltepulver. Dette består oftest af nåleformede krystalopbygninger af længden 0,5 mikrometer, og disse små jerniltenåle, som er orienteret på langs i båndet, bliver faktisk små isolerede magneter, når båndet magnetiseres ved at passere forbi indspilningshovedet.

Normale bånd er ca. 50 mikrometer tykke, altså 1/20 mm, hvoraf basislaget er 30-35 mikrometer, mens selve magnetpulverlaget er 15-20 mikrometer. Med et sådant bånd, der er spolet op på en 7" s spole, og med en båndhastighed på 19 cm/sek. får man ½ times spilletid. Der findes des-

uden tyndere langtidsbånd, som giver en forøgelse af spilletiden på 50 %, og meget tynde dobbelttidsbånd (ca. 25 mikrometer) med den dobbelte spilletid, i dette tilfælde altså 1 time.

Endvidere er de almindelige ikke-professionelle apparater i handelen indrettet for 2- og 4-spors ind- og afspilning, hvorved spilletiden fordobles og firedobles i sammenligning med et helpsorsapparat. Flersporsapparaterne er særdeles besparende i båndforbrug, men det sker på bekostning af signal/støj-forholdet, ligesom der, i hvert fald for 4-spors apparaternes vedkommende, stilles store krav til nøjagtigheden af sporbredden, der her er ca. 1 mm. Endvidere må man give afkald på at kunne klippe i et indspillet bånd.

Der findes, bortset fra de forskellige fabrikater, 3 typer af bånd, som er fremstillet på hvert sit basismateriale. Efter dette benævnes de acetatbånd, polyvinylchlorid- eller PVC-bånd og polyester- eller mylarbånd, som er den amerikanske betegnelse.

Celluloseacetatbåndet var det første som kom frem, og det anvendes stadig i udstrakt grad, blandt andet ved mange radiofonier. Det er en del fugtighedsfølsomt, absorberer og afgiver vand ved fugtighedsændringer og bør helst opbevares ved en relativ fugtighedsgrad på ca. 60 %. Ved fugtighedsforandringer tager det lang tid for båndet at komme i ro, og man kan risikere, hvis fugtigheden pludselig stiger, at kun randen af båndet optager vand, og at båndet deformeres. Acetatbåndet er nogenlunde temperaturfast og kan anvendes i temperaturer op til ca. 150° C, men kan blive skørt i kulde.

PVC-båndet er overhovedet ikke påvirkeligt af fugtighed og optager intet vand, men er til gengæld ret følsomt over for temperaturvariationer, idet det bliver blødt i varme og stift i kulde. Det bør ikke anvendes ved temperaturer over 60° C og tåler derfor ikke at blive udsat direkte for solens stråler.

På enkelte apparater kan slettemagneten undertiden blive stærkt opvarmet, hvis varmeafvigelsen fra apparatet ikke er god, og man kan derfor risikere, såfremt der anvendes PVC-bånd, at disse krøller ved opvarmningen og ikke lægger an mod magnethovederne, hvorved kvaliteten bliver ringe. PVC-båndet er mekanisk bedre end acetatbåndet og tåler større tvær- og længdepåvirkninger end dette.

Mylarbåndet er både upåvirkeligt overfor fugtigheds- og temperaturændringer. Det absorberer meget lidt vand (mindre end 0,5 %) og kan anvendes ved temperaturer op til 200° C. Det er mekanisk meget robust, hvilket gør det velegnet til tynde bånd, og det kan strækkes meget før det knækker, idet brudforlængelsen er ca. 50 %. Denne egenskab ved båndet er dog ikke at foretrække, idet båndet, hvis det strammes meget under opspoling, let kan få en blivende forlængelse, hvorved det indspillede ødelægges på grund af tonehøjdeforskydningen.

Myrlarbåndet kan skelnes fra de andre båndtyper ved sin store strækforlængelse, og acetatbåndet ved sin gennemsigtighed når det holdes op mod lyset.

Mens prisen er næsten ens for acetat- og PVC-bånd, er den ca. 50 % højere for myrlarbånd.

Som tidligere nævnt, er de magnetiske egenskaber for de forskellige båndfabrikater efterhånden blevet meget ensartede, og det bliver derfor de mekaniske og fysiske egenskaber som væsentligst bliver bestemmende for, hvilken båndtype man skal anvende. Skal der laves optagelse under forhold hvor fugtighedsgraden er meget varierende, bør man ikke anvende acetatbånd, og i tropiske og arktiske egne vil myrlarbånd være at foretrække. Ligeledes er myrlarbånd bedst, hvis båndet bliver udsat for kraftige mekaniske påvirkninger, mens man under andre forhold snarere vil anvende acetatbånd, som knækker, i stedet for at få en blivende forlængelse. Under normale indendørs forhold kan det betale sig at arbejde med arbejdsbånd og arkivbånd, hvor der for de førstes vedkommende tages mest hensyn til prisbillighed og gode magnetiske egenskaber som stor følsomhed, god frekvenskurve og lav forvrængning, mens der for de sidste lægges vægt på egenskaber, som giver mulighed for lang opbevaringstid uden kvalitetsforringelse.

En anden egenskab, som lagerbåndet helst skal have, er lav ekkovirkning eller kopieringseffekt. Herved forstås afsmitning fra en båndvinding til de nærliggende. Når et bånd indspilles og lægges hen, så magnetiserer et kraftigt indspillet sted på båndet de nærliggende vindinger, og når man afspiller båndet, og der før eller efter den kraftige passage findes en pause, så hører man tydeligt dette før- eller efterekko. Hvor kraftigt det bliver, afhænger af båndets egenskaber, af båndhastigheden, båndtykkelsen og af den temperatur båndet opbevares ved.

Ekkovirkningen fremtræder tydeligst ved de højere båndhastigheder og er for gode bånd, som ikke har været lagret i længere tid, næppe generende ved hastigheder fra 19 cm/sek. og nedefter. For bånd som skal opbevares er det især vigtigt, at opbevaringen sker ved en lav temperatur. Det er således, at ekkovirkningen ved lagring vokser stærkt i begyndelsen og derefter langsommere, hvorfor bånd som skal gemmes bør henlægges i det kølige lagerrum umiddelbart efter indspilningen.

For at formindske ekkovirkningen kan man, udover at opbevare båndet i ikke for høj temperatur, før en afspilning spole det hurtigt frem og tilbage. De ekkoer som måtte være på båndet dæmpes herved, og i mange tilfælde kan genevirkningen helt forsvinde.

Der findes i handelen bånd, som har meget ringe kopieringseffekt, de såkaldte »low-print« bånd. Deres pris er noget højere end de normale bånd, men de må foretrakkes som arkivbånd, netop på grund af den ringe ekkovirkning.

For ikke unødigt at forøge ekkovirkningen bør bånd ikke opbevares ved temperaturer over 20° C, og man bør heller ikke udsætte dem for stærke jævn- eller vekselstrømsfelter, da både kopieringseffekten og den såkaldte modulationsstøj herved kan stige, ligesom man i ekstreme tilfælde kan få slettet noget af det indspillede.

Endvidere bør båndet spoles så løst som muligt med en stramning på ikke over 100 g, og det bør opvikles på en spole med flanger, som har en af normstørrelserne 5", 7" eller 10". Man bør ligeledes påse, at båndet er opspolet så pænt som muligt, således at ingen kanter stikker frem og derved let bliver udsat for at blive trykket eller ødelagt. Båndene opbevares bedst i lodretstående karton-, fiber- eller plasticassetter (af polyætylen), og det er bekvemt at der ikke uden sidestøtte er opstillet mere end ca. 20 kassetter på en hylde.

Som arbejdsbånd til optagelser ved normal temperatur og fugtighed vil det være rimeligt at anvende almindelige bånd, eventuelt langtidsbånd hvis dette foretrækkes for at få lang spilletid, af acetat- eller PVC-typen. Disse bånd opbevares kun i kortere tid (indtil et par år med samme indspilning) og benyttes ikke til kopitagning. Udover det ovenfor nævnte tages der ingen forholdsregler ved opbevaringen.

Som arkivbånd bør anvendes bånd med lav kopieringseffekt («low-print» bånd) af mylartypen, eventuelt af de andre typer. Det må ikke være benyttet tidligere, skal være løst opspolet og bør opbevares i en polyætylen-, fiber- eller kartonkassette, idet man ved langtidsofbevaring da gør bedst i for de to sidstes vedkommende først at lægge båndet i nylonpose. Arkivrummet bør have nogenlunde konstant temperatur (ikke over 15° C) og fugtighed (ca. 50 %) og være fri for elektriske felter.

Det vil være hensigtsmæssigt, om båndene før indspilningen har været lagret i arkivrummet i ca. ½ år. Båndene opsættes lodret på hylder af træ eller ikke-magnetiserbart materiale. For at holde kopieringseffekten nede på en lav værdi og tillige forhindre, at der opstår mekaniske spændinger i båndene, vil det være rigtigst at spole dem om ca. hvert 3. år. Ligeledes bør de udtages ca. hvert 10. år til kvalitetskontrol, og det vil derfor være praktisk, om der på de første og sidste 4 m af båndene blev indspillet 3 toner af forskellig frekvens, eksempelvis 60, 1.000 og 10.000 Hz og med korrekt indbyrdes niveau, så signal/støj-forhold, frekvensforløb og forvrængning senere kunne kontrolleres.

Under velegnede forhold vil lydbånd kunne opbevares i årevis uden kendelig kvalitetsforringelse, idet den gradvise demagnetisering af båndet, som vil forringe signal/støj-forholdet, sker meget langsomt .

Da man kun har anvendt lydbånd i en begrænset årrække, og båndkvaliteten til stadighed er blevet forbedret, ved man endnu ikke, hvor lang levetiden er for lydbånd. Man har i USA lavet kunstig ældning af bånd,

bl.a. af acetatbånd, og garanterer at denne båndtype kan opbevares i hvert fald i 50 år uden væsentlig kvalitetforringelse.

Da PVC-båndet på mange måder er mere upåvirkeligt end acetatbåndet, er dets opbevaringstid næppe kortere, og der er grund til at tro, at polyesterbåndet, som er særdeles modstandsdygtigt overfor kemiske angreb, vil kunne opbevares uden væsentlig kvalitetsforringelse i 100 år, og sandsynligvis endnu længere.

Af væsentlig betydning for langtidsopbevaringen er bindemidlet, som skal fæstne jernilten til basismaterialet. Tidligere har været anvendt cellulosenitrat, som er tilbøjelig til med tiden at undergå kemiske ændringer, men nu anvendes de mere velegnede acrylforbindelser, og der fremkommer stadig forbedrede bindemidler, især for polyesterbåndene, hvor det er vanskeligt at klæbe jernilten tilstrækkeligt fast til basismaterialet.

Det vil på længere sigt næppe være de kemiske forandringer båndet undergår i tidens løb, som sætter en grænse for dets levetid, men derimod snarere mekaniske påvirkninger og virkninger fra svampe- eller sporeangreb på båndkassetten, og opbevaret på rette måde vil båndet blive et enestående meddelelsesmiddel til eftertiden.

Anmeldelser

Præste- og sognehistorie

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi) 1849-1949. Samlet og udgivet af *Paul Nedergaard*. I. Københavns stift (med Færøerne, Grønland og udlandspræster), 659 s. 1951. II. Roskilde stift. 808 s. 1954. III. Fyns stift. 704 s. 1956. IV. Lolland-Falster stift. 316 s. 1957. V. Ålborg stift. 880 s. 1959.

Præstestanden har fra gammel tid formået at fange interessen hos historikerne. Mest kendt er naturligvis Wibergs arbejde, hvis fuldstændige titel begynder med ordene »Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie«. Den fortsattes af Sofus Elvius fra tiden 1869-84 og af Grohshennig og Hauch-Fausbøll frem til 1911. Pastor Paul Nedergaard har i sit arbejde villet give de sidste 100 års præste- og sognehistorie eller, som han i lighed med Wiberg beskedent siger, »bidrag« dertil.

I bd. I har N. i en redaktionel indledning givet oplysning om værkets indhold, dets tilblivelse, kilder og de anvendte principper. Det har ikke været hans hensigt at behandle hovedstrømninger, hovedpersoner, kirkepolitik og større begivenheder i større sammenhæng, som det sker i de almindelige fremstillinger af kirkehistorien; hans bog er – som han siger – et forsøg på 1) »at gå ud i marken«, ud til kirke- og menighedsliv i sognene og præstegårdene, missions- og forsamlingshusene, højskoler og friskoler og samle minder om personer og begivenheder, der fortjener at huskes, en bred dansk *kirkelig-lokal historiematerialesamling*, og 2) så tillige give en præstehistorie, altså ikke blot »de tørre tal og data, men der skulle gives mulighed for at ane lidt om *livet* bag alle navnene og tallene, selvom der derved bliver en adskilligt større flade at skyde på«. N. har villet afstå fra at vurdere, kun villet være tjener og nøjes med kronikeskriverens rolle, villet lade kilderne selv tale uden redaktionelle kommentarer; på den anden side har han – naturligvis – ikke kunnet tage alt med; der har måttet ske en sortering af stoffet, hvorved såvel det mest illustrerende som det mest pålidelige er udvalgt. »Men kilderne citeres uden redaktionel pegepind. Og de kan efterprøves.«

N. betoner det værdifulde såvel personalhistorisk som menighedshistorisk ved at få gode karakteristikker med af de afdøde præster (nulevende er ikke søgt karakteriseret) og ser de to truende »grøfter«, på den ene side hagiografien med dens glansbilleder, på den anden side gabestokken, og hans værk skulle nødvendig være nogen af delene; han indrømmer dog selv, at helt har dette vel ikke kunnet undgås, idet han har måttet citere de kilder, der forelå, og så må kilderne selv have ansvaret. Herom kan der

naturligvis efter anmelderens opfattelse siges adskilligt, også contra. Værdifuldt er det i hvert fald, at N., hvor brugelige trykte kilder ikke fandtes, har henvendt sig til eftermanden, en lærer i sognet, venner af afdøde eller dennes børn. N. har konstateret, at som regel skriver et barn af den afdøde den mest personlige og indgående karakteristik, og har derfor ofte benyttet sådanne biografier, skønt begrænsningen i bedømmelsen gennemgående er åbenbar, som naturligt er; men her må læseren selv skønne. Det værdifulde må være, at disse udtalelser er blevet fæstnet på papiret, så senere tiders historikere kan benytte og tage stilling dertil.

Fremhæves må det også, at pastor N. gennem mange år har været en flittig indsamler af stof, både opnoteret og klippet, og derved er i stand til at pege på og udnytte mange artikler i almanakker, menighedsblade og andre tryksager, der normalt hurtigt går i papirkurven. At også dette stof har slagside, gør ikke N.s indsats her mindre.

Vigtigt er det endvidere, at pastor N. gennem i 1949 udsendte spørgeskemaer har – med større eller mindre held – søgt at få de daværende sognepræster som medarbejdere. Siden har disse – efter N.s fremstilling – haft lejlighed til at se det indsamlede stof vedr. sognet i kopi og siden en korrektur på sogneartiklen. Der har således været et betydeligt apparat igang, inden værket har set dagens lys. Ikke desto mindre er udsendelsen af de trykte hefter skredet frem med en hast, der må aftvinge enhver uhildet respekt for den ydede arbejdsindsats.

1951 afsluttedes I. bind omfattende det daværende Københavns stift med Færøerne, Grønland og udlandspræsterne og forsynet med en indledning om kultus-, sen. kirkeministrene og om professorer ved det teologiske fakultet; s. 253-307 gives såkaldte »oversigtsmæssige bidrag til belysning af Københavns kirkeliv 1849-«, opdelt i mindre tidsafsnit, der giver en nyttig og knap oversigt over fællestræk i udviklingen (kirkesagen og -fondet, kirkelige retninger, konventer o.s.v.). Derefter følger s. 308-27 statistik over københavnske præsters fødesteder, fædrenes stillinger, dimissionssteder, over præsteforflytninger m.v., rigtig en nedergaardsk specialitet, der nu og da kan vise pudsige træk, som når der I, s. 327 anføres, at medens præstehistorien som regel viser, at efterfølgeren er yngre end forgængeren, var Sions kirkes 3 første sognepræster *ældre* end forgængeren.

Hvert stift bortset fra Københavns (der kun har en også i andre stifter forekommende oversigt over bisperne – mand for mand – med ret fyldig beskrivelse af deres indsats) indledes med en gennemgang af stiftets almindelige kirkehistorie også med linjer af udviklingen før 1848, med kortfattet skildring af folkekarakteren etc., inden de enkelte bisper kommer for. For Østifterne findes bag i bd. IV. et kirkeligt kort med sogne-delinger, hvorpå – med en simpel signatur – er markeret, hvilke sogne der har Indre missionsflertal i menighedsrådet, hvilke der har grundtvigsk eller socialdemokratisk flertal, hvor der er højskole af IM- eller grundtvigsk observans, missionshuse, grundtvigske valg- eller frimenigheder, friskoler eller kredse af Kirkeligt Samfund. Ideen er god, men udførelsen for småskåret for Østifterne. For Jylland er det åbenbart meningen, at et tilsvarende kort skal udarbejdes for hvert stift, det, der findes for Ålborg stift (i bd. V), er da også mere overskueligt, men signaturerne er stadig primitivt tegnede.

Indenfor de enkelte stifter følger efter beskrivelsen af bisperne en alm. oversigt over det amt, der skal behandles, derefter en oversigt over hvert

provsti, gennemgående ret kortfattet med kirkelig statistik (sognenes folketal, kirkegængernes do og altergæsternes antal i pct. og menighedsrådenes sammensætning) i det væsentlige bygget på de af pastor N. til brug i Kirkelig Håndbog indsamlede oplysninger; benyttet med forsigtighed kan den slags nok sige et og andet. For købstæder med flere sogne – som f.eks. Ålborg – gives en fyldigere skildring af byens kirkeliv, men ellers går der straks i gang med det enkelte sogn. Her begyndes normalt med en kort geografisk skildring af dette, hvorefter skildringen af kirkelivet efter 1848 (ofte med hovedpunkter af udviklingen for dette år), og det kirkelige liv tages her i vid betydning, ofte med fremhævelse af læreres og andre betydende lægmænds indsats, men naturligvis ikke mindst med en beskrivelse af sognepræsten og evt. gejstlige medpræsters virksomhed. Dette afsnit slutes ofte af med nogle biografier af kendte mænd i sognet, med kirkelig statistik, med en kort beskrivelse af sognets kirker (især på grundlag af Trap og Nationalmuseets kirkeværk). Er der en højskole e.l. i sognet, er der gerne en udførlig oversigt over dens udvikling. Sogneafsnittet slutes af med præstelister (indledet med oplysninger om embedets indtægter og klassificering samt ofte præsteboligens opførelsesår). Præstelisterne bygger m.h.t. nummerering og opstilling videre på Wibergs værk; men der er fyldigere biografier, hvor præsten er død i embedet. Det undgås ikke, at der her kan komme gentagelser m.h.t. oplysninger, der også indgår i afsnittet om sognets kirkelige liv. Nulevende præster karakteriseres ikke, der gives kun de knappe tal og data; men heller ikke alle andre præster har det været muligt at karakterisere. N. bemærker da også i forordet til bd. V, at en præsts betydning kan og skal absolut ikke regnes efter linietallet. Særlig gælder det vel, at præsterne i de første tiår af den behandlede periode har tynde biografier.

Der er ovenfor givet en redegørelse for værkets opbygning med enkelte kritiske bemærkninger. Det er uundgåeligt – efter anmelderens mening – at der i et sådant værk – der i detaljer beretter om forholdene i sogn efter sogn – forekommer en hel del fejl, egentlige trykfejl og også andre, inkonsekvenser o.l.; det er nu engang umuligt at have lokalkendskab til samtlige sogne i Danmark, og vist også umuligt altid at få lokalkendte folk som medarbejdere. En vis snakkesalighed præger nok også dele af værket; der »klippes« nu og da for meget med, tilmed af kilder, der ikke er vanskeligt tilgængelige, som f.eks. V, 432 ff., og i en del tilfælde er der tale om verdsligt stof, som man ikke ville have savnet; det kan godt være interessant og dog være helt uvedkommende, som et klip (V, 495 f.) af Larsen-Ledets Karussel, et stykke om Tolne skov (V, 422) eller om Læsøs historie (V, 439 ff.); der kunne fortsættes. Værkets omfang er ikke upåvirket af denne tendens.

Det forekommer mig derimod, at Nedergaard skifter sol og vind ret lige ml. grundtvigske og missionsfolk; i det hele optager vækkelserne, der giver røre i befolkningen og derved stof til historikerne, deres rigelige del af pladsen. Som det var at vente, får derimod de præster, der har levet stiltfærdigt i sognene (og ikke haft enke eller børn til at skrive om sig), ikke megen omtale; her må der snarest graves dybere, end Nedergaard har haft tid til. Der er også her og der værdifulde biografier af lærere, af Indre Missions-ledere o.a. lægfolk, men oftest er sådanne oplysninger kortfattede og med præg af, at man her møder lokale meddeleres velvillige betragtninger.

Der kunne fremføres adskilligt mere af kritisk art; men det forekom-

mer mig, at det meste her er så nøje forbundet med et sådant kæmpeværks tilblivelse, at man må se stort derpå. Der skulle en modig mand til en sådan opgave, der ved sin start må have syntes næsten uoverkommelig; Nedergaard har vovet at gå i lag med den. Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas, citerer han et sted. Her er mer end viljen. Det er en stor vinding for dansk personal-, lokal- og kulturhistorie, at den nedergaardske præstehistorie er ført så langt og, tør man håbe, kan føres til sin ende. Værket bør finde vid udbredelse – er dog desværre vist allerede delvis udsolgt. Måske har det mindre betydning for den historiker, der arbejder med et enkelt sogns historie, han kan vel f.t. samle lignende og vel også rigere og nøjagtigere stof, men den, der ønsker overblik over forholdene i større områder, kan få den ved læsning i det her omtalte arbejde. Man kan kun ønske forfatteren lykke til fortsættelsen.

Det bør bemærkes, at det nedergaardske grundmateriale, herunder de indsendte biografiske beretninger, der kun delvis er benyttet i det trykte, efter aftale overgår til Rigsarkivet.

C. Rise Hansen.

Danske voldsteder

Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt. Af Vilh. la Cour og Hans Stiesdal. Nationalmuseets forlag, København. 1957. 349 s.

Med dette første bind af en serie, som forhåbentlig vil løbe hurtigt, indledes det eksakte studium af Danmarks voldsteder. Det sker i sidste kvarter, for landvinding, udtørring, traktorpløjning, dræning – al landsens nærsomme sysler truer de sidste tomter, som endnu ikke er fredlyste.

Det er vel overvejet, at ordet eksakt er brugt. For vist er der da foretaget undersøgelser for, også almindelige kortlægninger, de er bare ikke gået til bunds i problemerne. Det virker helt nedslående, at privatforskeren R. H. Kruse i almindelighed har tegnet bedre krokier end Nationalmuseets udsendinge. Havde forfatterne ikke belagt deres ord med så gode eksempler på fejlopløst og hastværk, ville man næppe have troet, at professor C. Engelhardt havde spildt sin og embedets tid i den grad, som tilfældet var. Og mellem linjerne bliver professor Magnus Petersen henvendt som forsker, og dommens præmisser vedlagt. Den slags revisioner er nyttige, men er en skarp advarsel til f. ex. en lokalforsker, som lige har afleveret beskrivelser af Himmerlands voldsteder til TRAP. Hvor vanskeligt det dog er bare at se og at fæste det sete i ord og streg.

Den inddeling i typer, som indleder beskrivelserne, er nok gyldig for Ty og Mors, og prætenderer heller ikke at være mere, selv om lokaliteter andetsteds i riget er nævnt som sammenligning. Anmelderen er lokalt bundet til erfaringer fra Himmerland. Det er da nyttigt at jævnføre disse to naboamter for at se, om typeinddelingen holder også udenfor Tirsted amt.

Det er befriende at se forfatterne betegne Færgeborg og Madstedborg som kollektive tilflugtsborge. Her – og flere steder i bogen – tager de to forskere sig den frihed at fremsætte en hypotese, og en sådan frihed bør da også være en selvfølge, hvis ikke værket skal blive sterilt af bar forsigtighed. Men det skal nok blive kritiseret, at de skriver, hvad de mener

om sagen, uden beviser i form af daterbare fund. Vist så, sådanne uafviselige dateringer er ønskelige, men gerne uopnåelige uden gravning. Og en gravning af bare eet voldsted er kostbart. På grundlag af opmåling og beskrivelse ville anm. ikke tage i betænkning at nævne også Skarreborg som en oprindelig tilflugtsborg, senere taget i enkeltmands brug og viderebefæstet, hvilken mulighed heller ikke udelukkes af forf.

Svarende hertil har Himmerland, foruden det vel undersøgte Borremose, mindst to slige tilflugtsborge, nemlig Bjørnholmen i Ferslev s. Fle-skum h. og Trommelholt, Solbjærg s. Hellum h., den sidste svarende til Skarreborg ved også at være brugt som voldbanke i senmiddelalder. Vi skal nok holde øje med disse bygdeborge; en dag røber de måske noget uventet.

Definitionen af betegnelsen *motte* er interessant. Denne borgtype, helt bestemt til forsvar og uegnet til beboelse i længere tid, henføres til en tid, da feudalismen i sin svagere nordiske form trænger igennem – altså til tiden efter Valdemar Sejrs død. Det burde prøves ved gravning af et antal eksempler – for den sags skyld ved tømning af grave, som erfaringsvis giver de bedste muligheder for fund af daterende sager. Er disse huse på toppen af en kunstig bank virkelig ikke ældre end \pm 1300? Vist så, den kongelige motte Sjørrind dateres til omkr. 1100, ikke uden gode grunde, og den formodes at være model for senere adelsmottes. Men det falder vanskeligt at tænke sig små anlæg som Øland så sene som 1300-årene. Et bøjningsmønster som det himmerlandske Kaldal (Alstrup s. Gislum h.) med alle forhold bevarede skulle være en ønskegravning til verifikation.

At motterne *kan* være så sene, skal ingenlunde benægtes. Blåborg er i hele sit signalement sentmiddelalderlig. Men just i forskellighederne i størrelse og form ligger måske en typologi, selv om det betvivles af forf.

Definitionen af *bailey* er en smule uklar. Menes der, at en bailey, altså bolig- og staldbygninger indenfor mottens beskyttelse, skal tænkes som midlertidige, kun til ophold under strid? Forf. er selv i tvivl, idet de om Alstedvold, Sjørrind, Vestløs og et par stykker til siger, at der må have eksisteret bailey på stedet, »hvis det da ikke ligefrem har været selve sædegården, som har haft sin plads her«. Ja nogen anden mulighed ville i hvert fald ikke være faldet anm. ind. Men de strikte påvisninger af fjerne ladegårde som ved Hillerslevhus (uden bailey) og småmottes som Borghøj og Voldhøj med en halv km. til ladegårdene og uden bailey, kan nok forklare forf. tvivl, hvilket giver sig udslag i sondringen mellem motte + bailey overfor castrum-curia. Her må henvises til den klare redegørelse for Ågård-komplekset.

Så langt er forholdet i Tirsted amt nogenlunde de samme som i Himmerland. Anderledes når talen er som typen *herregårdspladser*. »Det var slet og ret tidens ubefæstede adelsgård, som blev indgravet og eventuelt voddækket.«

Det er faldet i min lod at deltage i udgravning af to sådanne herregårdspladser i Himmerland, begge dateret til 1300-årenes sidste halvdel. Begge tomter var stærkt befæstede gårde, dækket af palisader, lagt i våde enge med smalle kunstige vaser som eneste adgangsveje. Stederne kan kun tænkes valgt med sikkerhed for liv og ejendom som eneste formål, de var begge så våde, at tørv siden grøede hen over tomterne. Men efter forf. definition var de rene herregårdspladser, med alle en gårds funktioner lagt indenfor palisaderne, der indrammede de firsidede borgpladser. (Hedgård, Bislev s. Hornum h. og borgtomt i kær, Nr. Kongeslev s. Hellum

h.). Derimod findes næppe i Himmerland noget nu påviseligt voldsted af en borg, hvor »stald- og ladegården har ligget den nær, gerne umiddelbart udenfor graven og på samme side som adgangen til banken«. Er det nu så sikkert, at der ikke har været plads til ladegården på det anselige voldsted Torp? De øvrige af typen er jo så stærkt udviskede, at noget sikkert billede ikke har kunnet dannes.

Det falder i øjnene, at undersøgelsen ikke har bragt noget voldsted for dagen, som var ukendt i 1905, da den første gennemgang blev foretaget af la Cour og Hauberg. Til sammenligning har anm. i løbet af 25 år fundet 5 borgtomter i Himmerland, som ikke tidligere har været optegnet. Dette forhold skyldes nok Himmerlands mægtige tørvedannelser, som indtil vore dage har gemt 3 af de 5 nyfundne voldsteder. Mit lokalkendskab til Ty og Mors er ikke tilstrækkeligt til at kunne afgøre, om der findes sådanne moser og kær, at de kan tænkes at dølge tomter. Men en forbavsende stor del af Tisted amts voldsteder har haft tørre grave og været kendelige til alle tider – men altså også af de samme grunde været udsat for erosion, afgravning og nedtrædning. Og ikke mindst den årlige udtørring af grave og tomt, der destruerer alle andre fund end keramik. Når det gentages for næsten alle voldsteder, at daterende fund ikke er gjort, har denne udtørring nok en del af skylden.

Et spørgsmål er de meget store voldsteder med rester af stentårn i borgbanken. I Tisted amt synes sådanne ikke at forekomme, men i Himmerland to (Egholm, Skørping s. og Korup, Solbjærg s. begge Hellum h.) Er de at regne for motte + bailey? Eller castrum-curia? Skal så svære tårne kaldes donjon eller motte? Ak, vi er bare i starten.

Disse mange spørgsmål skulle nødigt give læseren indtryk af, at bogen ikke giver svar på de problemer, som forf. har stillet sig. Det gør den overalt, hvor forf. har følt sig på sikker grund. At de ikke har følt en sådan under sig overalt, kan ikke undre, al den stund dette er første bind. Snarere må det beundres, at en så fast form har kunnet tømres straks. Megen viden er sanket fra mange slags kilder, og hver art oplysninger er for hvert voldsted placeret indenfor samme inddeling, så læseren kan slå hver art op for sig, hvilket giver den bedst mulige overskuelighed.

Man har f.ex. nok haft visse fornemmelser af adelslægters stedfasthed i middelalder. Her foreligger stoffet ordnet i afsnit V. indenfor hvert voldsted, så disse afsnit bliver den lokale adels historie – med udløbere til hele Jylland i fortyndelse udad i kredsen. Endnu en gang: Måtte værket løbe fort.

Teorier til drøftelse er overalt belagt med argumenter. Sandsynligheden for Torps kongelige grundlæggelse hviler på en halv sætning, der er skarpt set og næppe kan modsiges. Og på side 134 tager en nøgtern bemærkning om Todbøls topografiske placering livet af meget diletantisk tankespind. Sproget er fast med mange definitioner, men uden leksikalsk lynge.

Grundlaget for billedstoffet er Stiesdals luftfotos, som reviderer samtlige ældre tegninger så ubestikkeligt. Vist er opmålingerne sikre, men kræver en del forudsætninger for at kunne aflæses, foruden at de tager enhver forstyrrelse med. Men fotografiet i den rette vinkel skråt ovenfra er enhver anden metode overlegen, det røber på en måde bygmestrens intentioner og afleder ved sin afstand fra objektet opmærksomheden fra forstyrrende indgreb i helheden. Det er strålende godt gjort.

Man kan ikke befri sig for den tanke, at et halvt århundrede er gået

tabt. Vilh. la Cour havde allerede i 1905 sin plan til dette værk såvidt klar, at han burde have haft mulighed for at føre det igennem med start i ungdommen. Har han gjort tre mands arbejde i hele sit liv, var der vel også blevet tid til den fjerde opgave – eller befrielse for en af de andre til fordel for denne. I hvert fald er det da lykkeligt, at han nu har fået lejlighed til at deltage i fastlæggelsen af metode og form for et værk der må og skal føres frem i en så hurtig takt, som iagttagelsen af alle spillets regler tillader.

Til sidst et hjertesuk: Tisted amt er nu kortlagt af både Danmarks Kirker og Danske Voldsteder. Sidstnævnte værk arbejder nu med Hjørring amt. Det underudviklede Aalborg amt kan ikke i vor levetid imødesee nogen behandling i nogen af de nævnte rækker. Man skulle ha' været tybo.

Peter Riismøller.

Norske husmandsminder

Husmannsminner. Redigeret af *Ingrid Semmingsen*. Tegninger og tilrettelægning Arne Berg. Norsk Folkemuseums serie Arbeidsfolk forteller. Tiden Norsk Forlag, Oslo. 1960. 230 s.

Denne bog er del af en serie, hvori udvalgt materiale fra Norsk Folkemuseums afdeling for arbejderminder fremlægges for offentligheden. Det første bind, udkommet 1953, hedder »Fra papirindustrien« (anmeldt i Fort Nut XIX, 2, 1955, s. 223 ff.). Den næste bog i serien er »Fra sagbruk og høvleri«, der udkom 1955. I begge bøger er stoffet ordnet på den måde, at fortællernes levnedsskildringer er delt op og sagligt grupperet omkring bestemte emner, som belyser arbejderne forhold i den ældste tid, der kan huskes tilbage til. Bøgerne er storartet læsning, der på anskuelig måde gør fortiden levende. Det stof, der her gives uddrag af, er blevet udnyttet og kildekritisk efterprøvet i den store undersøgelse af Edvard Bull, som uden for serien er udkommet 1958 under titlen »Arbeidermiljø under det industrielle gjenombrudd« (anmeldt i Fort Nut XX, 4, 1958, s. 232).

Serien, hvis hittidige bind har været redigeret af Edvard Bull, er nu blevet fortsat med et bind husmandsminder, redigeret af Ingrid Semmingsen, der hidtil er mest kendt for sine studier over den norske udvandring til Amerika. Nu har hun for Norsk Folkemuseum ledet en storstilet indsamling af minder om dem, der blev hjemme, selv om de til en vis grad havde de samme forudsætninger som emigranterne. Det drejer sig om en befolkningsgruppe, der i slutningen af 1800-årene og første halvdel af vort århundrede svandt hen til næsten ingenting, men i første del af 1800-årene havde oplevet en vældig tilvækst i en tid, da udvandring eller hjemlig industri endnu ikke kunne opsuge et befolkningsoverskud i det gammeldags, selvforsynende bondesamfund. Den eneste udvej for dem, der ikke skulle overtage en gård, var ofte at blive husmand. Det lille stykke jord, man derved fik overladt til dyrkning, ejede man ikke, men lejede af en gårdmand, som til gengæld modtog en større eller mindre ydelse af arbejde fra husmanden.

Bogen giver prøver på det stof af levnedsskildringer, som er blevet skriftfæstet ved indsamlingen. Meddelelserne er for det meste folk, der selv har været husmænd eller husmandskoner eller som børn af husmænd er vokset op på en husmandsplads. Bogen følger hver familie uden nogen

opdeling af beretningen, således at man gribes af læsningen og lever med i de enkelte skæbner. Stoffet er ordnet topografisk, så forskellene på husmændenes forhold rundt om i landet træder klart frem. Husmandslodderne var normalt størst i det østfjeldske Norges gode jordbrugsegne, men her var også jordejernes behov for arbejdskraft større end i de øvrige landsdele, hvor husmanden måtte supplere det tarvelige udkomme af en ganske lille jordlod med den føde, der kunne bjerges ved fiskeri og andre bierhverv.

Bogen fortæller levende og fængslende om en vanskeligt stillet befolkningsgruppes kamp for føden i et land, hvor den daglige tilværelse for en stor del af befolkningen var en stadig kamp mod en hård natur. Udvalget af beretninger synes velegnet til at belyse de yderst forskelligartede forhold. At udgiveren har været opmærksom på de kildekritiske problemer, der knytter sig til benyttelsen af kildestof af denne art, fremgår af den korte indledning. Ligeledes er det korrekt, at den spørgeliste, som ligger til grund for indsamlingen, er aftrykt fuldt ud. Bogen fremtræder nydeligt, tilrettelagt af Arne Berg, som også har leveret hovedparten af den ensartede illustrering med oplysende og nette tegninger.

Peter Michelsen.

Danske folkedragter

Ellen Andersen: Danske bonders klædedragt. Carit Andersens forlag, København 1960. 536 s.

Museumsinspektör Ellen Andersens praktfulla verk *Danske bonders klædedragt* är uppdelat på två huvudavsnitt. Det ena handlar om folkdräkternas historia, det andra om deras utseende i olika landsdelar. Fördelen med denna disposition är att den historiska översikten inte behöver tyngas av beskrivningar och detaljer, nackdelen blir å andra sidan att fördelningen mellan de båda avsnitten blir något subjektiv. Det finns mycket i beskrivningarna av »egnsdragter» som i olika sammanhang har allmänt intresse, ett utförligt sakregister med ordförklaringar hjälper dock härvid den historiskt inriktade läsaren att i den stora boken återfinna vad han läst. Föga bekvämt är däremot att noterna sammandragits efter varje kapitel.

Hur folkdräkter tillkommit är i sina allmänna drag ganska väl utrett genom olika undersökningar; enbart i Sverige ha skrivits tre doktorsavhandlingar om det folkliga dräktskicket inom olika områden. Redan 1926 opponerade J. S. Møller i *Folkedragter i Nordvestsjælland* mot den en gång av Bernhard Olsen formulerade »lagen», att förändringarna i folkdräkterna skulle skett genom plötsliga övergångar från den ena grundformen till den andra. Møller visade istället hur mjukt övergången kunde ske. Längre sedan är det också August Strindberg slungade ut sin för en romantisk samtid kätterska tes om folkdräkterna som avlagda herremanskläder.

Ellen Andersen framhåller, att hon i sin bok lagt särskild vikt vid förhållandet mellan modedräkt och bondedräkt. Detta förhållande är dock vida mer komplicerat än vad Strindberg på sin tid menade. Även om man numera rent allmänt vet vilka krafter som gjort sig gällande vid det folkliga dräktskickets utformning kan denna kunskap dock långt ifrån till-

lämpas mekaniskt. Det är ej svårt att se, att varierande dräktplagg ha på skilda orter vid olika tider upptagits från högreståndsdräkten. Men de djupare problemen gälla *när, hur* och *varför* dessa lån skett och svaren härpå växla inom olika områden.

Av de äldre beskrivningar förf. har använt sig av för sin framställning vill man särskilt erinra om Eskel Sørensens i Fynsk Hjemstavn 1939 tryckte berättelse. Bouppteckningarna (skifterne) ha också utgjort en viktig källa, som dock icke utnyttjats för kartläggning av olika dräkt-detalyer. Av omnämmandet av traditionsuppteckningarna erfar man, att den mångsidige Chr. A. Jensen i sin ungdom också varit verksam på detta område. Av grundläggande betydelse har dock framför allt varit Elna Mygdals storartade dräktinsamling till Nationalmuseet, som av efterträdaren förf. fullföljts bl.a. genom en rad utställningar, varvid dräkt-samlingar i privat ägo blivit inventerade. Danska folklivsmålare ha även gett ett rikt material till folkdräkternas historia, förf. manar dock här till viss försiktighet. Men har hon själv iakttagit sådan, när hon använder ett par målade glastrutor från Samsø, en dat. 1630, som källa för det äldre dräktskicket på ön? Ty så herrskapsmässigt sydda dräkter som här avbildas torde vanligt folk på Samsø aldrig ha brukat. Även med lokala namn kunna bilderna härstamma från en främmande miljö.

Bonedräktens förhållande till modedräkten har växlat under olika perioder. Mycket belysande härför är Ellen Andersens uppgifter från Lolland. I en beskrivning från 1600-talets början omtalas, att dräkten i gamla tider var enkel och allvarlig. Silversmycken bar man visserligen, men dessa voro ju samtidigt en kapitalplacering. Nu däremot – det gäller 1624 – har högfärden efterträtt den gamla tarvligheten och man kan ej se skillnad mellan böndernas och borgarnas kvinnfolk. Efter 150 år omtalas på nytt att klädedräkten på Lolland är »utrolig tarvelig«. Men i början av 1800-talet ha vi dräktlyxen igen: de självägande bönderna klädes sig som köpstadsborgare och hemvävt är sällsynt. Med rätta ser förf. bakgrunden härtill i en förbättrad ekonomi och sedan också i den förändrade sociala ställning som stavnbandets upphävande medförde. Även i sin allmänna framställning framhåller och exemplifierar förf. hur de ekonomiska konjunkturerna återspegla sig i modedräktens växlande inflytande. Allteftersom spannmålsexporten och kontanttillgångarna sedan växte efter 1800-talets mitt försvunno också bygdedräkterna.

Andra faktorer av betydelse för nyheters acceptering ha varit graden av förbindelser utåt. Kontakten Jylland–Nordtyskland återspeglar sig sålunda tydligt i dräktskicket, det säregna och av förf. kartlagda bruket att kvinnorna utmed den jylländska västkusten burit hög hatt har sin motsvarighet i nordtyska folkdräkter. Jyderna handlade tidigare mer i Holland och Tyskland än i Köpenhamn. Silkesdukar ha ännu i sen tid köpts i Hamburg och Altona, tidigare ha tydligen också massor smugglats in i landet. Kringvandrande holsteinska krämare frestade inte bara kvinnornas fåfänga, från Fyn berättas att dessa handelsmän i slutet av 1700-talet också gav anledning till att karlarna där började kortklippa sitt hår. Prästdöttrar kunde vara nyhetsförmedlare genom att lära bondflickorna att brodera. Det samma gäller indirekt också inkvarterade soldater, när de som i Horneland gjorde narr åt flickornas gamla säregna dräkt.

Att å andra sidan högreståndsdräktens inflytande på bondedräkterna inte alltid behöver ha sammanhang med den geografiska belägenheten

framgår tydligt av att bondebefolkningen på Nordsjælland liksom i Hedebrotrakten trots närheten och den flittiga kontakten med storstaden Köpenhamn först sent övergav sina gamla dräkter. Och fiskarhustrurna på Gammel Strand, som ingen Köpenhamnsturist försummat att bekika, ha fram till nutiden behållit något av sin hemtrakts gamla dräkt. I båda fallen har yrkesstoltheten bidragit till att bevara den genom dräkten markerade särprägel. Men där förändringar inträffade inställer sig också frågan om vilka som inom den egna befolkningen var traditionsbrytare och nyhetsförmedlare. Ellen Andersens undersökningar bekräftar iakttagelser som också gjorts av svenska dräktforskare: De nya plaggen komma först till synes i kvarlåtenskapen efter folk som möllare, förpaktare, krögare, klockare och hantverkare: »jo flere af denne mellemklasse, der fandtes på en egn, jo hurtigere trængte modenyhederne igennem.»

Även på den lilla Ærø har det funnits skillnader i dräkten mellan olika socknar. Dessa olikheter kunna här inte ha ekonomisk eller social bakgrund utan istället får man räkna med den nyskapande och förändrande förmåga, vilken som en irrationell faktor också gör sig gällande i det folkliga dräktskicket. I Danske bønders klædedragt finnas många exempel härpå. Ännu i våra dagar, berättar Ellen Andersen, kan man se en skillnad mellan hur Fanøkvinnorna i Sønderho och i Nordby binda sina huvuddukar, trots att det endast är några få kilometer mellan dessa byar.

Den jylländska kvinnohättan med sina vingar och »skæg» är ett annat exempel på skiftande lokal utveckling utan något omedelbart betroende av modedräkten. Över huvud taget visa sig i Danmark ortsoligheterna allra tydligast i kvinnornas huvudbonad och bokens samtliga sju utbredningskartor äro också ägnade häråt. De rika mössbroderierna skulle vara värda sitt eget studium. Naturalistiska blommor stileras mycket snabbt och silkessynaden ersättes av ett praktfullt metallbroderi. Denna ornering som påminner om barockornamentik utvecklade sig i själva verket först under 1800-talet. Den utfördes av professionella brodöser, »huesyersker«, men kan ändock karakteriseras som folkkonst med en rik lokalvariation och ibland även knuten till en viss dräktritual.

Vid sidan av modepåverkningar och lokala nybildningar av det slag som här exemplifierats ur Ellen Andersens bok framträder det folkliga dräktskickets konservatism som en kraft i motsatt riktning. Förf. framhåller att de danska folkdräkterna genomgående ha en relativt ung prägel, Danmark har stått i närmare förbindelse med kontinenten än Norden i övrigt. Men även i danskt dräktskick har fram till nutiden kvarlevat både enstaka ålderdomliga plagg och hela dräkter. Från södra Falster och från Amager äro bevarade manströjor av medeltida snitt och även från Røsnæs kännes ett bindeliv av ålderdomlig tillskärning. Tidligt medeltida är den lärftshuvudbonad som i sen tid på Amager kvarlevat som »sorgehat» och som från Sydfalster liksom i Sverige är känd under benämningen »hatt»; även benämningen »hat og hawa» från Bornholm erinrar om det äldre plagget. På Sydfalster har till nutiden bevarats det redan från forntiden kända bruket att kvinnorna uppdelade håret i strängar, som omlindades med band. Högst uråldrigt är också Fanøkvinnornas »strygebånd».

Mest kända för sin ålderdomliga klädsel är Amagerborna. Men samma dräkt har också funnits på den i motsatta kanten av Danmark belägna Fanø och förf. menar, att det här gäller en allmänt av sjöfolk buren dräkt av holländsktfrisiskt snitt, som kvarlevat inom konservativa om-

råden. På samma sätt förhåller det sig med kvinnodräkternas silversmycken. De omtalas i de äldsta bouppteckningarna, bli ovanligare under 1700-talet och försvinna sedan. Ett undantag utgör Læsø och Amager, där i sen tid använts silversmycken som med sin gotiska karaktär starkt påminna om de skånska, i båda fallen äro de minnen från 1500-talets förbönderna i det dåtida Danmark goda tider.

Det lokala folkdräktsintresset behöver i och för sig säkerligen icke någon särskild vägledning för att söka sig till det här anmälda dräktverket. Detta är i de flesta fall den enda litterära källa som står till buds. Men raderna ovan kunna kanske locka någon folkdräktsentusiast att även med begrundan taga del av bokens inledande historiska översikt. Intresset kan då fördjupas genom att man finner, att en folkdräkts historia också är ett stycke av bygdens historia. Men detta säger samtidigt, att boken om Danske bønders klædedragt också erbjuder ett stort allmänt kulturhistoriskt intresse. För nordisk och europeisk folkdräktsforskning fyller Ellen Andersens bok därtill ett länge känt tomrum, den slår en brygga mellan kontinenten och Norden.

Sigfrid Svensson.

Preussisk skolepolitik

Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 42. (1960).

Kieler-professoren Oswald Hauser har foretaget et grundigt studium af de preussiske administrationsarkiver for i enkeltheder at følge udformningen af den tyske nationalitets- og sprogpolitik i Nordslesvig. Ganske vist tillader kildematerialet ham ikke at forfølge overvejelserne i de centrale administrationsled i Berlin, men akterne i det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp giver god besked om de lokale myndigheders, herunder provinsregeringens og de skiftende overpræsidenters holdning. I et tillæg på godt 100 sider aftrykker Hauser desuden en række af de dokumenter, der belyser den preussiske politik såvel i kirke- som skolespørgsmål samt myndighedernes optræden over for optanterne.

Hauser har især interesseret sig for at blottlægge de indgående overvejelser, der ligger bag skoleordningerne af 1879 og 1888, og vi kender derfor nu de forskellige synspunkter, der stod mod hinanden, og som har sat deres præg på ordningernes udformning. Således giver han en del vigtige oplysninger om kredsskoleinspektørers, regeringsråders og overpræsidenters synspunkter, og det demonstreres, hvorledes pressen i mangfoldige tilfælde havde betydelig indflydelse på gangen i fortyskningen, fordi den øvede pression på embedsmændene ved at pirke til deres nationale samvittighed.

Naturligvis må i en sådan fremstilling generalsuperintendent Th. Kaftan få en fremtrædende placering. Kaftan var jo den, der på tysk side heftigst angreb fortyskningen af skolen, og hans arbejde for at få genindført nogle timers dansk-undervisning til støtte for den danske religionsundervisning er kendt. Trods sin positive holdning til det danske sprog blev han til tider kraftigt kritiseret fra dansk hold, fordi man ikke fandt hans linie klar og derfor ikke havde fuld tillid til hans gode vilje.

Hauser viser, at denne kritik ikke var ganske forfejlet. Kaftan var ikke

fast i sin opfattelse, og hans argumentation manglede derfor i nogen grad indre kraft. Da han i 1880'erne var regeringsråd i Slesvig, gik han ind for at proklamere tysk som undervisningssprog i de nordslesvigske skoler, og ordningen af 1888 hvilede på synspunkter, han selv havde været med til at formulere. Hans senere skarpe kritik af ordningen virkede derfor ikke helt efter hensigten.

Der har vel aldrig kunnet være tvivl om, at også Kaftans endelige mål var en fortyskning af den danske befolkning i Nordslesvig. Hausers resultater giver en yderligere understregning heraf, og det ses tydeligt, at det kun var tempoet i germaniseringen, Kaftan vendte sig imod.

Hausers bog sigter imidlertid videre end til at beskrive den preussiske sprogpolitik udfoldelse i Nordslesvig. Han vil først og fremmest give et bidrag til forståelsen af den preussiske stats historie. Det skal vises, hvorledes den nationale, eller vel snarere den nationalistiske tankegang trængte ind i den preussiske statsforvaltning og satte sit præg på dens praksis. For at bruge Hausers egne udtryk: Nationalisternes følelsesmæssige, uhemmede politik trådte i stedet for den nøgterne, lidenskabsløse handlen efter statsræson.

Dette dobbelte sigte i bogen har den umiddelbare følge, at den nordslesvigske sprogpolitik ses i en større sammenhæng, som et led i den preussiske stats samlede problematik, og det er absolut ingen skade til. Således dokumenterer Hauser, at man må regne med en vis overensstemmelse mellem den preussiske holdning til det danske sprogproblem i Nordslesvig og det tilsvarende polske i østprovinserne. Indførelsen af tysk som undervisningssprog i de nordslesvigske skoler sker givetvis i forlængelse af udviklingen i de polske områder, og forordningen af 1888 er påvirket heraf.

Det er i denne forbindelse sikkert rigtigt, at Hauser lader bureaukratiets tendens til at skabe ensartede tilstande være en del af forklaringen på, at fortyskningstendenserne efterhånden blev så udprægede. Dog er det samtidig værd at bemærke Hausers understregning af, at man ikke i Berlin drev ensretningen videre, end man tillod en vis hensyntagen til de specielle nordslesvigske forhold. Således gik kultusministeriet ved udarbejdelsen af forordningen af 1888 på den slesvig-holstenske regerings foranledning med til en ændring i det oprindelige udkast, hvorved antallet af danske religionstimer forhøjedes.

Det bureaukratiske ønske om konformitet er imidlertid kun en medvirkende faktor i den preussiske politik, og Hausers hovedformål med undersøgelsen er at påvise, i hvilket omfang de politiske bestemmelser og administrationens praksis i sprogsagen påvirkedes af den nationalistiske ideologi.

Man kan intet indvende mod Hausers tese, at de nationalistiske ideer efterhånden får indflydelse på den preussiske statsadministration. Men hans dokumentation af denne proces kommer ikke i alle enkeltheder til at virke overbevisende, fordi han i meget høj grad binder sin argumentation til en skematisk opfattelse af udviklingen. Motiver og synspunkter hos de forskellige embedsmænd og politikere betragtes ikke for deres egen skyld, men for at belyse afvigelser fra det vagt definerede begreb statsræson.

Når Hauser skriver, at skoleordningen af 1888 ikke var en enkelt mands værk, men at initiativet til den udgik fra »en politisk-idehistorisk bevægelse, fra den nationale tanke«, kan det være en meget rigtig formu-

lering, men den tilfredsstillende alligevel ikke helt. Det er trods alt ideernes konkrete udtryk i politisk handling, der i den givne nordslesvigske sammenhæng påkalder den største interesse. Hvor Hauser lader det konkrete være genstanden for sine undersøgelser, virker han mest overbevisende, mens hans behandling af den preussiske problematik let kommer til at virke lidt påklaret og ikke ganske indlysende.

Det viser sig f.eks. i beskrivelsen af forholdet mellem de over- og underordnede instanser i administrationen. Her kommer Hauser til det resultat, at centraladministrationen i Berlin stort set aldrig optrådte diktatorisk over for de lokale myndigheder. Tværtimod støttede man sig i Berlin, som det allerede er nævnt, på de lokale instansers opfattelse og tog hensyn til den ved udarbejdelsen af de enkelte forordninger. Dette er vigtigt, fordi det modificerer den gangse opfattelse, at den tyske forvaltning i bund og grund var centralistisk, og at bl.a. nationalitetspolitikken førtes diktatorisk fra Berlin, ofte alene betinget af hensyn til rigets udenrigspolitiske situation.

Man er derimod knap så overbevist om det holdbare i Hausers påstand om, at påvirkningen fra den nationale agitation trængte ind i administrationen fra de underordnede led, som var i den nærmeste kontakt med befolkningen. Den nationale ideologi prægede efter Hausers mening først og fremmest de nederste instanser, og først efterhånden opgav man på højere plan den mere nøgterne behandling af de nationale problemer.

Hausers egen fremstilling giver her og der grund til at anlage, at dette må være en sandhed med modifikationer. Således omtales det, at ministerialdirektør Kügler over for Kaftan erklærede, at man i Berlin bedre kunne bedømme den almene nationale bevægelse og – må man underforstå – bedre kunne tilpasse politikken efter den, end man kunne i Slesvig. Og senere i bogen fremhæves det, at flere af de nordslesvigske landråder stillede sig yderst køligt over for Den tyske forenings skarpe nationalisme. De fandt, at foreningens optræden virkede unødigt udfordrende på den danske befolkning; og deres holdning sættes yderligere i relief af, at foreningen havde støtte på højere sted.

Utvivlsomt fandtes der mange rabiate nationalister i de lavere instanser, men det lader sig næppe gøre på det foreliggende materiale at drage et skel i så henseende mellem de forskellige trin i hierarkiet. Det ser da også ud til, at man i Berlin ofte var lige så omfindtlig over for nationalistiske kredses pressekritik af den tyske sprogpolitik, som man var det i Slesvig, og det underbygger just ikke påstanden om, at de lokale embedsmænd var de mest lydhyre over for den nationale agitation.

Det er rimeligt at antage, hvad Hauser da også nævner, at de enkelte instanser i de konkrete tilfælde kunne vurdere problemerne forskelligt, fordi deres holdning bestemtes af hensyn, der afveg fra hinanden. Således kunne landråderne i de områder, hvor danskheden var svag, undertiden være tilbøjelige til at gå ind for en modererende kurs, fordi de derved bedst opretholdt roen. På den anden side kunne man i Berlin anlægge et udenrigspolitisk synspunkt på problemerne, som ikke uden videre godtoges af lokale embedsmændene. Dette sidste problem lader sig iøvrigt ikke helt gennemskue, før vi ved noget mere om de faser, forholdet mellem Danmark og Tyskland gennemløb i perioden mellem 1867 og 1920.

Desuden kunne de enkelte embedsmænds personlighed og baggrund sætte sig tydelige spor i deres opfattelse af problemerne. Det ses vel klart hos den første overpræsident efter 1866, Scheel-Plessen, hvis for-

sonlige stilling til det danske sprog af Hauser ganske rimeligt forklares på baggrund af hans gamle helstattssympatier.

På baggrund af bogens mange vigtige oplysninger, vejer disse kritiske bemærkninger ikke alt for tungt, og det må også tilgives, at enkelte fejl har sneget sig ind. En enkelt bør dog nævnes. Det undrer nemlig en dansk læser at se den helt skæve fremstilling af det besynderlige initiativ, Jules Hansen i 1878 tog for at udnytte forlovelsen mellem prinsesse Thyra og hertugen af Cumberland til at få oprettet et selvstændigt hertugdømme Nordslesvig. Forfatteren kan næppe have kendt behandlingen af denne episode i Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark, 4. bd., der dog ellers forelå allerede i 1959. Og under alle omstændigheder må det undre, at Hauser på dette sted tilsyneladende ganske ser bort fra, at ophævelsen af § 5 ikke blev kendt før i februar 1879, og at den danske regering først efter dette tidspunkt kunne indrette sin politik efter den nye situation.

Det manglende kendskab til den danske litteratur kan hos Hauser ikke skyldes national snæverhed. Det er et særkende for bogen, at den er ganske fordomsfri i sin stillingtagen både til den danske og til den tyske nationale argumentation. Den tyske nationalismes uforsonlige optræden kritiseres stærkt, fordi den var så uklog, og kun i skildringen af dr. Ahlmanns nationale tolerance i sit blad, Kieler Zeitung, sporer man, hvor forfatterens sympati ligger.

Det er værd at nævne dette, fordi Oswald Hauser er den første, der har givet os en fremstilling af den preussiske sprogpolitik, der ikke er præget af forfatterens bundethed til en af de stridende folkeligt-nationale grupper. Alene det gør det rimeligt at fremhæve bogen; og dens indgående skildring af sprogpolitikens detaljer bevirker, at det kan ske med megen anerkendelse.

H. P. Clausen.

Christen Kold og provsterne

Johannes Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid. Kirkehistoriske studier II. rk. nr. 11, udg. af Institutet for Dansk Kirkehistorie under redaktion af Hal Koch. Gad. 1961. 151 s.

Emnet for dette lille skrift er temmelig spinkelt: forholdet mellem skolemyndighederne og Christen Kold. Pastor Johannes Pedersen, der er en skolet kirkehistoriker, har forsket i de gamle fynske provstearkiver og fundet adskilligt hidtil ukendt stof frem, som han har benyttet til et forsøg på at revidere den hidtil gældende opfattelse: at Christen Kold nærmest blev forfulgt af myndighederne, og at provsterne var »bornerte og ufrisindede.« Man har under læsningen af bogen en fornemmelse af, at Johannes Pedersen har følt sig oprørt over den mangel på forståelse, som Kold-litteraturen har vist overfor embedsmændene, og at han har følt sig kaldet til at give dem æresoprejsning. De nye dokumenter, der er fundet, viser, at de har handlet som de mente de måtte handle efter deres embedspligt og samvittighed. De var forøvrigt efter Johannes Pedersens fremstilling ikke så slemme mod Kold som hidtil antaget. De var i grunden utroligt tålmodige, overbærende, ja nærmest velvillige. Og det skønt der var al grund til at nære skepsis over for Kold, som ikke var nær så

mærkværdig og betydelig, som han er blevet pustet op til. Heldigvis blev Kold bremset i tide, navnlig af den lærde provst J. L. Rohmann, der ved sit krav om fast plan og klar målsætning bidrog til at lede højskolen ind på et fornuftigere spor med stærkere vægt på kundskaber end vækkelse!

Johannes Pedersens fremstilling er i og for sig både velordnet og vel-skrevet. Den er også velforberedt gennem flittige arkivstudier, og den er i teknisk-videnskabelig henseende tilsyneladende uangribelig med hele sit apparat af henvisninger og noter. Og dog mangler der noget væsentligt.

Som bog om Kold bringer den intet nyt, desværre. Der er tegnet så mange glansbilleder af Kold, at et mere menneskelignende billede ville virke velgørende, men det har ikke haft forfatterens interesse.

Heller ikke om Kolds samtid, om baggrunden for politisk, folkeligt og kirkeligt røre bringer bogen noget nyt. Skønt denne baggrund vel må anses for aldeles afgørende for forståelsen af bogens centrale emne: forholdet mellem myndighederne og Kold.

Der er da kun tilbage at betragte bogen under den snævre synsvinkel, som forfatteren har valgt. Og man kan da godt lade sig stemme mildere overfor provsterne, ligesom man i dag kan lade sig stemme mildere overfor Estrup eller Stemann. Men man må da med det samme gøre sig klart, at hvis disse myndigheder havde fået deres vilje, så havde højskolebevægelsen ikke fået sin chance, ligesom den folkelige og politiske udvikling, der har fundet sted i det sidste hundredår, ville være blevet hæmmet og stækket.

Men det er ligesom denne store rækkevidde af små mænds handlinger eller mangel på handlinger ikke står forfatteren klart for øje. For ham bliver det hele reduceret til et spørgsmål om ansvarsbevidste og samvittighedsfulde og korrekte embedsmænd overfor den formløse, uklare og i grunden upålidelige Christen Kold. Vi ser på hans opførsel med provsternes øjne og lærer skolerne at kende gennem provsternes indberetninger, undertiden ledsaget af karaktergivning! Vi får det indtryk, at deres besøg ikke er helt forgæves, at det leder til forbedringer i planlægning og fremgangsmåde . . .

Der skal ikke her gås yderligere i detaljer. Anmelderen må bekende, at han ikke befinder sig vel i selskab med fortidens tilsynsmænd. Man kan sige, de var undskyldt, for de var vokset op i enevældens atmosfære uden forståelse af de konsekvenser, som bondefrigørelsen og oplysningstiden måtte medføre. Hvordan skulle de kunne opfatte, at der lå fremtidsmuligheder i det, som Kold ville: ikke meddele eleverne en kundskabsmasse med eksamen for øje, men »vække og klare det kristelige og nationale liv«? De kan altså undskyldes, disse embedsmænd, men fortjener de lige-frem æresoprejsning? Forholdet mellem Kold og Rohmann kan vel minde om forholdet H. C. Andersen – rektor Meisling. Også Meisling har man villet retfærdiggøre. Men d'herrer forstod sig ikke på genier.

Det må da siges, at trods værdifulde enkeltheder kan Johannes Pedersens bog ikke stå alene som bidrag til friskolens og bondehøjskolens første tid. Emnet kommer ikke til sin ret under den snævre synsvinkel, her er anlagt.

Roar Skovmand.

Institutionernes virksomhed i 1960

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. Som et led i tilsynet med de fredede mindesmærker har afdelingen foretaget 251 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaurering. Under ledelse af konservator K. Thorvildsen er restaureret 11 høje i Hjørring amt. Konservator B. Brorson Christensen har restaureret det nordlige kammer i jættestuen ved Ølshøjgaard, Frederiksborg amt. Konservatorassistent Dorthe Hansen har restaureret en tokamret langdysse ved Voldstedlund i Randers amt (forts. 1961). C. L. Vebæk har restaureret en 100 m lang stenrække i Revsnæs, Aalborg amt, samt 4 høje i Aalborg, Ribe og Skanderborg amter.

Undersøgelser i marken. Større undersøgelser. Stendyngegrave under flad mark fra mellemneolitisk tid, 1 anlæg med 2 grave, Nørre Onsild, Randers amt (C. J. Becker). Frigivet høj med grave fra senneolitisk tid og bronzealder, Haring, Thisted amt (Per Sørensen). 170 m lang langhøj fra bronzealder, den overpløjede del på 35 m udgravet, Tingstrup, Thisted amt (O. Voss). Høj med stenkiste fra ældre bronzealder og våbengrav fra yngre romersk jernalder, Hejrhøj, Thisted amt (M. Ørsnes). Udgravning af gravplads med skelet- og brandgrave fra yngre bronzealder, 10 grave er undersøgt, Jomfrugaard, Bornholm (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Udgravning på gravplads fra ældre jernalder, ca. 1300 grave er undersøgt, St. Frigaard, Bornholm (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Fortsat undersøgelse af våbenofferfund fra yngre romersk jernalder i Ejsbøl Mose, Haderslev amt (M. Ørsnes i samarbejde med Haderslev Amts Museum). Udgravning af stenlagt vej fra ældre jernalder i Broskov, Præstø amt (G. Kunwald); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af boplads og hustomt fra ældre germansk jernalder (5. årh.) i Drengsted, Tønder amt (O. Voss); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af en rigt udstyret kammergrav fra vikingetid, anlagt i en høj, Hørning kirke, Randers amt (O. Voss). Udgravning og restaurering af en 100 m lang, dobbelt stenrække, datering uvis, Revsnæs, Aalborg amt (C. L. Vebæk). Udgravning af jordfæstegravplads fra vikingetid, 6 grave er udgravet, Fyrkat, Randers amt (K. Thorvildsen); undersøgelsen fortsætter.

Mindre undersøgelser. Stenalder. Skolding, Vejle amt: rammegrav (C. L. Vebæk). Nebstrup, Randers amt: stenkiste under flad mark, senneolitisk tid. (M. Ørsnes). Trevad, Viborg amt; høj med grave fra yngre stenalder og bronzealder (E. Thorvildsen). Kongemosen i Draved, Tønder amt: mesolitisk boplads (C. L. Vebæk). St. Modviggaarde, Ribe amt: højrest (C. L. Vebæk). Hansted Aadal, Skanderborg amt: boplads fra neolitisk tid og ældre jernalder (C. L. Vebæk). Fabjerg, Ringkøbing amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Slotsbjergby, Sorø amt: mellemneolitisk boplads (E. Lomborg). Christiansminde, Frederiksborg amt: neolitisk votivfund (C. L. Vebæk). *Bronzealder.* Suldrup, Aalborg amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Glenstrup, Randers amt: høj med tre grave (M. Ørsnes). Give sportsplads, Vejle amt: gravhøj (C. L. Vebæk). Hjerpsted, Tønder amt: over-

pløjet høj (O. Voss). To gravhøje i Haardmark og Kolby, begge Holbæk amt (C. L. Vebæk). *Jernalder*. Torsmark, Hjørring amt: boplads og gravplads, ældre jernalder (C. L. Vebæk). Fjeldsted, Randers amt: gravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Drenghede Øst, Tønder amt: urnegravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Abterp, Tønder amt: urnegravplads, ældre romersk jernalder (O. Voss). Grøntoft, Ringkøbing amt: boplads med hustomter, keltisk jernalder; undersøgelsen fortsætter (C. J. Becker). Gedehøj, Holbæk amt: grav fra ældre romersk jernalder (H. Norling-Christensen). Flintingegaard, Maribo amt: bådgrav under flad mark, yngre jernalder (K. Thorvildsen).

Arbejde på afdelingen. Der er på 1. afdeling bl.a. udarbejdet en stednummerfortegnelse over landets sogne, herreder og amter til brug for arkivering af beretninger og topografiske oplysninger. Med henblik på en nyordning af afdelingens magasinrum er der udarbejdet tegninger til et standard-magasinskab på 1 × 0,50 m.

Erhvervelser. Af afdelingens ny erhvervelser i 1960 skal nævnes en 33 cm lang, ornamenteret bendolk med flintægge fra Skellingsted Bro i Aamosen, Sjælland; en hjortetaksoke, ornamenteret med to menneskefigurer, fra Vikso Mose, Sjælland; en samling stenalderoldsager fra bopladser omkring Tystrup er modtaget som gave fra gårdejer Chr. Olsen, Sletoldgaard, en samling stenalderoldsager fra Samsø er modtaget som gave fra toldklarere H. Madsen, Søborg. Som danefæ er indgået en sølvarmring fra vikingetid, fundet i Asperup sogn på Fyn.

Nationalmuseets 2. afdeling.

I 1960 har afdelingen foretaget istandsættelser og sikringsarbejder ved Hammershus, Bjørnkjær og Trøjborg ruiner. Voldgravene omkring herregårdene Bratskov og Rosenholm er blevet oprensede og tildels retablerede.

I Sorø er en omfattende undersøgelse af det store klosteranlæg indledt. I Kalundborg er gråbrødre-klostrets tomt eftersøgt. Udgravningen i St. Ibs kirke, Roskilde, er afsluttet; der fandtes bl.a. et halvt hundrede grave, der var ældre end stenkirken samt stolpehuller, der kan stamme fra en trækirke. På tomten af hertug Hans' jagslot Grøngård ved Tønder er foretaget en supplerende udgravning, efter hvilken anlæggets fulde plan er oplyst. Kanhave-kanalen, som har skåret Samsø midt over på øens smalleste sted, er undersøgt og har vist sig at stamme fra den tidlige middelalder. I Nørre Hørning kirke ved Randers er udgravet tomten af en ældre trækirke, som viste sig at stå på den afladede top af en gravhøj fra vikingetiden. Desuden er mindre guldundersøgelser foretaget i adskillige kirker under restaurering. På Fyrkat voldsted er foretaget detailundersøgelser i en enkelt hustomt.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder (i samarbejde med dr. phil. Vilh. la Cour) er i årets løb indledt for Tønder amts vedkommende, og der er i denne forbindelse foretaget arkæologisk luftfotografering af adskillige objekter.

Ved herregårdsundersøgelserne er bl.a. Krabbesholm ved Skive opmålt og undersøgt.

Istandsættelse af middelalderlige kalkmalerier er foretaget i adskillige af landets kirker; det drejer sig dels om genrestaureringer (f.eks. Østerlars på Bornholm og Fjenneslev) og dels om konservering af nyligt fremdragne billeder (f.eks. Sdr. Jernløse).

Istandsættelse af historisk værdifuldt kirkeinventar er foretaget adskillige steder. Bl.a. kan nævnes Vaalse kirkes sengotiske fløjaltertavle, Thomas Kingos

epitafium i Fraugde kirke og slægten Rosenkrantz' sandstensepitafier i Hornslet kirke.

Nationalmuseets 3. afdeling, Dansk Folkemuseum.

I løbet af året 1960 har arbejdet med indretningen af bygningerne i Brede taget fastere form. Folkemuseet er nu nået frem til en plan over, hvilke bygninger der i første omgang skal åbnes for publikum og hvilke udstillinger der skal vises her. Samtidig med udformningen af disse planer er udflytningen af museums-genstande til de disponible bygninger i Brede fortsat. Udflytningen af kontorer er påbegyndt, idet De Etnologiske Undersøgelser er rykket ind i midlertidigt indrettede lokaler i Brede hovedbygning. Desuden er en udflytning af konserveringsanstalten for recente sager påbegyndt.

Blandt årets genstandserhvervelse er der grund til særlig at nævne omfattende erhvervelser inden for gruppen gøgl og forlystelseliv, således bl.a. en luftgyng, en zigeunervogn og en manuelt drevet karrussel. Også inden for gruppen landbefordring og transport er der kommet flere betydelige nyerhvervelser. Museets samling af sølytøj er forøget med adskillige værdifulde genstande, bl.a. en te-kande med underskål, udført 1727 af Hendrich Reineche, København, et par kandelabre, udført ligeledes 1727 af Jens Jacobsen Hoff, København, og en plade-menage, udført senest 1780 af Christian Hørring, Randers & Hobro.

Undersøgelserne af til nedrivning dømte bygninger i København er fortsat, bl.a. i Møntergade-Pilestræde kvarteret. Der er også foretaget enkelte undersøgelser i provinsen (Ålborg, Roskilde og Køge), men Folkemuseet har ikke haft hverken midler eller mandskab til at drive disse undersøgelser i det ønskede omfang.

Fotograferingen og opmålingen af gamle bondebygninger på Fyn er blevet afsluttet, og hermed er den systematiske undersøgelse af ældre landbygninger, der påbegyndtes i 1944, bragt til en foreløbig afslutning, idet hele landet nu har været berejst. Herudover er der foretaget en rejse til Bornholm med henblik på supplering af det tidligere indsamlede materiale.

Undersøgelserne af inventaret på danske herregårde er fortsat med en gennemgang af Bregentveds inventar.

Udgravningerne i Borup Ris er fortsat, og der er afdækket en hustomt fra den tidlige middelalder samt et større mølleanlæg.

Internationalt Sekretariat for Udforskning af Landbrugsredskabernes Historie har fortsat sin virksomhed som bindeled mellem forskere i forskellige lande. På sekretariatets initiativ dannedes der på den 6. internationale antropolog- og etnologkongres i Paris en særlig sektion for landbrugsetnologi. Det vedtoges på kongressen at iværksætte en registrering af større museers samlinger af førindustrielle landbrugsredskaber, og sekretariatet har forberedt udsendelsen af spørgeskema desangående.

Iøvrigt henvises til den mere udførlige beretning i Folkemuseets årbog Budstikken 1961.

Den kongelige Mønt- og Medallesamling.

Der er i året 1960 indkommet 46 fund med ialt 1479 mønter. Heraf har Nationalmuseets undersøgelser i 16 kirker landet over ydet 828 mønter. De vigtigste blandt disse fund er: Farum kirke, Frederiksborg amt (292 mønter, heraf 129 danske fra Christopher II til Christian X); Skellerup kirke, Randers amt (44 mønter, heraf 24 danske fra Valdemar Sejv til Christian IX); Sdr. Vilstrup kirke,

Vejle amt (60 mønter, heraf 46 danske fra Christopher I til Frederik IX); Tjæreby kirke, Frederiksborg amt (137 mønter, heraf 70 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Maarum kirke, Frederiksborg amt (44 mønter, heraf 26 danske fra Erik Glipping til Frederik IX); Hørning kirke, Randers amt (73 mønter, heraf 58 danske fra Niels til Christian IX); Malling kirke, Aarhus amt (11 mønter, alle danske fra Valdemar Sejr til Erik af Pommern).

Der er kun indkommet et større skattefund: den 4. februar fandtes i kælderen til ejendommen Fortunstræde 3 i København en dåse indeholdende 568 mønter (4 fra Christian IV, 1 fra Frederik III, 19 fra Christian V, 533 fra Frederik IV med 1719 som slutårstallet, 9 fra Holsten-Gottorp 1702-1712, 1 fra Carl XII af Sverige 1710 og 1 fra Hamborg 1702).

Af de enkeltfundne mønter kan fremhæves: en dupondius, Vespasian (69-79 e. C.), fundet i Viuf, Vejle amt; en bronce-mønt, Constantin den Store (306-337 e. C.), fundet i Ørholm, Københavns amt; en anonym byzantisk bronceprægning fra 11. årh. e. C., fundet i Emdrup, København; en gros, præget af Erik af Pommern i Gurre med en hidtil ukendt indskriftvariant, fundet i Kimmerslev, Københavns amt; en guld-nobel fra Henrik V af England (1413-1422), fundet ved Skagen, Hjørring amt.

19574 besøgende har i årets løb glædet sig over udstillingen.

Iøvrigt kan henvises til den mere udførlige årsberetning, som vil fremkomme i Nordisk Numismatisk Årsskrift.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling.

Det i forrige beretning omtalte enlængede landhåndværkerhus fra Kalvehave i Sydsjælland og den ligeledes tidligere omtalte gård af hauberg-type fra Ejdersted er blevet åbnet for publikum henholdsvis i foråret og efteråret. I forbindelse med indvielsen af Ejderstedgården åbnedes også det store område, som er købt til Frilandsmuseet i 1953 og 1957, således at museets areal nu omfatter knap 35,7 hektar.

I efteråret påbegyndtes forberedelserne til genopførelsen af den fynske vandmølle, Nymølle, som har ligget tæt ved herregården Lykkesholm.

Loftboden fra Småland, som hører til de bygninger, som tidligst er blevet opført på Frilandsmuseet, er ved hjælp fra Nordiska Museet i Stockholm blevet forsynet med indbo, således at de nederste rum kan beses af publikum.

De vigtigste nyerehvervelser til Frilandsmuseet i årets løb er en firlænget grundmuret gård i Lønnestak syd for Ringkøbing fjord, et mindre beboelseshus i Dyndved på Als og et husmandshus i Ødis Bramdrup ved Kolding.

Frilandsmuseet har i kalenderåret 1960 været besøgt af 110.901 personer.

Nationalmuseets 8. afdeling. Naturvidenskabelig Afdeling.

På afdelingen har arbejdet i 1960 været præget af overflytningen fra konserverings-bygningen (bagbygningen, Ny Vestergade 11) til de nye lokaler henholdsvis i Nationalmuseets tidligere restauration og rigsantikvarens tidligere embedsbolig. Dette betyder, at afdelingen herefter skulle få rimelige og gode pladsforhold.

Udgravningsarbejdet har været koncentreret henholdsvis i Aamosen og på Hjørholm i Stavns fjord på Samsø. I *Aamosen* er udgravningen af den meget vigtige Ertebølle-boplads Mulbjerg (Mul. I) blevet fortsat. Der er her fundet rester af et fiskegærde, knoglerne af en hel kronhjort m.m. nedlagt i den tidligere sø. Som følge af at fredningen af Øgaardområdet bliver brudt, derved

at vandstanden i Aamosen bliver sænket betydeligt, har afdelingen modtaget relativt store bevillinger med det formål at foretage udgravninger indenfor det fredede område. Her er der bl.a. fundet et helt skelet af en tamko, der kan dateres til begyndelsen af neolitisk tid. I *Stavns fjord* er der blevet foretaget opmålingsarbejder på øen Hjortholm i forbindelse med udgravningen af en køkkenmødding fra Ertebølletid, og ud for Gammelholm, nær Hjortholm, blev der ved stærkt lavvande foretaget udgravning af en naturlig østersbanke. Heri fandtes skiveøkser, skraber m.m., der tyder på, at det bl.a. er fra denne banke, at befolkningen, der har ophobet køkkenmøddingen på Hjortholm, har hentet deres østers.

Derudover er foretaget adskillige mindre undersøgelser, f.eks. i forbindelse med den udgravning, som Nationalmuseets 1. afdeling i samarbejde med Haderslev Amts Museum foretager af jernalders-offerfundet ved Ejsbøl. Endvidere en undersøgelse af fundstedet for et pileskaft fra Vinkel mose SV for Viborg.

Laboratoriearbejdet har været koncentreret om en pollenanalytisk bearbejdelse af materiale fra Sværdborg-bopladsen Verup ved Aamosen, Ertebøllebopladsen Dyrholmen på Djursland og bronzealder-pælebygningen Sumpf i Schweiz. Endvidere er adskillige mosefundne knogler blevet dateret pollenanalytisk.

Kulstof-14 laboratoriets apparatur har været under ombygning gennem hele året i de nye lokaler i den tidligere restauration, således at alt dateringsarbejde har måttet hvile.

Landbrugsmuseet.

Det afsluttede kalenderår har især været præget af den i sommeren 1960 afholdte udstilling »Norsk bondeliv 1550-1850« med genstande fra Norsk Folke-museums magasiner. Dels med forarbejdet, dels med selve udstillingen og endelig med nedpakning og tilbagesendelse af det udlånte.

Ved besøg i Norge erhvervedes en ikke ubetydelig samling af norske landbrugs- og husholdningsredskaber fra ældre tid, til komplettering af de på museet værende.

Af andre værdifulde ting, der er tilgået museet i det forløbne år, bør nævnes en sjælden koklokkesamling fra Portugal, 16 stk. i varierende størrelser, en »Mogul« traktor fra 1919, en ejendommelig, kroglignende træplov fra Ledreborg og en malkemaskine fra 1905, benyttet på Saltofte.

Dalumfilialen er nu definitivt nedlagt, og samlingen flyttet til hovedafdelingen i Lyngby. For en del år siden blev dog en ikke uvæsentlig del af de fynske genstande deponeret i Den fynske Landsby.

Til den norske udstilling fremstilledes og uddeltes 1 hovedplakat og flere mindre, alle med norske motiver, samt et rigt illustreret katalog med tekst af norske specialister.

Kunstindustrimuseet.

Blandt *erhvervelser af ældre kunsthåndværk* fremhæves billedtæppet »Kongerens Tilbedelse«, Bruxelles, 1520'erne, og et hollandsk flisebillede med en blomstervase, ca. 1700, begge skænket af Ny Carlsbergfondet efter bevilling, tre graverede schlesiske glas fra det 18. århundrede, skænket af Kunstindustrimuseets Venner, samt et billedtæppe med en vildsvinejagt, Flandern 17. århundrede, gave fra Ny Carlsbergfondets 3-års bevilling.

Erhvervelser af nyere kunsthåndværk fandt sted på museets udstillinger

af danske stentøjsmestre samt på udstillingen »Smykket i dansk eje«. Endelig indkøbtes enkelte arbejder af moderne finske tekstiler og keramik.

Den i 1958 erhvervede koptiske tunika blev restaureret af Anne-Marie Franzén på Statens Historiska Museum i Stockholm og præsenterer sig nu som den største og bedst bevarede oldtidsvævning i Danmark.

Det mest omfattende og risikofyldte udstillingsarrangement, som museet har påtaget sig, »Smykket i dansk eje«, gav anledning til smykkeforedrag og bearbejdning af det indkomne materiale, et arbejde som fortsætter udstillingens katalog med sine beskrivelser og historiske indledninger.

I anledning af Kunstindustrimuseets Venners 50-års jubilæum afholdtes en udstilling af selskabets gaver til museet (trykt katalog). Endelig arrangeredes Danske Kunsthåndværkere V: Stentøj. Københavns Snedkerlaugs årlige møbeludstilling fandt sted som sædvanlig.

Udover foredrag i forbindelse med smykkeudstillingen har Arthur Lane fra Victoria & Albert Museum i London talt om European Porcelain Figures of the 18th Century og overinspektør Kai Uldall om Fajance og Stentøj fra de gamle Fabrikker i Danmark og Hertugdømmerne.

En illustreret 5-års beretning om museets virksomhed 1954-59 udkom med kunsthåndværkshistoriske artikler m.m.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

Samlingens tekstilkonserveringsværksted har som i foregående år arbejdet med istandsættelse af samlingens gobeliner og dragter og har tillige begyndt en istandsættelse af et af Rosenborgs ejendommelige, muligvis italienske, malede og broderede silketapeter fra begyndelsen af 18. århundrede; også enkelte restaureringsarbejder for andre samlinger er udført. Indretning af nye lokaler til værkstedet i et nabohus i Kongens Have påbegyndtes. Enkelte malerier og møbler er istandsat henholdsvis på Frederiksborgmuseets og Nationalmuseets konserveringsanstalter.

I sommeren 1960 var en del kgl. uniformer udlånt til udstilling på Tøjhusmuseet og nogle genstande med tilknytning til Kristiansstad til en udstilling i museet der. I efteråret udlåntes en række genstande til den danske udstilling i USA. På Rosenborg afholdts i påsken 1960 en udstilling af samlingens egne, for en stor del magasinerede genstande af rav fra 16.-18. århundrede. I september holdtes en mindre våbenudstilling i anledning af et møde i København af skandinaviske våbenhistorikere.

Samlingen udgav i maj 1960 Gudmund Boesen: Venetianske Glas på Rosenborg (96 sider, 69 tavler. Tekst på dansk, italiensk og engelsk). Niels Jessen har i 1960 skrevet om Rosenborgs sølvmøbler i »Arv og Eje«.

Rosenborgsamlingen besøgte i 1960 af 89.947 personer.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang af kartoteker m.v. Der har været afholdt 3 særudstillinger: Ingeniørkorpset - 275 år (6/11 1959-14/3 1960), 6 danske Kongers Uniformer (24/5-28/11) og Alverdens Uniformer (fra 17/12 1960). Der er udsendt en international håndbog over våbenhistoriske museer »Repertory of Museums of Arms and Military History«.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle

museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Skydevåben og tilbehør: Fransk Flintedublet omkr. 1780, sign. Reuter Arquebusier du Roi de Dannemark. Luntelås-skiveskydningsgevær omkr. 1675 fra det holsten-gottorpske rustkammer. Blanke våben: Tysk bøddelsværd (ca. 1730) med versificeret indskrift. Smuk dragtkårde med sølvfæste med Fabritius-stempel 1764 og J. C. Weidenhaupts mærke. Artilleri: 3 forskellige, oprindelig engelske panservogne (Staghound, Humber og Scout), kendt fra 2. verdenskrig og brugt af hæren 1945–60. Uniformer og ordener m.v.: Prins Georg af Grækenlands danske admiralsuniformer og kommandoflag, 1 britisk uniformsjakke for Royal Marine Artillery, 1 norsk Quislinghæderstegn og en større samling militært sanitetsmateriel.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har særligt arbejdet med nyere dansk bøsse-mageri (1800-årene). Har endvidere udarbejdet udkast til en flersproget våbenterminologi indenfor skydevåbenenes område. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Askgaard har fortsat sit arbejde med Det kongelige partikulære Rustkammer. I forbindelse hermed er der gennemført en undersøgelse af Det oldenborgske Rustkammers skæbne, som offentliggjordes i Våbenhistorisk Selskabs Årbog 1961. Endvidere arbejdes der med Det gottoruske Rustkammers historie, ligesom der fra Rentemester- og Tøjhusregnskaber hentes stof til tøjhusmuseets videnskabelige kartoteker, især omhandlende blankvåben. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har fortsat sine studier over særlig nordisk middelalderartilleri. Museumsinspektør, dr. phil. Martin Ellehauge har fortsat manuskript om den danske militære fane og manuskript om danske uniformer.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger. Virksomheden med konservering af håndskydevåben og blankvåben for provinsmuseer er fortsat; ikke få stærkt medtagne genstande er derved bevaret fra ødelæggelse. Der er afsluttet forsøg med ny konserveringsmåde af havopfiskede jernkanoner. Der arbejdes på konservering af paukedækkener fra Livgarden til Hest i adjutantgemakket på Christiansborg Slot.

Konsulentvirksomhed. Et meget betydeligt antal våben, tilhørende provinsmuseer og private samlere, er blevet undersøgt og katalogiseret. Flere af hærens afdelinger har fået råd og vejledning med hensyn til særligt udstyr for nyoprettede tamburkorps. Et betydeligt antal portrætter af uniformerede personer er identificeret for institutioner og private. Museet har været Carlsberg-museet behjælpelig med ophængning af gamle faner.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Blandt årets nyerhvervelser er der grund til at nævne en italiensk »portolan« (egl. havnebog) fra o. 1560, et søkort over Middelhavsområdet. Det er tegnet på pergament og bærer spor af at have været opsat på en træplade til praktisk brug ombord. Museet ejer nu ialt 3 af disse meget sjældne portolaner, hver for sig af forskellig type. Endvidere kan nævnes en håndtegnet evighedskalender (»Calendarium perpetuum«), visende dato, solop- og nedgang, månefaser, ebbe og flod m.v.; formentlig er den fremstillet af en holstensk sømand omkring 1830. Fremdeles et lommekompass med solur ca. 1750 (Iver Jensen Borger, Kbhvn.); et lommekompass ca. 1835 (Peter Berg, Kbhvn.), som har tilhørt postskibsfører J. Pontoppidan og er brugt under isbådtransporterne over Storebælt; en hollandsk skipper-tobaksdåse (1729) med kalender og logtabel. Fra Det kgl. Søkortarkiv er deponeret to originale søkort af Danmarks første søkortdirektør Jens Sørensen: opmåling af Præsto bugt 1690 og de danske bæltter og sunde 1715. Af erhvervede skibsbilleder kan nævnes: farvelagt tegning

af J. P. Olsen 1832: brig »Tre Venner« af Kbhvn.; maleri af C. Olsen 1862: H/S Horatio« af Helsingør; maleri af J. Dahl 1878: vestindiefareren skonnertribrig »Thea« af Kbhvn.; maleri af P. E. B. Sinding 1925: skonnertribrig »Najaden« på bedding på Rasmus Møllers værft i Fåborg. Af andre billedlige fremstillinger kan nævnes den bekendte tegning af Fr. von Scholten: guvernør over Dansk Vestindien Peter von Scholten ved sit skrivebord; tegning af C. Neumann 1851: Kronborgs nordfløj med fyret; farvelagt tegning af M. Bang (?): Gibraltar 1779. Fra England er indkøbt en af de morsomme »Elsinore-bowls«, puncheboller, som blev foræret af firmaer i Helsingør til de fremmede kaptajner, som lod klarere og proviantere hos sig; denne stammer fra sundtoldklarerefirmaet Major Wright. Der er indkøbt tre sølvmedailller: af J. Hercules (slaget i Øresund 1658), M. G. Arbien (slået af Asiatick Kompagni i anledning af kongehusets 300 års jubilæum 1749) og J. J. Holm (til minde om den berømte skibskonstruktør, fabrikmester Henrik Gerner 1787). Et sæt formulartryk fra den i 1808 erobrede engelske orlogsbrig »Turbulent« giver indtryk af den allerede dengang komplicerede organisation ombord. Endelig er modtaget en pose med en interessant samling riggerværktøj.

I årets løb er fra Rigsarkivet modtaget ca. 1000 affotograferinger af den store samling uregistrerede konstruktionstegninger, som stammer fra Holmens konstruktionskammer og næsten alle er fra 1700'erne. Her er et overmåde fyldigt og enestående materiale til belysning af 18. århundredes skibsbygning: vestindie-, guinea-, ostindie- og kinafarere, grønlandsfarere (hvalfangere), fiskejagter og hukkerter, mulæselførere, kanalskibe (til fart gennem den i 1784 åbnede Eiderkanal), fregatter, snauer, galeaser, jagter, fløjter osv. Museet har ordnet disse spredt liggende tegninger efter deres samhörighed og opstillet en liste på ca. 55 typer, som det vil være muligt at bygge komplette modeller af; i de kommende år står bygningen af modeller af flere af disse, tildels omfattende navngivne skibe, på programmet. Foreløbig har museets konservator Chr. Nielsen fuldført en model af Storebæltspostmakken »Mercurius« 1793, og modeller af en fiskejagt og en fiskehuggert, begge fra 1770'erne, er i arbejde.

I årets løb er katalogiseret 1127 genstande og 513 fotos, og biblioteket er vokset med 467 bind. Til arkivet er modtaget en del ældre tryksager og dokumenter af maritim art, bl.a. til belysning af søfartens personalhistorie.

Den systematiske udskrivning på kartoteksedler af ældre arkivmateriale fra slutn. af 1700- og beg. af 1800-tallet er fortsat; fra Københavns stadsarkiv er lånt en række »protokolpapirer« (sopas, bilbreve og andre skibspapirer), som har givet meget værdifuldt stof. Takket være arbejdsministeriet har museet som beskæftigelsesforanstaltning fået personale stillet til rådighed til udbygning af dets emnekartotek. Dette er kommet personalhistorien til gode, idet systematisk udskrivning af de i arkivalierne nævnte redere, skibsførere, skibsbyggere osv. er sat i gang med omfattende resultat.

Museet har deltaget med udlån af genstande til en »dansk uge« i Zürich og Genève. I anledning af det danske fyrvæsenes 400 års jubilæum indrettede museet en udstilling til belysning af admiral Poul Løvenørns virke indenfor søkort-, fyr- og vagervæsenet.

Besøgstallet var i tiden 1/4 1959-31/3 1960 63746, hvoraf 2107 studiebesøg.

I samarbejde med fyrvæsenet kunne museet i 1960 udsende en større årbog end sædvanlig, idet der i den var optaget et festskrift, som fyrvæsenet udsendte i anledning af 400 års jubilæet 8/6 1960; dette var redigeret af museets direktør og inspektør. Da museets internationale kontakt stadig udbygges mere og mere, er man gået over til at tilføje resumeer på et af hovedsprogene af de forskellige afhandlinger i årbogen.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus.

Hovedarbejdet har i 1960 været samlet om genrejsningen af teatret fra Helsingør under ledelse af arkitekt H. H. Engqvist. Indretningen af teatrets indre udstyr har frembudt mange problemer og er ikke afsluttet med årets udgang. Til de posthistoriske samlinger er der erhvervet en lade fra Christiansfeldt, der vil blive genopført som vognport for diligencen o.a. Den under beretningen for 1959 omtalte indlægning af fjernvarme er fortsat og ventes afsluttet i 1961.

Mellem nyerhvervelserne kan af lokalhistoriske sager fremhæves et romansk kapitæl, fremdraget i et husfundament, og en skorstensplade (som Nygård-Nilsens katalog nr. 54). Urmuseets bestand er forøget med et bornholmsk taffelur fra Niels Espersen og et københavnsk lygteur fra Morten Hansen (ca. 1775). Samlingen af lertøj fra Hellum-Hindsted herreder er vokset med flere eksemplarer, og et par uldkamme fra Sønderjylland er ligeledes erhvervet.

Friluftsscenen spillede 1960 »Henrik og Pernille«.

For enkeltheder skal museet i øvrigt henvises til sin årbog med udførlig beretning for perioden.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. Blandt årets undersøgelser er den fortsatte udgravning af jernaldergravpladsen på Møllegårdsmarken under Broholm hovedgård den vigtigste og den mest omfattende. Når medtages Fr. Sehestede fund på samme sted i 1870'erne er antallet af afdækkede grave nu oppe på 663. Årets mest markante nyerhvervelse er jernalderguldringen fra Bolbro, som rigsantikvaren overrakte museet som Nationalmuseets gave i anledning af 100 års jubilæet.

Montestræde, historisk afdeling. I samarbejde med mag. art. Viggo Nielsen er en forekomst af oldtids- og middelalderagre i Brahetrolleborg storskov blevet opmålt og undersøgt. Blandt årets mange erhvervelser kan fremhæves et rokokomøblement fra herregården Lammehave, bestående af en canapé og fire stole.

Fyns Stiftsmuseums forhistoriske og historiske afdelinger er med virkning fra 1. april 1960 anerkendt som landsdelsmuseum for Fyns stift, og ydelsen af den pligtige konsulenthjælp til de andre fynske museer er påbegyndt.

Den fynske Landsby. Den høje beskæftigelse i byggefagene har bevirket, at fuldførelsen af Tommerup præstegård og genrejsningen af de øvrige indtagne bygninger har måttet stilles i bero indtil videre. Som følge heraf har undersøgelsevirksomheden kunnet intensiveres; i landsbyen Ulbølle er undersøgt en gruppe udflyttergårde fra ca. 1780, som i henseende til plan og konstruktion afviger stærkt fra samtidens fynske byggesæt.

H. C. Andersens Hus. Ved radio- og fjernsynsudsendelsen på digterens fødselsdag medvirkede skuespillerinden Ingeborg Brams.

Udstillinger og oplysningsvirksomhed. Denne side af museernes virke har i beretningsåret stået i 100 års jubilæets tegn. Først fremstillede en billedbog »Odense Bys Museer – City of Odense Museums« med billeder fra de museer, som tilsammen udgør Odense Bys Museer. Dernæst er optaget en film, »Fynske Minder«, som med sin redegørelse for arbejdet i og indholdet af de forskellige museumsafdelinger er beregnet til forevisning i stiftets skoler. Endelig arrangerede Fyns Stiftsmuseum i samarbejde med kunsthistorikeren Ellen Poulsen i ugerne omkring jubilæet d. 2. december en udstilling af maleren Jens Juels arbejder, udlånt fra offentlige og private samlinger i ind- og udland.

I jubilæumsåret er udsendt tre publikationer i serien »Fynske Studier«, nemlig Victor Hermansen: Odense og Tredelingen, Erling Albrechtsen: Fynske Guld-

fund og Holger Rasmussen: Fynske Bindebreve, ligesom udgivelsen af brevvekslingen »Henriette Wulff og H. C. Andersen« ved H. Topsøe-Jensen er blevet afsluttet med udsendelsen af 2. og 3. bind. Endelig er årbøgerne »Fynske Minder« og »Anderseniana« blevet fortsat med hver en 1960-årgang.

Besøgstal. Fyns Stiftsmuseum: 15376, Møntestræde: 4639, Den fynske Landsby: 66505, H. C. Andersens Hus: 134959, H. C. Andersens Barndomshjem: 4616, Carl Nielsens Barndomshjem: 637, ialt 226732 personer.

Vendsyssel Historiske Museum, Hjørring.

I løbet af sommeren 1960 har museet ved »Søndergård« i Gjurup undersøgt en gravplads fra ældre romersk jernalder, indeholdende en stenbygget grav og 40 jordgrave samt talrige ildsteder. Andre stenbyggede grave fra samme periode er undersøgt i Klæstrup, Saltum og »Sdr. Stokholm« ved Sindal.

Af større fund skal yderligere nævnes 2 grave fra yngre stenalder, som blev undersøgt ved Holtet i Serritslev, samt et depotfund fra Sæsing med 30 forskellige broncegenstande i et stort lerkar fra yngre broncealder. Desuden har museet erhvervet 2 bronceværd fra henholdsvis ældre og yngre broncealder, fundet i Uggerby å og Måstrup mose.

I årets løb har museet modtaget 450 genstande fra historisk tid, deriblandt en anelig samling tømrer- og karetmagerværktøj. I efteråret erhvervede museet på Bruun Rasmussens auktion, med støtte af Ny Carlsbergfondet, sit hidtil mest kostbare stykke: et pragtfuldt lågkrus af sølv, lavet omkring 1686 af Christen Povelsen Lam, Sæby.

Aalborg Historiske Museum.

Undersøgelsen af middelalderlige tomter i Himmerlands enge, der var i så god gænge forrige år, kunne ikke fortsættes, trods givne bevillinger. Der er ingen ledige arbejdere i højsommeren, og de lave enge kan ikke graves på andre årstider. Den gode beskæftigelse standser hermed et arbejde, som måske aldrig kan genoptages, idet traktorpløjning raserer tomterne på få år.

Årets vigtigste oldtidsfund er ikke færdiggravet, det er en boplads fra grube-keramisk kultur på Livø med dækket kulturlag. Gravningen går videre i 1961.

Bygmesterskolens afgangsklasse har hidtil skullet aflevere opmålinger af gamle huse som en del af eksamensopgaverne. Siden 1937 har museet været med til at udpege årets opgaver, og udvalgte opmålinger er årligt tilgået museets arkiv. Denne opsamling slutter desværre med 1961, idet en sådan opgave ikke mere stilles ved eksamen. Poul Strømstad og Ib Varnild fra Nationalmuseets saneringsundersøgelser har beset de arkiverede opmålinger og de bykvarterer, som står umiddelbart foran nedrivning.

Erhvervsfotografers arkiver er blevet et vigtigt samleobjekt. I år er modtaget to arkiver fra henholdsvis 1925-35 og 1946-56. En fotograf er midlertidigt knyttet til museet og sysler med ordningen af de indtil nu 5 pladesamlinger, der ialt udgør ca. 110000 negativer. Tømrersvendenes lavssager – lade, skafferstok, velkomst af tin med sølvskilte samt snussøvl – er deponeret af tømrernes fagforening. Dermed er alle bevarede lavssamlinger i Aalborg deponeret på nær smedemestrenes, som stadig er hos oldermanden. Glasmagernes fagforenings fane er ved testamentarisk bestemmelse af sidste fanebærer indgået i museet. Af årets gaver skal nævnes et stort skab med initialer og årstal 1799, meget velbevaret, med Østhimmerlands karakteristiske grønne og mønjerøde farver. Det er fra en slægtsgård i Gerding, Hellum herred, og har stået på samme sted i det

nu nedrevne stuehus siden oprindelsesåret. Fra Vedsted i Sydvestvendsyssel er en vugge med omhæng fra ca. 1840, et stueorgel og butikslampe til petroleum, bemærkelsesværdige ved sagernes meget fine bevaringstilstand. Af butiksinventar er 3 diske fra ca. 1860, bagreol, ståpult og bæk fra en bondestue indgået fra to firmaer. Et par dukker i landlige ungpigedragter fra ca. 1860 er meget fint bevarede. Ved køb er erhvervet et krus af kinesisk porcelæn, blå og gråt i hvidt, tidlig »kompagnivare« med søvlåg af Thomas Hansen Pop, mester i Aalborg 1702-29, samt et fixerkrus af renaissanceform, men tydeligt fremstillet på Eskild Bechs keramiske værksted på Øland omkr. 1820-40. Hvor har denne spøgefulde form overvintret så længe? Et bismelerod af mesing er justeret med M, altså ældre end Ole Rømers forordning af 1684.

Nærmere etnologien er indsamlingen af traditioner og erindringer. Museet har i 1960 lånt optegnelser fra Als sogn, optegnet ca. 1850, Ravnkilde sogn, optegnet ca. 1920, Skarpsalling, optegnet 1950 og Aalborg by, optegnet 1904. Originalerne ønskes oftest tilbageleveret, medens museet beholder afskrift. Samlingen vokser ret hurtigt.

Under fødevareremessen »Danish Food Fair« arrangerede museet en udstilling »Mad og Drikke«, hvor især 7 dækkede borde fra 1650 til 1890 vakte opmærksomhed og medførte adskillige gaver af duge, bestik og service fra 1800-årene. Udstillingen havde på 20 dage 3400 gæster.

Besøgstallet ligger omkring 25000 årlig. Lindholm Høje besøges af et langt større, men ukontrollabelt antal. Vejledninger findes på dansk og engelsk og fra 1961 tillige på tysk.

Forhistorisk Museum, Århus.

Af større undersøgelser i marken udført under ledelse af museets medarbejdere kan nævnes følgende: Professor P. V. Glob undersøgte sammen med sine studenter gravpladser fra germansk jernalder på Als. Harald Andersen fortsatte ved Vædebro, for østenden af Mossø, sin undersøgelse af et offerfund fra ældre jernalder og videreførte desuden sin mangeårige undersøgelse i Lejre med udgravning af skibssætningen. Ved Broskov, nær Præstø, fortsatte Georg Kunwald udgravningen af to vejankæg fra oldtid og middelalder. Hellmuth Andersen indledte en systematisk undersøgelse af en serie pladser tilhørende Gudenå-kulturen.

Klaus Ferdinand supplerede på en 8 måneders ekspedition til Afghanistan sine tidligere undersøgelser og foretog indsamlinger for Forhistorisk Museum.

I Dansk Arkæologisk Ekspedition til Den persiske Golf under ledelse af professor P. V. Glob deltog fra Forhistorisk Museum museumsinspektorerne Hellmuth Andersen, T. G. Bibby og P. Kjærum, samt konservator G. Lange-Kornbak og professor Kr. Jeppesen, museumsassistenterne Hans Berg, Karen Frifelt, Jens Jensen, Hans Jørgen Madsen, Peter Mortensen, Aino Kann Rasmussen, Elsebeth Sander-Jørgensen og Arne Thorsteinsson. Ekspeditionen, der ialt talte 27 danske medlemmer, arbejdede i fire arabiske stater, Abu Dhabi, Bahrain, Kuwait og Qatar.

I Abu Dhabi udgravedes høje fra metaltid med rige keramikfund. På Bahrain fortsattes gravningerne i øens oldtidshovedstad og tempelanlæggene ved Barbar. I Kuwait gravedes i tre byhøje på øen Failaka. Den ene repræsenterede byankæg fra 3. årtusinde. Her fandtes bl.a. et meget stort antal seglsten foruden bronzesager og skulpterede skår af kleberstenskar. I den anden høj afdækkedes et græsk tempel fra tidlig hellenistisk tid, foran hvilket der fandtes en indskriftstele med afskrift af et brev fra en af de tidlige seleukide-konger. I den tredje høj

fandtes en prøveskakt bebyggelse fra både Dilmunåkultur og hellenistisk tid. I Qatar koncentreredes undersøgelserne særlig om en serie store stenalderbo-pladser.

Besøgstallet i Forhistorisk Museum var i året 1960 36980.

Museet på Koldinghus.

Arbejdet på slottet har omfattet indlægningen af fjernvarme, videreførelse af elektriske installationer og istandsættelse af vestfløjens øverste etage med udbedring af loft og vægge samt lægning af nyt gulv. I følge med byggearbejderne er fortsat studier over slottets bygningshistorie og ligeledes arbejdet med samlingernes nyordning. Til udsmykning af den kgl. bibliotekssal har konsul Jorcks fond ydet et betydeligt bidrag. De vigtigste erhvervelser er på billedkunstens område to loftsmalerier fra 1700-årene, fire malede vægdekorationer af Th. Bindesbøll samt en række tuschtegninger og enkelte akvareller af Lavrids Tents. Af kunstindustri er indgået et sølvbæger fra 1620 af koldingmesteren Mads Bertelsen, en gave fra Ny Carlsbergfondet, og iøvrigt en sjældenhed, såsom der i Sydjylland næsten ikke findes sølv ældre end svenskekrigene. Desuden kan nævnes fire lysekroner af jern fra ca. 1780, en empireskabssofa og en del østasiatisk keramik. Blandt de erhvervede våben findes en burmesisk kris i sølvskede, en søfficerssabel, en embedsmandskârde og en tromlerevolver. Gennem en årrække har museet haft to skatkammerbilleder af Gijsbrecht deponeret fra Kunstmuseet, som imidlertid nu har hjemkaldt billederne. Fra Frederiksborg er som depositum modtaget F. C. Lunds episode af slaget ved Fredericia 1849. Den arkæologiske virksomhed har indskrænket sig til uopsættelige undersøgelser af gravfund, bl.a. af tuegrave fra ældre jernalder. Af museets publikationer er udsendt »Malerier på Koldinghus« samt en ny udgave af slottets historie.

Haderslev Amts Museum.

Ved et fællesmøde i Sønderborg den 11. maj af museumsbestyrelserne for de fire museer i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Sønderborg enedes man om hovedlinierne i et nærmere samarbejde, og det blev vedtaget at nedsætte et udvalg under navn af *Museumsråd for Nordslesvig* og bestående af repræsentanter for hvert af museerne. Dette råd skulle tage sig af sådanne fællesopgaver, som bedst kunne løses for Nordslesvig som helhed.

Udgravningen af det store mosefund i Ejsbøl blev fortsat i 1960 og kunne ved hjælp af tilskud fra Videnskabsfondens få et større omfang og længere varighed end året før. Det udgravede areal er nu på 856 m² og antallet af fundne genstande har passeret 2000. Det store antal har den særlige interesse, at hele fundet synes at være ofret ved en og samme lejlighed, og at alle genstande altså er samtidige. Findestedet er ikke udtømt, og det er meningen at fortsætte.

I efterårssæsonen fortsattes undersøgelsen af den interessante gravplads fra ældre romertid ved Hørløk. I tilslutning til det sidste år undersøgte areal, i hvilket var fremdraget 5 usædvanlig store og veludstyrede grave foruden nogle urnegrave, undersøgtes i år et lignende område. Urnegravpladsen fortsatte, mens der derimod ikke blev fundet nogen af de store grave i år. Også undersøgelsen af denne plads vil blive fortsat. Museets udgravninger afsluttedes i Kolstrup ved Stepping med en prøvegravning (134 m²) af en tuegravplads fra førromersk jernalder.

En erhvervelse af særlig karakter var det, da det lykkedes at købe Haderslev skomagerlaugs velkomst af sølv. Foruden i genstandens sjældenhed bestod det

særlige ved købet deri, at den blev udbudt til salg i London. Det er en 45 cm høj smuk pokal med den kendte figur Hans von Sagen på toppen; den menes at stamme fra 1700-tallet.

I løbet af efteråret afholdtes en moderække med emnet stilarter. Emnet blev belyst i tre lysbilledforedrag om kirkearkitektur, verdslig arkitektur og møbler og kunstindustri. Denne studiekreds fik tilslutning af 80 deltagere.

Museet på Sønderborg slot.

For museet blev 1959-60 et godt år, selv om besøget blev lidt lavere end året forud; inclusive lokale skoler og andre, der kommer gratis ind, var besøgstallet på knap 55000 personer.

Interessen for museet har også i år vist sig i adskillige værdifulde gaver til både de historiske og kulturhistoriske samlinger. Herudover har museet indkøbt adskillige ting, bl.a. en lille samling Flensborgfajance, en lille malet kiste, en kop med Sønderborgprospekt, 2 ostindiske tallerkener, flere drikkeglas, en barok natstol og et lille spejl. Den største samlede nyerhvervelse er imidlertid kommet som testamentarisk gave fra rentier Peter Chr. Wolf, Kegnæs. Wolf havde gennem et langt liv samlet folkeminder, først og fremmest fra Kegnæs, og samlingen omfattede bl.a. billeder, fade og tallerkener, et par gode tallerkenrækker, småting fra den daglige husførelse, et par hængeskabe, nogle stole og et chatol samt en del udskårne døre fra forskellige alsiske gårde og en hjulplov. Endelig indeholdt samlingen en stor portion jagtvåben og gamle geværer, som Wolf med særlig interesse havde samlet.

Museet foretog i efteråret 1959 undersøgelser i kanten af den gamle borgbanke ved Nordborg slot og gjorde gode fund af middelalderlige potteskår. Forhåbentlig vil der siden blive mulighed for at fortsætte disse undersøgelser. Derudover har museet nogle gange været tilkaldt for at besigtige en række fund ligesom der ved en lang række vejarbejder systematisk er »fulgt med« ved vandringer i de gennemgravede områder. Museet har endelig deltaget i de udgravninger, som et hold studenter fra Århus Universitet foretog under ledelse af professor P. V. Glob.

Konserveringen af det middelalderlige kirkeinventar er fortsat, bl.a. er den meget smukke madonna fra Egen og to fine barokfigurer fra Vester Sottrup blevet behandlet. På museet selv er konserveringen af landbrugsafdelingen fortsat, bl.a. har alle de store vogne nu været i bad.

Museet på Sønderborg Slot blev i 1959, i henhold til bestemmelser i den nye museumslov, anerkendt som landsdelsmuseum for Nordslesvig for så vidt angår historisk tid. Haderslev Amts Museum anerkendtes samtidig som landsdelsmuseum for Nordslesvig for oldtidens vedkommende.

Det i foråret 1959 nedsatte udvalg, der skal udarbejde betænkning om Sønderborg Slots restaurering, holdt d. 25. juni 1959 et indledende plenarmøde; siden har et arbejdsudvalg afholdt en række møder. Arkitekt Peter Koch har udarbejdet et skitseforslag, og arbejdsudvalget har udarbejdet et forslag til betænkning. Der har i udvalget været enighed om at gå ud fra generalbygmester v. Platens ombygning fra 1718-20, og dette synspunkt er tiltrådt også fra Det særlige Bygningstilsyn og fra Nationalmuseets 2. afdeling.

For Museet på Sønderborg Slot vil den kommende restaurering selvsagt få afgørende betydning. Museet vil til dels få lokaler andre steder i slottet end nu, og en fuldstændig omflytning og nyopstilling vil blive nødvendig. Forhåbentlig vil det dog blive muligt også under restaureringen at holde større afsnit af museet åbne i sommersæsonen.

Rigsarkivet.

Afleveringer. Fra centraladministrationen har Rigsarkivet i 1960 foruden de løbende afleveringer modtaget arkivalier fra Finansministeriet indeholdende sager fra finanshovedbogholderiet 1848-1925 og fra Skattedepartementet. Gennem Udenrigsministeriet er modtaget flere gesandtskabs- og konsulatsarkiver. Om konsulatsarkiver se specielt Nordisk Arkivnyt 1960 s. 45 f. Fra ministeriet for Grønland er afgivet sager 1872-1950 og fra Kirkeministeriet arkivalier fra årene 1904-47. En omfattende aflevering fra Søværnets Bygningsvæsen 1790-1950 med ca. 2500 kort og tegninger er afleveret fra Forsvarsministeriet.

Rigsarkivet har modtaget et betydeligt antal privatarkiver, blandt hvilke bemærkes arkiver efter professor, dr. theol. J. Oscar Andersen, fhv. minister P. Skov, politikeren Frede Bojsen, departementscheferne C. M. og A. P. Weis, general Erik With og den Balslevske familie.

Nye arkivalier fra besættelsestiden er indgået, og det nære samarbejde med dr. Jørgen Hæstrup er videreført. Amtsassessor Jonathan Smith har afleveret samlinger vedrørende slesvigske herredsfogder og amtsforvaltere. Endelig skal blandt indgåede arkivalier fra private institutioner nævnes Østerlandsmissionens ældste sager fra ca. 1890-1920.

Bruttotilvæksten har været 719 hyldemeter, kassationerne har omfattet 45 m, hvorefter nettotilvæksten kan beregnes til 647 m.

Publikationer. Rigsarkivet har i 1960 som en pedant til Meddelelser om Rigsarkivet for årene 1921-55 udgivet Meddelelser om Landsarkiverne 1921-55. Manuskriptet er udarbejdet i Rigsarkivets sekretariat af overarkivar dr. phil. Harald Jørgensen og arkivarerne Ole Karup Pedersen og Vello Helk. Tidsskriftet Nordisk Arkivnyt er fortsat blevet udgivet under redaktion af overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen.

Læsesal m.m. Læsesalen har haft 13375 besøgende og 36206 ekspeditioner, og der har fortsat været åbent tirsdag og torsdag fra kl. 17 til 19.30. Antallet af låneekspeditioner til andre arkiver og biblioteker udgjorde 748. Rigsarkivets fotografiske atelier udførte i 1960 28738 optagelser og 5022 forstørrelser.

Udstillinger. I anledning af 300-året for rigsrådets og stændernes overdragelse af Danmark til Frederik III som arverige har der været arrangeret en udstilling i arkivets forhal af de vigtigste dokumenter og vidnesbyrd fra de spændende dage, der betegner overgangen til kongeligt enevoldsstyre. Rigsarkivets historiske museum havde 997 besøgende eller ca. 2700, hvis gruppebesøg medregnes.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Landsarkivets læsesal havde 4.085 besøgende (1959: 4.302), til deres brug blev fremtaget 28.269 bind, pakker og læg. Større afleveringer blev modtaget fra Rønne dommer (Rønne byfogeds, Bornholms vestre herreds, Hasle købstads, Bornholms norre herreds og Hammershus birks arkiver), Rønne politimester (Rønne byfoged, Bornholms vestre herreds, Svaneke byfogeds, Nexø byfogeds arkiver), Ringsted politimester, Ledøje sognekald, Den kgl. Bygningsinspektør. Om gaver kan nævnes, at Interessentselskabet Bøstrup gods ved E.R.A.H. Bernhoft skænkede Bøstrup godsarkiv 1723-1925. Ved køb erhvervedes Nakskov smedelavs lavsbog.

Samtlige afleveringer udgjorde 487 bd., 428 pakker og 61 læg og fyldte ca. 30 hyldemeter. Ved kassation i årets løb blev indvundet ca. 36 hyldemeter.

Registrerings- og ordningsarbejder blev foretaget i en række retsbetjentarkiver. Afsluttet blev ordningen af Svaneke byfoged og Bornholms østre herreds arkiver. Desuden blev afsluttet ordning og registrering af Kalvehavebanens,

Maribo-Torrig og Nakskov-Kragenæs jernbaners arkiver samt af Bøstrup godsarkiv. En række retsbetjentarkiver blev ompakket og forsynet med nye skilte. Ompakningen og revideringen af amtsstuearkiverne blev fortsat.

Udarbejdelsen af alfabetiske registre til skifteprotokoller blev fortsat. Bl.a. blev et register til Helsingør skifteprotokoller 1571-1674, 1696-1700, 1703-10 afsluttet. Desuden kan nævnes register til Vor Frue kirkes vielser 1814-91, som det første i rækken af registre til de store københavnske sognes kirkebøger.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse. 1960: 2622 besøgende (i 1959: 2746), der på læsesalen har benyttet 13.293 bind og pakker (1959: 14.007).

Afleveringer. Foruden en del ordinære afleveringer fra dommere og politimestre m.fl. har landsarkivet som gave modtaget en pakke godsarkivalier 1670-1835 fra Nedergaard (giver: Rigsarkivet), Faaborg havne-, fattig- og brandforsikringssager 1799-1829 (Faaborg byhistoriske arkiv). Odense Centralbiblioteks arkiv 1889-1925 (Biblioteket), Det private Velgørenhedsselskabs arkiv, Odense (konsul Kousgaard, Odense) samt Rasmus Skovsgaards samlinger til Sanderum sogns historie (Chr. Poulsen, Odense).

Ordnings- og registreringsarbejde. I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Faaborg og Rudkøbing, Salling og Langelands herreder samt Langelands, Strynø og Muckadell m.fl. birker. Endvidere er ordnet Faaborg kommunale arkiv, Faaborg laugsarkiver og Faaborg branddirektørs arkiv (købstadsbygninger). De fleste braddirektørarkiver for landbygninger i Svendborg amt er blevet ordnet. Svendborg amts præstearkiver er færdigregistreret på sedler. Der er påbegyndt en tilsvarende seddelegistratur over provstearkivernes indhold. På læsesalen er blevet opstillet et bind med et alfabetisk register over viede og døde i Rudkøbing. Et tilsvarende register for Ærøskøbing er ved at blive renskrevet. Når registeret for Ærøskøbing er afsluttet, vil der foreligge alfabetiske registre til kirkebøgerne for alle de under det fynske landsarkiv hørende købstæder. Der er udskrevet sedler over viede og døde i Marstal og Rise og til dels i Lumby og Kong, men disse sedler kan foreløbig ikke benyttes af publikum. Der er påbegyndt udarbejdelsen af et alfabetisk register til Odense folketælling 1845.

Kassationer. I de gennemgæede retsbetjent- og præstearkiver samt fra Odense amtstuedistrikts 1. og 2. forligskreds er kasseret 48 bind og 309 pakker eller 24½ hyldemeter.

Forskelligt. 4.-8. juni blev landsarkivet underkastet en behandling med methylbromid mod angreb af borebiller. – Landsarkivet har fra overbibliotekar Gunnar Carlquist, Lund, lånt en kopi af et langt brev, der engang i kopi eller original har beroet i Karen Brahes Bibliothek, men ikke længere findes der, fra provst Andreas Schartov, sognepræst i Helsingborg og provst i Luggude herred, død 1691. Brevet, der er dateret 22. maj 1685, er henvendt til herredets præster og indskærper, at der skal bruges svenske bøger og svensk sprog ved gudstjenesten. Brevet synes ikke at have været kendt, i hvert fald ikke benyttet af professor Knud Fabricius ved udarbejdelsen af 4. bind af hans bog om »Skaanes overgang fra Danmark til Sverige«. En afskrift er nu henlagt i Karen Brahes Bibliothek ((C I, 10a).

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1960 haft et besøg på 4.426 (1959: 4.368), og der er på læsesalen benyttet 37.399 bind og pakker arkivalier (1959: 39.232). Der er afleveret

820 bind og pakker, hvoraf de 14 er gaver. Der er bl.a. modtaget følgende gaver: regnskabsbog for Tirsbæk gods mølle (forfatteren Mogens Lebech), fremmedbog for Als kro (forfatteren Carl Raaschou), skattekviteringsbøger (Als Museum), afskrift af jordebog for Skivehus len ca. 1525 (landbrugskonsulent J. Jeppesen Jensen), uddrag af Baumgartens samlinger vedr. navnet Bøgh (bogbinder Ove Bøgh), udpantnings- og tyendeprotokol for Oddense (gårdejer J. J. Poulsen) og forhandlingsprotokol for Engelsborg forsamlingshus (landsretssagfører E. Ørum Jensen).

De fleste af de nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og registreret. Registreringen af Viborg og Århus bispearkiver er fortsat og registrering af Ålborg bispearkiv afsluttet. Endvidere er størsteparten af de præstearkiver, der er afleveret i de senere år, blevet registreret.

Renskrivningen og indbindingen af registraturer er blevet fortsat, i 1960 blev således registraturerne over lægedistrikter og stiftsfysikater samt Ålborg bispearkiv renskrevet. Sidstnævnte arkiv blev nummereret, ligesom nummereringen af præste- og retsbetjentarkiverne fortsattes.

Den 9. september tiltrådte Finansudvalget Undervisningsministeriets forslag om bevilling til udvidelse af landsarkivet, og 29. november blev byggeriet udbudt i licitation.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele.

Læsesalsbesøget var 1960 1709 mod 1367 i 1959, og der benyttedes 1960 10.692 bind og pakker mod 15.554 i 1959.

Den samlede tilvækst udgjorde 53 hyldemeter, hvoraf den ordinære aflevering fra embederne omfattede 30 m. Af embedsarkivalier er modtaget Haderslev kredsskoleinspektørs arkiv, grundbøger og grundakter fra Gråsten retskreds samt sager fra den kongelige bygningsinspektør i Odense. Af private afleveringer skal især nævnes 3 pergamentsbreve vedr. engen Torns i Kollund (Åbenrå Museum), resten af Den sønderjydske Fonds arkiv samt følgende arkiver, som beroede på fondens kontor: Krigsinvalideskolen i Sønderborg, Komiteen for erhvervelse af Dybbøl skanser, Nationalfondet af 1918, Landeværnets Københavnkontor m.fl. (Den sønderjydske Fonds legatudvalg), sognepræst Broder Friedrichsens efterladte papirer (Th. Beuck), 3. Zones kontor i Århus og Sønderjydske kreds af 1918 (professor Troels Fink), sognepræst Carsten Petersens efterladte papirer (købmand Andreas Petersen, Rangstrup), lokalhistorikeren Hans Krogs efterladte samlinger (sognefoged J. Friis, Fjelstrup), arkivalier fra Hans Appels dødsbo vedr. Rødding højskole (landsretssagfører Erik Høgsbro), forskellige arkivalier fra rederiet M. Jebsen A/S, Åbenrå, sager fra Den nordslesvigske Kvindeforening (fru Magrethe Madsen, Roost), rentier Peter Paulsons erindringer og breve samt en del gamle sang- og visebøger. Fhv. amtsassessor Jon. Smith har foræret landsarkivet et stort manuskript vedr. sønderjydske herredsfogder.

Størsteparten af de i årets løb modtagne arkivalier er foreløbig ordnede og registrerede, og der er udarbejdet alfabetiske registre til Als nørre og Egen herreders kontraktprotokoller, til Broager og Christiansfeld personregistre samt til Toftlund og Augustenborg kirkebøger og personregistre.

Historisk samfund for Sønderjyllands båndoptager og båndsamling er indtil videre deponeret på landsarkivet.

Erhvervsarkivet.

Erhvervsarkivet har i det forløbne år modtaget 1818 bind og pakker. Til samlingen af organisationsarkiver er indgået to nye, nemlig Smede- og Maskinarbej-

dernes Fagforening i Århus: kopibøger 1910-42 og Århus Handelsrejsende Forening, der for årene 1902-55 har afleveret generalforsamlingsreferater, regnskaber o.a. Fra Akademiet for de tekniske Videnskaber er modtaget supplement til det tidligere afleverede.

Til samlingen af industriarkiver er fra A/S Maskinfabrikken Titan, København, indgået virksomhedens brevarkiv for 1954, og til arkivet for tobaks- og eddikefabrikken F. O. Thostrup & Sønner, Randers, et mindre tillæg. Ny i denne gruppe er A/S Randers Rebslåeri, fra hvem der er modtaget kopibøger og korrespondance for årene 1910-50.

Af handelsarkiverne har tilgangen kun været ubetydelig. Brødrene Vorbecks Klædehandel, Århus, har foretaget en nyaflevering, og i forbindelse med nedrivninger forskellige steder i Århus er indgået flere, dog helt nye fonds. Vedr. firmaet Marcus G. Bech, Århus, er modtaget et enkelt dokument; alt synes ellers forsvundet fra dette fremtrædende jyske hus. De retsbehandlede arkiver omfatter i 1960 Fredericia og Middelfart, og heraf er størsteparten fra mindre handlende.

De foregående års store afleveringer fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger blev fulgt op af Århusafdelingen med regnskaber over årene 1892-1955. Til det betydningsfulde arkiv fra tømmerfirmaet Weber, Roskilde, indgik et større supplement.

Af egentlige privatarkiver kan nævnes to, nemlig bankdirektør C. D. A. Andersen, Århus, og mindre ting vedr. den kendte københavnske skomager J. E. Spanner (De Spannenske Legater) 1784-1874.

Årets historisk set mest betydningsfulde gevinst udgøres af Sparekassen for Grevskabet Holsteinsborg og Omegn, der i anledning af 150 års jubilæet afleverede hele sit arkiv fra 1810-1939. Med dette fulgte desuden forhandlingsprotokoller og regnskaber fra Kreditkassen for Selvejendoms Fremme i Danmark 1851-89.

I årets løb er udført omfattende ordningsarbejder i arkiverne fra Det danske Hedeselskab, redaktør Povl Drachmann, Holsteinsborg Sparekasse, landbrugskandidat Helga Sehested, Bjærgeskovgård, Fyens Folkebank, Odense, A/S Sydjysk Trælasthandel, Kolding, Falcks Redningskorps, handelshuset Moses & Søn G. Melchior, København, Randers Dampfarveri, F. O. Thostrups tobaksfabrik, Randers, samt en lang række retsbehandlede arkiver. Et tidligere påbegyndt arbejde med udarbejdelse af et person- og stedregister til Det kgl. Landhusholdnings Selskabs journaler er blevet fortsat; selv om registret, der omfatter ca. 64.000 sedler, endnu ikke er afsluttet, vil der dog i en vis udstrækning kunne besvares spørgsmål fra det, navnlig for årene 1769-82. Den løbende registrering af dagpressens artikler om erhvervslivets mænd er blevet fortsat og suppleret bagud, for så vidt angår »Børsen« og »Aarhus Stiftstidende« for årene 1924-48.

Med henblik på udgivelse af Grosserer-Societetets protokoller og af kopibøger fra handelshuset Ørum & Wulff om Islandshandelen 1805-50 er der foretaget en række afskrivningsarbejder. For A/S Korn- og Foderstof Kompagniet, Århus, er til oplysning om firmaets historie foretaget båndoptagelser af samtaler med ældre medarbejdere. Samtalerne belyser iøvrigt også forholdene inden for dansk kornhandel i almindelighed, navnlig for årene før, under og umiddelbart efter første verdenskrig. Af Kompagniets arkiv er kun meget lidt bevaret.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 743 bind, hvoriblandt mange jubileumskrifter fra udenlandske firmaer og selskaber.

Af Erhvervshistorisk Årbog er udsendt 11. bind med følgende indhold: Fra Rosenborg Brøndanstalts første år. Dansk Mineralvandsproduktions opståen. Ved Birgit Nüchel Thomsen. – Boghandler i Slesvig og København omkring 1864.

Fra Vilhelm Trydes bog- og kunsthandels første år. Af Finn H. Lauridsen. – En københavnsk boglade ved århundredets begyndelse. Af Emil Rønnow. – En tømrermesterfallit 1799. Lavstilstande og byggeforhold i København. Af Tage Kaarsted.

Københavns Stadsarkiv.

I 1960 havde Stadsarkivets fonds en tilgang på 163 bd. og 2249 pkr. arkivalier, og der foretoges kassation af ialt 8 tons arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 756 udklip. Som gave har arkivet bl.a. modtaget forfatteren Carl C. Christensens efterladte papirer (10 pkr.).

Udover ordning og registrering af de indkomne afleveringer er påbegyndt udarbejdelse af navneregister til københavnske laugsarkivalier fra 17. århundrede.

Udlån af arkivalier til benyttelse uden for arkivet androg ialt 7.841 stk. Arkivet havde 1.545 besøgende (herunder telefoniske henvendelser), som foranledigede fremtagning af 9.788 stk. arkivalier. Til besvarelse af 25 skriftlige forespørgsler benyttedes 928 stk. arkivalier.

Stadsarkivets fotografiske atelier udførte 5.493 stk. forskellige optagelser og leverede 7.841 forstørrelser m.v. Firmaet Microprint har for The Genealogical Society, Utah, påbegyndt en affotografering af de københavnske politimandtaller 1869 ff.

Historiske Meddelelser om København afsluttedes som tidsskrift med udsendelsen af 4. række VI binds 6. hæfte, hvorefter skriftet fortsættes som årbog. Af denne er udkommet årgang 1960. Hovedartiklerne herfra er udsendt som festskrift under titlen Assistens Kirkegård 1760-1960 i anledning af kirkegårdens jubilæum.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1960 har der fra stadsarkivet været foretaget 2.115 udlån, medens antallet af øvrige expeditioner (herunder afgivelse af oplysninger til offentlige myndigheder, undersøgelser o.lign.) har været 5.016. Tilgangen af arkivalier (enkelt-sager, bind og pakker) var 12.551, medens antallet af besøgende var 970. Arkivet omfatter nu ca. 3.300 løbende meter. Der kasseredes i årets løb ca. 14 tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinier.

Til stadsarkivet er overflyttet arkivet for det storkøbenhavnske mælkeudvalg (50 bind og 103 pakker). De kommunale folketællingsskemaer 1873-1920 er blevet mikrofilmet.

Inden for rammerne af en beskæftigelsesforanstaltning foregår udarbejdelsen af et personregister omfattende alle frederiksbergske borgere 1868-1923.

Det kgl. Bibliotek.

I Det kgl. Biblioteks forhal har der i løbet af året 1960 været afholdt en række udstillinger, hvoriblandt mindeudstillingen for Robert Schumann og Johan Ludvig Heiberg. I anledning af 300-året for Københavnsfreden 1660 viste man – i udstillingen »Skåne og Danmark« – middelalderhåndskrifter og bøger, billeder og kort til belysning af Skånes danske tid. Fra kort- og billedafdelingen udstilledes »Müllers pinakotek«, et udvalg af de ca. 4.500 kobberstukne blade, som biblioteket erhvervede i 1795 efter samleren F. A. Müllers død. Året sluttede med en udstilling af »Frederik V's Atlas«, et folioværk i 55 bind, hvis ældste blade stammer fra begyndelsen af 1600-tallet, mens de yngste håndtegninger og stik er fra 1760'erne.

Af håndskriftsafdelingens erhvervelser kan nævnes: Løjtnant, cand. theol. Heinrich Bechs breve fra treårskrigen til moder og søstre. Dagbog for orkestret »Fynske Musikantere« 1907-1946, anlagt og ført af dets dirigent, komponisten Thorvald Aagaard til hans død 1937. Breve til afholdsagitatoren Claus Johannesen, Gunderup. Hilmar Agerlin Ødum: Slægten Degenkolv i Danmark 1756-1959. Fhv. skolebestyrer H. T. Physants breve, erindringer og slægtsoptegnelser, især vedr. Nordslesvig. En samling breve fra og til lærer Anders Petersen, Valløby. Rejsedagbøger for kaptajn, senere postmester Edvard Storch 1815-1817. Rejserindringer, skrevet af kaptajn i marinen Wilhelm Michelsen. Stambog for Elise Hvidt, f. Schiffert, gift med assurancemægler Ed. J. Hvidt, og stambog for hendes søn, grosserer Lauritz Hvidt.

Kort- og billedafdelingen har i kalenderåret 1960 haft en samlet accession på 65.183 blade, der er indkommet ved foræring, køb og pligtaflevering. Af gaverne skal nævnes: En samling portrætter, især af medlemmer af Christian IX's slægt, billeder fra prins Valdemars rejser, gruppefotos med H. N. Andersen, Isak Glückstadt m.fl., ialt godt 2.000 billeder, fra prins Peter af Grækenland og til Danmark. Ca. 900 portrætfotografier fra driftsingeniør Fr. Rostgaard von der Maase (ved baronesse Anne Margrethe Bille Brahe) forestillende medlemmer af bl.a. familien Holck-Winterfeldt, Knuth, von der Maase og Danneskiold-Samsø. Ca. 700 portrætter og topografiske billeder fra boet efter justitssekretær Johan F. Weber Hansen (ved frk. Sophie Hansen). Ca. 350 portrætter fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg. Ca. 250 portrætter fra boet efter skolebestyrer H. T. Physant. Desuden billedsamlinger fra Kunstakademiets Bibliotek, Faaborg byhistoriske Arkiv, grosserer René v. Binzer (familien Binzer), fru Eva Weis Bentzon (familierne Bentzon og Weis), maleren Johan Thomas Skovgaard, overarkivar, dr. phil. Henry Bruun, professorinde Lindhard (billeder fra Grønland, optaget af professor J. Lindhard), fra Kaptajn Anton Kleins samling (billeder fra Færøerne), bibliotekar Helge Kjærgaard (slægten Rønne), professorinde Ingeborg Finsen (lægeportrætter) samt fra boerne efter professor J. Oscar Andersen, tandlæge P. N. Fibiger, maleren og kritikeren Ernst Goldschmidt, pianistinden Eliza Herløv (scenekunstnere), provst Helweg-Larsen og hustru (billeder fra Dansk Vestindien), dispachør L. N. Hvidt, professor Ebbe Rasmussen (bl.a. Kaj Munk-billeder). Yderligere kan nævnes, at afdelingen har haft lejlighed til at udtage ca. 8.000 billeder af den af bibliotekar, frk. Gerda Frellesvig etablerede billedsamling, som tidligere har haft til huse i Gentofte Kommunes Børne- og Skolebibliotek i Hellerup.

Af større køb kan nævnes: 543 amatørfotos af samtlige danske apoteker, købt af apoteker Aage Hansen, Sundby Apotek. Ca. 250 portrætfotos af danske og udenlandske musikere og scenekunstnere med dedikationer til redaktør Haagen Falkenfleth. 20 fotografier fra grundlæggelsen af polarstationen Thule 1910. Optaget og kommenteret af Peter Wamberg.

Statsbiblioteket i Århus.

I Statsbibliotekets håndskriftsamling er bl.a. indgået følgende: Catalogue of books collected after the bombardment of Copenhagen in the year 1807 and sold by G. J. Thorkelin (gave fra National Library, Edinburgh. Fotokopi). – Kolde-rup-Rosenvinge: Den danske Kirkeret. – H. Martensen: Det lutherske Lærebe-grebs Historie (referat af forelæsninger). – Hiram Stevens Maxim: »China's only hope« (by Chang Chih-Tung, viceroy of Hupek and Hunan) replied to. – Aksel J. Nielsen: Bibliographie d'Alexandre Dumas père en Danemark, Norvège et Suède avec un appendice des titres français de toutes ses oeuvres. – Marie

Stougaard Pedersen: Claus Ulf Pedersen (erindringer fra Balle Valgmenighed). – I. G. Repp: Catalogue of the northern manuscripts in the Advocates' Library (gave fra National Library, Edinburgh. Fotokopi). – H. Scharling: Forelæsning over Moralens Historie. III (referat af forelæsninger ved senere biskop A. S. Poulsen, Viborg). – Stammbäume etlicher friesichen eiderstettischen Geschlechter anfängl. deliniert von Petro Sax sub dato 1655. Hernacher vermehret von Johanne Sieverts. – Th. Zahn: Forelæsninger over Matthæi Evangelium. Erlangen 1879/80 (på tysk, referat af forelæsninger ved senere biskop A. S. Poulsen, Viborg).

Dansk Folkemindesamling.

1. *afdeling.* De voksende samlinger af folkedigtning, folketro, folkeskik og folkeliv er blevet forøget med ca. 1400 blade originaloptegnelser, hvoraf kan fremhæves Cathrine Bendtsens optegnelser fra Gislunge sogn og Niels Kristian Kristensen fra Himmerland. De tilsvarende samlinger af avisudsnit er blevet forøget med ca. 1200 blade, billedsamlingen med 60 fotografier og bogsamlingen med ca. 250 bind og ca. 200 hefter og særtryk. De afsluttende samlinger er bl.a. blevet forøget med en større samling gækkebreve og poesibogvers fra Birket centralskole (indsamlet af Alan Hjorth Rasmussen, Ørholm) og en samling af ca. 2000 anekdoter (samlet af P. Gundersen, København). I det forløbne år er en række folkemindoptegnelser i privateje (trolddomsbøger, håndskrevne visebøger o.s.v.) blevet mikrofilmet. Indsamlingen af folketro og folkeskik er blevet stabiliseret ved den fortsatte udsendelse af Spørgsmål fra Dansk Folksmindesamling, særlig har spørgelisterne om Påske, Høsten før og nu, samt folketro om hekse (tillige udsendt til foreningen Danmarks Folkeminders medlemmer) givet gode resultater. Efter opfordring har afdelingen sendt spørgelister og orienterende materiale til interesserede lokalhistorikere, ligesom man har bidraget med foredrag og bånddemonstration ved et kursus i hjemstavnslære, arrangeret af Historisk Samfund for Sorø amt og Sorø amts Aften- og Ungdomsskoleforening. Blandt de aktuelle indsamlingsarbejder i marken kan fremhæves de igangværende undersøgelser i Marstal, hvor der på lydånd er optaget en længere række beretninger om ældre heksetro i moderne tradition. Endelig kan det nævnes, at afdelingen har besvaret ca. 300 inden- og udenlandske forespørgsler.

2. *afdeling.* De senere års indsamlingsarbejde ved hjælp af båndoptager af især viser og spillemandsmusik er fortsat og yderligere udbygget. Udover en fortsættelse af egnsindsamlingen i Himmerland, som påbegyndtes i 1959, er indledt en tilsvarende egnsindsamling på Fyn og på Lolland-Falster. Denne sidstnævnte indsamling foretages i samarbejde med Lolland-Falsters Stiftsmuseum og samler sig bl.a. om de til Danmark indvandrede polske landarbejderes viser. Indsamlingen sker til dels i samarbejde med Danmarks Radio, hvor resultater af arbejdet præsenteres i regelmæssige udsendelser, samtidig med at viser af forskellig art og visesangere efterlyses. Ialt har folkemindesamlingen i løbet af det sidste års fået kontakt med omkring 300 nye visemeddelere.

De historiske fonografoptagelser af danske viser er overført til bånd ad elektrisk vej med et gennemgående yderst tilfredsstillende resultat.

Der er udarbejdet en kronologisk-topografisk meddeleleregistrant over melodimaterialet i Abrahamson, Nyerup og Rahbeks samlinger samt i A. P. Berggreens og i Svend Grundtvigs samlinger. Endvidere er registreringen af spillemandsmelodier og spillemandsnoder fortsat.

Arbejdet med det eskimoiske musikstof er genoptaget efter at have ligget stille i en menneskealder, og der er planlagt en indsamlingsrejse til Angmassalik i

1961 samt til Thule i 1962. Endvidere er forskelligt andet ikke-europæisk folke-musikmateriale, især fra Arabien, blevet gennemarbejdet og registreret.

I samarbejde med Musikhøjskolens Forlag er påbegyndt kvartalsvis udgivelse af hefter med ældre og nyere visetekster under titlen »Folkevisen i Danmark«.

Nordisk Institut for Folkedigtning.

I kalenderåret 1960 har Nordisk Institut for Folkedigtning fortsat arbejdet med de nordiske typeregistre over skæmtehistorier og viser. I samarbejde med Dansk Folkemindesamling er påbegyndt en revideret registrant over adelsvischåndskrifterne samt et typeregister over »romanviser«. Arbejdet med registrering ved hjælp af hulkort er videreført, og en foreløbig rapport over dette vil blive publiceret i ARV 1960.

Der har på Institutet været afholdt en række seminarer med foredragsholdere fra de nordiske lande, ligesom der har været afholdt en række øvelser over den nordiske heltedigtning. I dagene 21-22/6 1960 var Institutet vært for Europarådets kulturelle komité's folkloristiske udvalgs internationale møde.

Institutet fungerer for kongresbureau for det 15. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde, der vil finde sted i Ålborg i september 1961.

Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning).

Publikationer. I anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum er udsendt som nr. 2 af Navnestudier udg. af Stednavneudvalget »Ti Afhandlinger« indeholdende en oversigt over Stednavneudvalgets virksomhed 1935-60 samt afhandlinger af de nuværende og enkelte tidligere af Stednavneudvalgets medarbejdere, nemlig Birthe Hjort Pedersen, Svend Aakjær, Knud B. Jensen, Inge Wohlert, Christian Lisse, Rikard Hornby, N. Djurhuus, Kr. Hald, Anders Bjerrum og J. Kousgård Sørensen. Desuden er udsendt »Listi yvir Staðanavn i Føroyum«, også i dansk udgave »Fortegnelse over Stednavne på Færøerne«. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter«, og »Svendborg Amts Naturnavne«. Manuskriptet til »Odense Amts Bebyggelsesnavne« er påbegyndt og der forberedes bøger om »Ringkøbing Amts Stednavne« og »Færøernes Stednavne« samt en retskrivningsliste for Ringkøbing Amt.

Optegnelser. I Hjørring amt har lektor Arne Espegaard optegnet Uggerby s., Vennebjerg h. og i Dronninglund h. Understed, Sæby, Volstrup og Albæk sogne. I Ålborg amt har prof. Kr. Hald optegnet sognene St. Arden, Roed og Vebstrup i Hindsted h., sognene Rorbæk, Grynderup, Stenild, Tisted og Durup i Gislum h. samt Haverslev og Ravnekilde i Års h. I Århus amt har dr. Kristen Møller optegnet sognene Vrads, Ejstrup, Nr. Snede, Hammer, Linnerup, Kløvborg og Tørring sogne i Vrads h. I Odense amt har dr. Kousgård Sørensen optegnet Assens kbst. samt Vissenbjerg sogn i Odense h. I Holbæk amt har cand. mag. Jørgen Larsen optegnet Vallekilde og Egebjerg sogne i Ods h.

Institut for dansk Dialektforskning (tidl. Udvalg for Folkemål).

Instituttet er fra 1. april 1960 optaget blandt de videnskabelige institutter under Københavns Universitet. Dets arkiv og bibliotek er tilgængelige i St. Kannikestræde 13, I (kl. 10-15 efter aftale med en af instituttets faste medarbejdere). Institutets nye lokaler, der allerede delvis var taget i brug i efteråret 1959, blev indviet ved en reception den 16. marts. Flytning og nyopstilling af samlinger og bibliotek foretoges af medarbejderne selv, og i løbet af forholdsvis kort tid var institutionens arbejde atter i normal gænge. Instituttet råder over 6 studierum for de faste medarbejdere, et administrationskontor, et arkivrum og 3

oplagsrum, et aflytningsrum og en frokoststue, en stor biblioteks- og køsesal, samt toiletrum. Man regner derudover med i nærmere fremtid at få stillet til rådighed et stort auditorium og et arbejds- og arkivlokale til lydplade- og båndafdelingen, hvis forhold endnu er meget utilfredsstillende.

Publikationer. Omålsordbogens redaktion er ført videre. Der arbejdes nu i afsnittet d-dr. Til publikationsserie A forberedes en række ny arbejder. Under sætning er nr. 20 M. P. Ottsen, Hostrup-Dansk I, ved Ella Jensen. Af spørgeomateriale er udsendt omålsordbogens spørgelister nr. 9 og 10 til ca. 125 faste medarbejdere og til provinsbladene.

Indkomne optegnelser. De nævnt spørgelister har givet en forøgelse på ca. 5.000 ordsedler, hvortil kommer besvarelser af ældre spørgelister, især Kristen Møllers Husdyrenes røgt (1957), og en liste over idiotismer på de sydfynske øer. Optegnelserne på Østfyn har forøget samlingerne med 4.400 ordsedler, de sjællandske optegnelser har indbragt ca. 1.300 ordsedler, og ved supplerende udskrivning af litteratur er tilkommet ca. 600 ordsedler. Af de jyske samlinger er udskrevet 14.200 ordsedler, og hertil kommer forøgelsen, der skyldes nye jyske optegnelser: 6.000 ordsedler fra Sydsamsø, 5.000 ordsedler fra Bjerre herred og 1.800 ordsedler fra båndaflysninger.

Manuskriptsamlingen er forøget med 2 numre (Acc. nr. 199-200). *Håndbiblioteket* er ved køb og gave forøget med 219 bøger og hefter. I *lydarkivet* er indgået 32 lydbånd med dialektprøver fra Lolland (østlige del og Nørreherred), Øst- og Vestfyn og i Jylland fra sognene Ajstrup, Nr. Onsild, Klakring, Simmelkjær, Tavlov, Almsted, Tandstet og Lysabildskov.

Rejser. Poul Andersen har foretaget 3 optegnelserejser til Øst- og Vestfyn herunder optegnelser af dialektprøver i Stavrby v. Middelafrt, Skellerup og Flodstrup sogne, desuden optegnelserejser på Samsø (det sydsamsiske område), Lolland (Nørreherred) og Sjælland (Stevns og Bjæverskov herreder og Vest-sjælland) herunder optagelse af dialektprøver på bånd fra Nørreherred, Bjæverskov herred og Ods herred. Medvirkende har været dyrlege C. C. Matthiessen, Ullerslev, forfatterinden frøken Anna Pedersen, Strøby, fhv. købmand Johs. Rasmussen, Enderslev, samt amanuenserne Jørgen Larsen og Inger Ejsskjær. Kr. Møller har på flere rejser på Langeland, Sydfyn, Horns herred og Holbæk-Ringsted-egnen foretaget indsamlinger af især fiskeriord og fiskerikultur. Chr. Lisse har besøgt meddelere på Møn og Sydsjælland, Falster og Lolland, herunder foretaget båndoptagelser i Lollands Nørre herred og på Østlolland. Jørgen Larsen har rejst på Sjælland, og Inger Ejsskjær har foretaget optegnelser på Sydsamsø, samt medvirket på Fyn. I Jylland har Ella Jensen foretaget en række optegnelserejser, ofte kombineret med båndoptagelser. Endelig har cand. mag. Bent Jul Nielsen i 14 dage foretaget optegnelser i Bjerre herred.

Cand. mag. Ellen Raae har som konsulent især arbejdet med plantnavnestoffet (i forb. med den nu afsluttede Plantnavneordbog) og redigeret dele af emnegruppen: Gilder.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1960 udsendt: Anders Bæksted: Besættelsen i Tisted 1696-98, bd. II, 6. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af L. Bødker og Chr. Lisse, samt 4. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur (1958) ved L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

I løbet af årets første syv måneder fuldførtes opstillingen af en offentlig *udstilling* over pressens historie. Rygraden er en kommenteret billedbog med ca. 400

billeder (omtrent ligeligt fordelt mellem genrebilleder, karrikaturer og portrætter), ca. 400 repræsentative avissider, plakater, løbesedler, uddrag af artikler og dokumenter, 33 kort og grafisk-statistiske oversigter samt et halvt hundrede forskellige genstande (teknik, buste o.s.v.). Udstillingen spænder over 5-6 rum, og den er ordnet kronologisk, dog med væsentlige afvigelser. Den 24. august åbnedes museet for offentligheden. I de følgende fire måneder var der ialt 471 besøgende.

Arkivet har modtaget væsentlige udvidelser. Fra A/S Lolland-Falsters Stiftstidendes arkiv er modtaget et meget omfattende materiale, der særligt belyser avisens økonomiske forhold gennem 100 år – indtægts- og udgiftsjournaler, annonceprotokoller, kassebøger m.m. Fra Thisted Amts Avis et betydeligt, men mere spredt arkivmateriale. Gennem Arkivkommissionen har fru Kirsten Vinding overladt arkivet redaktør Andreas Vindings breve (ialt 8 pakker), som dog er klausuleret til 1999. Af det nedlagte Akademiske Antikvariat er købt en meget stor samling ældre avisnumre (til illustration) og jubilæumsnumre. Også på anden måde er mange enkelte aviser og jubilæumsnumre indgået.

Efter museets åbning indledtes en omfattende og påkrævet ordning og rationalisering af det eksisterende arkiv.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Arbejdet på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv har i 1960 som sædvanlig været delt i to arbejdsområder, det biblioteksmæssige og det arkivmæssige, idet dog begge områder i høj grad har været inddraget i den informationstjeneste og udlånsvirksomhed, der udover selve det opbevaringsmæssige udøves af arkivet.

Efter en henvendelse fra Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger er der mellem Det kgl. Bibliotek, Handelshøjskolens bibliotek og vor institution truffet aftale om fremtidige anskaffelser og opbevaring af kooperativ litteratur. Ifølge aftalen er Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv hovedbibliotek om arbejderkooperation. Sammen med Det kgl. Bibliotek og Handelshøjskolens bibliotek fortsattes samarbejdet om udarbejdelsen af en bibliografi omfattende økonomiske, sociale og politiske tidsskrifter. Det redaktionelle arbejde er næsten afsluttet, og fortegnelsen ventes udgivet i 1962.

Biblioteket har i dag 364 løbende tidsskrifter, 87 fagblade og 26 aviser. På ny litteratur samt på vigtigere tidsskriftsartikler er der lavet analytiske kort, hvorved såvel lånerønsker som forespørgsler udefra bedre kan imødekommes. Institutionen er i årets løb blevet betænkt med mange gaver: arkivalier, breve, aktstykker og billeder; en betydelig del heraf er indkommet som gaver fra enkeltpersoner.

Bestyrelsen arbejder nu med konkrete planer til en udvidelse af arkivlokalerne og en mere hensigtsmæssig opbevaring af de uerstattelige arkivalier, idet Sygelønsfonden har stillet et beløb til rådighed for den nødvendige tilbygning.

Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

Instituttets arbejde koncentrerer sig om indsamlingen af materiale til en jysk dialektbog. Det egentlige markarbejde er i det væsentlige afsluttet, dog har der været foretaget en *studenterekursion* under ledelse af K. Ringgaard til Ribe herred. *Ordbogens seddelmateriale* er ved ekscerpering af indkommet materiale og ved fotografering af sedler fra samlingerne i UFF blevet forøget med 201.014 sedler. Der er blevet udsendt fire *spørgelister*, hver til ca. 500 meddelere. På grundlag af de indkomne besvarelser er der blevet tegnet 74 *dialektkort*, hoved-

sagelig over lydlige fænomener. Der er foretaget *båndoptagelser* i seks forskellige sogne. Fra Institutet er udsendt følgende publikationer: Jyske folkemål nr. 6 A. Espegaard »Gavn og gammen. Skildringer og tradition fra gamle dages Vendsyssel og Læsø«, samt Sprog og Kultur bd. XXII hæfte 1-2 og 3.

En fyldigere årsberetning vil fremkommen i næste hæfte af Sprog og Kultur.

Institut for Presseforskning og Samtidshistorie.

Institutet for Presseforskning og Samtidshistorie virker i forbindelse med Journalistkursus ved Århus Universitet. Institutet ledes af kursusforstander, universitetslektor Erik Reske-Nielsen. Institutet har siden 1953 opbygget et omfattende arkiv vedrørende nordisk og international politik. Stoffet hentes fra danske, norske, svenske og udenlandske aviser og tidsskrifter.

Institutet udsendte i 1960 to bøger, nemlig Tage Kaarsted: Cavling som Krigskorrespondent (en udgave af Cavlings artikler fra den græsk-tyrke krig 1897 og hans breve til Ove Rode) og L. Bindsløv Frederiksen: Pressen under Besættelsen (udsendt i anledning af Dansk Journalistforenings jubilæum med økonomisk støtte fra Carlsbergs Mindelegat).

Institutet modtog i 1960 en betydelig gave, idet dr. phil. Jørgen Hæstrup besluttede, at forfatterindtægten fra »Hemmelig Alliance« skulle tilfalde instituttet og fortrinsvis anvendes til samtidshistorisk forskning.

Institut for Dansk Kirkehistorie.

Studiekredsene over emner fra den danske kirkes historie er blevet fortsat. Bogsamlingen, der nu omfatter ca. 15-20.000 bind, er i årets løb vokset støt dels ved køb, dels ved gaver fra institutioner og private. Ved opløsningen af Socialpolitisk Forenings bibliotek erhvervede Institutet således en ikke ubetydelig samling af litteratur vedrørende forholdet mellem kristendom og socialisme.

Bearbejdelsen af Institutets samling af mikrofilm er blevet fortsat; til dette formål er anskaffet et læseapparat. – En beretning om Balle valgmenigheds historie udarbejdet efter mundtlige og skriftlige kilder af Marie Stougaard Pedersen er blevet maskinskrevet i bogformat.

I 1960 har Institutet i publikationsrækken »Kirkehistoriske Studier« udgivet følgende: 1) *P. G. Lindhardt*: Breve fra F. C. Krarup til Lyder Brun. 2) *Knud Banning*: Forsamlinger og Mormoner. Redegørelserne fra gejstligheden i Sjællands stift for den gudelige forsamlingsbevægelse og mormonismen i henhold til biskop H. L. Martensens cirkulære af 16. juni 1854. 3) *Niels Thomsen*: De stærke Jyder og Haugianerne. Breve fra en vækkelse. 4) *Et Kirkeskifte*. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det nittende århundrede, under redaktion af Hal Koch. Af *andre udgivelser* har Institutet udsendt *A. Pontoppidan Thyssen* (red.): Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede, bd. 1, indeholdende: Indledning, ved A. Pontoppidan Thyssen, og Vækkelse og kirkeliv i København og omegn i første halvdel af det 19. århundrede, ved Kaj Baagø.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1959-61.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: Hans Adolph Brorson: Visitatsberetninger og breve. Udgivet ved L. J. Koch. Ordbog over Danmarks Plantenavne II-III. Udgivet ved Johan Lange (afsluttet). Steen Steensen Blicher: Digte og noveller I. Udgivet af Johs. Nørvig under medvirken af Carl S. Petersen (norsk udgave). Højskolens ungdomstid i breve I-II. Udgivet ved Roar Skovmand under medvirken af Hans Lund og Arne Fog Pedersen (afsluttet). Registrant over N. F. S.

Grundtvigs Papirer XIX-XXII og XXIV (duplikeret), bind XXIV også i særudgave: Registrant over N. F. S. Grundtvigs breve (fortsættes). Gammeldanske diplomer. A, 1364-1400 og 1401-1404 (duplikeret, fortsættes).

Af Diplomatarium Danicum og Danmarks Riges Breve er udsendt 2. række, 12. bind, omfattende tiden 1337-39, samt uægte diplomer, udgivet af Franz Blatt og C. A. Christensen. Hermed er 2. række – tiden 1250-1339 – afsluttet.

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1960 videreført rækkerne af Ældre Danske Tingbøger. Af Aasum herreds tingbøger 1645-48 er udsendt 2.-4. hefte, og udgaven af Sokkelunds herreds tingbøger 1628-30 er afsluttet med udsendelsen af 5. hefte. Med støtte fra flertallet af de storkøbenhavnske kommuner har man påbegyndt arbejdet med en fortsættelse af sidstnævnte udgave frem til 1637, og det første hefte kan ventes udsendt i nær fremtid.

Udgiven af Århusgård og Åkær lens jordebøger 1544 udkom som planlagt i 1960, mens udgaven af Sorbymagle-Kirkerups begravelsesliste 1646-91, 1717-31 («Levnedsløb fra Sorbymagle-Kirkerup») forsinkedes og først udsendes i 1961. I samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland har man planlagt en udgave af Vonsild kirkebog 1685-1706.

Udvalget har i 1960 fra Nationalbanken, De Danske Spritfabrikker og L. Zeuthens Mindelagat opnået støtte til udgivelsen af indberetningerne om kornavlens 1778 i Udvalgets publikation *Bol og By*, samt af Carlsbergfondet fået bevilget dækning af trykningsudgifterne ved den planlagte udgivelse af Viborg landstings skøde- og panteprotokoller for 1660, samt støtte til udgivelsen af Jacob Ulfeldts jordebog 1588, der ventes udsendt i 1961.

Registreringen af adkomstdokumenter 1513-59 er fortsat som planlagt.

Udgivelseskabet for Danmarks Nyeste Historie.

Den 20. juni 1959 stiftede en kreds af danske historikere dette selskab med det formål at udnytte den rige skat af kilder til Danmarks historie i de sidste hundrede år (ca. 1850-1950), der bevares i offentlige og private samlinger og som for størstedelen endnu er udnyttede af forskningen.

Af de opgaver, som selskabet siden dets stiftelse har arbejdet på, skal nævnes *P. Munchs erindringer*, bind I-VIII (bind I og II foreligger), *Marcus Rubins brevveksling*, bind I-IV, omfattende breve fra og til Rubin i tidsrummet ca. 1870-1920, en brevveksling omfattende brev mellem Frede Bojsen, Klaus Berntsen og Niels Neergaard i tidsrummet 1885-1936 under titlen *Tre venstremænd*, samt *Frede Bojsens erindringer I-II*.

Langt den største opgave, selskabet har påtaget sig, er dog indsamlingen af materiale til besættelsestidens historie og udarbejdelse af en række publikationer vedrørende denne periode. Af herhenhørende planlagte værker skal nævnes arbejder om *De ældres Råd* og *Dansk Ungdomssamvirke*, og *Tysklands forberedelse af besættelsen af Danmark*, *Departementschefstyret*, *Forholdet mellem den danske regering og rigsdag og besættelsesmagten*, samt om *Danmarks forhold til De forenede Stater under besættelsen* og om *Danmarks udenrigspolitik i tiden 1933-1940*.

Dansk historisk arbejde.

Har vi rimelige arbejdsvilkår - og udnytter vi dem rigtigt?

Af *Knud Prange*

Foredrag holdt på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Randers den 26. august 1961.

Når man står midt i et arbejde, der ikke blot tager ens tid men også har taget ens hjerte, er det vist klogt en gang imellem at stoppe op for at besinde sig på, om man nu også har rimelige arbejdsvilkår, og om man udnytter disse vilkår tilstrækkeligt rationelt. Ikke mindst for historisk arbejde kan det være af værdi at overveje mål, midler og arbejdsindsats fordi organisationsformerne indenfor vores område er så mangfoldige og ofte er opstået på mere eller mindre tilfældig måde.

Historie er vel det fag, der har den største folkelige berøringsflade. Historisk arbejde kræver ikke kostbare apparater eller laboratorier, vi er ikke besværet – eller bør i hvert ikke være det – af et fagsprog, der gør historiske afhandlinger og bøger utilgængelige for læsere uden forudsætning, og så at sige alle kan deltage aktivt i en eller anden form for historisk arbejde. Hvad professoren siger fra sit kateder kan have betydning for lokalhistorikeren, og hvad denne skriver i sin amtsårsbog kan have stor værdi for professoren. Mangfoldige tråde binder historiens dyrkere sammen i et fællesskab. Heri ligger en stor rigdom, men tillige den fare, at vores arbejdsmark bliver så uoverskuelig, at det kan blive vanskeligt at dyrke den på rette måde.

Det vil derfor være naturligt at gøre en slags status for historisk arbejde af i dag. Det følger af sig selv, at jeg må udplukke nogle enkelte grene af vort arbejdsområde og helt lade andre ligge, ligesom det er en selvfølge, at jeg på mange punkter må nøjes med at stille spørgsmål og rette kritik uden at kunne anvise bedre veje eller komme med nye ideer.

Skulle hele dette spørgsmål kulegraves ville det kræve en ganske anden indsats og et langt større udsyn end en enkelt kan præstere.

I historisk arbejde møder man ofte tre udtalelser: Der er for få, der er villige til at påtage sig et arbejde, vi har ikke tilstrækkelig mange penge til rådighed, og vi møder for lidt interesse i vores arbejde.

Det første problem, mangelen på arbejdskraft, er nylig blevet studeret af et udvalg, der for et par måneder siden afgav betænkning om videnskabens rekrutteringsproblemer. Andre udvalg har arbejdet med at rationalisere universiteternes undervisning, for at man ved en forkortelse af studietiden kunne bøde på akademikermangelen. Samme emne blev drøftet på Nordisk Sommeruniversitet, hvor der blev rettet en kraftig kritik mod universiteterne. Professorerne underviser for specialiseret, sagde man, de tænker egentlig kun på at uddanne deres egen efterfølger.

Der er nok meget berettiget i denne kritik. Mange professorer underviser som om Gutenberg aldrig havde levet. Der bliver tit holdt forelæsninger, hvor der kunne være langt større grund til at duplikere manuskriptet og fordele det til de studerende. Forelæsningsrækker, der nu spænder over et halvt eller helt år med en time pr. uge kunne sikkert med fordel koncentrerer, så det samme emne blev gennemgået, for eksempel med fire timer om ugen i nogle få måneder.

Man kunne også lette de studerendes arbejde, hvis man havde et virkeligt lærebogssystem. Det forekommer rimeligt, at de studerende har en samling bøger, der stort set indeholder det stof, de vil kunne blive krævet til regnskab for ved eksamen. Det behøver bestemt ikke at medføre, at studenterne blot lærer en række kendsgerninger udenad. Hvis den dybere forståelse af og evne til at arbejde med stoffet mangler, vil det altid kunne afsløres.

Man kunne i denne forbindelse ønske, at der ved professoraternes besættelse af og til blev skelet til ansøgernes mere personlige egenskaber, som for eksempel evne til at undervise. Ifølge et avisreferat af en udtalelse fra professor Diderichsen er dette ikke tilladt nu. Men så må man på den anden side også erindre, at professorer er belemret med en række administrative opgaver, der stjæler tid fra forskning og undervisning. Sådanne hverv kunne sikkert med stort held lægges over til andre instanser.

Andre praktiske reformer kunne nævnes, men det er som om den kritik man hører undertiden skyder over målet. Man må ikke glemme, at studietiden er en periode, hvor der skal foregå en både menneskelig og faglig modning. Det gælder dog ikke i første omgang om at fylde de studerende med et vist antal årstal og navne, det er langt vigtigere at de lærer en metode, lærer at arbejde selvstændigt og fornuftigt med et stof. Det lærer man ikke ved først og fremmest at koncentrere sig om hovedlinjer og oversigtsviden, men bl.a. ved at beskæftige sig med et snævert afgrænset område. Så gør det ikke så meget, at området måske er virkelighedsfjernt

og uden synderlig forbindelse med den studerendes arbejde efter eksamen. Det er ikke helt urimeligt, når engelske forretningsfolk ofte har startet deres karriere med at tage en universitetsgrad i græsk eller latin – også på den måde kan man lære at tænke sig om.

Effektiviseres universitetsundervisningen, således at det videnskabelige element helt eller delvis udgår, gør man ikke blot gymnasielærerne dårligere egnede til at undervise, foruden at de helt vil gå tabt for historisk forskning, men man vil også alvorligt reducere universiteternes betydning som forskningsinstitutter. Det er derfor glædeligt at se den tidligere nævnte betænkning om videnskabens rekrutteringsproblemer. Man foreslår her, at der oprettes en række kandidatstipendier, der giver unge videnskabsmænd mulighed for at udføre selvstændigt forskningsarbejde, enten umiddelbart efter eksamen eller efter et par års forløb. Betalingen skulle være så rimelig, at man kunne komme bort fra den ulykkelige tradition at vordende professorer i adskillige år går som underbetalte assistenter, som enten udfører et stort, rutinemæssigt kontorarbejde, eller som samtidig, af økonomiske grunde, må beklæde en anden stilling, hvorved de praktisk talt ikke får tid til at udføre det videnskabelige arbejde, man har anset dem for at være særlig velegnet til.

Det er også glædeligt, at betænkningen foreslår, at disse stipendiater kan knyttes til andre institutioner end universiteterne. Ikke mindst indenfor historikerverdenen, hvor museer og arkiver spiller en stor rolle på forskningens område, vil dette være af stor værdi. Ikke blot vil det kunne betyde frugtbare arbejdsår for yngre videnskabsmænd ved disse institutioner, men det vil måske også betyde, at institutionerne bedre kan konkurrere med gymnasierne når det gælder om at få besat ledige stillinger. I øjeblikket er det jo desværre sådan, at det kniber med at få besat i hvert fald arkivarembederne. Gymnasieskolen kan i kraft af den fordelagtige overtimebetaling byde en ung historiker langt bedre økonomiske forhold end arkiver og museer kan. Nu prøver man ganske vist at lappe på dette forhold ved at tilbyde arkivernes og museernes personale et såkaldt bestillingstillæg, der skal gives som kompensation fordi videnskabeligt arbejde gennemgående er dårligt betalt. Dette tillæg er imidlertid indtægtsbestemt, således at beløbet falder, hvis man har ekstraindtægter af en vis størrelse. Ordningen kan i værste fald opfordre til dovenskab, fordi man kan komme i den situation, at man må sige nej til et blot nogenlunde godt honoreret videnskabeligt arbejde, da man ellers vil miste et tilsvarende – eller større – beløb i bestillingstillæg.

Målet må være, at staten betaler arkiv- og museumsfolk den løn, man mener er rimelig, og som er nødvendig for at få ansøgere til de ledige stillinger. Hvis institutionerne i det lange løb skal nøjes med dårligt kvalificeret arbejdskraft, vil det i første omgang betyde, at den relativt korte arbejdstid her bliver forlænget med en eller flere timer om dagen, og

resultatet vil blive, at museer og arkiver vil ophøre med at være forskningsinstitutter. Der kan ikke være tvivl om, at det vil være et yderst smerteligt tab for dansk, historisk videnskab, og man skal være meget optimistisk for at tro, at det ikke vil virke tilbage på undervisningen i vore gymnasier.

Dertil kommer, at museums- og arkivembedsmændene udfører videnskabeligt arbejde, ikke blot udenfor arbejdstiden, men sandelig også i arbejdstiden. Her gør mangelen på arbejdskraft sig atter gældende. I sin sidste beretning beklager Rigsarkivet sig over, at det i de senere år har knebet med at få den nødvendige arbejdskraft til registrering, og hæmmes dette arbejde yderligere af økonomiske eller andre grunde, vil det kunne mærkes føleligt i både det rigs- og det lokalhistoriske arbejde.

En anden følge af denne mangel på historikere er, at gymnasielærerne må kæmpe med et stort antal overtimer. De får derfor vanskeligt tid til at beskæftige sig med andre former for historisk arbejde, hvad der let skader kvaliteten af deres undervisning og desuden bevirker, at store og værdifulde kræfter går tabt for arbejdet i for eksempel amtssamfundene og de lokale museer. Man må håbe, at tiden kan råde bod på denne misère, og man kunne ønske, at der, for eksempel ved øget legatstøtte, blev gjort mere for at gøre denne uddannelsesform tillukkende.

Mangelen på akademisk uddannede historikere er således følelig, men det er et spørgsmål, om man ikke kunne udnytte de foreliggende kræfter bedre. Der er allerede nævnt det tidrovende arbejde, universitetsprofessorerne må trækkes med. Det samme gælder gymnasielærerne, der ofte må bruge mange timer på rent kontormæssigt arbejde, og tilsvarende forhold mærkes i hvert fald på arkiverne og formentlig også på museerne. Det er urimeligt, at arkivarer udfører arbejde, som lige så godt eller rettere bedre, kan udføres af kontoruddannede. Ikke fordi det ligger under arkivarernes værdighed, men ganske simpelt fordi kontorfolkene er billigere i timeløn. Der er også gået megen tid og mange kræfter til spilde på grund af dårlige arbejds- og kontorforhold. Man skal ikke i lang tid have haft sin daglige arbejdsplads i samme rum som 20 eller flere læsesalsbesøgende for at være klar over dette. Når man fra statens side anfører sparsommelighedshensyn som argument mod nybyggeri, må vi svare, at det er en meget dyr måde at spare på. Man må håbe, at det nybyggeri, der nu er i gang ved Landsarkivet i Viborg vil blive indledningen til en periode, der skaber gode arbejdsforhold for alle de videnskabelige institutioner.

En anden side af denne sparsommelighed er iøvrigt, at arkivalierne går tabt. Embedsmændene har ikke i lange tider kunnet aflevere deres protokoller til arkiverne, pladsen har også været trang ved embederne, og arkivalierne er derfor tit havnet i fugtige kældre eller på utætte lofter. Resultaterne ser vi i dag i form af protokoller, der på grund af fugt er blevet til én stor, sammenbrændt papirmasse. Det er måske svært at få ikke-

historikere til at se det katastrofale i, at kilder går til grunde, men mange af protokollerne er realregistre eller dombøger, som har aktuel juridisk værdi. Derfor må de konserveres, og blot 1 meter vandskadede arkivalier kan koste 5.000 kr. i konservering, mens det kun koster 100 kr. at bygge 1 m. arkivplads. Dertil kommer endelig, at arkivvæsenet slet ikke har personale nok til at udføre den nødvendige konservering. Andre lande ligger her langt forud for os.

Der er ikke tvivl om, at staten ved rigeligere bevillinger kunne få en bedre udnyttelse af historikerne, men hvordan ser det ud på de områder, hvor vi selv er herrer over organisationsformerne? Jeg tænker her navnlig på hele den virksomhed, som udføres af lærde selskaber og foreninger.

De lokale, historiske foreninger har hvert deres område. Man kan ganske vist nævne, at der er jyske egne, der ligger i både Randers amt, Aarhus stift og Østjylland, der er et enkelt amt, der flottes sig med hele to årbøger, og der er endelig en stor ø i Limfjorden, som ikke hører under noget historisk samfund, men disse forhold medfører dog vist kun få ulemper i praksis. Det er nok værre, når man ser på de foreninger m.m. der tager sig af rigshistorien, her synes arbejdsdelingen ikke at være synderlig rationel. Alene af almindelige, historiske tidsskrifter har vi to, og dertil kommer så *Nyt fra Historien*, der udelukkende bringer anmeldelser, hvad de to andre tidsskrifter dog også befatter sig med. Endelig er der så alle specialtidsskrifterne, som enten tager sig af et bestemt sagområde eller af en bestemt tidsperiode. Det er ikke få gange disse tidsskrifter kommer til så at sige at træde hinanden over tærne. For læserne ville det være en fordel, om de forskellige redaktioner kunne koordinere deres bestræbelser, blot ved en ting som anmeldelser. Adskillige bøger kan man finde anmeldt to, tre eller flere gange uden at den ene anmeldelse er stort forskellig fra den anden, men andre og ikke mindre væsentlige værker kan man ikke se omtalt, fordi de åbenbart er blevet glemt på alle redaktionerne.

Værst er man næsten stillet, når det drejer sig om kildeudgaver eller lignende. Mindst 10 lærde selskaber har udgivervirksomhed på programmet, og man kan dårligt undgå at tænke på, hvad der her kunne opnås ved et samvirke. Der kunne lægges et omfattende program for kildepublikationer, man kunne koncentrere penge og arbejdskraft om at få de forskellige udgaver afsluttet på overkommelig tid, og man kunne samordne virksomheden, således at man indenfor de forskellige sagområder udgav ting, der gensidigt belyste og supplerede hinanden. Man kunne undgå, at samme kilde blev publiceret to steder af hvert sit selskab, blot i forskellige sammenhæng. Tænk blot på offentliggørelsen af de middelalderlige diplomer. Først udgives *Regesta*, der er frygtelig vanskelig at benytte, da den mangler registre, så kom *Repertoriet*, og inden det var afsluttet, begyndte man på *Danmarks Riges Breve*, der for middelalderens vedkom-

mende vil overflødig gøre de to andre værker. Man kunne måske ikke have lavet den sidste udgave uden en forløber, men to forløbere har næppe været påkrævet. Her er et område, hvor man må tale både om skønne og om spildte kræfter.

Jeg er ikke blind for de vanskeligheder en koordinering af arbejdet vil medføre, men jeg er heller ikke i tvivl om, at et samarbejde her ville være til stor nytte for det historiske arbejde og give en bedre udnyttelse af penge og arbejdskraft.

For et par år siden begyndte udgivelsen af Grimbergs verdenshistorie på dansk. Salget har overtruffet selv de mest optimistiske forventninger, og det vidner om en meget stor og udbredt historisk interesse. Lad være, at ikke alle koberne har pløjet sig gennem de 16 bind. Det de har læst har dog været med til at styrke deres interesse for faget. Det kan blot nævnes, at da første bind var udkommet, fik forlaget en mængde henvendelser fra boghandlere, der bad om mere litteratur om Ægypten. Også på andre områder mærkes interessen. I Viborg er besøget på Landsarkivet på to år steget med 50 pct. og det stiger stadig, hvad der nok hænger sammen med den kursus- og foredragsvirksomhed arkivet deltager i. Hver gang arkivet har rundvisninger kan vi melde fuldt hus – endda godt og vel. En aften var der mødt cirka 80, og enhver der kender Landsarkivets læsesal ved, at det betyder at omtrent halvdelen af de besøgende enten har måttet stå op eller har siddet på gulvet.

Vender vi os derpå mod det område, hvor den folkelige historiske interesse skulle mærkes stærkest, nemlig de historiske samfund, ser billedet imidlertid noget anderledes ud. Mange af de steder, hvor der har været gjort et godt arbejde, er medlemstallet ganske vist steget, og mange lokale og specielle forhold kan gøre sig gældende, men det samlede medlemstal i samfundene er dog faldende, skønt befolkningstallet som helhed er stigende, og skønt de økonomiske konjunkturer har været gode. Grunden hertil er nok først og fremmest mangel på penge og på arbejdskraft, men jeg tror, at der på begge områder er store ting at udrette.

Med hensyn til økonomien er det fristende at klage sin nød til staten, men lige så naturligt det er, at staten støtter det lokalhistoriske arbejde, lige så naturligt er det, at man også fra lokal side yder et rimeligt beløb. Her kommer man ikke uden om det omtålelige spørgsmål om kontingenternes størrelse. Efter min mening er det de fleste steder alt for lavt. Der findes samfund, hvor medlemsbidragene ikke en gang kan dække bogtrykkerregningen på årbogen, sådan at medlemmerne, så at sige kontant, får mere end de yder. Som regel siger man fra samfundenes side, at man ikke tør forhøje kontingentet. Først når bogtrykkerregningen stiger, er man tvunget til at hæve kontingentet, og går de bange anelser om masseudmeldelser så i opfyldelse?

Der kan nævnes nogle eksempler. På årsmødet i 1947 udtalte Haugsted

fra Aarhus: Vi har forhøjet kontingentet fra 3 til 4 kr. og har ikke haft medlemstilbagegang af den grund; Neumann fra Haderslev sagde: I Sønderjylland havde forhøjelsen af kontingentet den virkning, at 30 af 1200 meldte sig ud – og dertil må endda bemærkes, at tallet på få år var steget fra 700 til 1200, så at man måtte vente en vis naturlig afgang. Nørlund fortalte, at prisen på »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« var steget stærkt, men det havde ikke påvirket salget. I Lolland-Falsters årbog 1960 står, at medlemmerne var forblevet trofaste trods kontingentforhøjelsen i 1957, og i Sorøårbogen 1961 kan man læse, at kontingentforhøjelsen til 7 kr. ikke havde medført en eneste udmeldelse. Endelig kan nævnes, at da prisen på Fortid og Nutid sidste år blev forhøjet fra 10 til 12 kr., kom der ingen udmeldelser, men en hvervekampagne, som foregik samtidig hermed, forøgede tvært imod abonnementstallet med ikke mindre end 40 pct.

Alle erfaringer viser altså, at kontingentets størrelse ikke påvirker medlemstallet, og det vil altså sige, at de fleste samfund her har mulighed for at skaffe sig en merindkomst på indtil et par tusind kroner.

Dertil kommer, at medlemstallet mange steder givet kan sættes i vejret. Medlemstallet i procent af befolkningstallet varierer meget stærkt fra amt til amt – det er i visse amter 4 gange så stort som andre steder. I denne beregning, såvel som ved de følgende taleksempler, har jeg helt set bort fra forholdene i Sønderjylland og i Københavns amt, da man måske vil hævde, at de ydre omstændigheder er særlig gunstige det ene, og særlig ugunstige det andet sted. Denne forskel i medlemstal og kontingent bevirker, at der er meget stor forskel på samfundenes samlede kontingentindtægter. Et sted er indtægten godt 10.000 kr., men et andet amt, med omtrent samme indbyggertal, får kun 3400 kr. ind på denne måde.

Med der foreligger også andre muligheder for at forbedre økonomien. Den beretning som DHF udgiver om samfundenes virke, må kunne give gode idéer og stof til samtale bestyrelserne imellem. Det fremgår for eksempel heraf, at posten: kommunale og andre tilskud varierer fra 360 kr. til 3.200 kr., indtægten ved salg af skrifter varierer fra 87 til 985 kr., den pris man betaler bogtrykkeren pr. ark er et sted 292 kr., men i et andet amt 750 kr., og denne forskel beror ikke blot på antallet af typeenheder pr. side. Endelig viser oversigten, at 5 samfund har annoncer i deres årbøger, det kan give en indtægt mellem 470 og 1670 kr.

Ja tak, vil man måske sige, men hvor skal vi få medlemmerne fra? Her kræves virkelig et arbejde, men det tidligere eksempel med hvervekampagnen for Fortid og Nutid viser lidt om, hvor store mulighederne er. Man må først og fremmest gøre opmærksom på sin eksistens. Samfundenes bedste aktiv er her årbogen, det er nok først og fremmest ved hjælp af den, man kan hverve nye medlemmer, og det vil derfor nok være klogt

at overveje målsætningen for den amtshistoriske årbog. For at stille det groft op: Skal den aftrykke kilder og bringe lærde afhandlinger eller skal den først og fremmest være læselig? Jeg mener det sidste og foretrækker en årbog med forholdsvis mange og små artikler. Udgøres hovedindholdet af en årbog af en eller to lange artikler om temmelig specielle emner, risikerer man let, at mange medlemmer slet ikke finder læseligt stof i det nummer. Næste år har man så de pågældende som restanter. Man har tit budt medlemmerne meget hård kost: en stamtavle over en eller anden bondeslægt, degne- eller præstehistorier, blot bestående af korte biografiske oplysninger eller skarpsindige og grundlærde afhandlinger om yderst specielle emner. Stof af den art kan være uhyre værdifuldt, men det er yderst sjældent, det hører hjemme i en årbog. Det var således med nogen bestyrtelse jeg så, at en årbog er begyndt at trykke pastor Dahls iøvrigt fortræffelige præstehistorie med 1 ark pr. årgang. Det vil nok være en snes år og koste en halv snes tusind kroner, før det pågældende stift er færdigtrykt. Til den tid har man formentlig den reviderede udgave af Wiberg, og så er disse penge spildt, samtidig med at man har sat medlemmernes tålmodighed på en hård prøve.

Vejen fremover er sikkert at gøre årbøgerne typografisk tiltalende, afvekslende og spændende. Man er mange steder begyndt at erstatte kedelige forsider med fikse fotoomslag, som kan vække interesse for det, der står inden i bogen. Fine eksempler er årbøgerne fra Sønderjylland, Aarhus og Viborg, samt Arv og Eje. Gode og tydelige illustrationer bør også være en selvfølge, og sammensætningen af artikler i den enkelte årbog bør være genstand for nøje overvejelse. Man skal ikke tage, hvad man blot får tilbudt af artikler. Hver bog skulle gerne indeholde noget af interesse for hvert enkelt medlem – og for dem man ønsker at herve som medlemmer. Artiklerne skal være godt skrevet, redaktionen må ikke være bange for at stille krav til forfatterne. Det er ikke nok at en artikel er solidt og grundigt håndværk, den skal også skrives, så den får en vis indre spænding. Man kan lære meget af journalister uden at blive journalistisk i dårlig forstand, og man kan også få gode idéer ved at studere Skalk.

Det er også et spørgsmål, om artiklerne altid behøver at bringe nyt stof. Der er steder nok, hvor videnskabelige afhandlinger kan trykkes, så det må være en naturlig opgave for årbøgerne også at bringe artikler, som blot populariserer andres resultater. De sidste år har bragt glædelige ændringer på flere af disse områder, men der vil sikkert kunne opnås endnu mere.

Kniber det med at få forfattere, der kan opfylde disse krav, så har man i mange tilfælde selv været ude om det. Der findes flere samfund, der ikke betaler honorarer til forfatterne, og mange steder giver man kun 5 kr. pr. trykside. Det er ganske simpelt uanstændigt. Ethvert ordentligt arbejde turde være en løn værd, og man højner ikke respekten for historisk ar-

bejde ved at gøre det ulønnet eller underbetalt. Et rimeligt honorar kan lokke forfattere frem, og det berettiger redaktionen til at forlange noget af artiklerne.

Det er ikke nok blot at udsende årbogen. Den skal omtales i pressen. På museer, biblioteker og skoler skal der være opslag om den, og der skal de samme steder ligge bestillingskort og en kasse til at lægge dem i. Man må forsøge med medlemskab til halv pris for skoleelever, samle lærerne herred for herred til møder og få dem gjort interesseret i sagen og prøve på mange andre måder.

Amtssamfundet har heller ikke gjort sin pligt ved at udsende en årbog og eventuelt arrangere en sommerudflugt; et samfund ledes jo ikke blot af en redaktion, men af en styrelse.

Mulighederne er mange: udflugter, diskussioner, foredrag, udstillinger og studiekredse. Det er nødvendigt, at man har et snævert samarbejde med andre institutioner i amtet, ungdomsforeninger, foredragsforeninger, skoler, og især egnshistoriske arkiver og museer. Den nye museumslov åbner her vide perspektiver, og for eksempel museumsbesøg for skoleelever og besøg på det egnshistoriske arkiv burde være en selvfølge. Det kan nævnes, at vi i Viborg har de bedste erfaringer med de skoleelever, der bliver vist rundt på arkivet. De er måske ikke interesserede på forhånd, men når de først ser dokumenterne, er de til gengæld næsten ikke til at drive ud af huset igen.

En virkelig storslået støtte i dette arbejde er aftenhøjskoleloven. Her giver staten gode økonomiske muligheder for at tage et folkeligt arbejde op. Man kan få en stor kreds i tale, og man kan få tag i folk, som er villige til at gøre en aktiv indsats. Flere af samfundene har opdaget denne chance, men andre synes endnu ikke at være interesserede. Da DHF for nylig spurgte samfundene, de egnshistoriske arkiver og museerne, om man ønskede at få cirkulærer angående oprettelse af sådanne kurser, var det forbløffende få der svarede. Som et eksempel til efterfølgelse kan jeg nævne, at man i Aarhus flere gange og med stort held har afholdt kursus i slægtshistorie. Deltagerne har ligefrem dannet en forening, der år efter år samler medlemmerne til møder og udflugter. Tilsvarende arbejde må kunne tages op i andre købstæder.

En anden oplagt chance, der desværre heller ikke er udnyttet til bunds, er hjemstavnsugen. På samfundenes sektionsmøde (se referatet sidst i nærværende hefte) er der gjort rede for, hvad der er sket på dette område, og det er jo ikke stort. Men der hvor tanken er slået an, har den været en succes, og det ikke blot i Sønderjylland. Der kan næppe være tvivl om, at man gennem en godt tilrettelagt hjemstavnsuge kan komme i kontakt med mange, og at man kan hverve mange medlemmer til samfundene.

Når samfundene har været så tilbageholdende, skyldes det nok, at man

har været bange for, at arbejdet ville overstige kræfterne. Jeg tror frygten har været overdrevet i dette tilfælde, meningen var jo netop, at man skulle sætte andre i sving, men det er givet, at arbejdet hviler på for få skuldre.

Det sker af og til, at arbejdet i en styrelse gøres af en eller to, så længe de orker. Når de så giver op, må de øvrige styrelsesmedlemmer finde et par nye energiske mennesker. På den måde kører man de idérige og arbejdsvillige træt. Blev arbejdet fordelt på hele styrelsen, ville det ikke være nær så tyngende for den enkelte, og det vil også være nemmere at få folk til at indtræde i en styrelse, hvis de ikke har på fornemmelsen, at de skal trække hele læsset.

Den ordning, man har i Historisk Samfund for Sønderjylland, er vist noget nær idéel; her har hver mand i styrelsen sin ganske bestemte opgave, som netop han er valgt til. Jeg tror systemet kunne tjene som forbillede andre steder. Det er nok også af betydning, at man sørger for, at bestyrelsen i aldersmæssig henseende spænder ret vidt. Historisk interesse er ikke forbeholdt en bestemt aldersklasse, og det må godt afspejles i bestyrelsens sammensætning. Man kunne måske også med held inddrage forholdsvis unge mennesker i arbejdet uden at de ligefrem blev medlemmer af bestyrelsen. Når så der bliver en bestyrelsespost ledig, ved man, at her er en kandidat, som er fortrolig med arbejdet og som er interesseret.

På denne måde tror jeg ikke arbejdspresset skulle blive urimeligt stort, og jo flere møder, kurser o.s.v. man afholder, des flere kommer man i forbindelse med, som kan drages aktivt ind i samfundets virke. Man behøver heller ikke være bange for, at de mange arrangementer ikke kan samle tilhørere. Alle erfaringer tyder på, at hyppige møder samler mange mennesker, det bliver ganske simpelt en god vane at komme til møderne.

Et stort og uhyre væsentligt spørgsmål har jeg måttet gå uden om. Det drejer sig om vores stilling overfor de store bevilgende fonds og stiftelser. Er vi i forhold til andre videnskaber forfordelt ved disse bevillinger, kan vi med rimelighed kræve større støtte og fordeles midlerne fornuftigt, eller sker det mere eller mindre tilfældigt? Det er uhyre svært at afgøre uden en større undersøgelse, men det ville i høj grad være ønskeligt om emnet blev taget op.

Når jeg til slut skal sammenfatte mine synspunkter, må resultatet blive, at når det gælder den højere undervisning og de videnskabelige institutioners arbejde, så kan vi med en vis ret kræve større bevillinger og bedre arbejdsforhold af staten. Det ville for os betyde gunstigere betingelser for det historiske arbejde, og det ville for staten betyde en mere økonomisk udnyttelse af de kræfter, der er til rådighed. Gælder det derimod selskaberne, foreningerne og samfundene, tror jeg vi tit med udbytte kunne

reformere på de forhold, vi selv er herre over, før vi kræver større støtte udefra. Den hjælp vi allerede får forpligter os til selv at yde. Men *har* vi et godt og frugtbart arbejde i gang, kan vi også med god samvittighed komme til staten og sige: Her er noget godt og værdifuldt, der samler en stor kreds, kan vi få hjælp til at udbygge dette arbejde yderligere?

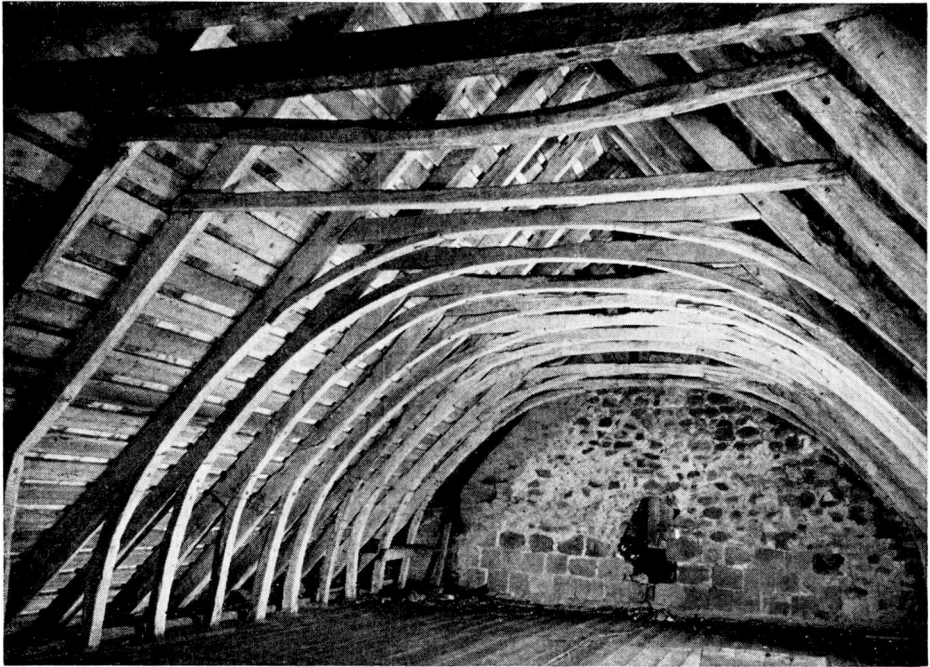

Fig. 1. *Sædding kirke*, Ringkøbing amt. Skibets tagværk set mod øst, med de buede spærfag over østenden og almindelige hanebånds-spærfag over vestenden. Det er en undtagelse, at skellet i stort set samtidige tagværker er så iøjenfaldende.

Den middelalderlige kirke som byggeplads

Af *Elna Møller*

Foredrag holdt på Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Randers den 26. august 1961.

Når man læser dr. Mackeprangs bog om landsbykirkerne og Francis Becketts: *Danmarks Kunst*, må man imponeres over den viden, der er nedlagt i disse bøger, som stadig er de eneste, der giver en samlet behandling af det danske materiale. Ved første og anden gennemgang efterlades man med den fornemmelse: her er ikke mere at gøre, fløden er skummet, og til vor generation er der kun den tynde mælk.

Lidt trostesløs giver man sig i kast med de første bygningsundersøgelser, – men pludselig en dag bliver det klart for een, at der alligevel ved en systematisk gennemgang er noget at hente i disse kirker. I de seneste år er der ydermere sket det, at to nye arbejdsfelter, som hidtil har været

ret upåagtede, er inddraget i forskningsarbejdet; det er terrænet under kirkegulvet og rummet over loftsbjælkerne.

Da dr. Mackeprang så Snoldelevudgravningen, udbrød han: Det var da en Guds lykke, at den undersøgelse ikke kom i min tid, for vi havde intet fået ud af den. Og det er så sandt, som det er sagt. For hvad er der ikke blevet ødelagt i kirkegulvene af de foregående generationer, der – for atter at citere dr. Mackeprang – ikke havde skygge af begreb om stolpehuller. Vor generation af middelalderarkæologer kan takke dr. Nørlunds Trelleborgudgravning for kendskabet til stolpehulsgravning, men vi burde nok noget før have taget ved lære af 1. afdelings folk.

Ofte kan man i en kirkes mure se, at den er forlænget mod øst eller vest, evt. begge steder. I andre tilfælde er alle spor af en forlængelse usynlige i murene; kun et usædvanlig langt skib eller en mærkelig placering af skibets døre giver een mistanke om, at der kan være sket en udvidelse. I sådanne tilfælde kan man jævnligt få mistanken bekræftet ved et besøg over loftet. Er de gamle tagværker bevaret, kan udvidelsens omfang klart aflæses heraf. På lignende måde kan eventuelle etaper i opførelsen af kirkens ældste dele (apsis, kor, skib og muligvis tårn) undertiden afsløres gennem en undersøgelse af tagværkerne.

De historiske kilder, der beretter noget konkret om vore middelalderlige kirkers opførelse, er magre og kan næppe tappes for stort mere. Hist og her erfarer man, at en kirke eksisterede i 1100'erne, men vi aner kun sjældent, om det er den nuværende eller dens forgænger. I Roskilde byggede Estrid, kort efter mordet på Ulf Jarl 1026, en kirke af sten i stedet for en af træ, men vi kender ikke den af træ og næppe heller den af sten. Om kirkebyggeriet kort efter stiftsdelingen o. 1060 er vi lige så ilde stedt; visse personer nævnes som kirkebyggere, men bygningerne er i det store og hele ukendte. – En oplysning, som den fra Karise, hvor ridder Peder Olafsen i sit testamente 1261 skænkede penge til kirkens indvielse, hører til de gode kilder; her kan der nemlig ikke være tvivl om, at det drejer sig om den nuværende kirke, og at indvielsen har været nær forestående 1261. Men bortset fra sådanne undtagelser lader de historiske kilder os i uvished om alderen på vore kirker og om tidspunktet for store tilbygninger eller ombygninger. Nye ting kan vel kun komme frem i de enkelte tilfælde, hvor det bliver muligt at studere kilderne på baggrund af nye arkæologiske opdagelser.

Vender vi os til kunsthistorien, er vi ikke stort bedre stillet. Beckett har med sine to bind »Danmarks Kunst« bragt bygningshistorien en vældig hjælp, men man kan næppe heller komme stort videre ad denne vej på nuværende tidspunkt. En fortsat jævnføring af monumenter i bygmesterskoler på grundlag af en mere eller mindre overfladisk lighed eller et fællesskab med hensyn til enkelte dekorerede led kan ikke bringe klarhed over, hvem der byggede kirkerne, eller hvem der lod dem bygge. Det nyt-

ter ikke at tage en detaille, det være sig vindue, dør eller sokkel, ud af helheden, og på dette ene grundlag hefte bygninger på samme bygmester. At denne metode er farlig, er til fulde bekræftet flere steder, bl.a. i Skåne, hvor en stenhugger, mester Morten (c. 1175), har signeret fem fonte: på baggrund heraf har han fået beslægtede fonte samt flere portaler og korbuer tilskrevet, og samtidig er han gjort til bygmester for et tilsvarende stort antal kirker, vel flere, end selv en dygtig bygmester kunne overkomme. – Man må ikke glemme, at mange detaljer, der ligner hinanden, simpelthen er »fællesgods«, dvs. træk, som er karakteristiske for en hel stilperiode.

Endelig er der en ting, som endnu sjældnere tages i betragtning, og det er »kopiering«. Idag lægger en arkitekt eller anden kunstner sag an mod en kollega, hvis denne har ladet sig »inspirere« for stærkt af hans værker. Fra renæssancen og nyere tid er det velkendt fra danske forhold, at en håndværker sendtes til en eller anden kirke for at se på f.eks. en inventargenstand, som af hans arbejdsgiver var udset til model for den, han agtede at lade udføre; med »model« mentes i visse tilfælde virkelig kopi, i andre kun inspiration eller vejledning. Fra engelske kilder ved vi, at det middelalderen igennem var god tone at lade en bygning inspireret fra et sted udstyre med vinduer inspireret fra et andet sted, døre og andre detaljer eventuelt fra et tredje.

Fra de samme righoldige engelske kilder ved vi også, at dekorerede detaljer til en kirke eller anden bygning jævnlig bestiltes færdigbearbejdede fra et stenhuggeri eller stenbrud. En tilsvarende fremgangsmåde må have været anvendt i Norden. Jeg kan som eksempel anføre to søjler med særlige baser og kapitæler i Roskilde domkirkes museum. De kan af stilistiske grunde henføres til ca. 1250-75. Fuldstændige paralleller findes i Skåne, på Gotland og langs hele den tyske Østersøkyst, og de er anbragt i bygninger, der garanteret intet andet fællesskab besidder. Alle baser, kapitæler og søjleskafter er af gotlandsk kalk, og den eneste ræsonable forklaring på forholdet må være, at søjlerne har kunnet forskrives »postordre, katalog nr. 67« fra et gotlandsk stenbrud. I øvrigt har vi f.eks. også arkæologiske fund, der viser, at de specielt tildannede hvælvsten af rhinsk tuf, som er benyttet på Ribeegnen, udgik fra bruddet som færdigvare.

Nøjagtig tilsvarende – tror jeg – forholdet i reglen har været, når det gælder de romanske kirkers dekorerede led som sokkel, vinduer, døre og billedsten. Her tænker jeg kun på landsbykirkerne, thi der kan næppe være tvivl om, at der til store byggeforetagender ved dom- og klosterkirker har været knyttet »byggehytter« med håndværkere og mestre af alle slags. Dog har man også i de før nævnte engelske kilder beviser for, at dekorerede detaljer også i slige tilfælde kunne bestilles færdige fra bruddet. De fremstilledes efter skabloner, som på grundlag af bygmesterens

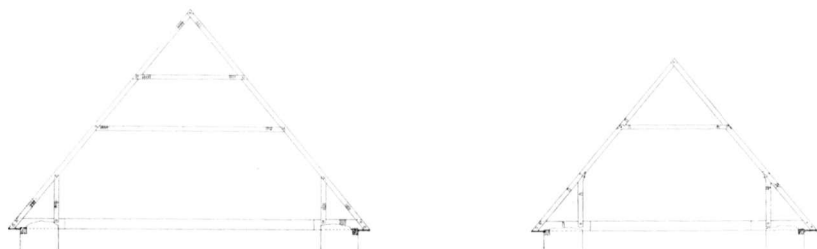

Fig. 2. *Egvad kirke*, Ringkøbing amt. Skibets tagværk med tømmernummerering, her udført som øksehugne stregnumre både i syd og nord, men en tværstreg udskiller den ene sides numre. Korets tagværk er nummereret med runer, og her er ligeledes benyttet en tværstreg som skille mellem nord- og sydsidens tømmer. I andre tagværker er numrene i nord og syd ofte udført med forskelligt værktøj.

(arkitektens) tegning eller anvisning udførtes af en tømmer i træ og (evt.) lærred.

Før det er muligt at komme stort længere ad kunsthistorisk vej, bliver det nødvendigt at gennemføre en lang række undersøgelser af byggeriets teknik. Hvordan er bygningerne opført? Hvordan og hvor tilhuggedes stenene? Hvordan er mørtlen? Hvorfra kom materialerne? Hvor blev teglstenene brændt, og hvordan er lerets sammensætning? Hvor hentedes træet, og hvordan tildannedes det? Det er kun nogle af de spørgsmål, der må søges løst.

Dekorerede enkeltheder har vejet tungt ved dateringen af en bygning og må selvfølgelig gøre det fremdeles. Men før dateringen overhovedet kan få nogen betydning, må man vide, hvornår disse ting kom til stede i bygningen. Adskillige kunsthistorikere har været tilbøjelige til at betragte døre og vinduer som en slags løsgenstande parallelt med døbefonten. Det kan man ikke, for døre og vinduer indgår konstruktivt i bygningen på en helt anden måde end senere i middelalderen, hvor mange detaljer er mere udvendige eller påklistrede.

Det er velkendt, at kvader- og kampestenmure samt for øvrigt også mange munkestensmure er kasse-mure. Når fundamentet var lagt, stilledes der herpå to rækker sten, der skulde danne murens yder- og inder-side; mellemrummet pakkedes med rå kamp, flækker og andet affaldsmateriale, og det hele blev udløbet med mørtel. Yder- og inderrækken af sten dannede således en regulær støbeforskalling på 25-50 cm.s højde, men vel at mærke en forskalling, som aldrig fjernedes. Når en passende hærtningsgrad var nået, opstilledes nye stenrækker ovenpå, hvorefter en ny udstøbning kunde finde sted, og sådan blev man ved, indtil murkronen var nået. Indfatninger om døre, vinduer og andre murgennem-brydninger indgår som et naturligt og uundværligt led i støbeformen. Uanset da, om de er hugget på stedet eller ankommet færdige fra et sten-

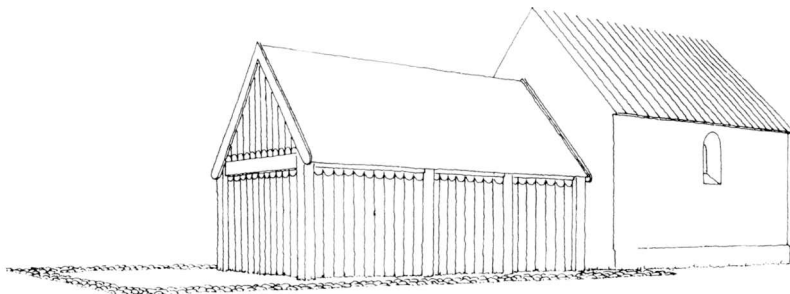

Fig. 3. *Vørgod kirke*, Ringkøbing amt. Rekonstruktion af kirkens tilstand før stenskipets opførelse. I vest det oprindelige, rektangulære trækapel, hvis grundplan afdækkedes i 1957, og i øst den nuværende kirkes kor, der i en periode synes at have fungeret sammen med træbygningen. Det nuværende skibs fundamenter er udlagt omkring trækapellet. Tegnet af Holger Schmidt.

huggeri, er det givet, at de har været på pladsen den dag, sokkelskiftet eller det underste skifte skulde støbes. Det betyder noget, når detalillen skal bruges til datering.

Mange har bemærket, at der jævnlig er en påfaldende forskel i kvaliteten på en kirkes nord- og syddør, eller at en overordentlig velhugget portal er samlet forkert, f.eks. kan der være byttet om på baser og kapitæler. Dette taler efter min mening meget for, at sådanne detalier er bestillingsvarer. Der er givet mange forklaringer om mesterarbejde, svendearbejde og lærlingearbejde, men jeg tror ikke, at en mester til en fin sydportal vilde tolerere selskabet med en langt ringere nordportal, hvis han selv kunde bestemme, dvs. var byggeriets ledende mand. Ingen skal heller få mig til at tro, at den stenhugger, der kunde hugge en fin portal ikke også vilde sørge for at stille den rigtigt op, hvis han var på stedet som kirkens bygmester. – Hentet i et stenhuggeri i småpartier (vognene tog ikke store læs), henlagt på byggepladsen og opstillet af en mand, som måske aldrig havde set en søjleportal, ja, da er forvekslinger af baser og kapitæler ikke noget under. Jeg tænker her på den jævne stenhugger eller arbejdsmand, der havde slæbet med at hugge de almindelige kvadre og med murenes støbning, – og af den slags folk må der have været mange til rådighed, ellers kunde det enorme kirkebyggeri ikke have været gennemført.

Der kunde siges meget mere om dette emne, men vi skal nu i stedet se lidt på, hvad kirkegulvsundersøgelser kan bringe ud over spor efter trækirker, – og herom er der jo talt en del i de sidste år og mere følger i nærmeste fremtid (i Nationalmuseets Arbejdsmark 1961). Gulvgravningerne har givet meget andet, og heraf noget til belysning af de rent tekniske spørgsmål i forbindelse med byggeriets udførelse.

Blandt de talrige stolpehuller i et kirkegulv kan en del undertiden ud-

skilles som hørende til det stillads, der var i brug ved opførelsen af den nuværende bygning. I Malt kirke (Ribe amt) lykkedes det for undersøgeren, Knud J. Krogh, at bringe to sådanne stilladshuller i korgulvet i kontakt med to bomhuller i korets taggavl. Ansporet heraf blev murens ydersider systematisk gennemgået for om muligt af afsløre bomhuller fra udvendige stilladser. Øjet fangedes af nogle små såkaldte stenhuggerfelter eller hjørnefalse. Nogle af den slags uregelmæssigheder i kvadrene er hidtil blevet forklaret som en art finesse fra stenhuggerens side, en finesse, der kunne dække over en fejlhugning, en fejl i stenen eller over den kendsgerning, at den rå kampesten ikke havde været tilstrækkelig til at give en fuldkantet kvader. Det er muligvis gode forklaringer mange steder, men ikke overalt; i Malt sad kvadrene med disse felter i bestemte skifter, og en udhugning viste, at »felterne« dækkede over huller, som gik ret dybt ind i murlivet. Disse huller har engang rummet stikbommene fra det udvendige stillads. Herefter var det muligt med ret stor sikkerhed at rekonstruere Maltbygmesterens stillads fra 1100'rne. (Årb. f. nord. Oldk. 1959 p. 201, Knud J. Krogh: Stilladser til et kirkebyggeri i 1100tallet). Stilladset skiller sig ikke ud fra, hvad vi kender på udenlandske middelalderlige afbildninger og næppe heller fra et moderne stillads – patentstilladserne selvfølgelig undtaget. Gennem disse bomhuller er det da muligt at skaffe sig oplysninger om tekniske detaljer i forbindelse med murens opførelse, f.eks. afstanden mellem stilladsgulvene m.m. Men bomhullerne må også kunde bruges til andet, dels til fastlægning af etaper i byggeriet, dels til belysning af spørgsmålet om, hvorvidt en kvadre eller kampestenklædning er omsat.

Gulvundersøgelser og gravninger udvendig ved kirkernes mure har endvidere givet oplysning om, at den store hob af granitkvadre huggedes i kirkens umiddelbare nærhed, undertiden i ly inden for de voksende mure, og en bedre skærm kunde stenhuggeren ikke få. Det har været muligt at fastslå, hvorledes kvaderafslagene har bredt sig i det niveau, der kan bestemmes som kirkens byggeniveau, – og vel at mærke efter at murens opførelse var i gang. Kvaderafslagene fandt i øvrigt anvendelse til udfyldning af murlivet, og de sidste bunker blev jævnlige benyttet til støbning af den ikke synlige del af bygningens taggavl; disse opførtes først, når tagværket var rejst, og derfor blev gavlsparfagene helt indstøbt eller indmuret; i nogle tilfælde er tømmeret bevaret, selv om kirken siden har fået andet tagværk og stejlere rejsning, i andre tilfælde er tømmeret rådnet bort, men aftrykkene kan give et klart billede af det forsvundne spær-fag.

I adskillige kirkegulve er der umiddelbart inden for den ene eller begge døre fundet blystøbergruber. De fortæller, at kirkens ældste tag var af bly, og at pladerne støbtes inde i kirken. En moderne blystøber hævder, at man ikke kan stå inde på grund af faren for blyforgiftning, men un-

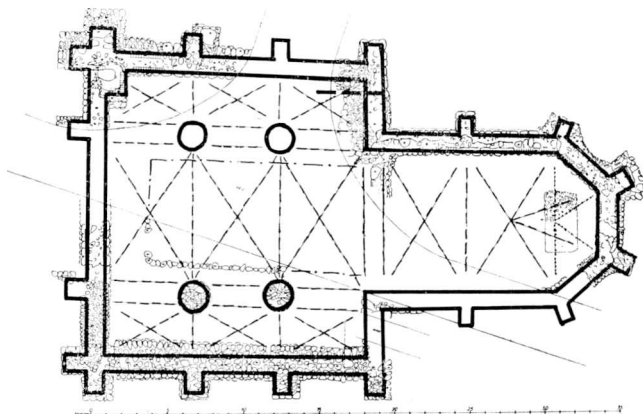

Fig. 4. Årup kapel, Åbenrå amt. Plan 1:500 af den i 1959 udgravede bygning med rekonstruktion af manglende murpartier og hvælv. I midtskibet ses en syldstensrække, der må hidrøre fra et ældre kapel af træ (stiplet). Øst for dette blev der i 1400'rne opført en teglstensbygning med polygonal østafslutning, antagelig koret i en bygning, hvis bredere skib blev påbegyndt på samme tid (nordøsthjørnet bevaret). Trækapellet og teglstenskoret må have fungeret sammen, indtil man, formentlig o. 1500, anlagde et af piller tredelt, større skib omkring træbygningen, der først synes fjernet efter, at arbejdet på ydermurene var vidt fremme.

dersøgelserne viser, at man gjorde det fra første færd og langt op mod vor tid. I senmiddelalderen forlod man dog tit selve kirkerummet og murede en kamin til samme brug i våbenhus eller sakristi. Senere hen blev de faste kirkestole en hindring i selve kirkerummet, men blystøberen lod sig ikke helt fordrive fra kirken ud i det frie før i slutningen af 1800'rne. – I bunden af nogle gruber er der fundet rester af bly eller en såkaldt blykalot, den sidste rest af støbeblyet; måske kan en kemisk analyse af blyet deri give oplysning om, hvilket land, der var leverandør af blyet i 11-1200'rne.

Det var i korte træk lidt om, hvad guldundersøgelserne kan bidrage til vor viden om selve byggeriet. Så er der lofterne. De kan være kedsomme, når senere tider har forsynet bygningerne med helt nye fyrretræstagværker. Men talrige kirker i Vest- og Sønderjylland, på Fyn og Lolland-Falster har bevaret hele eller store dele af de egetagværker, der blev rejst ved bygningens opførelse, – og i så fald keder man sig ikke under et besøg på loftet. Disse tagværker kan i første række berette om tømrerhåndværk og værktøj, men de kan måske også give oplysninger om de nu snart forsvundne egeskove eller om import af tømmer.

For mange vil et sådant tagværk (fig. 1) nok været et kønt syn, men

derudover næppe andet end en samling tømmerstokke. Hvordan kan det oplyse noget om en bygnings opførelse? Det kan det, fordi hvert eneste stykke tømmer er forsynet med et nummer, der angiver dets plads i helheden (fig. 2). Numrene eller mærkerne kan være vidt forskellige fra sted til sted, men har man først fundet »nøglen«, er det muligt at afsløre næsten enhver ændring, der måtte være sket siden opførelsen. – Ofte kan man i tagværket fastslå skel, som kun er markeret ved en ændring i nummersystemet eller ved et stød i de murremme, som spærfagene står på. Andre gange er skellet så kraftigt, at spærfagene skifter karakter (fig. 1). Det har efterhånden vist sig, at et sådant skel er et sikkert indicium for et byggestop, kort eller langt. Har man fået den oplysning, vil det sjældent volde besvær at finde symptomer på et byggestop også i murværket. Er dette for uigennemtrængeligt på grund af tykke pudslag, vil en lille, hurtig nedgravning med murhammer eller spade uvendig ved soklen i reglen bekræfte tagværkets tale. Også stærkt fornyede tagværker kan være gode arbejdsfelter, thi selv ved meget store reparationer og ændringer lod man oftest de velbevarede dele stå. Det var ikke en nødvendighed at nedtage hele tagværket, fordi f.eks. alle sydspær skulde udskiftes, ej heller, hvis man fjernede bindbjælker og spærstivere forud for en overhvalvning.

Jeg skal nævne et par eksempler på, hvorledes endog ret ødelagte tagværker kan korrigere, hvad vi hidtil har vidst om bygningen. I Hammelev kirke (Haderslev amt) er alle oprindelige murhjørner fjernet eller indkapslet ved øst- og vestudvidelser af skibet. Alene takket være tre romanske gavlspærfag i et stærkt fornyet tagværk blev det muligt at fastslå skibets ældste udstrækning samt påvise, at det romanske kors sydøsthjørne stod indkapslet i det gotiske kor. – Visby kirke (Tønder amt) har hidtil været betragtet som en helstøbt bygning (langhus, våbenhus og tårn) fra o. 1590, opført af herremanden til Trøjborg, der også forsynede den med inventar. Det sidste står fast, men hvad bygningen angår, har tagværksundersøgelserne ribbet den formodede bygherre for adskillige fjer. Spærfagene fortæller, at langhuset består af et romansk skib med gotiske forlængelser mod øst og vest. Fra o. 1590 stammer da kun bygningens østgavl, våbenhuset samt et tårn, der i øvrigt var så dårligt bygget, at det forlængst er udskiftet med et nyt.

Med disse eksempler håber jeg at have givet Dem et begreb om, hvad der kan ventes af fortsatte gulv- og loftsbesøg. Mulighederne på disse felter er store, og det gælder ikke blot detaljer i byggeriet. Gennem mur- og tagværksundersøgelser kan man i reglen fastslå en bygnings kronologi. Blicher de suppleret med spor efter ældre bygninger i gulvene, kan man næsten altid vise, hvorfor kirkens udvikling formede sig, som den gjorde, hvorfor den fik sine skævheder – og ikke mindst, hvordan bygningen fungerede som Gudshus samtidig med, at den var byggeplads. Vi

Fig.5. *Nakskov kirke*, Maribo amt. Rekonstruktion (ved Aage Roussell) af bygningens tilstand i perioden fra 1400'ernes midte til begyndelsen af 1600'erne. Til højre den senromanske teglstenskirke (kor og skib), der ikke blot fungerede, mens første etape af det store, gotiske byggeri gennemførtes ved skibets vestende, men også i de cirka halvandet hundrede år, som forløb, inden dette arbejdes anden og sidste del fuldendtes. På tegningen er dog udeladt de sideskibsmure, som i umiddelbar fortsættelse af det gotiske vestafsnit førtes omkring den senromanske bygning. Arealet mellem disse mure og den gamle kirkebygning benyttedes som regulær kirkegård, indtil kirkens ombygning fuldførtes i 1600'erne.

kan i reglen konstatere, at bygningen først og fremmest skulde tjene de kirkelige handlinger, og så måtte byggeriet få de vilkår, det kunde. Det fremgår klart, at det i middelalderen har været en undtagelse at lukke kirken fuldstændig, som det nu så ofte sker ved langvarige restaureringer. Det er vel forøvrigt disse lukninger med påfølgende udrydning af alt inventar, der er årsagen til de mærkeligt sterile kirkeinteriører, der er det sørgelige kendetegn på mange moderne kirkeistandsættelser.

Med de næste eksempler vil jeg prøve at illustrere, hvorledes det har været muligt at holde de kirkelige handlinger i gang på trods af selv store byggeforetagender. I Vorgod kirke, Ringkøbing amt, er overgangen fra en trækirke til en romansk stenkirke blevet godt oplyst gennem en mindre guldundersøgelse 1957. Den nuværende kirkes kor og skib af granitkvadre udviser en mærkelig mangel på murforbandt ved overgang fra kor til skib, men sammenholdt med de resultater, guldundersøgelsen gav, beretter det manglende murforbandt om kirkens etapevise ombygning. Først lå der et lille, rektangulært kapel af træ, og da man

skulde bygge en større kirke, bestående af kor og skib, på samme sted, begyndte man ikke med at fjerne træbygningen. Nybyggeriet påbegyndtes med koret, der placeredes umiddelbart øst for den ældre kirke, således at denne kunde forblive i brug. Da dette arbejde var til ende, må man have brudt en åbning i træbygningens østvæg, ud for korbuen i stenkorets vestvæg, og en tid lang har Vorgod kirke stået, som det er skitseret på fig. 3. Fundamenterne til stenkirkens skib blev udlagt omkring træbygningen, og det er vel muligt, at den først blev fjernet i det øjeblik, da stenkirken nåede rejsehøjde. Fra trækirkens fjernelse til stenskibets fuldendelse har de kirkelige handlinger kunnet foregå i koret, der var uberørt af byggeriet. – Ved Vester-Starup (Ringkøbing amt) har overgangen fra træ- til stenbygning formentlig været tilsvarende, og en sådan fremgangsmåde vil nok vise sig at have været normen. I de tilfælde, hvor en trækirke er blevet ødelagt af brand, som f.eks. den 1960 udgravede i Nr. Hørning (Randers amt), har nybyggeriet kunnet afvikles efter andre retningslinier.

Ved den etapevise ombygning af kirken kunde højaltret i den gamle bygning fungere indtil den dag, da dets relikvier kunde overføres til højaltret i den nye bygning, som samtidig indviedes. Det er sikkert, at spørgsmålet om højaltret og dets relikvier var overmåde betydningsfuldt. Jeg skal i den forbindelse minde om, hvorledes munkene i Øm Allehelgens aften 1257, i optog med kors, lys og røgelsekar, som skik var, bragte alle helgenlevninger ud af den gamle kirke og med al sømmelig hæder over til den nye under frydeskrig og jubelråb. – Der skete ingen afbrydelse i de kirkelige handlinger.

Som eksempel på en gennem 100-125 år tilsyneladende uafbrudt byggevirksomhed kan jeg nævne det forrige år udgravede Årup kapel i Åbenrå amt (fig. 4). Først en lille bygning af træ (eller bindingsværk) på syldsten, så østfor et stenkor med tresidet østafslutning og begyndelsen til et relativt smalt skib, der inden længe erstattedes af et stort, hvælvet rum med midt- og sideskibe. Når jeg fortæller, at kapellets skib i henseende til bredde konkurrerer med skibene ved Haderslev domkirke og Løgum klosterkirke, får De et begreb om anlæggets størrelse. De vil sikkert – ligesom mange andre – forbløffes over, at et sådant anlæg, hvis eksplosive vækst må skyldes ivrig valfart, kunne udbygges og forsvinde uden omtale i de historiske kilder.

I Årup har træbygningen kunnet fungere i hvert fald, til stenkoret var færdigt, og rimeligvis sammen med dette, thi det er sikkert, at træbygningen først blev fjernet, efter at opførelsen af det store skib var så vidt fremskredet, at arbejdet på arkadepiller og hvælv skulde fuldendes. Når træbygningens syldstensrækker er blevet bevaret til trods for, at de antagelig har generet noget ved lægning af gulvet i det nye kirkerum, må det formentlig skyldes pietet over for den første kirkebygning.

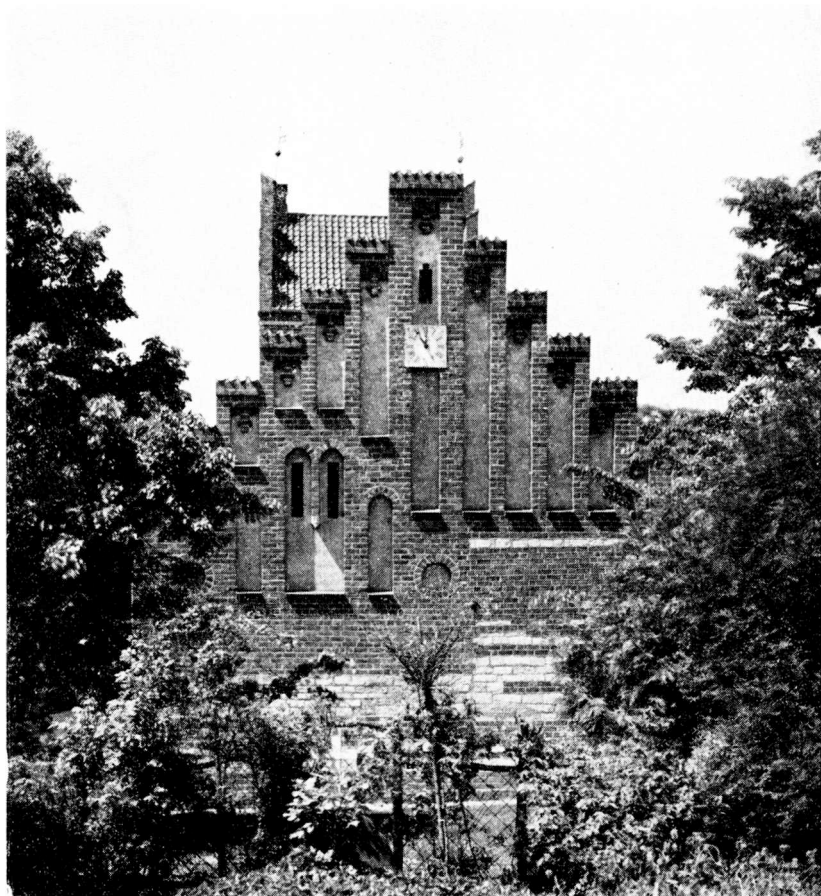

Fig. 6. *Borup kirke*, Københavns amt. Den lille, lave blændingspydede gavl, som hører til en ret tidlig gotisk østforlængelse af den romanske kirkes skib, er næsten urørt indkapslet i den store blændingsgavl, der var følgen af kirkens udvidelse til dobbelt bredde i sengotisk tid.

Det var lidt om overgangen fra træ til sten, men forholdene synes helt tilsvarende, når en stenkirke skulde udvides. Også her gennemførtes byggeriet i reglen således, at et eller andet afsnit var disponibelt for de kirkelige handlinger. Selv store dom- og købstadskirker kunde og skulde fungere; det fremgår tydeligt af bygningshistorien. Man kan her minde om Lunds domkirke, hvor de nyeste undersøgelser gennem afsløringen af Knud den Helliges kirke nordligt i skibet har bragt løsningen på den nuværende domkirkes problem: de jævngamle detaljer i øst og vest. Dette forhold har hidtil foranlediget forskerne til talrige krumspring, men først med erkendelsen af den ældre kirke kom svaret: den nuværende kirke er samtidig påbegyndt øst og vest for den ældre og således, at denne kunde forblive i brug længst muligt. Nævnes kan også

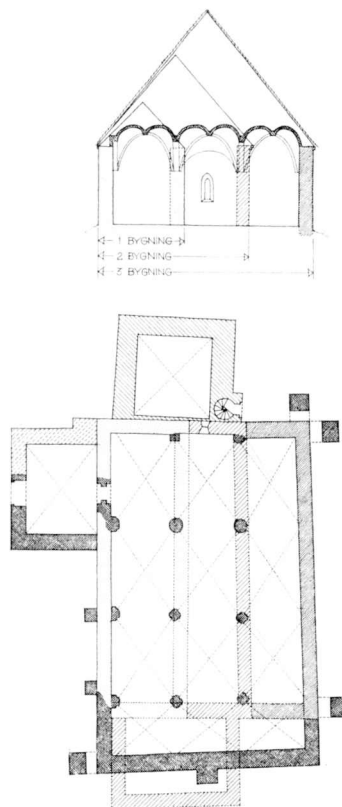
Helsingør S. Olai, hvor den senromanske bygning stod, indtil de tre østre fag af det nuværende langhus kunde benyttes til kirke. Den fig. 5 viste rekonstruktion af Nakskov kirke er god at få forstand af, når det gælder at illustrere, hvordan den enkelte kirke gennem lange perioder har stået som byggeplads samtidig med, at den benyttedes som kirke. Vest for det romanske kor og skib opførtes o. 1450-1500 vestenden af et treskibet langhus med våbenhus og tårn; formentlig ret kort efter fuldendelsen af dette arbejde førte man sideskibsmurene videre mod øst, rundt om den romanske kirke (hvilket ikke fremgår af tegningen), men så nåede man ikke videre før engang i 1600'rne. I de mellemliggende 100-150 år stod disse ufuldendte sideskibe omkring den romanske bygning som en del af kirkegården. – Mange andre eksempler kunde føjes til fra købstæderne.

Billedet ser ikke anderledes ud for landsbykirkernes vedkommende. Vel findes der overalt i landet og da fortrinsvis i Jylland talrige kirker, der bogstavelig talt ikke har ændret udseende, fra de fuldførtes i 11-1200'rne, men de er i mindretal over for de kirker, som middelalderen igennem udvidede sig med korte mellemrum.

Ser man på en kirke som Tårnby på Amager, kan dens bygningshistorie skildres i ni tegninger, hvor hver tegning repræsenterer en byggeperiode i tiden mellem ca. 1100 og 1600 (Nationalmuseets Arbejdsmark 1944, p. 39, Elna Møller: Taarnby). Man kan hurtigt gøre sig klart, at der i de mellemliggende 500 år ikke kan være forløbet mere end et par menneskealdre i gennemsnit mellem hvert byggeris igangsætning; deraf kan man igen slutte lidt om, hvor relativt få år kirken har været helt uden stilladser, og endelig har der jo til enhver tid været noget, der hed almindelig vedligeholdelse.

Ser man bort fra tilbygninger som kapeller, sakristier, tårne og våbenhuse, gik de fleste kirkeudvidelser i øst-vest. Men der findes enkelte landsbykirker, som udvidedes mod nord eller syd. Østgavlen på Borup (Københavns amt) er god anskuelsesundervisning for en sådan udvidelse (fig.6); den ældre, smalle kirkes blændingsgavl står bogstavelig talt urørt, men indbygget i en ny og større blændingsgavl, da kirken i sengotisk tid udvidedes til dobbelt bredde. – I denne forbindelse vil jeg gerne omtale en af de nyeste undersøgelser, der har givet så overraskende resultater, at selv den nye udgave af Traps Danmark er sørgeligt forældet. Det gælder Kirke Helsing (Holbæk amt), som hidtil er regnet for en ret homogen, gotisk bygning. Nu står vi med en mærkelig langstrakt kampestenbygning, der er blevet udvidet to gange mod nord, forsynet med tårn og våbenhus, og til slut østforlænget og helt ombygget til et hvælvet, treskibet langhus (fig. 7). Også denne kirke er en udmærket illustration til billedet af den middelalderlige kirke som en næsten uafbrudt byggeplads, thi der kan ikke have været lange perioder uden stilladser mellem ca. 11-1500. –

Fig. 7. Kirke Helsinge, Holbæk amt. Plan (vest opad) og snit 1:500. Den prikkede signatur angiver bygningens ældste del, et usædvanligt langstrakt rum; den åbne enkeltskravering antyder dels den ældste kirkes udvidelse til dobbelt bredde o. 1250-1300, dels de bygningsafsnit, som må være føjet til kirken, inden denne i 1400'rne blev udvidet mod nord med et hvælvet sideskib (tæt enkeltskravering). Mellem 1500 og reformationen udvidedes kirken påny, men denne gang mod øst. Hvælvene i sideskibet blev nedbrudt, og derefter opførtes hvælpiller og ensartede hvælv i hele kirkerummet (krydsskravering). Tegnet af Holger Schmidt.

Men Kirke Helsinge er tillige et bevis for, at der ved en ganske almindelig bygningsundersøgelse, vel at mærke gennemført under gunstige forhold og med mulighed for store pudsafbankninger, kan bringes en del nyt ind i det billede, som Mackeprang og Beckett har tegnet af den danske kirke i middelalderen. I Helsinge står vi over for noget usædvanligt: det efter danske forhold helt abnorme format, som det ældste kirkeskib har haft. Man er straks tilbøjelig til at afvise undersøgelsens resultat på dette punkt, men det er næppe nødvendigt, for tilsvarende mærkelige planformer kendes både fra Norge, Irland og England; i øvrigt er det muligt, at man ved passende lejlighed kan påvise i alt fald een parallel i Kirke Helsinges nærhed.

Med reformationen var det stort set slut med kirkernes byggeri. En enkelt købstadkirke som f.eks. Tønder opførtes, og Sønderborg blev helt ombygget. Men bortset herfra er de sidste 4-500 års byggeri ved kirkerne begrænset til nogle våbenhuse, præsteværelser og tårne samt hist og her en korsarm, hvor befolkningstilvæksten har krævet det.

I 1500'ernes første fjederdel stod talrige kirker mere eller mindre indklædt i stilladser. Mange nåede inden reformationen at få det, man kan

kalde en færdig form, dvs., at det påbegyndte byggeri fuldendtes efter den fastlagte plan. Det gælder bl.a. Kirke Helsinge. Den blev ved den sidste ombygning bragt i overensstemmelse med tidens krav: et stort, hvælvet langhus uden bygningsmæssig adskillelse mellem kor og skib. – Talrige andre kirker gik ind i den nye epoke midt i et enormt byggeforetagende. Det gælder den store valfartskirke Kliplev (Åbenrå amt), der var i færd med at blive udbygget til et gotisk langhus, men kun de tre østfag kom op inden »byggestoppet«. Stilladserne forsvandt, og kirken står nu som en forladt byggeplads. Over hvælvene har fortandingerne i snart 500 år råbt på en fortsættelse mod vest, som aldrig kommer.

Resultaterne af de senere års kirkeundersøgelser tyder da på, at der endnu er meget at hente i den middelalderlige kirke. Og de lader ane, at der kan kastes nyt lys over den danske kirkes bygningshistorie, – ikke mindst i missionstiden og det følgende århundrede. Indirekte kan kirkeundersøgelserne også få betydning; de kan berette om håndværk og materialer fra tider, hvorom de skriftlige kilder er tavse, og måske kan man gennem analyser af materialer som bly og træ erfare et og andet om handelsveje, skoves udbredelse etc. – Oplysninger om åen udbredte, etapevise opførelse af stenkirkeres ældste afsnit, der foreløbig er fastslået i Midtjylland, Sønderjylland og på Lolland-Falster, må stilles over for det homogene byggeri, som muligvis har været fremherskende på Sjælland; måske kan dette fortælle noget om den økonomiske (og sociale) struktur i de forskellige landsdele.

Meget taler for, at vi ved fortsatte undersøgelser af den middelalderlige kirkes byggeteknik og særprægede former kan føre sandsynlighedsbevis for, hvorfra vi til forskellige tider har hentet inspiration og hjælp i form af håndværkere. Derigennem nærmer vi os egne og lande, der har haft den overvejende indflydelse på den danske kirkes udseende, – og dermed vel på kirken som sådan og dens ubestridelige betydning for den verdslige kultur.

Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger

Af *Hakon Lund*

Medens kunstværker som malerier, grafik og skulptur til alle tider har været yndede samleobjekter, som er blevet anbragt med omhu på værdige vægge, i mapper og på piedestaler, har arkitekturtegningerne kun i undtagelsestilfælde været gjort til genstand for liebhaveri. Forklaringen er ligetil, idet bygningstegningernes primære opgave ikke er at være kunstværker i sig selv, uagtet de ofte kan være det, men at tjene et praktisk formål. Det er derfor en relativt ny foreteelse at indrette samlinger af arkitekturtegninger. Nævnes skal et berømt tidligt eksempel, nemlig den engelske lord Burlington, der først i det syttende århundrede på rejse i Norditalien grundlagde en omfattende samling af tegninger af den store arkitekt Andrea Palladio, som døde i 1580. Medens man går til en malerisamling for at se malerkunst og i en kobberstiksamling for at studere grafik, må man gå mange steder for at se arkitekturtegninger, da disse meget ofte ligger som bilag til byggesagerne i de forskellige arkiver. Dette er studiemæssigt ingen ulempe, snarere en fordel, da man så har alt relevant vedrørende en sag samlet på eet sted. Derimod er det en hemsko for overblikket samt en temmelig dårlig opbevaringsmåde, som går ud over tegningernes tilstand. Visse institutioner, der i tidens løb har varetaget omfattende byggeri som for eksempel Forsvarets Bygningstjeneste, opbevarer tegninger fra ældre tid i særskilte samlinger. I Håndskriftsamlingen i Det kgl. Bibliotek, i Kort- og billedafdelingen samme sted samt i nogen grad i Nationalmuseets billedsamling opbevares arkitekturtegninger ordnet topografisk sammen med prospekter, grafik, fotografier og landkort. Disse samlingers bestand af egentlige arkitekturtegninger er højst uhomogene, hvilket skyldes, at de som oftest er erhvervede ved tilfældigheder.

Det er naturligt, at det første og til dato eneste sted, hvor man har beflittet sig på jævnsides med den topografiske opdeling tillige at ordne samlingen efter arkitekter, er Kunstakademiet, arkitekternes uddannelsessted. Omend der fra ældre tid befandtes nogle tegninger på Kunstaka-

demiets bibliotek, vistnok stammende fra maleren Abildgårds bo, så var det først i 1846, at samlingen begyndte at vokse, da Christian VIII forærede biblioteket en stor samling af C. F. Hansens tegninger. To år senere erhvervedes tegninger af Hetsch og i 1861 fik man en fireårig bevilling til at erhverve M.G. Bindeshølls tegninger for. I 1889 kom yderligere de fleste af samme arkitekts tegninger til Thorvaldsens museum i bibliotekets besiddelse. Dekorationsmaleren Hilkers tegninger erhvervedes i 1875, og ved samme lejlighed afgav Universitetet de tegninger, Hilker havde gjort til universitetsvestibulen. Først fra 1888 tilvejebragtes der mulighed for ved særlige årlige bevillinger at forøge samlingen, men disse bevillinger opførte under første verdenskrig. Fra den periode stammer en samling rejsekitser, som arkitekterne udførte under deres studierejser i Europa. Fra samme tidsrum besidder samlingen de første af de talrige opmålinger efter ældre dansk arkitektur, som den nu er så rig på. Det drejer sig om de opmålinger, arkitekturskolen under Hans J. Holms ledelse iværksatte, som især omfattede ældre herregårde.

I 1924 fik samlingen sin mest værdifulde forøgelse ved, at staten ved Undervisningsministeriet deponerede den af hofbygmester Jørgen Hansen Koch (død 1860) tilvejebragte store samling af arkitekturtegninger (omkring 5000 blade). Samtidig overdrog familien Hetsch Samlingen af Arkitekturtegninger en del C. F. Hansen-tegninger.

Indtil dette tidspunkt var tegningerne blevet opbevaret i selve biblioteket sammen med bogsamlingen skjult i store mapper under borde og skabe. Med den store forøgelse, der indebar mere end en fordobling, var dette ikke længere muligt. Resultatet blev, at Samlingen af Arkitekturtegninger etableredes som afdeling med eget rum. Da der på samme tid ved professor Gottlobs initiativ blev truffet den ordning, at Kunstakademiets elevopmålinger skulle afleveres til samlingen, var det klart at denne måtte registreres og til daglig varetages af en specialist. Uagtet at der som skildret på dette tidspunkt havde været arkitekturtegninger på biblioteket i 75 år, må denne mand, Knud Millech, stå som samlingens grundlægger. Det er betegnende for vort lands kulturpolitik, at han skulle virke i 20 år, førend man fik den gode idé at give ham fast ansættelse som bibliotekar af anden grad. Det skete i 1946, altså i hundredåret for Christian VIII's gave. Knud Millechs indsats består i, at han så at sige ene mand har registreret alt, hvad der var i samlingen da han tiltrådte, foruden Kochs samling samt store dele af det nytilkomne. Dertil kommer, at han selv har udarbejdet retningslinier for registreringsprincipperne, for opbevaringsmåden (et på det tidspunkt aldeles uopdyrket område) samt for konservering af beskadigede tegninger. Desuden har han varetaget samlingens interesser ved at sørge for dens tilvækst. Ved hans afgang i 1960 bestod den af omkring 80.000 blade.

Hvad gemmer der sig nu i samlingen? Der er danske arkitekturtegnin-

ger fra Christian IV's tid og næsten til idag. Naturligvis er det syttende århundrede nok så sparsomt repræsenteret, hovedsagelig med tegninger, som i 1946 blev deponeret af Den kgl. Kobberstiksamling. Heriblandt findes en tegning til et lysthus i labyrinten i Rosenborg slotshave fra 1663, planer til et stort haveanlæg ved Frederiksdal fra 1670 og Lambert van Havens tegning til loftet i audienssalen på Frederiksborg slot. Det attende århundrede er repræsenteret fra begyndelsen til enden, stærkest naturligvis fra slutningen. Der er tegninger af Frederik IV's arkitekter som von Platen (med operahuset, nu Østre landsret i Fredericiagade), Marselis og Krieger, Christian VI's Häusser, Eigtved (Christiansborg, Frederikskirken) og Thura (Frederikskirken). Dog er det relativt sparsomt, hvad der findes fra den tid. Langt rigere er samlingen på tegninger af C. F. Harsdorff og dennes elever som Peter Meyn og Andreas Kirkerup, f.eks. det kinesiske lysthus i Frederiksberg have. Fra og med denne tid kan man tale om, at samlingen rummer materiale, der ud over tegninger til opførte eller projekterede bygninger tillige illustrerer akademiets undervisning i bygningskunst. Det drejer sig om elevarbejder, tegninger til konkurrencer for guld- og sølvmedailler, som oftest fantasiprojekter af kolossale bygninger. Dertil medlemsstykker, som arkitekterne skulle tegne for at blive agréerede ved akademiet.

Fra C. F. Hansen og fremefter mangler der næppe nogen betydelig arkitekt i samlingen. De fleste af det 19. århundredes arkitekter af navn er særdeles vel repræsenterede, ja de kan ikke studeres uden et besøg her. Meget vigtig for belysningen af disse kunstneres uddannelse og senere virksomhed er de omfattende samlinger af skitsebøger og andre rejseskitser, der viser hvad der især har interesseret disse folk i deres læreår. Det er naturligvis ikke uden grund, at man almindeligvis betragter især sidste halvdel af det 19. århundrede som en nedgangsperiode i arkitekturen. Det gør man jo ikke mindst, fordi den tids arkitekter interesserede sig så umådeligt for stilarterne i tidligere tiders arkitektur og ofte søgte at efterligne disse. Derimod er det urigtigt, som det nu og da hævdes, at de gjorde det på et løst og sparsomt grundlag. Netop rejseskitserne, hvad enten det er Herholdts, Dahlerups eller Hack Kampmanns, viser, at disse arkitekter havde et endda meget vidt kendskab til ældre arkitektur. Ikke mindst betragtede de denne på en langt mere usnobbet måde, end tilfældet er idag. De løb ikke blot efter de store og berømte bygningsværker, men havde et åbent øje for mangt og meget, som er ukendt for de fleste nu.

Sammen med den store interesse for stilarterne trivedes en ikke altid lige heldig mani for restaurering af middelalderbygninger. Det var jo naturligt, at man søgte at anvende den megen lærdom, man havde fået om ældre arkitektur, til at råde bod på århundreders misligholdelse og forandringer. Ofte gik man i sin iver for vidt og digtede så meget til, at en restaurering stærkt nærmede sig en genskabelse. Tænk blot på

Viborg domkirke, hvoraf der ikke blev sten på sten tilbage over jorden. Det, som mange idag med ærefrygt betragter som et stolt minde fra middelalderen, er en helt ny bygning opført 1864-76 af N. S. Nebelong. Samlingen besidder mange af disse restauratorers tegninger, f.eks. hovedmassen af Storeks. Et studium af disse vil ofte kunne hjælpe os til at se, hvad der er nyt og gammelt. Arkitektgenerationen fra omkring århundredskiftet er vel repræsenteret ved navne som Martin Nyrop, Hack Kampmann, P. V. Jensen Klint og Andreas Clemmensen.

Et af samlingens særtegn, som den ikke mindst skylder Knud Millechs indsats, er, at den stedse følger med, d.v.s., at man ikke anvender alderskriterier for anskaffelsen af nye tegninger. Det er lykkedes Millech at skabe et værdifuldt tillidsforhold mellem samlingen og danske arkitekter. Langt hovedparten af tilvæksten sker ved, at gamle arkitekter overlader deres tegninger vederlagsfrit til samlingen, eller at den arver tegningerne efter deres død. Den store betydning ligger i, at arkitekturtegninger af ringe alder sjældent har nogen værdi, der gør dem salgbare, hvorfor de i særlig grad er udsat for at tilintetgøres.

Ved siden af originaltegningerne besidder samlingen et stort antal opmålinger efter ældre arkitektur, næsten alle udført af kunstakademiets elever. Herigennem er talrige nu forsvundne bygninger, ja hele gader og kvarterer blevet bevaret i troværdig gengivelse, som ingenlunde kunne erstattes af fotografier. Opmålingerne bringer samlingen i kontakt med det aktuelle, idet de flittigt benyttes ved reparationer og restaureringer af gamle huse. Det særlige Bygningssyn er blandt samlingens bedste kunder, når der skal udarbejdes bevaringsplaner for gamle bydele.

Foruden tegninger til og opmålinger af bygninger besidder samlingen blade med møbler, mindesmærker, skibe, skrift og adskillige former for kunsthåndværk, hvoriblandt især må fremhæves Carl Petersens og Kaare Klints tegninger. Fra den ældste tid stammer hovedmassen af billedhuggeren Johannes Wiedewelts tegninger, der omfatter alt fra arkitektur over illustrationer til »Balders Død« og gengivelser af oldsager til karikaturer, hvilke sidstnævnte ingenlunde altid er stuerene. Af arkæologen og arkitekten, dr. phil Ejnar Dyggve besiddes et pragtfuldt blad betitlet »Min blaa Cycklevante«.

Et værdifuldt supplement til originaltegningerne er de fotografier, som arkitekterne selv har ladet tage af deres nyopførte bygninger. Disse billeder hører uadskilleligt sammen med tegningerne og meddeler os ofte noget om arkitektens syn på det væsentlige i hans bygningsværk.

Desværre må samlingen næsten helt give afkald på at indlemme modeller af bygninger. Dette vil let kunne forstås, når man ved, at de 80000 tegninger gerne skulle rummes på et område, der næppe overstiger 50 m², inclusive ekspeditionsrum. At foranstalte skiftende udstillinger, som Kobberstiksamlingen gør, er selvfølgelig en pladsmæssig umulighed.

I 1956 startedes på initiativ af arkitekt Niels A. Knudsen og Knud Mil-lech arbejdet med at udføre en Centralregistrant for Arkitekturtegninger, et arbejde der stadigvæk ledes fra samlingen. Centralregistrantens opgave er dels at fremlægge oplysninger om, hvor man finder arkitekturtegnin-ger i arkiverne, dels at virke bevarende derved, at den foranstalter mikro-fotografering af alle vigtigere tegninger. Foreløbig er registreret op imod 5000 for en stor del hidtil ukendte danske arkitekturtegninger, hovedsage- lig fra det 18. og 19. århundrede. Især har man her haft opmærksomheden henvendt på tegninger i godsarkiverne, da disse umiddelbart er mest ud- sat for at tilintetgøres og samtidig er meget lidt kendte. Også i køben- havnske samlinger er der foretaget omfattende registreringer, især på Rigsarkivet og Kongens Håndbibliotek. Oplysningerne samles tillige med mikrofotografierne i protokoller, hvoraf eksemplarer anbringes på Rigs- arkivet, Nationalmuseet, Aarhus Universitet og Samlingen af Arkitektur- tegninger. Herved skulle ad åre meget nyt stof gøres let tilgængeligt for forskningen og meget, der måske ved brand eller anden ulykke ville gå til grunde, være bevaret. Hovedsagelig er dette arbejde blevet finansieret ved tipsmidler, men også private fonds har vist det megen velvilje. Det ville i høj grad være ønskeligt, om dette arbejde kunne inkorporeres i samlin- gens naturlige arbejdsområde, men dette lader sig ikke gøre med dennes nuværende årlige driftsbudget på 1200 kr.

Samlingen af arkitekturtegninger rummer, som man vil forstå, meget forskelligartet materiale, omend tegningerne er det vigtigste. Den vokser hurtigt, en årlig tilvækst på 2000-3000 blade er ingen sjældenhed. Meget vil måske til sin tid kunne kasseres, men idag har man ikke et så sikkert overblik over, hvad der vil vise sig væsentligt og uvæsentligt. Derfor gør man bedst i at gemme. Som eksempel kan nævnes, at Nationalmuseet for- nyelig sikrede sig indmaden af en cigarbutik, som næppe var 50 år gammel, og da ønskede tegninger til genopstillingen. De var blevet brændt, ingen havde i sin vildeste fantasi forestillet sig, at de nogensinde skulle blive aktuelle.

Anmeldelser

Et nordisk samlingsværk

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Bd. I Abbed - Bliide. 1956. Bd. II Blik-Data. 1957. Bd. III Datering - Epiphania. 1958. Bd. IV Epistolarium - Frälsebonde. 1959. Bd. V Frälsebrev - Gästgiveri. 1960. Bd. VI Gästning - Hovedgård. 1961. Rosenkilde og Bagger m. fl. forlag.

Dette nordiske storværk startede med sit første bind i 1956 med den nylig afdøde dr. Lis Jacobsen som administrator og mag. John Danstrup som redaktør, men allerede året efter var dr. Georg Rona blevet administrator, og i 1959 var John Danstrup afløst som redaktør af mag. Allan Karker, og således er værket fortsat med et bind om året, fra 1960 tillige med Ole Kragh som redaktionssekretær.

Det er hartad utroligt, at et værk som dette, med en så broget samling af kyndige fagfolk fra alle de fem nordiske lande, har kunnet planlægges og gennemføres med en så mønstergyldig præcision.

At også finner og finnländare (svensk-finner) har kunnet knyttes til værket, er ikke så overraskende. Derimod er det en stor og glædelig overraskelse, at islændingene også har sendt deres dygtigste og mest sagkyndige folk med i laget, og at de tilmed er gået ind på at skrive dansk.

En række fonds, universiteter og ministerier i alle fem lande har ydet deres støtte, og store forlag i alle de nordiske lande har bidraget til det smukke udstyr, her hjemme Rosenkilde og Bagger.

Hvilket jætteearbejde må det ikke være, når de andre nordiske medarbejdere også skal læse afsnittene igennem og gøre deres bemærkninger og tilføjelser.

Illustrationerne er et helt kapitel for sig. I hvert bind er der een yndig farveplanche, der som regel også pryder omslaget: En malet træskulptur på et norsk alterskab, en morsom miniature af et islandsk bryllupsoptog fra Jónsbók, et henrivende finsk vægtæppe, et skønt portræt af Erik den hellige, et magtfuldt glasmaleri af flugten til Ægypten, fra en af Gotlands kirker, en vælig gang med en ridder i panser og plade fra kalkmaleriet i Fanefjord kirke på Møn. Bagerst i hvert bind findes en række fotografiske plancher, af bygværker, af karakteristiske museumsgenstande, ligsten, kalkmalerier, borgruiner, sigiller, vægtæpper, bådtyper - alt, som kan oplyse om de forskellige sager fra den nordiske kunst og materielle kultur.

I teksten, de mange sagkyndige artikler, er det naturligvis ikke blot den materielle kultur, som bliver behandlet, men fuldt så meget den åndelige. Man må erklære sig enig med den svenske docent S. U. Palme i, at »man kunde kalla det för en gigantisk essäsamling, där de flesta essäena är mycket korta.«

Korte, javel, men alligevel meget fyldige og een ting til, letlæste, og med gode og udtømmende litteraturhenvisninger, der gør det muligt for den forsker eller lægmand, som vil gå dybere ind i emnet, at søge mere grundige og detaljerede oplysninger om sagen i specialværker og videnskabelige afhandlinger.

Men hvor skal man begynde og hvor skal man holde op i omtalen af disse mange sagområder, hvoraf anmelderen endda kun kan være fuldt fortrolig med et fåtal? Det vil være synd at indskrænke sig til de danske afsnit, da også brødrefolkenes artikler indeholder så meget værdifuldt stof for danske kulturhistorisk interesserede læsere. Fortid og Nutid er jo også et tidsskrift for kulturhistorie i bred almindelighed, og noget af det, man måske især må beundre ved dette store nordiske samlingsværk, er vel netop dets store spændvidde, hvori intet menneskeligt er fremmed, et ægte humanistisk værk, som ikke blot refererer forskningens resultater fra de ældre tider til nutiden, men også på så mange punkter bringer nye og selvstændige synspunkter.

Lad os da begynde med Axel Steensbergs lodige artikel om Ager, også fordi anmelderen her føler sig på hjemmebane. Steensberg, som fra sin læretid hos Gudmund Hatt og sine senere udgravninger er fortrolig med både oldtidens og middelalderens agre, med lovttekster og andre middelalderlige skriftkilder, har her evnet at opridse de centrale problemer i landbrugets ældste historie. Han er også mester for artikelen om Bindingsværk og Bulhus, Framhus, Fæhus, og for Byg, Envangsbrug og mange andre (Eng, Dræning, Forte).

En anden af vore kyndigste landbohistorikere, Fridlev Skrubbeltrang, er betroet at skrive de vigtige artikler Bonde og Bryde. »Bonde, Bryde og Adel« hed en banebrydende artikel i *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1847 af N. M. Petersen. »Adel« hedder her i leksikonnet »frälse«, og herom har Jerker Rosén skrevet en grundig og banebrydende artikel, ligeså om Drostén, Erikskrönikan. Dr. Gunnar Olsen, der vandt doktorgraden i 1957 på emnet Hovedgård og Bondegård, skriver om Hovedgård, docent Birgitta Odén og lektor Niels Skyum-Nielsen om Gæstning eller Gæsteri.

Dette emne fører naturligt over i retshistorien, hvor Stig Juul og Poul Meyer har givet særdeles vægtige bidrag, den første f.eks. om Arveret, Enke, Fledføring, Forbrydelse, Formuefællesskab, den sidste om Alminding, Bystævne, Bøder, Byfred, Bymark, Gidsel, Fredløshed, Frihedsbevovelse. Også Erik Kroman, der ellers har flere værdifulde artikler om palæografi og arkivvæsen, behandler emner fra retshistorien, især købstadlovgivningen, men også Eriks sjællandske lov. Gösta Hasselberg, hvis skarpsindige doktorafhandling om Visby stadsret straks slog hans navn fast, har indholdsrige artikler om Bøder, Domare, Enke, Eriksgata, Tryggve Knudsen skriver både om Frostating og Frostatingsloven. Gerhard Hafström har bl.a. skrevet om Driftefæ, bortløbet kvæg, hvor også Steensberg deltager, om Fæstepenge, og en stor artikel om Folkevåben, hvor han dog desværre ikke citerer en ny undersøgelse af Vilhelm la Cour. Han har tillige behandlet Dalalagen og den vigtige artikel Byamål om jorddeling i landsbyerne, hvilket emne også behandles af den fremstående svenske forsker i emnet, David Hannerberg, Fornåkrar, oldtidsagre, som også Steensberg tager sig af, mens Hafström behandler Fornskifte, Hammer-skifte, Havne, Helligbrøde.

Her har Poul Rasmussen en grundig artikel om det beslægtede emne

bolskifte (Bol), om Herred, sammen med prof. Gerh. Hafström, og Rasmussen tager sig i øvrigt af emner indenfor metrologien, læren om mål og vægt, som fra svensk side sammen med kalendervæsen drøftes af Sam Owen Jansson, medens Folke Dovring skriver om otting (Attung). Kjell Runquist skriver om Hallandslisten i Kong Valdemars Jordebog.

Om selve retskilderne og de middelalderlige diplomer skriver, foruden Erik Kroman og Jan Liedgren, tillige Herluf Nielsen (Datering, Foged) og Ernst Nygren (Bulla). Hermed hænger heraldiken og sigillografien sammen, som især behandles af C. G. U. Scheffer fra Sverige og Harald Tretberg fra Norge. Herluf Nielsen og prof. Gottfrid Carlsson skriver om selve den nordiske historieskrivning.

Ernst Nygrens emne, pavebullen, fører os over i kirkehistorien. Her har Jørgen Raasted en stor artikel om Helgener, men ellers er ikke mindst Jarl Galléns artikler særdeles givende (Biskop, Cistercienseordenen, Franciskanerordenen), men også den kyndige specialist i den hellige Birgitta, Salomon Kraft, har skrevet en instruktiv artikel om Birgittakulten og Birgittas åbenbaringer (Birgittarevelationen), mens det er betroet Hilding Johansson og Jarl Gallén at skrive om selve Birgittinerordenen, og Didrik Arup Seip at fremstille den særlige norske afart Birgittiner-norsk. Seip har flere ypperlige artikler om norsk sprog, bl.a. en udmærket artikel om Dagnavne. Han skriver også nu og da om Edda og Edda-digtning, ofte afløst af Anna Holtsmark.

Vi er nu kommet ind på sproglige emner, og her må vi fremhæve Peter Skautrups kyndige artikler om Dansk Sprog og Dansk Tunge, og den fyldige artikel Dialekter. Kristian Hald skriver både om Daner og om Friser, samt Finne i danske stednavne, men først og fremmest om alle de kendte endelser i stednavne fra Danmark, mens Jöran Sahlgren og Harry Ståhl som regel behandler Sverige og Per Hovda Norge. Hald har også skrevet den vigtige oversigt over bebyggelsen (Busetnad), hvor han suppleres af Magne Oftedal fra Norge, Magnús Már Lárusson for Island, og Eino Jutikkala for Finland. Martti Rapola har en stor artikel Finska Språket, og Åke Granlund behandler enkelte finske stednavne.

Det siger sig selv, at museumsfolkene også må have et stort ord at skulle have sagt i dette samlingsværk.

Helge Sogaard har mange gode artikler om håndværk og lav, om ildstål og andre museumsgenstande. Ada Bruhn Hoffmeyer skriver om våben, belejringsmaskiner (Blide, Bueskytte, Bøsseskytte, Ceremonivåben, Dolk, Armbrøst), men også Befalingsmænd. Medicinalhistorikeren Edvard Gotfredsen skriver bl.a. om Barsel, Badstue og Bartskeer. Niels Oxenvad har en udmærket artikel om Fåreavl, Holger Rasmussen om Fuglefangst og Fiskedamme og Fiskeopdræt og Bjarne Stoklund om Fiskegård. Om sko skriver Ernfrid Jäfvvert og Charlotte Blindheim (Fotbeklädnad).

Også historikerne strejfer undertiden ind på beslægtede emner, således er der en god artikel af C. A. Christensen om Danefæ.

Vi nævnte ovenfor, at Edv. Gotfredsen skrev om Barsel, men der er også en ypperlig artikel om Bryllup. Her er Finland, med sin førende stilling indenfor folkløse, ene om budet, ved E. A. Virtanen. Mange andre artikler om folkemindervidenskab, sagnhistorie, hedensk gudetrol, kunne nævnes. Den alt for tidligt bortgæede Nils Lid nåede at skrive om Blot, Balder, Fjörgyn, men det blev Eyvind Fjeld Halvorsen som tog sig af Frey, Frigg, Freyja, Forseti, Hel, og Olafur Briem skrev om Fenrisulven.

En meget lodig og stor artikel har Einar Oláfur Sveinsson skrevet om Fornaldarsögur, og Valter Jansson om Fornsvenska legendariet.

For at blive indenfor folkeminddeforskningen, må nævnes en morsom artikel af K. Rob. V. Wikman om Frieri, og Sven Ljungs om Gilde.

Handelshistorie indtager selvfølgelig også en fremtrædende plads. Vi har allerede nævnt Gösta Hasselberg, men der er også grund til at fremhæve Poul Enemark (Friserhandel, Frankrigshandel, Hansa, Hedeby, Hestehandel) og Hugo Yrwing.

Litteraturhistorie og stilhistorie har mange fortrinlige artikler, f. eks. Folkeviser (Balladdikning af Bengt R. Jonsson), Flores og Blanzeflor (Valter Jansson), Bysantinsk stilinflytelse (Lars Petterson), Fransk stilinflytelse (Ulla Haastrup). Svend Dahl og Volmer Rosenkilde har gode artikler om Bogtryk.

En del artikler handler om jagthistorie og om dyrelivet i Norden: Bæver, Falk, Egern, Elefant (John Bergström). Kristian Hald har afsnit om Bæver og Bjørn i stednavne.

Det kan næppe fejle, at jeg i denne måske lidt tilfældige liste må have udeladt en del, både emner og forfattere. Men naturligvis er det ugørligt at anmelde et så rigt værk fyldigt og udtømmende.

Jeg tænker dog, at læseren af den mundsmag, jeg har givet, har fået et indtryk af den mangfoldige oplysning, der kan findes i værket om Nordens kultur fra vikingetiden til reformationen.

Om nogensinde det forslidte udtryk gælder, at værket er en uundværlig håndbog for alle kulturelt interesserede læsere i det ganske Norden, så gælder det her. Let at læse, for både læg og lærd, prisbillig, ikke mindst i betragtning af det smukke udstyr, en sjældent fyldig og givende bog, der for første gang omfatter alle Nordens fem lande, og – som sagt – uundværlig for den, der vil vide besked med middelalderens kultur.

Svend Aakjær.

Vikingerne

Johannes Brøndsted: The Vikings. Penguin Books (A 459), 1960. 320 sider og 24 plancher.

På få områder af historien forældes opfattelserne så hurtigt som tilfældet er med vikingetiden. Hvert år gøres der nye iagttagelser, som lidt efter lidt reviderer vor opfattelse af såvel det nordiske samfund i vikingetiden som de følger, nordboernes aktivitet fik for landene uden for Norden. Vanskeligheden ved at nå frem til en syntese af dette evigt skiftende emne forøges derved, at det kildegrundlag, hvorpå vor viden beror, er så mangfoldigt og forskelligartet. Arkæologi, numismatik, stednavne, runeindskrifter, arabiske og keltiske såvel som latinske krøniker, sagaer og skjaldekvad, alle disse kilder er vigtige for emnet, og den videnskabsmand, som vil skabe en syntese ud af dette hurtigt voksende kildemateriale, påtager sig i sandhed en vældig opgave. Engelske læsere er derfor kommet i stor gæld til professor Brøndsted, som med denne bog gør mange af de arbejder tilgængelige, som er kommet frem i Skandinavien og andetsteds, siden Kendrick i 1930 udsendte sin *History of the Vikings*.

Bogens første del er en oversigt over vikingetiden, taget århundrede for

århundrede, den anden og største del behandler udvalgte emner så som våben, dragter, skibe, byer, runer og mønter. Hvert kapitel eller kapitelgruppe er forsynet med en bibliografi, beregnet som indføring til yderligere læsning. Der er fireogtyve plancher med fotografier, hvoraf de fleste er velkendte. Dette er kun naturligt i en bog, som først og fremmest er bestemt for ikke-specialister, og en kritik af reproduktionernes kvalitet må mildnes under hensyntagen til bogens usædvanlige og kærkomne billighed. Man kunne dog nok have ønsket, at bogen var forsynet med flere kort og planer. Bogen opfylder som helhed i usædvanlig grad sit formål: at give en oversigt over, hvad mange forskere, heriblandt forfatteren selv, har givet med hensyn til de vigtigste sider af det nordiske samfund i vikingetiden. Den er fyldt med fængslende oplysninger om vikingerne, deres klædedragt og hele levevis, deres huse, deres religion o.s.v.

Mindre heldig er professor Brøndsted, når han sætter dette nordiske samfund, som han har beskrevet på forbilledlig vis, ind i dets større sammenhæng. Faktisk synes han at undervurdere betydningen af sit emne. I efterskriften opsummerer han vikingernes plads i europæisk historie og skriver: »Som en europahistorisk epoke . . . kan »vikingetiden« kun tages i begrænset forstand og i varierende grad. Det er en betegnelse som ret beset må have større mening for skandinaverne end for europæerne. Hvad gav vikingerne Europa? . . . Til at begynde med gav de *dana* *Danaorum*: plyndringer, ødelæggelser, rov og myrderier. Senere hen gav de i kolonisationerne sig selv, deres egen kraft i liv og blod. Ellers havde vikingerne intet at lære Europa.« Rent bortset fra, at vikingerne næppe kunne lære frankerne og deres kristne brødre i vesten noget om »plyndringer, ødelæggelser, rov og myrderier«, synes Brøndsteds konklusion at være en ejendommelig undervurdering af den betydning, som vikingerne fik for Europa.

I det 11. århundrede var Nordvesteuropa i økonomisk – og derfor også i politisk – henseende bemærkelsesværdigt langt fremme. England var forholdsvis stærkt urbaniseret med mindst 10 % af sin befolkning bosat i byer, med en veludviklet og rigelig udmøntning og med et skattesystem, hvortil der ikke fandtes mage i det germanske Europa. Dets konger, de være sig danske, engelske eller normanniske, var rige og mægtige. Det kan i det mindste diskuteres, om ikke meget af denne velstand og denne fremskredne økonomiske tilstand skyldtes nordboernes virke, et virke som tillige genspejles i de nordiske handelscentre eller byer som Hedeby, Birka eller Skiringssal (en handelsplads nær Tjølling i Vestfold) og ikke mindst i møntfundene. Disse møntfund synes nu at være det vigtigste vidnesbyrd om vikingetiden, og deres udforskning synes at give emnet nyt og frugtbart materiale. Den forholdsvis ringe opmærksomhed, som forfatteren har vist numismatisk bevismateriale, er måske denne bogs største svaghed. Det ville have været af særlig værdi, hvis man havde fået en indgående diskussion af professor Sture Bolins meget tankevækkende arbejde om dette emne, ikke mindst fordi hans afhandling »Gotlands Vikingatids Skatter och Världshandeln« i *Boken om Golland* er næsten ukendt i England.

Professor Brøndsted vil være den sidste til at påstå, at han har løst alle problemer og givet den endelige behandling af vikingetiden. Noget sådant er ifølge sagens natur en umulighed. Det er hans store fortjeneste, at han har bragt dette fængslende emne ud til et stort publikum.

Vi må være ham megen tak skyldig, fordi han har fået klarlagt så mange af problemerne, samtidig med at han har gjort meget af det stof tilgængeligt, hvorpå svarene til sin tid, efter megen diskussion, må baseres.

Peter Sawyer.

Et stykke landbohistorie

Mogens Lebech: Mellem Bælt og Fjord. Et stykke landbohistorie, udgivet af Fredericia og omegns landboforening i anledning af 100 års virksomhed. 1960. 201 s.

Mogens Lebech, der gennem mange år hovedsagelig har beskæftiget sig med Københavns topografi og historie, er med dette arbejde vendt tilbage til hjemlig grund, til sin fødeegn, som han skildrede i nogle af sine første historiske arbejder. Denne nære tilknytning præger bogen, forfatteren kender landskabet, han kender bebyggelsen og befolkningen, og mange gange dukker i skildringen små intime træk frem, som det i reglen er nægtet den udefra kommende at finde frem til.

Bogens hovedemne er naturligt nok landboforeningens historie, men forud for denne gives en oversigt over egnens historie fra oldtiden og indtil 1860, da landboforeningen blev stiftet. En mere indgående skildring af egnens og dens befolknings problemer tillader de knap 100 sider, der er ofret på den, ikke, men der berettes klart og overskueligt over de perioder, som har afløst hverandre. Vi hører om middelalderen, da herregårdene groede frem mellem landsbyerne, om de store mageskifters tid, da egnen blev inddraget under Koldinghus vildtbane, om det 17. århundredes krige, der ramte netop disse egne så hårdt, om rytterdistriktstiden, og om selvejer købsperioden, da bønderne her gik i spidsen for det øvrige land.

I oversigten er indføjet mange karakteristiske småtræk, men der fortælles også om ting, som sjældent træffes andetsteds, som tingsvidnet om gaverne til Gaverslund kirke, om bøndernes sammensværgelse i 1660'erne, da de på middelalderlig vis stak en kæp i jorden og svor ed ved den om enighed i kampen mod øvrigheden, og om ulvegalgen ved Viuf.

Gennem landboforeningens historie får man et godt indblik i, hvorledes en væsentlig del af landbrugets almene problemer fandt deres lokale løsning. De store grundforbedringsarbejder skildres, ligesom udviklingen indenfor landbrugsredskaberne fra le til mejetærsker. Navnlig har foreningen dog arbejdet for heste- og kvægavlens forbedring. Bestræbelserne førte til kamp mellem forskellige principper som krydsning contra renavl, og mellem forskellige racer. Indenfor hesteavlen stod kampen fornemmelig mellem jyder og belgiere og endte med sejr for de sidste, før de næsten alle måtte vige for traktoren og bilen. Indenfor kvægavlen slog det røde danske malkekvæg efterhånden det brogede jyske, anglerkvæget, kort-hornsracen og alle andre af marken, men det trænges nu af jerseykvæget.

De samme forhold er skildret i andre landboforeningers historie, men disse skildringer har i almindelighed været betydeligt hårdere kost at fordøje end den nærværende. Mellem Bælt og Fjord er derfor af interesse langt uden for Fredericia og omegn.

Gunnar Olsen.

Navnestudier

Ti Afhandlinger. Udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 50 års jubilæum (13/7) 1960. (Kbh.; Gads forlag). XVI + 304 sider (inklusive Summaries og Navneregister); = Navnestudier udg. af Stednavneudvalget. Nr. 2.

De senere tiders krav om øget dybde og bredde, om større indsigt og udsyn i den videnskabelige forskning har for længst medført at universiteter, biblioteker og arkiver ikke længere er forskningens eneste arnesteder. De tider er forbi da en ordbog eller et diplomatarium af format kunne blive til i en præsts eller en bibliotekars hobbyrum efter fyraften.

Det skal ikke skjules at den ældre form bød på visse fordele, f.eks. med hensyn til ensartethed, hurtighed – og omkostningerne! Men alligevel er man med god grund gået over til at etablere særlige *institutter* når store opgaver skal løses.

Siden den metodiske stednavneforskning grundlagdes herhjemme i første halvdel af forrige århundrede dyrkedes den meget længe af historikere og filologer i frugtbart samarbejde. Frugtbart fordi det (bebyggelses-, landbrugs- o.s.v.)historiske og det lingvistiske ingen sinde kan adskilles i studiet af vores navnearv. Efter at en række grundlæggende momenter af historisk art var klarlagt eller dog påvist som centrale problemer viste det sig dog med tiden nødvendigt at udskille denne emnekreds som en særlig disciplin, som par excellence måtte blive sprogfolkene, idet kravene om formstreng lingvistisk tolkning meldte sig med stadig ubønhørligere styrke, i nabolandene som herhjemme. Mangen hævdunden »spændende« tolkning måtte neje sig fordi man opdagede at den var forbudt i de gamle lydlove!

Men vil man sige at udviklingen, i al fredsommelighed, gav sprogmandene sejren, så må man tilføje at disse havde sat en tryllekost i gang der snart fejede de allerfleste af dem selv over ende. De færreste ikke-specialister vil i dag have mod til at etymologisere navne fra de ældste lag – og mod alene gør det for øvrigt såvist ikke!

Ved de institutter jeg ovenfor mindede om – for diplom-, ord- eller navneforskning – danner der sig i tidens løb klaner af specialister med tit frygtindgydende, ja lammende viden, folk der under det daglige arbejde med primærmaterialet erhverver sig et sådant fond af kundskab og indsigt at de slet ikke kan nå at publicere det i takt med de vundne resultater, når da udgivelsen af det pågældende serieværk ikke skal sinkes. De foreliggende håndbøger er eftertrykkeligt distanceret, uden at vi, der færdes uden for instituttets dør, kan »slå op« og følge med.

I denne situation er det da en Guds lykke at der i de seneste år er fremkommet samlings-skrifter, hvor kollegerne ved et sådant publiceringsinstitut i en række afhandlinger gør rede ikke blot for vundne resultater, men også for de metodiske principper og overvejelser som danner basis for deres hele stofbehandling. I 1961 udsendte folkene ved Den arnamagnæanske Kommissions oldislanske ordbog et sådant skrift; mere vides at være på trapperne fra andet hold, – og så er der altså det smukke, lodige arbejde hvis titel står over disse linier. Et skrift der ifølge sagens natur mest direkte henvender sig til de sprogligt interesserede – også dem uden for de snævre fageirkler – men som også er yderligt for historikeren, hvad

enten han dyrker kulturhistorie, landbrugs- og bebyggelseshistorie eller kildekundskab. – Specielt kan fremhæves, at man efter at have læst f.eks. bogens store afhandlinger om *Valdemars Jordebog* (af chefen *Anders Bjerrum*) og *Roskildebispens Jordebog* (*Kousgård Sørensen*) har større forudsætninger for at begribe baggrundene for den nødvendigvis ofte kortfattede argumentation hvorudfra ældre tolkninger i Udvalgets amtsudgaver ikke sjældent aflives, og nye, ikke slet så fantasipirrende, lanceres. (Man kender typen: *Torrig*, på Lolland, ikke efter guden *Tor*, men snarere af gammeldansk *torf* »tørv«!).

Takket være denne ædruelighed, der set på stednavneforskningens baggrund ingenlunde er ubetimelig, har instituttets dygtige stab til gengæld for tabet af en god portion af det »spændende« nu skænket os en række solide, vederhæftige navne-afhandlinger, som ret beset er fuldt så interessante og indiskutabelt mere værdifulde for den der kan lide sit studieområde som det er.

Efter en kortfattet redegørelse for Udvalgets vita efter 1935 (da den daværende leder *Gunnar Knudsen* udsendte en beretning om virksomheden siden grundlæggelsesåret 1910) følger *Birte Hjoth Pedersens* undersøgelse af de danske *Bebyggelsesnavne på -by sammensat med personnavn*, en typisk syddansk navnegruppe der som bekendt har været inddraget i drøftelsen af svenskevældets styrke i vikingetidens Sydslesvig. Efter forf.s konklusion er der nu ikke noget svensk ved denne navnegruppe.

Selv om den senere forsknings kritiske syssel med *Kong Valdemars Jordebog* har klarlagt at ikke nær alle navne deri optræder i en lige lodig, sprogegte form, så er dette sjældne værk dog stadig hovedkilden til vor viden om de ældste navne. Foruden *Anders Bjerrum* (se ovf.) har også *Knud B. Jensen* valgt jordebogen som studieobjekt, i en artikel om dens syssel- og herredsnavne.

Et muntert indslag er *Inge Wohlert's* behandling af *Imperativiske Stednavne* (typen: *Kør-om*, *Springforbi*, *Bi-lidt*). Her er de gamle kilder rigtignok fåmælte, og de middelalderlige tier helt, men det er sundt at blive mindet om at der til stadighed foregår en stednavneproduktion, både af »alvorlige« og skæmtefulde navne (*Fredericia*, *Stannings Ø*, *H. C. Andersens Boulevard*, *Cordosa-svinget*, »*Sydhavsoerne*«, *Mayonnaisekvarteret*; *Ørestad?*).

Især støttet til falstersk stof har *Chr. Lisse* studeret *Tradition og Fornyelse i Marknavne*. Det viser sig at »disse navne er temmelig omskiftelige«; i en så kort periode som 1682-ca. 1800 forsvandt bevisligt ca. 25 pct. af de undersøgte ældre marknavne, og det vil herefter være dristigt at projicere et i og for sig »godt gammelt« marknavn ret langt tilbage i tiden før dets ældste hjemmelsted.

I *Kristian Hald's: Dansk sprogstof i sjællandske diplomer fra det 13. århundrede* finder filologen den rene ædle vare, ligesom i *Svend Aakjær's* vidtskuende opsats om de vestjyske stednavne *Fabjerg* og *Faster*, mens læsere med mindre specielle forudsætninger ventelig vil føle sig mere draget af to *personnavnestudier*. *Rikard Hornby* skriver om *Gamle angivelser af hjemhørlighed* (*Ribe-Ulv* er ældst, men også *Johannes Jyde*, *Peder Låle* og hr. *Svarte-Skåning* er jo gamle herrer hvis navne endnu har klang, ligesom *Rasmus Langelands*, *Christian Falsters* og *Ole Kollerøds*).

– Og *N. Djurhuus* behandler i *Færøske inkolentnavne* samme tema, med stof fra forf.'s hjemstavn.

Magtfuldt slutter så bogen med de to førstnævnte omfattende redegørelser for middelalderlige jordebøger. – Et kosteligt glimt herfra: Man har til nyeste tid (således endnu i udgaven af Roskilde-bispens jordebog fra 1956) omtalt et af håndskrifterne under det løndomsfulde navn *Styfingher*. Kousgård Sørensen godtgør nu at dette navn simpelt hen skyldes Roskilde-kanniken Morten Pedersens mislykkede udlæsning, i det bevarerede ms., af *Styfinzh'r = Stovnæs (Sokkelund) herred!*

Engelske resumeer og et navneregister til samtlige afhandlinger øger værdien af den fortrinlige bog som vidner om dansk stednavnegranskings høje stadi og støtte fremmarch.

Kaj Bom.

Odense Bys Museer

Fynske Studier II, III, IV. Udsendt 2. dec. 1960 i anl. af Odense Bys Museers 100-årsdag. *Holger Rasmussen: Fynske Bindebreve. Erling Albrechtsen: Fynske Guldfund. Victor Hermansen: Tredelingen og Odense*. Udgivet af Odense Bys Museer. 1960. 96, 104 og 84 s.

Tre museumsmænd har i forening bragt deres hyldest i anledning af det ærværdige jubilæum. Den foreligger i tre kønne småbøger, ens i størrelse, form og udstyr, forskellige i farve, vidt forskellige i emner og illustrationer. Enheden understreges ved den morsomme, kraftigt gule kassette, der samler og beskytter de spinkle bøger med de nydelige papirbind.

Holger Rasmussens hilsen blev en bog om en nu glemt kunstart, bindebrevene. Den kunde godt være indledet med den iagttagelse af sådanne skrivelsers praxis og hensigt, som Poul Møller noterede, da han skildrede kunsternes tilstand i Lægdsgaarden i Ølsebymagle og præsenterede gårdsdrenge som stedets unge digter præmieret af det lokale akademi: Til den moderne Poesi regner jeg et Bindebrev, som den haabefulde Dreng Rasmus afleden Vinter overrakte Degnens Kone paa hendes Navnedag. Hun blev derover saa henrykt, at hun skænkede ham en tyk Pandekage og to Løgæbler, saa at hans Geni, Gud være lovet, ej bliver uden Opmuntring. – Altså en skrivelse, der forpligter modtager til at lønne afsender med et traktement, en slægtning åbenbart til vore tiders barnlige gækkebreve. Men *Holger Rasmussen* har givet grundigere besked og, som det oplyses i noterne, bygget sin fyldige indledning på *Johs. E. Tang Kristensens* ældre indsamling og fremlæggelse af det danske stof: Bindebrevet spilledes på navnedagen eller på tamperdag listigt adressaten i hænde og viste sig at indeholde en versificeret hilsen kulminerende i, at vedkommende nu var forpligtet til at »løse sig« ved at gore et gilde for afsenderen. Thi brevet »bandt« modtageren, teksten sagde det, og den brevet medfølgende snor med de altid uløselige knuder antydede det som et mystisk symbol, et symbol der vel har sin rod i ældgammel magisk praxis: Jeg binder dig ikke med bånd eller bast, / men med en silkestråd så fast. – At bindebrevene også kunde have andre funktioner, være maskerede frierbrev eller, visse steder, rituelt led i barnets optagelse i ung-

dommens lav, lader ane, at der måske ligger mere bag end den blotte skæmt. Den muntre skik havde især hjemme i Danmark og Tyskland, i sin første kendte periode udbredt i alle stænder, et af de ældste bevarede danske bindebrevne er det, som Christian 4 skrev til en af sine bislåper-sker; det hæver sig ikke ved sit indhold over den øvrige stereotype flok. Bindebrevne kunde i ydre form være som simple skrivelser på almindeligt papir, men hovedreglen er, at de var kunstfærdigt udstyrede med farvelagte tegninger, blomster, dyr, figurer og borter, ofte tillige fremstillede som dekorative mønstre, smukt symmetriske, fordi de blev klippet i sammenfoldede ark. Holger Rasmussen forelægger grundig og å jour-ført registrering af det i dag kendte fynske stof af arten, i alt 40 numre fra o. 1630 til hen under 1900, og samtlige breve med kunstnerisk udsmykning, 27 stykker, er publiceret og gengivet fotografisk, en righoldig og typisk samling repræsenterende to og et halvt århundredes vekslede folkelige stilopfattelse og smag.

Erling Albrechtsens bog om de gyldne fund fra den fynske muld kan nyttigt medbringes ved gennemgang af oldsagssamlingen i Odense, thi der er guldfundene som bekendt ikke udstillet, de tilhører, mere fordi de er kostbare, end fordi de er af særlig vigtighed for viden-skaben, den hele nation og skal ses i Nationalmuseet. Med Albrechtsens bog i hånden kan man i Odense gå fra montre til montre og supplere sit billede af og sin viden om de fynske oldfund, bemærke, at her, i den yngre stenalder, må guldhalmånen fra Skovshøjrup ikke glemmes, og her, i bronzealderen, bør guldet tænkes at lyse rigeligt op mellem fundene, ringe, nåle, spænder, knapper, drikkeskåle, importerede fabrikata og hjemlige former støbt i det kostbare indførte materiale, vidnesbyrd om landets rigdom og gunstige position på verdensmarkedet. Så meget fattigere tegner sig billedet af jernalderens begyndelse, hvis fynske fund kun er at supplere med et par guldringe fra ca. 100 år f.Kr. Ved vor tidsregnings begyndelse ses guldstrømmen at tage til, foreløbig i sparsom mængde, handel med Romerriget bringer danske smykkemed materialer i form af møntet guld og sølv, som kan omsmeltes og formes til finger-ringe, nåle og små hængesmykker i hjemlig smag. Fundenes tiltagende mængde, genstandenes voxende størrelse og soliditet, afspejler den rigeligere import af guld fra omkr. år 200, fremkaldt af livligere vekselvirkning, fredelig og fjendtlig, mellem germanerne og kulturlandet mod syd og sydøst, vor romerske jernalders store skattefund af indførte arbejder og hjemligt kunsthåndværk, ofte i den nu moderne gotiske stil. Med folkevandringstiden skifter billedet atter, et mere isoleret Norden præger sin egen barbariske smag i de genstande, som berettiger til at kalde perioden germansk jernalder, med en guldrigdom og mærkelig formrigdom som aldrig før, tunge massive dobbelte halsringe, hule halsringe og armbånd med svulmende vulster, flettede kæder, fæsteknapper til sværd i form af tunge knuder, møntformede bracteatsmykker, andre smykker med indlagte ædelsten eller prydet med den eventyrlige germanske dyreornamentik. Endelig oldtidens slutning, vikingetid, hvis ædelmetal var sølv, men hvor også smykker af guld og guldbelagte bronzer lyser op. De 228 guldfund yder i Erling Albrechtsens lille bog et klart og letlæst bidrag til fynsk, dansk, europæisk kulturhistorie.

Victor Hermansens hyldest til hundredåret måtte naturligvis blive et stykke museumshistorie. Hans mange venner vil med vemod tage denne

lille bog i hånden, som han ikke selv nåede at se færdig, men som er et fuldgyldigt udtryk for hans sikre metode og for hans glæde over de små, nøjagtige iagttagelser, der sammenkædede af hans hånd blev til historie af betydning. Her har han givet et billede af hele baggrunden for og spiren til det rige museumsliv i Odense, som Svend Larsen skildrede i 1935 i *Et Provinsmuseums Historie 1860-1935*. Baggrunden var den lokalpatriotiske stræben efter at samle et særligt museum af fynske oldsager, spiren blev den gave af antikviteter til Fyns Stiftsbibliothek, der hermed realiter kom til at huse Danmarks ældste provinsmuseum, som geheimeråd Johan Bülow til Sanderumgaard skænkede i 1816. Gaven suppleredes i 1818 med tilskud af doubletter fra Oldsagskommissionens samling, det senere Nationalmuseum. Det kunde synes af liden interesse at vide, at Odense fra København har modtaget en del oldsager fra stenalderen, et par bronzesager samt et fragment af et jernsværd. Men sagen er af vigtighed, fordi den blev expederet af Chr. Jürgensen Thomsen. Det var ikke ham, der først fandt på at anskue oldtiden som en stenalder, en bronzealder og en jernalder, det havde digtere og seere gjort årtusinder før, men han var den første, i hvem tanken tog form som videnskabelig praxis. Tredelingen blev lagt til grund for Thomsens i 1819 afsluttede opstilling af det første oldnordiske museum på Københavns Trinitatis kirkeloft og for den litterære beskrivelse af Danmarks oldtid, som læses i den af Oldskriftselskabet i 1836 udgivne lille Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed. Bogens pågældende afsnit var forfattet af Thomsen, og at den praktisk og videnskabeligt underbyggede tredeling var hans værk og ingen andens, har Victor Hermansen som bekendt for længe siden bevist. Men i bogen til Odense Bys Museer er det lykkedes Hermansen, hvem alt hvad der angår Chr. Jürgensen Thomsen lå stærkt på sinde, at skubbe tidspunktet for tredelingens første praktiske anvendelse endnu et år tilbage i tiden, til 1818. Thi listen over den lille samling oldsager, som skipper Andresen på Haabet i juli førte fra Nyhavn til Odense, Oldsagskommissionens tilskud til den fynske samling, ses at være ført på grundlag af tredelingsprincippet. 49 af de 106 genstande er det lykkedes at identificere i de odenseanske samlinger, nogle fandt Victor Hermansen selv, andre er fundet frem efter hans død. Den af museet lovede genforening og udstilling af disse genstande vil ikke alene være af almindelig museumshistorisk betydning, men tillige stå som et smukt mindesmærke over Odenses ældste museumshistorie, over tredelingen, over Chr. Jürgensen Thomsen, over hans historiograf.

Kritik er der ringe anledning til, og samarbejdet med de hjemlige firmaer, Andelsbogtrykkeriet (der tillige har bekostet trykningen af Erling Albrechtsens bog), Fyns Klichéfabrik og Carl Nielsens Bogbinderi har her som tidligere givet smukt resultat. Mest for at den hele recension ikke skal være referat og ros, anføres, at den opmærksomme læser vil kunne oplede en enkelt mærkelig uoverensstemmelse mellem Albrechtsens fig. 8 og dens underskrift. Og af praktiske grunde burde man i et af bindene have fundet oplysning om, at den smukke series 1. bind er Elisabeth Hudes bog fra 1958 om Henriette Hanck og H. C. Andersen.

Anders Bæksted.

Herremændenes tugtelsesret

Gunnar Olsen: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. København 1960. Rosenkilde og Bagger. 152 s., ill.

Dr. Gunnar Olsen er af Foreningen af Skov- og Landejendomsbesiddere i Danmark blevet opfordret til på grundlag af den foreliggende litteratur at udarbejde en oversigt over herremændenes udøvelse af tugtelsesretten over bønderne i tiden før stavnsbåndets løsning. Forf. har udvidet sit kommissorium til også at omfatte utrykte kilder i et vist omfang. Resultatet er blevet en lille letlæst fremstilling af et i sandhed mørkt kapitel i den danske bondes historie.

Forf. mener nok ved sin undersøgelse at have afsvækket »den populære opfattelse, at træhesten og de andre straffemidler var i stadig brug overalt og til alle tider overfor bønderne« (s. 131). Men det er dog et spørgsmål, om han ikke på den ene side formulerer den i dag »populære opfattelse« vel skarpt, og på den anden side i for høj grad imødegår den ved slutninger ud fra kildernes tavshed. Det ligger jo i sagens natur, hvad forf. i og for sig erkender, men næppe tilstrækkeligt drager konsekvensen af, at afstraffelserne kun undtagelsesvis har sat sig skriftlige spor. Hvad de skrevne kilder beretter om, er først og fremmest de egentlige mishandlinger, mens de mere lemfældige, alment akcepterede revselsers som regel er gået sporløst over i historien. Lad os sætte, at man ville foretage en undersøgelse af korporlige afstraffelser af børn i tiden før 1961. Enhver ved, at de har fundet sted i særdeles stor udstrækning, men hvor meget kan skriftligt dokumenteres? Lad os så yderligere tænke os, at undersøgelsen først blev foretaget om et par hundrede år, når der måske – og forhåbentlig – kun er vage overleveringer tilbage. Hvordan mon da dens resultater ville komme til at se ud?

Det interessanteste ved dr. Gunnar Olsens bog – og langt mere betydningsfuldt end de mange dramatiske afstrafningsperioder, som nok i høj grad har illustrerende værdi – er efter min mening de talrige fremdragne vidnesbyrd om synet på bonden og hans stilling i samfundet. Den behandling, der blev ham til del, var en naturlig følge af denne opfattelse af ham som et af forsynet til et nyttigt arbejdsdyr udset væsen, der, som Jeppe på Bjerget udtrykker det, af ridefogden drives til arbejdet som et bæst. Selv om bonden givetvis i mange tilfælde har været offer for direkte ondskab, vil det nok være forkert at tro, at denne karakteregenskab hos herremændene og deres fogder var den egentlige årsag til hans trængsler. Denne må derimod søges i hele hans stilling i datidens produktionsproces og de økonomiske vilkår, hvorunder den udfoldede sig. Excesser i behandlingen både af dyr og mennesker forekommer til alle tider og er også forekommet i behandlingen af fortidens bonde. Men det mest forstemmende er jo i virkeligheden, at fuldt hæderlige og agtværdige godsejere kunne udøve eller lade udøve korporlige revselsers uden at komme i konflikt med deres samvittighed eller med lovgivningen, og vel at mærke efter omstændighederne ofte virkelig have været nødt til at gøre det. Bondens egentlige tragedie var ikke just de hug, han fik, men den fornedrelsens stilling, der kunne gøre dem uomgængelige.

Trods kildematerialets karakter i det hele og trods den begrænsede anvendelse, forf. har kunnet gøre af det, mener han på et væsentligt punkt at turde drage ret vidtgående slutninger. »Det synes stadigvæk at være

kronen, der har gået i spidsen med at straffe bønderne«, siger han (s.131) og fortsætter mere kategorisk: »Dette gælder afgjort for brugen af træhesten«. Dokumentation herfor synes ikke helt holdbar. Den består deri, at anvendelsen af træhesten i nogle få tilfælde kan påvises på krongodset fra 1618 og fremefter, mens forf. først efter 1700 har truffet *konkrete* vidnesbyrd om dens brug på private godser. Bortset fra det betænkkelige ved slutninger e silentio gælder her yderligere det forhold, at kildematerialet fra hine tider ikke alene er meget sparsomt, men tillige temmelig ensidigt. Mens vi f.eks. i lensregnskaberne og Kancelliets brevbøger har et kildemateriale, der fortrinsvis dækker krongodset, savner vi næsten et sidestykke for de private godsets vedkommende. Når forf. (s.132) udtaler, at »det ser således ud til, at den mere udstrakte brug af legemlige straffe på private godser kun har strakt sig over godt et hundredår, mens den på krongodserne er begyndt henved et hundredår tidligere«, så forekommer det mig, at hverken sondringen mellem krongodset og de private godser eller de anførte tidsgrænser i det hele er fyldestgørende dokumenteret. Forf. citerer selv (s.16) forordningen af 1. sep. 1466, der siger: »Om gode mænd hindrer deres tjenere, som gør dårskab i deres nærværelse og styrer dem til fornøft med en stok, skulle de derfor ikke sagsøges.« Men denne bestemmelse må vel forudsætte en anvendt tugtelsetret hos godsejerne allerede 200 år tidligere. Jeg har ganske vist mærket mig, at forf. taler om »den mere udstrakte brug af legemlige straffe.« Men herover for må man jo stille det spørgsmål: Findes der fra tiden mellem 1466 og ca. 1660 et kildemateriale, som tillader blot nogenlunde akceptable kvantitative sammenligninger?

Mens bogen udmærker sig ved sin fylde af gode og træffende citater og ved sin gennemgående livfulde fremstillingsform, der efterlader et stærkt og plastisk indtryk af den danske bondes livsvilkår i tiden før stavnsbåndsløsningen, et indtryk som vist igrunnen ikke helt harmonerer med de hovedresultater, forf. mener at kunne fastslå, så svækkes den i nogen grad af en undertiden ufuldstændig udnyttelse af de fremdragne kilder, ligesom præcisionen ikke overalt er så stor, som man kunne ønske. Forsøget på at kombinere en videnskabelig undersøgelse med et populært kulturhistorisk rids har vistnok ikke været ubetinget heldigt. Historikeren bør ikke af kravet om lettilgængelig form lade sig forlokke til at slække på den videnskabelige stringens. Kan de to ting forenes, hvad de undertiden faktisk kan, er det glædeligt. Men kan de ikke, må de videnskabelige krav nyde fortrin. Også historien må og skal have sin grundforskning, hvis resultater ikke skal vurderes efter, i hvor høj grad de er umiddelbart tilgængelige for lægmand. Resultaterne skal nok med tiden under en eller anden form blive føjet ind i folkets fælles kulturgods, selv om de måske ikke i allerbøgstaveligste forstand bliver hvermandseje.

Nogle spredte eksempler på de nævnte mangler skal anføres. I indledningens første afsnit siges en passus fra Den store Landbokommissions forestilling af 24. maj 1787 at stamme fra forordningen om fæstevæsenet af 8. juni s.å. Sammenblandingen af de to kilder fortsættes på en lidt ejendommelig måde s. 129, hvor det hedder, at »denne indstilling gik uændret over i forordningen af 8. juni 1797« [!]. Når det s. 28 oplyses, at træhestestrafpen inden for militæret mildnedes noget i 1747, burde kildestedet være oplyst. Henvisninger til en og samme kilde kan falde noget forskelligt ud. Der tales f.eks. afvekslende om indkomne betænk-

ninger til Generallandvæsenskollegiet og Generallandvæsenskommissionen. Det første er det rette. Litteraturhenvisningerne mangler som regel årstal. Når der i note 3 til kapitlet om herremændenes syn på bønderne citeres et skrift, i hvis titel indgår vendingen »i dette dyre aar«, er det ikke uden betydning at vide, at skriftet er udkommet i 1787. Hvor en forfatter optræder i henvisningerne med flere værker (f.eks. H.H. Fussing og S. Kjær), virker betegnelsen »anf. st.«. lidt utilstrækkelig. – Forf. anfører (s. 74) Chr. Fr. Holsteins forslag 1736 (skal være 1735) om spidsrodsstraf. En mere omfattende udnyttelse af dette kildested kunne have givet ham oplysninger også om den straf at gå i fedlen, og navnlig kunne man have fået interessante oplysninger om regeringens syn på disse straffe. Overhovedet er de højeste myndigheders syn på straffene noget underrepræsenteret. Forf. er vist for tilbøjelig til at mene, at de altid stillede sig på godsejernes side mod bønderne. Billedet er mere nuanceret end som så. Forf. giver (s. 70) en kort beskrivelse af den spanske kappe. Den kunne utvivlsomt gøres fyldigere. I modsætning til træhesten, som er sporløst forsvundet, er der, som det fremgår af illustrationen ved s. 80, bevaret et eksemplar af »kappen«. Her hæfter man sig ved en lygteligende metalgenstand oven over og ville gerne vide, hvad den har tjent til. Endvidere ses selve tonden forneden forsynet med nogle jernkroge. Også de har vel haft et særligt formål. Jeg gætter på, at de har tjent til fastgørelse af lodder. Forsynet med sådanne har »kappen« jo nok været mere end blot beskæmmende.

I sit emnevalg rummer bogen vældige perspektiver. Den danske bonde viste sig efter frigørelsen ikke at være det blot menneskelignende væsen, som man i fortiden troede. Prygl og træhest var kun nødvendige, fordi han var anbragt i en stilling, der gjorde ham fortrykt og uselvstændig. Frigørelsesprocessen var lang og brydsommelig, men han trådte ud af den som fuldgyldig medborger. Når man betænker, hvilke evner og kræfter bønder og bønders efterkommere har kunnet lægge for dagen overalt i nutidens samfund begriber man, hvilken lykke det var, at der gennem frigørelsen blev givet dem fri bane. Latent må de jo have været til stede hos de forfædre, om hvem komtesse Frederikke Augusta Schack på Spanager sagde: »Men som de er uden lydighed, ej ved at leve som andre mennesker, langt mindre som christne, bør de derudi være og holdes, ellers er de værre end ufornuftige dyr.« (s. 40). Heraf kan uddrages en historiens lære – for selvfølgelig kan og skal man lære af historien; hvad skulle vi ellers med den? –, som man passende kan gøre brug af på mangfoldige andre områder, f.eks. i børneopdragelsen eller i synet på folkeslagene i de såkaldte underudviklede områder – overhovedet på enhver gruppe mennesker, som er blevet trykket ned og uselvstændiggjort. Det fortjener derfor at fremhæves, at dr. Gunnar Olsen drager de kuende straffes anvendelse på andre felter, bl.a. i skolerne, ind i billedet.

Jens Holmgaard.

Christianshavn

Mogens Lebech: Christianshavn paa halvvejen. Bebyggelsens udvikling indtil 1756 med et aftryk af den ældste grundtakst fra 1675. København 1960. 60 sider.

Byhistorikeren Mogens Lebech har udsendt en smuk lille bog om Chri-

stianshavns bebyggelseshistorie. Bogen er opdelt i tre afsnit: Christianshavn paa halvvejen, Christianshavns grundtakst 1675 og Christianshavns ældste udstykning.

Det første afsnit giver i et kort rids en oversigt over købstaden Christianshavns opkomst og det i 1674 indlemmede områdes udvikling frem til o. 1757. Andet afsnit indeholder en ordret gengivelse af grundtaksten fra 1675, som befinder sig i Rigsarkivet, og som mærkværdigvis ikke hidtil har været trykt. Det er således Mogens Lebechs fortjeneste at have gjort denne vigtige kilde til Christianshavns historie lettere tilgængelig ved at have sørget for, at den kom på tryk. Alene herved er bogen af værdi. Dens betydning øges yderligere ved, at udgiveren ikke har nøjedes med blot at udgive. Han har forsynet grundtaksten med ejendomsnumre og desuden for hver grund anført det eller de numre, den har på Geddes kort fra 1757. I tredje afsnit foretages en gennemgang af hver enkelt grunds ejerforhold og opdeling på grundlag af de ældste skøder, synsforretninger fra 1635, grundtaksten fra 1675 og matriklerne 1689 og 1756. Arbejdet med at følge den enkelte grunds skæbne gennem tiden er herved blevet gjort betydeligt lettere. Afsnittet ville dog uden tvivl være blevet mere overskueligt, hvis grundenes numre var blevet opstillet i kolonner i stedet for som nu fortløbende. Det er ikke let at finde de enkelte numre i f.eks. 1756-matriklen, hvis man vil føre dem tilbage til de oprindelige grundnumre. Dette er imidlertid kun en mindre anke. Langt alvorligere er det, at udgiveren opererer med kilder, som han ikke oplyser noget om. Hele afsnittet om udstykningen er bygget på to kort, som af udgiveren kaldes »Kort I« og »Kort II«, men som ikke nævnes i kildefortegnelsen. I hele bogen findes der ikke en eneste oplysning om disse to korts art eller beskaffenhed. Det viser sig at være de to ældste, bevarede kort over Christianshavn fra 1627-30 og ca. 1636. Da Johan Semps »afridsning« over Christianshavn ikke eksisterer mere, har disse to kort afgørende betydning. For en lang række af grundene er ejernavnene påført kortene. Disse navne anvender udgiveren i sin oversigt over udstykningen, uden at man kan se, hvor han har dem fra. Det ville ellers have været let at henviser til dr. Vilhelm Lorenzens store kortværk »Haandtegnede Kort over København 1600-1660«, hvor begge kort er gengivet, eller i hvert fald oplyse, hvilke kort der er brugt som udgangspunkt.

Bogen er smukt trykt, og der er gjort meget ud af dens udseende. Således gengives en række stik af Barthélemy Roque og J. J. Bruun – hvoraf et ikke tidligere har været offentliggjort –, og bogsiderne tager sig som helhed godt ud. En del af stikkene har dog ikke kunnet tåle den kraftige formindskelse og virker utydelige og gnidrede. Bagest i bogen er indsat Geddes kort over Christianshavn fra 1757. Af hensyn til bogens format er også dette kort formindsket mere, end godt er. Selv med en stærk lup er der adskillige af matrikelnumrene, der ikke lader sig tyde.

Mogens Lebechs Christianshavnsstudier over bebyggelseshistorien og udstykningen er værdifulde, og de vil bevare deres betydning, sålænge der ikke er udgivet en samlet kildeudgave til denne bydels historie.

Poul Strømstad.

Glas

Ada Polak: Glasboken. Oslo 1958. 112 sider og 40 plancher.

Norske Museers Landsforbund har i de senere år udgivet nogle håndbøger om enkelte materialegrupper med særligt henblik på de museer, der ikke har fagligt uddannet ledelse – til hjælp ved bestemmelsen og katalogiseringen af samlingerne og som bidrag til dannelsen af en ensartet terminologi. Edle Astrup, Helen Engelstad og Ragnhild Molaug var forfattere af den første bog »Sting og søm«, 1943, og Eivind Engelstad og Aage Schou udgav 1951 »Møbelboken«. Nr. 3 i rækken er den glasbog, der her skal omtales. Thaning & Appels serie af småbøger om forskellige kunstindustrielle grupper, der i disse år er ved at blive genoptrykt, er i visse henseender et dansk sidestykke til de norske bøger. Men tilrettelæggelsen af de norske publikationer præges af deres særlige sigte, og de indeholder derfor bl.a. afsnit, der er af speciel museumsinteresse. Ada Polaks bog slutter således med et kapitel om »Glass på museum«, hvori der gives råd vedrørende konservering, renholdelse og udstillingsteknik – nyttige, fordi glas stiller museumsfolk over for ganske særlige problemer.

Bogens hoveddel er en oversigt over glassets udviklingshistorie med særligt henblik på de genstandsgrupper, der har været i brug og endnu findes repræsenterede i det bevarede materiale i Norge – man kan i hovedsagen også sige i Danmark. Som eksempel på tysk-bøhmiske glas specielt udført efter nordisk bestilling nævnes de tre næsten identiske pokaler med graveret fremstilling af Carl 12.s fald foran Frederikssten – på Frederiksborg, Rosenborg og i Nationalmuseum i Stockholm. Vi må snart have det fjerde eksemplar draget frem af ubemærkethed; det står i Den antikvariske Samling i Ribe og har i modsætning til de andre tre en proveniens, der vistnok vil kunne klarlægges helt tilbage til samtiden. Af størst interesse i Ada Polaks gennemgang af glassets historie er kapitlet om gammelt norsk glas, der ganske naturligt udgør over en trediedel af den egentlige tekst. Hertil slutter sig 38 nyttige konturtegninger af ofte forekommende former af norsk glas, samt fotografier af norske glas af mange arter på en lang række af bogens plancher. Kunne man mene, at forfatterens storartede hovedværk *Gammelt norsk glass*, Oslo 1953, omtalt i *Fortid og Nutid XIX*, 1956, s. 408-11, i nogen grad forsogte den jævne produktion til fordel for de kunstnerisk mere interessante genstande, må det siges, at der i denne bog er taget fuldt hensyn til de mere dagligdags brugsglas. Det må selvfølgelig være af betydning for katalogiseringen af mange norske lokalmuseers glasbestand. Hele denne udførlige behandling af norske glas fra den kyndigste forsker på dette område vil også gøre bogen nyttig for danske museumsfolk, fordi den norske glasindustri i tiden 1760-1803 jo havde monopol på forsyningen af det danske marked, så at størstedelen af de i vore museer bevarede glas fra denne periode er af norsk oprindelse. Det må dog med Ada Polak betones, at mange af de jævne glasformer er ret tidløse; en række ting er producerede næsten uændrede gennem mange årtier – og på de glasværker, der efter rigernes adskillelse oprettedes i Danmark, overtog man tilmed i udstrakt grad de for forbrugerne tilvante norske former for brugsglassene, som det bl.a. fremgår af Peter Riismøllers undersøgelser af den nordjyske glasindustri.

Ada Polaks bog er klart disponeret, koncentreret i sit rige indhold og

skrevet med veloplagthed på et let læseligt norsk, hvis terminologi ikke vil volde danske læsere vanskeligheder (bemærk: stett = stilk på vinglas, pokal ell.l.).

Gudmund Boesen.

Gotland 1361

Christian Tortzen: Gotland 1361. Forudsætningerne. Overleveringen. Scandinavian University Books (Gyldendal) 1961. 196 s.

I 600-året for Valdemar Atterdags togt til Gotland har adjunkt Christian Tortzen udgivet en usædvanlig bog om begivenhederne på Gotland i 1361. Det er en fornøjelse at gennemse denne overordentlig rigt og smukt udstyrede bog, der er forsynet med talrige, klart gengivne og omhyggeligt udvalgte fotografier af høj kvalitet, og med enkelte instruktive kort og tegninger. Afbildet er ikke blot bygninger og landskaber, men også skattefund, mønter, udgravningsbilleder fra »korsbetningen«, samtidige dokumenter og middelalderlige kirkefigurer, sat sammen til en afvekslende og alsidig helhed. Hertil føjer sig billeder af senere bøger om togtet og af nyere historiemaleri.

Billedmaterialet udgør da også en meget væsentlig del af bogens helhed og kan ikke undværes i dens plan. Der er nemlig ikke tale om en historisk beretning om Valdemars erobring og baggrunden herfor, men om en forelæggelse af kildematerialet, både de samtidige vidnesbyrd og de senere beretninger. Såvel det skriftlige som det omfattende arkæologiske materiale bringes i bogens første del, ligesom sagnstof, senere fortællinger og hele øens bebyggelsesforhold og befæstningerne inddrages. Det er således ikke en almindelig kildepublikation med noter, selvom materialet er nødtørftigt bundet sammen med ret knappe kommentarer. Bogens sigte viser sig først i dens anden del, der under overskriften »Arbejdet med materialet« bringer en lang række konkrete opgaver til læseren, spørgsmål, der skal kunne besvares ud fra det givne materiale.

Bogens idé er således tankevækkende og interessant. Desværre skæmmes det gode fortsat af manglende orientering om bogens plan og hensigt. Hver halvdel har sit forord og sin indholdsfortegnelse, således at man for at få en oversigt over kapitlerne skal slå op s. 13 og s. 123. Også på anden måde bidrager den ellers smukke typografiske tilrettelæggelse til at øge uklarheden, f.eks. er de forskellige litteraturoversigter sat med helt forskellige typer. Det er dog især den manglende, fælles indledning der savnes, hvorfor det heller ikke bliver klart, hvilket publikum bogen henvender sig til. Man har mistanke om, at forfatteren fortrinsvis har beregnet den til gymnasierne, hvilket den dog synes noget speciel til, mens udgiverne, der har ladet den indgå blandt »Scandinavian University Books«, måske snarere har tænkt sig muligheder blandt de historiestuderende. Og så er spørgsmålet, om den ikke snarere er egnet til brug i kredse, der arbejder selvstændigt med historie, hvad enten det er rigs- eller lokalhistorie, som et grundlag til indførelse i historisk metode. Der kan derfor være flere grunde end det fine udstyr til at anbefale, at også andre end gymnasielærere giver sig i kast med bogen. Det er nemlig usædvanligt, at historikere ligefrem søger at gå nye veje med deres publikationer.

J. Stettebo.

Hærvej-sognet Læborg

Vald. Andersen: Hærvej-sognet Læborg. Bidrag af *F. R. Astrup* og *H. Kelp.* Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, Kolding 1961. 304 s. + 44 pl. + 1 kort.

Ved et møde i Læborg 1957 nedsattes et udvalg med det formål at fremskaffe en sognebog. Arbejdet blev overdraget overlærer Vald. Andersen, Bække, en af egnens dygtige lokalhistorikere. Bortset fra, at pens. lærer F. R. Astrup har skrevet den ret omfattende skolehistorie, og skovrider H. Kelp har skrevet om sognets plantager, er bogen helt igennem Vald. Andersens værk. At der trods den forholdsvis korte tid er gået grundigt til værks, viser de omfattende kildehenvisninger.

Her behandles naturforhold, oldtiden, vejene, kirken, præster, skoler, herregården Hundsbæk, kommunal historie, landbruget, fæstebønders liv og vilkår, andre erhverv, kulturelt og åndeligt liv, kæmpearbejdet med de enkelte gårdes historie, også betydelige mænd er skildret, og der sluttet med en samling sagn og anekdoter.

Under behandlingen af hærvejen, som går gennem sognet, knyttes visse kommentarer til Hugo Matthiessens berømte bog. Andersen gør opmærksom på, at såvel mundtlig tradition som udskiftningskort lægger vejen øst om kirken, mens H.M. lader den gå vest om. Fra kirken til Vejen by kaldes vejen præstevejen. En ældgammel vej, gående fra hærvejen gennem en del af sognet mod Foldingbro og Ribe, mener A. i tilslutning til Marius Kristensen er ældre end den østlige vej og identificerer den som skotvejen i den sydvestlige del af sognet. Der er mange ting af almen interesse, f.eks. beretningen om, hvordan det tidligere skovrige sogn udsattes for ødelæggende skovtyverier, brande og huggen »gjædsel«, hvordan sognet led stor skade af ulve, at kirken hver pinse blev »majet«, og at »af de ikke få sager angående husbond og fæster, som træffes i tingbogen . . . fremgår det som hovedindtryk, at sognets bønder i tiden 1660-1720 i stort omfang undlod at betale deres landgilde, ligesom husbonden i mange tilfælde måtte yde lån. Tiderne var vanskelige, men i kampen for at holde sognets gårde på føde kan man ikke overse den indsats, husbonden i mange tilfælde gjorde«. – Disse forhold, som i nogen grad kan spores andre steder i dette tidsrum, må skyldes svenskekrigene og da især hungertyfusens hærgen, som naturligvis især ramte et hærvejssogn; ifølge Aksel Lassen lagdes da 87 pct. af sognets ejendomme øde. I Andersens bog ser vi netop, at der da kom nye slægter til. – Den store smukt udstyrede bog med de mange aldeles fortrinlige, især nyere, billeder tjener såvel sognet som forfatteren til ære.

H. K. Kristensen.

Plantenavneordbog

Ordbog over Danmarks Plantenavne, udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved *Johan Lange*, I-III. København 1959-1961. XI, 464+420+413 s. Ejnar Munksgaards forlag.

Det er åbenbart en ganske naturlig ting, at der blandt ordbøger på de forskellige sprog også forefindes specielle plantenavneordbøger – derimod ikke for eksempel nogen parallel udtømmende eller omfattende dyrenavneordbog!

Den nye danske plantenavneordbog, der medtager såvel ældre litterært materiale som plantenavne fra nutidens dialekter, må siges at opfylde de krav, der kan stilles til en moderne ordbog af denne art. Materialet er ordnet (delvis også indsamlet) og redigeret af botanikeren Johan Lange, der heller ikke viger tilbage for at behandle også den rent sproglige side af opgaven, hvorved han ofte viser sig at være en i ikke ringe grad habil sprogmand. På det sidstnævnte område har redaktøren haft bistand af specielt kyndige fagfolk som Kristian Hald (der har taget sig af plantenavne i stednavne), Kaj Bom og Aage Rohmann. Ikke mindst har Rohmanns kritik været til gavn for ordbogen, hvad også klart erkendes i forordet. Navne på de lavere planter, mosser, laver, alger medtages ikke, hvad man jo nok kan beklage, f.eks. findes der efter anmelderens erfaring et betydeligt antal folkelige plantenavne til den maritime plantevækst i det hele taget.

I en plantenavneordbog som den nærværende findes der tre slags navne: 1) de latinske botaniske navne, der er ordbogens alfabetisk ordnede opslagsord, 2) de dermed korresponderende danske officielle navne, samt 3) de folkelige, dialektale plantenavne. Mens de to første slags er afhængige af systematisk navngivning til plantslægter og plantearter i det hele taget, er størrelsen af den sidste slags bestemt dels af ikke-fagfolks interesse i visse planter og den dermed sammenhængende navngivning, dels af forekommende geografiske synonymer, dvs. de forskellige navne på samme plante, men hver især fra sit geografiske område – alt i alt et yderst righoldigt navnestof, der bl.a. giver sig til kende derved, at hele værkets bd. III udgør et samlet register over alle navnene.

Det er umiddelbart indlysende, at de folkelige navne bliver hovedemnet for behandlingen. Ligesom i Heinrich Marzells *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* er sådanne navne ordnet sagligt, gruppevis efter de forskellige motiver, der har foreligget til deres dannelse: efter voksested, efter frugtens form, efter plantens anvendelse som lægemiddel osv.

Naturligvis kan man ikke vente af en sådan ordbog så lidt som af andre ordbøger, der behandler et folkeligt, dialektalt ordstof, at området for hvert enkelt ord (navn) skal være dækket, med andre ord at der skulle foreligge en fuldstændig ordgeografisk oversigt. Ofte må man nøjes med at anføre en enkelt oplysning fra et bestemt sted; at verificere og nøjere undersøge, hvor mange (eller hvor få) personer der kender vedkommende navn, lader sig ikke gøre. Måske er et eller andet navn i virkeligheden mer eller mindre individuelt, eller det hører egentlig hjemme i et andet sogn, eventuelt i nærheden osv. Det er åbenbart bl.a. sådanne forhold Johan Lange tænker på, når det i forordet hedder: »Kilderne er i øvrigt af yderst forskellig alder, art og værdi.« Men skal en ordbog kunne afsluttes indenfor en rimelig tid, da må den nødvendigvis være behæftet med mangler af denne art.

Som antydnet nøjes Johan Lange ikke med at ordne materialet efter botaniske hensyn og i de ovenfor omtalte grupper; han kommer også ofte ind på at omtale de enkelte navnes etymologi, deres oprindelse, især understøttet af saglige betragtninger af vedkommende plantes særlige karakter, dens voksested, dens anvendelse i folkemedicin, i folketro osv. Nu er der naturligvis intet mærkværdigt i, at andre, især sprogmænd af fag, undertiden kan være af en anden mening med hensyn til visse plantens oprindelse, end den ordbogsredaktøren har fremsat. Her skal om-

tales en sådan enkelthed, der kan give anledning til diskussion af et forhold, der viser at have en vis almen interesse.

Blandt navne på *Phragmites communis*, *tagrør*, findes fra Borre på Møn et *blemie* (der vel bør skrives *blæmminge*, jfr. også mønsk *ramminge*, om *Carex*, star), som Lange søger at forklare: »vel besl. m. jy. blamme, frembringe (et uroligt) lysskær, m. henblik på det skiftende skær, der iagttages, når en rørskov bølger for vinden; ordet muligvis ikke opr. hjemmehørende på Møn.« (II, sp. 235). Anmelderen vil imidlertid forklare navnet på anden måde. Ordet *blæmminge* er på Møn også betegnelse dels for dynd, morads, dels er det navn på visse grønalger, der i varmen flyder op til vandoverfladen, hvor de danner en moradslignende masse. Jeg forestiller mig nu, at *blæmminge*, om *tagrør*, er fremkommen ved ellipse, er forkortet af et oprindeligt *blæmmingeror* eller *blæmmingegræs*, hvorved plantenavnet bliver synonymt med betegnelsen for voksestedet. Her kan noteres, at anmelderen åbenbart ikke er helt enig med en tidligere anmelder af ODP, nemlig Sigurd Fries i Svenska landsmålen 1959, der tager afstand fra ordbogens tolkning af vækstnavnet *hvene*, (sv. *ven*), som Lange mener kan have fået navn efter voksestedet, men, skriver Fries: »det är säkerligen inte gräset, som har fått namn av växtplatsen (ODP I, sp. 42), utan tvärtom har växten givit upphov till en terrängbenämning.« (s. 165). Naturligvis må vi indrømme, at dette ofte er tilfældet, jfr. f.eks. *Lyng* om et lyngbevokset areal, *Skræpperne* om fiskeplads bevokset med skræpper, laminarier osv., men det modsatte kan dog, som vist ovenfor, også finde sted, omend som en sekundær udvikling, jfr. her også plantenavnet *sutte*, *sude* (ved siden af *suttegræs*), om *Plantago maritima*, *strandvejbred*, samt om *harrild(græs)*, en sivart, der gror på sumpet strandeng (I, sp. 789). Dette *sutte*, *sude* er identisk med *sutte* »morads, pløre«, *suderne* »lavt land, som saltvandet går op over«, *suttehuller* på fjordenge, betegnelser, der er ret udbredt i vore (især de sydlige) dialekter, se II, sp. 280 med henvisninger til flere tilfælde, hvor »plantenavnet altså egl. er en lokalitetsbetegnelse.«

Også med hensyn til det ydre, tryk, format, indbinding fremtræder Ordbog over Danmarks Plantenavne på en meget tiltalende måde.

Kristen Møller.

Et nyt tidsskrift

Heraldisk Tidsskrift. Udg. af Societas Heraldica Scandinavica under red. af *Sven Tito Achen* m.fl. Nr. 1 og 2, 1960, nr. 3 og 4, 1961.

Historikere, der ikke er specielt interesseret i heraldik, har måske overset, at der i 1960 udkom første nummer af et Heraldisk Tidsskrift. De indtil nu foreliggende fire numre indeholder imidlertid flere artikler, der kan have værdi for såvel rigs- som lokalhistorikere, så der kan her være grund til en nærmere præsentation af dette nye tidsskrift og en omtale af nogle af dets artikler.

Et smukt eksempel på en heraldisk undersøgelse, der rummer perspektiver for politisk historie og kirkehistorie, kunst- og litteraturhistorie, er *Heribert Seitz'* afhandling: *Tre Kronor som Europeisk Symbol och Svenskt Riksvapen*. Den ældste heraldiske anvendelse af kronerne ses i Kölns byvåben, hvor de symboliserer de hellige tre konger, hvis relikvier

fandtes i byens domkirke. Forfatteren følger symbolets vandring ud over Europa gennem helgenbilleder, legender o.m.a. til det træffes, bl.a. i svenske, danske og engelske kongers segl. Det kan nævnes, at symbolet findes i Valdemar Atterdags segl tre år efter at kongen havde valfartet til Köln. Et andet eksempel på forbindelsen mellem heraldik og politisk historie er givet i *Paul Warmings* artikel: Christiern 1.s Skjoldholdere. I de fire våbener, kongen benyttede efter valget til konge af Danmark og efter erhvervelsen af Norge, af Sverige og af Slesvig og Holsten, finder man ikke de samme skjoldholdere – de vexler efter lejlighed og politisk behov.

At også moderne teknik kan udnyttes af historikere, viser *Jan Raneke* i *Heraldik på Hålkort*. Forfatteren har sat en stor del af de europæiske middelaldervåbener på hulkort og har derved skabt sig et fortrinligt arbejdsredskab, der kan give hurtige og korrekte svar på en lang række spørgsmål. Metoden vil sikkert med held kunne efterlignes på andre arbejdsområder. Et eksempel på benyttelsen giver Jan Raneke selv i artiklen: *Medeltida Vapengrupper*. Middelalderens vasaller har ofte ført deres lensherres våben i let ændret skikkelse, og det vil sige, at grupper af ensartede våbener kan angive grænserne for en lensherres område. På tilsvarende måde kan en våbengruppe afsløre forskellige slægters fælles afstamning. Gennem hulkortene kan sådanne grupper let udskilles, og herigennem kan både middelalderhistorikeren og slægtsforskeren få en uventet håndsrækning. Artiklens eksempler er hentet fra England, Tyskland og Frankrig, og en afhandling om de nordiske våbengrupper stilles i udsigt.

Det er en almindelig fejltagelse, at heraldikken kun har spillet en rolle i overklassens liv, også borgere og bønder har imidlertid ført våbener i deres segl. Disse våbener og deres sammenhæng, bl.a. med husskilte behandler *Ernst Verwohlt* i afhandlingen: *Borgerlig Heraldik i dansk Middelalder*. Man kunne ønske, at forfatteren fik mulighed for at publicere dette store og rige materiale, inden alle seglene er ædt op af strålesvamp.

Dette er kun et lille udvalg af mange interessante artikler. Det må tilføjes, at der foruden artikler bringes litteraturanmeldelser, foreningsmeddelelser m.m. Nogle af artiklerne er af mere speciel heraldisk interesse, men alle kredse af historikere har grund til at være taknemmelige over, at *Heraldisk Tidsskrift* bliver redigeret på en sådan måde, at heraldikkens betydning som historisk hjælpevidenskab klart understreges. Man vil ofte få brug for at slå op i disse smukt illustrerede hefter.

Tidsskriftets første nummer er udsolgt, men er blevet genoptrykt – noget der ellers er ukendt for danske tidsskrifter. Nu er også nr. 2 ved at være udgået, så biblioteker der ønsker at sikre sig hele rækken, må handle hurtigt.

Knud Prange.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Randers d. 24.-25. august 1961

Årsmødet begyndte torsdag eftermiddag i Helligåndshuset med en diskussion om »Metoder og arbejdsmåder ved kulturhistoriske punktundersøgelser«, indledt af kontorchef *Povl v. Spreckelsen*, kommunelærer *Ole Warlhoe Hansen* og museumsinspektør, lektor *Sigurd Schoubye*. Ved aftenmødet i Randers Museums kunstsal talte direktør, dr. phil. *V. Thorlacius-Ussing* om »Kunstsamlinger i lokalmuseerne«.

Repræsentantskabsmødet næste dag indledtes med formandens velkomstord til gæster og repræsentanter.

Ved navneopråbet var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 1., 2., 3. og 7. afd., Københavns Bymuseum, Kunstindustrimuseet, Tøjhusmuseet, Orlogsmuseet, Øregård, Landbrugsmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborgmuseet, Gl. Estrup, Liselund Slot, Reventlowmuseet, Den gamle By, Forhistorisk Museum, samt museerne i Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Espergærde, Søllerød, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Vordingborg, Maribo, Odense, Bogense, Middelfart, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Try, Nykøbing M., Ålborg, Viborg, Randers, Hobro, Mariager, Grenå, Ebeltoft, Horsens, Silkeborg, Odder, Fredericia, Kolding, Ringkøbing, Herning, Ribe, Varde, Esbjerg, Haderslev, Tønder, Åbenrå og Sønderborg.

Efter at kontorchef *Povl v. Spreckelsen*, Randers, var valgt til dirigent, udtalte formanden, museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, følgende mindeord:

»I det forløbne år har vi haft den sorg at miste to af vore kolleger.

Den 9. febr. afgik arkitekt *J. Tidemand-Dal* ved døden i en alder af 78 år. Efter studieophold i Italien, Frankrig og Belgien fik han i 1910 afgang fra akademiet og nedsatte sig samme år som arkitekt i Næstved, hvor han kom til at virke i sit fag i mere end 50 år. Tidemand-Dal prægede i høj grad Næstveds arkitektur, især det offentlige byggeri; han har også udført talrige byggearbejder andet steds. Han har blandt andet bygget katolske kirker og har i St. Vincents kirke, Helsingør, skabt en kirkebygning, der både i sit exterior og sit interior er af kultiveret, fin og nobel karakter, egenskaber som i det hele taget prægede hans arbejde som arkitekt. Tidemand-Dal har også i høj grad interesseret sig for restaureringer af historisk arkitektur, det gælder f.eks. en række kirkebygninger samt desuden de to perler i hans hjemby: helligåndshuset og kompagnihuset, som han begge har restaureret med nænsom hånd. Helligåndshuset rummer som bekendt Næstved Museum.

Arkitekt Tidemand-Dal opnåede talrige tillidshverv. Han var medlem af bestyrelsen for Akademisk Arkitektforenings sektion for østifterne, af bestyrelsen for Industriforeningen for Næstved, desuden af bestyrelsen for Teknisk Skole ligesom han var formand for Ligbrændingsforeningen i Næstved. For os er det ikke mindst naturligt at minde om, at han i en lang årrække var medlem

af bestyrelsen for Museumsforeningen for Næstved og Omegn og fra 1950 indtil sin død var denne forenings formand. Så tidligt som i 1918 blev han sekretær for Historisk Samfund for Præstø Amt, hvis formand han var fra 1950 indtil sin død.

Tidemand-Dals interesser var vidtspændende, de omfattede navnlig ældre og nyere arkitektur, lokalhistorie, personalhistorie, museum og filateli. Han dyrkede alle disse interesser usvækket i sin høje alderdom. Selv under sin sidste håbløse sygdom syslede han trods træthed på hospitalssengen med problemer vedrørende Næstved Museum, der stod hans hjerte meget nær.

Den 25. febr. 1961 døde *museumsforstander H. P. Hansen*, Herning.

H. P. Hansen var født i Høling udenfor Herning som søn af jyske gårdmandsfolk. Han var jøde til inderste marv og kendte bedre end nogen den jyske hedebondes nøjsomme tilværelse, som han i sine skrifter har sat et så stortartet minde. Fra niårsalderen kom han ud at tjene som hyrdedreng og var siden i sin ungdom landbrugsmedhjælper, men måtte efter et uheld forlade dette arbejde, kom på skolebænken og tog Præliminæreksamen. Han fik tidlig interesse for kulturhistorie, blev indsamler i stor stil både af kulturminde og genstande, fik forbindelse med skolelærer Trøstrup, der havde startet Herning Museum, og blev, som De alle ved, hans efterfølger og en fortrinlig museumsmand og en ikke mindre fremragende folkemindeforsker og indsamler af folke-minde gennem et langt spænd af år. Som bekendt gjorde Herning by ham i taknemmelighed for hans virke til æresborger. Det er i denne kreds uforudent at redegøre nærmere for hans forfatterskab. Jeg skal blot nævne nogle uddrag af den skrivelse i hvilken Århus universitet i 1959 motiverede sin udnævnelse af H. P. Hansen til æresdoktor:

»Ved denne sjældne udmærkelse har fakultetet ønsket at hædre H. P. Hansen for hans virke og for den betydningsfulde indsats han i mere end en menneskealder har ydet indenfor folkelivsforskningen og kulturhistorien.

Med udgangspunkt i Herning Museum, som han har skabt, og som er kendt som et af de etnografisk set mest givende museer i Europa, har han som den første herhjemme haft øje for den funktionalistiske vurdering af tingene.

Dette synspunkt har han bragt i anvendelse i en lang række enkeltundersøgelser, der er grundlæggende og højt skattet i international og sammenlignende forskning, områder som f.eks. den gamle løbbindingsteknik og den gamle uldkæmningsteknik, der var ukendt, før han behandlede dem. Ligeledes har han i bogen *Bondens brød fremdraget* og dokumenteret en række primitive næringsmidlers brug også i vort kultursamfund. Også på andre områder har han indsamlet og behandlet folkloristisk stof, so mnu ikke mere kan fremskaffes, og derved har han reddet et uvurderligt kildemateriale for den sammenlignende forskning.

Overalt han han søgt at indføje iagttagelserne i en større sammenhæng og altid med sin overlegne kritiske sans har han søgt at finde frem til en tolkning og forståelse af fænomenerne – de rette kendetegn på en sandheds-søgend eforsker.«

Vi har haft den glæde at se H. P. Hansen til næsten alle vore årsmøder. Kun i de senere år måtte han melde fra på grund af sygdom. Vi holdt af ham for hans menneskelighed, hans lune og den oprindelighe overfor sin afstamning og sine studieemner, som han altid bevarede, og som den akademisk uddannede forsker så ofte har svært ved at have i behold. Hans lune var varmt. Der var

ikke sarkasme hos ham, når han med et blink i øjet kritiserede arkæologerne, fordi de altid opfattede jordfundne eller uforklarlige genstande som nedlagte ofre. Med lune så han også på sig selv. I sin levnedsskildring »Fra Hyrde til Æresdoktor« fortæller han et sted om, hvorledes han under sin militærtjeneste under kontorarbejde på militærhospitalet mærkede sådan en underlig knirken i sin ene side, som han var ængstelig for, og som han søgte behandling for hos militærlægen. Han fandt dog selv ud af årsagen: det var hans lædertegnebog der knirkede, fordi den var tom. Måske er dette lidt koketteri, men han havde lov til dette koketteri. For det er jo en af de ting, som vi beundrede ham for og holdt af ham for, at han formåede at bevare forskerens hellige ild fra sin første til sin sidste dag på trods af, at han altid måtte leve et såre nøjsomt og arbejdsomt liv. Han skiller sig her på tiltalende måde ud fra den mentalitet, der ellers er den fremherskende i vore dage. Han var i sandhed en tro tjener i forskningens vingård, og dansk museumsvesen og dansk kulturhistorisk forskning står i dyb taknemmelighedsgæld til ham.

Vi vil mindes disse to agtede kolleger.«

Formanden aflagde derefter følgende årsberetning:

»Siden vi sidst samledes til årsmødet, har to museer indmeldt sig i Dansk kulturhistorisk Museumsforening: Willemoesgaardens Mindestuer i Assens og Fur Museum. Medlemstallet er nu 106. Jeg byder de to museer hjertelig velkommen i vor kreds og udtrykker håbet og forventningen om et godt samarbejde.

På de museer, hvor der stiles mod at opnå statsanerkendelse, har der været arbejdet flittigt. Fire museer har fra 1. april 1961 opnået statsanerkendelse: Willemoesgaardens Mindestuer, Glud Museum, Sydsjællands Museum, Vordingborg, og Sorø Amts Museum, Sorø; endvidere er fra samme dato Viborg Stiftsmuseum anerkendt som landsdelsmuseum. På foreningens vegne ønsker jeg til lykke hermed og udtaler håbet om, at de pågældende museer under de nye forhold vil få gode arbejdsvilkår, således at de på tilfredsstillende måde kan udvikle deres institutioner. Jeg har på fornemmelsen, at der ud over de nævnte står endnu en række museer over for statsanerkendelse, men da disse afgøres endnu ikke er endelige, er det ikke muligt at omtale dem nærmere.

Jeg benytter lejligheden til også at ønske Viborg Stiftsmuseum til lykke med 100 års jubilæet, der i sommer på udmærket måde blev markeret ved anerkendelsen som landsdelsmuseum.

I fjor havde vi en fornemmelse af, at vi snart kunne vente en beretning fra Statens Lokalmuseumstilsyn om det arbejde, der hidtil er udført i forbindelse med den nye museumslov, men det ser nu ud til, at tilsynet vil udskyde beretningens udsendelse, således at beretningen komme til at omfatte museumslovens foreløbige løbetid, og det må vi jo så afvente. Den vil derved også blive fyldigere og give et stærkere indtryk af lovens virkninger. Jeg har selv den opfattelse, at beretningen vil virke fremmende på oparbejdelsen af den lokale interesse for museerne såvel hos kommunerne som i private kredse, og derfor ser jeg personlig nødigt, at den lader for længe vente på sig.

Det er mig bekendt, at man efter flere års virketid endnu ikke har fået spørgsmålet klaret om honorering af tilsynets medlemmer og dets sekretær. Jeg finder anledning til meget stærkt at beklage dette og udtale håbet om, at statsmyndighederne snarest muligt vil bringe denne sag i orden.

Medlemmerne vil erindre, at bestyrelsen gentagne gange har fået afslag på en ansøgning til statsmyndighederne om en bevilling til fordel for de små museer, der har vanskeligt ved at sanere deres forhold således, at de kan opnå statsanerkendelse. På grund af disse gentagne afslag har vi i bestyrelsen ment,

at det ikke kunne nytte at forsøge en ny henvendelse. Vi har også en stærk fornemmelse af, at vanskelighederne heldigvis er ved at løse sig for en stor del af de museer, det drejer sig om, og det er der jo kun grund til at glæde sig over, og hvis denne antagelse er rigtig, er der jo heller ikke den fornødne basis for at rejse sagen påny.

Vi drøftede på sidste årsmøde de muligheder, den nye ligningslov indeholder for museerne til at blive anerkendt som institutioner, der kan modtage bidrag, som bidragyderne kan *fradrage i deres skal*. Jeg har lagt mærke til, at adskillige museer har fulgt opfordringen til selv direkte at søge skattedepartementet derom, og har med stor glæde konstateret, at museerne har opnået denne ret. Af den liste, som jeg har set offentliggjort, fremgår det tydeligt, at der ingen vanskeligheder er. Myndighederne har simpelthen fortolket bestemmelserne derhen, at denne ret kan gælde både små og store museer, og at museer med et stærkt begrænset område har de samme muligheder som museer med et stort distrikt. Dette er jo glædeligt at konstatere. Jeg skal i denne forbindelse gøre opmærksom på skattedepartementets cirkulære af 21. marts 1961 vedrørende skattefritagelse. Nu er det jo desværre et faktum, at der ikke ligger store penge at hente i de bestemmelser, der hidtil har været gældende, men det må jo være vort håb, at lovens rammer senere vil kunne udvides således, at satserne forhøjes. I vore skandinaviske broderlande er man vist nok længere fremme.

Bestyrelsen har givet tilsagn om, at museerne skal få en *liste over fonds og legater*, hvis fundats giver muligheder for at yde støtte til museerne. Dommer Worsaae har velvilligt påtaget sig denne opgave, og arbejdet er i gang, men det er et betydeligt arbejde at udarbejde en sådan liste, og det har derfor endnu ikke kunnet afsluttes. Vi siger dommer Worsaae tak for, at han vil påtage sig dette store arbejde og beder medlemmerne have tålmodighed, indtil det er afsluttet.

En del af vore medlemmer har med godt resultat benyttet lovgivningen om statsstøtte til *beskæftigelse af erhvervshæmmede*. Vedtagelsen af den nye revalideringslov betyder, at arbejdet af den her nævnte karakter nu er ved at glide ud af beskæftigelsesloven og fremtidig må gennemføres ved hjælp af *revalideringsloven*. Medens disse medhjælpere hidtil har været anvist gennem arbejdsanvisningskontorerne, sker administrationen fremtidig gennem de såkaldte revalideringscentre, som nu er oprettede, og af hvilke der er 11 spredt over hele landet. De nye revalideringscentre skal nu skabe et helt nyt apparat til bedste for de talrige medborgere, der af sygdom og andre årsager er slået ud af deres bane, men som der ved hjælp af revalideringsloven er muligheder for at få ind i en virksomhed, der egner sig for dem, og hvor de kan tjene deres brød ved nyttigt arbejde fremfor at leve af en sparsomt tilmålt invaliderente. Der er ingen tvivl om, at der gennem samarbejde med revalideringscenterne vil kunne findes frem til folk, der er særdeles egnede til museumsarbejder af forskellig art, og i modsætning til de erhvervshæmmede, hvor henvisningen gælder $\frac{1}{2}$ år, som dog har kunnet forlænges til 1 år, vil der være muligheder for varig ansættelse, hvad der jo er et stort gode, hvis man har fundet frem til egnede folk. Så vidt jeg kan se, vil der, ligesom ved beskæftigelse af erhvervshæmmede, kunne opnås et tilskud på 100% af arbejdslønnen, men det vil sikkert fremme sagen betydeligt, hvis et mindre beløb kan fremskaffes fra museerne selv. Museerne er i almindelighed ikke så godt aflagte i økonomisk henseende, så jeg vil mene, at revalideringsloven vil være en god hjælp for mange. De museer, der kunne tænke sig at udnytte disse muligheder, opfordrer jeg

derfor til at sætte sig i forbindelse med det revalideringscentrum, hvis område de tilhører. Det er en fordel at være med fra starten. Revalideringscenterne tager deres opgave meget alvorligt, og de er ivrige for at finde frem til egnede arbejdssteder for de handicappede, men jeg understreger, at det her vil påhvile museerne at bestræbe sig på at yde deres del af den sociale opgave og, om jeg så må sige, være revalideringsminded i deres behandling af disse medarbejdere.

Vi har også i det forløbne år haft et af vore sædvanlige *studiemøder*. Det foregik i år i Holbæk Museum søndag d. 7. maj og havde samlet 30-35 deltagere. Vi forelagde som sædvanlig *museumsgenstande* til drøftelse, men havde også her optaget *saneringsspørgsmålet* til diskussion. Arkitekt Engquist talte om museerne og saneringen i købstæderne, og stadsingeniøren i Holbæk deltog i diskussionen. Vi har nu drøftet sanering i Silkeborg og Holbæk, og måske er det derfor ikke nødvendigt at afholde flere møder om dette emne, men hvis der fra medlemmernes side er ønske om flere møder om saneringsspørgsmålet andre steder i landet, kan vi naturligvis fortsætte. Der ligger efter min mening stor vægt på, at de kommunale myndigheder kommer med i disse drøftelser, og her er det naturligvis især af betydning, at stadsingeniørernes opmærksomhed henledes på sagen, og jeg er ikke i tvivl om, at spørgsmålet om bevaringen af gamle bygninger og gadebilleder i forbindelse med byernes sanering mangfoldige steder, ja vel næsten alle vegne, stadig vil være brændende i lang tid fremover. Jeg tror, jeg kan gå ud fra, at museernes folk er agtede borgere alle vegne, og en alvorlig henvendelse til de kommunale myndigheder vil sikkert føre til positive resultater, og Nationalmuseet har som bekendt givet tilsagn om at være behjælpelig.

Medlemmerne vil erindre, at Dansk historisk Fællesforening har taget initiativ til afholdelse af en *hjemstavnsuge* i tiden fra 19.-25. februar i år. Ideen var især slået an i Sønderjylland, hvad der jo også på forhånd var at vente. I den øvrige del af landet har der vist nok været meget forskelligartet tilslutning hertil. Jeg vil gerne vide, om medlemmerne har nogle erfaringer den sag vedrørende, som de vil delagtiggøre årsmødet i. Det vil være af værdi at høre, hvad man mener om en fortsættelse heraf i de kommende år, årligt eller måske med noget større mellemrum. Det er jo et stort apparat at sætte i scene, men hvis der er grobund for disse hjemstavns møder, må de vel også interessere museerne, og ideen i dem synes jeg er fortræffelig.

Jeg vil også gerne høre udtalelser om erfaringerne med *lokalradioen*, om museerne er blevet opfordret til at medvirke her, eller om man selv har taget initiativ og har henvendt sig til lokalradioens ledere herom. Det er jo som bekendt de lokale ledere, der tilrettelægger programmerne, og det er ikke hensigten, at administrationen skal foregå fra Statsradiofonien i København. Også her synes jeg, det vil være af værdi at høre om kollegernes erfaringer, hvis de har nogen.

Det havde været vor hensigt at arrangere *et museums kursus*, som vi drøftede i fjor. Jeg beklager, at dette ikke har kunnet lade sig gøre i år. Vi kan vanskeligt lave dette uden Halkjærs medvirken, og Halkjærs langvarige sygdom har bevirket, at vi ikke har kunnet belaste ham dermed, men vi håber i det kommende år at kunne tage sagen op. Det er ikke ganske let at arrangere, da kursuset af hensyn til deltagerne ikke må strække sig over mere end ganske få dage, medens der samtidig også må være så megen tid, at man kan få noget ud af et sådant kursus. Det vil også være nødvendigt at begrænse deltagelsen til 12-14 deltagere, og det skal vel derfor gentages flere steder i landet, men lad os nu

foreløbig få begyndt et enkelt sted, så vi kan gøre vore erfaringer. Det er hensigten, at dette kursus skulle omfatte de almindeligste museumsarbejder, katalogisering, konservering etc., og der kan sikkert siges meget om de ting, som museerne gerne vil høre.

Vi er glade for, at vi stadig kan udgive *Arv og Eje*, der forhåbentlig nu ligger i fast leje. Jeg takker bidragsyderne og opfordrer til, at der stadig indsendes bidrag. Det samme gør sikkert redaktøren, overinspektør Holger Rasmussen, som jeg på foreningens vegne takker for hans store og interesserede arbejde for denne sag. Vi er også glade for undervisningsministeriets støtte til opgaven. Den sidste treårige bevilling fra ministeriet udløber i år, og vi vil da naturligvis skride til en ansøgning om bevillingens fortsættelse, og vi har tænkt os at spørge, om ikke bevillingen kunne forhøjes fra 1.000 til 2.000 kr. årligt. Salget går ganske tilfredsstillende, selv om oplaget unægtelig helst stadig skulle stige. På grund af lønstigninger og prisstigninger på bogtrykkerarbejde og papir vil det være meget hensigtsmæssigt, om bevillingen kunne forhøjes. Vi har vist vor gode vilje ved at vedtage en forhøjelse i favorprisen fra kr. 9,75 til kr. 10,75 og på bogladeprisen fra kr. 13,- til kr. 15,-, som jeg håber medlemmerne vil tage venligt imod, men dette vil ikke kunne klare sagen. Forfatterne har jo hidtil måttet klare sig med et honorar på kr. 10,- pr. side. Dette er en ringe betaling, og det er vort ønske at kunne forhøje honoraret, hvilket sikkert også vil være hensigtsmæssigt for stadig at kunne få bidrag, men endnu har vi desværre ikke turdet gå til en forhøjelse.

Til slut vil jeg endelig fremdrage et spørgsmål, som bestyrelsen ser på med stor bekymring. Omkring i landets blade dukker der flere og flere annoncer op fra folk, som *opkøber antikviteter* af enhver art. Det er jo naturligvis ikke forbudt at handle med antikviteter her i landet, og museerne får igennem årene mange gode stykker fra antikvitethandelen. Og det er jo også nok muligt, at adskillige af disse opkøbte antikviteter sælges her i landet og bliver her, men vi ved jo, at købedygtige udenlandske turister køber i stor stil. I Holland er der vist snart ikke en flise tilbage, som ikke er opkøbt af pengestærke amerikanere, og tiden må vist nok være inde til, at man her i Danmark tænker på at forhindre, at vore kulturhistoriske værdier vandrer ud af landet. Det er højst sandsynligt, at faren herfor vil blive endnu større, når og hvis vi bliver medlem af »de 6«, og de 6 bliver til 13 eller 14. Det varer jo et godt stykke tid, inden markedsforhandlingerne afsluttes, og jeg tillader mig derfor at henlede rette vedkommendes opmærksomhed på, om vi ikke skal få et udførselsforbud bragt i orden, så snart det kan lade sig gøre. Jeg indser, at det er et tveægget sværd, for de danske museer opkøber jo også danske kulturminde uden for vore grænser, og det skulle vi nødtigt afskæres fra, men trods alt er eksporten af vore kulturminde den alvorligste. Danmark er i stedse højere grad ved at blive opdaget som turistland, og det øger selvfølgelig faren.

For nu at afrunde med noget behageligt vil jeg gerne udtale min glæde over *tilføjelserne til naturfredningsloven*, der lægger et bælte uden om vore oltidsminder, som ikke må røres. Vi er derfor i fremtiden befriet for ængstelsen for, at oldtidsminderne bliver udsat for bebyggelse eller afgravning i deres umiddelbare nærhed, hvorved fredningen, selv om den formelt opretholdtes, var ganske illusorisk. Det må vi betragte som et betydeligt fremskridt. Jeg tror, vi kan gå ud fra, at både Nationalmuseet og fredningsdommerne vil sætte megen pris på, om de lokale museer vil have et vågent øje med, at de nye bestemmelser overholdes.

Under den påfølgende diskussion blev af adskillige deltagere fremhævet den

betydning, som det ville have for museerne, om der i radio og fjernsyn oftere fremkom udsendelser vedrørende museernes virksomhed. En henvendelse fra de enkelte museer til ledelsen af lokalradioen anbefales. Museumsforeningens bestyrelse må også informere dagspressen om vore møder og vort arbejde. Det henstilledes til bestyrelsen påny at søge en dispositionsbevilling til ophjælpning af de små museer. Endvidere anmodes bestyrelsen om at undersøge muligheden for en lov, der forbyder udførsel af visse antikviteter.

Formandens beretning godkendtes med akklamation.

Kassereren, dommer *T. Worsaae*, forelagde derefter det reviderede *regnskab*, der balancerede med kr. 20.065,91. Årbogen har givet et underskud på 848,95. Lagerbeholdningen af »Danske Museer« er: 74 stk., af »Arv og Eje«: 974 stk. Til tekstilkonservering henstår kr. 1.356. Til foreningens almindelige drift er en kassebeholdning på kr. 4.541,07. Forsamlingen gav decharge for regnskabet.

Medlemskontingentet fastsattes uændret.

Sekretæren redegjorde derefter for stedfunden fordeling af sidste års *dispositionsbevillinger*: 1) Bevillingen til museumstekniske forbedringer havde 26 ansøgere om ialt kr. 65.703, og fordelingen blev: Esbjerg Museum 495 kr., Frederiksværk Museum 540 kr., Glud Museum 400 kr., Hobro Museum 2.000 kr., Holbæk Museum 3.000 kr., Horsens Museum 995 kr., Kalundborg Museum 995 kr., Museet på Koldinghus 2.000 kr., Næstved Museum 765 kr., Odder Museum 2.000 kr., Fyns Stiftsmuseum 1.100 kr., Roskilde Museum 1.000 kr., Møns Museum 1.500 kr., Museet på Sønderborg Slot 2.500 kr., Tønder Museum 1.300 kr., Åbenrå Museum 2.500 kr., Forhistorisk Museum 910 kr., Vesthimmerlands Museum 1.000 kr., ialt 25.000 kr. 2) Bevillingen til indkøb og konservering havde 20 ansøgere om ialt 64.304 kr., og fordelingen blev: Esbjerg Museum 1.300 kr., Glud Museum 600 kr., Haderslev Amts Museum 1.450 kr., Vendsyssels historiske Museum 3.725 kr., Hobro Museum 725 kr., Museet på Koldinghus 700 kr., Køge Museum 2.000 kr., Falsters Minder 750 kr., Næstved Museum 700 kr., Den antikvariske Samling i Ribe 3.600 kr., Ringkjøbing Museum 200 kr., Langelands Museum 2.500 kr., Roskilde Museum 450 kr., Museet på Sønderborg Slot 750 kr., Tønder Museum 2.300 kr., Viborg Stiftsmuseum 1.250 kr., Ålborg historiske Museum 2.000 kr., ialt 25.000 kr.

Museumskonsulenten gav derefter en kort redegørelse for sidste års konsulentarbejde og omtalte herunder den stigende aktivitet, der udfoldes rundt omkring ved lokalmuseerne. Der mærkes også hos den lokale befolkning og de bevilgende myndigheder en voksende interesse for museerne og deres arbejde.

Til bestyrelsen genvalgtes Knud Klem (formand), Jørgen Paulsen og Hans Neumann samt nyvalgtes P. Friis, Varde. Som suppleanter genvalgtes J. Dalgaard-Knudsen og Hakon Berg.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Randers den 25.-27. august 1961

De historiske samfunds sektionsmøde

Formanden, landsarkivar *Hvidtfeldt*, bød velkommen og redegjorde for grundene til at de to sektionsmøder nu afholdes sideløbende.

Punkt 1: Hjemstavnsugen.

Formanden fortalte hvorledes arrangementerne var forløbet i landets forskellige egne – altså først og fremmest i Jylland – og læste et referat af et møde, der var afholdt i Rindum sogn. Det var styrelsens opfattelse, at forsøget burde gentages i 1963, men i så fald skulle der nedsættes et udvalg, der bl.a. kunne arbejde med at udbygge organisationsformerne. Man må sikre sig imod, at der intet bliver gjort, fordi en enkelt forening ikke kan klare opgaven. *Formanden* ville derfor gerne høre, hvilke erfaringer man havde, og om man var interesseret i at fortsætte arbejdet. Sognepræst *Tage Holm*, Sønderjylland, sagde, at når hjemstavnsugen var blevet en succes i Sønderjylland, skyldtes det en god tilrettelæggelse. Man havde haft et godt samarbejde med andre foreninger, bl.a. KFUM og K, og havde herved fået kontakt med kredse man ellers ikke havde forbindelse med. Udstillingerne havde vist sig at have stor betydning, navnlig når de var arrangeret på skolerne, der så kunne udnytte dem i historieundervisningen. Man ville i Sønderjylland gerne være med i en ny hjemstavnsuge, men helst i en anden måned på grund af afstemningsfesten. Det ville være særlig heldigt, om moderne kunne arrangeres i 1964. Overlærer *Warthoe-Hansen*, Randers fortalte, at når der ikke havde været møder i Randers amt, skyldtes det, at ingen i styrelsen havde haft tid til arbejdet. Måske lå det også en smule udenfor samfundenes naturlige opgaver. Moderne var lettest at afholde, hvor der i forvejen var et godt foreningsliv, men næste gang ville man i Randers prøve at gøre nogle små forsøg. Lektor *Balslev*, Sorø, mente ligesom *Warthoe-Hansen*, at dette arbejde ville kræve en stor indsats af styrelsen, som i forvejen var ophængt af andet arbejde. Han havde instinktivt reageret imod formen. Man skulle være varsom med at lægge sig fast på en linje med folkedans o.s.v., det var der ikke folkeligt grundlag for på Sjælland. Museumsinspektør *Linvald*, København, fortalte, at man i Gentofte havde lavet forskellige møder i vinterens løb, de hed ikke hjemstavnsaftener, men havde samme sigte. Direktør *Kaaber*, Holbæk, understregede, at der måtte være et naturligt behov for hjemstavnsaftenerne. Man måtte ikke forfalde til kunstig patina, historisk interesse skulle dyrkes på realistisk måde. Direktør *Fang*, Roskilde, sluttede sig til udtalelserne fra Sorø og Holbæk. Landsarkivar *Iversen*, Sønderjylland, fremhævede samfundenes formål: at vække historisk interesse. Medlemstallene var gennemgående for små, og i denne henseende var hjemstavnsugen af stor betydning. Havde bestyrelsen ikke

tid til at gøre dette arbejde, kunne man finde andre; det havde man gjort i en af de sønderjyske amtskredse. Mange kredse i Sønderjylland havde meddelt, at de selv ville tage tanken op igen, det havde nemlig bl.a. vist sig, at hjemstavnsaftenerne gav overskud. Netop i de kommende år vil det være vigtigt, at de historiske samfund er med i et folkeligt arbejde. Februar havde været en meget god måned, hjemstavnsaftenerne syntes ikke at have skadet afstemningsfesterne. Redaktør *Friis*, Varde, sagde, at indtog vi lektor Balslevs stilling, blev der af medlemmerne kun den hårde kerne tilbage, og kernen havde tendens til at skrumpes. Det var ingen skam at bruge de midler, der passede til tiden; hjemstavnsaftener var måske midlet i visse egne, og han blev i hvert fald ikke forarget over folkedans. Man måtte ikke være for videnskabelig, det vigtigste var at vække den historiske sans. Idéen var ikke forfjet, den kunne gentages med mellemrum, men man måtte have bedre kontakt med radio og TV. *Formanden* konstaterede den ejendommelige skillelinje, der gik gennem Danmark, øerne contra Jylland. Man måtte imidlertid ikke blot tage tingene som de var. Netop i de egne, hvor interessen manglede, var arbejdet dobbelt nødvendigt. Kunstig patina måtte undgås, men det eksempel der havde været nævnt, hvor man havde prøvet at gøre fortiden levende, var jo yderst realistisk. Hjemstavnsugen gav mulighed for at vække, det var ganske vist en stor opgave, men Iversen havde sagt det rette: kunne man ikke selv påtage sig arbejdet, måtte man finde andre. Udførelsen måtte ikke afhænge af en enkelt mand eller styrelse. Der var åbenbart delte meninger om man burde fortsætte, sagen måtte derfor forelægges repræsentantmødet, da den også havde interesse for andre. Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde, erklærede, at i Ribe amt ville man fortsætte, uanset om DHF opfordrede til det eller ej. Dertil havde det været for stor en succes, og arbejdet havde heller ikke været så uoverkommeligt for styrelsen, da man i høj grad havde fået sat andre i sving. Direktør *Kaaber* understregede betydningen af godt tilrettelagte udstillinger og foredrag. Det havde man haft en del af i Holbæk amt, det interesserede, og det var realistisk. Lektor *Michelsen*, Præstø, fortalte, at samfundet hidtil ikke havde haft sognerepræsentanter. Det var man imidlertid ved at få nu. Dette apparat vil man gerne udnytte, således at man i 1963 ville gøre forsøg på at arrangere hjemstavnsaftener. Direktør *Paulsen*, Frederiksborg, havde gode erfaringer for, at blev der arrangeret noget, kom folk også. I Frederiksborg amt var man kommet for sent i gang i vinter, men man var positivt indstillet overfor tanken om hjemstavnsugen. Lektor *Christiansen*, Roskilde, mente, at man på Sjælland måske burde foretrække film og udstillinger. Det var svært at få folk til at påtage sig arbejdet, hvorfor han mente, at hjemstavnsugen måske ikke burde være landsomfattende. Det var ikke fordi viljen manglede på øerne, men man skulle måske finde andre former. Overbibliotekar *Holck*, Assens, fremhævede, at på Fyn løstes opgaven på en anden måde. Man havde hjemstavnsforeninger og hjemstavnsgården, hvortil mange møder henlagdes. *Formanden* svarede, at det var fortrinligt med en hjemstavnsgård, men det var af største betydning, at arrangementet omfattede de enkelte sogne og behandle deres historie. Formen for aftenerne var ikke afgørende, udstillinger og film var fortrinlige midler, det væsentligste var, at arbejdet blev gjort. Han takkede for de sidste udtalelser, diskussionen pegede nu mod, at tanken skulle tages op igen.

Punkt 2: Samarbejde mellem de historiske institutioner og foreninger.

Formanden nævnte de mange muligheder, der ligger i et samarbejde mellem samfund, museer og egnhistoriske arkiver og spurgte repræsentanterne hvor-

Jedes samarbejdet var organiseret rundt om, og om det var muligt at nå længere. Førstelærer *H. K. Kristensen* nævnte at i Ribe amt var alle amtets museer repræsenteret i samfundets ledelse. Registrator *Bjørn Fabricius*, Søllerød, omtalte Historisk Fællesråd i København, som virker godt og som sikkert kunne tjene som forbillede. Museumsbestyrer *P. Christensen*, Try, og direktør *Fang*, kunne begge berette om et snævert samarbejde, mens landsarkivar *Iversen* nævnte at man sikkert kunne nå længere m.h.t. rent praktiske ting, som for eksempel fælles indkøb af montrer til udstillinger o.s.v. *Formanden* tilføjede at aftenhøjskolen var et område, hvor det var naturligt at man virkede sammen, og opfattede iøvrigt de fremførte bemærkninger som en principiel tilslutning.

Punkt 3: Hvad kan der gøres for at skaffe samfundene øget tilslutning.

Formanden redegjorde for den tilbagegang der er sket i det samlede medlemstal. Det synes dog at være muligt at vække interessen, for i nogle samfund er medlemstallet stigende. Ansvar for tilbagegangen er styrelsens, men kan udviklingen ændres? Direktør *Fang* var misundelig på jyderne. I Københavns amt var der kun interesse for samfundet i Roskilde og omegn, og så var Roskilde endda ved at blive præget af tilflyttede københavnere, der var ligeglade med egnen. Af den grund var det umuligt at arrangere for eksempel en hjemstavnsuge. Overlærer *Henrik Møller*, Ålborg, sagde, at også i Ålborg amt gik medlemstallet tilbage, tilgangen af unge var for lille. Det var navnlig vigtigt, at der blev et arbejde ud af hjemstavnen, og nu ville han også prøve at puste liv i hjemstavnsugen. Museumsbestyrer *P. Christensen* hævdede, at i Hjørring amt var stagnationen udtryk for et generationsskifte, ikke for en manglende tilgang. For stor en tilgang ville heller ikke være holdbar. Også direktør *Kaaber* nævnte et eksempel på, at en tilsyneladende tilbagegang skyldtes ganske specielle forhold. Han understregede hvor vigtigt det var at lave virkeligt gode arrangementer, der kunne tiltrække nye medlemmer. Det var også vigtigt at få omtale i pressen. Registrator *Fabricius* var ikke nær så pessimistisk som direktør *Fang*. I Søllerød havde man 300 medlemmer, direkte agitation gav gode resultater, og både de unge og tilflytterne var stærkt interesserede. Museumsbestyrer *P. Christensen* fortalte, at man tidligere havde udgivet sognehistorier som tillæg til Årbogen, uden at sognebornene dog meldte sig ind af den grund. Da Hallund-bogen blev udgivet, rettede man derimod henvendelse til hvert hjem i sognet, et par hundrede bestilte bogen, og adskillige af denne flok meldte sig ind i samfundet. Landsarkivar *Iversen* fremførte en række andre hvervemetoder: udflugter for medlemmer med husstand, mange møder, aftenhøjskolekurser og hvervetryksager. I Sønderjylland har tillidsmændene dog skaffet de fleste medlemmer, og kun 25 % af de nye faldt fra; på 7 år var tallet steget med ca. 700. En hvervekampagne måtte godt koste 1 års kontingent af de nytilmeldte. Også årbogen var af meget stor betydning. Førstelærer *Bendsen*, Lolland-Falster, understregede også årbogens betydning. I hans samfund havde man ikke holdt hjemstavnsuge, da man havde god gang i aftenhøjskolearbejdet. Han var bange for, at nyhvervede medlemmer hurtigt meldte sig ud igen, men mente iøvrigt, at man godt kunne være arbejdet bekendt. Lensbaron *Berner Schilden Holsten*, Fyn, tilføjede, at man heller ikke på Fyn havde haft tid eller kræfter til at lave hjemstavnsaftener, men dette arbejde var betydningsfuldt. Lektor *Christiansen*, Roskilde, nævnte betydningen af samarbejdet med skolerne, især den nye skolelov gav gode muligheder. Aftenhøjskolen var væsentlig, og det var vigtigt at have forbindelse med bibliotekerne, museerne og med pressen. Det afgørende var ikke et stort medlemstal, men at arbejdet blev gjort rigtigt. *Formanden* var

glad for disse udtalelser og understregede værdien af godt tilrettelagt arrangementer, af aftenhøjskolen og af en tillidsmandsorganisation. De fleste mennesker skal have et puf for at melde sig ind i foreninger, og det er vores opgave at give dette puf. Forholdet til skolen er væsentligt, man må have mere forbindelse med historielærerne ved seminarierne. Årbogen er samfundenes hovedopgave, men det er et spørgsmål om vi går den rigtige vej på dette område. Dette problem vil iøvrigt blive rejst under lørdagens drøftelse. Førstelærer *Bendsen* tilføjede, at man på Lolland-Falster uddelte årbøger på skolerne som flidspræmier, og registrator *Fabricius* nævnte at ungdommen var meget interesseret i historie, det mærkedes bl.a. på Rigsarkivets kesesal.

Der var derefter ikke flere, der ønskede ordet, og mødet kunne slutes.

Repræsentantskabsmødet

Repræsentantskabsmødet blev afholdt lørdag d. 26. august kl. 9 i Helligåndshuset. Følgende foreninger og institutioner var repræsenteret: de historiske samfund og foreninger for Als og Sundeved, Frederiksborg amt, Fyns stift, Herlev, Hjørring amt, Københavns amt, Lolland-Falster, Præsto amt, Randers amt, Ribe amt, Ringkøbing amt, Sorø amt, Søllerød, Sønderjylland, Vejle amt, Viborg amt, Østjysk Hjemstavnsforening, Ålborg amt, Århus stift, Landsforeningen for Hjemstavnskultur, Skovhistorisk Selskab og Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. Desuden Rigsarkivet, landsarkiverne for Fyn, Nørrejylland, Sjælland og Sønderjylland, Københavns Stadsarkiv, Matrikeldirektoratet og Det danske Sprog- og Litteraturselskab. De by- og egnhistoriske arkiver for Esbjerg, Fåborg, Haderslev, Herlev, Horsens, Kalundborg, Middelfart, Odder, Viborg og Åbenrå samt 38 museer af dem, der havde været repræsenteret ved Museumsforeningens årsmøde.

Formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt* bød velkommen og sagde derefter: »Hvert år mejer døden sin høst. En af dem, der i dette år er gået bort, var museumsforstander *H. P. Hansen*, Herning, han var med endnu sidste år i Odense, trods det at han længe havde måttet kæmpe med hård sygdom. Da han fyldte 70 år, blev der skrevet festskrift til ham, han var æresdoktor ved Århus Universitet. Få ikke-akademikere er blevet hædret som han, og med rette. Hans livsgerning var Herning Museum, som han vel ikke har grundlagt, men som han har gjort til et af de bedste, værdifuldeste i landet, med samlinger, herunder også billeder, af fordums arbejdsform, som gør det enestående. *H. P. Hansen* var jyde, til den inderste marv af hvert ben i sin krop, ingen kendte vel jyderne som han, og gennem sine mange bøger om arbejdsformer, om banden og kløge folk, om natmænd og kæltringer, har han ikke bare gjort en forskningsmæssig indsats af rang, men har også været med til at redde historiske minder i et omfang, som vel kun få. Vi vil ikke bare i erindringen bevare mindet om forskeren og museumsmanden *H. P. Hansen*, om det store menneske, en fortæller, i hvem der var en udtømmelig viden om fortidens mennesker, men i hvis sind humoren var som en kilde, der altid sprang.

Læge *E. Toft* i Vestervig var i en del år formand for Historisk Samfund for Thy og V. Han herred. Han var en nær ven af afdøde amtslæge *Kjær* i Viborg, der stammede fra Thy, og måske var det dette venskab og så egnen selv, Vestervig med dets betagende minder, som var kilden til hans dybe og varme historiske interesse, og hans egen forskning, som resulterede i forskellige værdifulde arbejder, bl.a. om *Liden Kirsten*. Det er ikke så længe siden, jeg havde et møde, hvor læge *Toft* var med. Trods det han ikke var en ung mand, 84 år, var der

hos ham en stærk iver efter at virke i historiens tjeneste, en interesse for at finde nye veje i dette arbejde.

Arkitekt *C. J. Tidemand-Dahl* i Præstø havde igen en meget lang år-række været formand for Historisk Samfund for Præstø amt. Med meget stor interesse gik han op i dette arbejde, han blev aldrig træt i at virke for samfund og årbog, alle, der har deltaget i årsmøderne, vil have kendt hans lille tætte skikkelse, hørt hans mange og værdifulde bidrag til diskussionen, der altid afspejlede hans store optagethed af de emner, der kom os ved, hans lange erfaring om spørgsmål, som vi alle tumler med.

Vi vil savne disse mænd.«

Forsamlingen ærede de afdødes minde ved at rejse sig.

Da det i år var 25 år siden dr. *Roar Skovmand* blev indvalgt i styrelsen, benyttede formanden lejligheden til at takke dr. Skovmand for et stort arbejde og et godt samarbejde gennem årene.

Efter at rektor *Christensen*, Herning, var blevet valgt til dirigent, gav han ordet til formanden for at aflægge beretning for 1960/61.

Beretning for året 1960/61.

Det forløbne år har været forholdsvis roligt. Der har indenfor styrelsen været enighed om, at vi i øjeblikket ikke skal tage nye opgaver op, med mindre disse trænger sig på eller skal løses. Det skyldes ikke, at vi ikke har lyst hertil, eller at vi ikke har ideer, som vi gerne så gjort til virkelighed. Men arbejdspresset er i de senere år blevet øget betydeligt, det er begrænset, hvad den enkelte kan overkomme, og derfor er det nødvendigt, at vi først og fremmest løser de problemer, vi er igang med. Vi så gerne, at DHF's virkeområde var meget større, end tilfældet er, men det står os klart, at det vil medføre en ændring af arbejdsformen. En sådan vil med tiden blive nødvendig, styrelsen har gjort sig forskellige tanker herom, og en dag lykkes det måske at finde en vej frem.

Som sædvanlig har der i det forløbne år været en mindre fremgang i medlemstallet, således at der nu er 31 amtssamfund m.m., 107 museer, 61 arkiver, biblioteker m.m. samt 23 by- og amtsråd.

De nye medlemmer som jeg har den glæde at byde velkommen, er:

Universitetets Institut for europæisk Folkelivsforskning,
 Dansk Historielærerforening,
 Willemoesgårdens Mindestuer, Assens,
 Fur Museum,
 Skovhistorisk Selskab,
 Sæby byhistoriske Arkiv.

D.H.F.s styrelse.

Styrelsen har konstitueret sig således: statskonsulent, dr. Roar Skovmand: næstformand, arkivar Knud Prange: sekretær, forstelærer H. K. Kristensen: kasserer, museumsinspektør Niels Oxenvad: redaktør af *Fortid og Nutid*. Redaktionsudvalget for dette består iøvrigt af: museumsdirektør Knud Klem, professor, dr. Kr. Hald og formanden.

D.H.F.s administration.

Vi har nu samlet hele ekspeditionen af *Fortid og Nutid* og af foreningens skrifter i Viborg. Vi har haft yderst dygtige henviste medarbejdere, og en væsentlig del af cirkulærer og skrivelser m.m. kan nu duplikeres af denne.

Efter at visse begyndelsesvanskeligheder er overvundet, betyder det en lettelse i arbejdet, og vi sparer en del på denne konto. Den daglige rengskabsførelse er i det forløbne år udført af fru Rigmor Nicolaisen, Viborg, under kassererens tilsyn. Fra 1. september vil vi forsøgsvis lade den henviste overtage dette arbejde, hvilket vil betyde en yderligere rationalisering.

Statstilskuddet til amtssamfundene og til DHF.

Tilskuddet har i år været det samme som sidste år, og på samfundenes vegne takker vi Undervisningsministeriet for denne hjælp til arbejdet. Det skal ikke være nogen hemmelighed, at vi havde håbet på en forhøjelse, der var også et lille glimt af håb, men det brast. Disse tilskud betyder jo meget for samfundenes økonomi, som vil blive hårdt anspændt i de kommende år, forårets lønforhøjelser vil betyde en ikke ringe stigning i trykkeudgifterne. Vi håber, at man på rette sted vil forstå, hvilke vanskeligheder dette medfører for alle landets kulturelle og videnskabelige tidsskrifter.

Det kan nævnes, at af de 19 samfund – Historisk Samfund for Sønderjylland er udenfor, da det har en særlig bevilling – har 7 over 1.000 medlemmer, og disses tilskud varierer fra 2.035 til 1.535 kr. Det mindste samfund, på 368 medlemmer, har fået 1.100 kr. Det samlede medlemstal var 16.775, desværre en mindre tilbagegang, og foruden grundbeløbet på 850 kr. fik man 0,68 øre pr. medlem.

DHF's tilskud fra staten er uændret fra sidste år, også herfor bringer jeg Undervisningsministeriet vor bedste tak.

Historisk hjemstavnsuge.

På øerne er der desværre kun ganske enkelte steder arrangeret møder i hjemstavnsugen. Tanken er slået ganske anderledes an i Jylland, især i Sønderjylland, hvor der har været afholdt 65 møder med ialt 9.150 deltagere (gennemsnitlig 140 pr. møde) og arrangeret 31 velbesøgte udstillinger. Også i andre jyske amter har der været møder – i Ribe amt således 17, de fleste i forbindelse med udstillinger. Fra alle de steder, hvor forsøget er blevet gjort, meldes der om meget stort fremmøde, og vi har fra flere sider fået opfordring til at lave en ny hjemstavnsuge i vinteren 1962/63.

Aftenhøjskolen.

Vi har tidligere udsendt en vejledning herom. Da der nu foreligger visse nye bestemmelse, som bl.a. gør det muligt at oprette særlige foredragsrækker, har vi anset det for rigtigst at udarbejde en ny vejledning, noget fyldigere og mere overskuelig end den tidligere. Erfaringen fra forskellige amter viser, at et arbejde indenfor aftenhøjskolen kan blive til gavn for historisk virke og interesse, og det er vort håb, at mange museer, samfund og arkiver – alene eller i samarbejde – vil gøre en indsats for at få oprettet aftenhøjskoler, i byer og i sogne.

Kursus for lærere i aftenhøjskolen.

Til begyndelsen af august i år var der planlagt et nyt kursus med forholdet mellem land og by i det sidste århundrede som emne. Program var udarbejdet. Imidlertid viste det sig, at Dansk historielærerforening på samme tid ville afholde et kursus for sine medlemmer, dette kunne ikke ændres, og som forholdene lå, anså vi det for rimeligt ikke at holde noget kursus i år. Et sådant vil derimod finde sted i 1962 på Søhus ved Odense i dagene 2.-5. august med ovennævnte emne. Der føres iøvrigt forhandlinger med Historielærerforeningen om en vis samordning af kursusvirksomheden.

D.H.F.s konsulentvirksomhed.

I perioden august 1960 til juli 1961 er der kommet 54 henvendelser. Tallet er noget lavere end det foregående år, men spørgsmålene har til gengæld været langt mere tidkrævende, der har navnlig været mange manuskripter at gennemlæse og bedømme. Den treårige bevilling fra tipsfonden er blevet fornyet for en ny periode, og vi bringer Undervisningsministeriet vor bedste tak herfor. Når perioden er udløbet, er det tanken at søge om en fast bevilling til konsulentvirksomheden. Vi vil gerne gøre opmærksom på, at konsulenten også kan bistå årbogsredaktionerne med gennearbejdelse af indsendte manuskripter.

Forholdet til Danmarks Radio.

Som det vil erindres, blev der sidste år ført en indgående diskussion om et af styrelsen fremsat forslag om faste, lokale udvalg, som skulle samarbejde med lokalradioens programchefer. Der var imidlertid ikke stemning for dette forslag. Dette er blevet meddelt de enkelte programchefer, som samtidig har fået oplysning om navnene på de enkelte institutioners og foreningers formænd. Samtidig har vi bedt vore medlemmer om selv at tage et initiativ overfor lokalradioen.

På et af Danmarks Radio afholdt møde med repræsentanter for større foreninger og institutioner, var DHF repræsenteret ved landsarkivar P. Kr. Iversen. Der blev ført en værdifuld diskussion, og også problemer i relation til radioen og hjemstaven blev berørt.

Historisk fredning.

Som det vil erindres, blev der på sektionmøde og årsmøde sidste år ført en temmelig lang diskussion om denne sag. Spørgsmålet har derefter været indgående drøftet indenfor styrelsen, udkast til cirkulære er for nogen tid siden sendt til formanden for Naturfredningsforeningen, professor, dr. Spærck. Så snart vi hører fra ham, vil cirkulæret kunne udsendes, for så vidt ikke nye forhandlinger bliver nødvendige. Cirkulæret følger de retningslinier, som blev skitseret sidste år.

Beretning om arbejdet i de historiske foreninger og lokalhistoriske arkiver.

Ligesom sidste år har vi i foråret udsendt en duplikeret beretning om medlemmernes virksomhed. Den bygger på oplysninger fra de enkelte samfund og er dels opstillet i en statistisk oversigt, dels formet som en mere almindelig beretning. Det vil være af stor værdi for os, om de modtagne beretninger var så gennearbejdede, at de vil kunne bruges som trykmanuskript. Desværre kniber det nu og da med at få beretningerne i nogenlunde rimelig tid, ja, der er tilfælde, hvor vi ikke kan fravriste de pågældende nogen beretning. Tænk venligst på DHFs medarbejdere, når de får vor henvendelse.

Fradragsberettigede gaver.

På sidste årsmøde blev det nævnt, at der også var mulighed for, at foreninger med mere lokalt virkeområde kunne få ret til at modtage gaver, som kunne fradrages i skat. Vi lovede at undersøge spørgsmålet nærmere, og vi har underhånden forhørt os i Finansministeriet, hvorledes man stiller sig til sagen. Fuldmægtig Aabo, Undervisningsministeriet, har ydet os en god hjælp i denne sag, og det kan fastslås, at foreninger m.m., der virker indenfor et forholdsvis begrænset område, i almindelighed ikke vil kunne blive godkendt som berettiget til at modtage gaver, der kan fradrages. Derimod vil DHF, Museumsforeningen

og Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver, der alle har denne godkendelse, kunne modtage gaverne på de lokale foreningers vegne, de kvitterer derfor og videresender dem til rette vedkommende. Her er ikke tale om at omgå loven, fremgangsmåden er fuldstændig legal.

Fortid og Nutid.

I amtsårbøgerne m.m. har været indlagt godt 20.000 bestillingskort på Fortid og Nutid. Resultatet var særdeles fint. Trods prisforhøjelsen tegnede ca. 140 nye abonnenter sig, således det samlede antal nu er ca. 470. Forhøjelsen af abonnementsprisen synes ikke at have bevirket nogen fragang af holdere.

På grund af særlige forhold – ikke mindst de næsten håbløse vanskeligheder, trykkerierne står overfor – er forårshæftet af Fortid og Nutid blevet forsinket. Vi håber, at andet hæfte vil foreligge rettidigt. Vi kan i år kun udsende 8 eller 10 ark, også vi mærker den store stigning i trykpriserne, og spørgsmålet om en forhøjelse af abonnementsprisen kan hurtigt blive aktuel på ny. Vi er jo alle nød til at følge med i prisstigningen, ellers ødelægger vi vor økonomi eller tvinges til at reducere vort arktal.

Fortegnelse over danske historikere.

Der er nu udsendt et spørgeskema til alle, der skal optages i værket, efter at de sidste tvivlsspørgsmål har været forelagt styrelsens enkelte medlemmer. Cirka 550 personer har svaret, og resten er blevet rykket en, som regel flere gange. Næsten hele materialet er redaktionelt behandlet og for en stor dels vedkommende renskrevet. Såsnart DHFs henviste medhjælper får renskrevet det resterende manuskript, vil der kunne indhentes tilbud fra et par trykkerier. Med de foreliggende midler og med den beregnede salgsindtægt vil værket formentlig kunne hvile i sig selv.

Bøger om historiske hjælpediscipliner.

Sidst på året vil DHF udsende de første to bind af en længere række. Det bliver Herluf Niensens bog om kronologi og Knud Pranges om heraldik. Forfatterne har afleveret deres manuskripter, og opsætningen forventes at begynde i september. Der vil forhåbentlig også kunne udsendes to bind i 1962. Redaktionsudvalget for denne række består af professor Steensberg, museumskonsulent Halkjær Kristensen og sekretæren. Styrelsen har vedtaget at anmode cand. mag. Herluf Nielsen om at overtage hvervet som redaktionssekretær for rækken, og han har indvilget heri.

Bauers evighedskalender.

Fra Undervisningsministeriet har vi af tipsmidlerne fået et tilskud på 1.580 kr. til denne nyudgave, og jeg bringer Ministeriet vor bedste tak herfor. Der har været forskellige drøftelser med et forlag herom. Dette ønskede selv at udgive værket, men under hensyn til, at vi en del år har arbejdet med denne tanke, var man dog villig til at opgive planerne, men stillede som betingelse, at vi udgav bogen i sin helhed, ikke som vi havde tænkt os kun tavler og fortegnelser over helgendage. Det er ubehageligt at forhandle under pres, men vi har dog anset det for nødvendigt at udsende en uforkortet udgave. Trykkeriet har fået besked om at tage fat på arbejdet.

Kortværk over amtsinddelingen.

Amanuensis, cand. mag. Cecil Lebahn har udarbejdet velegnede kortskitser. Disse skal imidlertid tegnes rent, for man kan have et virkeligt overblik over,

hvor mange kort der vil blive tale om, og dermed over hvor dyr publikationen bliver. Denne rentegning kan forhåbentlig foregå inden længe.

Bog om historisk metode og kildekritik.

Gymnasielærer Georg Hansen, Høng, har udarbejdet en sådan bog, der særlig tager sigte på gymnasier, seminarier samt på lokalhistorikere, og har forespurgt DHF, om vi eventuelt ville udgive den. Et nedsat udvalg, bestående af professor Kjeld Winding, professor Steensberg og formanden, har derefter gennemgået manuskriptet, og efter dets indstilling har styrelsen vedtaget at udgive den lille bog. Det er endnu ikke afgjort, om den skal ind i rækken af bøger om historiske hjælpediscipliner. Manuskriptet vil formodentlig være trykfærdigt i løbet af ganske kort tid.

Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier.

På grundlag af samlingernes besvarelser udarbejder udvalgets sekretær, bibliotekar Anker Olsen, de enkelte artikler til føreren. Desværre har den meget tidkrævende redaktion måttet indstilles i et par længere perioder, fordi Anker Olsen ikke blot har været stærkt bundet af sine tjenstlige forpligtelser, men også været hæmmet af langvarig sygdom i sin nærmeste familie. Takket være at han har fået bevilget orlov fra bibliotekstjenesten i august og september, skrider udarbejdelsen nu imidlertid godt fra hånden. Derfor nærer udvalget de bedste forhåbninger om, at manuskriptet kan være færdigt i ret nær fremtid. Derefter vil de enkelte samlinger få artiklerne til supplerings og gennemsyn, for at føreren kan blive så pålidelig som vel muligt.

Udvalget har haft den glæde at modtage to meget kærkomne tilskud, nemlig 1.000 kr. fra overretssagfører L. Zeuthens Mindelegat og 3.450 kr. af tipsmidlerne, som vi bringer legatbestyrelsen og Undervisningsministeriet en hjertelig tak for. Vi håber også, at der kan skaffes midler til udgivelsen af føreren, som som vil blive et yderst værdifuldt hjælpemiddel for danske historikere til at opspore de store mængder af kildemateriale, der findes i over 200 samlinger.

Landsudvalget for indsamling af gamle fotografier.

Udvalget har i årets løb afholdt et forretningsudvalgsmøde og et almindeligt udvalgsmøde. Til medlem af forretningsudvalget er udpeget overinspektør Holger Rasmussen i stedet for afdøde inspektør Viktor Hermansen. Man har især drøftet nye udstillinger, herunder også tanken om en vandreudstilling i forbindelse med hundredåret for krigen 1864. Man har vedtaget at udarbejde en propagandapræget vejledning, som skulle trykkes i et stort oplag og udsendes til så vid en kreds som muligt.

Forskelligt.

Sidste år blev det på årsmødet nævnt, om der ikke med hensyn til nyudgaven af *Wibergs præstehistorie* var mulighed for et samarbejde mellem redaktør Engelstoft og pastor Dahl. Jeg havde senere kontakt med dem begge og kunne konstatere, at der var interesse for et samarbejde. Ved redaktør Engelstofts død er der jo skabt en ny situation. Jeg håber, at det alligevel vil blive muligt at få et samarbejde mellem præstehistoriens redaktion og pastor Dahl. Vort *kartotek over historisk interesserede* er forlængst færdigt, og meddelelse herom er udsendt. I henhold til drøftelsen sidste år har vi henstillet til samfundene ikke at lade indenlandske *bytteeksemplarer* indgå i bibliotekerne. Meddelelse herom blev endvidere givet til bibliotekerne. Der er udsendt cirkulære an-

gående regler for *indlæggelse af tryksager* i årbøger m.m. Rosenkilde og Baggers forlag har rettet henvendelse til DHF angående samarbejde i forbindelse med nyoptryk af *Biblioleca Danica*, og et sådant er blevet etableret. Det betyder, at medlemmer i vore foreninger m.m. kan få værket til en betydelig reduceret pris.

I tilknytning til beretningen meddelte *formanden* at på listen over de foreninger, der kunne modtage *fradragsberettigede gaver*, var også optaget en række lokale foreninger. Disse kan altså godt søge om godkendelse foruden at de kan modtage eventuelle gaver via Museumsforeningen og Fællesforeningen.

Med hensyn til *hjemstavnsugen* havde der på sektionsmødet vist sig en del betænkelighed fra repræsentanterne for den østlige del af landet. Diskussionen havde dog peget mod en fortsættelse af arbejdet, så dersom styrelsen fik bemyndigelse dertil, ville den nedsætte et udvalg til at arbejde videre med sagen. *Formanden* bad om udtalelser fra forsamlingen.

Museumsdirektør *Knud Klem*, Kronborg, sagde at sagen havde været drøftet på Museumsforeningens møde. Museerne var stærkt interesseret i tanken og kunne anbefale en fortsættelse af arbejdet.

Dirigenten efterlyste redegørelser for forløbet af hjemstavnsaftenerne, og sådanne omtaler blev givet af sognepræst *Tage Holm*, Sønderjylland, landsarkivar *Iversen*, Sønderjylland, førstetaler *H. K. Kristensen*, Ribe amt, snedkermester *Niels Thomsen*, Esbjerg, overlærer *Arne Meyling*, Tikøb, og landsretssagfører *Miang*, Als. Disse redegørelser slutter sig ret nøje til, hvad der tidligere var fremført på samfundenes sektionsmøde. Alle talerne understregede det vigtige og rigtige i tanken. Det blev fra en enkelt side nævnt, at det var for tidligt at arrangere en ny hjemstavnsuge i 1963, det ville være bedre i 1964 eller 1965.

Da der ikke blev rejst indvendinger mod en fortsættelse af arbejdet, kunne *formanden* konkludere, at styrelsen var bemyndiget til at nedsætte et udvalg. Derefter godkendtes beretningen.

Kassereren aflagde *regnskabet* og forelagde *budgettet* for 1961/62.

Førstetaler *Bendsen*, Lolland-Falster, spurgte, hvad beskæftigelsesarbejde var, og *formanden* redegjorde for dette arbejde og understregede, at museer og byhistoriske arkiver herigennem havde en mulighed for at få en god hjælp i arbejdet.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg, bemærkede, at mens Fællesforeningen havde haft et stort underskud på sidste årsmøde, havde Museumsforeningen haft overskud. *Kassereren* forklarede grundene hertil, bl.a. de store udgifter ved dette møde (dyre foredragsholdere etc.) ligesom de to foreninger ikke havde opstillet årsmøderegnskabet på samme måde. *Formanden* tilføjede, at der var et problem med fordelingen af udgifterne mellem de to foreninger, men dette ville blive drøftet styrelserne imellem. Museumsdirektør *Knud Klem* tilsluttede sig dette. Derefter blev regnskab og budget godkendt.

Fastsættelse af kontingent. *Formanden* foreslog at satserne godkendtes uden ændringer, hvilket skete.

Valg. *Formanden*, Kristian Hald, Peter Kr. Iversen og H. K. Kristensen blev genvalgt. Også de to revisorer, B. Calov og Olav Christensen genvalgte.

Eventuelt. Til de følgende årsmøder kom der invitationer fra Ålborg og Viborg (1963) og fra Frederiksborg amt (1964). Størsteparten af forsamlingen syntes interesseret i at mødet 1962 holdes i København. På eftermiddagens møde fremkom en invitation fra Næstved, hvad forsamlingen straks tilsluttede sig.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen* rejste spørgsmålet om årsmødernes længde og form. Han mente, at man med 4 dage var ved at nå grænsen, og at Fællesforeningens møde let blev en gentagelse af Museumsforeningens og de særlige sektionsmøder. De to møder burde holdes på en dag. *Formanden* ville gerne overveje forslaget, og museumsdirektør *Knud Klem* mente at Museumsforeningens møde eventuelt kunne holdes sideløbende med de to sektionsmøder. Museumsdirektør *Riismøller*, Ålborg, foreslog at også Museumsforeningens formandsberetning blev duplikeret. Museumsleder *P. Christensen*, Try, indvendte, at der var mange, der repræsenterede både samfund og museer, hvortil arkivar *Finn H. Lauridsen*, Århus svarede, at hver institution måtte sende sin repræsentant. Stationsforstander *Kaster*, Odder, foreslog, at sektionsmøderne holdtes fredag aften, Museumsforeningens møde lørdag formiddag og Fællesforeningens lørdag eftermiddag, man kunne så stryge foredragene, og museumsdirektør *Jørgen Paulsen* tilføjede, at møderne var værdifulde, men arrangementet ville vinde ved at være mere samlet.

Formanden kunne derefter slutte mødet kl. 11.30 med en tak til dirigenten.

Om eftermiddagen afholdtes i Helligåndshuset en diskussion, hvor man drøftede *Dansk historisk arbejde. Har vi rimelige arbejdsvilkår og udnytter vi dem rigtigt?* Indleder var arkivar, mag. art. *Knud Prange*, Viborg. Efter indledningen fulgte en lang og interessant debat med omtrent en snes indlæg. Drøftelserne førte frem til et forslag fra *formanden* om, at DHF nedsatte et udvalg med repræsentanter fra en vid kreds af historikere. Udvalget skal gennemdrøfte og arbejde videre med de problemer, der var blevet fremdraget i eftermiddagens løb. Senere på eftermiddagen afholdtes sammesteds et fællesmøde med Dansk kulturhistorisk Museumsforening, hvor redaktør, arkitekt *Elna Møller*, Nationalmuseet, holdt foredrag med lysbillede om *Den middelalderlige kirke som byggeplads*.

Lørdag aften holdtes festmiddag på Hotel Randers, hvor der bl.a. blev talt af kontorchef *v. Sprecklesen*, Randers, kontorchef *Gimsing*, Undervisningsministeriet, borgmester *Thingholm*, Randers, dr. *Skovmand* og *formanden*.

Søndag d. 27. august var der ekskursion ud i Randers-egnen. Man besøgte om formiddagen ruinerne af det gamle Fusingø, Alum kirke og vikingeborgen Fyrkat ved Hobro. Frokosten blev indtaget på Skovpavillonen i Mariager, hvorefter dommer *Fog* og fru *Else Fog* viste om i Mariager kirke og kloster. Turens sidste mål var Støvringgård kloster, hvis historie blev fortalt af priorinde, frk. *Doris Warming*. Mødedeltagerne fik lejlighed til at bese klostret fra kælder til kvist og var tilsidst priorindens og klosterdamernes gæster ved en forfriskning.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

har i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Randers afholdt et møde fredag den 25. august 1961. I mødet deltog omkring 40 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen. Landsarkivar *Lindberg Nielsen* blev valgt til dirigent og gav ordet til *formanden*, som i sin beretning oplyste, at der i det forløbne år var blevet oprettet to nye byhistoriske arkiver i Holstebro og Sæby. Arkivet i Sæby var indtrådt som medlem i sammenslutningen og blev budt velkommen. Interessen for oprettelse af arkiver var i stadig vækst. I Slagelse og i Ærøskøbing var man vidt fremme med det forberedende arbejde, men der var lang vej til, at landet som helhed ville være dækket.

Arbejdet med standardisering af opbevaringsmateriale, kartotekkort m.v. var skredet godt frem, og medlemmerne havde i årets løb fået forskellige prøver tilsendt. Formanden takkede i denne forbindelse Statens Lokalmuseumstilsyn for tilsendelsen af »Topografisk Register«, som ville være til god hjælp, ikke mindst for arkiver, der omfattede flere sogne.

Udsendelsen af »Vejledning ved oprettelse af byhistoriske arkiver«, var desværre på grund af forskellige forhold blevet forsinket, men man håbede på, at den ville kunne foreligge snart. Ligesom sidste år var der udsendt en duplikeret beretning om de lokalhistoriske arkivers arbejde. Den er meget værdifuld, og vi skyldte fællesforeningen tak for denne orientering. Formanden henstillede dog, at der i kommende beretninger blev tilføjet navne på formand og arkivar, ligesom han takkede rigsarkivaren for »Nordisk Arkivnyt«, som medlemmerne også havde modtaget tilsendt i det forløbne år.

Sammenslutningen har atter i år modtaget et tilskud fra tipstjenesten på kr. 1.500,- og fra Dansk Essofond på kr. 1.000,-. Formanden takkede undervisningsministeriet og Dansk Esso for tilskudene, som havde medført, at vi havde kunnet fortsætte agitationen og var blevet i stand til at udsende den påtænkte nye udgave af vejledningen.

Drøftelserne med Arbejderbevægelsens Arkiv om et samarbejde var fortsat og kunne ventes afsluttet i det kommende år.

I kassererens fravær forelagde stationsforstander *E. Kaster*, Odder, det reviderede regnskab, som balancerede med kr. 4.353,28 og udviste en beholdning på kr. 2.292,98.

Efter at såvel beretning som regnskab var godkendt, genvalgte *formanden* og fuldmægtig *Olav Christensen* til styrelsen, ligesom landsarkivar *Johan Hvidfeldt* genvalgte som revisor.

Arkivar *Vagn Dybdahl*, Erhvervsarkivet, gav derefter en skildring af Erhvervsarkivets arbejde og sluttede med at opfordre de lokalhistoriske arkiver til at støtte dets indsamlingsarbejde.

I den efterfølgende drøftelse gik *formanden* og flere andre byarkivarer stærkt ind for, at samarbejdet blev gensidigt, således at Erhvervsarkivet hovedsagelig koncentrerede sig om de større virksomheder, medens de lokalhistoriske ar-

kiver beholdt arkivalierne fra de små. For at gøre arkivalierne lettere tilgængelig for forskningen blev det foreslået, at Erhvervsarkivet opbyggede en centralregistratur ved hjælp af registerkort fra de lokale arkiver, ligesom der blev udtalt ønske om, at Erhvervsarkivet sendte lokalarkiverne registerkort over sit materiale fra deres virkeområder. Arkivar *Dybdahl* ytrede nogen betænkelighed hertil, idet han var bange for, at dette arbejde ville blive for omfattende. Han henviste til Erhvervshistorisk Årbog, der indeholder gode oplysninger om tilvæksten, men ville dog gerne undersøge om arkivet kunne magte at sende lokalarkiverne de ønskede oplysninger.

Bibliotekar, magister *Anker Olsen*, Herlev, indledte derefter en diskussion om de lokalhistoriske arkivers virkeområde og fremhævede indledende det uheldige forhold, at indsamlingen af lokalhistorisk kildemateriale fra landkommunerne hidtil var blevet stærkt forsømt, fordi de fleste lokalhistoriske arkiver kun havde hjemstedskommunen som virkeområde.

Indlederen fandt, at amter, herreder og sogne var uegnede virkeområder. Et amt ville ikke kunne dækkes tilstrækkeligt effektivt, og herrederne havde som regel ikke noget naturligt midtpunkt, medens sognene gerne var for små, også fordi det i så små områder ville være vanskeligt stadig at finde egnede arkivarer. Han foreslog derefter, at man i købstæderne og de store stationsbyer tog under overvejelse at udvide arkivernes virkeområder, så de kom til at omfatte det opland, som af befolkningen i sognene betragtes som naturligt hørende til vedkommende by.

Indsamlingen af arkivmateriale skulle løses af lokale tillidsmænd, der samtidig kunne være tillidsmænd for de lokale museer, historiske amtssamfund, Danmarks Naturfredningsforening m.v., således at der derved virkelig blev en opgave for tillidsmanden at løse. Tillidsmændene skulle samles en gang om året, for at de kunne dygtiggøres til arbejdet. Et fælles tillidsmandssystem ville, ligesom det allerede var tilfældet i Københavns amt, gøre det nødvendigt at oprette et historisk fællesråd, som et par gange om året skulle samle lederne af det historiske arbejde i amtet til et møde for at udveksle erfaringer og diskutere emner af fælles interesse.

Anker Olsen fremhævede, at man i styrelsen var enige om, at arkiverne, inden man fastlagde virkeområdet, burde rådføre sig med sammenslutningen, for at hele landet kunne blive dækket på den mest hensigtsmæssige måde. Blandt andet af hensyn til registreringen af avisernes lokalhistoriske stof, fandt han det vigtigt, at man snarest fik afgrænset det udvidede virkeområde, selv om arkivet i første omgang kun havde penge og arbejdskraft til at dække hjemstedskommunen.

I den efterfølgende drøftelse fremkom der forskellige oplysninger om arbejdet i det forløbne år. Overbibliotekar *V. Tonnesen*, Middelfart, oplyste således, at arkivet havde udsendt en lille brochure til samtlige husstande, medens formanden henledte opmærksomheden på hidtil upåagtet arkivmateriale blandt andet valglisterne, som arkivet i Fåborg havde fået overladt fra kommunkontoret, og sygekassernes flyttebøger. Under drøftelsen oplystes der om arkivernes tilskud, at Esbjerg modtog kr. 4.000,- årligt og Middelfart kr. 2.500,-. De fleste steder blev arkivarbejdet udført gratis, men formanden forudså, at arkivaren – efterhånden som arbejdet udbyggedes – måtte have et større eller mindre honorar.

Til slut drøftedes benyttelsen af erhvervshæmmede og anden henvist arbejdskraft, på hvilket område der formentlig allerede i det kommende år ville blive gennemført en nyordning, men herom kunne der intet oplyses på nuværende tidspunkt.

INDTEGTER:

Kontingent og bidrag:

Foreninger	3.713,68
Museer	2.272,50
Arkiver, biblioteker o.l.	1.730,00
By- og amtsråd	500,00
Tilskud:	
Staten	4.500,00
Dansk historisk Fællesfond	880,00
Refusion fra arbejdsministeriet af rest fra tidligere års regnskab	1.260,24

Andel i selskab og godtgjort porto

+ godtgjort porto	1.577,43
Renter	349,64
Tidskriftet »Fortid og Nutid«	7.735,32
Salg af skrifter	581,13
Andre indtægter	277,74
	25.377,68
Foreningsregnskabets merindtægt	868,96
	26.246,64

Foreningsregnskabets merindtægt

Særlige konti:

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	2.000,00
Mannskriptregistrering	2.500,00
Hensat til årbogspræmie 1962	300,00
	31.046,64

UDGIFTER:

Styrelsesudgifter	1.747,23
Sekretærhonorar	700,00
Tryksager, porto, kontoraffiler	4.540,36
Årsmødet	1.294,40
Hensat til årbogspræmie 1962	300,00

»Fortid og Nutid«

Trykning	9.424,66
Fotfællehonorar	4.244,00
Redaktionshonorar	1.050,00
Ekspedition	538,36
	15.257,02

Beskæftigelsesarbejde

R. 13.465	9.677,60
+ refusion fra ministeriet	7.330,82
Forskelligt	2.346,78
	60,85
	26.246,64

Særlige konti:

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	1.904,05
Mannskriptregistrering	1.782,65
Danske historikere	292,05
Merindtægt på særlige konti	821,25
	31.046,64

STATUS PR. 30. JUNI 1961

Foreningens egne midler:

Beholdning 1/4 1960	6.952,98
Merindtægt 1960—61	868,96
	6.084,02

Kulturhistorien:

Beholdning 30/6 1961	903,97
----------------------	--------

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed:

Beholdning 1/4 1960	2.157,30
Merindtægt 1960—61	95,95
	2.253,25

Mannskriptregistrering:

Beholdning 1/4 1960	1.769,07
Merindtægt 1960—61	717,35
	2.486,42

Danske historikere:

Beholdning 1/4 1960	2.128,12
Merindtægt 1960—61	292,05
	1.836,07

Tilgørelsesmidler:

Beholdning 30/6 1961	2.000,00
----------------------	----------

Hensat til årbogspræmie 1962:

Beholdning 1/4 1960	300,00
Merindtægt 1960—61	300,00
	600,00

Tilgodehavende hos arbejdsministeriet for beskæftigelsesforanstaltning R. 13.465

	2.261,01
	18.424,74

Beholdningen er anbragt i Andelsbanken i Viborg, hos arbejdsministeriet og på postkonto.
Viborg og Lunde 5. august 1961.

(sign.) *Johan Heitfeldt* (sign.) *H. K. Kristensen*.

Regnskabet er revideret, fundet rigtigt og stemmende med bilagene.
Beholdningens tilstedeværelse er konstateret.

Haderslev og Kalundborg, den 10. august 1961.

(sign.) *Olav Christensen* (sign.) *B. Cadon*.

Aviser som historisk kilde

Af *H. P. Clausen*.

Artiklen gengiver med visse udvidelser hovedtrækkene i et foredrag, holdt i Foreningen af gymnasie- og seminarie-lærere i historie 17.10.1961.

Den historiker, der vil tage et emne fra den ældre historie op, vil til sin rådighed have en række hjælpediscipliner, som støtter ham i arbejdet med at klassificere og vurdere kildematerialet. Gennem sin uddannelse vil han desuden være skolet i en kildekritisk metode, der sætter ham i stand til at gennemskue i hvert fald de mest almindelige af de problemer, som dukker op i forbindelse med de kildetyper, han må benytte sig af.

Noget tilsvarende gælder ikke for en historiker, der giver sig i kast med en opgave, hvor han fortrinsvis er henvist til et kildemateriale, bestående af dagblade. Naturligvis vil hans almindelige kendskab til historiske metodeproblemer og hans kildekritiske træning støtte ham også i dette tilfælde. Der ligger en god portion sandhed i lord Actons hyppigt citerede ord om, at den historiske metode blot er en fordobling af den sunde menneskeforstand. I praksis viser det sig jo, at mange forskere med lidt fornuftig omtanke kommer ganske vidt og har betydelig nytte af aviser som kilde til deres historiske undersøgelser.

Alligevel består der et tydeligt misforhold mellem den betydning, man almindeligvis tillægger aviser som kilde til den nyere og specielt den nyeste tids historie, og det arbejde, der er gjort for at vurdere dette materiale kritisk og klarlægge problemerne ved dets anvendelse. Når man betænker, at vi i aviserne har et kildemateriale, hvis betydning for historien ingen vil bestride, men hvis udnyttelse i mange henseender er vanskelig, er det egentlig ganske besynderligt, at en systematisk presseforskning ikke for længst har fundet sin plads mellem de historiske hjælpevidenskaber.

Der *drives* naturligvis presseforskning rundt om i verden, men man går næppe nogen for nær ved at sige, at herhjemme står denne forskning endnu på et forberedende stade. Og selv i de lande, hvor disciplinen er mest udviklet, det vil først og fremmest sige i USA, Frankrig, Tyskland

og Holland, er der ikke gjort ret meget for at frugtbar gøre presseforskningens resultater for den historiske videnskab.

Det mærkes tydeligt, når man blader i nyere håndbøger i historisk metode eller andre tilsvarende hjælpemidler til indførelse i den historiske kildekritiks problemer. I så godt som dem alle udtrykkes en beklagelse af, at læren om den »historiske publicistik« (flyveskrifter, aviser, tidskrifter o.s.v.)¹⁾ ikke er udviklet tilstrækkeligt til, at den kan få en passende plads mellem hjælpevidenskaberne eller de *historiske grundvidenskaber*, som den tyske historiker *Karl Brandt* har foreslået at kalde de discipliner, der så at sige danner forudsætningen for historiens eksistens som videnskab.

Står der i håndbøgerne endelig noget om aviser som kilde, er det ret almindelige bemærkninger om, at aviser, betragtet som kilde, er af dobbelt natur. Det bemærkede allerede den moderne historiske kildekritiks grundlægger, *Leopold v. Ranke*, i en afhandling, han i 1832 skrev om nogle franske flyveskrifter fra de sidste måneder af året 1831, altså et stykke kritisk samtidshistorie fra Rankes hånd.²⁾ Han fremhævede her, at man gennem aviserne fik et indtryk af partiernes mangesidede opdeling, men, fortsatte han, »vi fornemmer i dem (∴ i aviserne) mere klassernes end individernes stemmer«. Aviserne er altså efter dette først og fremmest kilde til parti- eller gruppeanskuelser.

Imidlertid er de jo også kilde til de begivenheder, de omtaler. Men på dette felt maner Ranke til forsigtighed. Man må, advarer han, vel agte sig for at give sig i et enkelt af bladenes vold. Der er altid en vis charme ved at kunne holde sig til kildekritikkens »Altmeister«, så skønt andre har udtrykt sig lige så prægnant, kan vi godt her bruge Rankes ord om aviserne, når han siger: »... først når man sammenholder dem, der står imod hinanden, forstår man dem og kan indtage et standpunkt uden for deres tummel; heller ikke vil det være tilrådeligt at lade sig nøje alene med journalerne«.

Denne skepsis over for aviserne i deres egenskab af beretninger om bestemte begivenheder er meget almindelig, og den er jo også særdeles berettiget. Nogle forfattere er gået så vidt som til at hævde, at man aldrig bør tro på avisoplysninger, med mindre de kan bekræftes ad anden vej.³⁾ I langt de fleste tilfælde anvendes aviser da også som supplement til andet kildestof, således at forstå at den politiske historiker, som vel er den, der hyppigst benytter avisstof, almindeligvis i første række bygger på andet materiale end pressen. Aviserne bruges til at sup-

1) A. v. Brandt: *Werkzeug des Historikers. Eine Einführung in die historischen Hilfswissenschaften*, 2. Aufl. (1960), 16 f.

2) *Historisch-politische Zeitschrift*, Bd. I (1832), 115 ff.

3) Således *James Ford Rhodes* i »*The Newspapers as Historical Sources*«, *Historical Essays* (1909), 83-97.

plere vor viden om de politiske fænomener, der oftest bedre og sikrere oplyses af andre kilder, især akt- og brevmateriale.

I det hele taget må man nok gøre sig klart, at selv om der er udbredt enighed om, at avisstoffet er et særdeles vigtigt kildemateriale for historikerne, er benyttelsen af det i praksis såre tilfældig, og store dele af stoffet udnyttes slet ikke. Det hænger i nogen grad sammen med, at stoffet har et så enormt omfang, at det kan være næsten ugørligt at få magt over det. Enhver, der har været nødt til at bruge avismateriale fra det sidste halve århundrede, ja, vi kan vel endda sige fra hele det sidste århundrede, vil vide, at man ofte står magtesløs overfor en virkelig effektiv udnyttelse af stoffet, alene på grund af dets mængde.

Men den usystematiske udnyttelse skyldes også, at vi ikke har midler til en nogenlunde sikker vurdering af aviserne som kildemateriale, og at vi savner hjælp til at opnå klarhed over, hvilken art spørgsmål vi kan vente at finde besvaret på grundlag af indholdet i aviserne. Det er vel også grunden til, at historikerne sjældent eller aldrig gør rede for, i hvilket omfang de vil skænke avisstoffet tiltro. Oftest har jo mere seriøse, historiske afhandlinger et kortere eller længere afsnit med en beskrivelse og vurdering af det benyttede kildemateriale, men bemærkelsesværdigt nok ofres der så godt som aldrig plads på mere indgående betragtninger over avisstoffet, selv om et sådant har været anvendt på flere punkter i afhandlingen.

De fleste historikere nærmer sig vel også kun med største forsigtighed til problemer, der helt eller delvis må løses på grundlag af avisstof. De føler, at kildematerialet frembyder problemer, der ikke uden videre lader sig gennemskue og derfor i sig gemmer alt for mange fejlmuligheder. Sikker er historikeren kun, når han i den politiske historie kan bruge bestemte bladmænds eller politikeres avisartikler på linie med deres breve, dagbøger, taler i rigsdagen o.s.v. som udtryk for deres mere eller mindre åbent formulerede politiske stræben.

Historikeren bevæger sig da i et kendt terræn. Han har de tilstrækkelige indre og ydre kriterier til at vurdere sin kildes tendens, troværdighed og anvendelighed. Men i den slags tilfælde opererer han heller ikke med problemer, der i snævrere forstand angår netop avisernes kildeværdi. Når man – for at tage et kendt eksempel – har skilt Viggo Hørups artikler ud som vidnesbyrd om hans politik, har man forladt det felt, hvor avisstoffet frembyder specielle problemer.

Avisreferater.

Dem støder man imidlertid på, så snart man skal bruge et avisreferat af en politisk tale. Referatet vil som regel være anonymt, og historikeren har ikke uden videre de kriterier, der er nødvendige for en fyldestgørende

slutning om referatets troværdighed. Hvis historikeren skal kunne vurdere avisens troværdighed, må han kende noget til baggrunden for dens tilblivelse, det vil sige, at han må vide besked med redaktionens praksis og arbejdsmåde. En af de første og tillige en af de betydeligste kildekritiske autoriteter, tyskeren *Johann Gustav Droysen*, fremhævede i sit »Grundriss der Historik« fra 1858, at kildekritikerens opgave er »at bestemme, i hvilket forhold det endnu foreliggende materiale står til de viljesakter, det er vidnesbyrd om«. ¹⁾ Netop på dette punkt viser vanskeligheden sig så tydeligt ved avisstoffet: vi ved alt for lidt om den vilje eller den hensigt, der har bestemt et blads indhold og den form, dette indhold har fået.

Mest rolig vil historikeren være, når han kan nøjes med at benytte referatet som indicium for, at et bestemt møde har fundet sted, eller en bestemt tale er holdt. Så er han nemlig ude over vanskeligheden med at fastlægge referatets vidneværdi, og han slipper af med den usikkerhedsfølelse, der altid vil være en følge af, at han ikke kender noget videre til omstændighederne ved referatets tilblivelse.

Dog bør det i denne forbindelse huskes, at et avisreferat ikke sjældent skrives på forhånd, hvis det er den eneste måde, det kan nå at komme med i avisen på. Det er af og til sket, at aviser på denne måde er kommet til at bringe referater af møder, der ikke har fundet sted, eller af taler, der ikke blev holdt på grund af aflysninger, som blev kendt så sent, at avisen ikke mere kunne standse referatet.

Om referater i en lidt ældre periodes aviser var mere pålidelige, end de er nu om stunder, lader sig næppe generelt fastslå. Nogle er tilbøjelige til at mene det. Den tyske historiker og presseforsker *Wilhelm Mommsen* hævder som sin erfaring, at de tyske avisers referater af politiske taler endnu i Bismarck-tiden stort set var tilforladelige. Og han tilføjer, at et avisreferat i hvert fald altid er bedre end de referater, der meddeles i politiske erindringer. ²⁾

Nu til dags kompliceres sagen yderligere af den mere og mere udbredte skik, at manuskriptet til taler og andre lignende offentlige politiske ytringer udleveres til pressen, før talen holdes. Det øger naturligvis risikoen for, at et referat fremkommer, selvom talen aflyses. Og det medfører desuden, at referatet og de faktisk faldne udtalelser tit kan komme til at afvige fra hinanden, fordi referatet ikke gengiver improvisationer og andre ændringer, som taleren eventuelt foretager under indtryk af den stemning, hvori talen holdes. Historikeren får således i virkeligheden ved adskillige

1) J. G. Droysen: *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. Hrsg. von Rudolf Hübner. 3. Aufl. (1958), 336.

2) W. Mommsen: *Die Zeitung als historische Quelle*. I »Beiträge zur Zeitungswissenschaft. Festgabe für Karl D'Ester« (1952). 171.

af nutidens avisreferater mere indtryk af talerens hensigt end af den måde, han har realiseret sin intention på.

Pressen og den offentlige mening.

Endnu større vanskeligheder møder imidlertid den historiker, der vil bruge en avis som vidnesbyrd om en bestemt gruppes eller en samfundsklasses meninger. Hans afgrænsning af denne gruppe og hans indicier for, at avisen faktisk afspejler gruppens politiske opfattelse, står og falder med hans kendskab dels til det pågældende blads specielle forhold dels til, hvordan avisers holdning og vurderinger almindeligvis dirigeres i den pågældende periode.

I denne sammenhæng kan man pege på den vanskelighed, der ligger i, at vi i virkeligheden ved så uhyre lidt om den offentlige menings dannelse og den indflydelse, aviserne og de øvrige massekommunikationsmidler har på opinionsdannelsen i samfundet. Historikerens dilemma er, at han ikke er i stand til at afgøre, hvornår pressen genspejler en mening i en snævrere eller videre kreds, og hvornår den er ophav til denne mening. På meningsforskningens nuværende stadi kan man næppe fra sociologien eller andre af de samfundsvidenskabelige discipliner, der beskæftiger sig med opinionsdannelsen, vente væsentlig hjælp til en historisk udnyttelse af aviserne på dette felt. F.eks. har man i Frankrig søgt at sammenholde avisernes oplagstal og valgresultater i bestemte områder, men erfaringerne har vist, at man ikke ad den vej får noget at vide om pressens indflydelse på folks politiske overbevisning.¹⁾

På den anden side er det helt givet, at netop det nyere og nyeste avisstof, der er så vanskeligt at have med at gøre, rummer uendelige mængder af stof til belysning af så vigtige processer som meningspåvirkningen og meningsdannelsen i samfundet. Aviserne er jo dog de væsentligste vidnesbyrd om den politiske menings indhold, og i en lang række tilfælde vil man ved hjælp af pressen i det mindste kunne fastslå, på hvilket grundlag de forskellige meninger har kunnet danne sig. Aviserne giver et billede af de politiske begivenheder og synspunkter, således som de er præsenteret for læserne, og den psykologiske virkning af de politiske foreteelser vil kunne aflæses i aviserne. Pressen er i mange tilfælde et ganske godt barometer for omslag i det politiske klima. Således har en tysk undersøgelse vist, at frontændringerne i verdenspolitikken omkring århundredskiftet meget hurtigt satte sig spor i pressen, hvor svingningerne registreredes, før de var officielt bekræftet.²⁾

1) Jacques Kayser: *L'historien et la presse*. *Revue historique*, vol. 218 (1957), 300.

2) Refereret i *Hans A. Münster: Die Zeitung als Quelle der historischen Forschung*. Berliner Monatshefte. Zeitschrift für neueste Geschichte. Bd. 15 (1937), 471 ff.

Dog må man være opmærksom på, at oplysninger i pressen, som af en senere historiker tages for symptomer på tendensen i den politiske udvikling, ikke uden videre behøver at dække den politiske virkelighed. De kan lige så godt være resultatet af en begavet journalists kombinationer, der ved et tilfælde rammer træk i den politiske situation, som måske først senere kommer til udfoldelse. Den slags kombinationer kan virke særdeles realistiske, uden at de derfor behøver at dække over politiske realiteter, og det kræver en ganske dybtgående undersøgelse, før man kan afgøre, om man har med journalistiske kombinationer at gøre, eller om avisen virkelig afspejler den politiske udvikling.¹⁾

At aviserne har til hensigt at påvirke læserne, er i hvert fald ganske klart. Det har vel ikke altid været således, men fra o. 1840 er denne tendens klar i den liberale presse, der voksede frem over hele Europa, og de konservative regeringer måtte som modtræk også til at betjene sig af pressen. Det er således meget karakteristisk, at Christian VIII i juli 1846 kunne skrive til sin udenrigsminister: »Overhovedet er man vel nødt til at bruge pressen mod pressen, og det nytter ikke at mene sig for fornem dertil«. Netop på dette tidspunkt mærkede man i Danmark virkningerne af den tyske presses anti-danske indflydelse på opinionen i Tyskland. Pressen var blevet et politisk redskab, og som følge deraf er den naturligvis også blevet en vigtig kilde for den politiske historiker.

Selvom relationen opinion-presse som nævnt er vanskelig at gennemskue, kan aviserne dog give en hel del oplysninger om den påvirkning, befolkningen har været udsat for. I udlandet, specielt i USA, er gennemført en række enkeltstudier over det billede, læserne gennem aviserne har fået af bestemte politiske og sociale fænomener og begivenheder. Tilsvarende undersøgelser kunne givetvis med held gennemføres herhjemme. Bl.a. ville det sikkert være af værdi at få gennemgået den udbredte Bergske presse i forfatningskampens dage. Det ville give et indtryk af den påvirkning, de menige venstrevælgere var udsat for, og man ville få en bredere baggrund for den politiske analyse af disse års danske politik end nu, hvor man holder sig til rigsdagsforhandlingerne og den københavnske venstrepressen. Men én ting må man fastholde, når man arbejder med aviser på dette felt. Hvor de afspejler den offentlige mening, gengiver de dog kun et udsnit af den. Og aviserne kan kun være til nytte for historikeren og give ham acceptable oplysninger, når han i videste forstand kender noget til baggrunden for avisstoffets tilblivelse.

1) Et karakteristisk eksempel på sådanne aviskombinationer er beskrevet i *Troels Fink: Ustabil balance. Dansk udenrigs- og forsvarspolitik 1894-1905* (1961), 243-48.

Registrering af aviser.

Til støtte for den historiske videnskabs udnyttelse af aviserne bør først og fremmest skabes en katalog over samtlige bevarede og tilgængelige aviser fra Danmark og hertugdømmerne. En sådan opgave er overkommelig, selvom den kræver en betydelig arbejdsindsats, hvis katalogen skal indeholde oplysninger, der virkelig kan støtte historikerne i deres arbejde med avisstoffet.

En simpel oversigt, blot med titler og udgivelsesår, vil være en stor hjælp for historikerne, som da let kan skaffe sig overblik over, hvilke aviser der udkom på et givet tidspunkt. For Danmarks vedkommende er en sådan liste måske ikke af så iøjnefaldende betydning som i andre lande, hvor mængden af aviser gennem tiderne er sværere at overskue. Men også hos os kendes aviser, der havde så kort levetid, at de færreste er opmærksomme på deres eksistens. Kun en omhyggelig registrering af alle avistitler sikrer, at ingen overses, og en oversigt over samtlige aviser vil lette historikeren i hans valg af de aviser, han vil udnytte. Derved mindskes også faren for, at forskeren ensidigt lægger vægt på enkelte, velkendte blade.

Dansk Pressemuseum og Arkiv i Århus har indsamlet en betydelig mængde stof til belysning af danske presseforhold, og institutionen er i færd med at udarbejde en liste over danske aviser med en række oplysninger, der vil være relevante for de historikere, der skal arbejde med pressestof. Tilsvarende projekter er i gang også i andre lande ud fra den betragtning, at før historikeren ved, hvilket avismateriale der eksisterer, og hvor det findes, kan han ikke udtømme dette kildestofs muligheder.

En fransk pressehistoriker, *Jacques Kayser*, har i den forbindelse anstillet nogle betragtninger over, hvilke krav en sådan katalog bør opfylde¹). Gennem dem får man en fornemmelse af de problemer, der er forbundet med at gøre aviserne tilgængelige som et anvendeligt instrument for den historiske forskning.

Det er, siger Kayser, forbundet med adskillige vanskeligheder at nå til en tilfredsstillende karakteristik af de enkelte avisers indhold og af deres politiske holdning, to ting, som det er uomgængeligt nødvendigt at vide besked med, hvis man skal have gavn af det stof, aviserne bringer. Især kan det være svært at fastslå et dagblads politiske holdning så sikkert, at man uden videre kan vurdere bladets meddelelser i lys af dets formodede politiske standpunkt. Det kan være farligt blot at gå ud fra en mere almen fornemmelse over for bladets indstilling, og man må være opmærksom på, at skiftende politiske konstellationer kan give afvigelser i de enkelte blades opfattelse. Ud fra vore hjemlige erfaringer kan vi sige, at det er givet, at

1) Jacques Kayser: op. cit., 285 ff.

begrebet »venstreblad« i forfatningskampens dage er et flydende begreb, og historikeren må være yderst varsom med sin udnyttelse af avisstoffet, så længe han ikke kan nå ud over en så vag bestemmelse af et blads politiske standpunkt.

Det betyder, at man i realiteten har brug for en meget indgående analyse af hver enkelt avis, før man virkelig kan bruge dens indhold i forskningen. Idealet må være, skriver Kayser¹⁾, at man klassificerer aviserne efter deres politiske holdning år for år, så man nogenlunde kan kortlægge de mulige svingninger. Indtil et så omfattende projekt kan gennemføres, må man nøjes med en analyse af aviserne i udvalgte år, specielt politiske kriseår, for på den måde at få et fingerpeg om fluktuationerne i bladenes indstilling.

I princippet er Kaysers opfattelse ganske korrekt. Hvis man ikke har en klar indsigt i det enkelte blads holdning fra situation til situation, kan man blive narret, når man vil bruge stof fra bladet i sine historiske ræsonnementer. Nu er en politisk karakteristik af hver enkelt avis år for år nok mere, end man i praksis kan gennemføre. Imidlertid ville det være værdifuldt, om man for Danmarks vedkommende forsøgte en analyse af en række aviser i nogle af de år, der ligesom danner epoke i de sidste godt hundrede års historie. Det ville øge vort kendskab til avisstoffets natur, og det ville give et fingerpeg om de faldgruber, historikeren må vogte sig for ved arbejdet med avisstof som kilde til dansk politiks historie.

Hertil må føjes et andet ønske, som historikeren kan håbe på, at pressehistorikerne i tidens løb vil opfylde for ham: en analyse af avisernes placering i den helhed, som i de enkelte tidsafsnit udgøres af den samlede presse. Det vil sætte historikeren i stand til at udvælge netop de aviser, der i den givne situation er repræsentative for de tendenser, der rører sig i pressen som helhed. Vurderingen af det enkelte blads vægt og kriterierne for udvalget af de aviser, man bør beskæftige sig med ved behandlingen af vor politiske historie, trænger i høj grad til at få en sikrere basis, og historikeren vil her have grund til at nære store forventninger til en systematisk udforskning af dansk presse gennem tiderne.

Det unojagtige avisstof.

Men selvom man når til en tilfredsstillende realisering af idealet, et ræsonneret inventarium over pressen i Danmark og hertugdømmerne, ville ikke dermed de grundlæggende problemer, som historikeren kommer ud for, når han vil udnytte avisstof, være løst. For selv den bedste karakteristik af hvert enkelt blad befrier ikke historikeren for pligten til at udnytte avisernes indhold med omtanke og frem for alt med skyldig

1) op.cit., 287.

hensyntagen til omstændighederne ved avisstoffets tilblivelse. Nu kan det være svært at få indblik i lidt ældre pressteknik, men nogle fejlkilder kan man dog pege på, og man kan desuden ved at se på moderne avisers arbejdsmåde blive opmærksom på ting, man skal tage sig i vare for.

Enhver nogenlunde opmærksom avislæser vil således være fuldt på det rene med, at avisers oplysninger skal tages med største varsomhed. Og det er ikke blot en regel, der gælder for nutidens aviser. Journalister har til alle tider været bedre til at lægge stof til rette end til at skille sande fra falske oplysninger. Det skyldes nu nok oftere manglende tid og mangel på tilstrækkelig information, end det er udtryk for svigtende vilje til at sige sandheden. Tempoet og de tekniske problemer i forbindelse med at få avisen færdig bevirker, at en mængde stof simpelthen må tages med, uden at en nærmere kontrol er mulig.

Det forklarer de mange fejl og mangler, der er så velkendt i alt avisstof. Heri ligger i og for sig ingen kritik af aviserne. Det er historikerens fejl, hvis han venter en nøjagtighed, som pressen ikke kan præstere. Men det kan være godt at gøre sig helt klart, hvor stor unøjagtigheden kan være. Som eksempel herpå skal kort refereres en undersøgelse, man har foretaget på Nordisk Journalistkursus i Århus. Det er en analyse af dansk presses behandling af den såkaldte Famagusta-episode i begyndelsen af oktober 1958, da engelske tropper foretog en ret hårdhændet aktion mod græksindede cyprioter i byen Famagusta som reaktion på, at en engelsk kvinde var blevet dræbt af skud på gaden.

Det er især talangivelserne, der opviser unøjagtigheder. De fleste aviser noterer, at omkring 1.000 cyprioter arresteredes, men et enkelt blad har 2.000. Det er jo et betragteligt udsving, men forvirringen bliver endnu større, når vi kommer til tallene på de cyprioter, der blev såret, eller som døde af den behandling, englænderne gav dem. Der var inddraget 12 aviser i undersøgelsen, og af dem nævner de tre, at der var 150 sårede, 4 siger 150-300, og 5 blade nævner 300. På samme måde med antallet af dræbte. 3 aviser siger 4 døde, én nævner 3, en anden har 6, mens en tredje først siger 3 for derpå at bruge udtrykket »flere døde«. Endelig er der 5 aviser, der slet ikke omtaler dødsfaldene, og en enkelt skriver 2-6 døde. Det sidste er jo nok en følge af, at avisernes kildemateriale har haft tal, varierende mellem 2 og 6, og så har den pågældende redaktion søgt at komme ud over vanskelighederne ved at anføre de to yderpunkter. Udsvingene i tallene skyldes antagelig, at aviserne har haft både engelske og græske kilder at øse af, men det fremgår kun sporadisk af bladenes egne oplysninger, så en historiker ville være dårligt hjulpet, hvis han skulle bygge på disse telegrammer.

Det er således næppe nyhederne, der vil være det centrale for historikeren, når han bruger aviser. Dog kan avisstoffet naturligtvis i en række

tilfælde bruges som en slags indikator, der viser, hvor problemerne findes, og hvor en videre undersøgelse bør sættes ind, under forudsætning af at andet kildemateriale kan inddrages. Især for samtidshistoriens vedkommende vil det hyppigt være tilfældet, fordi billedet af den politiske og sociale udvikling da oftest er så sammensat og kildematerialet så vældigt, at man må se sig om efter hjælp til at trænge ind i stoffet og problemerne. Netop aviserne giver her historikeren de nødvendige startpunkter. I dagspressen har han en løbende bearbejdelse af samtidshistorien, der viser, hvor samtidige iagttagere så knudepunkterne i udvikling, og dér kan historikeren så knytte til. Men det kan netop kun give udgangspunkterne for en videre undersøgelse. Avisen er kun et nyttigt instrument. Den alene giver os ikke mulighed for med sikkerhed at bestemme den historiske sandhed.

Usikkerheden over for avisernes meddelelser vil naturligvis volde historikeren adskillige vanskeligheder. Et enkelt eksempel kan vise, hvordan avisnyheder kan forvirre, mere end de bidrager til at løse de historiske problemer. Eksemplet er fra den såkaldte maj-krise i 1938, da verden opskræmtes af rygter om tyske troppebevægelser mod den czekiske grænse, samtidig med at Czekoslovakiet mobiliserede. Tyskerne påstod, at rygterne var udspreddt fra czekisk side for at motivere mobiliseringen og nægtede, at der var tale om ekstraordinære tyske troppebevægelser. Der havde ganske vist fundet militære omgrupperinger sted i grænseegnene, men de var ganske normale for årstiden, hævdede den tyske overkommando.

Tager man det foreliggende tyske og enkelske aktmateriale, som er let tilgængeligt, viser det sig, at rygterne om tyske troppekonzentrationer ikke lader sig verificere. Den daværende engelske ambassadør i Berlin, Nevile Henderson, var overbevist om det rigtige i de tyske forsikringer om, at der ikke fandt militære forholdsregler sted mod Czekoslovakiet. Til overflod lod han sin militærattaché foretage en rekognoscering i det område, der kunne være tale om, og han vendte hjem med rapporter om, at der ikke foregik påfaldende tysk militær aktivitet. Rekognosceringen fandt sted søndag den 22. maj.

Slår man nu op i det københavnske blad, Social-Demokraten, for samme dato, finder man på forsiden følgende store overskrifter: »Social-Demokratens Medarbejder skildrer de tyske Troppebevægelser og czekiske Forsvars-Forberedelser. En rullende Kæde af Militærvogne fra Wien til den czekiske Grænse. Czekiske Soldater rejser Barrikader i største Hast. I Bil fra Wien til Brünn i Aftes mellem vældige Militærkolonner« – og så følger korrespondentens skildring af de tyske og østrigske landeveje, der vrimler af tysk militær, samt af den indgående og pågående czekiske paskontrol, som understreger situationens usædvanlige karakter. Korrespondancen er dateret lørdag aften den 21. maj.

Hvad skal man nu gøre med denne øjenvidneskildring, der jo ikke stemmer særlig godt overens med den engelske militærattachés beretning? Skal man søge at samarbejde de to og konstruere en ændring i de tyske dispositioner mellem lørdag den 21. og søndag den 22. maj? Hvis korrespondenten har ret, fortjener hans korrespondance i høj grad at pågtes, eftersom den i så fald demonstrerer det officielle materiales ufuldkommenhed. Problemet kan søges løst efter Rankes anvisning ved sammenligning mellem journalerne, og man vil da lægge mærke til, at ingen andre aviser bragte tilsvarende meldinger om tysk militær aktivitet – kun rygter blev gengivet – og at heller ikke Social-Demokraten vendte tilbage til den side af sagen, hverken i korrespondentberetninger eller i andre telegrammer.

Det sidste er nu ikke noget helt bindende argument, idet man ikke skal vente, at aviser følger stof op. Det er langt fra reglen, og man kan derfor sjældent slutte ret meget af, at en nyhed ikke udbygges i dagene efter, at den har været bragt. Mere tungtvejende er det, at de bombastiske overskrifter til trods er det meget lidt, der står i korrespondentens beretning om tyske troppesamlinger. Kun de første linier fortæller om tyske militærkolonner, og oplysningerne er vage. Resten drejer sig om den czekiske grænsekontrol og giver en stemningsberetning fra det czekiske grænseområde. På redaktionen i København har man imidlertid under indtryk af de verserende rygter givet de tyske troppebevægelser hovedvægten i overskrifterne, der følgelig fortæller mere om bladpraksis end om situationen ved den tysk-czekiske grænse. Telegrammet er i den form, hvori det kom i bladet, snarere et vidnesbyrd om de hårdnakkede rygter, der var i omløb, end det er en hjælp til at verificere eller afkræfte disse rygter.

Kommentar og nyhed.

I det her refererede tilfælde kommer man ikke særlig langt ved at sammenligne med andre aviser. Men det er klart, at en sammenligning mellem forskellige blades behandling af det samme stof kan være et godt udgangspunkt for en vurdering af avisstoffet som kilde. Man må imidlertid gøre sig klart, at resultaterne af en sådan sammenligning let vil blive behæftet med fejl og mangler, der skyldes selve avisstoffets natur. Her står vi ved et hovedpunkt, når det gælder om at nå til indsigt i pressestoffets særlige karakter som historisk kildemateriale, og problemet får særlig betydning, når man vil anvende aviser som udtryk for meninger og synspunkter.

Bruger vi aviserne på denne måde, vil det i den kildekritiske terminologi sige, at vi betragter dem som *levninger*. Wiener-historikeren, *Wilhelm Bauer*, har karakteriseret aviserne således: »De er deres samtids dagbog, som kommende slægter blot behøver at slå efter i for at opdage selv de

fineste bevægelser i det forbigangne liv«.1) Heri ligger den rigtige betragtning, at aviserne bedre end nogen anden kildetype kan give en tids atmosfære. I pressen finder vi vigtige elementer til en beskrivelse af de store bevægelser i samfundene af økonomisk, social og kulturel natur. Men spørgsmålet bliver rigtignok så, hvordan man skal foretage opslagene i denne »dagbog«.

Når historikeren arbejder med en almindelig dagbog, en enkeltpersons optegnelser, vil han bestræbe sig på at fastslå, hvordan de skildrede begivenheder er præget af at have passeret gennem forfatterens bevidsthed, og han vil interessere sig for, hvad der kan have betinget forfatterens synspunkter og vurderinger. Det kan være en vanskelig opgave, når det drejer som en dagbog, skrevet af en mand, hvis identitet er fastslået. Men disse vanskeligheder er små i sammenligning med dem, der møder en historiker, der vil anlægge tilsvarende synspunkter på avisstoffet.

Sammenligningen med dagbogen er imidlertid rammende, for ligesom en dagbog er en avis en blanding af kendsgerninger og vurderinger, og som i dagbogen går der i avisen ikke et klart skel mellem de to elementer. Denne sammenblanding af nyhed og kommentar er et væsentligt træk til karakteristik af dansk avisstof, og det kan let illustreres med et par telegrammer af den type, der hyppigt forekommer i aviserne. Som eksempler aftrykkes et par Ritzau-telegrammer. Det første stammer fra januar 1956, umiddelbart efter at russerne havde forladt Porkkala-halvøen. Telegrammet er kommet til Ritzau fra dets finske søsterbureau, Finska Notitsbyrå, og det blev gengivet i flere danske blade.

porkala (sammendrag med nyt)
helsingfors 28/1(rt-fnb)

med den store bilkolonne med journalister, som i går besøgte porkalaområdet, fulgte også en hel del porkalaboer, som havde skaffet sig opgaver som assistenter, vejvisere, fotografer o.s.v. for at få lov til at komme med, inden området lukkes op for civile. blandt dem var en del gårdejere, som blev dybt skuffede over at se deres tidligere hjem igen og erklærede, at de ikke var til at kende igen.

ejeren af pickala anrika²⁾ gård i sjundeå, godsejer gösta lindeberg, udtalte, at hans hjem kun var en potemkin-kulisse. udvendig var huset temmelig velbevaret, men inde var ødelæggelsen fuldkommen, de gamle kakkelovne og kaminer var revet ned, og i stedet havde russerne opført små ildsteder her og der. væggene var flyttet eller revet ned, dørene skåret af på midten eller forsynet med luger, og de gamle tapeter var revet af eller dækket over af nye i grelle farver.

en endnu større skuffelse har ejeren af gamla gesterby, agronom olle dumell lidt. dumell kørte for en lille uges tid siden gennem porkalaområdet med toget og så da fra vinduet, at gamle gesterby – den eneste rent gustavianske bygning på porkalaområdet – var fuldt bevaret, men da han igår fik lejlighed til at

1) Wilh. Bauer: Einführung in das Studium der Geschichte (1921), 305.

2) Ved en fejltagelse har bureauet ikke oversat det svenska adjektiv »anrika« = rig på aner.

besøge sit gamle hjem, fandt han det fuldstændig nedbrændt. gløderne ulmede endnu på brandtomten. det almindelige indtryk efter udflugten i går var, at porkkala-beboerne må være beredt på at finde deres hjem mere eller mindre forfaldne og ødelagte indvendig. der kræves omfattende ombygninger, og spørgsmålet er, om det ikke i mange tilfælde vil kunne betale sig at bygge nye huse i stedet.

de russiske nybygninger imponerede ikke, ihvertfald sammenlignet med finsk standard. meget er naturligvis provisorisk opført, men frem for alt var der skoler, lærerboliger og sygehuse, der havde et helt andet præg end hvad man er vant til.

den nye flyveplads ved friggesby var dækket af sne, men den 6 meter brede og ca. 2 km lange start- og landingsbane var mærket med grankviste, og en lille finsk flyvemaskine landede i går på ski. i kraftværket på obnäs var alle maskiner ført bort, så værket var kun en tom skal. i kyrkslätts middelalderlige kirke var alteret, prædikestolen og bænkerne ført bort, og kirken var malet indvendig i den grelle lyseblå farve, som russerne har anvendt på talrige huse og alle stationsbygninger på området. hugsten i skovene var knap så stor, som man havde ventet. noget af det mest forbavsende i porkkala er et antal halvt færdigbyggede huse, der får det til at se ud, som om overdragelsen af basen er kommet som en overraskelse for sovjettropperne på stedet.

Løber man teksten igennem, vil man se, at telegrammet kun bringer ganske få konkrete oplysninger: Nogle Porkkala-beboere har været med en gruppe journalister inde på halvøen, og de er skuffede. En gård er lavet en hel del om indvendig, og en anden er lige brændt. Tapeter og farver beskrives som grelle. Desuden nævnes nogle russiske nybygninger samt en nyanlagt flyveplads, og det omtales, at bl.a. kirken i Kyrkslätt har lidt temmelig megen overlast. Endelig står der, at hugsten i skovene har været mindre end ventet, hvilket vel iøvrigt mere er en oplysning om forventningen end om hugsten.

Alt ialt er der højst tale om en halv snes konkrete oplysninger; ikke desto mindre giver telegrammet et ganske prægnant udtryk for tilstanden på Porkkala ved den russiske okkupations ophør, eller måske rettere: for den oplevelse, journalistgruppen havde, da den konfronteredes med denne tilstand. Det subjektive element, vurderingsmomentet, er i dette tilfælde let at få øje på. Man behøver blot at pege på tendensen til at generalisere på et spinkelt grundlag – der tales jo kun om to gårde, og de er endda ikke særlig repræsentative. Man påvirkes også af stigningen i kompositionen i telegrammets første halvdel, som ender med øjebliksbilledet af manden, der står ved de ulmende gløder, de sørgelige rester af »den eneste rent gustavianske bygning i porkkalaområdet«. Gennem årene har op mod 200 journalister på Journalistkursus ved Aarhus Universitet og Nordisk Journalistkursus haft til opgave at skrive artikler på grundlag af dette telegram, og de er alle blevet spurgt, hvad en rent gustaviansk bygning er. Ingen har kunnet give udtømmende svar på spørgsmålet, skønt de næsten alle har givet det gustavianske hygværk en fremtrædende

plads i deres omskrivninger af telegrammet. De har altså rent mekanisk registreret ordets symbolværdi som udtryk for den russiske vandalismes omfang.

Så let sammenknyttedes oplysning og kommentar i selve ordvalget. Det ser man også i den måde, de russiske bygningers art og kvalitet sløres på i telegrammet. »De imponerede ikke,« står der. »De havde et helt andet præg, end man er vant til«. Meget ofte kaldes disse bygninger i omskrivningerne: »ringe« – »i russisk stil« e.lign. Ordvalget bestemmer altså i høj grad opfattelsen, og man kan ikke bebrejde nogen, at de slutter, at kraftværket i Obbnäs – den »tomme skal«, som er omtalt længere nede i telegrammet – er et finsk kraftværk, der er blevet plyndret af russerne. I virkeligheden er det et værk, russerne opførte i forbindelse med deres anlæg på basen.

Et eksempel af en lidt anden type er følgende uddrag af et telegram fra 25. april 1962:

washington, onsdag(rb-afp)

præsident kennedy gav i aftes ordre til genoptagelsen af de amerikanske kernevåbenforsøg i atmosfæren, men ordren blev kun givet efter at usa på enhver måde gennem to måneder havde forsøgt at få sovjetunionen til at gå med til en atomstopaftale, der vilde standse de amerikanske atomforsøg, endnu før de var begyndt.

ved at give atomenergikommissionen grønt lys, har præsidenten kun handlet efter at alle forhandlinger og appeller var mislykkedes.

den seneste appel til sovjetunionen blev afsendt for få dage siden, stilet direkte til ministerpræsident krustjov, men ligesom forhandlingerne mellem atommagternes udenrigsministre og delegerede i geneve, gav heller ikke denne noget resultat

beslutningen om at genoptage kernevåbenforsøgene er sandsynligvis en af de vanskeligste, præsidenten hidtil har måttet tage i sin embedsperiode, og det er vist og sikkert, at han hellere ville have undladt at udstede den. han handler imidlertid i bevidstheden om, at han har lyttet til alle sine rådgivere og det nationale sikkerhedsråd, der holdt sit sidste møde i torsdags, umiddelbart inden præsidenten rejste på påskeferie i florida.

han er fuldt ud klar over det ramaskrig, der vil rejse sig over hele verden, først og fremmest fra de neutrale og alliancefri nationer.

de forenede stater har i de sidste dage søgt at lægge sine standpunkter klar for de otte neutrale nationer, der er repræsenteret på den hensygnende nedrustningskonference i geneve. først og fremmest har man forsøgt at forklare dem nødvendigheden af inspektion i forbindelse med et forbud mod kernevåbenforsøg. usa ved godt, at man kan observere en kerneeksplosion ad videnskabelig vej, men det er umuligt at konstatere eksplosionens karakter uden at foretage en inspektion på selve sprængningsstedet.

sovjets standpunkt har altid været, at inspektion er et andet ord for spionage, og at det derfor vil være umuligt at godkende den amerikansk-britiske plan.

de amerikanske embedsmænd, der på geneve-konferencen har forklaret de

neutrale de amerikanske synspunkter, mener at det er lykkedes dem at redegøre for de virkelige bevæggrunde til beslutningen.

men de er lige så overbeviste om, at de amerikanske forsøg vil blive mødt med en overordentlig skarp reaktion.

præsident kennedy handler i de forenede stater og den øvrige frie verdens interesse. han er kommet til det resultat, at hans lands sikkerhed ikke kan hvile på et løfte fra kreml al den stund, at kreml sidste år brød et lignende løfte og genoptog forsøgene med kernevåben.

præsidenten er ikke uden berettigelse bekymret over de fremskridt sovjet har gjort i atomvåben-teknisk henseende under forsøgene sidste efterår. det har længe været klart, at usa, hvis det ikke lykkedes at få en atomstopaftale istand, måtte foretage nye forsøg for at bevare sit forspring i atomvåbenkapløbet.

den serie af atomforsøg som usa har planlagt, og som nu kan indledes når som helst, er kortere end den sidste sovjetiske, og washington har lovet, at man vil holde mængden af radioaktivt nedfald nede på et minimum.

Her har vi et iøjnefaldende eksempel på, at den officielle amerikanske kommentar er blandet så grundigt ind i meddelelsen om begivenheden, at karakteren af kommentar fuldstændig er forflygtiget og skjules for den uopmærksomme læser. En historiker vil naturligvis ikke lade sig narre af denne fremstillingsform, men de to eksempler er alligevel gengivet her og behandlet så udførligt, fordi mange historikere jo i deres lærergerning har til opgave at opdrage nye generationer af kritiske avislæsere. I det arbejde kan det være gavnligt at åbne elevernes øjne for denne sammenblanding og opøve dem i under læsningen at dele avisens tekst op i kommentarer og nyheder.

Aviser som kilde til anskuelser.

For en kildekritisk betragtning er det i denne forbindelse vigtigt at fastslå, at helt ud i de enkelte dele er avisen en blanding af meddelelse og vurdering. Det kan kun underbygge den tidligere fremhævede skepsis over for den nytte, historikeren kan have af avisernes oplysninger. Men samtidig understreges den side af avisstoffet, som historikeren først og fremmest vil være interesseret i at gøre brug af. Vi ser tydeligt vurderingselementerne, som kan føre os på sporet af »de fineste bevægelser i det forbigangne liv«, som Bauer formulerede det, eller af klassernes og partiernes stemme, hvis man vil bruge Rankes udtryk.

Det er især her, historikeren vil være henvist til at sammenligne forskellige avisers behandling af det samme stof. Et godt stykke kan man også nå ad den vej. Således viste den omtalte analyse af Famagusta-episoden, at de konservative blade var tilbøjelige til at udelade de dele af telegrammerne, der indeholdt kritik af de britiske styrkers fremgangsmåde på Cypern, mens et socialdemokratisk og et radikalt blad understregede den antibritiske tendens i meddelelserne.

Man prøvede ved undersøgelsen at dele meldingerne fra Cypren op i objektive og mere subjektive elementer. En sådan opdeling er ikke let at foretage entydigt, men lidt af interesse kom der dog frem, idet det viste sig, at kun fire af de tolv aviser brugte de helt konkrete oplysninger i hovedoverskrifterne. Det store flertal byggede deres overskrifter på de tendentiøse elementer i stoffet. Overskrifterne gav således et udgangspunkt for en nærmere karakterisering af bladenes tendens, hvilket jo på smukkeste måde stemmer overens med den erfaring, vi ovenfor gjorde i forbindelse med meddelelserne i Social-Demokraten fra den tysk-czekiske grænse i 1938.

Også visse sproglige iagttagelser på Famagusta-stoffet var ganske interessante. Således talte nogle blade om »sårede« cyprioter, mens andre kaldte dem »tilskadekomne« i forbindelse med forhørene. På samme måde varierede udtrykkene »myrdet«, »skudt«, »terrormord« i forbindelse med den engelske kvinde, der mistede livet, ligesom der gik et skel mellem de blade, der talte om »arresterede« cyprioter og dem, der skrev, at cyprioterne var »tilbageholdt«. Den slags indikerer naturligvis de vurderinger, de enkelte aviser har anlagt på episoden.

Risikoen ved sammenligning af aviser.

Nu er denne lille undersøgelses resultater ikke særlig opsigtsvækkende, men de antyder dog lidt om, hvad man vil kunne nå ved mere omfattende komparative analyser af avisstoffet. Imidlertid må det kraftigt understreges, at en analyse ikke kan nøjes med at bygge på en sammenligning af de færdige aviser. En presseforskning, der indskrænker sig hertil, vil ikke nå ned under overfladen til de kriterier, der virkelig muliggør en vurdering af pressen som kilde. Man må have kendskab til *hele* den proces, som avisen er det sidste led i, ellers kommer man til at drage slutninger om pressen, der er falske, fordi de bygger på falske præmisser.

Et eksempel kan antyde problematikken. De københavnske morgenblade har den praksis, at de skaffer sig konkurrenternes først trykte numre for at kontrollere, hvad de har med. Bladfolk fortæller, at en aften havde Berlingske Tidende på forsiden sat en meget betydningsfuld nyhed, men da de andre blade kom, viste det sig, at de ikke omtalte denne nyhed med så meget som en linje. Det vakte bekymring i det berlingske hus, og man begyndte at tvivle på holdbarheden i meddelelsen. Man kunne ikke få fat på den medarbejder, der havde skrevet historien, så han eventuelt kunne bekræfte rigtigheden, og for ikke at løbe nogen risiko besluttede man at lade nyheden gå helt ud og ændre forsiden.

Men på de andre redaktioner så man det gode stof i Berlingske Tidendes første udgave, og man anså nyheden for så vigtig, at man absolut måtte have den med. Altså lavede konkurrenterne også forsiden om, så Ber-

lingskes historie kom på. Resultatet var, at da aviserne kom på gaden, bragte de alle undtagen Berlingske Tidende den gode nyhed.

Den historiker, der nu ville bruge de foreliggende aviser til at slutte noget om deres måde at vurdere nyhedsstoffet på eller om deres effektivitet som nyhedsformidlere, ville gå eftertrykkeligt i vandet. Og det vil man gøre i en lang række tilfælde, hvor det er tilfældigheder eller praktiske hensyn og ikke bevidste vurderinger, der ligger bag avisernes udvalg og placering af stoffet.

F.eks. kan man ikke uden videre gå ud fra, at fordi en nyhed kun bringes i én avis, er den suspekt. En historiker vil, ihukommende sin kildekritiske opdragelse, altid gerne søge efter dobbeltbekræftelse, men dette argument har ikke samme værdi over for pressen som andre steder. Det er nemlig ikke altid, at bladene, som i tilfældet med Berlingske Tidendes nyhed, optrykker en konkurrents gode ting. Oftest prøver man, hvis det kan lade sig gøre, det vil sige, hvis nyheden ikke er alt for afgørende betydningsfuld, at undgå at bringe en konkurrents solonyhed. På mange blade, især på steder, hvor flere aviser kæmper om en lokalt afgrænset læserskare, starter dagens redaktionelle arbejde med en gennemgang af det sidste nummer af de andre blade på stedet, for at redaktionen kan afgøre, hvad man nødvendigvis må have med, og – ikke mindst – hvad man skal udelade af de foreliggende nyheder. Dette er ikke en regel, der har absolut gyldighed, men princippet kan faktisk spille en rolle ved avisernes udvalg af stof.

Ud fra stoffets placering skal man også være varsom med at drage for vidtgående slutninger om den vægt, redaktionen tillægger den pågældende meddelelse eller artikel. Naturligvis skønner man på et blad over stoffets værdi og søger at give det et udstyr og en plads i avisen, der svarer til dette skøn. Men en række faktorer kan krydse den slags overvejelser. Bl.a. spiller det en rolle, at en del af spaltepladsen optages af annoncer, der måske er købt til en bestemt placering. Og endnu mere afgørende er det, at de enkelte sider skal gøres færdige i en bestemt rækkefølge og på bestemte tidspunkter, for at trykkefristerne kan overholdes. Når en side skal gøres færdig, *skal* den fyldes ud, og hvad der kommer på den, kan da afhænge af, hvad man på det givne tidspunkt har færdig i sats. Den tekniske nødvendighed kan således på tværs af redaktionens vurdering bestemme stoffets placering.

Heller ikke tidspunktet for en artikels offentliggørelse er altid udtryk for en hensigt hos redaktionen. Det *kan* være tilfældet, men lige så ofte er det tilfældigheder og praktiske hensyn, der afgør, hvor længe stoffet venter på at komme i avisen. Man kan derfor kun med forsigtighed slutte noget om den intention, der ligger bag, at en artikel kommer frem på et bestemt tidspunkt. I mange tilfælde kan man kun stole på en sådan slutning, hvis man kan basere den på andet end blot tidspunktet.

Redaktionen i centrum.

Alt dette betyder, at man kun undgår fejltagelser og alvorlige mistolkninger ved brug af avisstof som historisk kilde, hvis man har indsigt i nyhedsformidlingens opbygning og i arbejdet på redaktionerne. Dette er jo ikke en overraskende konklusion, og den kan slet ikke forbavse en historiker. Han vil være vant til at stille det spørgsmål, man altid bør stille, når man har med en kilde at gøre: Hvad er denne kilde spor af? Spørger man, hvad en avis er spor af, må svaret blive, at for en streng betragtning er den først og fremmest spor af en redaktions arbejde med at få en avis færdig. Til dette er avisen naturligvis førstehånds-kilde. I forhold hertil vil alt, hvad man ellers kan få ud af en avis, være sekundært. Vil man derfor vurdere en avis i dens egenskab af spor af fortiden, må man starte med at interessere sig for relationen mellem den færdige avis og redaktionens arbejde med den. Man må vide besked med, hvordan avisernes stof fremskaffes, og hvordan det behandles på de forskellige trin i produktionsprocessen.

Men det er lettere sagt end gjort. Intet er så afsluttet som arbejdet med en avis, når først rotationspressen kører, og det er i praksis meget vanskeligt at få klar besked om de kriterier, der har betinget, at avisen en bestemt dag netop fik en bestemt udformning. Avisredaktionen arkiverer den færdige avis, og manuskripter gemmes en vis tid, men man opbevarer ikke alt det stof, avisen er blevet til af, og det sætter grænser for en fuldstændig analyse af baggrunden for avisens tilblivelse. Bedømmelsen af udvalgs-kriterierne og dermed synspunkterne bag avisen måtte jo forudsætte, at man kendte *alt* det stof, der var valgt ud af.

Desuden kan man ikke nøjes med kun at interessere sig for redaktionens praktiske arbejde. Det vil være vigtigt at få fastslået bladenes partibinding og deres eventuelle materielle afhængighed af kapital eller interessegrupper. At udredningen heraf vil volde problemer, ser man bedst af den uvilje, bladene viser over for alle forslag om at give oplysninger om pressens ejerforhold og om offentliggørelse af regnskaberne. Her er hemmelighedsfuldheden tit dyb og uigennemtrængelig. Selv harmløse forespørgsler om bevægelser i de økonomiske forhold for 10-20 år siden mødes på nogle blade med afslag og en henvisning til, at det er forretningshemmeligheder.

Pressen er principielt diskret, når det gælder dens egne økonomiske og stofmæssige kilder. Denne diskretion er historikeren nødt til at prøve at bryde igennem, men det er meget vanskeligt. Mange gange kan man finde oplysninger om bestemte avisers økonomiske og personelle problemer i konkurrerende blade, men det er klart, at sådanne meddelelser må tages med største forsigtighed. Dansk Pressemuseum og Arkiv har gennem årene oparbejdet en samling af avisudklip om danske presse-

forhold, og dér kan hentes ikke så få vigtige oplysninger. Dette systematiske klippearbejde fortsættes nu af Institut for presseforskning og samtidshistorie i Århus.

Også når det gælder problemer om avisernes økonomiske og politiske afhængighed, må redaktionerne imidlertid i sidste ende inddrages i undersøgelserne. Avisens form og indhold berøres jo ikke uden videre af, at et bestemt parti eller en bestemt kreds har økonomiske interesser i et blad. Afgørende bliver det, *om* og i givet fald *hvordan* en eventuel indflydelse gør sig gældende i redaktionens arbejde og derved kommer til at præge bladets spalter. Redaktørernes og medarbejdernes personligheder bliver i denne sammenhæng af ganske stor vigtighed, og det vil være betydningsfuldt at indsamle så mange oplysninger som muligt om pressens folk gennem tiderne. De ret få og ufuldstændige arkiver, der er bevaret fra aviser og pressemand, sætter imidlertid snævre rammer for denne opgaves løsning.

Udenrigsnyhederne.

Et problem opstår derved, at selv om det i sidste instans er redaktionerne, der sætter præg på aviserne, bestemmes stoffets form undertiden også af kræfter, den enkelte avis kun har meget ringe indflydelse på. I vor tid med den syndikaliserede nyhedsformidling passerer en stor del af stoffet gennem en kæde af led med det resultat, at synspunkter og vurderinger kan glide ind i det uden om redaktionernes kontrol.

Problemet ses klarest ved udenrigsnyhederne, der er bedst undersøgt.¹⁾ Langt den største del af det udenlandske stof leveres af de store verdensbureauer, de to amerikanske UPI (tidligere UP) og AP, det engelske Reuter, det franske AFP og det tyske DPA. Disse bureauers korrespondenter indsamler nyhederne rundt om i verden; på en måde afgør de, hvad der skal være nyheder. Deres virksomhed bestemmes først og fremmest af, hvad de mener læserne i deres egne lande ønsker oplysninger om. Selv om de mindre bureauer som vort eget Ritzau, der er kunder hos de store, i enkelte tilfælde kan bestille dækning af bestemte begivenheder, vil hovedmassen af stoffet dog være præget af, at det er indsamlet med henblik på amerikanske, engelske, franske og tyske læsere.

Endvidere vil en korrespondents udvælgelse naturligvis være afhængig af hans egne forudsætninger, hans miljø, oplæring, uddannelse iøvrigt, politisk indsigt o.m.a. Endelig kan rene tilfældigheder som uopmærksomhed, svigtende kommunikationsmidler, tidspres o.lign. spille ind, hvad de iøvrigt kan på alle de trin, nyhederne skal passere.

1) Det følgende bygger på oplysninger i et foredrag af administrerende chefredaktør, *Gunnar Næsselund*, Ritzaus bureau, i en studiekreds. »Udvalget af stof til massekommunikation«, under Nordisk Sommeruniversitet, 1959.

Det næste led i kæden er de store bureaux hovedkontorer, hvor stoffet fra korrespondenterne sorteres, redigeres og videresendes. Et bureau som Reuter modtager daglig omkring en halv million ord. Heraf videresendes ca. 80.000 ord til den engelske presse, mens der over de store fjernskriverlinjer sendes mellem 20.000 og 30.000 ord til de abonnerende bureauer i andre lande. Altså er der allerede her sket en væsentlig udvælgelse af stofmængden, og den er blevet redigeret. Allerede korrespondentledet kan, som de aftrykte telegram-eksempler antydede, opvise en betragtelig blanding af oplysninger og vurderinger, og for hvert nyt led kan denne blanding ændres.

Ritzaus bureau modtager foruden fra Reuter stof fra AFP og DPA samt fra søster-bureauerne i Norge, Sverige og Finland. I alt indløber ca. 57.000 ord om dagen, og af dem videresender bureauet 10-15.000 til dansk presse. Af disse 15.000 ord offentliggøres imidlertid kun allerhøjest en trediedel, ca. 5.000 ord. Sammenligner vi med den stofmængde, der indgik til de store bureauer, 500.000 ord alene til Reuter, med det udsnit, danske læsere i gunstigste fald kan få at se, har vi et slående eksempel på den selektion, der finder sted.

I hvert led sidder mennesker og vurderer, hvad der skal gå videre, og i hvilken form det skal ske. På Ritzau sidder således døgnet rundt en enkelt mand – der skiftes hver 8. time – og afgør suverænt, hvad der skal videre til de danske blade. På disse blade sidder så vagthavende redaktionssekretærer og vælger ud af Ritzau-stoffet, samtidig med at de skal bestemme, hvad de vil have med af stof fra bladets egne medarbejdere og meddelere, af indsendt stof o.s.v. Man kan godt regne med, at mellem halvdelen og trefjerdedele af det stof, der på en enkelt dag står til rådighed for en avis, ikke bliver trykt. En udvælgelse af det omfang må naturligvis give plads for mange tilfældigheder.

Desuden kan de omredigeringer og omskrivninger, der finder sted på nyhedens vej, ændre den en del. Her bør man dog huske, at bureau-meddelelser er bestemt til at redigeres. Det ligger altså i nyhedsformidlingens natur, at meddelelserne ændrer form, og man kan derfor ikke bedømme denne forvanskning ud fra de præmisser, man ville anvende ved andet kildemateriale.

Værre er det, set fra et historisk synspunkt, at aviserne ofte giver højst ufuldstændige kildehenvisninger, så historikeren ikke kan komme på sporet af ændringerne, som ellers ville kunne fortælle ham en del om tendens og vurderinger. Heller ikke kan man regne med, at fordi en nyheds-artikel er signeret, stammer hele artiklen fra signatursens hånd. Der kan udmærket være puttet dele af bureau-telegrammer ind, uden at det er angivet.

Nu til dags vil stedsangivelser på telegrammer vel i almindelighed være korrekte, selvom man stadig må tage forbehold over for den mulig-

hed, at telegrammer andre steder fra kan være arbejdet ind i teksten. I ældre aviser derimod, forfalskede man undertiden bevidst stedsangivelsen. »Fra Kiel meddeles«, »fra Hamborg«, og hvad man ellers træffer på i aviser fra 1830'erne og 40'erne, betyder ofte kun, at de pågældende meddelelser er klippet fra blade i de nævnte byer. Som eksempel kan yderligere anføres, at en mængde af de anti-danske artikler, som tyske blade bragte i 1840'erne under titler som »fra Kiel«, »fra Hamborg«, »fra Slesvig-Holsten«, »fra Weser« o.s.v., var skrevet af hertugen af Augustenborg. Kun ved gennemgang af hertugens arkiv kan man afsløre disse forfalskninger, der skulle sikre hans anonymitet.

Den slags oplagt forkerte angivelser er vel ikke reglen, men de kan give anledning til påny at fremhæve, at kendskab til hele baggrunden for avisstoffet er nødvendig, hvis man vil vurdere det som kilde til bestemte anskuelsers udbredelse. Desuden betyder de mange led, der oftest er skudt ind mellem begivenheden og avisernes meddelelse om den, at man må spørge, hvor i kæden de vurderinger, som historikeren interesserer sig for, er kommet ind. En fuldstændig udredning af kriterierne for vurdering og valg i de enkelte instanser lader sig imidlertid i praksis næppe gennemføre.

I den forbindelse bør det nævnes, at det internationale presseinstitut i Zürich i flere lande har ladet foretage undersøgelser af, hvorledes telegramredaktører udvælger deres stof vedrørende andre lande. Omkring 1953, da analysens resultater blev fremlagt, var det således, at af det tyske telegramstof optoges i andre landes aviser enhver petitmeddelelse om forhenværende nazisters tilbagevenden til det offentlige liv, mens mere positive meddelelser om økonomisk og social fremgang sjældnere kom med. Af franske nyheder interesserede fortrinsvis regeringskriser, mens oplysninger om Italien overvejende angik sportsfolk, filmskuespillerinder og såkaldte »human-touch«-historier, et begreb, der måske kan oversættes ved »reportage om menneskeskæbner«.¹⁾

I forbindelse med Nordisk Sommeruniversitet afholdt man i 1959 ved Institut for presseforskning og samtidshistorie i Århus en studiekreds over kriterierne for dagbladenes stofudvalg. Der deltog både pressefolk og historikere med interesse for pressens problemer, så emnet blev alsidigt belyst. Resultatet af arbejdet blev imidlertid, at det ikke var muligt at sige ret meget om de kriterier, der afgør udvælgelsen af avisstoffet. Men man kan i hvert fald ved at ofre problemet opmærksomhed lære at undgå de fejlslutninger, der er en følge af, at man ikke kender baggrunden for avisens tilblivelse. Man må have klarhed over alle de praktisk-tekniske forhold ved et dagblads tilblivelse, der kan komme til at bestemme ud-

1) *The Flow of the News. A Study by the International Press Institute (1953)*. Sml. *Troels Fink* i *Aarhuus Stiftstidendes* strejftog 15/6 1953.

valget af stof, og som ikke indicerer vurderingskriterier af den art, historikeren er på jagt efter.

Den særlige teknik bag fremstillingen af en avis kan imidlertid vanskeliggøre selv tilsyneladende simple kvantitative undersøgelser. For eksempel ville en sociolog i forbindelse med den nævnte studiekreds om udvalgs-kriterierne opstille en statistik over bladenes udnyttelse af Ritzau-stoffet for at få et helt konkret udgangspunkt ved bedømmelse af selektionen. Han ønskede at fastslå udnyttelsesgraden i de enkelte blade, og han havde tænkt sig at beregne en nyheds chance for at komme til at optræde i en bestemt avis. Kender man imidlertid lidt til Ritzaus teknik, vil man indse, at en sådan sandsynlighedsberegning er så kompliceret, at det næppe lønner sig at gennemføre den.

Ritzau betjener sig af en såkaldt »strategisk planlægning« af nyhedsstrømmen. Nyhederne udsendes ikke i en kontinuerlig og tilfældig strøm, således som en sandsynlighedsberegning vel måtte forudsætte det. Bureauet har erfaring for, at stof, der udsendes på bestemte tider af døgnet, nemlig når redaktionssekretærene på de forskellige blade planlægger dagens avis, har størst chance for at blive brugt. Udnyttelsesgraden er i gennemsnit på et døgn 10 til 20 pct., men af det stof, der sendes mellem kl. 7 og 8 om morgenen og mellem kl. 16 og 20 om eftermiddagen, tages undertiden helt op til 60 pct. Derfor holder Ritzau-folkene det stof, de anser for godt eller væsentligt, tilbage til disse strategisk gunstige tidspunkter. Men denne teknik gør det selvsagt vanskeligt objektivt at beregne en nyheds chance for at blive brugt. Ritzau-journalisternes vurdering af stoffet spiller for stor en rolle, og man kan ikke afgøre, om stoffet tages, fordi det er godt, eller fordi det sendes på det rigtige tidspunkt.

Der er således al mulig grund til at fremhæve de vanskeligheder, man vil møde ved opbygningen af en presseforskning, der kan være historikerne behjælpelig med at vurdere avisernes indhold. Det betyder imidlertid ikke, at det vil være ørkesløst at tage fat på systematiske undersøgelser af pressens praksis. Vi vil kunne hente megen nyttig viden fra grundige analyser af udvalgte danske aviser, og selv negative resultater vil her være af interesse. Historikeren vil da vide, at han kun med forbehold kan benytte dagbladsstoffet under visse aspekter, og han vil have en fornemmelse af de usikkerhedsmomenter, der kan have indflydelse på hans forskningsresultater. Antagelig vil det gå her som på andre områder, hvor kildekritikken har gjort fremskridt: vort kendskab til kildernes art og bæreevne øges, men denne større indsigt kan godt i første omgang begrænse rækkevidden af de forskningsresultater, der bygger på de undersøgte kildetyper.

Presseforskningen må orienteres historisk.

Hovedparten af de her anvendte eksempler er af praktiske grunde taget fra moderne aviser, men det er en selvfølge, at problemerne må anskues i et historisk perspektiv, hvis historikeren skal have gavn af presseforskningen. Man må følge ændringerne i avisernes indre struktur og i nyhedsformidlingens organisation for på ethvert tidspunkt at kunne vurdere aviserne ud fra de rigtige forudsætninger. Hvorledes har f.eks. udenrigsnyhedernes monopolisering af store bureauer påvirket danske avisers indhold? Hvordan har man på forskellige tidspunkter organiseret tilrettelæggelsen af den daglige avis, og hvordan har det påvirket indhold og form? I denne forbindelse vil det bl.a. være af betydning at få klarhed over de korrespondenter og korrespondance-bureauer, der i tidens løb fra hovedstaden har forsynet store dele af provinspressen med rigsdags- og andet stof.

Utvivlsomt er problemerne mest påtrængende for aviserne i deres moderne skikkelse. Nutidens aviser består jo af vidt forskellige stofarter, der afgiver vidt forskellige vidnesbyrd til brug for historikeren. Alligevel må der være træk, der gør, at den enkelte avis stadig kan betragtes som en helhed, og selv om denne helhedsstruktur ikke er så ligetil at analysere og beskrive, må man alligevel forsøge at gennemanalysere de kollektive og til dels anonyme anstrengelser, der ligger bag produktionen af et moderne dagblad. I et redaktionssekretariat udføres daglig en række sociale funktioner i form af udvælgelse og tilrettelæggelse af stoffet, men det vil kræve megen skarpsindighed at bestemme de direkte og indirekte påvirkninger, de kræfter af materiel og immateriel art, der virker i sekretariatet og dirigerer redaktionskollektivets beslutninger.

Noget lettere vil det vel være at vurdere aviser fra perioder, hvor en enkelt mand, eller i hvert fald nogle få, bestemte et blads linie, hvor stofstrømmen ikke flød over alle bredder, og hvor det samfundsmonster, pressen er integreret i, ikke var så sammensat som nu. Dog skal man vogte sig for at tro, at f.eks. aviserne fra sidste halvdel af 19.årh. alene var politiske organer. Historikerne er nok for tilbøjelige til at opfatte den tids aviser som forholdsvis ukomplicerede fænomener med en klar politisk hensigt. – Og enten man nu vil undersøge nutidige eller ældre avisforhold, må vejen gå over systematiske undersøgelser af enkelte avisers teknik og placering i samfundsstrukturen. Den historiske presseforskning har en vigtig opgave i at forsyne os med dybtgående studier af enkelte aviser, studier der må gribes an under både avistekniske og samfundsvidenskabelige synsvinkler.

Presseforskningen og undervisningen.

På den internationale historikerkongres i Berlin i 1908 gav tyskeren *Martin Spahn* i et foredrag et af de første mere indtrængende bidrag til en analyse af pressen som historisk kilde til den nyeste historie.¹⁾ Spahn fremhævede, at aviser måtte bruges med største varsomhed. Kun »forskning fra en mesters hånd« burde efter hans mening bygge på pressestof. Først når der var gennemført grundige undersøgelser af pressens problemer, dens udvikling og i forbindelse dermed af de politiske partiers historie, kunne aviser i større omfang bruges som historisk kildestof.

For en del har Spahns advarsler stadig gyldighed. Dog har presseforskningen og pressehistorien siden givet sig i lag med en del af problemerne, og den historiker, der i dag vil anvende et avisstof i sin forskning, kan i det mindste punktvis hente støtte i disse discipliner. Men nogen egentlig hjælpevidenskab for historien på dette felt har vi, som det skulle fremgå af det foregående, næppe endnu.

En udforskning af pressens problemer og dens samfundsmæssige funktion vil imidlertid ikke alene være et hjælpemiddel for historikerne. Den vil også kunne være til gavn for den avislæsende almenhed, og den vil være en støtte for den, der skal give gymnasieelever og andre unge et indblik i samfundsmekanismerne. Med de krav om uddybelse af de samfundsbeskrivende discipliner, der nu stilles i gymnasiet, vil der være et øget behov for at få fremlagt materiale og metoder til en undervisning, der kan føre ind i en frugtbar betragtning af pressens funktion og struktur.

Det sker ofte, at skoleklasser og andre grupper af unge besøger et dagblad for at få indtryk af virksomheden. Oftest møder de nær ved redaktionens slutning, når de fleste af siderne er brudt om og støbt i bly, altså kort før rotationspressen skal til at køre. De ser sætteriet, hvor de sidste sider gøres klar, og de ender nede ved rotationspressen. De ser den spy aviser ud i et vældigt tempo, og de får formodentlig et eksemplar af den frisktrykte avis, hvor de kan genkende nogle af de sider, de kort forinden har set i matrice eller i bly.

Måske er der undervejs blevet tid til et kig ind i redaktionssekretariatet, men det er nok også alt, man ser til redaktionsarbejdet under et sådant besøg. Men ret beset er det synd, hvis opmærksomheden koncentrerer om det tekniske, selvom et besøg i et blads tekniske afdelinger altid er en fængslende oplevelse. Et sådant besøg giver ikke meget indtryk af, hvad er avis egentlig er. Når man er så vidt, at siderne står færdige i bly og er

1) Trykt i omarbejdet form i Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 12/9 1908 med titlen: »Die Presse als Quelle des neuesten Geschichte und ihre gegenwärtige Benutzungsmöglichkeiten«. – Det kan bemærkes, at samme år drøftedes på det årlige møde i American Historical Association historikernes anvendelse af aviser i deres forskning.

ved at blive sat på plads i rotationspressen, er avisen faktisk færdig. Egentlig er det »kun« en mindre væsentlig, teknisk detalje, at den ikke er overført til papiret. Alt det spændende, set fra læserens synspunkt, går forud: redaktionens arbejde med at indsamle, udvælge, vurdere, forme og placere det stof, der skal med i avisen. Ved denne proces bliver avisen til, og skal man forstå værdien af og begrænsningen i det stof, avisen bringer, er det denne proces, man skal interessere sig for.

Også ud fra dette pædagogiske synspunkt må man håbe, at der vil være folk med kendskab til pressens arbejdsformer, som vil gå i gang med en presseforskning, der kan udnyttes i praksis. Helst bør det vel ske ved et samarbejde mellem samfundsforskere og historikere. Der er ingen tvivl om, at alle, der på den ene eller den anden måde har brug for at vide noget om aviser i deres arbejde med historien, vil kunne drage nytte af en sådan forskning.

Litteratur om Danmarks forhistorie 1957–1960

Af *C. J. Becker*

Når man skal vurdere de sidste fire års arbejde med Danmarks forhistoriske arkæologi, viser litteraturlisten, at der ikke bare er skrevet meget, men at der inden for snart sagt alle felter er noget væsentligt at pege på. Fortegnelsen over små arbejder kunne endda være endnu større, om f.eks. alle bidrag til det siden 1957 udkomne »Skalk« var taget med; med dette aktuelle og velredigerede skrift har det her været nødvendigt at sætte en grænse, således at kun det nye, som ikke kan findes andre steder, er med i den foreliggende oversigt. En nærmere præsentation af »Skalk« er vist overflødig; det hører fra nu af med til vor populærvidenskabelige litteratur.

Den største begivenhed i perioden 1957-1960 er nyudgaven af Johannes Brøndsteds »Danmarks Oldtid« (61-63)¹; imidlertid er de enkelte bind allerede præsenteret for Fortid og Nutids læsere, efterhånden som de kom (XX, 212 og 310, XXI, 66), sådan at det nu må være tilstrækkelig med en henvisning hertil. Nyt er det, at mere udførlige oversigter over dansk oldtid udsendes på et af hovedsprogene; der er hele to bøger, dels en engelsk oversættelse af den sidste gang omtalte bog af Palle Lauring (149) – nok lidt vanskelig tilgængelig for en ikke-dansk læsekreds – samt en helt ny skildring, som Klindt-Jensen har lavet til den vidt udbredte London-serie »Ancient Peoples and Places« (127). Da de følgende linier henvender sig til danske læsere, vil det ikke være nødvendigt at komme med en udførlig omtale her. Dog kan man spørge, om de nævnte to bøger, hver for sig eller tilsammen, giver et helt rigtigt indtryk af moderne dansk arkæologi.

På dansk har vi også nye håndbøger; anbefales kan således Poul Kjærums lille bog (125), der lægger vægten på fagets metoder og hjælpevidenskaber, og som er kortfattet, men alligevel udtømmende. Når talen

1. Tal i parentes henviser til numrene i den efterfølgende litteraturliste, der er ordnet efter samme principper som de tidligere oversigter i Fortid og Nutid (XVI, 344; XVIII, 176; XIX, 22 og XX, 155). Ikke alle artikler har kunnet omtales i oversigten; især er udeladt mindre bidrag, hvis indhold direkte kan aflæses af titlen, samt en del arbejder fra de noget flydende grænseområder til andre videnskaber. – Ved udarbejdelsen af listen har jeg fået hjælp af stud.mag.erne Vibeke Brandt og Jørgen Jensen.

er om metoder, kan der gøres opmærksom på to morsomme skildringer af arkæologi fra luften (223, jfr. 259) og under vandet (196); arbejdsfeltet er blevet udvidet, selv om det meste nu stadig foregår i og på jorden. Det var de nyttige oversigtsarbejder, vi kom fra. Turistforeningen for Danmark har haft den gode idé at lade tre af sine årbøger behandle henholdsvis sten-, bronze- og jernalderen i Danmark (168, 236, 175). De bør dog læses hver for sig, for de er lagt så forskelligt an, at de ikke tilsammen giver den korte og helt gode populæroversigt, som vi ikke har fået fornyet siden 1941 (Brøndsted i Schultz Danmarkshistorie I). Medens stenalderbindet i turistforeningsårbogen er en udmærket, omend ret traditionel gennemgang af de danske stenalderkulturer, bringer bronzealderafsnittet en tværgående og fortrinlig skildring af dette relativt ensartede tidsafsnit. Når det samme så forsøges med jernalderen, der omfatter langt mere forskelligartede kulturer, bliver resultatet mindre overskueligt og noget for populært i stilen, ja mere populært end det hefte, der er udgivet til brug i folkeskolen (58). To af turistforenings-bidragene ledsages forøvrigt af fortrinlige oversigter over naturforholdene som ramme omkring oldtidsmennesket (246, 249).

Blandt de regionale oversigter er der grund til at nævne dels den nye udgave af Slesvig og Holstens ældste historie, der i høj grad berører den sydligste del af vort arbejdsområde, og som nu er fuldstændig for stenalderens (214) og vikingetidens (109) vedkommende; bronzealderen vil følge, medens udsendelsen af jernalderen lige som i første udgave er blevet usikker, denne gang på grund af professor Gustav Schwantes død i 1959. – Videre har vi fået et par større og gennearbejdede oversigter over henholdsvis Himmerlands (162) og Bornholms (130) oldtid; de er vigtige gennem deres omfang og rige billedmateriale – for Himmerlands vedkommende for en stor del med upubliceret stof. Man bør også nævne en oversigt over de mange fynske guldfund (17) fra hele oldtiden.

Et oversigtsværk af særlig karakter er Therkel Mathiassens bog om Nordvestsjælland oldtidsbebyggelse (167). Den er lagt an som den 13 år ældre skildring af det nordlige Vestjylland (udførligt anmeldt Fort Nut XVIII, 49). Gennem et årelangt arbejde er der gjort forsøg på at skildre oldtidens bosættelse i en af landets fundrigeste egne gennem systematisk bearbejdning af samtlige fund og mindesmærker. Periode for periode er materialet kortlagt og bebyggelsen søgt karakteriseret. Metoden bragte store resultater for Vestjylland, som i sin problemstilling ligefrem indbød til forsøget. Materialet fra Sjælland er næsten tyngende stort – ca. 2700 bopladser, 3400 grave og ialt ca. 50.000 oldsager! – og såvel behandling som fremlæggelse har derfor mødt praktiske besværligheder, der gør tekst og kort vanskelige at overskue og udnytte (over 30 forskellige signaturer på eet kort gør dette umuligt at arbejde med). Man forstår godt forf.'s lidt pessimistiske udtalelser til slut, men de bør kun gælde fremgangs-

måden, ikke metoden selv, som er både god og rigtig nok. Det er ikke helt uden interesse at sammenligne de to nævnte, danske arbejder med tilsvarende fra Sydslesvig og Holsten, hvoraf et af de seneste bind har været præsenteret i en særlig anmeldelse her (Fort Nut XXI, 157). Allerede en første gennemgang af bogen om Nordvestsjælland viser dog en række vigtige resultater, som f.eks. at der i løbet af yngre stenalder og frem gennem ældre bronzealder sker en påfaldende stærk, men ganske gradvis forskydning i bebyggelsen fra det indre af landet mod kysterne. Nogen forklaring er det vist vanskeligt at komme med endnu. Et andet væsentligt forhold har man i dokumentationen af, at de fleste neolitiske folk ikke blot slog sig ned på den lette, sandede jord, men i langt højere grad end almindeligt tænkt og sagt lagde deres bopladser også på svær lerjord, hvad der giver stof til eftertanke med hensyn til karakteren af stenalder-landbruget. Andre resultater bekræfter ældre opfattelser eller bliver væsentlige indlæg i løbende diskussioner; således er det klart, at enkeltgravsfolket her på Sjælland ikke kan være kommet som erobrere, men må forstås som et talmæssigt ringe fremmedelement, der trives side om side med det hjemlige jættestuefolk.

Ældre palæolitisk tid

Betegnelsen »ældre stenalder« har været brugt på dansk lige siden den tid, da man forud for den tilsvarende yngre periode kun havde en mindre gruppe stenalderkulturer, som svarede til europæisk »mesolitikum«. Med bopladsen ved Bromme blev i 1946 de yngste palæolitiske jægerfolk påvist her i landet, og 1954 fik man som omtalt i sidste oversigt fuld sikkerhed for, at der også har levet mennesker her i så fjern en tid, at det svarer til ældre palæolitisk tid ude i Europa. Det vil fremover være urimeligt at holde alle danske stenalderkulturer fra de allerførste frem til Ertebølle sammen under een rubrik – dertil er de alt for forskellige –, og selv i mere populære oversigter vil det være rigtigere at følge de europæiske betegnelser.

En række små artikler handler denne gang om ældre palæolitiske kulturer i Danmark. Lad det være sagt med det samme: det eneste helt sikre fund er stadig de sidste gang omtalte, marvspaltede dådyrknogler fra Hollerup (78). For de andre bidrag (3, 197, 198) gælder det under eet, at det ikke er lykkedes at påvise sikre redskaber i lag, som geologisk eller på anden vis kan dateres. Og ingen af de publicerede stykker er af helt sikre, gammel-palæolitiske typer, selv om der nok så meget bruges ord som Acheuléen og Levalloisien i artiklerne. Om fundet fra grusgravene ved Seest er så gammelt, som det nu senest antydes (jfr. 21), kan ikke vurderes, før det er blevet ordentlig omtalt; vi venter i spænding.

Tre andre bidrag hører til her, omend på en lidt anden måde. 1956

publicerede den kendte tyske forsker Alfred Rust et opsigtsvækkende arbejde (*Artefakte aus der Zeit des Homo Heidelbergensis in Süd- und Norddeutschland*), hvori en række stykker af kvartsit og lignende bjergarter blev bestemt som primitive redskaber, og ud fra geologisk daterede gruslag ved Mauer – de samme, som er kendt fra den primitive menneskelige underkæbe – skulle de kunne henføres netop til det såkaldte Heidelberg-menneske, som har levet engang i første mellem-istid, d.v.s. for henved en halv million år siden. I samme arbejde mener Rust at kunne genfinde lignende typer i Nordvesttysklands moræner, bl.a. på Sild. Problemet er blevet aktuelt for dansk forskning, dels gennem et her i København holdt foredrag (212), dels ved danske fund af tilsvarende stykker. Det er for tidligt at tage endelig stilling til de unægtelig lidt svimlende perspektiver, idet der for det første ikke hersker fuld enighed blandt fagfolk om de omtalte stykkers karakter (er det overhovedet menneskearbejde? spørger nogle), og dernæst ved man for lidt om deres alder. De eneste alvorlige forsøg, der fra dansk side har været gjort på at klare dette indviklede problem (160-61) har nemlig vist en påfaldende nær kontakt mellem ertebølle-boplads og sådanne primitivt udseende stykker. Det er klart, at man hidtil ikke har været opmærksom nok på den slags grove redskaber i andre materialer end flint herhjemme, men det er et for voldsomt skridt med det samme at proklamere tilstedeværelse af mennesker her for flere hundrede tusinde år tilbage. Vi må vente og se.

Yngre palæolitisk tid

Der er lige akkurat omtalt en ny boplads af samme art som Bromme (22, 167), og forøvrigt har man nu gjort det første svenske fund af samme slags, ved Sege å tæt ved Malmö (se Medd Lund Hist Mus 1960). Nok så vigtigt er det, at man i Kongens mose nær Tønder (119) antagelig har fundet den første plads af en type, som hidtil blot har været kendt i Nordvesttyskland og Holland under navn af Nordtysk Magdalénien eller »Federmessergruppe«. Det nye fund er dog ikke stort nok til helt sikker bestemmelse og stammer fra en overfladeopsamling, således at det ikke kan dateres på andet end flintsagernes type.

Mesolitisk tid

Enkelte boplads supplerer vor viden om henholdsvis sjællandsk (148) og bornholmsk Maglemosekultur (121), Gudenåkultur (119, 122), Ertebøllekultur i almindelighed (9, 28, 118) og den gammelkendte Mejlgaard-køkkenmødding i særdeleshed (26). Fra de omfattende undersøgelser i Åmosen kan denne gang meldes om nogle virkelig sjældne træsager,

bl.a. en bue, nogle enestående økse-mellemstykker og et par skåle, alt sammen særdeles omhyggeligt publiceret (247). Buen stammer fra den store Muldbjerg-boplads, der allerede blev præsenteret sidste gang. Om samme plads foreligger en mere populær skildring (245), hvor samspillet mellem naturvidenskaberne og arkæologien er fremstillet på forbilledlig måde; men reelt er vi ikke kommet længere hverken med materialefrem-læggelse eller med den overordentlig vigtige diskussion omkring Ertebølle-kulturen og dens forhold til de første agerbrugere herhjemme (se nedenfor). I den forbindelse må der gøres opmærksom på Troels-Smiths to artikler om natur og mennesker i Maglemosetid (244) og fra Ertebølle-kulturens tid (248); de fortsætter samme forfatters skildringer af rensdyrjægerne og deres kår. De naturvidenskabelige partier i disse arbejder kan kraftigt anbefales, men nogen varsomhed er på sin plads ved den rent arkæologiske behandling af Ertebøllekulturen. Vi får atter (248) en ny definition, der fremkommer uden udførlig begrundelse, og som igen afviger fra sædvanlige arkæologiske behandlinger. En populær oversigts-artikel er ikke pladsen for den slags noget vilkårlige nybenævnelser. Når forf. derfor udskiller en del af ældre Ertebøllekultur og giver den et nyt navn, Vedbæk-kultur, virker det noget forvirrende, så meget mere som der stadig er en fase af Ertebøllekulturen (i sædvanlig forstand), som hverken dækkes af Troels-Smiths nye Vedbæk- eller Ertebøllekultur. Hvor er forøvrigt Gudenå-kulturen blevet af i den samme skildring af atlantisk tids jægere?

Der er endnu et både morsomt og vigtigt ny-fund fra mesolitisk tid (170). Ved Sindalgård i Åmosen fremkom tilfældigt et 7 cm langt, fladt hængesmykke af rav, der er rigt dekoreret med bl.a. såkaldte frynse-mønstre på den ene side og fem-seks små menneskefigurer på den anden. De er i samme primitiv-skematiske stil som den lille gruppe figurer på en allerede kendt urokseknogle fra Rymarksgården. Det nye stykke er et enkeltfund og kan derfor kun dateres ved sammenligning med andre eksemplarer; antagelig er det fra maglemosetid. Forøvrigt benytter Therkel Mathiassen lejligheden til at give en nyttig oversigt over danske rav-fund fra ældre stenalder. Siden er yderligere et par mesolitiske rav-smykker kommet for dagen (234).

Neolitisk tid (yngre stenalder)

Tre afhandlinger skal ses i sammenhæng. Først blev den store stenalder-bebyggelse på Trelleborg (31) taget op til revision. I stedet for som tidligere antaget stammer resterne af stenalder-bosættelsen her fra forskellige afsnit af tidlig- og mellem-neolitisk tid, og især er det yngste underafsnit, Store Valby-fasen (omtalt sidste gang) vel repræsenteret. Trelleborg-fundet gav tidligere navn til en bestemt underafdeling af mellem-

neolitisk tid (MN II b), men det går ikke længere. Af særlig vigtighed er fundets tyknakkede flintøkser, hvor det efter den ældre opfattelse var muligt at fastlægge dem relativt tidligt; nu viser det sig, at sådanne økser kun forekommer sammen med de seneste grupper, d.v.s. er fra slutningen af mellem-neolitisk tid.

Så kunne hele spørgsmålet om de tyknakkede flintøkser tages op (40): overgangen fra tynd- til tyknakket økse er jævn eller rettere sagt, der kan udskilles nogle hovedtyper, som viser en sådan gradvis udvikling. Disse kan nu fastlægges i forhold til de fem mellem-neolitiske underafsnit, således at hvert afsnit groft sagt også har sin særlige form for flintøkse. Resultatet er ikke blot, at man nu igen må anse den tyknakkede økse for udviklet her i Sydsandinavien, og at den fuldt typiske form med næsten kvadratisk nakke er noget senere end hidtil antaget. På længere sigt vil dette få betydning, fordi man nu kan bruge de uhyre almindelige, svære flintøkser til finere datering, hvor man tidligere alene var henvist til den sjældnere forekommende keramik.

Et første resultat i den retning har man i det arbejde, som behandler en ret ny type af stenaldergrave, de såkaldte stendyngegrave (46). Gennem de seneste år er man blevet opmærksom på enkeltmands-begravelser under flad mark, bestående af en simpel nedskæring, der er udfyldt og dækket med mindre sten. Gravgodset består oftest af flintøkser og mejsler – hørende til jættestuefolkets typer. Den samlede behandling bringer oplysning om mindst 55 sådanne grave hovedsagelig fra Nord- og Vestjylland, d.v.s. de egne, hvor opdyrkningen først er foregået i vor tid, og så simple gravanlæg derfor er blevet bemærket. De fleste stammer fra udprægede enkeltgravs-egne; tidligere var problemet, om de var så gamle, at de kunne tilhøre tiden lige omkring og før de sidstnævnte folk indvandring, eller om de var senere. Spørgsmålet må anses for afgjort ved de nye dateringsmuligheder for tyknakkede økser: de fleste stendyngegrave er senere end enkeltgravsfolkets komme, og de må således vise, at jættestuefolk og enkeltgravsfolk kunne eksistere side om side i Jylland. Et centralt problem i dansk stenalder – allerede omtalt i sidste oversigt – er således kommet et godt skridt videre.

Det samme kan man derimod ikke sige om den vigtige diskussion omkring begyndelsen af yngre stenalder og indførelsen af de helt nye erhvervsformer agerbrug og husdyrhold. Sidst var der anledning til udførligt at referere en række afhandlinger med nyt stof og nye synspunkter. Som allerede nævnt har den ene af diskussionens hovedpersoner, Troels-Smith, skrevet om problemet igen (245, 248), men i mere populære oversigter og uden at komme ind på de konkrete indvendinger, der sidst blev rettet fra den anden part (i *Årb Oldk Hist*). Det bør dog nævnes, at hele denne debat er udførligt og klart refereret i sidste udgave af »Danmarks Oldtid« (61), og at der her tages stilling, for så vidt som det udtales, at

»fremmede bønder er kommet til landet, og deres erhverv indvirker på Ertebøllefolket«, selv om man ikke kan afvise den mulighed, at disse tidligere havde haft kontakt med agerbrugere sydpå.

Stenalderens minedrift efter flint er et nyt kapitel i dansk forhistorie, idet de første anlæg blev konstateret for 10 år siden. Nu har man en ny lokalitet, Hov i Thy (38, 43), hvor de foreløbige rapporter taler om indtil 8 meter dybe og 3 m brede skakter med rigtige stoller, d.v.s. af format som de bedste udenlandske anlæg.

De øvrige nyheder kan bedst samles under de enkelte kulturgrupper. Tragtbægerkulturen har flest og mest. Således er der gjort et nyt fund af meget gamle kobbersager, idet en tidlig-neolitisk lerkrukke fra Årupgård ved Horsens (227) indeholdt ca. 300 ravperler samt otte enkle smykker af kobber (fingerringe og smalle, spiralformede rør). Ligesom det bekendte Bygholmfund – fremdraget kun 4 km fra det nye – vidner det om kontakt med sydlige metalkulturer forbavsende tidligt i yngre stenalder. Hvorfra kobbersmykkerne stammer, er endnu ikke helt klart, fordi de nye stykker er af så enkle, næsten atypiske former, og fordi de stort anlagte, systematiske studier over Europas tidligste metalcentre først er ved at blive udbygget i disse år.

Sidste gang kunne meldes om det enestående fund af en kultbygning, der sammen med tre megalitgrave udgjorde en af tragtbægerkulturens mærkeligste gravkomplekser, ved Tustrup på Djursland. Herom foreligger et par små meddelelser til (123, 124, 215), men nok så vigtigt: et helt nyt anlæg af tilsyneladende samme art, denne gang ved Ferslev syd for Ålborg (164, jfr. 210). Det nye hus har været 6×5 m stort og haft trævægge samt stolper, hvoraf forkullede rester var bevaret. Midt i det lå et meget stort ildsted, og omkring dette havde været stillet 35 lerkar, hvoraf over halvdelen har kunnet samles. Fundet giver ikke blot et mærkeligt indblik i tidens komplicerede gravceremonier, men har foræret os det først helt sikre, samlede fund af keramik fra netop den periode af mellem-neolitisk tid, som har været svagest repræsenteret hidtil (per. III eller Bundsø-tid); det er således en del yngre end Tustruphuset.

På Langeland har Hakon Berg udgravet og publiceret en langdysse (50), en af de første, hvor man ikke er nøjedes med en undersøgelse af kamret. Fra samme ø har vi den foreløbige, meget summariske rapport om et stort og vigtigt jættestuefund (51). Hertil kommer kortfattede beretninger om undersøgelser af ødelagte jættestuer, især i Jylland (114, 115, 251, 252, 254), hvoraf flere med gode fund. En ligeledes ødelagt stengrav på Møn (265) gav en række nye oplysninger om en sådan gravs byggemåde – her var således anvendt en art mørtel til opmuring af partierne mellem de store bæresten –; i samme stues lergulv fandtes forøvrigt striber på kryds og tværs af ganske samme art, som af og til kommer frem under grav-

høje, og som man i reglen tolker som pløjesor. Men pløjesor i et gravguld? Fundet maner til en vis forsigtighed med disse striber, således at man ikke skal se spor af agerbrug, hver gang de dukker op (denne gang har vi dem både under stenalderhøje (179) og bronzealdermindesmærker (87, 145)).

Om de samme stenalderfolks boliger har vi fremlæggelsen af tre mindre hustomter (147), liggende i række og tæt sammen. Det var uregelmæssige, nærmest D-formede huse, indtil $7,5 \times 5$ meter store og med meget brede vægfundamenter, som var lagt af mindre sten. Hvert hus havde sit ildsted, men andre detaljer blev ikke iagttaget. Hvis afhandlingens illustrationer ikke virker helt overbevisende på enkelte læsere, kan det tilføjes, at anmelderen havde lejlighed til at se fundet under udgravning, og at det så godt nok ud; hertil kommer, at ganske lignende huse er kendt fra andre pladser. Alderen er slutningen af tidlig-neolitisk tid. Mens vi er ved stenalderhuse, kan der være grund til at gøre opmærksom på nogle morsomme eksperimenter med at genskabe tilsvarende huse – med Troldebjerg som model. Selv om Hans-Ole Hansens bog (94) ikke henvender sig til fagfolk, er der mange lærerige enkeltheder, – og husene stod da flere år.

Om enkeltgravskulturerne er der ikke meget at berette. Der er omtalt en række skår af større lerkar, der hører til bopladserne, men som sjældent eller slet ikke forekommer i grave (35, 191). Der er nogle gravfund af sædvanlig art (162, 192, 256, 266) og eet, som er bemærkelsesværdigt, omend stærkt ødelagt: blandt resterne af en vistnok trapezformet sten-kiste ved Gerrild på Djursland (250) fandtes sene enkeltgravs-krukker og pile, hvoraf den ene endnu sad i brystbenet på en af de gravlagte. Vigtigere endnu var de velbevarede skeletdele, bl.a. det første hele kranium af en enkeltgravs-mand, som endnu er fundet i Jylland.

Den grubekeramiske kultur bliver berørt i tre special-artikler, som i første række diskuterer enkelte af dens våben og redskaber. Lange trekantede flintpile omtales på grundlag af de hidtil største og fineste eksemplarer, to helt fantastiske pile fra Snejstrup i Thy (32, 39, 41), og en mærkelig hakke af kronhjortetak foreslås knyttet til de samme folk (33). Derimod har det vist sig, at nogle grovtandede flintspyd eller lanser ikke som tidligere formodet hører til her, men er yngre (34).

Kun ganske få ting berører den yngste, sen-neolitiske kultur. Ud over et par grave (251) og nogle nye keramikformer (35) kan nævnes et lille, men morsomt fund, den første pilespids af nordskandinavisk kvartsit, som hidtil er fundet i Danmark (44). Stykket behøver dog ikke at være fra denne tid, idet den slags våben havde en lang levetid nordpå, i det mindste samtidig med hele sydskandinavisk bronzealder.

Bronzealder

For første gang i lange tider kan der meldes om større arbejder, som bringer udforskningen af den nordiske bronzealder afgørende fremad, nemlig fire afhandlinger fra dansk og to bøger fra udenlandsk side. Ebbe Lomborg tager sig af den ældste del. I sit omfangsrige arbejde om den tidlige bronzealders kronologi og kulturforbindelser (155) bliver der bragt stærkt tiltrængt orden i de noget uklare forestillinger om både bronzealderens begyndelse og om de fremmede strømninger, som skabte denne mærkelige og højtstående epoke i sydiskandinaviske forhistorie. For det første er Danmark ikke et ensartet kulturområde på den tid, som det ellers har været opfattet herhjemme, skønt tyske kolleger har set noget i den retning allerede 1935. Der er to provinser med hvert sit præg, nemlig Nordøstjylland plus øerne og Skåne på den ene side (zone I) og Midt- og Sydjylland med Slesvig, Holsten samt dele af Nordvesttyskland på den anden (zone II). Inden for zone I finder man i den første, egentlige bronzealder importsager fra og kontakt med to tidlige, mellem-europæiske bronzealdergrupper, i Siebenbürgen og ved mellemste Donau (Østrig og omliggende lande). Impulserne fra Siebenbürgen præger den nordiske bronzeindustri i, hvad man tidligere har kaldt periode I (efter Montelius' system), medens kontakterne fra den anden har været afgørende for udformningen af den tidligere periode II a. Men – og det er lige så vigtigt som nyt – disse to faser er efter alt at dømme samtidige og repræsenterer tilsammen, hvad man i fremtiden bør kalde for periode I. Den mellemdanubiske strømning har været aldeles afgørende for udviklingen af den ældre, rent nordiske bronzealder, således som allerede Sophus Müller så det, uden at han kunne fastlægge oprindelsen rigtigt. Da den kun mærkes inden for zone I, vil det sige, at den særlige nordiske bronzealders kultur må være opstået her. – I zone II har vi et andet billede: gennem hele periode I mærkes en klar forbindelse til sydtysk bronzealder (den såkaldte sydtyske højgravskultur), men den tidlige bronzealder har her i zone II et langt fattigere præg, og ved overgangen til næste afsnit er det den kraftige, rent sydiskandinaviske bronzealderkultur fra zone I, som kommer til at præge billedet, samtidig med at kontakten med Sydtyskland forstærkes. Hertil må føjes de vesteuropæiske forbindelser, der også spiller en rolle for hele vor ældre bronzealder, omend af langt ringere omfang. De er ikke behandlet så indgående endnu, at man har fået dem fastlagt nøjagtigt i forhold til det lige skitse-rede billede af udviklingen. Det er vanskeligt at uddybe de mange problemer i en så relativ kortfattet oversigt som den foreliggende, men Lomborgs afhandling har og vil få stor betydning for hele spørgsmålet om vor ældste bronzealder. Tilmed kommer den så heldigt, at et omfangsrigt arbejde fra tysk side på netop samme område (91) ikke behøver at blive normgivende for dansk forskning; det er et held, for så vidt som de

samme kulturhistoriske og kronologiske problemer her er skildret kompliceret og urimeligt detaljeret. Men Lomborg lægger ikke skjul på, at professor Hachmanns arbejde har været af afgørende værdi for udformningen af det nye og langt enklere billede.

Lomborgs andet arbejde skal ses i nær forbindelse med det første; bag den måske lidt afskrækkende titel (156) gemmer sig et særdeles vigtigt bidrag, hvor der for første gang gøres ordentlig rede for den ældre bronzealders flintredskaber, og hvor langt ned i tid den gode, gamle flinthuggerkunst holdt sig. Man var nok klar over, at en bestemt gruppe flintdolke tilhørte 1. periode af bronzealderen, og at pilespidser kunne træffes i sene fund, men ikke f.eks. at de halvmåneformede segle (»savene«) blev fremstillet godt hen i ældre bronzealder (per. II), og at hele denne periode (per. II-III) havde egne typer af flint-ildsten. De sidste to former har man tidligere uden videre regnet til stenalder (hvad nogle af seglene godt nok er). Hele spørgsmålet har en praktisk side, idet man nu har bedre mulighed for at opspore den ældre bronzealders bopladser, hvor metal og keramik jo er ret sjældent forekommende, men hvis flintsager jo er næsten uforgængelige.

I forbindelse med de tidligste bronzer bør indskydes meddelelsen om et nyt krumsværd af bronze (166) af samme slags og fra samme sted som det sidste gang omtalte. Da begge synes at være støbt i een og samme form, foreslår Therkel Mathiassen, at stykkerne er lavet i Norden, så meget mere som det sidst fundne har et nydeligt »helleristningsskib« indpunslet midt på den ene side. I det lige nævnte arbejde om tidlig bronzealder giver Lomborg dog gode grunde for, at disse sære bronzevåben må være lavet inden for det siebenbürg'ske område og iøvrigt have været i brug her i Norden sent i første bronzealderperiode. Men det sidste ord er næppe sagt om den lille skibsfigur (se således Fornvännen 1959, (297)).

De øvrige, større arbejder handler om yngre bronzealder. Mogens Ørsnes behandler et vigtigt depot fra Borbjerg ved Holstebro (267) med en righoldig samling hjemlige og fremmede bronzer fra periodens begyndelse. Heriblandt er mellemeuropæiske redskaber og våben – et sværd af en herhjemme hidtil ukendt art og store lansespids – hjemlige smykker af høj kvalitet samt et mærkeligt bronzehorn, der mest af alt minder om en primitiv lur, men dog sandsynligere blot er beslag til et drikke- eller blæsehorn, hvis nærmeste sidestykker findes i Nordtyskland og længere mod sydøst. Iøvrigt giver den grundige behandling af fundet anledning til en række nye betragtninger over såvel lokale danske forhold (det gælder især forskellen mellem øst- og vstdansk) som de vigtige udlandsforbindelser, der præger det hjemlige bronzearbejdes stil og smag.

Et lignende udgangspunkt har Thrane i sit vigtige arbejde (242, jfr.

241) om problemer fra samme del af bronzealderen, nemlig beskrivelse og bestemmelse af mange småsager fra et nyt depot (Jernhyt ved Haderslev) og to ældre fund. Det er brogede samlinger af nye og gamle, allerede i bronzealderen itubrudte sager, hvor metalværdien var afgørende. Den omhyggelige gennemgang viser, at tidens vidtstrakte handelsforbindelser kan aflæses direkte; i Jernhyt-fundet har vi således dele af rent nordiske våben, fibler og ringe, sager fra det nordlige Tyskland, fra Lausitz-kulturen i Middtyskland foruden et enkelt, gådefuldt stykke, som kommer længere sydøst fra. Sidstnævnte genstand ligner en skematisk båd med stiliserede fuglehoveder for og agter; den tænkes også anvendt som symbolsk eller magisk udsmykning, og det er første gang, man finder en sådan »fuglebåd« i Norden. Ligesom i det foregående arbejde giver materialet anledning til en ny vurdering af udlandsforbindelserne og deres betydning for begyndelsen af nordisk yngre bronzealder (per. IV). Der må nemlig ude i Europa skelnes mellem østlig og vestlig urnemarkskultur samt – som en særlig undergruppe – Lausitz-kulturen i Øst- og Middtyskland. Medens man tidligere mente, at det var den sidstnævnte, som var hjemsted for de fleste nye impulser, er det nu klart, at de to sydligere urnemarkskulturer er langt vigtigere. I periode IV gælder det især den østlige af dem, medens den vestlige først rigtigt kommer med i følgende afsnit. Man kan endvidere sige, at kontakten mellem de store kulturcentre i Mellemeuropa og Norden ikke har været direkte, men er formidlet gennem beslægtede grupper i Nordtyskland, således at man ikke er blevet mere afhængig af det fremmede heroppe i Danmark, end at det har kunnet arbejdes sammen med hjemlige traditioner til en ny, speciel nordisk stil for både former og dekoration. Der er her tale om vigtige forskningsresultater, som forhåbentlig bliver fulgt op af mere indgående studier i de nærmeste år.

I samme forbindelse må nævnes et fund fra Mandemark på Møn (240), der i den ældre litteratur blot er beskrevet som indeholdende 8 armringer, 3 spiraler og stykker af en nål. Nu viser ringene sig at være af en type, der ellers kun kendes inden for Lausitzkulturen, og som der kun foreligger ganske enkelte paralleller til her i landet. Tilmed har stykkerne på indersiden et antal streger, fra 8 til 16 på hver. I forbindelse med et par mellemeuropæiske fund er disse tolket som tal-angivelser, således at forstå, at man har haft et oprindelig fuldstændigt sæt på 16 eller 20 ringe med hver sit nummer. Desværre er de få iagttagelser ikke tilstrækkelige til sikre oplysninger om talsystemet inden for mellemeuropæisk bronzealder. Tilbage til Mandemark; resten af bronzerne kunde sættes sammen til dele af to kæmpebøjlenåle af fremmed type, hvoraf den mindste og fuldstændigste må have været 33 cm lang. Det er første gang, de såkaldte Lausitz-fibler er fundet her i landet; hjemstedet er ellers egnene

ved mellemste Elben. Fundet giver forf. lejlighed til at konstatere, hvor få ægte Lausitz-bronzer, der egentlig er kendt fra Danmark.

Vi er ikke færdige endnu. Den svenske forsker Evert Baudous disputats om yngre bronzealder i Norden (29) handler for en meget stor del om dansk materiale. Det er et omfattende værk, hvor forf. har sat sig så store mål, at de nu engang ikke kan nås i een bog. Dels var det meningen at fremlægge hele det stof, der kan bruges som grundlag for periodeinddelingen, dels skulde alle typer gennemgås og kortlægges for hele Norden. Metodisk er det rigtigt at pille de gravfund ud, som har indeholdt mere end een bestemmelig type, og så se, hvor langt man kommer med dem. For Danmarks vedkommende er det en mangel, at disse fund ikke er gennemgået på ny, men blot omtalt efter ældre fremlæggelser, der – det ved alle fagfolk, også forf. – ikke er tilstrækkelig nøjagtige eller udtømmende. Derimod får vi for første gang en samlet oversigt over det øvrige Nordens materiale, hvad der er yderst værdifuldt. – Forf.'s typeinddeling er desværre ikke praktisk, dels fordi den arbejder med alt for komplicerede betegnelser (hvad mener læseren om knive af »type IX B 3 b«) dels er kun et udvalg af yngre bronzealders mange former medtaget. Af stor og blivende værdi er derimod de 58 udbredelseskort over særlige former, hvor alle fund fra de fire nordiske lande er samlet. For den relative inddeling af yngre bronzealder er der ingen nye resultater, hvorimod kortlægningen bringer interessante ting frem, idet en række hidtil oversete eller kun lidt kendte lokalgrupper tegner sig, især i periodens begyndelse. I det hele er per. IV fyldigt og godt gennemarbejdet, medens de øvrige ikke står mål med den; især slutfasen er alt for summarisk gennemgået. Af stor betydning er den tiltrængte revision af dateringen af de såkaldte ansigts- og husurner, hvor man i stedet for den gangse fastlæggelse af dem til per. VI får det sikkert rigtige resultat, at de allerede begynder i per. IV, og at en hel del er fra per. V. Et forhold, der er gjort for lidt ved, er udlandsforbindelserne og hele den baggrund for nordisk yngre bronzealder, som netop flere af de ovenfor omtalte arbejder gik så ivrigt og dygtigt i gang med.

Af de mindre bronzealderarbejder er der grund til at fremhæve beretningen om et par overplojede høje ved Jægerspris på Sjælland (154). Ikke blot kom der her nogle interessante oldsager fra mandsgrave, hvor ragekniv, pincet, ildsten og andre personlige småsager kunne ses at have været nedlagt i en lille lædertaske. En gennemgang af ældre beretninger viste tilmed, at noget sådant har været ret almindeligt gennem ældre bronzealder her i landet. Nok så vigtige var et par andre iagttagelser, idet der ved foden af den ene høj tegnede sig spor af en lille rektangulær hustomt med fire svære stolper i det indre og tilsvarende i hjørner og gavle. Anlægget er med sikkerhed ældre bronzealder, da det er dækket

af en senere udvidelse af gravhøjen. Er det da en af de længe eftersøgte, ældre bronzealders boliger? Næppe, langt snarere er der tale om rester af en lille bygning, der har været anvendt ved graveceremonier, altså noget i retning af nordvesttyske »dødehuse« fra samme tid. Der var endnu en vigtig ting under en af højene, idet der tegnede sig svage, men tydelige spor af ganske smalle, højryggede agre, kun omkring een meter brede. Det er således samme type marker, som kort forinden var påvist fra sen vikingetid på Lindholm (203), men som hidtil ikke har været kendt fra bronzealderen.

Der er undersøgt og til dels beskrevet andre højfund fra ældre bronzealder, bl.a. to mægtige langhøje fra Nordjylland (145, 260) og et anlæg med en lang tilblivelsestid på Mors (266). I Sønderjylland er påvist vejspor under en tilsvarende høj (180), og ved Horsens var man heldig at kunne bjerge rester af en rigt udskåret sværdskede af træ (266). Endelig har vi nogle vigtige urnegrave fra allersidste bronzealder på Fyn (6).

Bronzealderens øvrige fundgrupper er svagere repræsenteret; eet ældre bronzealders depotfund fra Sjælland (167), to fra yngre bronzealder på Fyn (13) og to enkeltfundne bronzesværd af Hallstatt-type fra Jylland (150) er de vigtigste. Desuden er der nogle sten med skålfornede fordybninger (71, 141, 239) og een med rigtige solhjul (261). Endelig en morsom detalje: vor svenske kollega Berta Stjernquist har set, at et lille, ejendommeligt dekoreret lerkar fra Boeslunde på Sjælland (224) er prydet med mønstre i pålagt tin-folie, en teknik, man i bronzealderen hidtil ikke har set i Norden, og hvor der først kan påvises paralleller i Mellem-europa og i Italien.

Førromersk jernalder

Gudmund Hatts publikation af jernalder-landsbyen Nørre Fjand i Vestjylland (95) var vel værd at omtale, hvis den ikke allerede havde været udførligt refereret her (Fort Nut XX, 214). Her er en fylde af materiale til belysning af husformer og landsbyliv i den senere del af førromersk tid og hele ældre romerske periode, d.v.s. 4-500 år.

På baggrund af Nr. Fjand er de hustomter og andre boliglevninger, som iøvrigt er omtalt, kun småting. Det bør dog lige nævnes, at det fynske fund fra Ørslev (5) – den hidtil eneste førromerske husrest fra denne del af landet – først syntes at være fra yngre stenalder, fordi der lå mængder af sen-neolitiske ting på pladsen; men den senere udgravning viste klart, at huset kunne dateres på grundlag af nogle ganske få skår. Det er således en lærerig undersøgelse. Godt gemt er den vigtige iagttagelse, at man ved Nagelsti på Lolland (220) fandt stolpehullerne til tre huse, hvoraf de to har været langhuse af lignende karakter som i Jylland. Dateringen er

sandsynligvis sen førromersk eller ældre romersk jernalder. Hidtil mente man, at den tids huse havde været af anden slags på de danske øer.

Nogle mærkelige, stensatte kældre har længe været kendt fra Vendssyssel, og herom har vi fået beskrevet nye undersøgelser, først ved Hatt (97), senere ved Kjærum (126). Den sidste gravning er vigtigst, også fordi den sammenfatter, hvad vi nu ved, eller rettere ikke ved om emnet; de omhyggelige undersøgelser viste nemlig, at der var tale om flere forskellige slags anlæg, men at en virkelig forklaring på dem er så fjern som nogensinde; er det forråds-kældre, løngange eller noget helt tredje? Kun så meget er klart, at de danner en lille, isoleret gruppe omkring Frederikshavn, og at deres tid er slutningen af førromersk jernalder.

I de førromerske huse har der været anvendt nogle ejendommelige lergryder enten med indvendige hanke eller såkaldte svaleredører (45), d.v.s. gennemboring af karvæggen, hvorom er anbragt en svaleredelignende udvidelse, der har skullet beskytte ophængningssnoren mod at brænde over. Man troede, at den slags kar var sjældne, men de igangværende studier over tidens keramik har vist noget ganske andet, idet der kan opregnes over 50 stykker, alle fra periodens begyndelse og alle fra Syd- og Midtjylland. Det mærkelige er, at selv samme princip har været anvendt et par århundreder senere lige syd for grænsen, og at det dukker op igen lidt før vikingetid over store dele af Nordeuropa. Et par hidtil ukendte danske stykker fra den tid er vist (45). Tilsyneladende er der tale om en form, som har været så lige til, at man har kunnet finde frem til den flere gange.

Om tidens grave er der kun skrevet lidt; Albrechtsen har en række nye fund fra Fyn (11) som tilføjelse til den sidste gang omtalte, store publikation. Vigtigere er en vendssysselsk grav fra overgangsperioden til ældre romertid (37), idet man her fandt forbrændte rester af et bronzebælte og en fibula sammen med dele af lerkrukker, kniv og rigelig kødmat – et får og en gris havde således været på ligbålet; det hele var gemt i et stort, retvægget bronzefad af syditalisk arbejde, forøvrigt det første stykke af den slags, som er fundet herhjemme.

Mens vi taler om fremmede bronzekar, må der gøres opmærksom på en vigtig behandling af vore førromerske importsager (209). Stykkerne er ikke nye, men de har været så vanskelige at bestemme rigtigt, at man er taknemmelig for at få klaret problemerne. Mærkelig nok er disse bronzer kommet fra forskellige steder i Italien og må have været længe undervejs, for der er i nogle tilfælde gået flere hundrede år mellem deres fabriktions-tid og nedlæggelsen. Stykkernes oprindelsessted og tid kan dog bestemmes nogenlunde sikkert i modsætning til den helt enestående sølvkæddel fra Gundestrup. Allerede sidst blev den løbende diskussion om dette pragtstykke refereret, og i de sidste fire år er fremkommet nye indlæg

(138, 159, 190, jfr. 92), uden at man egentlig er kommet spørgsmålet afgørende nærmere. Det er dog vist den almindelige opfattelse nu, at man har at gøre med et gallisk arbejde fra sidste århundrede f.Kr.

Et vigtigt enkeltfund er en svær og ejendommelig fynsk guldring, der blev fundet for flere år siden, men først nu bestemt som et lokalt, nordisk arbejde fra periodens slutning (10).

Romersk jernalder

H. C. Broholms store bog om kulturforbindelser mellem Danmark og det klassiske Syden (56) henter hovedsagelig sit stof fra ældre og yngre romersk jernalder. Her fortælles om kontakten mellem middelhavslandenes bykulturer og det barbariske Norden. Bogen kan anbefales de af Fortid og Nutids læsere, som gerne vil have en bred, almindelig orientering om emnet, så meget mere som billedmaterialet er righoldigt og fint gengivet; at den så ikke bringer forskningen noget nyt (s. 280 omtales dog et hidtil upubliceret fund af romersk sigillatakeramik fra Endrupskov i Sønderjylland; derimod er en datering af Bråkedlen til 5. årh. f.Kr. vel blot en trykfejl) er en anden sag, men dette har muligt heller ikke været tilsigtet.

Nyhederne er ellers ikke store fra disse fire første århundreder af vor tidsregning, men materialet er jo så overvældende rigt, at der som sædvanligt bliver en del ting at registrere. Esbjerg-museets gravninger (235) har bragt en hel serie af smukt brolagte stalde frem; ikke blot er de enkelte båse markeret, men i flere tilfælde har man en fint sat grebning i midten. Et af husene havde en kælder ved siden, denne gang en virkelig forråds-kælder, hvor fire store krukker lå knust på gulvet. De stenlagte stalde synes at være en lokal ejendommelighed for et lille område omkring Esbjerg og på de store vesterhavsøer.

Af andre bopladser er – bortset fra Nr. Fjand-landsbyen, som allerede er nævnt – kun publiceret en ældre gravning fra Mariemunde ved Vestervig i Thy (98), hvor korte huse og sædvanlige langhuse lå side om side, samt en ny forekomst fra Dalshøj på Bornholm (128). I hvert fald eet af husene her var så velbevaret, at det kunde bestemmes som et langhus af den jyske type. Når dette kan vise sig på Bornholm, skal man vist som allerede nævnt være varsom med den mening, at der var stor forskel på byggeskik i Jylland og på øerne; snarere har vi ikke rigtigt fået fat i de større tomter her endnu. Det bornholmske hus var brændt og indeholdt foruden de »sædvanlige« fund et par smykker, der giver en nærmere datering til midten af 1. årh. e.Kr. samt en hel del brændt korn, som Hans Helbæk har fået en masse ud af (128, jfr. 101).

Vigtige kilder til romersk jernalder er de mange mosefund af både krigerisk og fredelig art. Man vil huske, at de foregående år bragte et

nyt, stort våbenfund (Illerup), og nu er der eet til, denne gang ved Ejsbøl tæt uden for Haderslev. De foreløbige beretninger om den endnu ikke afsluttede gravning (268, jfr. 181) siger, at det bliver et af de største og vigtigste fund, som er gjort af den art. Blandt de nu mere end 2000 fundstykker er meget fine våben og stykker til hestestyr. – Mere gådefuldt er det fund, som Harald Andersen har beskæftiget sig med ved Vædebro, ikke så langt fra Illerup. Her er både skeletter af mennesker – flere dræbt i kamp – og en hel række af de lerkar, som ellers hører hjemme i nedlæggelser, som har at gøre med frugtbarhedsofre; også her må vi nøjes med foreløbige antydninger (20).

Mens vi taler om de store mosefund, bør det nævnes, at der er kommet en indgående behandling af en række stykker fra det gamle Thorsbjergfund (K. Raddatz, *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck. Offa-Bücher 13*, 1957). Som nu almindeligt antaget tegner der sig her en række forskellige nedlæggelser; metalsagerne fra ældre romertid viser overvejende former fra landsdelen selv eller de nedre Elb-egne, hvorimod der for yngre romertid er en hel række stykker, som synes at pege på langt østligere, germansk oprindelse, d.v.s. Weichselmundingen og østpå. Det må være lokale småkampe, der afspejles i dette fundstof, og en tilknytning til de få, historisk kendte begivenheder er ikke særlig nærliggende. Undersøgelsen viser, at der kan komme vigtige resultater ud af en samlet behandling af de nordiske våbenfund efter lignende principper.

Så er der gravfundene. Mere eller mindre summarisk er rækker af nye eller tidligere kendte fund blevet omtalt fra snart sagt hele landet. Der er ældre romertids anlæg fra Jylland (67, 72, 73, 111, 254, 261, 262), ældre og yngre romerske fra Fyn (4, 12, 14), hvor de genoptagne undersøgelser på den meget store plads »Møllegårdsmarken« ved Broholm er vigtige, men især en lang række fund fra Bornholm (128, 129, 134, 140). Her lægger man navnlig mærke til foreløbige beretninger om en stor og vigtig plads ved Slusegård, bl.a. med et par usædvanlig rigt udstyrede 3. årh.'s grave. I tilknytning til gravene må nævnes et højst ejendommeligt anlæg ved Kastrup i Haderslev amt (176), hvor det selv efter en omhyggelig gravning ikke er helt klart, om man står over for en gravlægning, et offer eller begge dele.

Det er allerede nævnt, at de importerede, romerske sager har fået en sammenfattende omtale; desuden bør de læsere, som er interesseret i enkeltheder, gøres opmærksom på Gunnar Ekholms to oversigter over importen af glas til hele Norden (82, 83, jfr. 85) samt Norling-Christensens behandling af de sønderjyske fund (189). To enkeltfund er gemt lidt af vejen (178, 186), og tilmed har flere af de nye gravfund indeholdt enten bronzer eller glas (eks. 129, 134, 140).

Germansk jernalder

De fire århundreder fra ca. 400 til ca. 800 e.Kr. plejer at indtage en beskednen rolle i vore oversigter. Anderledes både sidste og denne gang; nu må først og fremmest Ole Klindt-Jensens bog om Bornholm i folkevandringstiden (d.v.s. ældre germansk tid) nævnes med sin sammenfatning af såvel ældre som helt nyt materiale (128). Bogen er præsenteret for tidsskriftets læsere (Fort Nut XX, 92), men da flere af de vigtigere resultater har vakt kraftig diskussion, vil det være rigtigt også at henvise til udførlige anmeldelser i *Prähist. Zeitschrift* 1960, s. 142-51 (J. Werner), *Fornvännen* 1958, s. 142-47 (Becker) og *Årb Oldk Hist* (187, jfr. 188).

Der er flere bopladser. Vi har omsider fået en udførlig beskrivelse af det meget vigtige fund fra Øksbøl i Vestjylland (96, 99) med et vældigt langhus fra 6. årh. Derimod må vi foreløbig nøjes med mindre meddelelser om dels et lille hus af »Trelleborg-type« fra Trælborg i Verst sogn (258) og dels nogle omfattende og vigtige gravninger på Bejsebakken (269) oven for Ålborg, hvor der synes at have været en større bosættelse, måske et lille bysamfund i yngre germansk tid – en slags forløber for det et par århundreder senere Ålborg.

I forbindelse med en ny gravplads fra 5. årh. ved Haraldsted i Midtsjælland (185) giver Norling-Christensen en stærkt tiltrængt oversigt over gravfund-materialet – med katalog og rigelige illustrationer – fra den tid, der i afhandlingen kaldes ældre germansk jernalder, men som i virkeligheden blot er første del af dette afsnit; det bør man være klar over, når man forgæves leder efter det ikke helt ubetydelige stof fra 6. årh. Iøvrigt må det nævnes, at en stor del af det nu behandlede fundstof ved tidligere behandlinger har været holdt sammen med yngre romertid, således at det tilsyneladende rige materiale fra ældste del af germansk jernalder til dels fremkommer ved en omgruppering. Overgangen mellem yngre romertid og ældre germanertid er så jævn og umærkelig, at det nu, bagefter, har vist sig, at det ikke var noget heldigt sted at lægge et skel mellem to af jernalderens hovedafsnit; men det kunne vore forgængere for henved 70 år siden jo dårligt vide.

De øvrige bidrag til studiet af germansk jernalder er små. Der omtales eller afbildes nogle mindre gravfund (88, 162, 174, 263) og enkelte guldfund (162, 253), hvoraf kun en ny brakteat er særlig bemærkelsesværdig (171). Det nye stykke, fra Lindkær ved Randers, har nemlig det meste af det ældre runealfabet i kreds uden om et mere almindeligt midterbillede. Dette sidste viser, at brakteaten må stamme fra samme mester eller værksted som en tidligere kendt (fra Over Hornbæk), ligeledes med en alfabetindskrift. Ved sammenligning mellem de to runealfabeter får Moltke gode argumenter for sin tidligere fremsatte påstand, at brakteat-

mestrene ikke var skriftkyndige, og at runeindskrifterne her er fulde af fejl og upålidelige – det var blot magi.

Vikingetid

Meget af vikingetids-forskningen drejer sig efterhånden om nogle få monument-grupper eller fund. Sådan kan også de seneste bidrag bedst placeres ud fra en række stikord.

Ladby: Her er arbejdet endt med Knud Thorvildsens store og smukke publikation (237, jfr. 238). Fundet selv er vist så velkendt, at nærmere omtale her er overflødig; forøvrigt er det heller ikke længere den eneste bådgrav fra Danmark, idet et nyt fund skal omtales næste gang (Skalk 1961).

Lejre: De fortsatte gravninger gør det mere og mere klart, at stedet var et centrum i vikingetid, medens folkevandringstidens sagnomspundne Lejre gravis fortøner sig. De foreløbige rapporter og vejledninger (24, 25) omtaler en hustomt af »Trelleborg-type«, en stor gravplads foruden de store skibssætninger (se også 86). En af højene, Grydehøj, er udgravet (23) og viste sig at være fra yngre jernalder, selv om det desværre ikke lykkedes at få en nøjere datering på brandgraven og det fuldstændig sønderbrændte udstyr. Iøvrigt har det vist sig, at en sølvskål fra et mere end 100 år gammelt skattefund her ved Lejre er et irsk-britisk arbejde fra 8. årh. (264), d.v.s. ca. 200 år ældre end de vikingetids-sager, det var nedlagt sammen med.

Lindholm: De foreløbige meddelelser tegner nu – efter gravningernes afslutning – billedet af et helt jernaldersamfund og dets historie gennem et halvt årtusinde. Det begyndte med den store gravplads, der med sine ca. 700 begravelser er udtryk for bosættelsens omfang og betydning, og som med sin brogede mangfoldighed af skibssætninger, runde og ovale stenlægninger, brand- og skeletgrave giver et overvældende rigt forskningsmateriale. Bebyggelsen har været rigest i de århundreder, da Limfjorden vides at have spillet særlig rolle som handelsvej (7.-8. årh. og igen omkring år 1000), og det er rimeligt, at man taler om en by snarere end om en landsby; man boede lige nord for banken med de dodes plads, men omfattende forstyrrelser i moderne tid har umuliggjort sammenhængende udgravninger (heldigt måske, da man ellers ikke var blevet færdig i denne generation). Først omkring år 1000, da sandflugten har dækket hele gravpladsen, kryber selve bebyggelsen også op her. Fra den tid stammer det enestående fund af en tilsandet mark med smalle højryggede agre. (Oversigter: 70, 163, 204, 207, 208, om agrene 203).

Jelling: Efter Ejnar Dyggves sammenfatning 1955 er der ikke væsentligt nyt. En ny oversigt bør dog nævnes (104); iøvrigt er diskussionen

fortsat, men kun omkring enkeltheder, der tidligere har været under debat (1, 2, 79, 80, 173, 202).

Trelleborg: Videre debat kan kun noteres omkring selve navnet (158, 222) og husenes konstruktion. Her er imidlertid et vigtigt bidrag (146), hvor sagkundskab inden for tømmer og trækonstruktion kommer diskussionen til gode ved nogle væsentlige rettelser til ældre opfattelser. Det gælder især forbruget af egetømmer, hvor man med rationel udnyttelse skulle kunne klare sig med ca. 650 stammer til såvel huse som palisader etc. Den oprindelige beregning kom til et langt større tal. Også for den endnu ikke afsluttede strid om husenes udseende er dette indlæg af stor vigtighed, forøvrigt også for problemer omkring ældre jernalders huse.

Fyrkat: For første gang får vi en kort oversigt over en af de jyske ringborge af type som Trelleborg (193, 194). C. G. Schultz nåede ikke at give den før sin død, men gravningen var ført så vidt, at de fleste træk nu står klart. Anlægget var som Trelleborgs indre, en svær, træ-forstærket jordvold, der omsluttede 4×4 af de store langhuse. Borgen er sikrest dateret blandt alle de hidtil kendte, til tiden kort før eller omkring år 1000.

Skibe: Hvor vi hidtil har måttet nøjes med Ladby-gravens aftryk, har vi nu mulighed for anderledes godt kendskab gennem de syv (eller flere) skibe, der blev sænket som spærring i Roskilde fjord (77, 195, 196). De foreløbige beretninger lover godt for den egentlige undersøgelse, som er planlagt til 1962, selv om man til det særlige brug anvendte gamle, ud-tjente fartøjer. Antagelig fra samme tid er et stort sideror fra den jyske kyst (76).

Skibssætninger fik man ny viden om på Lindholm, hvor det i tidlig vikingetid var skik at omgive graven med en skibsformet stensætning, så også almindelige folk havde råd til at komme sejlene ind i den næste tilværelse. Store anlæg har man haft i Lejre og Glavendrup, hvor den kendte runesten indgik som et led i et monument af den art. Man var bare ikke helt sikker på, om der sidstnævnte sted var tale om et sådant anlæg, men fornyede gravninger har vist, at det var rigtigt nok (7). Nok så vigtigt: en række sten, der stod ved den jyske runesten nær Bække, viste sig ved gravning at være dele af en ganske tilsvarende skibssætning, der blot var beskadiget for mange år siden (257).

Hedeby hører strengt taget ikke med til vort område, hvis vi ser på moderne, politiske grænser – hvad der rent praktisk er nødvendigt i en oversigt som den foreliggende –, men i vikingetidens Danmark var byen både den største og vigtigste. Det må da nævnes, at der foreligger en værdifuld behandling af keramik-fundene fra de store førkrigs-gravninger (W. Hübeners, *Die Keramik von Haithabu*. Neumünster 1959). Tiden tillader ikke et referat af dette vigtige specialarbejde, men der skal dog lige nævnes et mærkeligt resultat, nemlig at den politiske historie med

skiftende herredømme over byen praktisk talt ikke afspejles i lerkarrene; de er de samme, hvad enten danske, svenske eller tyske fyrster beherskede Hedeby. Det giver noget at tænke på.

Det føles lidt mærkeligt at skulle omtale småfund og enkelt-gravninger fra vikingetiden efter alt det store. Et par gravfund må dog nævnes (210), især en rigt udstyret krigergrav fra 10. årh. (151); så har vi en meget kort, foreløbig beretning om en række vejanlæg (144), som den fugtige jord i lavningen ved Sjellebro nær Randers havde bevaret rester af; her er fire forskellige veje over hinanden, hvoraf en eller to må være fra vikingetid og høre sammen med en stor bautasten, der er prydet med indhugget maske eller troldehoved. Enkeltfundene er få: en sølvring (16) er ganske ordinær; så meget mærkeligere er engelske bogbeslag, der er ført til Norden med vikingetogene og her lavet om til spænder og halskæde-pynt (206). Jo, så er der endelig nogle mærkelige, rigt ornamenterede klæberstens-plader, der skulle beskytte smedens blæsebælg mod ild og varme (89); det er i hvert fald ganske nye former fra vor oldtid.

Vi er ikke færdige endnu; tre større arbejder behandler dansk vikingetid i større sammenhæng, først Johs. Brøndsteds bog »Vikingerne« (64), der allerede er anmeldt her i Fort Nut (XXI, s. 282), H. Jankuhns ovenfor nævnte skildring af denne tid i værket »Geschichte Schleswig-Holsteins« (109) samt Hans Christianssons disputats om stilproblemer (74). Sidstnævnte bog er yderst speciel, og det vil vist være tilstrækkeligt at sige her, at der i den findes en meget nyttig oversigt over hele den ældre litteratur om emnet, og at de nye ideer, som vedrører dansk vikingekunst, allerede er antydet i samme forfatters foreløbige artikel i Kuml 1953.

De arkæologiske litteraturoversigter her plejer ikke at gå ind på, hvad der skrives om fagets folk. Der vil dog være grund til at gøre opmærksom på Elin Nordmans erindringsbog »Vandring i usynligt Rum« (København 1960), hvor der gives et meget fint skildret billede af barndomshjemmet og dets kultur-prægede, borgerlige milieu fra århundredskiftet. Hjemmet var Nationalmuseets direktørbolig i Prinsens Palæ, og naturligt indtager skildringen af faderen en central plads. For de mange af Fortid og Nutids læsere, som kun kender Sophus Müller gennem yngre medarbejderes og fagfællers ofte uretfærdige og ensidige karakteristik, vil datterens selvfølgeligt også subjektive skildring nok komme som en overraskelse. Fagets og dansk museums væsens historie er blevet beriget med et værdifuldt dokument.

LITTERATURLISTE

1. Aastrup, Olaf: Den lille Jellingesten's oprindelige plads. *Årb Vejle* 1959, 15-36.
2. – Sydhøjen. *Kuml* 1959, 84-102.
3. – Senglaciale Bopladsler i Vejle-egnen. *Årb. Vejle* 1960, 99-122.
4. Albrechtsen, Erling: Bukkelurner. *Fy Mi* 1957, 19-24.
5. – Bopladsen ved Ørslev, Vestfyn. *Fy Mi* 1957, 3-10.
6. – Fra Vestfyns Bronzealder. *Fy Mi* 1957, 11-18.
7. – Runemonumentet ved Glavendrup. *Fy Mi* 1958, 83-96.
8. – Dalum sogn i oldtiden. I Dalum sogns historie ved Jacob Hansen og Knud Mortensen I,1 (1959), 26-36.
9. – Flintflækker og frømand. *Fy Mi* 1959, 147-51.
10. – Guldringen fra Lavindsgårde. *Fy Mi* 1959, 152-57.
11. – Nye gravfund fra den forromerske jernalder. *Fy Mi* 1959, 158-68.
12. – Gravpladsen på Møllegårdsmarken. *Fy Mi* 1959, 169-78.
13. – To nye votivfund fra den yngre bronzealder. *Fy Mi* 1960, 8-20.
14. – De fortsatte gravninger på Møllegårdsmarken. *Fy Mi* 1960, 21-30.
15. – Guldringen fra Bolbro. *Fy Mi* 1960, 31-35.
16. – En søvring fra Vikingetiden. *Fy Mi* 1960, 36-39.
17. – Fynske guldfund. *Fynske Studier III*. Odense 1960, 102 s.
18. Almgren, Bertil: Utvecklingsprincipen i arkeologin. I *Udviklingsproblemer*, red. af V. Valpola. Nordisk Sommeruniversitet 1958. Kbhv. 1959, 110-24.
19. – Hällristningar och bronsåldersdräkt. *TOR (Uppsala)* 1960, 19-50.
20. A(ndersen), H(arald): Vædebrofundet. *Skalk* 1957, nr. 3, 8-9. *Ibid.* 1959, nr. 1, 8-9.
21. – Istidsmandens redskaber? *Skalk* 1957, nr. 2, 14-6 med efterskrift 1957, nr. 3, 28.
22. – Jagtlykke [Boplads, Bromme-kultur]. *Skalk* 1958, nr. 3, 30.
23. – Grydehøj. *Skalk* 1958, nr. 4, 15-18.
24. – Lejre. *Skalk* 1958, nr. 2, 19-30.
25. Andersen, Harald: Hovedstaden i riget [Lejre]. *NatMus Arb* 1960, 13-35.
26. Andersen, Hellmuth: Køkkenmøddingen ved Mejlgård. *Kuml* 1960, 26-35.
27. Arbman, Holger: The Skabersjö Brooch and some Danish Mounts. *Medd Lund Hist Mus* 1956, 93-112.
28. Axel, Kai: Kystkultur-bopladsen på Argus-grunden. *Årb Loll-Falst* 1957, 351-60.
29. Baudou, Evert: Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis. *Stockholm* 1960. 338 s.
30. Becker, C. J.: Die früh-neolitischen Bernsteinfunde Dänemarks. Ein Bei-

- trag zur Handelsgeschichte des Bernsteins. Festschrift Abramić, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI-LIX, 1954/57, 9-14.
31. – The Date of the Neolithic Settlement at Trelleborg. Acta Arch XXVII, 91-108.
 32. – Arrow or Spear Heads? Observations on some tanged flint points belonging to the Pitted-Ware Culture in Scandinavia. Acta Arch XXVII, 137-48.
 33. – A Neolithic Antler Weapon from Rye Aa, North Jutland. Acta Arch XXVII, 148-53.
 34. – De stortandede flint-spyd og deres alder. Årb Oldk Hist 1956, 205-20.
 35. – Nogle keramikfund fra det jyske enkeltgravsomraade. Studia neolithica in honorem Aarne Äyräpää. Finska fornminnesföreningens tidskrift 58 (1957), 4-22.
 36. – Litteratur om Danmarks forhistorie 1953-1956. Fort Nut XX (1958), 155-83.
 37. – Førromersk jernaldergrav fra Try skole i Vendsyssel. Kuml 1957, 49-67.
 38. – 4000-aarig minedrift i Thy. NatMus Arb 1958, 73-82.
 39. – The second flint arrow-head from Snejstrup, North Jutland. Acta Arch XXVIII, 201-03.
 40. – Den tyknakkede flintokse. Studier over tragtbægerkulturens svære retøkser i mellem-neolitisk tid. Årb Oldk Hist 1957, 1-37.
 41. – To stenalder-pile fra Snejstrup mose i Thy. Årb Thist 1958, 378-88.
 42. – Einige dänische Fibelformen der jüngsten Bronzezeit. Gandert-Festschrift. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2 (1959), 12-18.
 43. – Flint Mining in Neolithic Denmark. Antiquity (Cambridge) XXXIII, 1959, 87-92.
 44. – An Arctic-Type Arrow Head from North Jutland. Acta Arch XXIX, 157-61.
 45. – Lergryder med indvendige ører eller »svalerede«-hanke fra Danmarks jernalder. Kuml 1959, 28-52.
 46. – Stendynggrave fra mellem-neolitisk tid. Årb Oldk Hist 1959, 1-90.
 47. – Bueskytten fra Havnbjerg skov. Et stenalderproblem. Jens Raben 1880-1960, et mindeskrift. Sønderborg 1960, 29-37.
 48. Behrens, H.: Die Rössener Kultur und die frühneolitische südkandinavische Trichterbecherkultur. Ein Diskussionsbeitrag. Acta Arch XXX, 167-84.
 49. Bendixen, H. C.: Om forsvundne storstensgrave – dysser og jættestuer – i Tørrild herred. Årb Vejle 1960, 81-98.
 50. Berg, Hakon: Langdolmen bei Pæregård, Langeland. Acta Arch XXVII, 1956, 108-27.
 51. – En stenhob på marken [jættestue]. Skalk 1958, nr. 2, 9-13.
 52. Bibby, Geoffrey: Spadens vidnesbyrd. Med arkæologen i marken. Kbhv. 1957. 362 s. (Oversat fra »The Testimony of the Spade«. New York 1956).
 53. Bortolotti, Giovanna: Popoli cacciatori e pescatori nella preistoria della Danimarca. l'Universo, Rivista bimestrale dell'Instituto Geografico Militare. XXXVIII, nr. 6 (1958), 865-74.
 54. Brix, Hans: Fra Danmarks gry. Den litterære stormand Ravnunge-Tuvi et tusindaarsminde. Årb Vejle 1960, 70-80.
 55. Broholm, H. C.: Bronzelurerne i Nationalmuseet. Kbhv. 1958. 123 s.
 56. – Kulturforbindelser mellem Danmark og Syden i ældre Jernalder. Kbhv. 1960. 309 s.
 57. Bronner, Hedin: The Nydam Ship: Odyssey of an exhumed Queen. The American-Scandinavian Review, 46, 1958, 357-62.

58. Bruun, Karl: Oldtidens Danmark [2. udgave af Danmark i Stenalderen; til skolebrug]. Kbhv. 1957, 72 s.
59. Brøndsted, Johannes: Nationalmuseets 150-Aars Jubilæum. Årb Oldk Hist 1956, 1-13.
60. – Oldtidsminderne i Kunsten. NatMus Arb 1958, 5-16.
61. – Danmarks Oldtid I. Stenalderen. Kbhv. 1957, 408 s.
62. – Danmarks Oldtid II. Bronzealderen. Kbhv. 1958, 316 s.
63. – Danmarks Oldtid III. Jernalderen. Kbhv. 1960, 459 s.
64. – Vikingerne. Kbhv. 1960. 294 s. Engelsk udgave, The Vikings. London 1960 (Penguin Books).
65. – Landets vigtigste arkæologiske museer. Turistforeningen for Danmark. Årbog 1960, 126-28.
66. – En rigsantikvars betragtninger. NatMus Arb 1960, 5-12.
67. Castberg, Karen: Randers Museum. Forhistorisk tid. Årb Rand 1960, 95-96.
68. Christensen, B. Brorson: Konservering af mosetræ ved hjælp af Tertiær butylalkohol. Årb Oldk Hist 1956, 249-54.
69. Christensen, Johs. T.: Folket og dets jord. Arb Sorø 46, 1959, 7-72.
70. Christensen, P.: Lindholm Høje. Arb Vends 1958, 81-97.
71. – Oldtidsfund. Årb Vends 1958, 296-97.
72. – Fra Museernes Arbejdsmark. Årb Vends 1959, 117-33.
73. – Fra Museernes Arbejdsmark. Årb Vends 1960, 281-300.
74. Christiansson, Hans: Sydsandinavisk stil. Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna. Uppsala 1959. 282 s. ill.
75. la Cour, Villh. og Stiesdal, Hans: Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Tisted amt. Kbhv. 1957. 349 s.
76. Crumlin Pedersen, Ole: Sideroret fra Vorså. Kuml 1960, 106-16.
77. – Vikingskibe i Roskilde Fjord. Søens Verden I, 1960, 53-63.
– se Olsen, Olaf.
78. Degerbøl, Magnus: Har der levet mennesker i interglacialtid i Danmark? Naturhistorisk Tidende 20, 1956, 74-76.
79. Dyggve, Ejnar: Om vore ældste kongsgårde og deres forudsætninger. Septentrionalia et Orientalia. Studia B. Karlgren dedicata. Kungl Vitt Hist Ant Akad Handl 91 (1959), 107-12.
80. – Three Sanctuaries of Jelling Type. Scripta Minora Reg Soc Hum Litt Lund 1959/60. Lund 1960. 28 s.
81. Ekholm, Gunnar: Skelettgravarna i Nordens äldre järnålder. Fornv 1957, 273-93.
82. – Orientalische Gläser in Skandinavien während der Kaiser- und frühen Merowingerzeit. Acta Arch XXVII, 35-59.
83. – Westeuropäische Gläser in Skandinavien während der späten Kaiser- und der frühen Merowingerzeit. Acta Arch XXIX, 21-50.
84. – Kragelulplatten. Ett obeaktet rundokument. Ark Nord Fil 74:1-2 (1959), 112-14.
85. – Die hohen Fussbecher mit Fadenbelegung in Skandinavien. Analecta Archaeologica. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 15-17.
86. Fang, Arthur: Historisk Samfund for Københavns Amt 1910-60. Årb Kbh 1960, 67-93.
87. Friis, Holger: Der er plovspor under gravhøjen. Skalk 1958, nr. 2, 16-17.
88. Glob, P. V.: Svenskegravene [høje, germ. jernalder]. Skalk 1959, nr. 3, 4-7.
89. – Avlsten. Nye typer fra Danmarks jernalder. Kuml 1959, 69-83.
90. Grandjean, Louis E.: Helleristningsbåden som symbolsk fartøj. Hand SøMus Arb 1959, 85-100.

91. Hachmann, Rolf: Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südeuropäischen Beziehungen. 6. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte. Hamburg 1957. 258 s.
92. Halbert, Louise: Une figurine celtique en bronze trouvée en Scanie. *Medd Lund Hist Mus* 1957, 105-22.
93. Hald, Margrethe: Bemærkninger om de danske Mosefund. Et Svar og en Kommentar. *Årb Oldk Hist* 1959, 223-37. Svar af Kaj Birket-Smith sammesteds 238-39, gensvar sammesteds 239-40.
94. Hansen, Hans-Ole: Lerhusene i Lejre. Kbhv. 1959. 81 s.
95. Hatt, Gudmund: Nørre Fjand. An Early Iron Age Village Site in West Jutland. *Arkæol Kunsthist Skr Dan Vid Selsk* 2,2 1957, tekst (382 s.) og tavler (21 pl.).
96. – A Dwelling Site of Early Migration Period at Oxbøl, Southwest Jutland. *Acta Arch XXIX*, 1958, 142-54.
97. – Iron Age Cellars at Bækmoien, North Jutland. *Acta Arch XXX*, 201-16.
98. – The Roman Iron Age dwelling site at Mariesminde, Vestervig. *Acta Arch XXXI*, 63-83.
99. Helbæk, Hans: The Oxbøl Grain. *Acta Arch XXIX*, 155-57.
100. – Grauballemandens sidste Måltid. *Kuml* 1958, 83-116.
101. – Korndyrkningens Udvikling paa Bornholm. *Årb Bornh. Bd. 36*, 117-29.
102. – På Markvandring gennem Oldtidens Agre. *NatMus Arb* 1959, 69-82.
103. – Træk af Høravlen Historie. *Kuml* 1959, 120-29.
104. Heltoft, J.: Kongesædet i Jelling. Kbhv. 1957. 48 s.
105. Hermansen, Victor: Tredelingen og Odense. *Fynske Studier IV*. Odense 1960. 80 s.
106. – Jesper Friis til Ørbæklunde og hans Kunstkammer. *Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14.9.1960*. Kbhv. 1960, 277-94.
107. Højrup, Ole: Mjød – gudernes drik. *NatMus Arb* 1957, 53-62.
108. Israelsen, N. J.: En undersøgelse af nogle storstensgraves bevaringstilstand omkring Kalø Vig. *ØJy Hjemst* 25, 5-15.
109. Jankuhn, Herbert: Die Frühgeschichte. Vom Ausgang der Völkerwanderungszeit bis zum Ende der Wikingerzeit. *Geschichte Schleswig-Holsteins*, bind 3. Neumünster 1955-57. 254 s.
110. – Denkmäler der Vorzeit zwischen Nord- und Ostsee. *Kulturströmungen und Völkerbewegungen im alten Norden*. Slesvig 1957. 57 s., 102 pl.
111. Jespersen, E.: Hardiske Jernaldergrave. *Årb Hards* 53, 1959, 5-9.
112. Jonassen, H.: Natur og mennesker i Vestjylland. *Årb Ribe* 1958, 480-517. Også trykt i *Årb Hards* 1958, 5 ff.
113. Jørn, Asger: Guldhorn og lykkehjul. Kbhv. 1957, ca. 78 s.
114. Kaae, Alfred: Jættestue nr. 2 i Thorsted. *Årb Hards* 51, 1957, 102-05.
115. – Jættestue med bikammer. *Årb Hards* 53, 1959, 28-33.
116. Kaelas, Lili: Dolmen und Ganggräber in Schweden. *Offa (Neumünster)* 15, 1956 (1958), 5-24.
117. – Ny typ av fotskålar från Danmark. *Kuml* 1958, 72-82.
118. Kapel, Holger: Nive Mølle og Jellebro. To bopladser fra Ertebølletid ved Nivå. *Årb Frdb* 1956, 3-20.
119. – Nye fund fra ældre stenalder i Sønderjylland. *SJy Årb* 1958, 223-33.
120. – Nogle gådefulde oldsager fra Fredensborg. *Årb Frdb* 1958, 3-11.
121. – Bag-å O »Marientyst«. *Årb Bornh. Bd. 36*, 1958, 131-43.
122. – En uforstyrret stenalderboplads ved Draved. *SJy MSkr* 35, 1959, 161-65.
123. Kjærum, P.: Storstensgrave ved Tustrup. *Kuml* 1957, 9-23.
124. – Et stenalders gravtempel. *Naturens Verden* 1957, nr. 1, 25-31.

125. – Fortiden til revision. Berlingske leksikon bibliotek nr. 7. Kbhv. 1959. 144 s.
126. – Stensatte jernalder-kældre i Vendsyssel. Kuml 1960, 62-89.
127. Klindt-Jensen, Ole: Denmark. Ancient Peoples and Places. London 1957, 212 s. Fransk udgave 1959, italiensk udgave 1960.
128. – Bornholm i folkevandrings-tiden og forudsætningerne i ældre jernalder. NatMus Skr St Beretn II, 1957. 323 s.
129. – To importfund fra yngre romertid. Nogle synspunkter om absolut datering. Årb Oldk Hist 1957, 105-28.
130. – Oldtiden. I Bogen om Bornholm, red. R. Nielsen og Th. Sørensen, Aabenraa 1957, 89-139.
131. – A Scandinavian community in peace and war. Archaeology (New York), vol. 11,2 (1958), 81-86.
132. – Oldforskere, fortidsminder og rokkesten på Bornholm. NatMus Arb 1958, 107-24.
133. – Udgravninger på Bornholm 1816-24. Årb Bornh. Bd. 36, 1958, 145-70.
134. – To krigergrave fra Bornholms jernalder. NatMus Arb 1959, 90-100.
135. – Nomadeneinfluss in der späteren europäischen Eisenzeit (150-600 n. Chr.). Folk, Dansk Etnografisk Tidsskrift I, 1959, 51-58.
136. – Det tiende nordiske arkæologmøde i Danmark d. 1.-6. september 1959. Årb Oldk Hist 1959, 214-16.
137. – To detaljer fra udgravningen af Sorte Muld. Årb Oldk Hist 1959, 222.
138. – The Gundestrup Bowl: A Reassessment. Antiquity (Cambridge) XXXIII, 1959, 161-69.
139. – Le chaudron de Gundestrup. Relations entre la Gaule et l'Italie du Nord. Analecta Romana Instituti Danici I, 1960, 45-66.
140. – Rejsen til dødsriget [gravfund ved Slusegård]. Skalk 1960, nr. 1, 6-10.
141. Klitgaard, C.: Skålstene fra Oldtiden. Årb Vends 1958, 145-51.
142. Kristensen, H. K.: Nørre Nebel og Lydum sogne. Nr. Nebel 1958 (afsnit oldtiden), 10-19.
143. – En mærkelig oldsag fra Vorbasse. [Als-gemme]. Årb Ribe 1960, 118-21.
144. K(unwald), G.: Tiden er kommet, men manden er ikke kommet [vejanlæg ved Sjellebro]. Skalk 1957, nr. 4, 5-9.
145. Kunwald, G.: gravhøj – luk dig op [bronzealders langhøj]. Skalk 1958, nr. 3, 16-18 og nr. 4, 8-9.
146. Larsen, Johan: Rekonstruktion af Trælleborg. Årb Oldk Hist 1957, 56-103.
147. Larsen, Knud A.: Stenalderhuse på Knardrup Galgebakke. Kuml 1957, 24-43.
148. – En jægerboplads ved Borup Sø. Årsskrift udgivet af Historisk Forening for Værløse Kommune 1958, 13-19.
149. Lauring, Palle: Land of the Tollund Man. New York 1958. 160 s. (Oversættelse af »De byggede riget« (1956), med enkelte tilføjelser).
150. Laursen, Jytte: Om Votivfund fra Bronzealderens Slutning. Kuml 1958, 63-71.
151. – Brandstrup. En ryttergrav fra 10. århundrede. Kuml 1960, 90-105.
152. Lexow, Jan Hendrich: Trehodete guder og djevler i Norden. Stavanger Museum. Årbok 1957, 55-101.
153. Lisse, Christian: Sporebjerg. Kæmpen Torkils gravhøj ved Torkilstrup. Årb Loll-Falst 1959, 149-57.
154. Lomborg, Ebbe: En højgruppe ved Ballermosen, Jægerspris. Gravfund, hustomt og højryggede agre fra ældre bronzealder. Årb Oldk Hist 1956, 144-203.

155. – Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit. *Acta Arch* XXX, 51-146.
156. – Fladehuggede flintredskaber i gravfund fra ældre bronzealder. *Årb Oldk Hist* 1959, 146-83.
157. Lundman, Bertil: Stridsyxor och backtimjan. *Ymer* (Stockholm) 1957, 223-29.
158. Lunn, Nils: Træl – Tralle – Trælleborg. *Kuml* 1957, 81-85.
159. Maaløe, Ch.: The runic bracteate from Skodborg. *Acta Phil Scan* 24, 1957.
160. Madsen, Erik: Danske fund [af »Heidelberg-redskaber«]. *Naturens Verden* 1959, h. 3, 95-96.
161. – Upågtede redskabstyper af »bjergart« på de danske stenalderboplader. *Medd Dan Geol Foren* 14,2 (1959), 172-76.
162. Marseen, Oscar: Oldtiden. I *Bogen om Himmerland*, red. R. Huhle. Aabenraa 1958, 85-147.
163. – Lindholm Hoje. *Kuml* 1959, 53-68.
164. – Ferslev-Huset. En kultbygning fra jættestuetid. *Kuml* 1960, 36-55.
165. Mathiassen, Therkel: Oldtidsminderne og fredningsloven. *NatMus Arb* 1957, 5-14.
166. – Endnu et Krumsværd. *Årb Oldk Hist* 1957, 38-55.
167. – Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse. *NatMus Skr Ark Hist Rk VII*. Kbhv. 1959, 163 s.
168. – Stenalderens Fund og Mindesmærker. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1959, 33-132.
169. – Bronzealderens Mindesmærker i Landets forskellige Egne. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1960, 91-125.
170. – Ravsmykker fra Ældre Stenalder. *Årb Oldk Hist* 1959, 184-200.
171. Moltke, Erik: Lindkær-brakteaten. En dansk C-brakteate med alfabetruner. *Årb Oldk Hist* 1957, 129-35.
172. – Jon Skonvig og de andre runetegnere. I *Billeder og kildetext. II Skildring og kommentar. Bibliotheca Arnarnagnæana, Supplementum vol. I-II*. Kbhv. 1956 og 1958. 240 og 299 s.
173. – Den store Jellingsten. *Kirkens Verden* 1 (1958), 2-4.
174. Munksgaard, Elisabeth: Soveskind – eller sort magi [gravfund germ. jernalder]. *Skalk* 1959, nr. 3, 18.
175. – Danmarks jernalder. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1961, 21-139.
176. Neumann, Hans: Kastrup, en hedensk offerplads. *Sjy Årb* 1957, 237-51.
177. – Langdyssen ved Avnevig. *Haderslev Amts Museum* 6, 1957, 12-20.
178. – Romersk bronzekeddel fra Ejsbøl mose. *Haderslev Amts Museum* 6, 1957, 20-22.
179. – Stenalderens agerbrug ved Vøjensgård. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 20-23.
180. – Vejspor under bronzealderhøj. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 24-29.
181. – Romersk sølv mønt fra Ejsbøl. *Haderslev Amts Museum* 7, 1958, 30-32.
182. – Omkring den nye museumslov. *Haderslev Amts Museum* 8, 1960, 6-8.
183. – Oldtidens bebyggelse i Tyrstrup herred. *Jens Raben 1880-1960, et minde-skrift*. Sønderborg 1960, 111-19.
184. Nielsen, Karl K.: Hvorfor samler man på potteskår? *Årsskrift udgivet af Historisk Forening for Værlose Kommune* 1958, 9-12.
185. Norling-Christensen, Hans: Haraldstedgravpladsen og Ældre Germansk Jernalder i Danmark. *Årb Oldk Hist* 1956, 14-143.
186. – En romersk Bronzekasserolle fra Søborg Mose. *Årb Gill* 1957, 81-84.
187. – Bidrag til Belysning af Kulturforholdene på Bornholm i Ældre Germansk

- Jærnalder. Årb Oldk Hist 1958, 109-123. Svar af Klindt-Jensen sammesteds s. 124-128.
188. – Nye Bidrag til Belysning af Kulturforholdene på Bornholm i Ældre Germansk Jærnalder. Årb Oldk Hist 1959, 217-21. Svar af Klindt-Jensen, sammesteds s. 222.
189. – Romerske Industriprodukter i Sønderjylland. Jens Raben 1880-1960, et mindeskrift. Sønderborg 1960, 129-48.
190. – Beitrag zur Frage der Datierung und Provenienz des grossen Silberkessels von Gundestrup. *Analecta Archaeologica*. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 247-54.
191. Novrup, Leo: Fund af et sjældent stenalderlerkar i Gesten sogn. Årb Ribe 1958, 518-22.
192. – Undersøgte, overpløjede gravhøje i Ribe amt. Fund i Holsted og Lærborg. Årb Ribe 1960, 108-17.
193. Olsen, Olaf: Fyrkat. Nationalmuseets Blå Bøger. Kbhv. 1959. 16 s.
194. – Fyrkat, a viking camp in Jutland. *American Scandinavian Review* 48, 1960, 47-52.
195. – og Crumlin Pedersen, Ole: The Skuldelev Ships. A preliminary report on an underwater excavation in Roskilde Fjord, Zealand. *Acta Arch XXIX*, 161-75.
196. – og O. Crumlin-Pedersen: Arkæologi under vandet. Vikingskibene ved Skuldelev i Roskilde fjord. *NatMus Arb* 1959, 5-20.
197. Pielenz, Otto Karl: Die Esbjergkultur. *Forschungen und Fortschritte* (Berlin) 33, h. 6 (1959), 173-78.
198. – Das Altpaläolithikum in Dänemark. *Forschungen und Fortschritte* (Berlin) 34, h. 2 (1960), 49-53.
199. Raben, Jens: Oldtidsminderne i sognet. Minder fra Tandslet sogn. Årb Als Sundev XXXV, 1956, 5-9.
200. – Museet gennem et halv hundrede år. Årb Als Sundev XXXVII, 1958, 19-27.
201. – Oldtidsminder i Asserballe sogn. Årb Als Sundev 1959, 5-14.
202. Ramskou, Thorkild: Stavgård og bautavi. *Kuml* 1957, 86-90.
203. – Et landbrug fra 1000-årene på Lindholm Høje. *NatMus Arb* 1957, 97-100.
204. – Lindholm Høje. Third Preliminary Report for the Years 1956-1957 on the Excavations of a Late Iron Age Cemetery and an Early Mediaeval Settlement. *Acta Arch XXVIII*, 1957, 193-201.
205. – Husbygning i vikingetidens Danmark. Third Viking Congress. *Árbók hins íslenska fornleifafélags fylgirit* 1958, 134-37.
206. – Beslag til bogbind fra vikingetiden. *Bogvennen* 1959, 9-23.
207. – The viking town of Lindholm Høje. *American Scandinavian Review* 48, 1960, 369-77.
208. – Lindholm Høje. Nationalmuseets Blå Bøger. Kbhv. 1960. 39 s.
209. Riis, P. J.: The Danish Bronze Vessels of Greek, Early Campanian and Etruscan Manufactures. *Acta Arch XXX*, 1-50.
210. Riismøller, Peter: Aalborg historiske museum. Årb Himm Kj 1959, 115-23.
211. Roussell, Aage (red.): Danmarks Nationalmuseum. Kbhv. 1957. 327 s.
212. Rust, A.: Om den tidligste menneskelige bosættelse i Nordeuropa. *Naturens Verden* 1959, h. 3, 88-95.
213. Schmidt, August F.: Fra Koldingegnen I. Brabrand 1956 (eget forlag). 141 s.
214. Schwantes, Gustav: Die Urgeschichte I. Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. I. Neumünster 1958, 115-376.

215. – Kulthäuser der jüngeren Steinzeit aus dem nordischen Kreis. *Analecta Archaeologica*. Festschrift Fritz Fremersdorf. Köln 1960, 209-15.
216. Schütte, Gudmund: Jyske Retningslinier for Bosættelsen. *Årb Oldk Hist* 1956, 241-48.
217. – Fornminder – Eskjær Oldsager og Stednavne. *Skivebogen* 1957, 82-96.
218. Simonsen, Marie: Farso – Runestenen. *Årb Himm Kj* 1958, 246-56.
219. Skjølsvold, Arne: Gudenaakulturen og dens betydning for synet på forholdet mellem fangst- og bondesamfundet i nordisk steinalder. *Stavanger Museum. Årbok* 1958, 7-27.
220. Snedker, Kjeld H.: Nagelsti bondesamfund gennem 4000 år. *Årb Loll-Falst* 1959, 166-206.
221. Steensberg, Axel: Some Recent Danish Experiments in Neolithic Agriculture. *The Agricultural History Review* V, 1957 (London-Oxford), 66-73.
222. – Tralværk – Trelleborg. En kulturhistorisk skitse. *Budstikken* 1958, 43-64.
223. Stiesdal, Hans: Arkæologi fra Luften. *NatMus Arb* 1959, 21-33.
– – se la Cour og Stiesdal.
224. Stjernqvist, Berta: Ornamentation métallique sur vases d'argile. *Medd Lund Hist Mus* 1958, 107-69.
225. Sylvest, Bent: En brandgrav fra ældre bronzealder. *Horsens Museums Årsberetning* 1957/58, 10-13.
226. – En sværdskede fra ældre bronzealder. *Kuml* 1957, 44-48.
227. – og Sylvest, Inger: Årupgårdfundet. En øskenkrukke indeholdende kobbersmykker og ravperler. *Kuml* 1960, 9-25.
228. Tauber, Henrik: Copenhagen natural radiocarbon measurements II. *Science*, Vol. 124, 1956, 879-81.
229. – Difficulties in the application of C-14 results in archaeology. *Archæologia Austriaca* (Wien) 24, 1958, 59-69.
230. – Danske kulstof-14 dateringer af arkæologiske prøver I. *Årb Oldk Hist* 1959, 243-59.
231. – Copenhagen natural radiocarbon measurements III, corrections to radiocarbon dates made with the solid carbon technique. *American Journal of Science Radiocarbon Supplement*, Vol. 2, 1960, 5-11.
232. – Copenhagen radiocarbon dates IV. *American Journal of Science Radiocarbon Supplement*, Vol. 2, 1960, 12-25.
233. Terslin, H. C.: Ludshøj. *Årb Gill XXVI-XXVII*, 1958/59, 26-37.
234. Thomsen, Niels: Gaver fra havet [mesolitiske ravsmykker]. *Skalk* 1957, nr. 4, 10.
235. – Hus og kælder i romersk jernalder. *Kuml* 1959, 13-27.
236. Thorvildsen, Elise: Bronzealderen. *Turistforeningen for Danmark. Årbog* 1960, 7-90.
237. Thorvildsen, Knud: Ladby-skibet. Med bidrag af Magnus Degerbøl. *Nord Fortidsm VI,1*, 1957. 121 s.
238. – Vikingskibet ved Ladby. *Nationalmuseets Blå Bøger*. Kbhv. 1959, 40 s.
239. Thrane, Henrik: En sten med skåltegn fra en middelalderborg. *Årb Sorø* 1956, 70-78.
240. – Ein Depotfund der jüngeren Bronzezeit von Mandemark auf Møn. *Acta Arch XXIX*, 1958, 111-30.
241. – Et yngre bronzealders markfund fra Jernhyt. *Haderslev Amts Museum*, 8, 1960, 9-26.
242. – Drei dänische Hortfunde der jüngeren Bronzezeit mit einheimischen und fremden Formen. *Acta Arch XXXI*, 1-62.
243. – En bronceeskål fra Ålborg-egnen. *Kuml* 1960, 56-61.

244. Troels-Smith, J.: Maglemosetidens Jægere og Fiskere. *NatMus Arb* 1957, 101-33.
245. – Muldbjerg-bopladsen, som den så ud for 4500 år siden. *Naturens Verden* 1957, nr. 7, 1-32.
- 245a. – The Muldbjerg Dwelling Place: An Early Neolithic Archaeological Site in the Aamosen Bog, West-Zealand, Denmark. *Annual Report of the Smithsonian Institution (Washington)*, 1959, 577-601.
246. – Fortidens Danmark. Turistforeningen for Danmark. *Årbog* 1959, 7-32.
247. – En Elmetræs-Bue fra Aamosen og andre Træsager fra tidlig-neolitisk Tid. En foreløbig Meddelelse. *Årb Oldk Hist* 1959, 91-145.
248. – Ertebøllelidens Fangstfolk og Bønder. *NatMus Arb* 1960, 95-119.
249. – Jernalderens Naturforhold. Turistforeningen for Danmark. *Årbog* 1961, 7-20.
250. Vebæk, C. L.: Et usædvanligt Gravfund på Djursland. *NatMus Arb* 1957, 75-82.
251. Vestergaard Nielsen, S.: Vesthimmerlands Museum 1956-57. *Årb Himm Kj* 1957, 129-33.
252. – 5 jættestuer. *Skalk* 1957, nr. 2, 9-10.
253. – Halspynt for gudinder. [Guldring, germ. jernalder]. *Skalk* 1958, nr. 1, s. 18.
254. – Vesthimmerlands Museum 1957-58. *Årb Himm Kj* 1958, 279-83.
255. – Vesthimmerlands Museum. *Årb Himm Kj* 1959, 124-27.
256. – Vesthimmerlands Museum 1959-60. *Årb Himm Kj* 1960, 308-11.
257. Voss, Olfert: Bækkemonumentet – en skibssætning fra vikingetid. *Årb Ribe* 1959, 660-70.
258. V(oss), O.: Trælborg. *Skalk* 1957, nr. 4, 14-16.
259. – Når man ser det fra oven. [ældre jernald. boplads]. *Skalk* 1960, nr. 2, 4-6.
260. – En nål til Langdosmanden [bronzealders langhøj]. *Skalk* 1960, nr. 3, 6-9.
261. Warthoe Hansen, Ole: Fra museer og arkiver. *Randers Museum. Forhist. tid. Årb Rand* 1957, 95-97.
262. – Fra museer og arkiver. *Randers Museum* 1958. *Forhist. tid. Årb Rand* 1958, 86-89.
263. – Fra museer og arkiver. *Randers Museum. Forhist. tid. Årb Rand* 1959, 79-84.
264. Wilson, David: Irsk-britisk import i Lejre. *NatMus Arb* 1960, 36-37.
265. Ørsnes, Mogens: Om en jættestues konstruktion og brug. *Årb Oldk Hist* 1956, 221-34.
266. – 1000 års gravkult i en høj. *Skalk* 1957, nr. 3, 3-6.
267. – Borbjerg-fundet. Hjemligt og fremmed i et jysk depotfund fra bronzealderens fjerde periode. *Årb Oldk Hist* 1958, 1-107.
268. – Ny viden om jernalderens våbenofre. *NatMus Arb* 1959, 101-108.
269. Ø(rsnes, M.): Det ældste Aalborg. *Skalk* 1959, nr. 1, 4-5.

Litteratur om dansk materiel folkekultur 1954-61

Af *Holger Rasmussen*

Følgende oversigt forsøger en vurdering af den litteratur, der først og fremmest knytter sig til eller har interesse for arbejdet i de kulturhistoriske museer. Den slutter sig for så vidt til den litteraturgennemgang, som dr. Boberg udgav i nærværende skrift i 1954, selv om hendes sigte først og fremmest var folkeminder. Det meget rummelige begreb »almuekultur« tillod hende dog at tage mange arbejder med, der med hendes egne ord »vel nok så meget hører under andre afsnit, kulturhistorie og håndværk«. Den rene folkemindelitteratur vil ikke blive medtaget her og lokalhistoriske arbejder (sognehistorier o.l.) kun i det omfang, hvor de giver væsentlige bidrag til genstandsforskningen. Nogen fuldstændighed er ikke tilstræbt. Den, der har behov herfor, kan fra 1955 henvises til den bibliografi over dansk folkekultur, som udsendes af foreningen »Danmarks Folkeminder«.

1954 er et mærkeår for studiet af den materielle folkekultur her i landet, idet det da lykkedes at få oprettet et lektorat i kulturhistorie ved Københavns universitet. I 1959 erstattedes det med et professorat i »Materiel folkekultur med særlig henblik på Norden«, som betegnelsen er. Emnet er derved blevet klarere afgrænset end i 1954 og nærmet til de øvrige nordiske lande, selv om man har undvejet det oprindelige forslag om et professorat i »nordisk og sammenlignende etnologi«.

Diskussionen forud for oprettelsen såvel som studiet i sin helhed viser en tilbageholdenhed i teoretiske og metodiske overvejelser, der må karakteriseres som et savn. Indehaveren af professoratet har vel ved forskellige lejligheder anstillet betragtninger over fagets afgrænsninger og indhold,¹⁻³ men om teori og metodik for faget selv er der kun sjældent tale. Det er vel i så henseende karakteristisk for indehaveren af det nye professorat, at han fastslår, at »enhver ny undersøgelse kræver til en vis grad individuel behandling, og man bør tilpasse sine metoder til de foreliggende opgaver. Savnet af et metodisk skoling giver på een gang den enkelte forsker større frihed og større ansvar. Ingen kan i længden skjule sin uformuenhed ved hjælp af spidsfindige abstraktioner, uforståelige sprogløst eller andre pseudovidenskabelige falbelader«.

Savnet af metodisk skoling har vi vel alle følt først og fremmest overfor

svenske kolleger. Hvor det herhjemme kommer til metodiske betragtninger er det da også som oftest i relation til nordisk etnologisk litteratur⁴⁻⁶ eller ved drøftelser med nordiske kolleger på de regelmæssige folkelivs- og folkeminddeforsker møder.⁷⁻⁸

Helt uden metode har man dog ikke arbejdet. Så tidligt som i 1940 udarbejdedes ved Dansk Folkemuseum en saglig registrant for danske kulturhistoriske museer, hvor det funktionelle synspunkt lå til grund for inddelingen. Nogen umiddelbar tilslutning fik registranten dengang ikke udenfor Folkemuseet (se således Fortid og Nutid XIV, 116-117), men efterhånden er den blevet taget i brug ved flere og flere museer. 1954 udsendtes den i trykt, revideret udgave,⁹ der gennemførte synspunktet på alle sider af tilværelsen, mens det første (dupliserede) registrantforslag ret kraftigt har præg af at være udarbejdet med primær hensyntagen til bondekulturen. Registrantens hovedsynspunkt: at samlingerne ordnes i grupper efter deres funktion, har bibragt de museumsfolk, der har arbejdet med registranten, en metodisk forståelse, der også viser sig i deres litterære arbejder.

Studiet af dansk materiel folkekultur har altså ikke ført til fikserede skoler eller retninger, men behovet for metode har som i udarbejdelsen af den nævnte registrant affødt praktiske hjælpemidler, hvor de teoretiske overvejelser er trådt i baggrunden. Et af de betydningsfulde bidrag er her håndbogen for danske lokalhistorikere,¹⁰ bestående af en indledning med redegørelse for lokalhistoriens områder, arbejdsformer, materiale og metode samt en leksikondel med bidrag af vekslende, men i mange tilfælde dog primær værdi. Rigtigt benyttet er det nævnte værk af afgørende betydning og til uvurderlig hjælp for indsamling og tilrettelægning af kulturhistoriske publikationer. I denne forbindelse bør nævnes det fællesnordiske foretagende til udsendelsen af *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Af dette værk er der udkommet 6 bind med væsentlige bidrag til studiet af materiel kultur.

Af andre hjælpemidler skal nævnes den bibliografi over dansk landbrugslitteratur (i videste forstand), som er udsendt af Landhusholdnings-selskabet, foreløbig med et bind op til år 1814.¹¹ En overskuelig opdeling og fortræffelige registre gør det let at finde frem til ønskede emner eller forfattere. Desuden må der henvises til den allerede nævnte bibliografi over dansk folkekultur, hvor systematisk inddeling og registre ligeledes gør en orientering let.¹² Blandt hjælpemidlerne må også anføres en heraldisk nøgle til Nyt dansk adelsleksikon, hvorved det er muligt at bestemme et adelsvåben, man støder på uden at have personen eller slægten knyttet til.¹³

Enkelte værker, der belyser studiets historie og derigennem også giver bidrag til gældende synspunkter og metoder, er fremkommet i de senere år. Det gælder i alle tilfælde museumshistorie, idet der dog skal peges på

Dansk historisk Fællesforenings 50-års jubilæum (Fortid og Nutid XX, 361-380). Karakteristisk nok påpeger Hvidtfeldt her danske historikers ringe system med metodiske og teoretiske problemer i modsætning til deres nordiske kolleger, altså et parallelt tilfælde til det i indledningen bemærkede.

Ved sit 150-års jubilæum udsendte Nationalmuseet en stor, fornem bog,¹⁴ hvor der blev givet en kort præsentation af dets enkelte afdelinger med deres respektive historie og virkeområde. Hovedparten af bogen optages af udvalgte genstande fra museets samlinger. Om Dansk Folkemuseum og interiørprincippet er der udsendt et lille skrift i 1960 i anledning af museets 75-års dag.¹⁵ Den særlige udformning, som Bernhard Olsen gav sit museum med hovedvægten lagt på beboelsesrum, der troværdigt skulle gengive forrige tiders hjemindretning, var hans bærende idé og et nybrud indenfor museumsverdenen. Men Bernhard Olsen var en frodig museumsmand, hvis indsats fortjener at blive belyst så fyldigt som muligt. En anden side af hans virke bliver behandlet ved Uldalls redegørelse for Frilandsmuseet,¹⁶ der fra en beskedne begyndelse har udviklet sig til et meget omfattende areal med bygninger, der afspejler landets bygningsgeografiske provinser og – delvis – dets sociale grupper. Gennem sin redegørelse for den klassiske tredeling af danske oldsager og dens tilknytning til den begyndende oldsagssamling i Odense får nu afdøde Victor Hermansen kastet lys over såvel tidspunktet for denne danske indsats indenfor arkæologiens metodik som over forhistorien for det blomstrende museumsliv i den fynske stiftstad.¹⁷ Den betydelige museumsmand og folklorist H. P. Hansen nåede kort før sin død at få udsendt en selvbiografi,¹⁸ hvor der gives værdifulde suppleringer til hans tidligere arbejder om grundlæggeren af Herning Museum, Trøstrup fra Torsted (1930) og om selve museet (1942). En anden markant skikkelse indenfor dansk museumsverden, Søren Knudsen, grundlæggeren af museet i Glud, har fået sin skæbne og sit virke kort belyst i en artikel i Vejle amts årbog.¹⁹ Som afslutning på denne oversigt over den metodiske side af emnet bør nævnes de betragtninger, Steensberg har anstillet over Dansk Folkemuseums opgaver, når det i Brede kunne få plads til at røre sig,²⁰ betragtninger som den nye leder af museet har fuldt op i kortere form.²¹

I skriftrækken »Danmarks Folkeminder« udsendtes tidligere en række egnsbeskrivelser, bygget overvejende på traditionsmateriale ofte på en enkelt meddelers optegnelser (f.eks. Karen Thuborg, Karoline Graves); af lidt anden karakter er Grüner Nielsens bog om Læsø, hvor nutidigt traditionsmateriale er samarbejdet med arkivmateriale og ældre topografiske beskrivelser til en alsidig belysning af folkelivet. I Sverige er denne art etnologiske egnsbeskrivelser hyppige, hvor traditionsmateriale udgør den væsentlige del, mens danske topografiske beskrivelser (omfattende en landsby, et sogn, et landskab) enten slet ikke eller kun i forsvin-

dende grad inddrager traditionsmateriale i sin behandling. For blot at tage et par stikprøver, så gælder det for Fejøbogen (1961), hvor en tilstandsbeskrivelse af dette lille samfund ville have sat de iøvrigt forlignelsesfuldt fremdragne enkeltheder fra arkivalier og ældre beskrivelser ind i en mere forståelig sammenhæng. Fejos beskrivelse standser imidlertid omkring midten af forrige århundrede, og det gælder ligeledes G. Linds beskrivelse af bøndernes livsvilkår i det gamle Tyrstrup herred, hvor ellers den lokkende overtitel: »Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko« får en etnolog til at spidse øren. Hermed er intet sagt om de lokalhistoriske egnsbeskrivelseres kvalitet iøvrigt. Jeg har blot ment det rimeligt at påpege værdien af at medtage og udnytte den mundtlige tradition i sådanne værker.

Fra den her behandlede periode foreligger et par værker, der nærmest har karakter som de nævnte fra »Danmarks Folkeminder«, hvor en enkelt meddelers erindringer danner tidsbilledet. De to af dem beskriver bondelivet fra henh. Nordsjælland²² og Nordvestfyn²³ og dækker begge perioden omkring midten af forrige århundrede. Ingen af beskrivelserne er foretaget med udgivelse for øje, men blot beregnet for den nærmeste familie. Værdien ved dem ligger i at de »– trods det springende i fremstillingen – dog giver et sammenhængende billede af livet i det gamle bondesamfund, et billede, hvor enkelthederne står i korrekt forhold til helheden, hvor de enkelte ting og handlinger indgår i helheden med den værdi, de har for den, der virkelig lever i det beskrevne milieu«. Samme synspunkt kan anlægges på en erindringsbog fra Herning, hvor tilstandene på Herning fattiggård er det centrale i beskrivelsen.²⁴

Beskrivelsen af fattiggårdslivet giver indblik i en særlig befolkningsgruppes problemer. I bogen findes også forf.s erindringer fra sin hyrredrengetid, der tilsyneladende har været lempeligere end så mange andres. En virkelig udtømmende beskrivelse over hyrdernes tilværelse får man gennem den aftrykte besvarelse af spørgeliste om husdyrenes pasning, som findes i Budstikken 1956.²⁵ Her er også oplysninger om drengenes sammenhold og sociale organisation.

En særlig samfundsgruppe finder sin beskrivelse gennem den bog om de omrejsende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde, som er udsendt gennem »Danmarks Folkeminder« i 1955.²⁶ Den er et dansk sidestykke til de publikationer, der er udsendt af Nordiska Museet i serien »Svenskt liv och arbete«. Bogen giver illustrationsmateriale og korrektivet til de historiske fremstillinger som f.eks. Georg Nørregaards behandling af »Arbejdsforhold indenfor dansk håndværk og industri 1857-1899«. Af tilsvarende karakter er den erindringsbog fra Slagtergården på Christianshavn, som er udsendt af Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser i 1954.²⁷

Indenfor bygningskulturen er der i den forløbne periode kommet en

række arbejder. En samlet oversigt gives i 2-bindsværket »Danmarks Bygningskultur«,²⁸ hvor Harald Langberg trækker linien op fra oldtid til nutid med en afsluttende oversigt over bygningskulturens midler og mål. Indledningsvis gør han opmærksom på, at et værk, der spænder så vidt, måske burde være skrevet af flere med specialviden på de forskellige områder. For mig at se er det imidlertid vigtigt, at en bog af denne karakter er præget af en bestemt opfattelse, når den da ikke er for snæver eller for ensidig. Fra samme forf.s hånd foreligger en monografi over et af de mere betydningsfulde danske bygværker, herregården Clausholm.²⁹ Undersøgelsen bygger på såvel foretagne udgravninger, undersøgelser af det stående bygværk som grundige arkivundersøgelser.

Om købstadshuse foreligger en behandling i den redegørelse for genopbygningen af København, der fandt sted i årene efter branden i 1795.³⁰ Her gives dog kun i forsvindende grad oplysning om hustype og boligdisponering. Der må afventes resultaterne af de bygningsundersøgelser, der foregår ved de igangværende saneringer og ved undersøgelser af enkeltmonumenter. En prøve på hvad de førstnævnte kan give foreligger i en bog af H. H. Engqvist om et virkeligt fremragende hus i Adelgade samt i redegørelsen for »Den gyldne løve« i Admiralgade.³¹⁻³² Begge disse huse er fra hovedstaden. Fra Odense har nedbrydningen af Overgade 9 bragt vigtige oplysninger om et af byens renaissancehuse.³³

Et interessant emne, der kaster lys over vor sparsomme viden om middelalderens træbygningskunst, er fremlagt i et lille arbejde om tømrede klokkehuse.³⁴ Disse bygningsværker er i dag landets eneste bevarede, rene træbygninger fra middelalderen og er derfor uhyre vigtige for hele studiet af bygningskulturen.

Et centralt emne indenfor studiet af dansk byggeskik er bondegårdsforskningen. I samleværket *Nordisk Kultur* har Steensberg behandlet byggekonstruktioner i Danmark³⁵ og boligskik på landet i Danmarks middelalder.³⁶ En lang og indtrængende recension af hovedpunkterne i sidstnævnte afhandling er foretaget af Svend Jespersen i nærværende skrift 1955. Hans omfattende kendskab til først og fremmest ældre belæg og hans opfattelse af problematikken i bondegårdsforskningen finder her kraftigt udtryk. Ved drøftelsen af samme emne, koncentreret om den firlængede gård, på det 13. nordiske folkelivs- og folkeminddeforsker-møde i Lund 1957³⁷ forfægtede han med kraft og konsekvens sine synspunkter. Det er da tragisk at måtte konstatere, at der af alt dette blot er blevet et posthumt udgivet værk,³⁸ hvori vel hans intentioner kan spores, men ikke er blevet udført. En opsummering af problemstillingen findes af Steensberg i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (artikel: *gård*), men iøvrigt findes kun kortere behandlinger af enkelte monumenter,³⁹⁻⁴⁰ grupper af sådanne⁴¹⁻⁴² eller enkeltheder ved bygningerne som træløse⁴³ eller tangtage.⁴⁴

En særlig gruppe bygningsværker udgøres af møllerne. Den tekniske side af dem studeres kraftigt i disse år i forbindelse med et forsøg på at redde de mest typiske af dem for eftertiden. Den drivende kraft i dette arbejde er Anders Jespersen, der har udsendt et par rigt illustrerede rapporter over henh. vand- og vindmøller.⁴⁵⁻⁴⁶ De herhjemme forlængst forsvundne skvatmøller beskrives i en redegørelse for en arkæologisk undersøgelse i Vestjylland.⁴⁷

Om boligens indretning er der kun fremkommet få arbejder. Betydeligst er den redegørelse, som er givet for Christian IX's palæ på Amalienborg 1750-1906, resultatet af Nationalmuseets inventarisering i 1948.⁴⁸ Selv om der også er gjort rede for palæets bygningshistorie, er selve rumindretningen og møbleringen hovedemnet, ligesom det også er et langt mindre opdyrket felt. Om den pågående undersøgelse over Fredensborg slots indretning har Tove Clemmensen givet en kort beretning i Nationalmuseets Arbejdsmark 1961,⁴⁹ mens Jan Steenberg sstds. fremlægger oplysninger om det ældste Fredensborgs interiorer.⁵⁰ Ligeledes om møbelindretningen på kgl. slotte handler Niels Jessens redegørelse for sølv-møbler fra Christian 6.s tid fra de kgl. audiensgemakker.⁵¹

Et andet lidet opdyrket felt er borddækningen og spisevanernes historie. I perioden er kommet flere interessante bidrag, hvoraf hovedparten er korte. Det pomposeste af dem er Erik Lassens om ske, kniv og gaffel,⁵² der præsenterer en udsøgt samling af de nævnte genstande fra middelalderens slutning til 1800-tallet. Som indledning gives et kort rids af spisevanernes historie. Gennem sin behandling af en nyerhvervet sølvgenstand til Dansk Folkemuseum, karakteristisk ved tre skålformede fordybninger, kommer Steensberg ind på anvendelsen af smør og krydderier og redskaber hertil.⁵³ De nye drikke, kaffe, the og chokolade, krævede nyt udstyr og nye måltidsvaner. Herom fortælles af Waagepetersen og Inge Mejer Antonsen i to fyldige redegørelser.⁵⁴⁻⁵⁵ Hans Lassen præsenterer et spisestel af ostindisk porcelæn uden at gå nærmere ind på dets funktion,⁵⁶ og Riismøller fortæller om en særlig form for punchedrikning, hvor der ikke anvendes glas, men et fælles krus.⁵⁷ I denne forbindelse vil det være naturligt at nævne Uldalls afhandling i »Kultur minder« 1960, hvor der foruden om drik og drikkevaner forhandles om en mængde andre ting som St. Kongensgade-fajancer, mærkelige selskaber og bindebrev.⁵⁸ Et bidrag til serveringens historie med et ejendommeligt udgangspunkt er Johan Langes redegørelse for planten *tallerkensmækker*, hvis navn skal skyldes ligheden mellem plantens blad og en serveringsbakke.⁵⁹ Et forhold der foreligger klart belyst efter en supplerende redegørelse fra Waagepetersens hånd.⁶⁰

Fra selve husholdningens område er der ikke mange behandlinger at hente. H. P. Hansen har i »Danmarks Folkeminder« udsendt en bog om primitiv brødbagning.⁶¹ Han har hertil i vid udstrækning benyttet tradi-

tionsmateriale, også Nationalmuseets systematisk indsamlede, hvoraf der i »Budstikken« 1960 bringes en prøve fra Falster. Der er ingen tvivl om, at en systematisk behandling af hele materialet vil kunne supplere og uddybe H. P. Hansens skildring og bringe nye sider frem. Det er vist af Stoklund i en afhandling om de gavebrød, som tildeltes gårdens faste tyende ved juletid eller efter høst.⁶²

Indenfor det tekstile område er den betydeligste arbejdspræstation Ellen Andersens bog om de danske bønders klædedragt.⁶³ Et så bredt anlagt værk kan ikke forventes at have gjort op med alle problemer, vel ikke engang at have taget alle op, men der er skabt en oversigt og et udgangspunkt, som forhåbentlig vil ægge andre til fortsat arbejde. I »Nationalmuseets Arbejdsmark« har Yde-Andersen således skrevet om kvinde- dragten på Fanø,⁶⁴ og Ellen Andersen har behandlet den særlige dragt- skik under sørgetiden, der bestod i at man gik med skørtet på hovedet.⁶⁵ Om ligdragt og kisteudsmykning fra den sydvestligste del af landet har Ester Andersen givet en redegørelse.⁶⁶ Og endelig har Holger Rasmus- sen i »Fynske Minder« givet bidrag til hovedbeklædningens historie gen- nem mindre redegørelser for langelandske stråhatte og malede fynske solhatte.⁶⁷

Den tekstile husflid er relativt godt repræsenteret i perioden. Petra Julie Holm har givet en fyldig, rigt illustreret behandling af navneklude og læreklude.⁶⁸ Forf. har begrænset sig til den betydelige samling, der findes i »Den gamle By«, som hun finder repræsentativ for Danmarks vedkommende. I »Budstikken« for 1959 findes et par afhandlinger om vævede eller broderede puder brugt som hynder på bænkes eller stoles hårde træsæder. Funktion og teknik beskrives udførligt i den ene,⁶⁹ mens den anden,⁷⁰ der behandler Dansk Folkemuseums ejendommeligste pude med et haneryttermotiv nok så meget er en social studie i ægte- skabelige forhold i Østsjælland. Nævnte årgang af »Budstikken« inde- holder endnu flere bidrag til den kvindelige husflids historie. En be- svarelse om uldens tilberedning i en gård ved Karup å er aftrykt som prøve på de optegnelser, der indgår i Nationalmuseets etnologiske under- søgelser. Og så må det hilses med glæde, at studiet af de danske knip- linge påny er taget op.

Historisk Samfund for Sønderjylland har bragt væsentlige dele af kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog i sin skriftrække.⁷¹ Der fortælles i de gengivne uddrag om meget andet end kniplingsindustri og kniplings- handel og ikke alt om hans virke indenfor kniplingserhvervet, så det vil stadig være nødvendigt at søge til originalmaterialet i Tønder og Åbenrå for specialstudier. Kniplingernes historie kan dog også angribes udfra tingene selv, og det er det der demonstreres i et par afhandlinger af Bodil Tornehave om specielle sider af kniplingernes historie.⁷²⁻⁷³ En påbegyndt omfattende registrering af det danske kniplingsmateriale har indtil nu

affødt en lille redegørelse om en »storkerede«, det første lille knipleskrin, som småpigerne i knipleegnen fik at øve sig på.⁷⁴

Indenfor den kvindelige husflid må også nævnes et emne, som nu først for alvor er taget op til studium herhjemme, og det først og fremmest ved en enkelt forskers indsats. Det er hårarbejder, først og fremmest anvendt til smykker og til mindekranse. I »Arv og Eje« 1959 har Karen Andersen beskrevet de forskellige former for hårarbejder, deres fremstillere og den anvendte teknik,⁷⁵ og i samme årbog 1960 en prøvebog for en hårarbejderske fra Middelfart.⁷⁶ En ejendommelig mindebuket af hår med tegnet forlæg fra 1857 er blevet publiceret i »Fynske Minder« 1960.⁷⁷

Mange af genstandene fra de nævnte arbejder ville ved deres udsmykning finde plads i et værk om folkekunst. Selvstændige værker om dette lidt vanskeligt definerbare emne foreligger fra perioden. Sigurd Schoubye har udsendt en lille, nydelig bog om folkekunsten på Tønderegnen⁷⁸ med gode eksempler på især malinger og skæringer og med givende betragtninger over folkekunstens væsen. Om folkekunsten i Koldinghus-museets samlinger foreligger et lille hæfte af museumslederen.⁷⁹

En del af folkekunsten forekommer på papir enten klippet, tegnet med eller uden farvelægning eller trykt. Nogle arbejder herom foreligger ligeledes, hvoraf følgende skal nævnes. Af bindebrev, som første gang blev udførligere behandlet i 1933 af Johs. E. Tang Kristensen, kan hidtil ukendte stadig findes frem. Holger Rasmussen har behandlet, hvad man på daværende tidspunkt kendte af fynske, ialt 40, der i tid rækker fra o. 1630 til o. 1900.⁸⁰ Beskrivelsen dækker ikke blot deres form og indhold, men også deres funktion som socialt medium. Hovedparten af brevene er udført som papirklip. Om de trykte kistebilleder, som Johs. E. Tang Kristensen ligeledes som den første har behandlet (1941 og 1948) udførligere, foreligger flere arbejder, hvoriblandt en stor og smuk illustreret bog med udførligt katalog over de kendte danske træsnit.⁸¹ Nye fund og supplerende oplysninger vil kunne nuancere billedet, men bogen vil være uundværlig for alle, der skal beskæftige sig med folkelige tryk. Et af de sjældnere tryk indgår i en behandling af de gengivelser af Christian 4.s syn, hvis ældste eksemplar er et oliemaleri på Rosenborg med kongens egenhændige forklaring vedføjet. Hovedparten af de senere gengivelser er folkelige stykker med en ret stor udbredelse i Norge.⁸² Til denne gruppe må også regnes nogle »billedhåndskrifter«, som de benævnes i mangelen af en bedre betegnelse. De er især behandlet af Peter Michelsen,⁸³⁻⁸⁵ der forklarer dem som privat erotisk skæmt med en satiriserende bitone, mens Johs. E. Tang Kristensen⁸⁶ vil forklare dem som danske valentinbreve.

Som bidrag til folkekunstens historie må også betragtes et par afhand-

linger af Steensberg om malede og udskårne møbler.⁸⁷⁻⁸⁸ Især den sidste af dem er vigtig ved sin drøftelse af forholdet mellem kunde og producent. I denne gruppe må ligeledes nævnes Michelsens redegørelse for danske stråmosaikarbejder⁸⁹ og hans fremdragnet af en gruppe særprægede småskrin fra Vendsyssel.⁹⁰ Om et klassisk motivs anvendelse i folkekunsten har Steensberg skrevet i sin omfattende oversigt over *Caritas Romana*.⁹¹

Indenfor håndværkets kulturhistorie er der sket en ret væsentlig tilgang i den behandlede periode. Om håndværkerlavens historie og betydning i almindelighed har Helge Søgaard redegjort dels i en oversigt over de danske middelalderlige håndværkerlav⁹² dels i et diskussionsoplæg om håndværket som kulturformidler mellem Norden og Europa, som blev drøftet ved mødet i Lund 1957 af nordiske folkelivsforskere.⁹³

Behandlingerne iøvrigt i denne gruppe samler sig om enkelte håndværk, og her dominerer emnerne indenfor sølv og guld, keramik og glas. Erik Lassens allerede nævnte bog om spiseredskaberne hører med lige så megen ret hjemme her, hvor den fornemste publikation iøvrigt er den bog han og Gudmund Boesen i forening har udsendt om de danske dronningers guldtoilette.⁹⁴ Ikke alene er bogen eksklusivt trykt, men emnet er udførligt og kyndigt behandlet og betydningsfuldt som bidrag til den personlige renligheds historie, der ikke er for intenst dyrket herhjemme. I denne forbindelse skal opmærksomheden henledes på Boesens lille afhandling om kam og børste fra 1956.⁹⁵

Den bog, som Albert Fabritius under medvirken af Boesen og Erik Lassen har udsendt om Fabritius sølv og guld,⁹⁶ giver den udvidede baggrund for guldtoiletet, som blot er en del af de mange arbejder, der udgik fra den københavnske guldsmedefamilies værksted. Ikke alene får man besked om guldsmedene selv, men om deres svende og drenge, deres faglige viden (gennem en receptbog påbegyndt i 1662) og deres virksomhed. Ennemæssigt nær til de nævnte arbejder slutter sig det katalog, der udarbejdedes til udstillingen *Smykket i dansk eje* på Kunstindustrimuseet i foråret 1960.⁹⁷ Udover selve katalogdelen findes redegørelser for bl.a. smykket og miniaturen, almuesmykker og smykker i ornamentstik. Ved hele sit oplæg minder kataloget om det, som Nordiska Museet udsendte i tilsvarende anledning 1949. Det var blot at ønske, at der kunne komme et tilsvarende resultat ud af anstrengelserne som i Sverige, hvor der tre år efter kunne udsendes en – foreløbig – sammenfatning i form af en lille, men meget nyttig bog om de forskellige smykkeformer.

Vender vi os fra dette overvejende hovedstadsmiljø, skal vi til den anden ende af landet for at træffe på arbejder om sølv. Fra Tønder museum er udgået en række studier over Tønderregns sølvsmede og deres arbejder, foreløbigt afsluttet med Sigurd Schoubyes disputats, der giver et samlet overblik over emnet indenfor tiden 1550-1900.⁹⁸ Det betydningsfuldeste

ved dette arbejde er ved siden af den øgede erkendelse indenfor emnet demonstrationen af, hvilket væsentligt forskningsarbejde der kan udføres ved et museum af mindre størrelsesorden. Det viser i fuldt mål berettigelsen af det gunstigere klima, som den nye lov om museerne har skabt. Lokalmuseumsloven af 1959 er mærkepæl nr. 2 i den her behandlede periode som oprettelsen af professoratet var nr. 1.

Forud for disputatsen havde Schoubye flere mindre arbejder om Tøndersølvet. I Tønder-museets skriftserie udsendtes 1954 i samarbejde med Sven Fritz et lille hæfte om gammelt Tønder sølvtøj,⁹⁹ og i 1958 en mærkebog over guldsmede fra Tønder og Tønderegnet med det formål at vise, »hvordan man ved omfattende arkivundersøgelser og iagttagelser indenfor de respektive guldsmedes virkefelt kan supplere det danske standardværk på dette område, Chr. A. Bøjes »Danske guld- og sølvsmedeværker før 1870«.¹⁰⁰ Et par andre mindre arbejder har ligeledes hentet materialet fra denne del af landet. Det gælder beskrivelsen af en privatsamling med arbejder fra guldsmede i Åbenrå,¹⁰¹ og en lille oversigt over lødighedsstempling i sonderjysk sølv.¹⁰²

Hovedbegivenheden indenfor den keramiske forskning i de senere år er Kai Uldalls bog om gammel dansk fajance,¹⁰³ hvor fabrikkerne indenfor helstaten behandles. Bogen, der er rigt og storartet illustreret, koncentrerer sig især om selve produkterne, mindre om fabrikernes historie, medmindre den tjener til at give oplysning om produktionens baggrund og art. Forf. har kunnet drage nytte af den øgede indsigt i de danske fajancers historie, som er fremkommet siden den sidste store håndbog i emnet udsendtes. Han har selv været virksom på dette felt med primære undersøgelser, og fra den behandlede periode skal anføres et arbejde over daterede Kellinghusenfajancer fra 1959.¹⁰⁴ Mindre primært arbejde, men en interessant lille ting er hans bog om keramik i Frilandsmuseets samlinger.¹⁰⁵

Et af de bedste midler til at erkende et keramisk værksteds produktion er udgravninger på stedet, hvor det har ligget. Det har museet i Ålborg gjort for Ølandsfabrikens vedkommende, og resultatet heraf er fremlagt af Oscar Marseen i 1957.¹⁰⁶ Mens de danske fajancer således kan siges at være fyldigt behandlet, er der sket mindre i studiet af det hjemlige lertøj. Her er dog kommet en virkelig nyttig bog, Helge Søgaards om nørrejysk lertøj.¹⁰⁷ Bogen er rigt illustreret og fyldt med oplysninger, men har begrænset sit materiale til det, der fandtes i nørrejyske museer. Et oplæg til en betragtning af det hjemlige pottemageri i europæisk sammenhæng er givet af Steensberg i festskriftet til Kai Uldall.¹⁰⁸

Indenfor dansk glas' historie er det betydningsfuldeste i perioden indgrænsningen og beskrivelsen af den nordjyske glasproduktion fra værkerne: Conradsminde og Aalborg glasværk.¹⁰⁹ Gudmund Boesen, der i samme periode har udsendt en bog om de venetianske glas på Rosenborg,

har i »Kulturminde« redegjort for glaskræmmere og glassnidere i Danmark før år 1760.¹¹⁰ Og endelig har Peter Michelsen givet en oversigt over olielamper af glas med kugleformet beholder.¹¹¹ I det sidste tilfælde er det mere form og funktion end tilvirkningssted, der interesserer, og det samme gælder Holger Jørgensens behandling af rakkerglasset,¹¹² hvor forf. forsøger at komme bag på benævnelsen og finde ud af, hvad den dækker over.

I anledning af sit jubilæum udsendte Københavns Snedkerlaug i 1954 et jubilæumsskrift, hvori lavets historie fra 1554-1954 behandlede af henh. Helge Søgaard og Georg Nørregaard. Som sidste del af værket fandtes en oversigt på små halvandet hundrede sider over signerede arbejder af københavnske snedkere, hvor Tove Clemmensen fik lejlighed til at fremlægge en væsentlig del af sit materiale om signerede møbler.¹¹³

Ligeledes som jubilæumsskrift er udsendt en bog om bogbindere i Odense.¹¹⁴ Behandlingen slutter før 1694, hvor Odense-bogbinderne danner lav, og forsøger gennem arkivalisk materiale at tegne billedet af bogbindernes sociale position og faglige kunnen.

Som den tredje jubilæumsbog skal nævnes Hans Lassens om sadler, draperier og polstermøbler.¹¹⁵ Som det fremgår af titlen, er det ikke fagets historie, men derimod dets produkter, der interesserer. Fremstillingen ledsages af et interessant billedstof.

300-året for den store krig med svenskerne har sat sig spor inden for den våbenhistoriske forskning. Finn Askgaard har udfra bevarede våben i danske museer, samtidige illustrationer og arkivalisk materiale redegjort for bevæbning og udrustning hos fodfolk og ryttere.¹¹⁶⁻¹¹⁷ Periodens betydeligste værk indenfor våbenhistorien er den fremlæggelse i to pompøse bind af de kgl. våben i Rosenborg-samlingen, som Hoff, Schepelern og Boesen er ansvarlig for.¹¹⁸

Der er langt imellem kulturhistoriske behandlinger af retshistorien her i landet, og dog er der mange interessante ting at hente frem fra arkiverne herom. Det er da glædeligt, at der kan peges på enkelte værker fra den her behandlede periode. Således har Gunnar Olsen taget fat på tugtelsesretten over bønder og forsøgt at klarlægge, hvilke former den tog sig og hvilke tugtelsesredskaber den betjente sig af.¹¹⁹ Den sagnomspundne træhest er naturligt nok en af hovedpersonerne i handlingen. Et par interessante småafhandlinger af Svend Larsen behandler dels kagen i Odense¹²⁰ dels skikken at kaste nøgler på graven for at fragå arv og gæld.¹²¹ Til denne gruppe vil jeg også henregne et par afhandlinger om danske kyskhedsbælter og hvad der vides om deres brug.¹²²⁻¹²³

Mens den almindelige landbrugshistorie forbigås, skal her nævnes nogle behandlinger af redskaber og metoder. Det bevarede danske materiale af hjulplove er blevet fremlagt i form af en billedkatalog af Peter Michelsen,¹²⁴ der også har gjort rede for det sjællandske jordbehandlings-

redskab, krogen.¹²⁵ Om den særlige jorddyrkningsform, der består i en afbrænding af vegetationen forud for bearbejdning og såning, har Steensberg redegjort i 1955.¹²⁶ Udredningen er meget bred i rum og tid, således at kun en mindre del deraf omhandler danske forhold. En mindre studie, der vedrører transporten til lands, skal nævnes i denne forbindelse, nemlig en herskabskusks beretning om sit arbejde.¹²⁷

Indenfor fiskerilitteraturen skal nævnes den oversigt over ålegårde og andre faste fangstindretninger til fisk, som Kristen Møller med sagligt-sprogligt sigte har udsendt i 1953.¹²⁸ Et vigtigt bidrag til fiskeriets historie er Stoklunds redegørelse for bundgarns- og vådselskaberne på Læsø, hovedsageligt bygget på mundtlig tradition.¹²⁹ Samme forf. har bidraget til løsning af problemet om fiskerbefolkningens historie ved en afhandling om bonde og fisker i det middelalderlige sildefiskeri.¹³⁰

Litteraturen om den danske jagt er sparsom. Kun een afhandling skal her nævnes, nemlig Ole Højrup's om en fuglesnare fra Nordvestjylland.¹³¹

Nationalmuseets etnologiske undersøgelser udsendte for nogle år siden en spørgeliste til sine medarbejdere om vandforsyningen på landet. Som et foreløbigt resultat heraf er kommet et par behandlinger af Peter Michelsen, nemlig dels en længere redegørelse for de forskellige former for brønde,¹³² dels en kortere om et af de skræmmevæsener, der tænkes at befolke brøndene.¹³³

I mange egne af landet var der tidligere så ringe tilgang på brændsel, at man måtte anvende kreaturgødningen hertil. Stoklund har behandlet de forskellige former for gødningsbrændsel og de behandlingsmåder, der fulgte hermed.¹³⁴ Helge Søgaard har gjort rede for varme og lys i det gamle Århus og på Århuseggen i Århus Stifts årbøger,¹³⁵ og sstds. findes en beskrivelse af gadebelysningen i Århus i årene fra ca. 1750-1900.¹³⁶ Endnu et bidrag til belysningens historie skyldes Johan Hedemann Baagøe, der skriver om de forskellige typer tranlamper hovedsageligt ud fra sin egen store samling.¹³⁷

De her anførte arbejder viser en ikke ringe bredde indenfor studiet af den materielle kultur. På en række væsentlige områder savnes vel endnu dybtgående undersøgelser, men der er en glædelig vækst i antallet af kortere afhandlinger, som har fået bedre placeringsmuligheder ved de museumstidsskrifter, som nu må betragtes som fast indarbejdede.

1. *Axel Steensberg*: Kulturhistorie som universitetsfag (Fortid og Nutid XIX, 143-158).
2. – Undervisningen i materiel folkekultur og museerne (Fortid og Nutid XX, 395-404).
3. – Universitetsundervisningen i folkelivsforskning i København (Folk-Liv 1959, 63-65).
4. *Svend Jespersen*: Et nordisk gårdproblem (anm. af Nordisk Kultur XVII. Bygningskultur). (Fortid og Nutid XIX, 342-356).
5. *Ole Højrup*: Atlas över svensk folkkultur (anm.). (Fortid og Nutid XX, 233-239).
6. *Bjarne Stoklund*: Kirkelig folkelivsforskning og etnologisk metodik. (anm. af Berndt Gustafsson: Manligt-kvinnligt-kyrkligt i 1800-talets svenska folkliv). (Fortid og Nutid XX, 41-45).
7. *Axel Steensberg*: De sidste århundreders ændringer i den danske bondekultur. Årsager og forløb (diskussionsindledning). (Den gamle bondekulturens opløsning. Fjortonde nordiska folklivs- og folkminnesforskmötet i Åbo 1959, Åbo 1961, 56-66).
8. – Opløsningsproblematikken i etnologien (diskussionsindlæg). (Den gamle bondekulturens opløsning. Fjortonde nordiska folklivs- og folkminnesforskmötet i Åbo 1959, Åbo 1961, 184).
9. *Svend Jespersen*: Saglig registrant for danske kulturhistoriske museer; revideret af Peter Michelsen, Holger Rasmussen og Bjarne Stoklund. Nationalmuseet 1954. (Ny, uændret udg. 1961 v. Statens Lokalmuseums-tilsyn).
10. *Johan Hvidtfeldt* (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere. Udg. af Dansk historisk Fællesforening 1952-1956.
11. *Ole Karup Pedersen*: Dansk Landbrugsbibliografi. I (indtil 1814). Kbh. 1958.
12. *L. Bodker, B. Holbek og H. Rasmussen*: Bibliografi over dansk folkekultur 1955-1959. Kbh. 1957-61.
13. *Knud Prange*: Heraldisk nøgle til Nyt Dansk Adelslexikon. Udg. af Samf. f. dansk Genealogi og Personalhistorie og Dansk historisk Fællesforening 1959.
14. *Aage Roussell* (red.): Danmarks Nationalmuseum. Kbh. 1957.
15. *Holger Rasmussen*: Dansk Folkemuseum og interiørprincippet. Udsendt i anledning af Dansk Folkemuseums 75-årsdag den 8. august 1960. Kbh. 1960.
16. *Kai Uldall*: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og fremtidsplaner. (Lyngby-Bogen 1959, 1-28).
17. *Victor Hermansen*: Tredelingen og Odense. Fynske Studier IV. Odense 1960.
18. *H. P. Hansen*: Fra hyrde til æresdoktor. Kbh. 1960.

19. *Karl Fausing*: Det første landsbymuseum og dets skaber. (Vejle Amts årbog 1957, 47-58).
20. *Axel Steensberg*: Brede (Nationalmuseets Arbejdsmark 1959, 34-50).
21. *Holger Rasmussen*: Dansk Folkemuseum i Brede klædefabrik (Budstikken 1960, 5-12).
22. *Bodil Hoyer*: Dagligt Liv paa en nordsjællandsk Bondegaard i Midten af forrige Aarhundrede. (Fra Frederiksborg Amt. Årbog 1954).
23. *Jens Christensen*: Træk af nordfynsk landsbyliv; opt. udg. af Poul Andersen. (Udv. f. Folkemåls publikationer, serie B nr. 4). Kbh. 1958.
24. *Anker Ankerstrom*: Hvor livet begyndte. Barndomserindringer fra Herningegnen. Kbh. 1959.
25. *Carl Raaschou*: I maaen. Hyrdedreng i Helberskov. (Budstikken 1956, 113-122).
26. *Charles Haugbøll*: Børster. De omrejsende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde belyst gennem breve og samtaler. (Danmarks Folkeminder nr. 65). Kbh. 1955.
27. *H. I. Koblauch*: Fra den gamle slagtergaard. Nationalmuseet 1954.
28. *Harald Langberg*: Danmarks bygningskultur I-II. Kbh. 1955.
29. – Clausholms bygningshistorie. Kbh. 1958.
30. *Kirsten-Elizabeth Jessen*: Genopbygningen af København efter branden i 1795. (Medd. fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. 8. rk. nr. 2). Kbh. 1958.
31. *Hans H. Engqvist*: En gård i Adelgaden. Kbh. 1958.
32. *Poul Stromstad*: Den gyldne Love. (Nationalmuseets Arbejdsmark 1958, 39-52).
33. *Eigil Hansen* og *Svend Larsen*: Nedbrydningen af Overgade 9. (Fynske Minder 1957, 25-52).
34. *Elna Møller*: Tømrede Klokkehuse. (Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring 8. rk. nr. 3). Kbh. 1960.
35. *Axel Steensberg*: Byggekonstruktioner i Danmark. (Nordisk Kultur XIV, 84-90). Kbh. 1953.
36. – Boligskik paa landet i Danmarks middelalder. (Nordisk Kultur XVII, 371-395). Kbh. 1953.
37. *Svend Jespersen*: Den firsidige gården (diskussionsindlæg). (Norden och kontinenten. Trettonde nordiska folkliks- och folkminnesforskmötet i Lund 1957, Lund 1958, 53-69).
38. – Studier i Danmarks bønderbygninger (udg. af Ester Andersen og Peter Michelsen). Kbh. 1961.
39. *Bjarne Stoklund*: Kalvehavehuset. Et sydsjællandsk landhåndværkerhus på Frilandsmuseet. (Budstikken 1960, 67-90).
40. – Truegården (Faglig Læsning, Ny serie nr. 32). Kbh. 1959.
41. – Kirkestalde (Budstikken 1957, 9-30).
42. *Eigil Hansen*: Jens Langes udflyttergårde (Fynske Minder 1960, 87-119).
43. *Ole Højrup*: Låse af træ (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 110-124).
44. *Peter Michelsen*: Det sidste tangtag på Endelave (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 125-133).
45. *Anders Jespersen*: Report on Watermills. Volume 3. Scale Drawing. Virum 1957.
46. – Rapport over vindmøller. Bind 4. Vindmøller paa Bornholm. Virum 1958.
47. *Axel Steensberg*: En skvatmølle i Ljørring (Kuml 1959, 130-145).
48. *Tove Clemmensen* og *Mogens B. Mackeprang*: Christian IX's palæ på Ama-

- lienborg 1750-1906. Bygningshistorie, interiører, inventar, beboere. Kbh. 1956.
49. *Tove Clemmensen*: Møbelundersøgelser på Fredensborg slot (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 67-84).
 50. *Jan Steenberg*: Fredensborg interiører (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 59-66).
 51. *Niels Jessen*: Sølv møbler fra Christian VI's tid (Arv og Eje 1960, 65-84).
 52. *Erik Lassen*: Ske, kniv og gaffel. Kbh. 1960.
 53. *Axel Steensberg*: Krydderitallerken, saltkar og smørbrikke, et bidrag til borddækningens kulturhistorie (Budstikken 1954-55, 5-27).
 54. *Chr. Waagepetersen*: Lidt om kaffe- og tøj i det 18. århundrede (Købstadmuseet Den gamle By, årbog 1954, 50-81).
 55. *Inger Mejer Antonsen*: Omkring en chokoladekande (Budstikken 1960, 99-123).
 56. *Hans Lassen*: Supercargo Ludvigsens stel af ostindisk porcelæn (Budstikken 1960, 124-138).
 57. *Peter Riismøller*: Det vandrende punchekrus (Arv og Eje 1961, 99-106).
 58. *Kai Uldall*: Om St. Kongensgadefabrikens biskopboller, biskop og lignende drikke, Paveselskabet og om et mærkeligt bindebrev. Et quodlibet (Kulturminister 1960, 69-113).
 59. *Johan Lange*: Tallerkensmækker (Arv og Eje 1960, 16-23).
 60. *Chr. Waagepetersen*: Et spørgsmål om høflighed (Arv og Eje 1961, 5-13).
 61. *H. P. Hansen*: Bondens brød. Primitiv brødbagning (Danmarks Folkeminder nr. 64). Kbh. 1954.
 62. *Bjarne Stoklund*: Høstkage og julerente (Budstikken 1956, 13-24).
 63. *Ellen Andersen*: Danske bonders klædedragt. Kbh. 1960.
 64. *D. Yde-Andersen*: Danmarks sidste folkedragt. Lidt om Fanniker og Sønderhøninger og deres dragt (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1956, 83-92).
 65. *Ellen Andersen*: Da man gik med skørtet på hovedet (Budstikken 1957, 93-102).
 66. *Ester Andersen*: Ru og skru. Ligkisteudsmykning i Sønderjylland (Budstikken 1959, 60-70).
 67. *Holger Rasmussen*: Langelandske stråhatte og Solhattene fra Flemløse (Fynske Minder 1959, 179-194 og 195-198).
 68. *Petra Julie Holm*: Navne- og andre læreklude i »Den gamle By«. Særtryk af Købstadmuseet Den gamle Bys årbog 1957 og 58.
 69. *Hanne Frøsig*: Agehynder og bænkedynner (Budstikken 1959, 71-101).
 70. *Ole Højrup*: Hanepuden eller en sørgelig historie om et ulige ægteskab (Budstikken 1959, 102-120).
 71. *Peter Kr. Iversen*: Kniplingskrømmer Jens Wulffs dagbog (Skrifter udg. af Historisk Samf. f. Sønderjylland, nr. 15). 1955.
 72. *Bodil Tornehave*: Danske almuekniplinger (Budstikken 1959, 121-142).
 73. – *Leonora Christinas »Knippelstocke«*. Lidt om knytning og knipling (Budstikken 1961, 105-124).
 74. *Ebba Busch*: En »storkerede« fra Vesteregnet (Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, 101-107).
 75. *Karen Andersen*: Lidt om hårarbejder i Danmark (Arv og Eje 1959, 26-53).
 76. – Den fynske prøvebog (Arv og Eje 1960, 31-58).
 77. *Niels Oxenvad*: Mindets blomst (Fynske Minder 1960, 61-66).
 78. *Sigurd Schoubye*: Folkekunsten på Tønderegnet. Tønder museum 1955.
 79. *Sigvard Skov*: Folkekunst på Koldinghus. Koldingmuseet 1959.
 80. *Holger Rasmussen*: Fynske Bindebreve (Fynske Studier II). Odense 1960.

81. *V. E. Clausen*: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870 (Danmarks Folkeminder nr. 71). Kbh. 1961.
82. *Holger Rasmussen*: Christian 4.s syn (Fynske Minder 1957, 60-75).
83. *Peter Michelsen*: En hanrejsatire (Budstikken 1954-55, 61-74).
84. – Et billedhåndskrift fra 1780erne (Arv og Eje 1956, 7-17).
85. – Den bedste tidsfordriv. Endnu et billedhåndskrift fra 1780erne (Budstikken 1960, 91-98).
86. *Johs. E. Tang Kristensen*: Danske Valentinbreve (Arv og Eje 1957, 96-104).
87. *Axel Steensberg*: Et malet pragtskab fra Åbenrå (Budstikken 1956, 5-12).
88. – En gruppe malede bondemøbler fra Mors og Salling (Budstikken 1960, 139-176).
89. *Peter Michelsen*: Stråmosaik (Budstikken 1956, 34-99).
90. – En gruppe småskrin fra Vendsyssel (Arv og Eje 1958).
91. *Axel Steensberg*: Caritas Romana eller sagnet om den fængslede Cimon og hans opofrende datter (Budstikken 1957, 53-82).
92. *Helge Søgaard*: Danmarks middelalderlige håndværkerlav (Folk-Liv 1955-56, 85-106).
93. – Hantverket som kulturförmedlare mellan Norden och Europa (Norden och kontinenten. Trettonde nordiska folkelivs- och folkminnesforskar-mötet i Lund 1957, Lund 1958, 133-148).
94. *Gudmund Boesen* og *Erik Lassen*: De danske dronningers guldtoilette. Kbh. 1955.
95. *Gudmund Boesen*: Kam og børste. Lidt om nogle bevarede toiletredskaber fra 17. århundrede (Arv og Eje 1956, 104-111).
96. *Albert Fabritius*: Fabritius sølv og guld. Mestre og svende. Recepter og arbejder. Kbh. 1958.
97. Smykket i dansk eje (katalog). Det danske Kunsthistorisk museum 1960.
98. *Sigurd Schoubye*: Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønderegnet (Skrifter udg. af Hist. Samf. f. Sønderjylland nr. 24). Århus 1961.
99. *Sven Fritz* og *Sigurd Schoubye*: Gammelt Tønder sølv. Tønder museum 1954.
100. *Sigurd Schoubye*: Guld- og sølvsmedemærker fra Tønder og Tønderegnet. Tønder museum 1958.
101. – Mads Michelsens sølvsamling. Bidrag til en karakteristik af Åbenrås guldsmedekunst (Sønderjyske Årbøger 1960, 1-39).
102. – Om lodighed og stempeling i sønderjysk sølv (Arv og Eje 1958, 79-97).
103. *Kai Uldall*: Gammel dansk fajence fra fabriker i kongeriget og hertugdømmerne. Kbh. 1961.
104. – Daterede Kellinghusenfajencer (Arv og Eje 1959, 54-88).
105. – Keramik fra Frilandsmuseets samlinger. Kbh. 1959.
106. *Oscar Marseen*: Et keramisk værksted på Øland (Arv og Eje 1957, 48-69).
107. *Helge Søgaard*: Lertøj fra norrøjske museer. Bidrag til jysk keramikshistorie. Århus 1958.
108. *Axel Steensberg*: Primitivt pottemageri i Europa (Folkeliv og Kulturlevn. Studier tilegnet Kai Uldall 14. septbr. 1960, 53-66).
109. *Peter Riismøller*: Nordjyske glas I-II (Arv og Eje 1956, 49-92 og 1957, 5-47).
110. *Gudmund Boesen*: Glaskræmmere og glassnidere. Noget om glas og glashandel i Danmark før 1760 (Kulturminde 1961, 113-143).
111. *Peter Michelsen*: Olielamper af glas med kugleformet beholder (Arv og Eje 1956, 34-48).
112. *Holger Jørgensen*: Rakkerglas (Arv og Eje 1961, 54-69).

113. *Tove Clemmensen*: Signerede arbejder af københavnske snedkere (København's Snedkerlaug gennem fire Hundrede År, Kbh. 1954, 195-335).
114. *Holger Rasmussen*: Bøger og bogbindere i Odense før 1694. Med en efterskrift af Ib Højklint om Carl Nielsens Bogbinderi og Protokolfabrik A/S i anledning af firmaets 75-års beståen. Odense 1959.
115. *Hans Lassen*: Sadler og draperier – og polstermøblets historie. Udsendt i anledning af Sadelmager- & Tapetsererlaugets 500 års jubilæum. Kbh. 1960.
116. *Finn Askgaard*: Om bevæbning og udrustning under Karl Gustav-krigene 1657-60 (Vaabenhistoriske Aarbøger X, 50-101).
117. – Fodfolks- og rytter-udrustning på Karl Gustav-krigenes tid 1657-60 (Arv og Eje 1960, 85-109).
118. *Arne Hoff, H. D. Schepelern & Gudmund Boesen*: Royal Arms at Rosenborg. I-II. Copenhagen 1956.
119. *Gunnar Olsen*: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. Kbh. 1960.
120. *Svend Larsen*: Den lugtendes Lilje (Fynske Minder 1956, 220-227).
121. – Kaste nøglerne på graven (Fynske Minder 1955, 145-148).
122. *J. Dalgaard-Knudsen*: Kyskhedsbæltet på Ringkjøbing Museum (Arv og Eje 1960, 59-64).
123. *Georg Galster*: En italiensk fruentimmerlås (Kulturminde 1961, 55-81).
124. *Peter Michelsen*: Danish Wheel Ploughs. An Illustrated Catalogue (Publications from the International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements, National Museum, Copenhagen No. 2). Copenhagen 1959.
125. – Den sjællandske krog (Budstikken 1958, 117-148).
126. *Axel Steensberg*: Med bragende flammer. Brændingskulturens metoder i fortid og nutid (Kuml 1955, 65-130).
127. *Erik Kjersgaard*: Kristian Kusk på Gunderslevholm (Budstikken 1961, 89-104).
128. *Kristen Møller*: Danske ålegårde og andre fiskegårde (Udv. f. Folkemaals publ. Serie B, nr. 3). Kbh. 1953.
129. *Bjarne Stoklund*: Bundgarns- og vådselskaberne på Læsø (Budstikken 1958, 71-116).
130. – Bonde og fisker. Lidt om det middelalderlige sildefiskeri og dets udøvere (Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1959, 101-122).
131. *Ole Højrup*: Mågerammen. En snare fra nordvestjysk fiskekultur (Budstikken 1961, 125-138).
132. *Peter Michelsen*: Vandhul og brønd. Om vandforsyning på landet i mands minde (Budstikken 1960, 191-245).
133. – Den sorte mand i brønden (Budstikken 1958, 65-70).
134. *Bjarne Stoklund*: »Klappinger«, »kassen« og »fåretørv« (Budstikken 1954-55, 38-53).
135. *Helge Søgaard*: Varme og lys i det gamle Århus og på Århuseggen (Aarhus Stifts Aarbøger 1954, 22-51).
136. *Norman V. Steenstrup*: Gadebelysning i Århus fra ca. 1750-1900 (Aarhus Stifts Aarbøger 1955, 181-204).
137. *Johan Hedemann Baago*: Tranlampen (Arv og Eje 1961, 25-47).

H. P. Hansen Herning

1879—1961

Det tynder ud mellem de kulturhistorikere, der er født i det gamle bondesamfund og kender det indefra. Nu er også H. P. Hansen gået over i erindringen.

Der er så mange, der hedder H. P. Hansen. Et navnetillæg var fornødent, og manden fik sin bys navn, han kendes over hele Norden som H. P. Hansen Herning og hans by gjorde ham til æresborger. Med fuld ret, for ingen anden borger har i samme grad gjort navnet Herning erindret mellem kultiverede mennesker.

H. P. Hansen var helt præget af sin fødsel og opvækst i en fattig egn, hvor folket måtte tage alle evner i brug for at hæle livet. En stor del af hans rige litterære produktion – og den bedste del – handler om armodens økonomi. »Hedebønder i tre Slægtled« er hans mest læste bog, og den er egentlig en nok så vigtig erindringsbog som den mere private »Fra Hyrde til Æresdoktor«, der lider under forfatterens ringe interesse for sin egen person.

I samvær var han umiddelbar som få, ivrig efter at udveksle tanker og erfaringer, meddelende og modtagende. Drøje debatter kunne sjældent flytte hans overbevisning, men måske nok røkke modpartens lidt. Mellem ham og mig stod en årelang diskussion om genstande uden litterær eller traditionsbestemt funktion. Arkæolog var han ikke af natur, hans fornemmelse for tingene var erfaringsbestemt og rakte derfor ikke længere

bagud end forbindelsen til hans egen kulturkreds kunne holde – egentlig var han fantasiløs og iagttag derfor menneskenes adfærd og kår ganske uden skolastik, hvilket gav ham en vældig styrke i bevisførelsen. Ja sin egen form for bevisførelse brugte han ved at give navn og data for enhver person, der havde givet ham stof og meddelelser, hvor andre må nøjes med fodnoter og henvisninger til skrifter. At iagttagelsen ofte var gjort af ham selv eller hans slægtninge, gjorde jo bare sagen sikrere. Metoden tog han op efter Evald Tang Kristensen og H. F. Feilberg – hvem griber hans pen og fører den videre? Metoden er sværere end den ser ud til.

Naturligvis måtte også H. P. Hansen anfægtes af forskellen imellem sin barndoms lukkede og traditionsbestemte samfund og det moderne åbne samfund, han levede i som voksen. Dialogen mellem de to opfattelser kan læses af kejthåndsarbejder som bogen om syner og varsler, der er refereret af en betinget troende og derfor fattes både overbevisningens kraft og tvivlens indtrængen. Hans avisartikler, samlet i tre bind »De gamle fortalte«, er derimod at sammenligne med Evald Tang Kristensens »Gamle Kildevæld«, de er en kvittering givet i hengivenhed til de gamle fortællere – ingen har forstået den som han, der var af samme rod og samme sind. H. P. Hansen var en renhjertet reaktionær, han *vidste* såre vel, at livet for vort slægtled er lettere, rigere, åbnere mod Verden – men *troede* det ikke. Hvem der hørte ham gøre sin levetids erfaringer op ved årsmødet i Herning i 1955, vil mindes hans afvejning af fortid mod nutid og huske dialogen i hans sind og ord.

Den første bog af H. P. Hansen, der faldt mig i hænde, var ungdomsværket »Natmændsfolk og Kæltringer«. Det var i studenterårene, da kildekritik skulle læres, og her var sandelig lærebogen. I denne bog tager han livet af en småborgerlig ønskedrøm ved at tage antropologisk og juridisk kildestof ind og ved at opspore natmændenes sidste ætlinge og blive deres ven. Her kom hans evner som udspørger ham til nytte – og hans mål. Han talte selv midtjysk i en arkæologisk ren form, som var ham fuldt bevidst, så han var i stand til at skrive den lydskrift, han selv bidrog til at forme, med fuld tydelighed for udenforstående. Det ser så let ud – det gør mesterskabet ofte set fra tilskuerpladsen – men hvem kan derfra slutte sig til de mange timers øvelse? H. P. Hansen delte med sine forfædre den arbejdsform altid at være i virksomhed. Sin første ferie holdt han i 1959, 80 år gammel – på sygehuset.

Hovedværkerne er dem, der tager reelle problemer op til meddelelse og kritik, med angivelse af kilder og meddelere: »Kloge Folk«, »Bondens Brød«, »Løb og Løbbinding«. Da »Spind og Bind« udkom, fik jeg opgaven at anmelde den i »Fortid og Nutid«. Allerede da skrev jeg, at her forelå fuld begrundelse for den udnævnelse til æresdoktor, der i 1959 blev virkelighed.

De mange film, H. P. Hansen optog af hjemmesysler som bagning, løb-

binding, træskomageri og mange andre, blev til i sidste kvarter, men desværre inden belysningsproblemerne for fotografering indendørs var løst. Filmene er førsteangs kildestof, men underbelyste. Nu kan de ikke gøres om – når det regner med vælling, har den fattige ingen ske.

Og Herning Museum er hans værk. Ja vist er det grundlagt af Trøstrup, hvilket efterfølgeren fuldt har vedgået, men dets egen form har H. P. Hansen givet det som institut for udforskning af armodens livsform og økonomi. Trods H. P. Hansens eminente flid er der endnu levnet stof til mange afhandlinger som »Hyrdeliv på Heden«, for bare at nævne en af de bøger, hvortil han har hentet billedstoffet i museets samling.

Disse mindeord skal ikke være nogen bibliografi, så fornøden en sådan end kunne være. Men endnu må nævnes, at tidsskrifterne »Folkeminder« og »Sprog og Kultur« kom til verden med H. P. Hansen som fødselshjælper og indeholder noget af hans mest koncise stof. Hans hurtighed og sikkerhed i skrift hører sammen med et bestemt træk i hans karakter, hans umiddelbarhed. Han lod ikke sproglige konstruktioner sinke sig, for han havde i sindet samlet et fond af rammende gloser og brugte dem i en form, der lå talesproget nær.

Denne umiddelbarhed, dette helt umistænksomme forhold til mennesker og sprog, er ikke til at glemme. H. P. Hansen var naiv i ordets fineste betydning, han kendte ikke til forstillelse. Enhver anerkendelse gjorde ham glad, for han tog den til sig efter ordlyden; han var åben, munter og usårlig, for hans egen person lå ham så lidt på sinde. Det bliver sært at komme til årsmøde nu, da H. P. Hansen er forhindret for stædse.

Peter Riismøller.

Anmeldelser

Videnskabernes Selskab

Det kongelige danske Videnskabernes Selskab 1742-1942, Samlinger til Selskabets Historie udarbejdet af *Asger Lomholt*. Bd. I 1942, 647 s., II 1950, 599 s., III 1960, 584 s. og IV 1961, 199 s., udg. på bekostning af Carlsbergfondet. I kommission hos Ejnar Munksgaards forlag. Pris henholdsvis 40, 50, 70 og 30 kr.

Det kgl. danske Videnskabernes Selskab er for de fleste mennesker blot et navn. Det har altid været eksklusivt og rummer selv efter den i 1962 vedtagne udvidelse kun omkring 120 medlemmer, hvoraf 40 i den historisk-filosofiske klasse. Det kan i omfang langt fra måle sig med tilsvarende lærde selskaber i vore nordiske nabolande. Og det har ikke fået offentlighedens interesse på samme måde som de litterære »akademier«. Og dog har Videnskabernes Selskab spillet en betydelig rolle gennem de to hundrede år fra 1742 indtil 1942, da udgivelsen af det jubilæumsskrift, der her skal omtales, blev påbegyndt.

I det første hundredår lå hovedvægten på, at selskabet var »kongeligt«. Dets præsidenter var i reglen ikke videnskabsmænd, men taltes blandt landets fornemste og ypperste repræsentanter: statsminister J. L. Holstein, Otto Thott, Henrik Hielmstjerne, Bolle Luxdorph, A. P. Bernstorff, E. H. Schimmelfmann, A. W. Hauch og selveste kong Christian VIII. Fra begyndelsen skulle man have en vis position i samfundet for at blive ordentligt medlem, og da historikeren Gram tiltænkte sin »famulus« Jacob Langebek en lavere stilling som adjunctus og håndlanger ved selskabet, stiftede denne i harme herover sit eget selskab for fædrelandets historie og sprog, der i 1747 også fik prædikaet »kongelig«. Det nye selskab blev i førstningen kaldt »det lille societet«, men der opstod ikke nogen rivalisering mellem de to selskabers ledelse. I de første hundrede år pålagde statsmagten Videnskabernes Selskab en mængde opgaver, delvis af praktisk-videnskabelig karakter, hvorved de kunne administreres uden ekstra udgifter for den høje arbejdsgiver.

I det følgende hundredår flyttedes tyngdepunktet i selskabets virksomhed til rent videnskabelige opgaver. Og da brygger J. C. Jacobsen i 1876 oprettede Carlsbergfondet, bestemtes det i statutterne, at dette fond skulle bestyres af en direktion bestående af fem medlemmer, valgt af Videnskabernes Selskab ud af dets egen midte. Fra 1899 har selskabet vederlagsfrit haft lokaler i Carlsbergfondets bygning overfor Glyptoteket. Bestemmelsen om, at Carlsbergfondets direktion vælges af selskabet blandt dets egne medlemmer giver det danske Videnskabernes Selskab en særlig position. Carlsbergfondet ejer Carlsbergbryggerierne og virker som en slags bestyrelse for disse – og den udnævner de tre direktører i Ny Carlsbergfondet. De to fonds uddelte tilsammen i regnskabsåret 1959/60 godt 7½ mill. kr. til videnskab og kunst.

Efter 1848 er præsidenterne for Videnskabernes Selskab altid blevet valgt blandt landets ypperste videnskabsmænd: A. S. Ørsted, J. N. Madvig, Julius Thomsen, Vilh. Thomsen, N. E. Nørlund, A. B. Drachmann, Holger Pedersen, S. P. L. Sørensen og Niels Bohr, sidstnævnte har været præsident siden 1939.

Jubilæumsskriftets første bind handler om selskabets oprettelse, dets organisation, medaljer, medlemmer, præsidenter, sekretærer og legater, og der gives en kort oversigt over Carlsbergfondets oprettelse og betydning for selskabet. Optagelse af nye medlemmer skete oprindeligt på den måde, at kandidater først måtte bringes i forslag i et møde og derefter kunne indvælges i det næstfølgende ved simpel balloting, men der krævedes og kræves endnu $\frac{2}{3}$ af samtlige afgivne stemmer for at blive valgt. Der var ingen grænser for antallet af medlemmer. I 1792 blev medlemmerne inddelt i klasser, 7 i den historiske, 5 i den matematiske og 15 i den fysiske, hvortil i 1796 kom en klasse for »den speculative Philosophie«. I 1866 blev de fire klasser sammensluttet til to, som eksisterer endnu: Den historisk-philosophiske og den naturvidenskabelig-matematiske, hver med sin klasseformand. Forholdet mellem antallet af medlemmer i de to klasser ansattes i 1909 til henholdsvis 30 og 40, men ved lovændringen i 1953 til 40 og 60 – afspejlende naturvidenskabernes voksende betydning, der rimeligvis vil blive endnu mere udpræget i kommende år.

Selskabets medlemmer indvælges nu efter mundtligt forslag, derpå følger en skriftlig motivering og endelig en valgforhandling og afstemning i hver klasse; til slut bliver klassevalg godkendt af plenum ved den endelige afstemning. Det er klart, at der må ligge en betydelig videnskabelig produktion til grund for at blive optaget med $\frac{2}{3}$ majoritet af de afgivne stemmer i en så forholdsvis begrænset forsamling. Fortegnelsen over samtlige medlemmer i de første 200 år omfatter kun 402 navne. Blandt disse mærkes historikerne Werlauff, Molbech, Velschow, Paludan-Müller, Wegener, Allen, Schiern, Holm, Rørdam, Steenstrup, A. D. Jørgensen, Erslev, Fridericia, Troels-Lund, Rubin, Aage Friis, Poul Nørlund, Arup og Fabricius nævnt i den orden, hvori de er blevet indvalgt i tiden frem til 1942.

Sekretærhvervet er bestandig blevet besat med forskere fra den naturvidenskabelig-matematiske klasse, blandt andre H. C. Ørsted, Forchhammer, Japetus Steenstrup og matematikeren Zeuthen. Derimod har redaktøren af selskabets skrifter i de sidste 100 år altid hørt til den historisk-filosofiske klasse, som det fremgår af bd. II. Dette bind omhandler iøvrigt selskabets publikationer, deltagelse i det internationale samarbejde, prisopgaver og understøttelser, pengevæsen, arkivet, møderne, lokalerne og inventaret. Pengevæsenet har hele tiden været forestået af en kasserer, der var medlem af selskabet; i de sidste 100 år har det været tradition at vælge et medlem af den naturvidenskabelig-matematiske klasse til denne post. Som et slags finansudvalg har siden 1780 siddet en kassekommission, den ældste af selskabets endnu bestående kommissioner. Denne kommission har fra begyndelsen fået forelagt alle økonomiske problemer og udgifter til sædvanlige og særlige foretagender samt den årlige decision af regnskaberne. Oprindeligt var præsidenten selvskreven formand for denne vigtige kommission, men fra 1839 fik den sin egen formand, og dens betænkning skulle indhentes, førend selskabet besluttede nogen pengeudgift. Også forelæggelsen af regnskabet og budgettet overtog

kommissionens formand fra nu af. Helt gnidningsløst var samarbejdet mellem kommissionen og kassereren fra første færd ikke, men forhandlingsprotokollerne viser ifølge Asger Lomholt, at kommissionens indflydelse har været i stadig vækst; og dens formand er nu medlem af ethvert udvalg, der behandler sager af økonomisk betydning for selskabet. Der er tradition for, at kassekommissionen består af lige mange medlemmer fra hver af de to klasser, for tiden to fra hver.

Selskabets forhandlinger har for det meste krævet medlemmernes diskretion overfor omverdenen for at hindre offentliggørelse af valg og prisskrifters bedømmelse, så længe forhandlingerne stod på; og diskretionskrævet er ligefrem opført i vedtægterne. Det vindue mod offentligheden, der er blevet mest bemærket, er vistnok den årlige publikation »Oversigt over Selskabets Virksomhed«, der indeholder medlemsfortegnelse og beretning om, hvad der er blevet forhandlet ved møderne med et kort resumé af »meddelelserne«. I så godt som ethvert møde holdes to sådanne foredrag, og i det ene behandles næsten altid et humanistisk emne. Oversigten rummer desuden nekrologer (med billeder) over afdøde medlemmer, uddrag af regnskab, budget samt beretninger og betænkninger fra sekretariatet og de forskellige kommissioner, internationale videnskabelige unioner, og legater der er knyttet til selskabet. Til slut findes en fortegnelse over publikationer udgivet i årets løb, nu i reglen en snes stykker eller mere. Anden del af Oversigten indeholder beretning fra Carlsbergfondene, hvori interesserede kan se, hvilke bevillinger der er givet til videnskabelige og kunstneriske formål i årets løb. Årsoversigten er en ikke uvæsentlig historisk kilde, også af interesse for lokalhistorikere.

Bind III bringer en nærmere redegørelse for de mange og store arbejder selskabet har stået i spidsen for i løbet af de første 200 år – bortset fra et enkelt, landmålingen og kortfremstillingen, der er gemt til bd. IV. – Selskabet fungerede som mønt- og medaljekommission ved midten af 1700-årene. Afsnittet er illustreret med en række smukke plancher af medailler og jetons, små mindepenge til forherligelse af historiske begivenheder. Arbejdet med udgivelsen af en rigt illustreret skildring af Christian VI's rejse i Norge 1733 resulterede i fremstillingen af 36 kobberer; men værket blev aldrig fuldført, idet kongen døde forinden, og Frederik V ikke ville bекoste udgivelsen. Større videnskabelig interesse fik kaptajn F. L. Nordens beretning om sin rejse til Ægypten og Nubien på kongens befaling i 1737-38. Norden var blevet optaget i Royal Society i London, og han offentliggjorde i samme anledning et kort uddrag af sin rejsedagbog, men døde allerede i 1742. Hans efterladte materiale, tekster og tegninger, blev overdraget til Videnskabernes selskab til publicering ved professor Bernhard Møllmann, og udgivelsen fandt sted i 1750-55. I jubilæumsbogen findes et udvalg af Nordens skitsetegninger rentegnet af den nürnbergskke kobberstikker Carl Marcus Tuscher, kaptajn Nordens nære ven. Værket udkom på fransk, men en engelsk udgave så lyset kort efter i 1757. Det blev optrykt i 1785, og en tysk udgave udkom i 1779. Senere er der publiceret adskillige nye udgaver på fremmede sprog, på dansk udkom Nordens arbejder først i 1775. Værket optog en stor del af Videnskabernes Selskabs forhandlinger i den årrække, udgivelsen blev forberedt.

Arkivar Lomholt behandler derefter Niels Horrebows, Eggert Olafsens og Biarne Povelsens rejser gennem Island 1749-57, udgivelsen af Dansk

historisk almanak 1760-82, arbejdet med fremstilling af et søur, der kunne tåle alle temperatur- og klimaforandringer og et skibs bevægelser uden misvisning. Derefter findes afsnit om meteorologiske og jordmagnetiske iagttagelser, om rudestokken og tabeller for fustagers indhold, om et dansk etymologicum og som to vigtige afsnit udarbejdelsen af selskabets Danske ordbog i otte bind, udgivet i årene 1793-1905, og *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ* 1855-1907. Der findes et par naturvidenskabelige afsnit om den artesiske brøndboring på Nyholm og den videnskabelige ekspedition med korvetten »Galathea« 1845-47. Endelig sluttet bindet med et par afsnit om selskabets kommissioner til undersøgelse af historiske kilder i udlandet og i dansk privateje og en fortegnelse over de af selskabet stillede prisopgaver i 1768-1942 og deres besvarelser.

Det fjerde bind er mindre end de foregående, men af betydelig interesse for dansk kartografis historie. Trods katastrofer som Københavns brand i 1795 og englændernes bombardement af byen i 1807 og trods mange besværligheder af både politisk og finansiell karakter lykkedes det at gennemføre den landmåling og kortlægning af Danmark, som betroedes selskabet af kongen i 1761 efter Peder Køfoeds uventet tidlige død, og som først blev tilendebragt med udgivelsen af det 24de kobberstukne kortblad i 1841 og overdragelsen af kommissionens materiale til Generalstaben i 1843.

Selve den geografiske opmåling af kongeriget var afsluttet i 1805 og i hertugdømmet Slesvig i 1809. Det arbejde, der udførtes i tiden før 1800, var ifølge C. Molbech i det store hele af en lignende kvalitet som de bedste samtidige franske og tyske kortværker. Men det sinkede, at alle enkeltheder skulle behandles af selskabets plenarforsamling og i kassekommissionen. Og da Th. Bugge i 1801 blev selskabets sekretær, efter i 20 år alene at have bestyret landmålingsarbejdet, magtede han ikke mere at holde landmålerne til ilden, dels fordi han fik pålagt for mange administrative opgaver, dels fordi hans helbred efterhånden svigtede. Hans trigonometriske opmålinger og den anvendte opmålingsmetode blev senere stærkt kritiseret af C. C. G. Andræ, der fra 1853 ledede gradmålingen. Desværre var de af Bugge udførte basismålinger ikke blevet udført med en så pinlig nøjagtighed, som metoden fordrede; f.eks. havde han anvendt målebord til afstandsberregning af baserne i stedet for at måle med stang og landmålerkæde. Resultatet blev, at unøjagtighederne i bestemmelserne af trianglernes sider var så store, at triangulationen ikke kunne bruges som grundlag for fremtidige kort over Danmark.

Man mindes uvilkårligt Christen Sørensen Thestrups hårde kritik af arbejdet med den store matrikel 1688 i sin »Danmarks og Norges Krigs-Armatur« (1756), en kritik der til en vis grad blev imødegået af Niels Morville i hans *Jordskiftningslære*, udsendt af Videnskabernes Selskab i 1791, og af Chr. Rothe i 1844. Man kan med en ringe omskrivning vurdere Bugges og Videnskabernes Selskabs indsats i 1761-1843 med Rothes ord om den store matrikel: Den geniale ånd og det mod, der for 150 år tilbage i tiden hørte til at fatte ideen om kortlægningen og gennemføre den fortjener den største anerkendelse af eftertiden.

I bd. IV gengiver Asger Lomholt 11 af de kobberstukne kortblade i litografi nedsat til lidt over $\frac{1}{3}$ målestok. Denne nedsættelse er mere end kortene ret vel har kunnet tåle. Nogle af dem er blevet vanskelige at læse selv med lup. Man har indtil for få år siden kunnet købe kortene trykt

med de originale kobberplader i Geodætisk institut, men for et par år siden blev hele serien udgivet af institutet som overtryk i atlasform bestående af 17 blade i målestok 1:120.000, et specialkort over Københavns amt i 1:80.000, Sjælland i 1:320.000, Bornholm i 1:60.000, Sjælland, Møn og Slesvig i 1:240.000, Anholt i 1:40.000, Jylland i 1:360.000 og hele Kongeriget og Slesvig i to blade i 1:480.000. Priserne er på enkelte blade 10 kr. pr. stk (Anholt dog kun 5 kr) og samlet i mappe 200 kr. Men medlemmer af de historiske samfund vil kunne opnå en vis rabat ved henvendelse til Geodætisk Instituts kortsalg, Rigsdagsgården 7, Kbh. K.

Det kgl. Videnskabernes Selskabs historie i dets første to hundrede år er et pragtfuldt illustreret værk; men det er tillige et værk, der tjener sin forfatter i høj grad til ære. Det bringer vigtige bidrag til vor lærdoms historie i den omhandlede periode. Mange af de livlige, til tider heftige diskussioner og modsætninger, som har fundet sted i selskabet, giver i kun ringe grad genlyd på værkets sider; og hvor de anes fremtræder de lutrede gennem Asger Lomholts kloge omdømme og besindige temperament. De samme ord har gerne forskellige valører i forskellige menneskers mund, og har det end undertiden været nødvendigt at sætte modsætninger hårdt op for at få meningerne tilstrækkeligt prøvet og begrundede, fremtræder referaterne heraf vistnok i reglen yderst kortfattede. Herom kan naturligvis kun den domme, der som arkivar Lomholt har gennempløjet hele det store arkiv fra ende til anden. Men der vil nok også i kommende tider være stof at hente på dette sted for forskere, der beskæftiger sig med lærdomshistorien.

Axel Steensberg.

Geologiens historie

Axel Garboe: Geologiens historie i Danmark. I. Fra myte til videnskab. Fra de ældste tider til 1835 (med Norge til 1814). 1959. 283 s. II. Forskere og resultater. Fra 1835 til nutiden. 1961. 522 s. C. A. Reitzels forlag. 50 + 65 kr.

Med dette omfattende værk har geologien fået sin historiske oversigt, svarende til at zoologien tidligere er blevet behandlet af C. C. A. Gosch i »Udsigt over Danmarks zoologiske Literatur«, I-III (1870-78), og botanikken af Carl Christensen i »Den danske Botaniks Historie«, I-II (1924-26). Begge disse værker er i modsætning til Garboes forsynet med en egentlig bibliografi. De to nævnte videnskabers historie er i øvrigt behandlet i letlæselig form hos Svend Dahl »Den danske Plante- og Dyreverdens Udforskning« (1941). Garboes to bind om geologien er blevet et lærdomshistorisk hovedværk, som forener imponerende kundskabsfylde med letflydende fremstilling. Det gør læsningen til en fornøjelse, også for den der kun i beskedent omfang har kendskab til geologisk terminologi og tankesæt.

Der er fra kulturhistorisk hold meget at hente i dette værk. Først og fremmest bliver studiet af geologien – taget i vid forstand medregnende palæontologi, mineralogi etc. – stadig placeret i tidssammenhænge, så læseren får en klar fornemmelse af baggrunden for det geologiske arbejde både med hensyn til de enkelte perioders almindelige kultur og de forskellige stadier i videnskabens historie. Til baggrunden hører bl.a.

den drivkraft, som forestillinger om geologiens anvendelighed til praktiske formål har betydet. Her skal blot mindes om den rolle, mineraler har spillet i middelalderens og den ældre nytids farmakologi og lægevidenskab. Ønsket om mineraludvinding har vel været den vigtigste igangsætter for geologisk forskning, og der fortælles i bogen adskilligt herom, lige fra Kongsberg-sølvgrubernes anlæggelse under Christian den 4., over talrige tilløb til minedrift andetsteds i landet, f.eks. kulbrydning på Bornholm, til den moderne tekniske geologi, der ikke blot muliggør udnyttelse af dybt underjordiske saltlag, men også har betydning for teknisk indsats på en række andre områder.

For de fleste i den lange række af forskere, hvis virke bliver skildret, har erkendelsens udvidelse dog været tilstrækkeligt mål. Klart og anskueligt træder forskerpersonlighederne frem, kaldt til live af Garboes indgående og forstående redegørelser for hver enkelt forudsætninger. Det gælder ikke blot 1600-årenes store og mangesidige lærde, Thomas og Erasmus Bartholin og Niels Stensen f.eks., blot eet af de adskillige områder, hvor det foreliggende værk kan bygge videre på tidligere omfattende specialundersøgelser af forfatteren selv. Man får også et levende indtryk af de talrige lærde som Pontoppidan, Gunnerus o.a., der i 1700-årene beskæftigede sig med geologiske emner uden dog nær at kunne måle sig med den forudgående tids største. Videre følger man generationer af geologer op gennem 1800-årene, Forchhammer og de mange, der gennem en ikke lille del af århundredet arbejdede under hans førerskab og i hans skygge. Ejendommelige skæbner og skarptskårne karakterer passerer, P. W. Lund, den verdensberømte huleforsker, hvis ensomme liv i Lagoa Santa skildres gribende; Japetus Steenstrup, den dominerende personlighed inden for zoologien, hvis spændte forhold til mange fagfæller gav dønninger langt ind i andre naturvidenskaber; Magnus Jespersen, bornholmer-geologen, der i skuffelse over manglende videnskabelig anerkendelse forlod sin fødeø for bestandig.

Det er ikke blot forskningens og forskernes historie, der fortælles; en livfuld og ofte ligefrem spændende skildring af mange flittige mænds møjsomme føjen træk til træk, før – forbavsende sent – det billede af landets tilblivelse tegnede sig, som nu hører til almenviden. Det er af en vis lokalhistorisk interesse at konstatere, hvorledes studiet af bestemte egne atter og atter gennem forskningens historie har bidraget til belysning af særlige problemkomplekser. Bestandig vender forskerne tilbage f.eks. til Vendsyssel, til Stevns og Møn, til Bornholm, og ikke mindst egnen lige rundt om København er blevet flittigt studeret. Der er i ældre topografisk litteratur adskillige geologiske bidrag, der undertiden kan være velegnede til at demonstrere stadier på naturvidenskabens vej.

Til redegørelsen for forskningens baggrund hører spørgsmålet om de vilkår, der er arbejdet under, de muligheder de forskellige tidsaldrer har givet for organisation af videnskaben. Værket byder på mange træk af lærde selskabers og Københavns Universitets historie, og det indeholder ikke mindst en hel del museumshistorie. Man får oplysninger om det geologiske materiale i Museum Wormianum og i Det Kongelige Kunstkammer. Der gøres rede for de forskellige kongelige naturhistoriske samlinger på Rosenborg, på Østergade, prins Christian Frederiks mineraliekabinet, Det Kongelige Naturhistoriske Museum i Stormgade og forskellige private samlinger. Men først og fremmest følges udviklingen

på universitetsmuseet i Kommunitetsbygningen i Nørregade, det der nu er Mineralogisk Museum på Østervold. Samlingernes vækst, ordning og udnyttelse skildres. Af stor interesse er udredningen af, hvordan i tidens løb forskellige særundersøgelser er blevet organiseret, f.eks. de første moseundersøgelser og de velkendte skaldyngundersøgelser – for at nævne nogle områder, der kom til at få den allerstørste betydning for arkæologien. Nævnes må også redegørelsen for tilblivelsen af Danmarks Geologiske Undersøgelser og for den betydning, udforskningen af Grønlands geologi har haft for udviklingen af denne videnskab i Danmark. På disse som på de øvrige områder føres fremstillingen tæt op mod vor egen tid.

Peter Michelsen.

Holstensk jernalder

Johanna Brandt: Das Urnengräberfeld von Preetz in Holstein. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1960. Offa-Bücher, Band 16. 111 s., 37 Tafeln. Kartenanhang. DM 36.00.

I neppe noget område i Nordeuropa er der afdækket så mange gravpladser fra den ældre jernalder som i Nordvesttyskland. I Mecklenburg, i lavningerne om Nedreelben og videre vestover mod Weserfloden ligger pladserne tæt. Gennem den sidste menneskealder har nordvesttysk arkæologisk forskning ivrigt arbejdet med publikation og klassificering af det mægtige fundstof. Én grundtanke har herunder været den ledende, at gravpladserne må være spor efter de nordgermanske folkestammer nævnt hos Tacitus og andre romerske forfattere o. tidsregningens begyndelse.

Stort set har disse forsøg på ad arkæologisk vej at nå til etniske resultater ikke ført sikker og fuldt bærekraftig gevinst med sig. Men én ting er opnået. Hele området kan nu opdeles i en række klart afgrænsede kulturprovinser, som danner et vigtigt sammenligningsgrundlag også for dansk og nordisk jernalderforskning. Gravpladserne publiceres nu fuldstændigt og ud fra moderne synspunkter. Således har Albert Genrich udsendt et vigtigt arbejde: Formenkreise u. Stammesgruppen in Schleswig-Holstein des 3.-6. Jahrhunderts, og E. Schuldt har fremlagt fundene fra den store gravplads ved Pritzler i Mecklenburg. Hertil kommer Fritz Tischlers arbejder.

Til disse vægtige og nøgterne fremstillinger slutter sig nu igen en, udsendt 1960 af dr. Johanna Brandt, Bremen. Forfatterinden udgravede i 1952 en anselig nekropol i den lille holstenske by Preetz, og i alt blev godt 200 urnegrave afdækket fra tiden 175-375 e.Kr. Resultaterne er fremlagte i serien af Offabøger, som udsendes af Gottorpmuseet i fællesskab med det forhistoriske institut ved Kiels universitet.

Det er en i alle henseender vel gennemført behandling af fundene. De enkelte grave bestod af urner med brændte ben, som i en del tilfælde indeholdt metalsager af bronze og jern, vigtigst blandt dem en række daterede fibulaer. Både metalsager og keramikformer behandles i enkeltheder. Alle fundene er smukt afbildede i streg og fotografi på 37 plancher. Netop denne fuldstændige afbildning af materialet er af stor værdi, idet oversigten herved lettes meget.

I en kort omtale som denne er det umuligt at fordybe sig i enkeltheder. Nævnes bør dog et interessant forsøg, forfatterinden gør på at datere de

forskellige oldsaggrupper ved deres beliggenhed inden for seks adskilte mindre zoner på gravpladsen. Det ser ud til, at man er begyndt at gravlægge på pladsens nordlige del og efterhånden har udvidet området mod syd, idet oldsagerne er ældst i nord, yngre i den sydlige del. At man dog bør være sig mod at drage for rigoristiske slutninger af sådanne planografiske undersøgelser, viser sig, hvor forfatterinden søger at datere en vis karakteristisk gruppe af »retvægede« kar til en tidlig del af yngre romersk jernalder, i det 3. årh. e. Kr. Herved kommer hun i modsætning til A. Genrich, der tidligere med god grund har dateret gruppen til det 4. årh. ud fra dens optræden med sene fibeltyper. Sandsynligvis er i Preetz i det 4. århundrede de nævnte retvægede kar med deri fundne sene fibulaer, som Genrichs, tilfældigt nedgravede i pladsens ældre del. Det bringer uorden i forfatterindens kronologi og viser, hvor forsigtigt man bør gå til værks, når man prøver skematisk at datere fundene efter deres beliggenhed på gravpladserne.

En fuldstændig fundliste og oversigter i skemaform grupperer bogens materiale på klar og overskuelig måde. Johanna Brandts bog er som helhed et sobert og metodisk vel gennemført arbejde, som man ikke vil kunne undvære ved sammenlignende studier heller herhjemme.

Erling Albrechtsen.

Rådsaristokratiet i Flensborg

Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550-1848. Skrifter udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 22, 1961, 86 s.

Takket være O. H. Mollers store samlinger foreligger der et rigt materiale til suppling af det gængse arkivstof vedr. rådsaristokratiet i Flensborg. Billedet bliver fyldigere og mere nuanceret end i de fleste kongerigske byer, og dette er så meget mere vigtigt som Flensborg indtog en betydningsfuld plads som formidler af indvandringen fra Tyskland, navnlig Westphalen, til Danmark. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt har i »Flensborg Bys Historie«, I-II, 1953-55, behandlet de væsentlige problemer vedr. rådsaristokratiets sociale placering og forholdet mellem indfødte og tilflyttere. Deres resultater hvilede på omfattende personalhistoriske undersøgelser, som de nu har publiceret. Materialet er delt i de fire hovedgrupper, som titlen angiver, og indenfor hver gruppe er de biograferede personer opført kronologisk efter deres funktionstid. Oplysningerne dækker hovedpersonen og hans ægtefæller, hans forældre og svigerforældre samt hans efterslægt, for så vidt den fik tilknytning til bystyret i Flensborg. Man får altså mulighed for at se, hvilket socialt milieu de enkelte har tilhørt, og hvorledes forholdet har været mellem indfødte og tilflyttere. Derimod har man afstået fra at konstatere forbindelsen med andre sociale grupper i eller udenfor Flensborg, som den blev etableret gennem svogerskaber. I modsætning til, hvad der normalt er tilfældet, når man opstiller fortegnelser over bystyrets medlemmer, er der her fyldige kildehenvisninger og et godt personregister. For købstad- og personalhistorikere er bogen et nyttigt hjælpemiddel.

Svend Larsen.

Institutionernes virksomhed i 1961

Nationalmuseets 1. afdeling.

Fredningsarbejdet. En bevilling fra Arbejdsministeriet har muliggjort, at der atter kan sættes fredningssten på de fredede mindesmærker; de første 105 fredningssten er sat på høje i Ringkøbing amt samt 14 på Bornholm. Som led i tilsynet med de fredede mindesmærker har afdelingen foretaget 260 besigtigelser i marken.

Vedligeholdelse og restaurering. Under ledelse af konservator K. Thorvildsen er restaureret 41 høje i Hjørring amt. Konservator B. Brorson Christensen har restaureret jættestuen »Hjælmhøjen« på Møn. Konservatorassistent Dorthé Hansen har restaureret en langdysse i Nielstrup, Præstø amt, samt foretaget mindre restaureringsarbejder ved den dobbelte jættestue i Iglso, Viborg amt, og den trekamrede jættestue »Hvissehøj« i Alsbjerg, Hjørring amt. C. L. Vebæk har restaureret en langhøj i Hvidovre, Københavns amt, samt høje i Kvorning, Viborg amt.

Undersøgelser i marken. Storre undersøgelser. Stenalder. Udgravning af gangen og vestkammeret i den tokamrede langdysse ved Voldstedlund, Randers amt (Dorthé Hansen). Udgravning af senneolitisk hellekiste med 2 skeletter samt skeletrester af mindst 3 individer på Skedebjerggård i Himmelev, Københavns amt (B. G. Stürup). Udgravning af gravhøj i Stensbjerg, Thisted amt, med grave fra sten- og bronzealder (B. G. Stürup); undersøgelsen fortsætter. Stor boplads fra mellem-neolitisk tid og affaldsgruber fra yngre bronzealder i Slots-Bjergby, Sorø amt (E. Lomborg); undersøgelsen fortsætter. *Bronzealder.* Udgravning af boplads i Fragtrup, Alborg amt. Der er konstateret 6 huse på pladsen, hvoraf de tre samt en brønd er udgravet (K. Thorvildsen); undersøgelsen fortsætter. *Jernalder.* Udgravning af stor boplads i Vestervig, Thisted amt, med 4 hustomter fra yngre romersk jernalder (C. L. Vebæk); undersøgelsen fortsætter. Fortsat udgravning af våbenofferfund fra yngre romersk og ældre germansk jernalder i Ejsbøl mose, Haderslev amt (M. Ørsnes i samarbejde med Haderslev Amts Museum); undersøgelsen fortsætter. Fortsat udgravning på gravpladsen Slusegård, Bornholm; omkring 700 grave fra keltisk og romersk jernalder er udgravet (O. Klindt-Jensen); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af rigt udstyret skeletgrav med en 4 m lang og 1,60 m bred plankekiste fra ældre romersk jernalder i Bredal, Vejle amt (Dorthé Hansen). Udgravning af stenlagt vej fra ældre jernalder i Broskov, Præstø amt (G. Kunwald); udgravningen er afsluttet, og vejanlægget, der er offentlig tilgængeligt, er nu overdraget Turistforeningen for Præstø og Omegn. Fortsat udgravning af landsby fra keltisk jernalder i Grøntoft, Ringkøbing amt; 7 store og 2 mindre huse omgivet af et hegn er konstateret på pladsen (C. J. Becker); undersøgelsen fortsætter i 1963. Udgravning af boplads med hustomt og jernudsmeltningsskubber fra ældre germansk jernalder i Drenghed, Tønder amt (O. Voss); undersøgelsen fortsætter. Udgravning af boplads med hustomter fra keltisk og ældre romersk jernalder i Torsmark, Hjørring amt (C. L. Vebæk); undersøgelsen fortsætter.

Mindre undersøgelser. Stenalder. Ølshøj, Frederiksborg amt: Høj med hellekiste (B. Brorson Christensen). Jyllinge Nordmark, Københavns amt: Neolitisk ildsted (B. G. Stürup). Steneng, Tønder amt: 2 langdysser (O. Voss). Haraldskær, Vejle amt: Gudenå-boplads (Th. Mathiassen). Lejrhøje, Thisted amt: Hellekiste i overpløjet høj (C. L. Vebæk). Draved, Tønder amt: Mesolitiske bopladser (C. L. Vebæk). Ø. Jølby, Thisted amt: Enkeltgravshøj (C. L. Vebæk). Vibjerg, Ølsted, Frederiksborg amt: Anlæg med 3 neolitiske grave (E. Thorvildsen). *Bronzealder.* Gryderup, Ålborg amt: Højrest (B. G. Stürup). Havnelev, Præsto amt: Smykkefund (E. Lomborg). Hallenslev mose, Holbæk amt: Eftergravning på findested for lur (H. Thrane). Gadbjerg, Vejle amt: Overpløjet høj (H. Thrane). Næsbjerg, Ribe amt: Højrest (C. L. Vebæk). Hvidovre, Københavns amt: Langhøj (C. L. Vebæk). Kloster Hedegård: Overpløjet høj (C. L. Vebæk). Lundtoftesletten, Københavns amt: Ødelagt høj med hellekiste (C. L. Vebæk). Stavns, Samsø: Skaldyng (B. G. Stürup). *Jernalder.* Brårup, Ålborg amt: Prøvegravning på gravplads (M. Ørsnes). Barup, Præsto amt: Skeletgrave i grusgrav (O. Voss, H. Thrane og B. G. Stürup). Lejrhøje, Thisted amt: Overpløjet høj med grav fra germansk jernalder (P. Boe). Sengeløse, Københavns amt: Jordfæstegrav, yngre romersk jernalder (H. Thrane). Aulum, Ringkøbing amt: Fladmarksgrav fra ældre romersk jernalder (C. L. Vebæk). Vibjerg, Ølsted, Frederiksborg amt: Bopladslag med ildsteder fra ældre jernalder (E. Thorvildsen). *Uvis tid.* Fjelsted, Randers amt: Hustomt og bautasten (M. Ørsnes). Vojens, Haderslev amt: Grav i høj (M. Ørsnes). Tveje Merløse, Holbæk amt: Udateret skeletgrav (M. Ørsnes). Spjellerup, Præsto amt: Gravanlæg under flad mark (C. L. Vebæk).

Arbejde på afdelingen. Der er med henblik på centralkartoteket registreret fund på følgende lokalmuseer: Horsens, Ålborg, Hjørring og Nykøbing Mors. Ordningen af afdelingens magasinrum fortsætter; der er til dette brug erhvervet 30 standardskabe med 200 bakker. Afdelingen har endvidere modtaget afdøde professor Gudmund Hatts fotografiske materiale fra de store bopladsudgravninger i Nørre Fjand, Mariesminde, Østerbølle, Skorbæk, Malle og Holmsland m.fl.

Erhvervelser. Af afdelingens nyerhvervelser i 1961 skal nævnes fragmenter af en lur fundet igennem årene 1954-58 i Hallenslev mose, Holbæk amt. Som danefæ er indgået en guldarmering fra yngre bronzealder fundet i Toftekær, Havnelev, Præsto amt, samt et ældre bronzealders gravfund fra Tobøl, Ribe amt, indeholdende bl.a. et smukt ornamenteret miniatuerevognhjul af bronze.

Nationalmuseets 2. afdeling.

I 1961 har afdelingen foretaget istandsættelser og sikringsarbejder ved adskillige historiske ruiner. Særligt omfattende har arbejdet været ved Trøjborg ruin.

På Egholm voldsted i Horns herred er ved en omfattende udgravning fundet adskillige rester af den middelalderlige borg, deriblandt en velbevaret overhvelvet munkestensbygning fra senromansk tid. Ved Æbelholt er fremgravet rester af økonomibygninger fra klosterets tid. Ved Set. Ibs kirke i Roskilde er det i 1816 nedbrudte kors tomt undersøgt; under dette er fundet spor af mindst to ældre bygninger af træ, formentlig kirker, samt adskillige begravelser fra trækirkernes tid. Ved de fortsatte udgravninger på klosterområdet i Sorø er møllerenden påvist og møllestedet lokaliseret. I Set. Jørgens kirke i Svendborg er fundet spor af en ældre kirke af træ samt adskillige skeletter af spedalske. På Sobygård voldsted på Ærø, der stammer fra den tidlige middelalder, er

udført en mindre orienterende gravning. På Fyrkat voldsted er et borghus udgravet. En prøvegravning er foretaget på slotsbanken i Tønder. I Løgumkloster er påvist rester af det middelalderlige varmeanlæg i østre klosterfløj.

Bygningsarkæologiske undersøgelser er foretaget i adskillige kirker i forbindelse med restaureringsarbejder.

Den systematiske gennemgang af Danmarks middelalderlige voldsteder er fortsat i samarbejde med dr. Vilh. la Cour, der også har foretaget en udgravning på Rugtved voldsted.

Ved herregårdsundersøgelserne er Lustrupholm og Ulstrup opmålt, og de bygningsarkæologiske undersøgelser på Krabbesholm fortsat.

Istandsættelsen af middelalderlige kalkmalerier er foretaget i adskillige kirker over hele landet. Af størst interesse er fundet af værdifulde kalkmalerier i Kongsted, Jungshoved, Oue og Hornslet kirker. Blandt de talrige istandsættelser af historisk værdifuldt kirkeinventar kan fremhæves Hornslet kirke, hvor arbejdet nu er afsluttet, stenepitafierne i Aarhus domkirke samt inventar og gravminder i Sønderborg kirke.

Nationalmuseets 3. afdeling. Dansk Folkemuseum.

Arbejdet i bygningerne i Brede har i 1961 hovedsagelig omfattet fortsat udflytning af genstande fra 3. afdelings magasiner. Desuden er den i december 1960 påbegyndte udflytning af Konserveringsanstalten for recente sager blevet afsluttet i januar måned.

Der har i årets løb været afholdt en mindre særudstilling om murerhåndværk. I samarbejde med Guldsmedefagets Fællesråd, Guld- og Sølvarbejderforbundet og Københavns Guldsmedelaug arrangeredes i oktober måned udstillingen »Guldsmeden eller lærling bliver mester« i anledning af Guldsmedehøjskolens 10 års jubilæum.

De mest omfattende nyerhvervelser til samlingerne i årets løb har været indenfor gruppen håndværk. Begge de nævnte udstillinger foranledigede værdifulde erhvervelser, og desuden har man bl.a. modtaget et komplet billedskærerværksted fra København og et træskoværksted fra Skåne. Også samlingen af hele butikker er forøget betydeligt. Inventaret fra C. W. Obels tobaksudsalg, Nygade 6, København, der er tegnet af Jungendstilarkitekten Anton Rosen og indrettet i 1912, blev ved en ombygning skænket museet, og inventaret fra Kong Salomons Apotek, Østergade 58, København, blev ved apotekets ophør ligeledes skænket museet.

Af fornemmere enkeltgenstande er bl.a. erhvervet et bakkebord med fajanceplade fra Eckernförfabrikken, signeret Otte 1768 og Jahn Eckernförde og tre prismelysekroner fra ca. 1800.

Undersøgelsen af saneringsbygninger i København har i 1961 omfattet ejendomme i Møntergade-Pilestræde kvarteret, Sct. Annegade og Silkegade. Desuden er der foretaget en række besigtigelser i Varde, Odense, Kerteminde, Nyborg, Nibe og Ålborg. Mere omfattende undersøgelser har fundet sted i Randers, hvor hele Østergrave kvarteret er blevet gennemgået grundigt i samarbejde med Randers kommune og Randers tekniske skole.

Der er videre foretaget undersøgelser af almuebroderier fra Hedeboegnen med udgangspunkt i det materiale, der fremkom på udstillingen af hedebobroderier i Roskilde i 1960. Med støtte fra forskellige fonds er der foretaget en undersøgelse på de tidligere dansk-vestindiske øer af møbler fra den danske tid.

Udgravningerne i Borup Ris er fortsat med forskellige detailundersøgelser; man forbereder afslutningen af denne undersøgelse.

Konserveringsanstalten for recente sager er som nævnt flyttet til Brede. Indretningen af lokalerne er ganske interimistisk, men trods de primitive arbejdsvilkår er der udført et betydeligt konserveringsarbejde af museumsgenstande for såvel Folkemuseet som andre af Nationalmuseets afdelinger.

Iøvrigt henvises til den mere udførlige beretning i Folkemuseets årsskrift "Budstikken« 1962.

Den kongelige Mønt- og Medaillesamling.

I året 1961 er bearbejdet 39 fund med ialt 456 mønter. Som i tidligere år har kirkeundersøgelser foretaget af Nationalmuseets 2. afdeling leveret hovedparten af dette materiale, nemlig 316 mønter fra 15 kirker. Af disse fund kan fremhæves: Vig kirke, Holbæk amt (40 mønter, hvoraf 35 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Vor Frue kirke, Århus (21 mønter, hvoraf 14 danske fra Erik Glipping til Christian X); Hornslet kirke, Randers amt (23 mønter, hvoraf 21 danske fra Svend Grathe til Frederik IX); St. Ibs kirke, Roskilde (12 mønter, hvoraf 10 danske fra Valdemar den Store til Christian X); Stenstrup kirke, Svendborg amt (67 mønter, hvor 56 danske fra Valdemar Sejr til Christian IX); Rejsby kirke, Tønder amt (14 mønter, hvoraf 6 danske fra Valdemar Sejr til Christian V); Brejninge kirke, Ringkøbing amt (52 mønter, hvoraf 35 danske fra Erik Menved til Christian X); Herlev kirke, Københavns amt (31 mønter, hvoraf 20 danske fra Christiern I til Christian IX).

Endvidere er bestemt mønter fra Lolland-Falsters Stiftsmuseums udgravninger i Moseby, Falster (29 stk., alle borgerkrigsmønter fra perioden 1300-1340) og Skimminge kirke ved Maribo (5 stk.). Fra kulsvier Karl Nielsens undersøgelser af en middelalderlig vandmølle i Kirke Værlose, Københavns amt, er modtaget 38 borgerkrigsmønter, ligeledes fra tidsrummet 1300-1340.

Der er indkommet to mindre fund. Det første bestående af 8 mønter fra Valdemar Sejr hidrørende fra Kirke Værlose, Københavns amt; det andet omfatter 18 borgerkrigsmønter fra Christopher II og stammer fra Benløse, Sorø amt.

Af de enkeltfundne mønter er kun grund til at fremhæve en kobbermønt fra den romerske kejser Claudius II Gothicus (268-270 e.C.) fra Barrit, Vejle amt.

Udstillingen har i årets løb været set af 18.251 besøgende.

Iøvrigt kan henvises til Samlingens mere udførlige årsberetning, som vil fremkomme i Nordisk Numismatisk Årsskrift 1962.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling.

I løbet af kalenderåret 1961 er der arbejdet med genopførelsen af den fynske vandmølle Nymølle, som har ligget tæt ved herregården Lykkesholm. Inden udgangen af året var stuehuset under tag og korshuset ud i haven delvis rejst. Af mølleriet, som vil genopstå i forlængelse af stuehuset, var de betydelige fundamenter udført.

Nørre Hedegård ved Vemb i det nordlige Vestjylland, som i 1930 blev åbnet som hjemstavnsmuseum, ejet af Nationalmuseet, blev i foråret opmålt, nedrevet og hjemført til Frilandsmuseet. Her var ved udgangen af året den ene af de 2 parallelle længer kommet under tag på et sted i den nordlige, nyerhvervede del af museets terræn.

Tæt neden for dette sted, på skrænten mod Mølleådal, blev sidst på året fundamentet støbt til det største af de færøske huse, som vil komme til at udgøre museets kommende færøske bygd. Den kopi af et færøsk hus, som i mange år har været på museet, vil blive afløst af en række småhuse, der i sommeren 1961 blev hjemført fra Færøerne. Det drejer sig om et hus med bolig og stald fra

Múla på Borðoy, et korn tørringshus fra samme sted, et kødtørringshus fra Viðareiði på Viðoy samt en lille vandmølle fra Sand på Sandoy.

I årets løb er opmålt og hjemført et kådnerhus fra Dyndved på Als, et bindingsværkshus fra 1700-årene præget af en ombygning omkring år 1800. Dette hus vil til sin tid indgå i den alsiske bebyggelse i tilknytning til museets østjyske landsby.

Frilandsmuseet har i kalenderåret 1961 været besøgt af 111.071 gæster.

Der henvises iøvrigt til den mere udførlige årsberetning i Budstikken 1962.

Nationalmuseets 8. afdeling, Naturvidenskabelig Afdeling.

I 1961 afsluttedes overflytningen af Nationalmuseets Naturvidenskabelige Afdeling fra bagbygningen i Ny Vestergade 11 til de nye lokaler i forhuset og i den tidligere restauration. Samtidig blev genopbygningen af kulstof-14 laboratoriets tæller fuldført, og dateringerne af prøver er i gang, således at hele afdelingen nu er nogenlunde samlet.

Udgravningsarbejdet har været koncentreret om den vestsjællandske Aamosen og den lille ø Hjortholm i Stavnsfjord på Samsø. I Aamosen blev udgravningen af Ertebølle-bopladsen Mulbjerg (Mul. I) og undersøgelsen af det fredede areal ved Øgaarde fortsat. I den nærliggende mose Mørke Enge, hvor der i tidens løb er fundet et betydeligt antal fintandede harpuner, fortsattes eftersøgningen efter den samtidige boplads. De store uddybnings- og dræningsarbejder i Aamosen har bevirket en strøm af enkeltfund, der i vid udstrækning er blevet geologisk sikrede. På Hjortholm blev udgravningen af en Ertebølle-køkkenmødding og arealet bag den fortsat.

Derudover er foretaget forskellige mindre undersøgelser, bl.a. er ydet assistance ved udgravningen af jernalders-offerfundet i Ejsbøl, ved undersøgelserne af de middelalderlige klostre i Sorø og Æbelholt samt borganlægget Egholm i Horns herred.

I laboratorierne er dels foretaget kulstof-14 dateringer af en lang række prøver, dels pollenanalytiske dateringer og undersøgelser af prøver fra forskellige lokaliteter. Hovedvægten har været lagt på Sværdborg-bopladsen Verup i Aamosen, – en (pollenanalytisk) undersøgelse, der nu er afsluttet.

Landbrugsmuseet.

Årets arbejdsrytme har været uden større udsving, hvilket har medført, at visse afbrudte arbejder påny har kunnet genoptages.

Således har man, da Landbrugsmuseet mere og mere benyttes som studieobjekt, fortsat opdelingen af magasinerne efter saggrupper, for at interesserede lettere kunne drage sammenligninger. Dette arbejde vil blive fortsat.

Efter den norske udstilling 1960 har man foretaget visse nyopstillinger og omgrupperinger på den faste udstilling, der nu fremtræder i mere fyldig og detaljeret form.

Forøgelserne er i jævnt format uden særlige fund. Dog bør måske nævnes, at der er erhvervet en sjælden kornbing af eg fra Sdr. Barsmark, Sønderjylland. I en af dens hjørnestolper ses drillhuller efter tænding af nøddild.

Museets filial i Malling har i lighed med de to andre virket noget uordentlig og overfyldt. I det forløbne år har man derfor ført ca. halvdelen af samlingen til magasinerne i Lyngby og håber at kunne foretage en nyordning, så dette museum kan fremtræde i en mere tiltalende skikkelse. De hjemtagne genstande er hovedsagelig egnsfremmede.

Kunstindustrimuseet.

Blandt erhvervelserne af ældre kunsthåndværk i det forløbne år kan fremhæves: Et vævet fløjlstæppe, udført i Persien omkring 1600 og ifølge traditionen et krigsbytte fra Wiens belejring 1683 (gave fra Ny Carlsbergfondet). Et skrivetøj af sølv, udført af Philip Lorenz Weghorst, København 1723 (gave fra Kunstindustrimuseets Venner). Gulddåse med emalje, udført af Frederik Fabritius, København c. 1770-80 (gave fra Augustinus Fabrikkers Fond).

Erhvervelser af nyere kunsthåndværk fandt sted på Dansk Kunsthåndværks årsudstilling på Charlottenborg samt på udstillingen "Drikkeglasset" på Louisiana.

Museets udstillingsvirksomhed har været mindre omfattende end normalt. Der er dog grund til at nævne udstillingen »Ægyptisk ungdom væver«, samt Københavns Snedkerlaugs årlige møbeludstilling, der som sædvanlig blev afholdt på museet.

For selskabet Kunstindustrimuseets Venner har professor Steen Eiler Rasmussen holdt foredrag om »Stor gammel kunst fra Indien«, professor E. H. Gombrich fra London om »Decorative Art and 20th Century's Taste« og mr. H. P. Stern fra New York om »Ukiyo-e Paintings«.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg.

De i foregående beretning omtalte konserveringsarbejder i samlingens tekstilkonserveringsværksted er fortsat. Tillige har værkstedet arbejdet med istandsættelse af tekstiler fra Fredensborg.

Under ledelse af slottets tilsynsførende arkitekt, Peter Koch, er der påbegyndt en større undersøgelse af slotsbygningens tilstand, bl.a. funderingsforhold, tagværk og etageadskillelser.

I påsken 1961 afholdtes i riddersalen en særudstilling »Danske Konger på Rejse«, hvortil enkelte udstillede genstande var udlånt af H. M. Kongens Håndbibliotek, Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling, Frederiksborgmuseet, Rigsarkivet og Det Kgl. Bibliotek. De i 1960 til den danske udstilling i U.S.A. udlånte genstande kom velbeholdent tilbage til samlingen i efteråret 1961. En del kongelige uniformer og våben har i sommeren 1961 været udlånt til en af Tøjhusmuseet arrangeret udstilling i Det Danske Hus i Paris.

Enkelte af samlingens glas er blevet publiceret i en artikel af Gudmund Boesen i »Kulturminde« 1961, hvori dr. Georg Galster også har skrevet om det Rosenborgsamlingen tilhørende »kyskhedsbælte«.

Rosenborgsamlingen besøgte i 1961 af 99.095 personer.

Tøjhusmuseet.

Almindeligt museumsarbejde. De forskellige afdelinger har fortsat almindelig gennemgang og revision af kartoteker m.v. Tøjhusmuseet har haft en udstilling i Danmarks Hus i Paris »Les Rois de Danemark, Armes et Uniformes« fra 12/10 til 5/11. 30.123 besøgte udstillingen. Det internationale samarbejde gennem »Association des Musées d'Armes et d'Historie Militaire« er fortsat og udbygget, hvorved et betydeligt antal publikationer er udvekslet til gavn for forskningen. Samarbejdet med danske provinsmuseer er fortsat. Det har derigennem været muligt at yde flere af disse museer støtte ved bestemmelse og konservering af deres våben.

Nyerhvervelser. Blandt nyerhvervelserne, der omfatter genstande i alle museets afdelinger, skal særligt fremhæves følgende: Skydevåben og tilbehør: En luftpistol, omkring 1790, formentlig af T. Ridinger ved Kronborg Gevær-

fabrik. En beholdning af gamle musketter fra Horsens Tugthus. Blanke våben: En hidtil ukendt dansk officerssabel. En æressabel med skrivelse om dens til-
deling. Artilleri: Fem russiske støbejernskanoner 1710-18, bjærgtet ved Anholt.
En norsk skibsrapert 1771. To stk. 90 mm luftværnskanoner M. 1950. Uniformer
og ordener m.v.: Store samlinger af ældre og nyere distinktionstegn. En samling
ældre signeter og stempler. 4 faner fra indgæede afdelinger. En komplet engelsk
feltuniform med al udrustning.

Videnskabeligt arbejde. Museumsinspektør, dr.phil. Arne Hoff har særligt
arbejdet med nyere dansk bøsseværgeri (1700-årene) og med studier over tid-
lige magasin- og flerskudsvåben. Museumsinspektør, cand.mag. Finn Askgaard
har udredet det oldenborgske Rustkammers skæbne og begyndt en tilsvarende
behandling af det gottorpske Rustkammer. Museumsinspektør, cand.mag. Egon
Eriksen har særligt arbejdet med middelalderligt artilleri og dansk militært
flyvemateriel. Museumsinspektør, dr.phil. Martin Ellehaug har arbejdet med
manuskript om den danske militære fane og om danske uniformer.

Konservering. Den almindelige konservering er fortsat i alle 4 afdelinger,
derunder konservering af middelalderstyks. Virksomheden med konservering
af håndskydevåben og blankvåben for provinsmuseer er fortsat. Ikke få stærkt
medtagne genstande er derved bevaret for ødelæggelse. Der har været konser-
veret våben fra museerne i Varde, Mariager og Grenå.

Konsulentvirksomhed. Museets konsulentvirksomhed har været i stærk stigen.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Blandt nyerhvervelserne i 1961 er der grund til at nævne følgende modeller:
en fiskejagt samt fiskehukkerten "Rødefjord", begge bygget efter fabrikmester
Henrik Gerners originaltegninger fra 1770-erne (på Rigsarkivet); disse fortøjer
tilhørte Det kgl. Islandske, Færøske og Finmarske Handels-Kompagni og var
beregnet til at gå på storfiskeri i Nordlige Atlanterhav; barken »Nordlyset« (Kgl.
Grønlandske Handel), bygget 1852 på J. H. Løves værft i Helsingør, samt en
model af et moderne tankskib, M/T »Esso Danmark«, bygget 1960 på Odense
Stålskibsværft. – Af erhvervede skibsbilleder kan nævnes: Briggen »Den hvide
Bjørn«, der besejlede Grønland fra 1800, indtil den 1807 blev kapret af eng-
lænderne på højde med Skagen (farvelagt tegning af ukb.); barken »Mary« af
København (Joseph Knight), bygget i Kiel 1847, forlist 1869 (gouache af P. Foss
1866); bjergningsskibet »Frederikshavn« af København (Em. Z. Svitzer) bug-
serende en havareret brig (kultegning af Joh. Loch 1909); krydstoldskonnerten
»Argus« (I) med flere sejlskibe i Odense Fjord (maleri af Carl Baagøe 1863). –
Til belysning af Helsingørs internationale storhedstid i sundtoldens dage er
indkommet portrætter af skibsklarerer og grosserer William Brown (1799-1844)
og hans engelsk-fødte hustru, Nelly, samt Browns svoger og kompagnon, eng-
lænderen Robert Burd (usignede malerier). – Minder fra Det danske asiatiske
kompagnis tid i 1700-årene er en erhvervet glaspokal fra ca. 1760 med ind-
slebet fremstilling af kompagniets fregat »Kongen af Danmark«, Frederik V's
monogram og kompagniets initialer DAC, samt en skål i ostindisk porcellæn,
fremstillet i Kina til kaptajnlojtnant Christian Soelberg (1731-85) og dekoreret
med hans våben og monogram, et smukt stykke bestillingsporcellæn (»Chine
de commande«). – Endvidere er erhvervet et meget sjældent søatlas, John Norris:
A Compleat Set of Charts, containing the North Sea, Cattegatt and Baltick
(London 1723). På 20 store kort vises de nordiske farvande efter engelske
originalopmålinger under den engelske flådes operationer i disse farvande 1709

ff. Kortene er langt bedre end de dengang brugte hollandske søkort. Danske fandtes ikke, da søkortdirektor Jens Sørensens fremragende opmålinger blev hemmeligholdt af militære grunde. – En sejlmagerbænk med alle tilhørende redskaber, stammende fra N. J. Petersens sejlmagerværksted i Helsingør er en kærkommen tilvækst til skibsbygningsafdelingen. – Til belysning af sømandslivet er modtaget en af de typiske spadserestokke, som sømændene selv lavede af fangede hajers ryghvirvler, og endvidere fra fotografen og tatovøren Hans J. Hansen (kaldet »Tusch-Hans«) hans efterladte tatoveringsmateriale: nåle, maskiner, fortegninger, overføringstegninger, skilt, samt et stort fotomateriale (med negativer), udklip osv. til belysning af tatoveringens historie, og hans håndskrevne, desværre ikke fuldførte erindringer, – et kuriøst materiale af stor kulturhistorisk værdi. – Endvidere er indkommet en del andre genstande, billeder, arkivalier, fotos m.m.

Den gennem mange år foretagne udskrivning på kartotekssedler af arkivalisk materiale vedrørende ældre dansk skibsbyggeri og søfart er fortsat med danske målebrev 1726-42 (i Rigsarkivet) og »protokolpapirer« (bilbreve, søpas osv.) fra 1810-20 (Københavns stadsarkiv). Kortene fra dette righoldige materiale udskrives med skibsnavnet som stikord. Takket være henvist personale på beskæftigelsesloven (gennem Arbejdsministeriet) følges udskrivningen op med stikordskort på alle forekommende personnavne (redere, kaptajner, styrmænd, skibsbyggere osv.), således at museet efterhånden får opbygget et kartotek, der effektivt kan besvare forekommende spørgsmål inden for dette felt.

Der er i årets løb katalogiseret 128 genstande og 505 fotos, ligesom der til museets bibliotek er indgået 384 bind.

Museet har haft en repræsentativ udstilling i Musée des Salorges i Nantes i marts-april (efter opfordring fra Udenrigsministeriet) og har endvidere deltaget i udstillingen »Sjöfart 61« i Helsingborg i august. Museet har selv i en lille særudstilling vist vigtigere nyerhvervelser fra de sidste år.

Besøgstallet har i 1961 været 92.007, det hidtil største tal i museets historie.

Museet har i årets løb udsendt sin årbog 1961, forsynet med et udførligt register til de hidtil udkomne 20 bind (1942-61). For yderligere oplysninger henvises til denne og til årbog 1962, hvor museets arbejde omtales udførligt.

Købstadsmuseet »Den gamle By«, Århus.

Efter fuldendt genopførelse åbnedes Helsingør Theater 2. dec. med en forestilling for indbudte, og fjernvarmearbejderne er blevet afsluttet. Der er nu varme i de fleste af samlingens huse. Desuden er genrejsningen af laden fra Christiansfeld og stampemøllen fra Svanninge påbegyndt (se beretningen for 1960).

Mellem erhvervelserne skal foruden mange teaterhistoriske sager nævnes ure af T. Modeweg (Kbh.) og Moses Levi (Fredericia) samt fårnuret fra Claus-holm og et lommeur af H. Stougaard (Århus). Med tilskud fra Ny Carlsberg-fondet er der købt et renaissancebæger af sølv fra Køge, tekstilsamlingen er bl.a. forøget med en fuldstændig dragt fra Læsø, og samlingen til belysning af håndværkets historie har mellem sine forøgelser et københavnsk mesterstykke i kleinsmedefaget. Også i 1961 er samlingen af lertøj fra Hellum og Hindsted herreder vokset.

Det er hensigten, at Helsingør Theater skal bruges til skuespil, koncerter o.l., for så vidt det ikke skader dets karakter af museum.

I øvrigt henvises til museets årbog.

Friluftsscenen opførte i 1961 »Abracadabra«.

Museet for Holbæk og Omegn.

Museet for Holbæk og Omegn har med virkning fra 1/4 1961 opnået anerkendelse som landsdelsmuseum.

Undersøgelser: I samarbejde med Holbæk Arkæologiklub har museet påbegyndt en udgravning på en tidlig jernalders boplads i Veddinge, Faarevejle sogn. Der er indtil nu fremdraget adskillige hundrede lerkarskår. Herudover har museet været tilkaldt til besigtigelse af flere fund af stenlægninger m.v. i forbindelse med markarbejde, uden at der er fundet anledning til videre undersøgelser.

Arbejdet på museet: Takket være særbevilling fra undervisningsministeriet har det været muligt at omordne museets solvtøjssamling og udstille den i en ny og mere hensigtsmæssig montage. Indenfor enkelte andre saggrupper i samlingerne er der foretaget mindre omordninger. Der er opsat nye reoler i magasinerne og indvundet ca. 150 m reolplads.

Udstillinger og foredrag: I dagene 18/12 1960-9/1 1961 havde museet arrangeret en særudstilling af udvalgte ny erhvervelser fra tiåret 1950-1960, og i samarbejde med forskellige interesserede afholdtes i tiden 25/2-12/3 en særudstilling med emnet: Tønderknipling og trendefletning. I forbindelse med denne udstilling arrangeredes en foredragsaften med lysbilledfremvisning. 25/3-11/4 var der i samarbejde med Holbæk Arkæologiklub arrangeret en udstilling: Ældre stenalder i Holbæk amt. Også i forbindelse med denne udstilling holdtes en foredragsaften. Endelig vistes i tiden 16/12 1961 - 9/1 1962 en særudstilling af ny erhvervelser fra 1961. Museet har herudover arrangeret to foredragsaftener med emnerne: Statens Arkiv for historiske film og stemmer (ved arkivleder D. Yde Andersen) og Erhvervshistoriske strejflys med særligt henblik på Nordvestsjælland. Udenfor museet har museumsinspektøren holdt foredrag i Historisk fællesråd for Københavns amt samt i forskellige lokale foreninger.

Iøvrigt: For at etablere nærmere kontakt mellem amtets skolevæsen og museet har inspektøren udarbejdet manuskript til et instruktionshefte for lærere, beregnet til mangfoldiggørelse ved amtsskolekonsulentens foranstaltning.

I efteråret 1961 oprettedes under aftenhøjskolen en studiekreds med emnet: Købstadliv og byhistorie. Kredsen ledes af museumsinspektøren og afholdt sine møder på museet, idet den teoretiske undervisning suppleredes med benyttelse af museets samlinger.

Museets besøgstal for 1961 var 3.636.

Odense Bys Museer.

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. De i 1959 påbegyndte udgravninger på Møllegårdsmarken ved Broholm er blevet fortsat, således at der nu er afdækket ialt 1109 grave på denne jernaldergravplads, heri medregnet Fr. Sehesteds afdækninger i 1870'erne. Ved årets undersøgelser stødte man for første gang på jordfæstegrave, ialt fire, og både her og i brandgravene gjordes vigtige fund af importgods, bl.a. to sigillata-kar fra Rheinzabern (se »Fynske Minder« 1961).

Montestræde, historisk afdeling. I gården Voldgaards have (Verninge s., Odense h.) er opmålt et middelalderligt voldsted, som af afd. dr.phil. Vilh. Lorenzen er identificeret med borgen Brobjerg, hvor det militære opgør mellem Valdemar Atterdag og de holstenske grever fandt sted i 1357 (se »Fynske Årbøger« 1961). Blandt årets erhvervelser kan fremhæves en lille klokke, som efter sin indskrift kan henføres til 1644 og til Vissenbjerg kirke, samt et par elegante Louis XVI-sukkerspande, gjort i Odense 1792 af sølvmeden Rasmus Møller.

Den fynske Landsby. Fra en gård i Bellinge har man erhvervet en stensat kartoffelkule, som er blevet genrejst ved Sortebro Kro, og fra Brylle har man hjemtaget afd. skemand Laurits Larsens værksted, som er blevet genopstillet i et dertil egnet rum i Væverhuset fra Lunde. Museets samling af køretøjer er blevet konserveret og udstillet i Tommerup præstegårds stald- og ladelænge. Museets undersøgelser og opmålinger af gamle fynske bønderbygninger, som står foran nedrivning eller gennemgribende ombygning, er blevet fortsat, mens byggearbejdet på museet ligger næsten stille på grund af mangel på arbejdskraft.

H. C. Andersens Hus. På digterens fødselsdag den 2. april bragtes en udsendelse med dr.phil. H. Topsøe-Jensen i Danmarks Radio, og digtermuseet var ligeledes skueplads for fire forskellige fjernsynsudsendelser, som ved det danske fjernsyns assistance udsendtes til Sverige, Finland, Belgien og England. Museets samling af H. C. Andersen-portrætter har i beretningsåret fået en betydningsfuld tilvækst, idet det lykkedes at erhverve det af C. A. Jensen i 1847 malede portræt af digteren.

Oplysnings- og publikationsvirksomhed. Med det nyoprettede Folkeuniversitet er indledt et samarbejde, idet Fyns Stiftsmuseums kunstsamlinger dannede udgangspunktet for en forelæsningsrække over emnet »Fynsk Kunst« i efteråret 1961. På Stiftsmuseet holdtes under titlen »Moderne verdenskunst« en udstilling af svenskeren Th. Ahrenbergs samlinger af moderne kunst. Senere udstilledes en række af maleren Mogens Andersens arbejder, og i efteråret dannede museet rammen om Dansk Kunsthåndværks udstilling i Odense. Årbøgerne »Fynske Minder« og »Andersenia« er udkommet med hver en årgang, og vejlederen til H. C. Andersens Hus, som foruden på dansk forelå i tysk og engelsk oversættelse, er nu også blevet oversat til fransk.

Besøgstal: Fyns Stiftsmuseum: 18.545, Møntestræde: 3.631, Den fynske Landsby: 71.343, H. C. Andersens Hus: 139.869, H. C. Andersens Barndomshjem: 4.795, Carl Nielsens Barndomshjem: 607, ialt 238.790 personer.

Vendsyssel historiske Museum, Hjørring.

Undersøgelser i marken. En velbevaret stendyngegrav samt to mindre grave fra mellemneolitisk tid er undersøgt ved »Søndergård«, Holtet i Serritslev. Resterne fra en grav fra samme periode er fundet ved Tårs på kommunens oplagsplads. Ved en undersøgelse på »Hulehøjgård« i Hallund af en sløjfet gravhøj fra ældre bronzealder konstateredes omkring den ødelagte centralgrav et område med ualmindelig tydelige ardspor. En urnegrav fra keltisk tid, indeholdende adskillige jerngenstande er undersøgt ved »Skårup møllegård« i Tolne sogn. I årets løb er undersøgt 4 stenbyggede grave fra ældre romersk jernalder, en ved »Søndergård« i Serritslev på samme område som de før omtalte stenaldergrave, en ved »Skolegården« i Ingstrup og to ved Trudslev i Ingstrup. En velbevaret jernalderhustomt med tydelige rester af tagkonstruktionen er fundet ved »Ødegård« i Volstrup sogn. 20 cm fra klinten ved Rubjerg knude har museet undersøgt en jordgrav fra vikingetid. Fund fra denne periode er ret sjældne i Vendsyssel og næsten ikke tidligere repræsenteret i museets samlinger. I Vittrup nær Nr. Lyngby er undersøgt en hustomt fra historisk tid. Huset, som sikkert er forladt på grund af sandflugten, indeholdt foruden en del keramik fundamenterne af en bilæggerovn.

Erhvervelser. Af de mange hundrede genstande, der er indkommet til museet i årets løb, skal nævnes en repræsentativ samling bødkerværktøj og flere gode tekstilsamlinger.

En nøjagtig genstandsfortegnelse og en udførligere beretning om de foretagne udgravninger er offentliggjort i Vendsyssels Årbøger 1961.

Museet har i mange år lidt stærkt under pladsmangel og elendige opmagasineringsforhold. Det er derfor en stor glæde for os, at Hjørring by i vinter har overladt museet 7 lokaler i byens gamle, nu nedlagte gymnasium. Lokalerne, der er centralopvarmede, er i færd med at blive indrettet som kontorer og studiemagasiner.

Aalborg Historiske Museum.

Den i forrige årsberetning omtalte udgravning af en grubekeramisk boplads på Livø fortsattes i 1961 og vil blive genoptaget i 1962. Der blev fundet urørte kulturlag uden indblandinger og en hesteskoformet hustomt.

En gravplads fra yngre romersk jernalder i Hasseris grusgrav står ligeledes på årets arbejdsplan. En af gravene indeholdt fingerring af guld og rosetfibula. Der er tidligere gjort fund fra samme tid på stedet, som nu skal undersøges, før grustagning helt udsletter pladsen.

Budolfi plads midt i byen bliver udgravet med maskiner, som ikke tillader nogen undersøgelse på stedet. Fylden bliver kørt op på villagrunde ved Signalbakken, hvor medlemmer af Jysk Arkæologisk Selskab gennemgraver den under ledelse af ingeniør Paul Rasmussen. Det meste af årets fundmasse er fra renaissance-tid og giver et ret godt billede af byens forbindelser i tiden 1500-1650, således glasskår fra Venezia og Rhinlandet, fajançer fra Nederlandene og porcelæn fra Kina. Det mærkeligste fund er en seiger til sortering af mønter efter vægt. En ny sektion af pladsen er nu under arbejde, og den afkaster flest fund fra middelalder. Naturligvis er en sådan sekundær undersøgelse ikke af samme værdi som en gravning på stedet, men et museum må så ofte nøjes med det næstbedste.

I 1908 blev gården Østerå 6 nedrevet under Mogens Clemmensens tilsyn. Nu viste det sig, at betydelige dele af en sandstenskamin lå tilbage på loftet sammen med en porthammer dateret 1638, hvilken datering meget vel kan passe også for kaminen. Kan den rekonstrueres, er et hul i vort museums samling fra borgerlig renæssancekultur dækket.

Hele den nordlige halvdel af bykvarteret Kronjorden blev i årets løb udslettet ved nedrivning af så godt som alle bygninger. Disse var i forvejen opmålt og gennemfotograferet af museet, og ved nedrivningen reddedes en del detaljer. Et ældre bindingsværkshus var flyttet dertil i sidste halvdel af 1700-årene, og heri en panelstue bevaret under senere tapet og overmaling. Vægpanel, loft, gulv, døre og vinduer af denne stue blev nedtaget, så stuen kan genopstilles med hele sin gamle farvesammensætning, ligesom en del tapetbaner blev reddet. Ved raseringen af Kronjorden blev også Jyllands største og ældste fotografiske arkiv husvildt. Det går tilbage til 1856 og – omend med lakuner – frem til dette år. Arkivet er deponeret på museet og under registrering ved en fotograf, udlært i det pågældende firma, nu arkivar ved museets billedsamling, som i tal er langt den største af museets specialsamlinger, men heldigvis kun kræver lidt plads i forhold til antallet.

I 1940 blev Rødslet hovedgård udslettet af besættelsesmagten. Mange detaljer blev bjærget, men i 1961 fremkom endnu en lille figur af smedejern, en djævlefigur med hov og klo, hul til hale, men hornene dækket af en trekantet hat. Figuren mindes vagt som Fanden, men vore hjemmelsmænd husker ikke, om den stod på vindfløjen eller var en del af tårnuret. Dens tid er den samme som hovedfløjens – tidlig rokoko.

Af årets gaver skal nævnes en barok dragkiste fra en gård i Siem, et par trykte ridedækkener fra Egense, dateret 1856, en del lokale glas af høj kvalitet og et skilt for Aug. Worm, byens første kolonialhandler uden bondehandel. Ved køb er erhvervet et saltkar af sølv, stemplet af Mathias Børgesen Lemmich ca. 1720, en kaffekande af Jac. Chr. Smith ca. 1840, og en gouache af blomsterbuket sign. F. W. Mayntzhusen 1853. Fra den i 1854 indviede, i 1945 ved schalburgtage nedbrændte synagoge er erhvervet et ur, skænket til indvielsen og med sin historie malet på bagsiden. I en menneskealder drog prospektmaleren Jens Pedersen fra Biersted, d. 1930, rundt i Nordjylland og malede gårde og huse på bestilling. Hans børn har nu skænket museet, hvad de havde af hans produktion, og meddelt hans data.

I Aalborg Kunstmuseums lokaler arrangeredes i efteråret en udstilling »Borgere og huse i det gamle Aalborg«. Her udstilledes et udvalg af de opmålinger, Bygmesterskolens afgangsklasse har udført for museet i tiden 1937-60 sammen med fotografier fra samme kvarter, optaget af konservator Grantzau i 1959 – tilsammen et historisk billede af det forsvundne kvarter Kronjorden. I et andet rum udstilledes atelier Tønnies apparatur og inventar spændende fra 1856 til 1960 samt et stort udvalg af samme ateliers ældre billeder, udlånt af fotograf K. Johannesen. Udstillingen besøgte af 3.500 gæster, hvoraf mange supplerede billedsamlingen med fotos og albums.

På Louisiana i Humlebæk holdtes i aug.-sept. en udstilling »Drikkeglasset«, hvis historiske del var arrangeret af museumsdirektør Peter Riismøller, den moderne del af tegneren Per Lütken, Holmegaards Glasværk. Der kom 22.000 gæster.

Af årets mange studiebesøg skal nævnes, at dronning Ingrid og tronfølgeren, prinsesse Margrethe har besøgt Lindholm Høje. Besøget på museet ligger nogenlunde konstant omkring 25.000, men et ukontrollabelt, men sikkert større antal årlig besøger Lindholm Høje.

Viborg Stiftsmuseum.

Udstillinger: I fastelavnsugen afholdtes i forbindelse med den kulturelle uge i Viborg en udstilling af masker, ialt 1200, udført af byens skolebørn. I juli-august fejrede museet sit 100-år med en kulturhistorisk montage over tiden omkring 1861.

Besøgstallet voksede til tæt ved 8.000.

Undersøgelser: Foruden en lang række nødgravninger gennemførte museet systematiske undersøgelser af Asmild Klosters tomt, Asmild Bispegård, hvorved et godt middelalderligt fundmateriale blev fremdraget. Endvidere undersøgte en del af det område ved Riddergade, som snart rammes af et omkørselsvejsprojekt. Undersøgelsen førte til afklaring af en række topografiske spørgsmål, Skt. Villads kirkes sted blev fastslået og en middelalderlig kampestenssat brønd fremdraget.

Forhistorisk Museum, Århus.

I det forløbne år har museet udført følgende større undersøgelser i marken:

Harald Andersen har fortsat undersøgelserne af et offersted fra ældre jernalder ved Foerlev Nymølle nordvest for Skanderborg. Her fandtes, foruden lerkar, marvspaltede dyreben og dynger af plantestængler, også en 3 m lang kvindefigur af træ, nedlagt under en stendynge. Figuren er utvivlsomt en afbildning af den frugtbarhedsgudinde, hvortil ofrene er bragt. Hellmuth Andersen har fortsat undersøgelsen af et enkeltgravshøjfelt ved Tungelund nær

Aidt og foretaget prøvegravning i en skaldyngede ved Øster Jølby på Mors. I samarbejde med Esbjerg Museum har Andersen desuden undersøgt en gruppe overpløjede høje fra enkeltgravkulturen ved Stejlgård nær Bramminge. Poul Kjærums undersøgte i juli en hustomt fra ældre jernalder ved Kragsskovhedelejren nord for Frederikshavn. Huset, der var ca. 8×4 m stort, var bemærkelsesværdigt ved at tømmeret i vægge og de tagbærende stolper var bevaret til en længde af 30-40 cm. Kjærums foretog i august en supplerende undersøgelse af et fritstående dyssekammer på Tustrupgravpladsen. Den viste sig at have haft to koncentriske randstensæt. Georg Kunwald har i samarbejde med Nationalmuseets 1. afd. fortsat og afsluttet undersøgelserne af det store vejkompleks ved Broskov nær Præsto. Her blev afdækket stenlagte veje fra ældre middelalder og ældre jernalder, samt et større kompleks af hulveje.

I Dansk Arkæologisk Expedition til Den persiske Golf under ledelse af rigsantikvar, prof. P. V. Glob deltog fra Forhistorisk Museum museumsinspektorerne H. Hellmuth Andersen, T. G. Bibby og Poul Kjærums samt konservator G. Lange-Kornbak. Expeditionen, der ialt talte 25 medlemmer, arbejdede i de 4 arabiske stater: Abu Dhabi, Bahrain, Buraimi, Kuwait og Qatar. I Abu-Dhabi og Buraimi undersøgte stenbyggede grave fra tidlig metaltid. På Bahrain fortsattes undersøgelserne af oldtidshovedstaden og templerne ved Barbar og desuden undersøgte et par af de store høje ved Ali. I Kuwait fortsattes undersøgelserne af 3 byhøje, 2 fra 3. årt. og 1 fra hellenistisk tid. På Qatar fortsattes stenalderundersøgelserne og desuden undersøgte flere stenbyggede røser.

I anledning af museets 100 års jubilæum i marts afholdtes en udstilling af museets samlinger fra Nepal og Indien. Udstillingen, der var arrangeret af museumsinspektør Werner Jacobsen, blev i den måned den varede, besøgt af 24.178 besøgende. I september arrangerede Harald Andersen en week-end udstilling af gudinden fra Foerlev Nymølle. Udstillingen besøgte af 1193 personer. Forhistorisk Museums samlede besøgstal var i 1961: 63.036.

Museet på Koldinghus.

Sølverhvervelserne indskrænker sig til en lille roccoskål af Ålborgmesteren J. K. Sommerfeldt, fru Elise Plougs norske søjle og nogle puncheskeer. Af keramik er indkøbt et sæt af to vaser og en stor krukke af Delfter-fayence. Til den moderne afdeling har Ny Carlsbergfondet skænket en stor krukke i spirende stil af Salto og en skål af Gertrud Vasegaard. Til yderligere anskaffelser af moderne kunstindustri har Tuborgfonden bevilket 5.000 kr. Af møbler er indkøbt fire barokstole med gyldenlæder, som har stået på slottet før branden. Endvidere en vitrine i hvidt med guld stammende fra Møgeltønder 1797. Af våben kan nævnes en jernkærde fra 1600-årene samt general August Baggesens og hans søn, kaptajn H. A. I. Baggesens sabler. Fra generalkonsul Ernst Carlsens bo er modtaget generalkonsulens portræt malet af Herman Vedel, hans broncebuste af Utzon-Frank, dertil fortjenstmedaljen i guld, udenlandske ordener og nogle personlige papirer. Af billedkunst er desuden indgået Vilh. Tetens »De tre brødre« fra 1939, nogle tegninger af Chr. Kongstad-Petersen og et maleri fra 1879 af skonnerten »Elise« af Kolding. Som deposita er fra Frederiksborg modtaget et portræt af Christian VII, fra Rosenborg et maleri med Mars og Venus, fra Kolding Kunstforening arbejder af Michael Ancher, David Monies og Vilh. Tetens og fra en privatsamling tre gamle italienske malerier. Af udgravninger kan nævnes middelalderlige kistefund på den gl. klostertomt. Som et led i museets nyordning kunne den 23. juni den kgl. bibliotekssal åbnes for publikum. Der har været 62.880 gæster. Blandt officielle besøgte noteres den jugoslaviske

parlamentarikerdelegation den 28. september. Museets vejledning er udsendt i en ny dansk og tillige i en tysk udgave. Desuden er udsendt årsskrift for 1960-61 samt i museets skriftserie »Middelalderlige træskulpturer«.

Haderslev Amts Museum.

Ved hjælp af større tilskud kunne Ejsbøl gravningen i år få samme omfang som i 1960. Ca. 600 m² nåede vi at undersøge i de to år, hvilket betød mere end en fordobling af udgravningens omfang. Vi synes nu at være nået til ende med udgravningen af det store våbenoffer, vi begyndte med i 1955. Med mere end 2100 genstande er Ejsbøl I-fundet et af de største i sin art og ligger på en stor vifteformet plads ud for det sted på søbredden, hvor undersøgelsen begyndte, og hvor oldsagerne lå tættest.

Men Ejsbøludgravningerne er ikke afsluttet, for et nyt offerfund, Ejsbøl II, har begyndt at vise sig. Efterhånden som udgravningen skred frem langs søbredden mod syd, og fundene tog af, viste sig genstande, der er godt og vel 100 år yngre end de hidtil fundne. Det er sager af samme art som de øvrige, mest sværdskedebeslag, men præget af germansk jernalders karvsnit- og dyreornamentik. Dermed er udgravningen kommet ind i en helt ny situation, og kun en fortsættelse af undersøgelsen kan måske klare de problemer, der endnu knytter sig til dette fund.

Haderslev museum har i de forløbne seks år sat en væsentlig del af sin arbejdskraft ind på Ejsbøludgravningen. Andre større opgaver har måttet sættes til side. Når vi har kunnet gøre det, så er det, fordi aftalen med Nationalmuseet går ud på, at Nationalmuseet sørger for den videnskabelige bearbejdelse af fundet, Haderslev for dets udstilling, og fordi vi dermed har mulighed for en forøgelse, som netop i museets nuværende situation kan blive af væsentlig betydning for dets udvikling. Forudsat at den nødvendige ramme skabes, vil det værelse, som rummer Ejsbøl, i lange tider blive det, som sætter sit præg på museet.

Fra arbejdsmand Peter Lepik, Sommersted, har museet modtaget en guld-fingerring, som var samlet op ved Tovskov voldsted ved Mølby. Den har ligget i pløjegjorden over den inderste voldgrav. Den spinkle ring, som vejer 1,75 gr., viser to hænder, som griber ind i hinanden, og menes fremstillet i begyndelsen af 1500-tallet. Ringen er som danefæ indsendt til Nationalmuseet. Det har desværre ikke været muligt, at denne ring kunne deponeres i Haderslev museum.

Museets samling af gamle vogne er blevet forøget med en kaleshevogn (en »lukket vogn«) fra Haugaards vognfabrik i Haderslev og en arbejdsvogn (en »kassevogn«).

I tiden 12.-26. marts 1961 afholdtes en maleriudstilling på museet. Kunstmaler Kai E. Christiansen, Hohøj, udstillede 9 malerier og 2 lithografier, og som sædvanlig var denne udstilling inddraget i båndoptagerens vejledning for de besøgende.

Museumsinspektør Neumann foretog fra 14. sept.-23. okt. 1961 en studierejse på museets vegne til Italien. Rejsen omfattede et længere ophold i Rom og strakte sig sydpå til Paestum i Syditalien.

Museet på Sønderborg Slot.

Året 1960-61 var et godt år for museet med meget stort besøg, bl.a. omkring 22.000 skoleelever. Den for museet så vigtige kontakt udadtil har været meget livlig. Talrige besøg er aflagt rundt i museets distrikt, og mange er kommet for at give eller få oplysninger. Museets leder har i årets løb deltaget i en række faglige møder og kongresser og har adskillige steder holdt foredrag.

Hjemstavnsugen, der blev en stor succes på Als og Sundeved, var i nogen grad en belastning, med fire foredrag på fire dage foruden hjælp ved tre sogneudstillinger. I samme uge holdt museet sin egen udstilling, en fotoudstilling med næsten 500 billeder fra det gamle Sønderborg. Huse, gader, personer og begivenheder vist her, og alle de ældste fotografer i byen var repræsenteret. Udstillingen var velbesøgt, og museet har bagefter haft den glæde at modtage flere ældre fotografier som gave.

Museets samlinger er udvidet med betydningsfulde nyerhvervelser, både gaver og køb. Meget værdifuld er således en omfattende fotografi- og billedsamling. Her er først og fremmest billeder af familien Karberg, men også talrige portrætter af andre kendte sønderborgere. Blandt Karberg-billederne må især fremhævet nogle gamle silhouetklip og en række malede portrætter, deriblandt et par såkaldte »kineserbilleder« af købmand Peter Karberg og hans hustru. Fra Sønderjydsk Fond har museet haft den glæde at modtage en meget stor billedsamling, der på fornem måde supplerer tidligere gaver fra fonden.

Fra forskellige givere er i årets løb skænket en del landbrugsredskaber og værktøj, benyttet dels på gårdene, dels af håndværkere. Til krigssamlingerne er foræret et par våben, nogle billeder og papirer samt en uniform. Fremhæves blandt gaverne må også en smuk og morsomt udformet fiskeske i sølv og en lav krystalskål, der har været anvendt til dansk hjemmedåb i en slesvigsk præstegård i årene efter 1864. Endnu en af nyerhvervelserne må fremhæves. Det er et originalt eksemplar af Chr. III's bibel, trykt 1550, der er blevet deponeret af en privatmand.

Blandt købene kan nævnes, at museet har suppleret sin samling af skabe og kister med yderligere 2 malede skabe, 3 malede og 1 umalet kiste samt en kistebænk af egetræ fra 1796. Af lokalt sølvtoj er indkøbt en ske og nogle theskeer, et bogspænde og en puncheske. Til tekstil- og dragtsamlingen er gjort flere indkøb, bl.a. en dåbskjole og endelig er erhvervet enkelte stykker værktøj. En porcellænskop fra 1848, med det slesvig-holstenske våben og to soldater, er købt til samlingen fra Treårskrigen.

Det af boligministeriet i foråret 1959 nedsatte udvalg arbejdede i året 1960-61 med forberedelse til og udarbejdelse af en betænkning. Det særlige arbejdsudvalg afholdt en række møder med drøftelse af detailspørgsmål, og arkitekt Peter Koch udarbejdede et omfattende skitseprojekt med ledsagende kommentarer. Efter en række drøftelser nåedes i foråret 1961 frem til en betænkning, der blev tiltrådt og underskrevet af samtlige udvalgets medlemmer. Denne enstemmigt vedtagne betænkning blev derpå overrakt boligministeren ved et møde d. 22. marts 1961. Betænkningen er senere blevet trykt. Arbejdet med en omfattende restaurering af Sønderborg Slot er dermed nået lykkeligt gennem sin første, afgørende fase, og der er god grund til at håbe, at sagen fortsat vil møde velvilje og støtte ved alle instanser, således at spørgsmålet kan blive løst til bunds med et for slottet, for museet og for hele landsdelen tilfredsstillende resultat.

Rigsarkivet.

Afleveringer. Fra centraladministrationen har Rigsarkivet foruden de løbende afleveringer modtaget journalsager fra Statsministeriet for årene 1896-1913, fra Landbrugsministeriet såkaldte silo-lånesager og sager vedrørende lån til gennemførelse af staldhygiejne og fra Arbejdsministeriet sager vedrørende opfyldning af tankgrave. Udenrigsministeriet har fortsat afleveringerne af konsulatsarkiver, hvor man har modtaget arkiver fra Chicago, Manila, Fort de

France, Luanda, Bilbao og New Orleans. Samtidig har man modtaget ambassadearkiver fra ambassaderne i London, Paris, Washington og Peking. Fra ministeriet for Grønland har man modtaget New York-kontorets arkiv fra 1940'erne.

Af andre afleveringer kan man nævne den betydelige aflevering fra direktoratet for vareforsyning vedrørende valutacentralens arbejde (350 m). Fra orlogsværftet er modtaget ca. 30.000 stk. tegninger, fra generaldirektoratet for statsbanerne ligeledes tegninger, fra Monopoltilsynet Trustkommissionens arkiv. Endelig kan nævnes arkiver fra Dansk historisk fællesfond og Studenterrådet.

Privatarkiver. Af privatarkiver er der atter i år modtaget en betydelig mængde, bl.a. minister P. Skov's erindringer om sin embedsvirksomhed i Rusland og Sovjetunionen 1915-18, højesteretssagfører Steglich-Petersens papirer vedr. proceduren for den internationale domstol i Haag i Grønlandssagen 1931-33, fhv. rigsarkivar Axel Linvalds historiske samlinger og arkiver efter professorerne Henrik og Carl Emil Scharling.

Det nære samarbejde mellem Rigsarkivet og dr.phil. Jørgen Hæstrup er blevet fortsat, og adskillige vigtige bidrag til belysning af besættelsestidens historie er indgået. Fra professor, dr.phil. Carsten Høgs familie er modtaget en pakke med papirer vedr. besættelsestidens historie.

Bruttotilvæksten har været 2.032 hyldemeter. Kassationer har omfattet 661 hyldemeter, hvorefter nettotilvæksten kan beregnes til 1.371 m (en betydelig fremgang fra 1960, hvor nettotilvæksten var 647 m).

Publikationer. I fortsættelse af det tidligere arbejde på dette område er »Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne« blevet udfyldt med årene 1956-60. Hermed er »Meddelelser« blevet bragt à jour. Endvidere er i serien »Fra Rigsarkivets Samlinger« udsendt en publikation indeholdende gengivelser af aktstykker og breve vedr. Grønland ved arkivar Sune Dalgård. Endelig er »Nordisk arkivnyt« blevet udsendt i 4 numre på sædvanlig måde.

Læsesal m.m. Antallet af besøgende på Rigsarkivets læsesal er gået tilbage fra 13.375 besøgende i 1960 til 12.304 i 1961. Tallet på ekspeditioner er derimod steget en smule, nemlig fra 36.206 til 37.584 i 1961. Udlånet fra Rigsarkivet har udvist en stigning fra 748 til 801 udlån.

Konserveringsafdelingen. I årets løb er konserveret 305 vokssegl og restaureret 217 bind, adskillige tusinde blade tillige med 30 pergamentsbreve. Rigsarkivets fotografiske atelier har på grund af en række samlede bestillinger øget antallet af optagelser meget betydeligt fra 29.738 i 1960 til 50.768 i 1961. Bogbinderiet har indbundet ialt godt 1400 bind.

Udstillinger. Under arkivar Johan Jørgensens ledelse er der i Rigsarkivets forhal blevet arrangeret en udstilling »Danmark og Orienten« omfattende historiske dokumenter fra 1616 og frem til nyeste tid. Konservator Gärtig har arrangeret en udstilling af gejstlige middelaldersegl, der viser såvel segl som afstøbninger af høj kvalitet. Rigsarkivets historiske museum har været besøgt af 3.500 gæster.

Andet. Man har i løbet af 1961 kunnet tage en reservemagasinbygning i Sydhavnen i brug. Herved er der blevet frigjort så megen plads på Rigsarkivet, at betydelige afleveringer har kunnet finde sted. Rigsarkivet deler denne magasinbygning med det sjællandske landsarkiv.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Antallet af besøgende på læsesalen var 4.410 (1960: 4.085), og der blev til brug for dem fremtaget 28.215 bd., pkr. og læg. – Der har i 1961 fundet meget store afleveringer sted, navnlig fra amter og amtstuer (især fra Holbæk) og fra dom-

mere og politimestre (især fra dommerne i Helsingør og Nykøbing S. og politimestrene på Frederiksberg og i Gladsaxe). Afleveringerne fra sognekaldene af kontramaterialbøger udgør kun et lille antal, derimod er der modtaget et større antal duplikatbind af borgerlige ægteskabsbøger fra borgmesterkontorerne. Fra Helsingør kommune er modtaget en større aflevering, endvidere har der fundet aflevering sted fra Holbæk og Odsherreds lægekredse. Endelig har landsarkivet modtaget en stor del af den nedlagte Næstved-Præstø-Mernbanes arkiv. Samtlige afleveringer og gaver udgjorde 4336 bd., 3074 pkr. og 137 læg eller løse stk., svarende til ca. 412 hyldemeter. Kassationerne ulgjorde ca. 93 hyldemeter (814 bd., 672 pkr.).

Registrerings- og ordningsarbejdet, herunder ompakning og revidering, blev foretaget efter samme linjer som i tidligere år. Afsluttet blev bl.a. Rønne byfoged og Kronborg vestre birk samt den kgl. bygningsinspektørs arkiv (1895-1930). Udarbejdelsen af navneregistre til skifteprotokoller og kirkebøger er blevet fortsat. Af registre til vielser i de store københavnske sogne haves nu (foruden til Vor Frue sogn) tillige et i foliobind indbundet register til Helligånds sogns vielser 1813-91. Endvidere er udarbejdet registersedler til viede i Frederiksberg sogn 1812-92, Trinitatis sogn 1813-1907 og Garnisons sogn 1814-1921.

Landsarkivet for Fyn.

Benyttelse: 1961: 2.894 besøgende (i 1960: 2.622), der på læsesalen har benyttet 17.157 bind og pakker (i 1960 13.293).

Afleveringer: Foruden en del ordinære afleveringer fra dommere, politimestre, sognepræster i Vinding herred m.m., har Landsarkivet som gave modtaget en pakke dokumenter vedr. gården »Nøjsomhed«, Skårup, o. 1806-1900 (giver: Rigsarkivet), Kopi- og jordebog for Kørupgård 1672-1703 og dokumenter vedr. Vinding herredsfogeds embedsbolig (Landsarkivet for Nørrejylland), sogneberetninger om modstandsbevægelsen (Historisk Samfund for Fyns Stift), godsarkivalier fra Bramstrup gods 1747-1916 (Bramstrup gods), en pakke vedr. Tiendeforening for Odense Frue sogn 1813 (guldsmed Hage Hansen, Odense) og underkorporal P. Pedersens optegnelser om treårskrigen (graverassistent E. Clausen, Nr. Åby).

Ordnings- og registreringsarbejder: I årets løb er ordnet og registreret retsbetjentarkiverne fra Rudkøbing byfoged, Rudkøbing dommer og Rudkøbing politimester. Registrering af retsbetjentarkiverne fra Gråsten amt -1773, Søbygård-Gudsgave len -1773, Ærøskøbing byfoged -1773, Ærø stad- og landsret 1773-1867 og Ærøskøbing by- og Ærøskøbing herredsfoged 1867-1919 er påbegyndt. Endvidere er ordnet Rudkøbing magistrats arkiv, Rudkøbing kommunale arkiv og delvis Ærøskøbing magistrats arkiv, Rudkøbing lavsarkiver, Rudkøbing branddirektørs arkiv (byen), Rudkøbing kirkeinspektions arkiv, Odense katedralskoles og de små latinskoler arkiver samt Bramstrup godsarkiv. Seddelregistraturen over provstearkivernes indhold er afsluttet. Afleveringer fra Vinding herreds sognepræster er indordnet. På læsesalen er blevet opstillet et bind med et alfabetisk register over viede og døde i Ærøskøbing. Udskrivningen af sedler over viede og døde i Lumby og Kong er afsluttet, en tilsvarende udskrivning for Lunde (Odense amt) er foretaget, og udskrivning for Vigerslev, Verninge, Skårup og Tved er påbegyndt, men alle disse sedler kan foreløbig ikke benyttes af publikum. Renskrivning af et alfabetisk register til Odense folketælling 1845 er påbegyndt, og udarbejdelsen af et register til Nyborg folketælling 1845 er påbegyndt. Der er udskrevet registersedler til fæste-protokoller for Brahetrolleborg 1776-1904 og Nedergård 1719-1835 samt ren-

skrevet registre til fæsteprotokollerne for grevskabet Langeland 1699-1846 og Nedergård 1719-1835. Et register over præstearkivernes, magistratarkivernes og de kommunale arkivers indhold af folketællingslister og vaccinationsprotokoller er udarbejdet.

Kassationer: I de gennemgående retsbetjent-, provste- og præstearkiver er kasseret 67 bind, 240 pakker og 229 læg eller 17½ hyldemeter.

Landsarkivet for Nørrejylland.

Landsarkivet har i 1961 haft et besøg på 4668 (1960: 4426), og der er på læsesalen benyttet 43.362 bind og pakker arkivalier (1960: 37.399). Der er afleveret 789 bind og pakker, hvoraf de 83 er gaver. Der er bl.a. modtaget følgende arkivalier: forskellige regnskabsbøger (lektor Arne Espegaard), forarbejder til »Ebeltofts historie« (forfatteren Poul Rasmussen), supplement til »Kjærulfske studier« (fabrikant Mogens B. Klitgård), kartotek over danske studerende i udlandet (grosserer H. Friis) samt arkivalier fra skoleforeningen Minerva, Viborg.

De fleste af de nyafleverede arkivalier er i årets løb blevet ordnet og registreret, og registreringer af Århus bispearkiv og ordningen af gruppen Personalialia er blevet fortsat.

Der er påbegyndt en renskrivning af registraturer fra legekreds- og præstearkiverne. Nummereringen af præste- og retsbetjentarkiverne er afsluttet, og der er påbegyndt en nummerering af amts-, rådstue- og toldarkiverne.

Den 18. januar blev der afholdt licitation over byggearbejdet, og den 28. januar begyndte arbejdet. Den nye arkivbygning ventes færdig ca. 1.-15. oktober 1962, hvorefter læsesalen vil blive lukket i den tid, flytningen står på.

Landsarkivet for de sonderjyske landsdele.

Der har i 1961 været 1781 besøgende på læsesalen mod 1709 det foregående år. Der er ialt fremtaget 13063 bind og pakker mod 10692 i 1960. Antal af udlån 227, indlån 185. Den samlede tilvækst af arkivalier udgjorde 100 m, hvoraf 88 m fra embeder og kommuner. Især skal nævnes, at hovedparten af Sønderborg byarkiv for tiden 1864-1920 og en lang række af de små preussiske kommuners arkivalier nu er afleveret. Blandt de vigtigste sager, der er afleveret af private, skal fremhæves gårdejer Hans Nissen og sønnen landdagsmand Nis Nissens privatarkiver, kreditforeningsdirektor P. A. Calloes privatarkiv, Foreningen af 25. januar 1930's arkiv og sager vedr. H. P. Hanssens mindefond, landsarkivar Frode Gribsvads og forstander Kr. Norgårds efterladte papirer, Hjordkær forsamlingshus arkiv, overbibliotekar Åge Bondes og landsarkivar Johan Hvidtfeldts optegnelser vedr. flensborgske embedsmænd, skolekroniker og skolekommissionens forhandlingsprotokol fra Møgeltønder sogn, gårdejer Martin Refslund Poulsens efterladte papirer, Tønder Industriforenings arkiv, forhandlingsprotokol 1922-31 for Socialdemokratisk Forbund i Åbenrå. Endvidere er afgivet til opbevaring en del håndskrevne visebøger og som sædvanlig nogle ejendoms- og familiepapirer. Ved køb er erhvervet to manuskripter vedr. Åbenrå bys historie.

En del af de i årets løb afleverede sager er ordnede og registrerede, og omordningen af kredsbanernes arkiver er i gang. Udarbejdelse af alfabetiske registre til kirkebøger og personregistre er fortsat (Rødning, Ensted, Felsted og Møgeltønder sogne).

Der er kasseret 28 hyldemeter arkivalier. I hjemstavnsugen (18.-26. febr.) arrangeredes på Åbenrå museum en udstilling af arkivalier vedr. Åbenrå bys historie.

Erhvervsarkivet.

Selv om Erhvervsarkivets pladsforhold efterhånden er helt katastrofale, er den betydelige tilvækst dog stadig fortsat. Den androg i 1961 2.801 bind og pakker. Af organisationsarkiver er modtaget Dansk Fiskeriforening med dens to forgængere Dansk Fiskeriselskab og Foreningen til Fiskeriernes Fremme i Danmark 1884-1947. Akademiet for de tekniske Videnskaber fortsatte sine afleveringer, og fra Industrirådet kom forskelligt vedrørende Industrirådets Luftværnskontor 1939-45.

Samlingen af industriarkiver er øget med A/S H. C. Møllers Sæbefabrik og Oliemølle, Århus, 1822-1949, Maskinfabrikken Højendahl & Co. A/S, København, 1926-33, Recks Opvarmnings Compagni A/S, København, 1893-1945, og Ringsted Jernstøberi 1917-60 (en forløber for en større aflevering). Der er supplementter fra A/S Hasselbalch & Co., Kongens Lyngby, og fra Fåborg Jernstøberi (bl.a. 2 pakker med fotografiske plader af ældre varettyper).

Handelsarkiverne byder på ret store fonds. Afleveret er: Kolonialfirmaet Hans Jensen A/S, Ålborg, 1884-1952, manufakturfirmaet Hans Holm & Wenø, Ålborg, 1892-1953, det nu ophørte Schlichtkrull & Uttental A/S, klæde en gros, København, 1900-60, supplement til Assens Apotek 1904-54 og retsbehandlede arkiver fra Rudkøbing. Uden for de faste grupper falder følgende: Teknologisk Institut (sager vedrørende direktør Gunnar Gregersens arbejde i forskellige udvalg under Industrirådet), Advokatsamfundets Understøttelsesfond 1869-1929, A/S Århus-Hallen 1938-60 (formentlig det første arkiv fra en virksomhed i showbranchen), konditor Emil Elikhofer, Århus (sager vedrørende indførelse af iskremfabrikation i Danmark under og efter 1. verdenskrig), landsretssagfører J. H. Møller, Århus, 1905-53, Kraks Legats brevarkiv 1912-46, Kreditforeningen af jyske Landejendomsbesiddere, Viborg, 1920-50 (vurderingssager), supplementer til arkiverne fra højesteretssagfører Henrik Bache, København, Falcks Redningskorps og Fyens Disconto Kasse.

Der er udført ordningsarbejder i arkiverne fra Det danske Hedeselskab, Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn, Århus Handelsrejsende Forening, Hans Holm & Wenø, Ålborg, Advokatsamfundets Understøttelsesfond, A/S Århus-Hallen, lrs. J. H. Møller, Århus, Dansk Fiskeriforening, H. C. Møllers Sæbefabrik og Oliemølle A/S, Århus, Hans Jensen A/S, Ålborg, tømrerfirmaet H. Weber, Roskilde, Brdr. Vorbeck, klæde en gros, Århus, Falcks Redningskorps, konserverfabrikken Chr. Hansen & Co. A/S, Kerteminde, blikkenslagerfirmaet Fritz Meyer, København, Kraks Legat, grosserer Harald V. Lassen, København, købmandsfirmaet N. K. senere A. D. Nielsen, Holstebro, købmand P. N. Årbo, Lundbygård, Industrirådets Luftværnskontor og retsbehandlede arkiver fra Bogense, Fåborg, Kolding med opland og Rudkøbing. Fortsat er arbejdet med et person- og stedregister til Det kongelige Landhusholdningsselskabs journaler, afskrivningerne fra Grosserer-Societetets protokoller og den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd. Efter anmodning fra Udenrigsministeriet har man i samarbejde med engelske videnskabsmænd indledt en undersøgelse af dansk-engelsk samhandel 1660-1960 med en tilsluttende prognose for de nærmeste årtier.

Håndbibliotekets tilvækst udgør 685 bind, hvoriblandt mange jubilæumsskrifter fra udenlandske firmaer og selskaber.

Af Erhvervshistorisk Årbog er udsendt 12. bind med følgende indhold: Dansk industri og de store udstillinger 1889-1914. Af Vagn Dybdahl. – Den teknisk-kemiske industri 1870-1915. Af Rich. Willerslev. – På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirch, Helsingør. Ved Finn H. Lauridsen. – Tillæg: Århuus Kjøbmænds Hjælpekasse 1861-1961. Af Vagn Dybdahl og Finn H. Lauridsen.

I juli meddelte Undervisningsministeriet, at Statsbibliotekets nuværende bygning ville blive overladt Erhvervsarkivet, når Statsbiblioteket i slutningen af 1962 flytter til den ny biblioteksbygning i Universitetsparken. Den ændring af Erhvervsarkivets pladsforhold, som dermed vil ske, er meget påkrævet og betyder samtidig, at der skabes særdeles gode betingelser for arkivets videre arbejde.

Københavns stadsarkiv.

I 1961 havde stadsarkivets fonds en tilgang på 482 bd. og 2213 pkr. arkivalier, og der foretoges kassation af 3 tons arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 1018 udklip.

Arkivet har desuden modtaget arkivalier vedr.: Bagersvendene, Bødkerlavet, Gas- og vandarbejderne, Gørtlersvendene, Nagelsmedelavet, Rebslagersvendene, Skomagersvendene, Skræderlavet, Smedesvendene, Tømrersvendene og Vognmandslavet samt forskellige foreningsarkivalier (selskabelige, filantropiske og politiske).

Arbejdet med en ny registratur over københavnske lavsarkivalier nærmer sig sin afslutning. I tilknytning hertil er der udarbejdet registratur over gruppen »Magistraten og lavene« og et navneresister til protokol vedr. indskrivning af mestre m.m. 1682-93. Udarbejdelse af et personregister til københavnske lavsprotokoller ældre end ca. 1700, er påbegyndt. En registratur over de forskellige skattemandtaller er udfærdiget.

Udlån af arkivalier til brug uden for arkivet androg i alt 7680 stk. Arkivet havde 1455 besøgende (herunder telefoniske henvendelser), som foranledigede fremtagning af 11813 stk. arkivalier. Til besvarelse af 44 skriftlige forespørgsler benyttedes 1274 stk. arkivalier.

Stadsarkivets fotografiske atelier udførtes 28984 stk. forskellige optagelser, heraf 25181 mikrofotograferinger, og leverede 6714 forstørrelser m.v. Der er endvidere påbegyndt visse sikkerhedsfotograferinger til supplerung af tidligere foretagne, og hele spørgsmålet holdes i øvrigt under observation.

Firmaet Microprint fortsatte affotograferingen af københavnske politimand-taller 1869 ff for The Genealogical Society, Utah.

Under redaktion af stadsarkivaren udsendtes Historiske Meddelelser om København, årbog 1961.

Frederiksberg Stadsarkiv.

I kalenderåret 1961 har der fra stadsarkivet været foretaget 1.819 udlån, medens antallet af de øvrige expeditioner (herunder afgivelse af oplysninger til offentlige myndigheder, undersøgelser o.lign). har været 3.708. Tilgangen af arkivalier (enkelt-sager, bind og pakker) var 20.846, medens antallet af besøgende var 1.020. Arkivet omfatter nu ca. 3.400 løbende meter. Der kasseredes i årets løb ca. 13½ tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinier.

Den i februar 1956 som beskæftigelsesforanstaltning påbegyndte udarbejdelse

af et personregister over frederiksbergske borgere fra 1868-1923 er blevet fortsat af to af arbejdsministeriet gennem centralarbejdsanvisningskontoret henviste kontorister, ligesom der i årets løb fra stadsarkivet er fremkommet enkelte publikationer.

Det kgl. Bibliotek.

Biblioteket har i 1961 udgivet bd. 8 af Fund og Forskning i Det kgl. Biblioteks Samlinger, der bl.a. indeholder fhv. rektor ved Esbjerg Statsskole, rektor Kristian Bruuns erindringer fra hans tid ved Det kgl. Bibliotek, bibliotekar Torben Nielsens store artikel om Malthe Konrad Bruns landflygtighed i Sverige, konservator Ove K. Nordstrands artikel om Rasmus Rask's Ceylon-ophold samt forfatteren H. P. Rohdes studie i Søren Kierkegaards bogsamling.

Biblioteket har i sine egne lokaler afholdt følgende udstillinger: 21. januar, en udstilling om Nepal, 6. april, udstilling i forbindelse med udsendelsen af Fund og Forskning, årgang VIII, 27. april, udstilling i anledning af 100-årsdagen for Johan Skjoldborgs fødsel, maj måned, udstilling i anledning af Oehlenschläger-selskabets stiftelse, 8. juni, udstilling i forbindelse med 300-året for grundlæggelsen af J. H. Schultz' bogtrykkeri, 24. juni, sommerudstilling, omfattende bl.a. kistebreve, danske inkunabler og islandske håndskrifter, 24. september, udstilling i anledning af 200-årsdagen for F. L. Æ. Kunzens fødsel, 14. november, »Heksetro og trolddom«, arrangeret af Dansk Folkemindesamling.

Danske Afdeling. I kalenderåret 1961 er der udover pligtafleveringen tilgæet Danske afdeling 1194 bd. ved køb og 849 bd. som gave. Blandt erhvervelserne kan nævnes en mindre samling dedikationseksemplarer fra en gruppe yngre forfattere til kammerherreinde og kammerherre Harald Scavenius. Fra forfatterinden, baronesse Karen Blixen-Finecke oversættelser af hendes værker og fra fru Magdalene Freuchens bo bl.a. oversættelser af Peter Freuchens værker. Særtryk, pjecer og mindre samlinger bøger er erhvervet fra boerne efter professorerne Viggo Brøndal, Carsten Høeg og Hans Brix, endvidere fra arkitekt, dr.phil. Ejnar Dyggves bo, fra kunsthistorikeren Victor Pfaff Christensen og hustrus bo og redaktør Povl Engelstofts bo.

Afdelingens bogbindsamling er blevet forøget ved køb af ældre komponerede forlagsbind; endvidere er ved gave og køb erhvervet en samling nyere helbind, rummende arbejder af Anker Kysters efft., Axel Knudsen, Andrée og Thomsen m.fl. En del af disse er helpergamentbind med originale tuschtegninger og akvareller af bogernes illustratører. Yderligere er erhvervet et »mesterbind« af C. F. V. Niedlich.

Håndskriftafdelingen. Afdelingen har bl.a. modtaget: Arkitekt L. P. Jessens personalhistoriske arbejder, hovedsagelig vedrørende slægterne Jessen (fra Døstrup) og Busch. Stambog for Ane Marie Harbou, født Prætorius (1777-1844). Stambog for Dorothea Elisabeth Plum, gift med lægen og planteren Paul Isert (begge døde 1789 i Guinea). »Stammbaum der Familie Brodersen auf Thumbby« (fotostat). Peder Tommerup: »Topographisk Beskrivelse efter Her Pastor Schades Plan over Drejøe Sogns 4re Øer samlet i Vinteren 1815«. Sognepræst i Deetzbuil Petrus Petrejus: »Kurtzefasste Nachricht vom Teich-Wesen des Amts Tondern und angrenzender octrojirten Cooge«. Pastor Halvdan Helwegs optegnelser om grundlæggelsen af den danske koloni West Denmark i Wisconsin, U.S.A. Christian Maibøll: Stamtavler og personalhistoriske arbejder vedrørende sonderjysk, navnlig alsisk, personalhistorie. H. Friis-Petersen: »Danske og norske Studenter ved udenlandske Universiteter og Kiel Universitet«. Bd. 1-5. Stamtavle over familien Noack og over hospitalsforstander Peder Ramsings

slægt (lystryk). Stambog for violinistinden Amalie Hansen (1828-1879), gift med præsten G. A. V. Hasselriis. To stambøger for Frederik Carl von Schlegelgrell (1742-1819). Pastor Andreas Peter Lunddahls erindringer, nedskrevet efter 1894. Stambog for lærer Niss Hansen med indførsler bl.a. fra Vesterborg seminarium 1831. En del breve til kunsthistorikeren F. R. Friis (1836-1910). En samling breve, vekslede mellem kommandør Alexander Wilde og hans første hustru Ida, datter af Just Mathias Thiele, samt familiebreve til og fra ægteparret.

Kort- og billedafdelingen har i det forløbne år haft en bemærkelsesværdig accession såvel kvantitativt som kvalitativt.

Af større gaver kan nævnes P. C. Skovgaards originale penne-tegning 1841 af N. F. S. Grundtvig fra fru skibsmægler Hjalmar Bruhn. »Aftenbladet«s billedarkiv ved A/S C. W. Bærentzen. Samlingen anslås til mindst 60.000 fotografier, portrætter og topografi. 875 portrætfotos af skandinaviske boghandlere som gave fra Den danske Forlæggerforening. Portræterne er samlede i 8 albummer omfattende E. L. Thaarups samling I-IV, G. E. C. Gads samling I-III og E. S. Tillges samling. I Andreas Dolleris: Danmarks Boghandlere I-IV, 1898-1919, findes henvisninger til portræterne i disse albummer. Ca. 2.000 scenekunstner-portrætter fra redaktør Vibeke Poulsen. Ca. 700 portrætter (københavnske borgere) og topografiske billeder fra Rådhusbiblioteket. Ca. 1500 danske portrætter (foto og lito) fra Grubbs antikvariat. 200-300 portrætter af kongelige og fyrstelige personer fra Hans kgl. Højhed Prins Peter. Ca. 1.000 portrætter og topografiske billeder bl.a. hidrørende fra familierne Axt og Melchior, fra Nationalmuseets 3. afd. En samling portrætter, gruppebilleder og topografiske blade hidrørende fra Peter Freuchens arktiske ekspeditioner: Thuleekspeditionen og Danmarksekspeditionen, samt billeder fra filmen »Eskimo«, fra fru Magdalene Freuchens bo. En stor samling fotos fortrinsvis af dansk og udenlandsk portrætskulptur, fra kunsthistorikeren Victor Pfaff Christensen og hustrus bo. Portrætsamlinger fra: Lektor Mogens B. Lange (Thor Lange og dennes familie og venner), cicelør, frk. Elise Thomsen (bl.a. professorerne Carl og Anton Thomsen), museumsinspektør Lars Rostrup Boyesen (danske og udenlandske kunstnere), politifuldmægtig N. Ehrenreich (malerinden Anna E. Munchs familie og venner), fru Aase Kirchhoff f. Pontoppidan (familierne Pontoppidan, Caroc, Bülow, Nyholm og Djørup), generalkonsulinde Margrethe Johan Hansen, oberst P. O. H. Jessen, afdelingsbestyrer V. A. Ramsing (familierne Ramsing og Utke), fængselsinspektør H. Klüver, organist, frk. Esther Thaning (familien Nørregaard), fru Zelia M. Andrup (scenekunstnere og forfattere) samt fra boerne efter redaktør Andreas Harsfelt, kgl. tegner ved Ingeniørkorpset J. A. J. Lander, redaktør, cand.mag. Povl Engelstoft, frk. Vica Hertz, direktør Julius Löventhal og hustru.

Af større køb kan nævnes: Ca. 2500 topografiske fotografier fra Danmark omkring århundredskiftet (postkortforlæg). Ca. 1500 postkort fra boghandler Aage Fugl. 875 topografiske fotografier med tilhørende negativplader fortrinsvis med danske motiver fra begyndelsen af dette århundrede, optaget af læge Emil Frederiksen. 4 prospekter af det belejrede København 1807. Stukket af Pollard og Hill efter tegning af Cockburn. Jacob Bincks kobberstik af Christian II.

Statsbiblioteket i Århus.

Håndskriftsamlingen har i 1961 bl.a. erhvervet følgende: En samling breve fra årene 1940-45 til professor Frederik Torm i hans egenskab af formand for Dansk Missionsraad. – Herrlich Jannsen, Niebüll: Häl en junk (selvbiografi, u.å.). Af samme forfatterinde yderligere forskellige digte og prosastykker på friskisk. – Johan Georg Kolbs »Levnetsløb« (f. 21.7.1818 i Memmelsdorf i Tyskland, selv-

biografi). – Louise Hegermann-Lindencrone: Brev af 11.3.1842 til A. de Saint-Aubain (forfatteren Carl Bernhard). – H. Friis-Petersen: Danske og norske Studerende ved udenlandske Universiteter og Kiel Universitet I-V, 1961. – Håndskriftmateriale vedrørende slavisten, docent C. W. Smiths skole- og universitetsgerning. – Maskinskrevet dansk oversættelse (ved pastor J. N. Jeritslev-Hansen) af artikler fra Hausa-avisen »Gaskiya ta fi kwabo« 1961 (Nord-Nigeria). – C. F. Balslev: Byron-Mysteriet, 1961. – Håndskriftmateriale vedrørende læge Anna Bramsens forhold til Dansk Pathan Mission (ca. 1930-35. Foreløbig utilgængeligt). – Erling Winkels arbejdskartotek til det danske afsnit af Åke Eliason och Gösta Percy: Goethe in der nordischen Musik, Stockholm 1959. – De i »Fortid og Nutid« XX (1957-59) s.198 omtalte samlinger vedrørende Århus' topografi (overretssagfører C. J. T. Thomsens samlinger) er færdigregistreret. Registranten vil indgå i en afhandling af Emanuel Sejr og Poul Rasmussen om overretssagfører Thomsen i »Århus Stifts Årbøger«.

Dansk Folkemindesamling.

Afdeling I. De voksende samlinger af folkedigtning, folketro, folkeskik og folkeliv er blevet forøget med ca. 1300 blade indsendte originaloptegnelser fra hele landet samt en række kun delvis afskrevne magnetofonoptagelser. Ca. 1200 blade er blevet indordnet i de tilsvarende samlinger af avisudsnit. Bogsamlingen er blevet forøget med ca. 300 bind og ca. 250 hefter og særtryk. Blandt de største gaver kan nævnes en håndskreven lægebog fra 1688 bl.a. indeholdende trolddomsformularer (skænket af sygeplejerske frk. Ingrid Henriksen, Århus) og en stor samling på 223 gækkebreve fra eleverne på Aarslev friskole (skænket af Th. Sehested og frue). Afdelingen har besvaret 450 inden- og udenlandske forespørgsler og har i Det kgl. Biblioteks forhal i tiden fra 14. 11. 1961 – 10. 1. 1962 arrangeret en udstilling med titlen Heksetro og Trolddom.

Afdelingen har i det forløbne år undersøgt midsommerskikkene på Lolland og Falster med særligt henblik på Skt. Hans-blussets indførelse i mands minde. Materialet er skaffet tilveje dels ved hjælp af en spørgeliste (Spørgsmål fra Dansk Folkemindesamling 44) udsendt til de lokale kontaktmænd og til alderdomshjemmene og dels gennem efterlysninger i den lokale presse og regionalradioen. Stud. mag Alan Hjort Rasmussen, der på to optegnerrejser for Dansk Folkemindesamling har foretaget en række supplerende indsamlinger, har udarbejdet en redegørelse for undersøgelsens resultater. Den forventes trykt i Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog 1963. Kommunelærer E. Kaas Nielsen, Brøndbyvester skole i København, har selv og i samarbejde med Dansk Folkemindesamling i fagtidsskriftet Folkeskolen og i Danmarks Radio tilvejebragt et værdifuldt materiale til belysning af børnefolklore. Overpolitibetjent Anders Enevig har på Læsø indsamlet et omfattende traditionsstof på lydbånd og har i samarbejde med Dansk Folkemuseum og Dansk Folkemindesamling fortsat indsamlingen af oplysninger om de færende folk. Gennem forskellige indsamlingskanaler har afdelingen med held efterlyst enkelte eventyrtyper (»ræddehistorier«) samt skrønerne Det store Skib og Den store Herregård. De erfaringer, man har indhentet gennem disse eksperimentelt anlagt indsamlingsarbejder, har vist sig at være betydningsfulde for den allerede nu påbegyndte tilrettelæggelse af en længere række undersøgelser over det aktuelle folkelige fortællestof. Stud. mag. Gustav Henningsen har påbegyndt en systematisk bearbejdelse af materialet til belysning af folketroen i forskellige sociale miljøer, og indsamlingsarbejdet i forbindelse hermed er blevet inten-

siveret. Endvidere kan det nævnes, at afdelingen har arbejdet med tilrettelæggelsen af to folkloristiske regionalundersøgelser (på Stigsnæs og på Reersø).

Afdeling II. Til dels som resultat af det fortsatte samarbejde med Danmarks Radio er der opnået kontakt med over 600 nye visemeddelere. Indsamlingsarbejdet ved hjælp af båndoptager fortsættes og har som tidligere især omfattet danske viser og spillemandsmusik, men også en del af de til Danmark indvandrede polske landarbejderes viser.

Med støtte fra bl.a. Carlsbergfondet gennemførtes i juli-august en indsamlingsrejse til Øst-Grønland (Angmagssalik-distriktet). Resultatet blev ca. 30 timers optagelser, der repræsenterer alle sanggenrer, men tillige giver eksempler på fangstråb, signaler, trylleformularer, fortællinger m.v. I løbet af sommeren 1962 vil en rejse af tilsvarende karakter blive gennemført til Thule.

Udarbejdelsen af kronologisk-topografiske meddeleleregistranter for viseop-tegnelser og spillemandsmelodier er blevet fortsat, til dels afsluttet. Endvidere foretages til stadighed udskrifter af materiale til brug ved melodiklassificeringen ved hjælp af randhulkort.

Ugentlige seminarer under professor Schiørrings ledelse er blevet påbegyndt. Disse seminarer helliges først og fremmest folkemusikalske og musiketnologiske emner, men også problemer inden for viseforskningen af tekstmæssig art drages frem.

På grundlag af det på afdelingen beroende musikmateriale har Folkemindesamlingens medarbejdere i årets løb publiceret en række artikler i danske og udenlandske tidsskrifter o.lign. Udarbejdelsen af trykmanuskriptet til melodibindet af »Danmarks gamle Folkeviser« er nu blevet fortsat, ligesom udgivelsen af »Folkevisen i Danmark« i samarbejde med Musikhøjskolens Forlag fortsættes.

Nordisk Institut for Folkedigtning.

I kalenderåret 1961 har Nordisk Institut for Folkedigtning fortsat arbejdet med de nordiske typeregistre over skæmtehistorier og viser. Sammen med Dansk Folkemindesamling er foretaget afskrifter af utrykte eventyr og sagn samt af stof fra ældre samlinger af skæmtehistorier. Materiale er samlet til et leksikon over nordisk gådeterminologi, som vil udkomme i 1962. Der er tilvejebragt forskelligt nordisk studiemateriale til brug for udenlandske forskere i Europa og Amerika.

Instituttet har arrangeret et nordisk seminar i folkedigtning og har fungeret som kongresbureau for det 15. nordiske folkelivs- og folkemindeforsker møde; møderne fandt sted i Aalborg i sept. 1961. Publikationer fra begge møder ventes fremlagt i 1962. Ved seminaret forelagdes en rapport over arbejdet med hulkort og det første hefte »Studier«.

Instituttet danner ramme om den akademiske undervisning i nordisk folkemindedevidenskab.

Foreningen Danmarks Folkeminder.

Foreningen har i efteråret som medlemslevering for 1961 udsendt: V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870, 7. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af L. Bødker og Chr. Lisse, samt 5. hefte af Bibliografi over dansk Folkekultur (1959) ved L. Bødker, B. Holbek og H. Rasmussen.

Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget).

Publikationer. Arbejdet med manuskripterne til »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter«, »Svendborg Amts Naturnavne« og »Odense Amts Bebyggelses-

navne« er fortsat. Udarbejdelsen af manuskript til »Færøernes Stednavne« og »Ringkøbing Amts Stednavne« er påbegyndt og en retskrivningsliste for Ringkøbing Amt er sendt til autorisation i Statsministeriet.

Indsamlinger. I Odense Amt har dr.phil. John Kousgård Sørensen optegnet Fangel Sogn, Odense H. og i Åsum H. Rolsted, Rønninge, Højby, Nørre-Lyndelse, Nørre-Soby, Sønder-Nærå og Davinde sogne. I Hjørring Amt har lektor Arne Espegård optegnet Hæstrup og Tårs sogne i Børglum H. og Vennebjerg Sogn i Vennebjerg H. I Thisted Amt har lektor Gordon Albøge i Revs H. optegnet sognene Vestervig, Agger, Hurup, Helteborg, Boddum, Ydby, Helligsø, Gettrup og Jegindø. I Ålborg Amt har prof. Kr. Hald i Gislum H. optegnet Vognsild og Gislum sogne, i Års H. sognene Giver og Blære. I Ringkøbing Amt har mag.art. Veirup i Hammerum H. optegnet sognene Sønder-Felding og Skarrild, i Hing H. sognene Ringkøbing, Rindum, Hover og Gammelsohn samt i Bølling H. Sønder-Lem, Ølstrup og Stavning sogne.

Der er foretaget båndoptagelser af stednavne i Sønderborg, Tønder og Åbenrå Amter samt i dele af Ribe og Haderslev Amter (ved dr. Bjerrum og cand.mag. Lisse). Tidligere er der foretaget båndoptagelser i Maribo, Thisted og Hjørring Amter samt dele af Præstø, Svendborg, Ringkøbing, Viborg og Ålborg Amter (ved dr. Bjerrum, lektor Albøge og cand.mag. Lisse).

Institut for dansk Dialektforskning.

Publikationer. Redaktionen af Ømålsordbogen (ved Kr. Møller, Chr. Lisse, Jørgen Larsen, Inger Ejkskjær og Poul Andersen) er m.h.t. ordbetydningerne videreført til bogstav e, og i forbindelse med revision af artiklerne under de første bogstaver har man gjort en række forsøg med at tilrettelægge disse artiklers »hoveder«, indeholdende redegørelse for ordenes udtale og bøjningsforhold. Der er udsendt 2 spørgelister (nr. 11 og 12) fra Ømålsordbogen til c. 140 faste meddelere og til provinsbladene. Iøvrigt har instituttet udsendt Danske Folkemål 18. årg., hefte 1-8, indeholdende afhandlinger af Chr. Lisse (Enklistisk Nægtelse i Sydøstlændene) og Ella Jensen (»Vestjysk« Stød i Forbindelse med musikalsk Accent, samt anmeldelse af K. Ringgaard's disputats: Vestjysk Stød). Endvidere er der i instituttets skriftserie A som seriens nr. 20 udsendt M. B. Ottens Hostrup-Dansk I. Lydlære. Udgivet med en indledning af Ella Jensen. Poul Andersen har i Danmarks Skoleradio udsendt et hefte Danske Dialekter (indledning og tekster), Kr. Møller har publiceret en anmeldelse af Johan Langes Ordbog over Danmarks Plantenavne, og Jørgen Larsen har publiceret Johs. Brøndum-Nielsen. En Bibliografi (udsendt af Selskab for nordisk Filologi på Brøndum-Nielsen's 80-årsdag). Ella Jensen og Magda Nyberg har tilrettelagt trykmanuskript til M. B. Ottens' sønderjyske ordbog, Hostrup-Dansk II. Bd. I, til hvis trykning man har søgt om midler, Anne Duckilde har foretaget en gennemgang og suppleret af »Alsingergildet«'s samlinger, og Poul Andersen og Inger Ejkskjær har videreført arbejdet på monografien over sydsamsisk.

Indkomne optegnelser. De ovenfor nævnte spørgelister 11 og 12 har givet en forøgelse på c. 5000 ordsedler. Poul Andersen's optegnelsesarbejde i Ørbæk har indbragt c. 1600 ordsedler, og fra Samsø's sydlige del er hjembragt c. 800 ordsedler, udskrevne af verificeringsspørgehefterne V, 4-5 (Helle Faurschou Hviid). Registrerings- og udskrivningsarbejde af litteratur og nyttilkomne samlinger har forøget samlingerne og instituttets registre med c. 2000 sedler, og de jyske samlinger er forøget med 20.000 sedler, hidrørende fra udskrivning af 1) Optegnelser fra Bjerre herred (Bent Jul Nielsen), 2) Topografisk samling (Magda Nyberg), 3) Ordlistor (Inga Høyberg), 4) Aflæsning af bånd (Torsten Alf Jen-

sen). Aflæsning af et antal bånd er foretaget af Ella Jensen, Christian Lisse og Jørgen Larsen, og resultaterne heraf er arkiveret i instituttets tekstsamling, i nogle tilfælde er der også af aflæsningerne fremstillet stencilerede tekster til universitetsundervisningen.

Manuskriptsamlingen er forøget med 3 numre (201-203). Håndbiblioteket er ved køb og gaver forøget med 195 bøger og hefter. Med arbejdskraft fra Det kgl. Bibliotek er en ny katalogisering af biblioteket påbegyndt, til afløsning af det eksisterende ældre kartotek, der ikke uden omredaktion lod sig inkorporere i bibliotekernes fælles katalogsystem. Plade- og båndarkivet er forøget med 16 bånd med dialektprøver fra Fårevejle, Toreby, Gundslev, Skallerup, Ellested, Felsted, Kliplev, Bedsted, Astrup og Vonsild. Desuden er der overspillet prøver fra lakplader, der var truet af ødelæggelse.

Rejser. Poul Andersen har foretaget 5 optegnelsesrejser til Østfyn, i flere tilfælde kombineret med båndoptagelser, ved hvilke Jørgen Larsen og Inger Ejskjær har været medvirkende; hovedoptegnelsen har været samlet om Ørbæk sogn. Desuden har Poul Andersen foretaget en optegnelsesrejse til sydsamsisk område sammen med Inger Ejskjær. Kr. Møller har foretaget rejser, især med indsamling af fiskeriord og fiskerikultur for øje, til Kalundborg, Holbæk, Kulhus, Gilleleje, Hornbæk og videre til fiskerlejer omkring Assens. Ella Jensen har foretaget optegnelser i sognene Ullits og Hostrup, optegnelser i forb. med båndoptagelser i Tavlov og Giver, båndoptagelser i Kliplev, Bedsted, Astrup og Vonsild. Bent Jul Nielsen har foretaget en optegnelsesrejse i Bjerre herred.

Cand.mag. Ellen Raae har som konsulent især arbejdet med plantenavnstoffet og foretaget saglig redaktion indenfor en række emner. Der er foretaget forstørrelse af en fra Landsmålsarkivet i Lund udlånt mikrofilm af en ordsamling fra Löderup i Skåne. Ordsamlingen, der er på over 7000 ordsedler, er stillet til rådighed for cand.mag. Børge Andersen, der arbejder med skånsk.

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning har fortsat sin udnyttelse af Institut for dansk Dialektforskning's jyske samlinger ved fotokopiering, jf. IJSK's årsberetning i Sprog og Kultur 22, p. 115.

Da instituttets nye lokaler i St. Kannikestræde er beliggende i en ejendom fra 1730 med kakkelovnsopvarmning, bestemte man sig af hensyn til brandfaren til at lade instituttets seddelsamlinger mikrograferede. Gennem universitetet søgte og fik man en bevilling hertil, og i tiden 16/2-22/6 1961 foregik fotograferingen i et af instituttets lokaler på en lejet Recordak Reliant Microfilmer, model R M 1. Det manuelle arbejde herved udførtes af erhvervshæmmede kontorister, til hvis aflønning udgifterne afholdtes af Arbejdsministeriet. Der mikrograferedes ca. 1.800.000 sedler på 179 film, som nu opbevares i Det kgl. Bibliotek.

Dansk Pressemuseum og Arkiv.

Udstillingen har i 1961 i omtrent uændret skikkelse (dog er visse mindre forbedringer og ajourføringer foretaget) været tilgængelig for offentligheden. I de tre sommermåneder holdtes åbent hverdag kl. 13-16, resten af året ialt otte timer ugentlig. Besøget har omfattet 669 personer; i flere tilfælde har der været tale om gruppeomvisninger med grundig gennemgang og forklaring.

Arkivet og biblioteket har modtaget ialt 112 numre. Af større ny erhvervelser kan nævnes, forhandlingsprotokol m.m. efter krigstidens pressenævn; hele nævnets arkiv beror nu her. Regnskabsmateriale m.m. er afleveret fra Bogense Avis, Nyborg Avis og Æro Folkeblad. Indsamlingen af arkivalier og småskrifter om

presseforhold er fortsat. – Ved tilskud fra Aarhusjournalisternes Rundskuefond er der nu bygget en brandsikker arkivbox i kælderen.

Organisationsformen er fra 1.1.1962 ændret således, at Dansk Pressemuseum og Arkiv nu er en selvejende institution. Bestyrelsen består af 5 repræsentanter for Dagbladenes Fællesrepræsentation (der økonomisk garanterer museet), 1 for Journalistkursus, 1 for Dansk Journalistforbund og 2 for Dansk pressehistorisk Selskab (der som videreførelse af den tidligere medlemsforening Dansk Pressemuseum og Arkiv fortsat støtter museet). Formand er chefredaktør Erik Schmidt, Århus.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

Virksomheden på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i 1961 har været præget ikke mindst af en stadig tilgang af arkivalier, der ikke har gjort problemet vedrørende pladsnøden mindre. Der arbejdes stadig med de planer, som bestyrelsen har m.h.t. tilbygning til institutionens ejendom, således at arkivalierne kan opbevares under mere betryggende former, men boligministeriet har ikke for tiden villet give igangsættelsestilladelse til byggeriet.

Af særligt værdifulde arkivsamlinger, som man har modtaget i årets løb, kan nævnes fhv. overborgmester H. P. Sørensen's materiale fra besættelsestiden, en betydelig samling manuskripter fra bl.a. Fr. Adler, Kautsky, Gustav Bang, Stauning, P. Munch, Falkberget og A. C. Meyer. Hertil kommer breve fra bl.a. Stauning, Skjoldborg, Franz v. Jessen, Albert Olsen, Hartvig Frisch, Gerson Trier og Harald Jensen. Endvidere fik man fra H. P. Sørensen en lang række billeder og tegninger.

Fra statsminister H. C. Hansens arvinger modtog man materiale fra besættelsestiden, talemanuskripter fra begyndelsen af 40'erne til 1958, manuskript til digtsamlingen »Tro og Trods«, kantater, sange til partiforeninger m.m.

Endvidere har man fra kulturminister Bomholt modtaget et meget betydeligt materiale bl.a. fra socialministerperioden og undervisningsministerperioden, heri et fyldigt materiale vedr. skolereformen, manuskript til erindringerne, enkelte talemanuskripter samt breve og udklip.

Hertil kommer en betydelig samling indkøbte arkivalier, gaver fra enkeltpersoner, fagforbund, fagforeninger, ambassader o.s.v.

Af nye bøger er i årets løb anskaffet ialt 899, der alle er katalogiseret. De udenlandske bøger er optaget i accessionskatalogen.

Som sædvanlig har mange forskere og skribenter benyttet samlingerne, ligesom man dels mundtligt dels skriftligt har besvaret forespørgsler og igennem statens bibliotekstilsyn udlånt bøger til andre danske eller udenlandske biblioteker.

For at lette de besøgendes søgen efter stof udarbejdes der analyser på tidsskrift-artikler, ligesom man i samarbejde med Socialistisk Debat foreløbig to gange har udsendt en orientering over vigtigere artikler i en række tidsskrifter.

Arkivet har i dag 299 løbende tidsskrifter og 78 fagblade. Hertil kommer imidlertid et betydeligt antal afsluttede tidsskrifter og fagblade. Meget nyt arkivmateriale har kun kunnet ordnes gruppevis, men hvor det drejer sig om biografisk materiale, bestræber man sig på at ordne det således, at det er nemt tilgængeligt.

Medarbejdere ved TV og radio har flittigt benyttet samlingerne, forfatteren Ture Nermann har samlet materiale om svenske socialdemokratiske partipioneres ophold i Danmark og har samtidig fået en afskrift af arkivets omfattende samling om baronesse Liljenkrantz. Dr. Futtrell fra universitetet i Nottingham

ham har i Set. Antonys Papers offentliggjort en mindre afhandling om Alexander Kesküla, et forarbejde til en bog om de russiske revolutionæres virksomhed i Skandinavien, baseret delvis på materiale indsamlet i arkivets samlinger. Alvar Alsterdal har arbejdet på arkivet i forbindelse med udarbejdelse af en bog om Axel Danielsson, og arkivet er også nævnt i forordet til dr.phil. Helge Hultbergs »Die ästhetischen Anschauungen Bertolt Brechts« i forbindelse med Brechts ophold i Danmark.

Ved Socialdemokratiets jubilæumskongres i Falkonercentret arrangerede man en udstilling, der viste arbejderbevægelsens udvikling gennem de 90 år. Samtidig udsendtes en folder, der belyste den partimæssige udvikling i denne periode.

To gange i årets løb har man foranstaltet gratis uddeling af dubletter, derimod opbevares dubletter af socialistisk natur, hvis genanskaffelse ville være vanskelig.

Institut for jysk sprog- og kulturforskning.

Som sædvanlig har arbejdet på instituttet været koncentreret om udsendelse af spørgelister, seddeludskrivning, affotografering af dialektmateriale i UfF., København, alfabetisering og indordning af seddelmateriale, korttegning m.v. – Af spørgelister er udsendt AC (17/3 478 ekspl.), AD (6/10 474 ekspl.) og AE (12/12 467 ekspl.). Hjemkommet er henh. 466, 418 og 161 besvarelser. – Den samlede forøgelse af seddelmaterialet beløber sig i år til 254.704 sedler, den hidtil største årlige tilvækst. Af disse sedler stammer 25.608 fra vore spørgelister og 76.400 er affotograferet fra samlingerne i UfF, København. Videre er 42.993 sedler fra den nedenfor nævnte gamle Feilbergsamling, som redaktør Per Skar skænkede instituttet. – Ligesom tidligere har dr. K. Ringgaard tegnet kort over forskellige ord- og lydforhold ud fra materialet i indkomne spørgelister. Der er til dato i år tegnet 69 kort. – Der har været afholdt redaktionsmøder 15. maj, 26. maj og 15. juni, hvor suppleringsregler er blevet gennemgået og vedtaget. Arbejdet med redaktionsreglerne pågår og vil i nærmeste fremtid blive gjort til genstand for drøftelse i redaktionsmøder. – Den årlige studentereksekursion fik denne gang et større omfang end sædvanligt. Den gik til området syd for grænsen med fast station i Niebøl. På grundlag af bånd optaget af stud.mag. H. Chr. Nickelsen fra Kiel blev under ledelse af mag. Veirup et notationssystem for de sydslesvigske dialekter fastlagt og i tiden 4.-11. juni optegnede derefter ialt 11 mand i området, ligesom der blev optaget bånd i sognene Medelby, Ladelund, Humtrup, Brarup, Avntoft, Nykirke og Valsbøl, ialt 22 timer. – Foruden ovennævnte båndoptagelser har instituttet i årets løb fået tilsendt eller selv optaget bånd i Froslev (Mors Sdr. hrd.), Glud (Bjerre hrd.), Tværsted (Horns hrd.), Hundslund (Hads hrd.) og Barrit (Bjerre hrd.). Mag. Veirup har påbegyndt aflæsningen af båndene fra Sydslesvig. – Under sin private sommerferie i Tyskland benyttede dr. Ringgaard lejligheden til at besøge dialektinstitutterne i Marburg, Münster og Kiel. Fra Marburg hjemførte han fotokopier af de Wenkerske spørgelister fra 1876 ff., ialt 296. Fra Münster låntes spørgelister fra Sydslesvig, hvori der er mange danske gloser. I Kiel blev der truffet aftale med stud.mag. Nickelsen og cand.mag. Kristine Århammer om, at de skulle udskrive det danske stof i de frisiske samlinger. Stud.mag. Nickelsen har endvidere i Kiel fundet frem til nogle af afdøde prof. Vogt indspillede valser med dialektprøver fra Vest- og Sønderjylland (ca. 1927). – Redaktør Per Skar har skænket instituttet en seddel-samling, som han har arvet gennem sin mor fra Feilbergs bo. Ordsamlingen, der var på ca. 40.000 sedler, viste sig at indeholde såvel kildemateriale som redaktionsmateriale til Feilbergs ordbog. – Museumsforstander dr.phil. H. P. Hansen,

som døde den 26. februar 1961, havde i sit testamente bestemt, at instituttet skulle arve den del af hans bogsamling, som vedrørte folkloren, samt hans egenhændige optegnelser. Denne værdifulde gave omfattede ca. 200 bøger, 37 manuskripter (deriblandt originale cyprianuser og afskrifter af sådanne) og 12 bind egenhændige optegnelser (1920 ff.).

Institut for Presseforskning og Samtidshistorie.

Instituttet virker i forbindelse med Journalistkursus ved Aarhus Universitet. Instituttet ledes af kursusforstander, universitetslektor Erik Reske-Nielsen.

Instituttet har siden 1953 opbygget et omfattende arkiv vedrørende nordisk og international politik. Stoffet hentes fra danske, norske, svenske og udenlandske aviser og tidsskrifter.

Instituttet har i 1961 forberedt et par publikationer, som ventes udsendt i 1962.

Institut for Dansk Kirkehistorie.

Studiekredsene over emner fra ældre og nyere perioder inden for den danske kirkes historie er blevet fortsat. Indenfor dette arbejde kan der især være grund til at nævne, at Instituttet har iværksat en religions-sociologisk undersøgelse over »Folkereligionen i Danmark« i vore dage. Foreløbigt har dette arbejde haft en forberedende karakter, idet man i de første to år, hvor undersøgelsen står på, først og fremmest vil bestræbe sig for at finde frem til en egnet metode. Med dette formål har man ved hjælp af en båndoptager foretaget interviews og desuden samlet en del materiale via udsendte spørgeskemaer.

Bogsamlingen er vokset støt, bl.a. takket være gaver fra institutioner og private. Herunder må især fremhæves en stor og værdifuld boggave fra Det danske Bibelselskab og en gave omfattende bl.a. *Indre Missions Tidende 1854-1955* fra sognepræst H. N. Blauenfeldt, Ringe.

I 1961 har Instituttet udsendt følgende publikationer: I serien Kirkehistoriske Studier: 1) Johannes Pedersen: *Fra Friskolens og Bondehøjskolens første Tid*, 2) Arne Schmidt: *L. P. Larsens Teologi og Missionssyn*, 3) K. E. Bugge: *Theologi og Pædagogik historisk belyst*, og 4) K. Gjesing: *En missionspioner, H. P. Børresens liv med særligt henblik på hans missionsvirksomhed (Disputats)*. Af andre udgivelser har Instituttet udsendt: 1) Jakob Rod: *Folkereligion og Kirke*, og 2) *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede*, red. af A. Pontoppidan Thyssen, bd. II indeholdende *Knud Banning: De sjællandske Vækkelser, Sorø, Holbæk og Præstø amter samt Lolland-Falster og Bornholm*.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Selskabet har udsendt følgende skrifter: *Danmarks gamle Købstadlovgivning*, udgivet af Erik Kroman, bd. IV (Skaane, Bornholm, Halland og Bleking) og V (Almindelige stadsretter, almindelig købstadlovgivning); udgaven er hermed afsluttet. *Corpus Philosophorum Danicorum medii aevi. II. Martini Dacia opera*, udgivet af Heinrich Roos. *Danmarks gamle Landskabslove. Tillæg til bd. IV, 5.-6. hæfte: Knud Mikkelsens Glosser og Thords Artikler*, udgivet af Erik Buus, den plattyske tekst af Thords Artikler af Peter Jørgensen; udgaven af landskabslovene, der blev påbegyndt i 1920, er dermed ført til ende. *Gammeldanske diplomer*, udgivet under ledelse af Kaj Bom, III-IV (1405-07 og 1408-10, duplikeret, fortsættes).

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie.

Udvalget har i 1961 videreført rækken af Ældre danske Tingbøger med udsendelsen af hæfte 5 af Åsum herreds tingbøger 1645-48 og hæfte 1 og 2 af Sokkelunds herreds tingbøger 1630-32.

Udvalget fejrer i maj 1962 sit 10-års jubilæum, og der kan være grund til i korte træk at ridse udvalgets udgivervirksomhed op.

I det forløbne 10-år er der i alt udsendt 14 bind kilder, hvoraf rækken af Ældre Tingbøger optager de 11, der fordeler sig på Åsum herreds tingbøger (Fyn), Skast herreds tingbøger (Jylland) og Sokkelunds herreds tingbøger (Sjælland) samt Herlufholm birks tingbøger, som alle stammer fra første halvdel af 1600-tallet.

Af kilder til kirke- og præstegodsets historie er der udsendt Sjællands stifts landebog 1567 og Århusgård og Åkær lens jordebog 1544. I 1957 havde udvalget den glæde at kunne udsende nu afdøde landsarkivar Gunnar Olsens disputats »Hovedgård og bondegård« i sin række af landbohistoriske skrifter.

Af udvalgets meddelelser »Bol og By« er der kun udsendt et enkelt hæfte, som indeholdt Gunnar Olsens afhandling: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår.

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie.

I 1961 er udsendt 3. bind af P. Munchs erindringer (udgivet af Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Stig Jørgensen), som dækker tiden 1914-18, og manuskript er afsluttet til udgivelsen af Tre Venstremænd (en brevsveksling mellem Klaus Berntsen, Frede Bojsen og Niels Neergaard, udgivet af Harald Jørgensen under tilsyn af Hans Lund og Erik Rasmussen) samt til Frede Bojsens erindringer (udgivet af Kristian Hvidt under tilsyn af Harald Jørgensen og Fridlev Skrubbeltang).

En udgivelse af Marcus Rubins breve i 3 bind med et kommentarbind er i trykken.

Inden for sit store arbejde med besættelsestidens historie har selskabets medarbejdere under ledelse af landsarkivar Hvidtfeldt og dr. Hæstrup, resp. statskonsulent, dr. Skovmand og overarkivar Sjøqvist, foretaget en omfattende indsamling og registrering af materiale og optagelse af interviews til forberedelse af publikationer om Weserübung, Dansk udenrigspolitik 1933-40, Danmarks forhold til USA under besættelsen, Danske politikeres forhold under besættelsen, og De ældres råd og Dansk Ungdomssamvirke. Publikationer om alle disse emner vil kunne ventes i løbet af de nærmeste år; selskabet har til sin forskning ved en kongelig resolution fået adgang til statens arkiver.

Litteratur om folkeminder 1954-61

Af *Bengt Holbek*

Denne oversigt slutter sig til Inger M. Bobergs i *Fortid og Nutid* 1954; dog er her intet hensyn taget til den materielle folkekultur, som hun behandlede i et vist omfang, men som for denne periode er gennemgået særskilt af Holger Rasmussen i *Fortid og Nutid* 1962. Ej heller omtales dialekt- og stednavneforskning, sålidt som kirke-, skole- og personalhistorie, mens lokalhistorien berøres sporadisk. Fuldstændighed tilstræbes ikke; der kan henvises til den siden 1957 udkommende »Bibliografi over dansk folkekultur«¹³. Af pladshensyn bliver omtalen ganske kortfattet.

For folkemindeforskningen har perioden 1954-61 budt på store forandringer. På tabssiden må noteres Inger M. Bobergs alt for tidlige død i 1957; hun blev kun 56 år gammel. Erik Dal har sat hende et eftermæle i *Danske Studier*¹⁴. Hun efterlod sig to større trykfærdige arbejder, hvoraf det ene¹⁵ nu foreligger trykt og skal omtales nedenfor; det andet¹⁶ er under udgivelse. Hertil kommer en desværre ufuldført Saxo-kommentar, som forhåbentlig med tiden vil blive taget op af hendes efterfølgere. Også folkemindeforskningens nestor, H. P. Hansen, er død efter en stor og alsidig virksomhed, der har sat sig varige spor i både museumsfolkenes og folkloristernes verden. Et andet tab for faget er, at Hans Ellekilde har trukket sig tilbage efter 44 år i Dansk Folkemindesamlings tjeneste. Han blev fejret med et festskrift indeholdende en del af hans egne arbejder og en bibliografi over hans produktion¹⁷.

På gevinstsiden må først og fremmest noteres, at faget er genoprettet som universitetsstudium efter at have ført en meget usikker tilværelse siden Axel Orlriks død i 1917. Laurits Bødker har virket som adjunkt ved universitetet i København i perioden 1955-58 og som lektor siden 1961. I den mellemliggende tid gennemførtes undervisningen privat, og tre har nu taget magistergraden (1960, 1962). Studieplaner og eksamensbestemmelser for dette fag såvel som for materiel folkekultur er nylig trykt¹⁷¹. Desuden har nordisk og germansk sagnhistorie i 1962 fået et professorat, som beklædes af Niels Lukman.

Institutionelt har perioden betydet så stor vækst, at Dansk Folkemindesamling af pladshensyn har måttet dele sig i to, idet folkemusikforskning-

gen siden 1959 har egne lokaler. Samme år oprettedes, også i København, et Nordisk Institut for Folkedigtning, som drives af Danmark, Finland, Norge og Sverige i forening. En kort redegørelse derfor foreligger trykt³². Disse udvidelser har bevirket en styrkelse af faget og en mere international orientering. Udtryk herfor er bl.a., at en international eventyrforskerkongres i 1959 henlagdes til Kiel og København¹⁴², og at de nordiske folkedigningsforskere i september 1961 holdt deres første selvstændige seminar i Ålborg³³.

Foreningen »Danmarks Folkeminder« udgiver, foruden skriftserien af samme navn, siden 1955 tidsskriftet »Folkeminder«⁵⁷, der virker som indsamlingsarbejdets forbindelse med foreningens medlemmer, og siden 1957, som nævnt, »Bibliografi over dansk folkekultur«. Nordisk Institut for Folkedigtning redigerer fra 1959 en serie »Nordic Folklore Reports«³², der trykkes i »Arv« og bringer meddelelser om de nordiske folkemindeinstitutioners daglige arbejde, desuden fra 1961 en serie »Studier«⁷⁴, særtryk af arbejder over nordisk folkedigtning. Dette i forbindelse med de omtalte forandringer: generationsskiftet, lærestolens genoprettelse, den institutionelle udvidelse og den voksende internationale kontakt har så at sige givet faget et nyt ansigt i den forløbne periode.

Af *bibliografiske* arbejder skal her anføres to, bibliografierne over vore største folkloristiske forfatterskaber i nyere tid, nemlig Hans Ellekildes⁴⁷ og August F. Schmidts⁸⁵, og af *biografiske* ligeledes to, nemlig bogen om Fr. Lange Grundtvig^{89a} og H. P. Hansens selvbiografi⁶⁵. I denne forbindelse bør også nævnes L. L. Hammerichs smukke mindeord over Gudmund Schütte⁶², en af de mest kontroversielle skikkelser inden for vort fag i nyere tid. Arbejder af denne art er uundværlige, selv om de ikke i sig selv er videre spændende.

Hvad Holger Rasmussen nylig skrev om studiet af den materielle folkekultur: at en teoretisk og metodisk diskussion mangler i Danmark, gælder uden videre indskrænkning også for studiet af folkeminder. Kun to egentligt teoretiske indlæg, som sigter på *hele folkekulturen*, synes at være fremkommet¹⁵²⁻¹⁷⁴, begge stærkt polemiske uden dog endnu at have affødt en generel diskussion. Der er imidlertid tegn til, at en ændring vil ske her, efter at forbindelsen med universitetet er genoprettet. Ingen forsker kan undgå at tage teoretisk stilling, med mindre han vil forfalde til rent deskriptivt arbejde, for indstillingen påvirker resultaterne, enten man gør sig det bevidst eller ej; en løbende principiel diskussion ville sikkert ofte have gavnlige indflydelse på målsætningen og ikke mindst på fremstillingsformen.

De sidste bind af det statelige værk *Nordisk Kultur*, nemlig bd. XI-XII:A, XIII og XXVIII:B, kom i 1954-56. Dog udsendtes de folkloristiske dele allerede i 30'erne og 40'erne; men næppe var værket bragt til af-

slutning, før det endnu større *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*¹⁰⁵ begyndte at udkomme, og heri er talrige artikler af direkte folkloristisk interesse: Balladdiktning, Eventyr, Helligtrekonger – blot for at nævne nogle få. Det er dog især den historisk orienterede, der har brug for værket, for størsteparten af folkeminderne er som bekendt indsamlet i 19.-20. århundrede.

Samlede fremstillinger af folkekulturen er oftest af rent lokal karakter. I denne forbindelse må fremhæves »Bogen om Bornholm«¹²⁶ og »Bogen om Himmerland«⁸⁸, der indeholder gode kapitler om folketraditionen med tilhørende bibliografier. Af andre oversigtsarbejder (der ses helt bort fra de talrige sogne-, egns- og byhistoriske arbejder, som almindeligvis tager ret lidt hensyn til folkeminderne, og som i virkeligheden kunne behøve en selvstændig gennemgang her i tidsskriftet) skal nævnes et par af August F. Schmidts arbejder¹⁶⁴⁻¹⁶⁷ og Mejlbyundersøgelsen¹³⁷, der har sin særlige interesse på grund af den anvendte metode, hvor et helt hold skoleelever og studenter under ledelse af personalet fra Randers Museum finkæmmede landsbyen. I »Folkeminder« er trykt et par mindre oversigter af lignende art⁵⁻⁵⁶⁻¹⁵³. Desuden skal bemærkes Poul Andersens udgave af Jens Christensens efterladte papirer³⁶, der ikke var beregnet til udgivelse, men har interesse på grund af dialekten og den autentiske, levende skildring af det nordfynske landsbyliv, som forfatteren selv tog del i. Holger Rasmussen har i sin oversigt (s. 377f.) omtalt dette og flere lignende arbejder. Til denne afdeling må vel også henregnes en samlet udgave af nogle af H. P. Hansens mindre skrifter⁶⁶ samt en historisk undersøgelse ved Sv. Aage Bay⁹.

Først efter periodens slutning fremkom posthumt Inger M. Bobergs mere almene behandling af den danske folketradition¹⁵, en oversigt, der udgør et sidestykke til hendes i 1953 udgivne »Folkemindeforskningens historie i Mellem- og Nordeuropa« (*Danmarks Folkeminder* 60). Tilsammen giver de to oversigter en introduktion til folkemindestudiet, som vil sikre forfatteren en varig plads i erindringen ikke alene i fagfællernes snævrere kreds, men fuldt så vel udadtil; navnlig den sidst udkomne bog udmærker sig ved let tilgængeligt sprog og systematisk opstilling, som skulle gøre den brugbar i videre kredse. Den kan benyttes som en foreløbig orientering af enhver interesseret.

Størstedelen af vore folkeminder blev indsamlet, inden forskerne rigtig begyndte at fatte interesse for *meddelerne*, skønt det er givet, at den enkelte traditionsbærer i høj grad selv former sit stof; den eneste større undersøgelse af en meddeler, perioden kan fremvise⁵⁴, behandler da også en forlængst afdød, nemlig Sidsel Jensdatter, der var en af Tang Kristenssens første og allerbedste kilder. Et udvalg af Sidsel Jensdatters ældre viserepertoire er trykt som hefte 2 i serien »Folkevisen i Danmark«¹⁰¹. Hvor langt man i dag kan nå ad denne vej, er vel tvivlsomt for hoved-

parten af det ældre stofs vedkommende, men det er karakteristisk, at perioden, som det vil ses nedenfor, har bragt flere publikationer af enkelte meddeleres repertoier³⁻³⁸⁻⁹⁵⁻¹⁵⁶.

Derimod er der fremkommet nogle gode undersøgelser over hele *befolkningsgrupper*, især de ringest stillede. Om hedeboenderne og deres hårde arbejde har H. P. Hansen⁶⁷ skrevet, og om børsterne, de omrejsende jernbane- og jordarbejdere, har Chr. Haugbøll⁷¹ meddelt en mængde materiale, der stiller denne hidtil foragtede klasse i et nyt og adskilligt mere nuanceret lys. Om rakkere og kæltringer har H. Bailum⁸ og Hans Ellekilde⁵³ skrevet, ligesom H. P. Hansens klassiske arbejde »Natmændsfolk og kjæltringer«⁶⁹ er blevet genoptrykt. Det er af stor vigtighed for folkloristen at trænge ind i disse befolkningsgruppers liv og forhold, da mange af de bedste traditionsbærere findes iblandt dem.

Hvad *folkedigtningen* angår, må først noteres, at »Motif Index of Folk Literature«¹⁸⁰ er udkommet i et nyt oplag, der bl.a. har benyttet Bobergs utrykte »Motif Index of Early Icelandic Literature« og adskillige danske kilder. Ligeledes er »The Types of the Folktale« kommet i en revideret og stærkt forøget udgave¹, hvortil Dansk Folkemindesamling har ydet bidrag med registrering af det danske eventyrstof (dog ikke fuldstændigt). Desværre er begge værker nu blevet så store og uoverskuelige, at de næsten ikke længere lader sig anvende; dog er det ikke her stedet at drøfte den amerikanske professors arbejde.

Lutz Röhrich har givet en oversigt over *eventyrforskningen* i Danmark¹⁵¹, hvor det meget rigtigt hedder, at »In Dänemark hat die Märchenforschung immer im Schatten der alles beherrschenden Volksliedforschung gestanden«. Studiet af prosadigtningen har ganske vist taget et opsving i de senere år, men det samme gælder i langt højere grad studiet af den bundne digtning.

Det første publicerede *registerarbejde* herhjemme i mange år er Bødgers over de indiske dyrehistorier³⁰, en direkte fortsættelse af hans arbejde med Pañcatrantra-traditionen (se Bobergs oversigt s. 48). Her forsøges en inddeling efter hovedmotiver med god plads mellem typenumrene. Der er afsat plads til ca. 1300 typer, mens Aarne-Thompson for den *samlede* indoeuropæiske tradition har beregnet plads til 300 dyrehistorier, hvilket har krævet opstilling af alt for mange undertyper, uden at problemet på den måde kan siges at være løst. Bødgers metode, grupperingen efter motiverne og ikke efter fortællingernes hovedaktører, er både på regionalt og især på internationalt plan langt bedre egnet end den gamle metode, men kræver en omkalfatring af alverdens kataloger, der hidtil har bygget på Aarne-Thompson, og en sådan kan næppe foreløbig gennemføres. Spørgsmålet om eventyrenes registrering er her i landet stadig åbent, skønt Svend Grundtvigs udkast, der omfatter 135 typer, er det ældste i verden (1861).

Under registerarbejder kan også nævnes en kort redegørelse for brugen af *hulkort* (nålekort), der i stadig stigende grad anvendes på Dansk Folke-minde-samling og Nordisk Institut for Folkedigtning³².

Også eventyrforskningens *teori* har Bødker behandlet, i et foredrag fra 1952, der tryktes 1956²⁷. Det forårsagede på mødet en livlig diskussion (trykt 1954⁶¹), men har indtil videre ikke båret frugt. Det hidtil bedste eventyrarbejde fra Bødkers hånd er uden tvivl hans udgave af de eventyr, som indsamledes i Løkken i 1854 af Niels Levinsen¹¹¹, en af Svend Grundtvigs medarbejdere. I indledningen præsenteres meddelelserne én for én – på grundlag af arkivstudier – og deres stof sættes ved hjælp af omfattende registre og undersøgelser ind i den sammenhæng, hvori det hører hjemme. Det er meningen, at denne eventyrudgivelse skal følges af flere af lignende art. Her kan også nævnes, at Bødker har udsendt et par *populære samlinger*²⁴⁻³⁵, hvoraf den ene, som indeholdt »skæmtsomme« (d.v.s. uartige) historier, vakte megen uberettiget forbitrelse blandt anmelderne. Stof af denne art er ganske almindeligt i folketraditionen, og det er ikke nær så provokerende som Mykle, Miller og Den duftende Have, men til gengæld heller ikke videre charmerende, og måske havde det taget sig mindre grelt ud, hvis det havde været i selskab med mere uskyldigt stof, som tilfældet jo er i folketraditionen.

Der er indsamlet og trykt nogle små samlinger af nye *eventyr*²⁶⁻¹²⁴ og af et eventyr- og sagnrepertoire³⁸ fra Sønderjylland, dette sidste delvis på grundlag af en båndoptagelse fra 1956; et par danske eventyr trykkes næsten hvert år i den tyske serie »Märchen der europäischen Völker«⁸⁹. Noget af det mest fængslende nye stof, der er kommet frem, er en samling norske *skipperskroner*, som er studeret og tildels offentliggjort af Gustav Henningsen⁷⁴, der benytter lejligheden til et udfald mod det ovennævnte internationale eventyrregister for snæverhed og inkonsekvens. Skrone-samlingen er egentlig blevet til på kommerciel basis som resultat af en reklamekampagne, hvilket dog ikke synes at have forringet kvaliteten, og den har givet stødet til, at man nu også her i landet går på jagt efter fortællere i denne gloriøse genre.

Af *monografier* er fremkommet to mindre over henholdsvis en skæmte- og en dyrehistorie³¹⁻¹⁸¹. Vi har stadig ingen danske sidestykker til de store udenlandske monografier over egentlige eventyr; den nyeste af disse er svenskeren J.-Ö. Swahn's »Cupid and Psyche« (disp. Lund 1955), der fremkaldte en kraftig indsigelse af Bødker i Danske Studier 1956 (s. 128ff). De metodiske indvendinger, Bødker her fremfører, rammer i realiteten hele den historisk-geografiske skole, der iflg. Bødker har ekse-celleret i vældige udsyn på et alt for spinkelt grundlag og ikke i nær tilstrækkelig grad har forstået den mundtlige traditions dynamik. De oven-nævnte monografier er da også langt mere begrænsede i emnevalg og målsætning, men det samme gælder naturligvis resultaternes betydning.

Der er udgivet en del *sagn*^{25-48-127-162/64}, som ikke behøver nærmere omtale, og Ellekilde har taget problemet om H. C. Andersen og de fynske folkesagn op⁴⁹. Desuden er der fremkommet en række *sagnmonografier*; de fleste har især betydning som materialefremlæggelser²²⁻⁵²⁻⁵⁹⁻¹²³⁻¹⁶⁵⁻¹⁶⁶⁻¹⁸⁴, andre er interessante på grund af de anvendte metoder. Netop fordi sagnene i reglen er knyttet til historiske begivenheder og forhold, er det ofte muligt at vurdere den folkelige digtning på et realistisk grundlag, hvilket f.eks. er tilfældet i Chr. Matras' undersøgelse af sagnene og folketroen på Færøerne om den enøjede hval¹⁷⁰; Finn-sagnet er behandlet først af Boberg¹⁴, der søger dets oprindelse etsteds ved Østersøen, måske i Reval, og betragter det som en mutation af de mellemeuropæiske sagn om djæveln som bygmester – siden af Lukman¹¹⁶, der, tilsyneladende uden at kende Bobergs artikel, i en stor undersøgelse når til det stik modsatte resultat: at sagnets oprindelse er at søge i England, hvor han mener at have konstateret dets forstadier; traditionen skulle være bragt til Lund af engelske gejstlige og omformet på stedet. Lukman gør en interessant iagttagelse, som uanset værdien af de to artikler i øvrigt fortjener opmærksomhed: »De optegnelser af kirkebyggerlegenden, der foreligger siden o. 1600, samler sig i en række tilfælde i grupper i områder nær de gamle (især cistercienser-)klostre«; måske ville det have værdi for udforskningen af kirkesagnene, om man undersøgte, hvilke ordener der før 1536 har betjent de forskellige kirker, idet præster og munke meget vel kan have spredt traditionen. Den åbenlyse divergens mellem de to undersøgelses resultater berettiger imidlertid, at man endnu engang understreger nødvendigheden af et grundigt metodisk forarbejde.

Ligesom Lukmans undersøgelse går ud fra figurerne i Lunds domkirkes krypt, har Odenius¹²⁹ og Steensberg¹⁶⁸ undersøgt et par legendemotiver på basis af ikonografiske fremstillinger kombineret med ældre tekster. Navnlig Steensbergs artikel, der samtidig er en kulturhistorisk undersøgelse, må værdsættes for sin alsidige behandling af materialet; fortællingen om Cimon og Pero – »Caritas Romana« – spores helt tilbage til en række klassiske forfattere og sluttet med en liste over mere end 70 malerier, stik, skulpturer o.s.v. spændende over 2000 år. I fortsættelse heraf kan nævnes Ole Højrup's artikel »Hanepuden, eller en sørgelig historie om et ulige ægteskab«⁹⁰, også en motivundersøgelse knyttet til billedlig fremstilling, i dette tilfælde med både personal- og socialhistorisk baggrund.

I forbindelse med studiet af prosa-folke digtningen bør omtales, at der i perioden er fremkommet en del arbejder over den *ældre folkelitteratur*, der ganske vist er fælleseuropæisk snarere end dansk. Mange af de typer og motiver, som er almindelige i folketraditionen, findes allerede i gamle eksempelsamlinger og folkebøger, og studiet af dette stof kommer folke-

mindeforskningen til gode. Her skal kort opregnes: Hammerichs undersøgelse af Tristan og Isolde⁶³, Nykrogs disputats »Les fabliaux«¹²⁸, Gads disputats »Legenden i dansk middelalder«⁵⁸, en samling undersøgelser over 1001 Nat¹¹⁹, nogle studier over sagnmotiver i vikingetiden¹¹⁷⁻¹¹⁸, en fabelmonografi⁸⁶, endelig P. Lindegård Hjorths fine udgave af Karl Magnus' krønike⁸⁴, der er så fortræffelig, at man ærgrer sig over at blive snydt for en undersøgelse af værkets kilder. Man må håbe, at forfatteren siden vil bøde på denne mangel. En slags overgang til folkeviserne danner den danske Rimkrønike, som nu foreligger i en mønstergyldig udgave ved H. Toldberg¹⁸², der også har undersøgt dens forhold til folkevisedigtningen¹⁸³; desuden har A. Teilgård Laugesen beskæftiget sig med denne centrale tekst¹⁰⁸⁻¹⁰⁹.

Erik Dal har publiceret en meget grundig og værdifuld oversigt over nordisk *folkevise*forskning siden 1800¹² og nylig fulgt den op med »Scandinavian Ballad Research Today«⁴³, der ikke alene dækker fortid og nutid, men også lidt af fremtiden, idet der gøres rede for nogle store publikationsarbejder, som er under udførelse eller planlægning. Til Dals to oversigter kan der henvises for dette afsnits vedkommende, således at fremstillingen her kan indskrænkes til det nødvendigste.

Hvad den teoretiske side af sagen angår, har man først og fremmest diskuteret to ting: 1) forholdet mellem de i 19.-20. århundrede indsamlede viser i »middelalderstil« og de fra gamle adelige håndskrifter kendte tekster i samme stil. Afvejningen af disse to tekstgruppers kildeværdi i forhold til hinanden har forårsaget bitter strid i over 100 år, og også denne periode har haft sin »folkevisestrid«, indledt af et foredrag af L. Bødker i 1958²⁸. 2) Afhængigt heraf er spørgsmålet, hvorledes man skal betegne de forskellige tekstgrupper, navnlig, hvilket indhold ordet »folkevise« skal dække. Umiddelbart skulle man tro, at det simpelthen brugtes parallelt med f.eks. »folkeeventyr«, »folkesagn«, »folketro«, men dette har ikke været tilfældet, idet det ofte er benyttet specielt om et vist tekstudvalg fra de ovennævnte adelsvischåndskrifter. En redegørelse herfor af Bødker bærer den talende titel »Folkevise. Et bidrag til terminologiens forbiistring«¹⁷⁰. Man finder netop den af ham bekæmpede sprogbrug i en afhandling af A. Aagaard: »Restitutionen af Folkeviserne«¹⁹¹, der beskæftiger sig med metoder til studiet af det gamle visestof, som især er overleveret fra *adelens* hånd.

Monumentaludgaven »Danmarks gamle Folkeviser«, hvis standsning Boberg med beklagelse måtte konstatere i sin oversigt, er på ny kommet i gang. Erik Dal fremsatte i 1955 en plan for udgavens afslutning¹⁰ – hvilken man må ønske alt held, for den blev også påbegyndt med en plan fra 1847 (!) – og i 1958-61 er så de første hefter i denne forhåbentlig sidste omgang udkommet¹⁵, for teksternes vedkommende under redaktion af

Erik Dal og Iørn Pio, for melodiernes vedkommende under redaktion af Nils Schiørring og Thorkild Knudsen. Også »Føroya kvæði«, hvoraf det seneste hefte tryktes i 1954¹²¹, kommer nu igen videre under en ny redaktion. I forbindelse hermed kan nævnes, at de første tre bind af en islandsk folkeviseudgave er udkommet under redaktion af Jón Helgason (Kbh. 1962). Dette arbejde, som ganske vist falder uden for den her behandlede periode, er af primær betydning for dansk viseforskning. Også i Sverige og Norge er store viseudgaver undervejs.

Gustav Henningsen har foretaget en bibliografisk undersøgelse⁷⁵ af Hundrevisebogen, som Anders Sørensen Vedel udsendte i 1591; det er lykkedes at placere samtlige kendte eksemplarer til og med 1787 i forhold til hinanden, således at man nu bl.a. ved, at Peder Syv ikke har haft kendskab til originaludgaven. Henningsen har desuden udgivet en nylig fundet fortegnelse over indholdet af et nu tabt adelsvisehåndskrift, Jomfru Bartholins visebog, som man hidtil ikke har haft kendskab til⁷³. Af studier over de gamle viser – enten de så er folkeviser eller ej – er der fremkommet flere: en diskussion af gentagelsesstrofen⁷⁻¹²², en fremstilling af tro og overtro i folkevisen¹¹, undersøgelser over symbolik og tendens i nogle historiske viser¹¹⁴, en sammenligning mellem en engelsk og en skandinavisk vise¹⁷³, endelig en jævnførelse med et ordsprog¹³⁵, alt i alt en smuk høst. Flere af de nævnte artikler er skrevet af udlændinge, som har fundet et forum for disse emner i Danske Studier.

Skillingsviserne er studeret af Iørn Pio, som dels har undersøgt det sidste skillingsviseforlags virksomhed¹⁴¹, dels udført en monografi over skillingsviserne om Christianborg Slots brand (1884)¹⁴⁰; denne lille bog, der allerede fra udstyrets side repræsenterer noget usædvanligt, bygger på bl.a. Julius Strandbergs, den store skillingsviseforlæggeres, dagbogsop-tegnelser, hvor man bogstaveligt talt fra time til time kan følge både branden, der varede flere dage, og de anstrengelser, som han og flere konkurrenter udfoldede for at slå mønt af katastrofen.

Dansk Folkemindesamlings 2. afdeling har i de senere år foretaget et intensivt *indsamlingsarbejde*, som er beskrevet i flere artikler⁹³⁻⁹⁴⁻¹⁵⁴⁻¹⁵⁷. Det har resulteret i et foreløbig lille, men betydningsfuldt udgiverarbejde⁹⁵⁻¹⁰¹, ligesom et par ældre *viserepertoïrer* er blevet udgivet³⁻¹⁵⁶; denne fremgangsmåde står i bevidst modsætning til tidligere tiders typologiske arbejds metode og lægger vægt på at forstå, hvilken betydning stoffet har haft for meddelerne, altså en udvikling i retning af funktionalistisk betragtningsmåde parallel med den, der kan iagttages i lande, hvor man stadig indsamler eventyr, skæmtehistorier og sagn. De i perioden udkomne hefter af »Folkevisen i Danmark«¹⁰¹ afspejler denne tendens ved at indeholde hhv. et viserepertoïre (Sidsel Jensdatters) og nogle resultater fra en pletundersøgelse (Himmerland 1959). En af de mest spændende undersøgelser er foretaget af A. Enevig, der kom på sporet af en

gammel sang om Lersøbøllerne og efterhånden fik den stykket sammen fra flere forskellige kilder⁵⁵. Det viste sig, at der levede et helt, hidtil ukendt viserepertoire blandt storbyens klunsere, sprittere og andre stille eksistenser, som aldrig før var blevet besøgt af folkemindeforskere. Også Piø har beskæftiget sig med helt moderne visedigtning, tildels i forbindelse med sine skillingsvisestudier, og har gjort overraskende fund blandt nutidens skolebørn¹³⁶. Disse resultater på viseforskningens område viser tydeligt og klart, at folkemindeforskningen ikke kan slå sig til ro i den overbevisning, at traditionen er uddød: den har derimod antaget nye former, som forskeren må åbne øjnene for. Det samme synes at gælde for prosadigtningen, men indsamlingen på dette felt er først for alvor kommet i gang igen ved slutningen af perioden, og der foreligger hidtil ikke trykte resultater af dette arbejde.

Her skal endnu nævnes Karl Clausens bog »Dansk folkesang gennem 150 år«³⁹, der ikke specielt beskæftiger sig med de mundtligt overleverede viser, men forsøger at beskrive folkesangsmilieuet som helhed. Derunder hører bl.a. en lang række religiøse og verdslige sangbøger, f.eks. af nationalt tilsnit (sønderjydernes »blå sangbog«). I denne forbindelse drøftes også kirkesangsreformen og andre musikalske strømninger.

Folkedigtningens »små genrer«: gåder, ordsprog, tælleremser, sanglege o.s.v. har fået en karrig behandling i perioden. De eneste fremkomne arbejder er August F. Schmidts udmærkede udgave af »Danmarks Byremser«¹⁶⁰, der giver indblik i lokalpatriotismens mest upolerede former, og et supplement »Bymandsremser og nidviser«¹⁵⁹.

Hvad *folkemusikken* angår, har de seneste års indsamlingsarbejde med båndoptager fra Dansk Folkemindesamling II betydet overordentlig meget, men undertegnede, der er lægmand på dette felt, skal ikke forsøge at vurdere resultaterne. En undersøgelse af de danske folkevisemelodier ved Th. Knudsen⁹⁷ forårsagede en heftig polemik i »Dansk Musiktidskrift«^{98/100}, der senere viede et helt nummer til folkemusikkens problemer. Det indledtes med to teoretiske artikler⁹⁶⁻¹⁵⁵, af hvilke Knudsens om »Model, type og variant« også har interesse for andre grene af folkemindeforskningen. De øvrige artikler giver udtryk for en ny, international tendens i denne afdelings arbejde, idet der rækkes langt ud over landets grænser¹⁰⁻¹¹²⁻¹³¹. En af bidragyderne, Fr. Weis Bentzon, har også publiceret andre artikler¹¹⁻¹² om sit indsamlingsarbejde på Sardinien. En anden dansk forsker, Birthe Trærup, har indsamlet folkemusik i Jugoslavien, men endnu ikke publiceret resultaterne af sit arbejde. Indsamlingen på Grønland skal omtales nedenfor.

I perioden er desuden fremkommet et par artikler om spillemænd¹⁰⁷⁻¹⁴⁷⁻¹⁷⁵ og om folkedans²⁻¹¹³.

Man må misunde Sverige et stort og grundigt arbejde om *folkemedicin*, nemlig C.-H. Tillhagens disputats »Folkelig läkekonst« (Sth. 1958, 2. udg. 1962). En sådan oversigt over det danske materiale findes fremdeles ikke, hvorimod Færøerne nu er heldigere stillet med bogen »Gomul føroysk heimaráð«¹⁴⁴. Forfatteren af denne oversigt, R. K. Rasmussen, har tidligere publiceret undersøgelsen »Om drøbelen i den færøske folkemedicin«¹⁴⁵. Der er fremkommet to mindre afhandlinger over middelalderlige lægeplanter¹³⁴⁻¹⁹⁰, og V. J. Brøndegård har offentliggjort tre studier af enkelte planters brug i den nordiske folkemedicin^{19/21}. Endelig har Hedda Boers skrevet om dansk folketetro og -medicin i forbindelse med tænderne og tandbehandlingen¹⁷.

H. P. Hansens bog om »Kloge folk« er kommet i en ny, forøget udgave⁶⁸, det sidste arbejde, han nåede. Herudover har H. Ellekilde⁵¹, J. Kvist¹⁰⁶ og Chr. Olsen¹³⁰ skrevet om enkelte kloge folk i forskellige egne af landet. Særlig interesse har Ellekildes artikel »De kloge folk i Tjørnehoved«, idet den beskriver en familie i flere slægtled og viser, hvorledes ryet og evnerne som »klog« kan nedarves.

Nært beslægtet med troen på kloge folk er *troen på hekse* – så at sige bagsiden af medaljen. Ellekilde har skrevet om en i nyere tid afdød heks⁵⁰ og i Åbo holdt et foredrag om »Nutidig dansk heksetro«¹⁷⁴. Det hedder heri, at heksetroen vel nu ligger i sine sidste krampetrækninger, men nyere undersøgelser, som ikke er offentliggjorte, har vist, at dette ikke er tilfældet i alle egne af landet. Derimod har Ellekilde ret i, at »den faste forbindelse af heksetro og djævletro, som særtegner hekseprocestiden, gør sig ikke særlig stærkt gældende i nutidsoverleveringen«. Af den gamle form for heksetro får man et levende indtryk i A. Bæksteds store arbejde »Besættelsen i Tisted 1696-98«²³. Denne mærkelige begivenhed, som endte med en retssag mod de »besatte« og deres lidt for ivrige hjælpere og eksorcist, præsten Ole Bjørn, betød i de højere kredse i realiteten et definitivt nederlag for heksetroen, der så sent som i 1674, da Johan Brunsmann udgav »Køge Huskors« (genudg. af Bæksted 1953 som »Danmarks Folkeminder« 61), havde stået i fuldt flor; efter Tisted-affæren er der ikke brændt hekse i Danmark. Bæksteds arbejde har også betydning som et kulturhistorisk tidsbillede. Om andre hekse i samme århundrede foreligger en lille beretning fra Lindknud sogn⁶. I den jævne befolkning har heksetroen imidlertid, som sagt, holdt sig til nyeste tid, omend i afbleget form; der er i perioden udgivet flere Cyprianushåndskrifter⁶⁰⁻¹⁶⁹⁻¹⁷⁷, og ved foreningen »Danmarks Folkeminder«s 50-års jubilæum i 1958 valgte H. P. Hansen denne berygtede litteratur som emne for sin festforelæsning⁶⁴.

Fra *folketroens* øvrige arbejdsområde er der også en del nyt: H. P. Hansen har skrevet om syner og varsler⁷⁰, en omfattende undersøgelse, der tillige er af betydning for sagnforskningen. Desuden er der fremlagt rede-

gørelser for folketroen i begrænsede områder: på en sønderjysk egn¹⁶¹, blandt fiskere omkring Kattegat¹⁷⁶⁻¹⁷⁸, og vedrørende bestemte genstande: vilde fugle¹¹⁵, planter¹⁷⁹ og hellige kilder³⁷⁻¹⁴⁶; endelig tro om »Skulør«³⁴, en slags poltergeist, der huserede på en gård i Svindinge sogn.

Af samlede fremstillinger af *folkeskikke* er der fremkommet en større fra Stevns og Bjæverskov herreder ved Anna Pedersen¹³³ og et par mindre fra henholdsvis Ketting¹²⁰ og Klim¹⁴⁸. Desuden er der fremlagt en del materiale og nogle mindre studier af fester og festskikke knyttet til årets og livets ring. Til årsfesterne hører »Notitser til juletræets historie«¹⁷², en redegørelse med spørgeskema om »Gadebasse og gadelam«²⁹, nogle optegnelser om Sankthans-koen⁹¹⁻¹³⁹ og en om Staffensløjer¹⁰⁴. Til livets fester hører en undersøgelse af dåbsskik på Færøerne¹⁴³, en optegnelse af bryllupsskikke på Mando¹²⁵ og et par mindre artikler om død og begravelse¹⁰²⁻¹⁰³. Om jordpåkastelse har Chr. B. Schjørring skrevet en stort anlagt afhandling¹⁵⁸, der imidlertid ikke har vundet anerkendelse, hvad man bl.a. kan se af en anmeldelse i nærværende skrift. I sammenhæng med dette afsnit kan også nævnes nogle mindre afhandlinger om lege⁴⁻¹⁸⁻⁴⁶; en skik ved Holbæk-byfesterne, pandekageløbet, er beskrevet af Piø¹³⁸, som har konstateret, at den stammer fra England og er formidlet ved en bladreportage. Fra Holbæk har skikken i efterkrigsårene bredt sig til andre danske byer, og fra den engelske by (Olney) er den desuden vandret til Liberal, Kansas, U.S.A.! Moderne traditionsforskere kan åbenbart få store vanskeligheder med at udrede nutidens vandringsveje . . .

Mens der inden for disse felter næsten kun er fremkommet mindre arbejder, har en bestemt gruppe folkeskikke været genstand for indgående undersøgelser ved Henning Henningsen. Det drejer sig først og fremmest om *sømandstraditionerne*, som hidtil herhjemme har været et negligeret område. I 1961 resulterede Henningsens arbejde i disputatsen »Crossing the Equator«⁷⁷, hvor den velkendte skik at døbe dem, der første gang passerer Ækvator, er studeret med henblik på oprindelse og udvikling. Det fremgår, at »dåb« af lignende art er kendt i forbindelse med adskillige landemærker rundt omkring, f.eks. Kullen, og det er sandsynligt, at disse skikke ligger bag ækvatordåben. Selve den højtidelige handling indledes med et optog, hvis forbilleder søges i tilsvarende skikke på land. Indvielsen af novicer sættes ligeledes i forbindelse med skikke, som kendes fra alle mulige sluttede kredse; over sådanne skikke har Henningsen tidligere offentliggjort flere studier^{76-78/80}. Novicen skulle *høns*, d.v.s. betale for at blive optaget i kredsen – et ord, som i disputatsen sættes i forbindelse med den tyske *Hansa*. Om linje- og vendekredsdaab specielt på de norske og danske skibe har Henningsen også skrevet⁸²; endelig har han behandlet nogle gamle sømandsstraffe⁸¹ og skikkene i forbindelse med søsætning

og navngivning af skibe⁸³. Hele dette arbejde må siges at have været overordentlig frugtbart, og man må håbe, at det kan få drejet den fremtidige forskning af andre folkeskikke over i en ny, mere »funktionalistisk« retning.

Til sidst skal omtales nogle arbejder vedrørende *Grønland*. Efter at denne ø ved sidste grundlovsændring blev en del af Danmark, må man anlægge det synspunkt – som det også førhen i nogen udstrækning har været tilfældet – at Dansk Folkemindesamlings arbejdsområde skal udstrækkes hertil. I 1961 og 1962 er da også indsamlinger med båndoptager blevet foretaget i henholdsvis Angmagssalik og Thule, men først og fremmest med henblik på musikken og tildels sangen. Forud for ekspeditionerne foreligger et par afhandlinger om dette emne⁷²⁻¹¹⁰, og man forstår, at der nu er hjembragt meget værdifuldt materiale. Ellers er høsten beskeden. Der kan nævnes nogle små sagnundersøgelser^{149-185/89} og en enkelt udgave af sagn fra Angmagssalik⁸⁷, desuden en mindre afhandling om folketro⁹², en om den østgrønlandske »maskekultur«¹⁵⁰ og en om fjeldgængerne¹³². Men Grønland er et rigt arbejdsfelt, hvor der tiltrænges en langt større arbejdsindsats, også ud over det musikalske felt. Her er imidlertid, som bekendt, en sprogbarriere, der måske bedst overvindes ved hjælp af indfødte forskere. Man må håbe, at dette spørgsmål ved offentlig forståelse kan finde en permanent løsning inden alt for mange år.

Alt i alt kan perioden 1954-61 karakteriseres som en usædvanligt rig og levende tid, hvor en mængde nyt er ved at arbejde sig frem og tage form. Nogen samlet karakter har den videnskabelige produktion ikke haft, og den lider under metodemæssige vanskeligheder; dog synes en funktionalistisk betragtningsmåde endelig at være ved at vinde fodfæste her, som den før har gjort i beslægtede videnskabsgrene – på bekostning af typologisk og historisk-geografisk arbejdsmetode. Teknisk har båndoptageren betydet en meget stor landvinding, som har muliggjort et stærkt øget indsamlingsarbejde, og dette vil uden tvivl afsætte tydelige spor i den fremtidige forskning.

LITTERATURLISTE

1. *Aarne, Antti & Thompson, Stith*: The Types of the Folktale. Second Revision. Helsinki 1961. 588 s. (*FF Communications* 184).
2. *Andersen, Elisabeth*: Gamle danse fra Præstø amt, udg. af Præstø amts folkedansere. Vindbyholt 1954. 60 s.
3. *Andersen, Kristian*: Kristine og hendes viser. *Folkeminder* 6 (1960) 25-32.
4. *Andersen, Niels Peter*: Leg på gaden. Optegnelser fra en landsby på Randers-egnen. Med forord af *Bjarne Stoklund*. *Budstikken* 1957, 24-25.
5. *Andersen, Thomas*: Af gårdejer Thomas Andersens optegnelser fra Hauløkke, Erritsø, Fredericia. *Folkeminder* 4 (1958) 165-80.
6. *Andersen, Vald.*: Hekse i Lindknud sogn 1620. *Årb Ribe* 15:1 (1960) 126-34.
7. *Andersson, Otto*: Upprepningsstrofen ännu en gång. *Da Stud* 1955, 5-16.
8. *Bailum, Henry*: Kisum kæltringer og andet godtfolk. Forord af *Hans Ellekilde*. Århus 1956. 64 s.
9. *Bay, Sv. Aage*: Bonde og viking. Samfundsliv og tro i Nordens vikingetid. Kbh. 1954. 222 s.
10. *Bentzon, Fridolin Weis*: Launeddas, et sardisk folkemusikinstrument. *Dansk Musiktidsskrift* 1961, 97-105.
11. – Notes sur la vie musicale d'un village Sarde. *Folk* 2 (1960) 13-32.
12. – Et sardisk folkemusikinstrument. *Budstikken* 1959, 41-59.
13. *Bibliografi over dansk folkekultur* 1955 ff. Kbh. 1957 ff. Udg. af *L. Bodker, H. Grønning, B. Holbek, H. Rasmussen*.
14. *Boberg, Inger M.*: Baumeistersagen. Helsinki 1955. 24 s. (*FF Communications* 151).
15. – Dansk folketradition i tro og digtning og deraf afhængig skik. Udg. af *Iørn Pio*. Kbh. 1962. 192 s. (*Da Folkem* 72).
16. – Motif Index of Early Icelandic Literature. Under udgivelse.
17. *Boers, Hedda*: Folketro om tænder, tandmidler og tandbehandling hos almuen i Danmark. Et studium i dansk folkemedicin. Kbh. 1954. 184 s.
18. *Brøndegaard, V. J.*: Danske børnelege med blomster og andre plantedele. *Spr Kult* 22 (1960) 11-76.
19. – Gøgeurter som Afrodisiaka. *Da Stud* 1956, 55-101.
20. – Rølliken i nordisk Folkemedicin. *Spr Kult* 20:3 (1956) 42-52.
21. – Sevenbom som abortivum. *Da Stud* 1959, 5-31.
22. *Brøndsted, Johannes*: Thors fiskeri. *NatMus Arb* 1955, 92-104.
23. *Bæksted, Anders*: Besættelsen i Thisted 1696-98. I-II Kbh. 1959-60. 429, 392 s. (*Da Folkem* 69-70).
24. *Bodker, Laurits*: Danske folkeeventyr. Kbh. 1960. 199 s.
25. – Danske folkesagn. Kbh. 1958. 191 s.
26. – Eventyr. *Folkeminder* 3 (1957) 140-43.

27. *Bødker, Laurits*: Folkeeventyrenes forskningsproblemer. *Arv* 12 (1956) 69-94.
28. – Folkeviseforskningens problemer. Foredrag 7.5.1958, refereret med diskussion i Selskab for Nordisk Filologis årsberetning 1958, 4-10.
29. – Gadebasse og gadelam. *Folkeminder* 3 (1957) 97-107.
30. – Indian Animal Tales. A Preliminary Survey. Helsinki 1957. 144 s. (*FF Communications* 170).
31. – Den lange løgn. *Da Stud* 1954, 109-26.
32. – (udg.) Nordie Folklore Reports. I: Reports 1958-59. *Arv* 14 (1958) 163-79, II: *B. Holbek*: The Use of Punch Cards. *Arv* 16 (1960) 155-61.
33. – (udg.) Nordisk seminar i folkedigtning I, Ålborg 1961. Kbh. 1962.
34. – Skulør. *Folkeminder* 1 (1955) 28-31.
35. – , *Solheim, Svale & Tillhagen, C. H.*: Skæmtesomme eventyr fra Danmark, Norge og Sverige. Kbh. 1957. 132 s.
36. *Christensen, Jens*: Træk af nordfynsk Landsbyliv. Optegnelser udg. af *Poul Andersen*. Kbh. 1958. 124 s.
37. *Christensen, P.*: St. Nelaus kilde i Røgelhede og andre helligkilder i Vendsyssel. *Årb Vends* 1959/60, 259-70.
38. *Christiansen, J.*: Eventyr og historier fra Hjørpsted. *Folkeminder* 5 (1959) 193-215.
39. *Clausen, Karl*: Dansk folkesang gennem 150 år. Kbh. 1958. 338 s.
40. *Dal, Erik*: Danmarks gamle Folkeviser. En plan for udgavens afslutning. *Da Stud* 1955, 63-76.
41. – Inger Margrethe Boberg 23. juli 1900-9. maj 1957. *Da Stud* 1957, 5-8.
42. – Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Kbh. 1956. 448 s. English summary s. 410-30: Scandinavian Balled Research Since 1800 = *Meddelanden från Svenskt Visarkiv* 5.
43. – Scandinavian Ballad Research Today. *Scandinavica* 1 (1962) 5-16 = *Meddelanden från Svenskt Visarkiv* 16.
44. – Tro og overtro i folkevisen. *Kirkens Verden* 1960, 65-71.
45. *Danmarks gamle Folkeviser*. Bd. X:5-7 (s. 389-732+xii s.). Kbh. 1958-61. Ved *Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal & Iorn Pio*. Bd. XI:3 (s. 141-92). Kbh. 1959. Ved *Thorkild Knudsen & Nils Schiørring*.
46. *Dencker, Nils & Pio, Iorn*: Sankt Bentes gilde. En uopklaret gammel dansk juleleg. *Da Stud* 1960, 5-18.
47. *Ellekilde, Hans*, Festskrift til: Danske folkeminder. Kbh. 1961. xvi+229 s.
48. – (udg.) Folkesagn fra Janderup Sogn 1857. Optegnede af Hans Marinus Iversen fra Bandsbjerg. *Årb Ribe* 14:2 (1957) 260-92.
49. – H. C. Andersen og de fynske folkesagn. *Anderseniana* 1955, 74-129.
50. – Heksen Maren Graa i Torning. *Årb Vib* 1957, 70-81 = *Slægtsgården* 91 (1957) 8-13.
51. – De kloge folk i Tjørnehoved. *Årb Præsto* ny rk. 5:1 (1957) 5-58.
52. – Nordsjællandske folkesagn om dronning Margrethe og hendes forældre. *Årb Gill* 1954, 23-43.
53. – Ronbjærg og Estvad rakkere. *Årb Hards* 52 (1958) 152-73.
54. – Sidsel Jensdatter. *Årb Hards* 50 (1956) 150-83.
55. *Enevig, Anders*: Viser fra Nørrebro. Lersøbøller og Fælledbisser. *Folkeminder* 6 (1960) 33-48.
56. *Espegaard, Arne*: Folkeminder fra Vendsyssel. *Folkeminder* 7 (1961) 60-65.
57. *Folkeminder* 1 ff. Kbh. 1955 ff. Udg. af *L. Bødker, H. P. Hansen, Chr. Lisse*.
58. *Gad, Tue*: Legenden i dansk middelalder. Disp. Kbh. 1961. x+297 s.
59. *Gadegård, Niels H.*: Ormen og Tyren. *Kirkens Verden* 1961, 120-25.

60. *Gustafsson, Nils*: Et par cyprianusskrifter. *Kult Folkem* 1956, 52-63.
61. [*Hammerich, L. L.*] (udg.): Beretning om det 11. Nordiske Folkelivs- og Folkeminddeforsker møde i Odense 18.-21. juni 1952. Kbh. 1954. 64 s. (*Da Folkem* 63). Heri diskussion af folkeeventyrenes forskningsproblemer (se ovf. nr. 27), 46-58.
62. – Gudmund Schütte 17. januar 1879-12. juli 1958. *Da Stud* 1959, 107-14.
63. – Tristan og Isolde før Gottfried af Strassburg. Kbh. 1960. 104 s. (*Stud Spr OldForskn* 242).
64. *Hansen, H. P.*: Danske trolddomsbøger. *Folkeminder* 4 (1958) 145-65.
65. – Fra fårehyrde til æresdoktor. Selvbiografi. Kbh. 1960. 167 s.
66. – Fra gamle dage (Folk bander; Slavekrigen 1848; Om renlighed i gamle dage; Af brændevinens saga; An Wát's saga). Samlet udg. Kbh. 1961. 240 s.
67. – Hedeboender i tre slægtled. Kbh. 1958. 263 s.
68. – Kløge folk, I-II. 2. forøg. udg. Kbh. 1960-61. 259, 269 s.
69. – Natmændsfolk og kjæltringer, I-II. 2. udg. Kbh. 1960-61. 222, 269 s.
70. – Syner og varsler. Parapsykologiske fænomener. Kbh. 1957. 259 s.
71. *Haugbøll, Charles*: Børster. De omrejsende jernbane- og jordarbejderes liv og arbejde belyst gennem breve og samtaler. Kbh. 1955. 183 s. (*Da Folkem* 65).
72. *Hauser, Michael*: Grønlandske trommesange. *Grønland* 1960, 441-57.
73. *Henningsen, Gustav*: Jomfru Bartholins Visebog. *Da Stud* 1961, 40-44.
74. – Kunsten at lyve lodret. *Vestfold-Minne* 1961, 64-99 = *Nordisk Institut for Folkedigtning, Studier* 1.
75. – Vedel og Syv og bogtrykkerne. En bibliografisk undersøgelse af Hundredvisebogen. *Da Stud* 1959, 53-84 = *Meddelanden från Svenskt Visarkiv* 5.
76. *Henningsen, Henning*: Behøvling og hønsning. Indvielsesskikke i håndværkerlav. Kbh. 1960. 56 s.
77. – Crossing the Equator. Sailors' Baptism and Other Initiation Rites. Disp. Kbh. 1961. 324 s.+24 s. ill.
78. – Einweihungs- und Aufnahmesitten bei den Bauern. *Nordelbingen* 24 (1957) 170-99.
79. – Hønsning og narrerier. *Folkeminder* 2 (1956) 74-83.
80. – Hønsning og optagelsesskikke. *Folkeminder* 1 (1955) 35-39.
81. – Kølhaling og råspring. Et par gamle sømandsstraffe. *Hand SoMus Arb* 1956, 89-132.
82. – Linje- og vendekreds dåb på norske og danske skibe op til 1814. *Vestfold-Minne* 1961, 35-63.
83. – Skikke ved søsætning og navngivning af skibe. *Folkeminder* 3 (1957) 125-30.
84. *Hjorth, Poul Lindegård* (udg.): Karl Magnus' krønike. Kbh. 1960. 64 + 376 s.
85. *Holbek, Bengt*: August F. Schmidt. Bibliografi udg. i anledning af forfatterens 60-års dag den 4. august 1959. Kbh. 1959. 36 s.
86. – Hjorten, fåret og ulven. En fabels historie. *Arv* 15 (1959) 27-46.
87. *Holm, Gustav*: Grønlandske sagn. Med forord af *Erik Holtved*. Kbh. 1959. 53 s.
88. *Huhle, Robert* (udg.): Bogen om Himmerland. Åbenrå 1958. 637 s.
89. *Hüllen, Georg* (udg.): Von Prinzen, Trollen und Herrn Fro. Märchen der europäischen Völker. 1 ff. Rheine/Westf. 1956 ff.
- 89a. *Høirup, Henning*; *Blichfeld, M. F.*; *Boberg, Inger M.* & *Eriksen, Hans E.*: Frederik Lange Grundtvig. Kbh. 1955. 214 s.

90. *Højrup, Ole*: Hanepuden, eller en sorgelig historie om et ulige ægteskab. *Budstikken* 1959, 102-20.
91. *Kjærgaard, Peder Jensen*: Sankthans-koen i Vendsyssel. *Folkeminder* 7 (1961) 67-71.
92. *Kleivan, Inge*: Mirtårtut. Vestiges of the Eskimo Sea-Woman Cult in West Greenland. Kbh. 1960. 30 s. (*Medd Grønl* 161:5).
93. *Knudsen, Thorkild*: Dansk Folkemindesamlings båndoptagelser. *Dansk Musiktidsskrift* 1959, 94-100. Også som særtryk.
94. – Folk synger. *Folkeminder* 6 (1960) 1-12.
95. – Ingeborg Munchs viser. *Folkeminder* 7 (1961) 89-104.
96. – Model, type og variant. *Dansk Musiktidsskrift* 1961, 79-92. (= *Wissensch. Zeitschrift d. Ernst-Moritz-Arndt-Univ. Greifswald, Gesellsch.- u. sprachwiss. Reihe*, X:2 (1961) 177-89).
- 97-100. – Præmodal og pseudogregoriansk struktur i danske folkevisemelodier (også tr. i *Journ. of the Internat. Folk Music Council* X, 1958). Hertil flg. indlæg: *Henrik Glahn*: Nogle bemærkninger til Thorkild Knudsens studie. *Thorkild Knudsen*: Folkelig tradition – og forskningstradition. *Henrik Glahn*: Slutbemærkning. *Dansk Musiktidsskrift* 1957, 63-68; 94-99.
101. – & *Schiørring, Niels*: Folkevisen i Danmark. 1 ff. Kbh. 1960 ff.
102. *Kragelund, T. Tobiassen*: Død og begravelse. *Folkeminder* 2 (1956) 50-55.
103. *Kristensen, H. K.*: Var der mangler ved muldsærk og ru? *Årb Ribe* 15:2 (1961) 286-90.
104. *Kristensen, Niels Kristian*: Staffensløjer i Himmerland. *Folkeminder* 7 (1961) 77-79.
105. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Fra vikingetid til reformationstid. 1 ff. Kbh. 1956 ff. Red. af *J. Danstrup, Allan Karker &c.*
106. *Kvist, John*: Hjelmdrup smed, en af amtets sidste kloge mænd. *Årb Vejle* 1960, 150-71.
107. *Larsen, Emil*: Den vandrende spillemand. *Årb Vends* 1959, 99-108.
108. *Laugesen, Anker Teilgård*: Den danske Rimkronikes indledning. *Acta Phil Scan* 23 (1955) 147-55.
109. – Til den danske Rimkronikes datering. *Acta Phil Scan* 23 (1955) 37-56.
110. *Leden, Christian*: Über die Musik der Ostgrönländer. Kbh. 1954. 112 s. (*Medd Grønl* 152:4).
111. *Levinsen, Niels*: Folkeeventyr fra Vendsyssel. Udg. af *Laurits Bodker*. Kbh. 1958. xvi+312 s. (*Da Folkem* 68).
112. *Levy, Morten Raknes*: Kristi Vangen. Springar fra Hallingdal. *Dansk Musiktidsskrift* 1961, 92-97.
113. *Lind, Eyvind L.*: 18 borriñholmska opstäljedansja. *Jul på Bornholm* 1959, 40-41.
114. *Lindberger, Örjan*: Anteckningar om symbolik och tendens i några historiska visor från 1500-talets början. *Da Stud* 1955, 41-61.
115. *Lorenzen, Poul*: Vilde fugle i sagn og tro. Kbh. 1960. 203 s.
116. *Lukman, Niels*: Finn og St. Laurentius i Lund og i Canterbury. *Ark Nord Fil* 75:1-4 (1960) 194-237.
117. – The Raven Banner and the Changing Ravens. A Viking Miracle from Carolingian Court Poetry to Saga and Arthurian Romance. *Class Med* XIX:1-2 (1958) 133-51.
118. – The Viking Nations and King Arthur in Geoffrey of Monmouth (-1138). *Class Med* XX:1-2 (1959) 170-212.
119. *Lokkegaard, Frede; Barr, Kaj & Søndergaard, Svend*: 1001 nat. Kbh. 1961. 78 s.

120. *Maibøll, Christian*: Gilder og fester i Ketting i tiden omkring 1825. *SJy MSkr* 37 (1961) 15-18.
121. *Matras, Chr.* (udg.): Føroya kvæði. Corpus carminum færoensium. Bd. I:2. Kbh. 1954. 80 s.
122. *Mileck, M. Schiøler*: Gentagelsesstrofen i dansk folkevisedigtning. *Da Stud* 1955, 17-40.
123. *Nielsen, A. Strange*: Folkeminder om englænderne 1807. *Folkeminder* 2 (1956) 69-73.
124. *Nielsen, C. F.*: Om Midtsjællands æventyr. *Folkeminder* 2 (1956) 60-68.
125. *Nielsen, Johanne*: Bryllup på en skipperø. Med indledning af *Ole Højrup*. *NatMus Arb* 1960, 72-85.
126. *Nielsen, Richard & Sørensen, Thorvald* (udg.): Bogen om Bornholm. Tønder 1957. 664 s.
127. *Noe-Nygaard, Helge*: Sydslesvigske sagn. Kbh. 1958. 228 s.
128. *Nykrog, Per*: Les fabliaux. Disp. Kbh. 1957. 55+339 s.
129. *Odenius, Oloph*: Den döda modern som däggas av ormar. *Da Stud* 1961, 5-16.
130. *Olsen, Christian*: Den kloge Kone i Reerslev. *Årb Holb* 15:4 (1959) 80-83.
131. *Olsen, Poul Røvsing*: Nahamī. *Dansk Musiktidsskrift* 1961, 105-17.
132. *Parbol, Inge*: Qivitut, grønlandske fjeldgangsmænd. *Grønland* 1955, 452-63.
133. *Pedersen, Anna*: Højtid og gæstebud. Optegnelser fra Stevns og Bjæverskov herreder. Kbh. 1960. 94 s. (*Udv Folkem Publ*, serie B:5).
134. *Petersen, Ib Clemens*: Middelalderlige lægeplanter med særligt henblik på klostrenes urtegårde. *Årb Loll-Falst* 8:3 (1957) 361-408.
135. *Pipping, Rolf*: En visa och ett ordspråk. *Acta Phil Scan* 23 (1955) 117-38.
136. *Pio, Iorn*: En moderne skillingsvise. *Da Stud* 1958, 107-11.
137. – (udg.): Optegnelser fra Mejlbj ved Randers. *Folkeminder* 5 (1959) 216-35.
138. – Pandekageløbet i Holbæk. *Folkeminder* 3 (1957) 131-37.
139. – Sankthans-koen. *Folkeminder* 7 (1961) 72-76.
140. – Skillingsviserne om Christiansborg Slots brand 1884. Kbh. 1959. 60 s.
141. – Sølvets sangforlag. *Folkeminder* 6 (1960) 13-24.
142. *Ranke, Kurt*: Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen 1959. Berlin 1961. viii+474 s.
143. *Rasmussen, Holger*: Carrying children »i kiltingi«. A Faroese christening custom. *Folk* 1 (1959) 133-39.
144. *Rasmussen, R. K.*: Gomul føroysk heimaráð. Tórshavn 1959. 151 s. (*Ann Soc Scient Fær*, Suppl. 3).
145. – Om drøbelen i den færøske folkemedicin. *Budstikken* 1957, 31-40.
146. *Riis-Olesen, H. A.*: De hellige kilder i Thy og Hanherred. *Årb Thist* 1960, 256-61.
147. *Ring, Frands Johan*: Nogle gamle fynske spillemænd. *Årb Fy* 7:3 (1961) 542-71.
148. *Røllighed, Jens*: Gamle bondeskikke fra Klim sogn. *Årb Thist* 1957, 185-200.
149. *Rosing, Jens*: Isimardik. Den store drabsmand. Kbh. 1960. 89 s. (*Det Grønlandske Selskabs skrifter* 20).
150. – Den østgrønlandske »maskekultur«. *Grønland* 1957, 241-51.
151. *Röhrich, Lutz*: Die Märchenforschung in Dänemark. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 3 (1957) 501-07.
152. *Raaschou, Carl*: Folkekulturen i udspring og forløb. *Folkeminder* 7 (1961) 80-88.
153. – Folkeminder fra Himmerland. *Folkeminder* 5 (1959) 239-43.

154. *Schiørring, Nils*: En folkemindesamplers gave til eftertiden. *Folkeminder* 2 (1956) 94-96.
155. – Omsyngning og inkonstans. *Dansk Musiktidsskrift* 1961, 74-79 (= International Musicological Society's Report of the Eighth Congress, vol. 1, New York 1961, 380-85).
156. – Selma Nielsens viser. Et repertoire af folkelige sange fra det 19. århundredes slutning. Kbh. 1956. 188 s. (*Da Folkem* 66).
157. – De seneste års tilvækst af folkeviser og folkelig dansemusik i Dansk Folkemindesamling. *Folkeminder* 1 (1955) 32-35.
158. *Schjørring, Chr. B.*: Af jord er du kommet. – Jordpåkastelsen indenfor europæisk kultur. Kbh. 1959. 189 s.
159. *Schmidt, August F.*: Bymandsremser og nidviser. *Folkeminder* 7 (1961) 49-59.
160. – Danmarks Byremser. Kbh. 1957. 232 s. (*Da Folkem* 67).
161. – Fra den gamle folketro i egnen vest for Flensborg. *SJy MSkr* 36 (1960) 82-91; 111-13.
162. – Fra folketroens og sagnenes verden. 1955. 23 s. (*Faglig Læsning* 267).
163. – Fra Sydslesvigs sagnverden. *SJy MSkr* 37 (1961) 206-08; 215-20.
164. – Fra Aarhusegnens gamle Landsbyer. Sagn, Tro og Digtning. Brabrand 1960. 184 s.
165. – Lufttridt og Korsbyrd. *Årb Soro* 1956, 59-70.
166. – Sagnene om Gram Slot. *SJy MSkr* 35 (1959) 105-12; 126-31.
167. – Særegen folkeoverlevering fra Hardsyssel. *Årb Hards* 52 (1958) 53-66.
168. *Steensberg, Axel*: Caritas Romana, eller sagnet om den fængslede Cimon og hans opofrende datter. *Budstikken* 1957, 53-82.
169. *Stoklund, Bjarne*: Per Ajsens Cyprianus. *Skalk* 1958:2, 3-5.
170. *Strömbäck, Dag*, Festskrift til: Folkloristica. Uppsala 1960. Heri *L. Bodker*: Folkeviser. Et bidrag til terminologiens forbistring, s. 273-82, og *Chr. Matras*: Den enøjede hval, s. 177-83.
171. *Studiehåndbog for det filosofiske fakultet*, XII: Andre fag. Kbh. 1962, s. 14-21.
172. *Sogaard, Helge*: Notitser til juletræets historie. *Årb GI By* 1960, 72-75.
173. *Taylor, Archer*: »Svend i Rosengård« og »Edward«. *Da Stud* 1958, 105-07.
174. *Tegengren, Helmer* (udg.): Den gamle bondekulturens oppløsning. Åbo 1961. 184 s. Heri *Hans Ellekilde*: Nutidig dansk heksetro, s. 111-20, og *Axel Steensberg*: De sidste århundreders ændringer i den danske bondekultur. Årsager og forløb, s. 56-66.
175. *Terkelsen, Frede*: Johan Bonde. Landsbyspillemand og Væver. *Årb Als Sundev* 37 (1958) 93-110.
176. *Terslin, H. C.*: Fiskertro på begge sider af Øresund. *Årb Gill* 1955, 39-58.
177. – En nordsjællandsk Cyprianus. *Årb Gill* 1958-59, 104-08.
178. – Norsk fiskerovertro. *Årb Gill* 1957, 104-19.
179. *Trolle, Johannes*: Flora og folketro i Sønderjylland. *SJy MSkr* 31 (1955) 145-52, 169-92. Også som særtryk 1956. 32 s.
180. *Thompson, Stith*: Motif-Index of Folk-Literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends. Vol. I-VI. Kbh. 1955-58. 554, 517, 519, 499, 568, 893 s.
181. *Thaarup-Andersen, Lis*: »Fiskefangstfabeln« i den skriftlige litteratur og folkelitteraturen. *Da Stud* 1954, 127-42.
182. *Toldberg, Helge* (udg.): Den danske Rimkronike, I-III. Kbh. 1961, 1958, 1959. xxiv+162, x+150, viii+140 s. (uafsluttet).

183. – Den danske Rimkrønike og folkeviserne. *Da Stud* 1958, 5-45 – *Meddelanden från Svenskt Visarkiv* 7.
184. *Uldall, Kai*, festskrift til: Folkeliv og Kulturlevn. Red. af *Bjarne Stoklund*. Kbh. 1960. 338 s. Heri *Hans Ellekilde*: Skovsbokorset i sagnoverleveringen, s. 236-46.
185. *Vebæk, Máliâraq*: Aqigsiaq. *Gronland* 1960, 90-92.
186. – Narrâjit. *Gronland* 1960, 352.
187. – Qivitoq Anda. *Gronland* 1957, 290-94.
188. – Sagnet om Kâgssagssuk. *Gronland* 1959, 425-31.
189. – Tuneq – en indlandsbo. *Gronland* 1959, 230-32.
190. *Østergaard, Jens*: Medicinske planter fra Vitskøl Klosterhave, Overlade sogn. *Årb Himm Kj* 48 (1959) 103-14.
191. *Aagaard, Anton*: Restitutionen af Folkeviserne. Med særligt Henblik paa Germand Gladensvend Visen. Kbh. 1960. 84 s. (*Stud Spr OldForsk* 244).

Anmeldelser

Førromersk jernalder i Jylland

C. J. Becker: Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland.
Nationalmuseets skrifter. Større beretninger. VI. København 1961. 292 s.
ill. og 127 pl. 100,00 kr.

Professor C. J. Becker har under anførte titel udsendt et stort værk om den førromerske jernalder i Syd- og Midtjylland. Gennem mange år har Becker i intensivt forskningsarbejde fordybet sig i de mange vanskelige problemer, som rejser sig ved studiet af vor ældste jernalder, og det er velkendt, at han har ydet en række succesrige bidrag til den kronologiske opdeling af den førromerske jernalders fundmateriale. Som ung student vandt han for 25 år siden Universitetets guldmedaille på besvarelsen af en opgave over dette emne. Og da Becker i 1942 af Poul Nørlund fik overdraget behandlingen af bopladsmaterialet fra Trelleborg, kom der for alvor skred i hans forskning. Arbejdet med de førromerske bopladsgruber fra voldstedet gjorde det klart, at deres keramik lod sig opdele i tre perioder, et resultat, som blev fremlagt 1948 i Trelleborg-publikationen. Siden har Becker i andre afhandlinger, fra 1948 og 1951, udvidet sine iagttagelser, således at den ældre inddeling i kun to perioder nu kunde erstattes med fire grupper: I, II, IIIa, IIIb.

I sin nye bog har forfatteren sat sig den opgave at udbygge og videreføre de hidtil nåede resultater i et forsøg på »at dokumentere en kronologisk ordning af det danske materiale ud fra fremlæggelse af en serie sluttede boplads- og gravfund inden for en egn af landet, hvor man har mulighed for at kunne følge førromersk jernalder lige fra begyndelse til slutning«. Kun i Syd- og Midtjylland lader dette sig gøre.

Det kan straks siges, at det er et i omfang imponerende materiale, der fremlægges, vel ikke det fuldstændige, men alle de samlede fund, der belyser udviklingen. Bopladsfundene består af affaldsgruber og (eller) hustomter. De opstilles i kapitel I i en fortegnelse, der fylder 121 kvartsider og ledsages af 91 plancher med smukke tegninger udførte af maleren Henning Ørsnes. Det syd- og midtjyske område opdeles i tre »zoner«, A: Syd- og Sønderjylland, B: det østlige, C: det vestlige Midtjylland, og inden for zonerne placeres fundene i perioderne I, II, III.

I kapitel II behandles, i en digression, de vigtige affaldsgruber som fundtype. Er de affalds- eller offergruber? Og i kapitel III følger der næst redegørelsen for den store tuegravplads ved Aarre øst for Varde.

Det er fortjenstfuldt, at denne navnkundige og for studiet så umådelig vigtige gravplads nu endelig, efter 70 års forløb, får den behandling, der tilkommer den. Egentlig består den af to pladser, nær hinanden. På begge udgravede A. P. Madsen i 1892 ca. 250 anlæg, større og mindre tuer med en grav nedsænket under midten. Resultatet publiceredes 1894 i Årbøger.

Udgravningen var en jættestræffelse: 250 gravhøje på ca. 30 arbejdsdage! Men jo også med de mangler, der var knyttet til en ydelse af den art.

På dette sted optog Becker i 1953-54 nye gravninger, dels for at eftergå ældre iagttagelser, dels for at udforske inventaret i højene ved gravpladsens yderkant. Måske var disse høje af anden alder, yngre end de ved pladsens midte. Han udgravede nu godt 100 anlæg, og fandt ringgrøfter næsten om dem alle. En forbavsende stor del af gravene i de ydre høje var uden brændte ben og betegnes derfor som kenotafer. Men vigtigst var vel selve »det supplerende oldsagsmateriale, som i forbindelse med det gamle stof muliggør studier over fordelingen af typer og dermed en udskillelse af ældre og yngre afsnit af hele perioden« (I).

Påfaldende var nemlig beliggenheden af visse nåletyper, af øskeringe og bæltehager. Nålene med »ringformet hoved« er væsentlig nyfundne i pladsens randzone, mens nåle med »oprullet hoved« er fra den centrale del, sidstnævnte derfor ældre, de første yngre. På samme måde er øskeringene centrale og ældre, mens bæltehagerne er fundne i randhøjene og derfor yngre. Disse iagttagelser, som tydeliggøres af gode udbredelseskort, bliver af den største vægt, idet Becker herved finder mulighed for at dele periode I i et ældre og et yngre afsnit: Ia og Ib (s. 176 f.). Og da metalsagerens kronologiske succession kan overføres på gravpladsens lerkar, får iagttagelsen følger også for bopladsfundenes keramik i periode I.

I kapitel IV opføres området's øvrige gravfund, og kapitel V er helliget en gennemgang af den syd- og midtjyske keramik i førromersk jernalder. Om lerkartyperne og deres udvikling inden for de forskellige perioder kan bedst henvises til fremstillingen selv, da den efter sagens natur er stærkt detailpræget. Af særlig interesse er konstateringen af, at hele det syd- og midtjyske område i hovedsagen er *én* kulturprovins, kun med afvigelser i enkeltheder inden for de tre zoner (s. 252). Forbindelse med bronzealderens slutperiode, VI, kan knyttes. De over 800 bopladskar, forfatteren arbejder med, viser i øvrigt en jævn udvikling fra periode I over II til IIIa og fra denne videre til IIIb, der betegner et meget kortvarigt overgangsstadium til romersk jernalder. Det er klart, at påvisningen af denne kontinuitet i udviklingen er af den største betydning for kulturhistorien.

Efter sin grundige gennemgang af oldsagsmaterialet kan Becker nemlig i kapitel VI trække hovedlinierne op for kulturudviklingen i Jyllands førromerske jernalder. Af pladshensyn er det kun muligt at omtale den i al korthed her. Fundgrupperne Ia, Ib, II, IIIa og IIIb må dække hele den førromerske jernalder. Lighederne træder klart frem i de tre syd- og midtjyske zoners keramik og ligeledes i en stor nordjysk, zone D, hvis materiale dog endnu venter på sin behandling. Men der er, som nævnt, også forskelle. Disse understreges yderligere af en række metalsager med udpræget regional fordeling, som vises på de særdeles oplysende udbredelseskort s. 250-51 og 256-57. Stort set fremtræder de jyske grupper som nært beslægtede med holstensk og østhannoversk Jastorf- og Ripdorfkultur, men viser allerede fra begyndelsen et eget særpræg, der ligeså godt kan gå tilbage på hjemligt grundlag. De fælles ligheder skyldes derfor snarest de ensartede stil- og modestrømninger inden for hele det nordeuropæiske område. Af den for opfattelsen af Danmarks førromerske jernalder så vigtige Jastorfkultur i Østhannover og Holsten giver Becker i øvrigt i kapitel VII en fængslende vurdering med det morsomme slutfacet, at det

jyske materiale *nu* danner et solidere grundlag for gruppering og kronologi end det »klassiske« nordvesttyske! Det er et resultat, som man gerne tildeler Becker, og ham alene, æren for.

Med den beherskelse af stoffet, som mangeårig og dybtgående forskning har givet forfatteren, er det intet under, at han i kapitlet »kronologi og kulturforhold« indgår på en drøftelse af en række problemer, som længe har været kernepunkt i debatten. Der tænkes her tildels på to gamle postulater. Det ene er Sune Lindqvists 40 år gamle tese om »den keltiske hansa«. Det keltiske fremstød mod øst ind over Mellemeuropa ved overgangen mellem bronze- og jernalder skulde have bevirket en afskæring af metalforsyningen fra Syd til Nord, og ud derfra har man tolket fundfattigdommen i Nordeuropas førromerske jernalder, tydelig især i gravfundene. Det andet er tesen om klimaændringen med lavere sommer-temperatur og øget nedbør, der ved jernalderens begyndelse skulde have skabt vanskeligheder for mennesker og dyr.

Spørgsmålet bliver nu: Er der overhovedet tale om kulturnedgang fra bronzealder til jernalder? Svaret må blive nej, når man ser på det rige boplads- og gravmateriale fra periode I, som nu er fremlagt. Det tyder netop på en øget befolkning og ikke på fattigdom og nedgang. Derimod går antallet af gravfund brat ned ved begyndelsen af periode II, og gravpladserne afbrydes. Man har dog en del bopladsfund. De første landsbyer dukker nu op, og keramikken viser fuldstændig jævn overgang fra periode I til II. Da gravfundene fra II og IIIa i Jylland er så få og fattige, kunde man her tilsyneladende tale om kulturnedgang. I periode IIIb bliver fundene atter talrige.

Til sammenligning har man imidlertid et rigt materiale af boplads- og gravfund fra Fyn. Her svigter ganske vist af en eller anden grund fundene fra periode I, men er i modsætning til Jylland rigt repræsenterede i II og IIIa. Da kulturudviklingen i jysk og fynsk materiale i øvrigt er helt parallel, og da fundene i de to områder svigter til forskellig tid, vil det være vanskeligt at søge en forklaring ud fra naturbetingede årsager. Den gamle idé om klimaændringen og de deraf fulgte vanskeligheder må derfor falde bort. Måske har endog den øgede nedbør været til gavn for agerbrugsdriften og kvægholdet på de lette sandjorder i Jylland.

På samme overbevisende måde gøres der op med tanken om kulturnedgang som følge af kelterfremstødet. Nordens isolering fra Sydeuropa er reel nok, men allerede fuldt mærkbar i bronzealderens periode VI, d.v.s. formentlig o. 600 f.Kr. Det er altså 200 år før kelternes vandring. Afbrydelsen af de gamle handelsforbindelser har muligvis økonomisk-politiske begivenheder bag sig, men kan blot ikke tilskrives noget historisk kendt folk sydpå.

Problemer som disse har Becker, som det ses, belyst – og aflivet – på overbevisende måde. Men andre står uløste tilbage. Hvorfor bryder de jyske gravpladser af ved overgangen mellem I og II samtidig med, at den rige jyske landsbykultur begynder at tegne sig? Noget folkeligt brud kan der i hvert fald ikke være tale om. Mod dette strider den klart påviste linie i jysk keramik gennem hele førromersk jernalder.

Inden for rammerne af en kort omtale som denne er det jo kun muligt at gøre et forsøg på at orientere, prøve at trække det anmeldte arbejdes indhold op i en så tydelig hovedlinie som muligt. Man kan også polemisere. Men en polemik måtte da her gælde mindre væsentlige enkeltheder og

vil falde bedre ind i fremtidige drøftelser, som nok skal komme. Studiet af professor Beckers bog fremkalder hos læseren beundring for dens veloplagthed, klarhed og spændkraft. Der er neppe tvivl om, at den vil blive længe stående som et primært arkæologisk skrift, sprængfyldt med ideer og præget af bærekraftig bevisførelse som den er.

Erling Albrechtsen.

Nålebindingsteknik

Odd Nordland: Primitive Scandinavian Textiles in Knotless Netting. Studia Norvegica no. 10, Oslo 1961. 154 s. og 1 kort. Pris 18 s/6 d.

Udtrykket »Knotless Netting« betyder på dansk nålebinding. Og det materiale, forfatteren behandler, kendes også fra Danmark. Han nævner bl.a. hedebostringens »hulgang«, vikingetidens fundet fra Mammen, bronzealderfundet fra Trindhøj og stenalderfundet fra Christiansholm i Ordrup. Bogen bygger iøvrigt på materiale fra alle fem nordiske lande, og fire sider litteraturhenvisninger viser vej for den, der ønsker at gå videre til fremmede verdensdele som Australien og Amerika.

Odd Nordland bygger videre på beskrivelsessystemer udarbejdet af R. d'Harcourt og Margrethe Hald. Men hans beskrivelse er abstrakt, og han kan derfor drage sine konklusioner ved hjælp af et symbolsprog, der stort set overflødiggør aftegninger af selve trådgangen, der naturligvis både tager tid at udføre og kræver kostbar plads i publikationerne. Dermed være ikke sagt, at sådanne tegninger med Nordlands bog er gjort helt overflødige. – I et koordinatsystem angiver han langs absicseaksen trådeirkernes spændvidde fra spiralgang (»coil«) til spiralgang. Vender tråden f.eks. først tilbage til aksens efter at denne har været krydset fem gange, får »coiling-systemet« betegnelsen V på aksens, eller 5 i symbolsproget. Ordinataksen i koordinatsystemet anbringes umiddelbart til venstre for det sted, hvor tråden hæftes til næste række. Dr. Nordland benævner koordinatsystemets fire sektorer A, B, C, D begyndende øverst til venstre og endende nederst til venstre efter urviserens retning. Til betegnelse af »Coiling-systemets« tal føjes med mindre taltyper en beskrivelse af »threading-systemet«, d.v.s. hvor mange gange gennemstikningen skifter retning.

Bogen er blevet indgående kritiseret af Aslak Liestøl i tidsskriftet »Norveg« 1962, og samme sted findes et gensvar fra Odd Nordland. Diskussionen er lærerig, men kræver for mange udredninger af tekniske detaljer til at kunne refereres udførligt. Metoden, dr. Nordland har valgt til grundlag for sine beskrivelsesformer, er behæftet med visse mangler. Den gør f.eks. ikke forskel på ret og vrang og dækker ikke usymmetriske undtagelsestilfælde. Tekstiltforskeren, der i fremtiden ønsker at benytte den nye metode, må derfor i visse tilfælde gribe til supplerende tegninger eller noter. Men så vidt anmelderen kan se, betyder metoden dog et betydeligt fremskridt. Ved hjælp af et symbolsprog kan man få overblik over et u håndterligt materiale, sætte det på en fælles formel og frembringe et resultat, der er umiddelbart sammenligneligt med resultater, forskere fra andre dele af verden kommer til, når de anvender samme »sprog«.

Lignende fremgangsmåder er man fortrolig med indenfor andre videnskaber, men mange humanister føler dem fremmedartede og er derfor

skeptiske. Man ængstes for at miste den primære kontakt med tingene, man frygter for at genstandenes umiddelbare måde at tale til os på skal forflygtiges bag dette kunstige medium, dette til trods for, at de fleste af os med sindsro bruger tabeller og visse former for statistik, hvori tingene jo også er forenkede. Man må blot gøre sig klart, at enhver abstraktion lider under den skavank, at selv om den er aldrig så logisk, beror dens korrekte afbildning af virkeligheden på, om det udgangspunkt, man har valgt, de aksiomer, man har benyttet, eller de forenklinger, man har gjort på grundlag af materialet, er forsvarlige. Er udgangspunktet ikke rigtigt, bliver resultatet galt, uanset en nok så logisk bevisførelse.

Imidlertid er det en landvinding at have et symbolsprog som arbejdsredskab i et tilfælde som det foreliggende. Ingen – og vel mindst forfatteren af bogen – vil påstå, at metoden løser alle problemer. Behandlingen af et stort stof afhænger fremdeles af om den, der foretager analysen og beskrivelsen, opfatter virkeligheden præcist nok. Symbolsproget er ligesom matematiske ligninger et fortrinligt hjælpemiddel for den, der skal behandle et stort materiale. Men den overflødiggør ikke hverken tingene selv eller forskerens evne til at gøre sikre iagttagelser.

Dr. Nordland har i sin bog givet bolden op til en diskussion, som har vidtrækkende perspektiver. Han er en begavet og idérig forsker, hvis skrifter alle der interesserer sig for videnskabelig metode kan hente inspiration ved at læse.

Axel Steensberg.

Dansk keramik

Kai Uldall: Gammel dansk fajence. Thaning & Appels Forlag, 1961. 303 sider og 10 farvetavler. Kr. 125,00, indb. kr. 155,00.

Fra sin tidligste tilknytning til dansk kultur- og kunsthistorisk forskning har Kai Uldall søgt at løse gåderne, der omgav de danske fajencer. I større eller mindre afhandlinger har han i årenes løb vist resultaterne, han er kommet til, og »Gammel dansk fajence« kan betragtes som udbyttet af et livs arbejde med emnet, der sammenfatter mangfoldige iagttagelser og giver forfatterens helhedssyn. Bogen er dog mere end en sædvanlig rekapitulation, fordi den går dybere og videre, end det hidtil er sket, og den foreligger nu som en håndbog, intet større museum kan undvære. Hvor store fremskridtene er, kan bedst måles ved en sammenligning med den litteratur, som tidligere forelå om emnet.

Hvis man på grundlag af Kai Uldalls arbejde skal fremsætte nogle bemærkninger, må det først understreges, at forskellen mellem kongerigets og hertugdømmernes produktion fremtræder endnu stærkere, end det hidtil er blevet iagttaget, og herigennem trænger spørgsmålet sig på, om den sidste med rette kan henregnes til Danmarks kulturgods. Det er ikke afgørende, at begge hertugdømmer forhen hørte til det danske monarki, da man i så fald også burde have medtaget de norske fabrikker, og skellet mellem kulturområderne følger ikke de politiske grænser. Den kendsgerning, at varerne fra fabrikkerne syd for Kongeåen i nogen udstrækning blev brugt i Danmark (og Norge) kan heller ikke være bestemmende, og samlerens og antikvitethandlers påstande hviler ikke på beviser. I de danske fabrikker finder man i det mindste nogle danske arbejdere beskæftiget, mens man i de holstenske virksomheder leder forgæves efter landsmænd, som bogen viser det, og selv om det ikke er producentens nationalitet, der alene er afgørende, er det dog af betydning

for bestemmelsen af fajancernes tilhørsforhold, hvem der har været knyttet til deres fremstilling. Den danske fajances fortrin og mangler ville stå klarere og dens fællespræg være trukket mere overbevisende op, hvis man begrænsede navnet til kun at omfatte den produktion, som fandt sted i kongeriget og Sønderjylland. I virkeligheden er det kun enkelte genstande, deriblandt bispebollerne, der knytter fajancerne fra hertugdømmerne til den dansk-norske kulturkreds, mens de på de fleste områder følger nordtysk mode og tradition.

Det er forståeligt, at Kai Uldall ikke har villet bryde med den traditionelle opfattelse, som bevarer nogle af de bedste stykker europæisk keramik for dansk kultur, men hvis man forlader det æstetiske synspunkt til fordel for et mere alment kulturorienteret, må det erkendes, at særlig de holstenske fabrikkers varer har andre forudsætninger end kongerigets økonomisk, i kundekreds og i historie.

Følger man en udviklingshistorisk linie, bringer bogen adskilligt materiale i dens skel mellem den tinglaserede keramik og stengodset og i de forskellige fabrikkers forsøg på at nå de forbilleder, de prøvede at efterligne, og særlig har man i skildringen af de små fabrikker uden for hovedstaden et udmærket stof til at forstå alle de problemer, produktionen indeholdt.

Kun undtagelsesvis berører forfatteren den hjælp, jordfundene yder i de danske byer. Det er stadig et åbent spørgsmål, hvor meget de gamle danske fajancer har været brugt, og det kan i denne sammenhæng anføres, at der i Århus efterhånden er fremkommet flere skår af fajancer fra fabrikken i St. Kongensgade, af hvilke bl.a. et terrinlåg lader sig samle, desuden kendes en almindelig tallerken fra Kellinghusen og et hjørne fra en bakkebordsplade (fra Slesvig?), men i sammenligning med antallet af andre skår er det ubetydeligt. Man har brugt det stedlige, glaserede lertøj eller jydepotter, og importeret fajance optræder også. Ligeledes kendes flisefragmenter fra byens jordfund, og det ville være af stor værdi at samle, hvad der kendes til flisernes brug som vægbeklædning og på anden måde, men det er usikkert, hvor længe den varede på de enkelte steder, og hvor udbredt den har været. Således rejser bogen en række spørgsmål, og det er vel dens største fortrin, at den som udgangspunkt for videre forskning virker tilskyndende, kun kan det måske beklages, at bogen i nogen grad går uden om fabrikernes jævne og almindelige produktion og fortrinsvis gengiver de sjældne pragtstykker, hvori de enkelte fabrikkers særtræk ganske vist tydeligt lader sig erkende, men som dog optræder sparsomt. Disse sjældenheder skal man nok holde rede på som f.eks. bispebollen med versene om erkebisp Olav Engelbrechtson, der allerede var fremme på den kunstindustrielle udstilling i København 1879 og blev afbildet i Camillus Nyrops beskrivelse af den.

Kai Uldalls værk rejser spørgsmålet om, hvor langt man er nået i studiet af fajancerne i de snart 100 år, der er gået, siden man blev opmærksom på dem. Store fremskridt er sket, men bogen skjuler ikke, at der er meget uklart, og særlig de små fabrikker i Jylland og på Fyn rummer gåder. Det vides f.eks., hvor mange forskellige typer Gudumlund fremstillede, men det er endnu ikke lykkedes at tilvejebringe prøver på alle de varer, fabrikken leverede. På dette punkt kan man ikke nøjes med de skriftlige kilder, men det er nødvendigt at have selve genstandene til sin rådighed, hvis man vil studere denne side af dansk kultur. Både fajance og stengods var i ældre tid ikke de sjældenheder, tiden og samleliden-

skaben i forening har gjort dem til, men daglige brugsartikler, erstatninger for det finere og dyrere porcellain. Selv om de små provinsfabrikker ikke havde nogen lang levetid og et meget begrænset afsætningsområde, ser det alligevel ud til, at de har været af ikke ringe betydning for deres egn, hvis man skal dømme efter Gudumlunds og Ølands produktion, der for en stor del måtte søge kunderne på stedet. Således fik det 1813 oprettede Løveapotek i Ålborg sine standkrukker fra Gudumlund, og deres tyndt pålagte koboltfarve, hvormed signaturerne er malet, og den dårligt pålagte glasur viser tydeligt kvaliteten.

Kai Uldall fremhæver, at de fleste varer fra fabrikken på Øland var stillose, og man er på denne tid i virkeligheden langt borte fra den festlige måde, på hvilken virksomheden i St. Kongensgade åbnede den danske fajanceproduktion. Både kunstnerisk og håndværksmæssigt viser udviklingen en bestandig krebsegang. Årsagerne hertil er tilstrækkelig kendt. Det var stengodset, der slog den tinglaserede vare ud og dermed afsluttede et kapitel i dansk keramikks historie, der er klart afgrænset og sikkert også i fremtiden vil friste forskningen til nye fremstød, men selv om man anlægger andre synspunkter, end Kai Uldall har gjort det, og fælder domme efter nye værdimål, vil bogen stadig være udgangspunktet. I et afsluttende led peges der videre frem i omtalen af ukendte, gådefulde virksomheder, som nævnes i den ældre litteratur. De har mere end kuriositetens værdi, da det måske ved et nærmere bekendtskab med dem bliver muligt at bestemme forholdet mellem fajance og stengods bedre end hidtil.

Helge Søgaard.

Tækning

Karl Mattisson: Det sydsvenska halmtaket. Skrifter från folklivsarkivet i Lund utgivna genom Sällskapet Folkkultur. Nr. 4. C. W. K. Gleerup. Lund 1961. 179 s ill. Sv. kr. 20.-.

Fhv. overlæge, dr. med. Karl Mattisson har – efter et langt liv i medicinens tjeneste – i sit otium kastet sig over folkelivsforskningen med en energi og et udbytte, som i høj grad må aftvinge respekt hos fagets professionelle udøvere. En række publikationer er det synlige resultat af arbejdet. I 1953 kom en nyttig oversigt over kornhøstens forskellige metoder og skikke (»Skörden genom tiderna«, Lund 1953), men Mattissons studier har dog først og fremmest været koncentreret om et andet af de klassiske etnologiske emner: tækningen. Den første lille afhandling om emnet kom så tidligt som 1946. Den er siden fulgt op af artikler om forskellige egne tækkemetoder i lokalhistoriske årbøger samt en monografi over arbejdets vigtigste redskab, tækkeskovlen (Täckevrakan, Rig 1957, s. 33-52), som også inddrager dansk materiale. Disse afhandlinger er allesammen forarbejder til den samlede fremstilling, som nu foreligger.

I 1949 gav Sigurd Erixon og Anders Nyman en oversigt over de svenske stråtagstyper (Halmtakstyper i Sverige, Folkliv 1948-49, s. 53-86). Denne værdifulde afhandling må af praktiske grunde nøjes med at opridse hovedtrækkene i det store, brogede materiale, men må lade detaljer og specialproblemer ligge. Mattisson har i stedet valgt at afgrænse sit stof geografisk, således at kun det sydlige Sverige behandles. Han har derved fået mulighed for at fremlægge det store materiale, som er indsamlet i snævert samarbejde med Folklivsarkivet i Lund, i en bred, beskrivende

form. Efter en kort indledning om de ældre oplysninger om stråtage og tækning, går forf. over til at gennemgå tækkearbejdet og de anvendte redskaber i de forskellige landsdele: først Skåne, som får den mest udførlige behandling, derefter Halland, Västergötland og Dalsland, Blekinge, Småland og Öland. Teksten ledsages af et rigt illustrationsmateriale, dels i form af fotografier, dels i form af tegninger af redskabstyperne på grundlag af de lokale meddeleres skitser. Sluttelig behandles i et særligt afsnit stråtages forsvinden, og årsagerne hertil diskuteres. En række store tabeller, som angiver den procentvise forekomst af stråtage i de forskellige sogne i årene 1900, 1930, 1940 og 1950, er af tvivlsom værdi og burde nok være udeladt. Spørgeliste-materiale er udmærket, når det anvendes med kritik og forsigtighed, men at ville lave statistik på grundlag af meddeleres skønmæssige angivelser af forekomsten af stråtage på 4 forskellige tidspunkter, er at ville presse mere ud af denne materialekategori, end man med rimelighed kan forlange.

Mattissons bog om det sydsvenske stråtag vil på grund af den rige materiale-samling blive benyttet flittigt af danske kulturhistorikere og etnologer, og den vil forhåbentlig fremskynde og lette publikationen af det indsamlede materiale om tækningen i Danmark.

Bjarne Stoklund.

Linjedåb

Henning Henningsen: Crossing The Equator. Sailor's Baptism and Other Initiation Rites. – Med dansk resumé. Munksgaard 1961. 324 s. ill. 51,50 kr. (inkl. oms.).

En folkloristisk disputats er en sjælden foreteelse i Danmark, og endnu mere usædvanligt er det, at afhandlingen henter sit emne fra den maritime folklore. Dr. phil. Henning Henningsen er én af denne specielle forskningsgrens alt for få dyrkere, og han har tidligere publiceret en række studier over emner som dystløb, bådeoptog og kirkeskibe. Ligesom disse arbejder udmærker disputatsen om linjedåben sig ved et imponerende materiale, hentet frem fra vanskeligt tilgængelige kilder og opsøgt med betydelig sporsans. Således er en væsentlig del af den eksisterende ældre litteratur om sørejser gennemløjet, og dette møjsommelige – men sikkert også spændende – arbejde har gjort det muligt for Henningsen at følge linjedåbens udvikling gennem mere end 400 år. Det ældste vidnesbyrd om skikken er fra 1529, og i modsætning til så mange andre folketraditioner er linjedåben den dag i dag en levende institution, ja den har endog kunnet skyde nye skud, bl.a. i forbindelse med flyvningen.

Den ældste dåbshandling bestod i dypning 3 gange fra rånokken, men den afløses ret tidligt af den nu så velkendte dåb på dækket. I begge tilfælde spiller novicens »hønsning« (spenderen af penge eller drikkevarer på de andre) en stor rolle; den er et af de ældste og mest faste træk ved linjedåben. Dæksdåben havde i starten en ret simpel form, men i løbet af 17- og 1800-årene blev den udpyntet med et væld af detaljer, som tildels var overtaget fra beslægtede ceremonier på landjorden. Karakteristisk for de lidt nyere dåbshandlinger er de mange fiktive personer, som træder i funktion ved dåben. De ældste og vigtigste er Bonhomme la Ligne og Neptun, men omkring dem skares efterhånden en broget flok: præsten, doktoren, barberen og mange andre. Linjedåb praktiseres iøvrigt ikke ude-

lukkende ved passage af ækvator; den er tidligt omtalt også ved passage af Krebsens vendekreds og polarcirklen.

Når linjedåben optræder så hurtigt efter, at man overhovedet er begyndt at krydse ækvator til søs, må det skyldes, at skikken ikke er udviklet dér, men overført fra europæiske farvande og tilpasset de nye forhold. Europæiske paralleller i stort tal lader sig påvise. Ved mange karakteristiske landemærker har det været tradition, at den, der kom der første gang, skulle »høns«, og i mange tilfælde var hønsningen forbundet med dåb under en eller anden form. Under vore hjemlige breddegrader har navnlig Kullen spillet en rolle, fordi den markerede indsejlingen til Østersøen. Ingen oplysninger om disse lokale skikke rækker så langt tilbage som det ældste belæg på linjedåben, men deraf kan man ifølge sagens natur ikke slutte noget om skikkens indbyrdes alder. Henningsen har utvivlsomt ret i, at linjedåben kun kan forklares som en videreudvikling af skikke, som allerede var udformet i de europæiske farvande.

Henningsen har disponeret sin afhandling i to store hovedafsnit: optagelse i de vidtberejstes rækker og optagelse i en ny livskreds. Det første afsnit behandler hovedsagelig de maritime dåbsskikke og beslægtede fænomener, mens det andet opridses hovedlinjerne i det omfattende kompleks af optagelses-skikke, hvori disse maritime traditioner har deres plads (håndværkernes »behøvling«, studenternes »depositio« og tilsvarende skikke i bondemiljø). Denne opdeling letter oversigten over det vældige stof, men synes også i nogen grad at tilsløre de enkelte skikkes funktion. Tydeligst ses det måske i første afsnits kapitel om skikke ved rejser på landjorden. De anførte eksempler kan deles i to kategorier. Den første omfatter hønsning med tilhørende ceremonier blandt købmænd, fragtmænd og andre professionelle rejsende, mens den anden består af sådanne eksempler, hvor det er fremmede, der tvinges til at spendere første gang, de kommer til en købstad, et marked eller lignende. Disse eksempler hører naturligt sammen med de skikke, der behandles i kapitlet »Strangers and Intruders Must »høns«« (fremmede, som kommer på en byggeplads eller en mark, hvor der høstes, må give en omgang), og de skiller sig tydeligt ud fra de øvrige, hvor pointen er, at en novice skal optages i et sluttet arbejdsfællesskab. Det synes mig her at være mindre væsentligt, om der er tale om en bondedreng, som første gang deltager i et af de centrale landbrugsarbejder, eller om en sømand, som første gang passerer en vigtig milepæl på en af de traditionelle sejlruiter.

I linjedåben synes dog begge de her nævnte kategorier på et tidligt tidspunkt at være sammenblandet. Passageren er den fremmede, som må høns til skibsfolkene, når han første gang passerer ækvator. For noviceerne i søfolkenes egne rækker er behandlingen den samme, men funktionen er den anden. Dåben er her et led i hele socialiserings-processen, i det kompleks af optagelsesskikke, som novicen må igennem for at blive en fuldbefaren sømand. Den sidste funktion er utvivlsomt den oprindelige, og sødåben bør derfor indrangeres blandt optagelserne i en ny livskreds. Man kunne have ønsket, at dette var blevet tydeligere understreget, og at der i konsekvens heraf var foretaget en nærmere analyse af sødåbens rolle i den samlede socialiserings-proces. Herimod kan indvendes, at det tilgrundliggende materiale næppe ville tillade en undersøgelse af den art. Det hænger imidlertid sammen med, at materialet for en stor del er trykte beretninger af folk uden for sømændenes egen kreds, mens nutids-

tradition, optegnet blandt søfolk og fiskere, kun er ret svagt repræsenteret. Ganske vist kan man gennem sådanne optegnelser kun nå tilbage til årene kort før århundredskiftet, men mon ikke man blandt søfolkene på de mere beskedne handelsfartøjer kunne finde rester af et ældre traditionslag? Måske ville et større materiale af den art også korrigerer billedet af selve optagelsesceremonierne, som i mange af beretningerne synes vel pæne og anstændige.

Det er dog ikke meningen med disse – måske lidt kværlantiske – indvendinger at rokke ved helhedsindtrykket af Henningsens afhandling. Det er en solidt funderet og skarpsindig analyse, som rammer en pæl gennem alle forestillinger om linjedåben som en oprindelig kultisk handling, anlægger et funktionelt synspunkt på den og ser den i lyset af andre kendte optagelsesskikke.

Til sidst må nævnes, at bogen er forsynet med et enestående billedmateriale, som viser, hvorledes linjedåben og beslægtede ceremonier har formet sig fra det 17. årh. og frem til vor tid.

Bjarne Stoklund.

Tyske arkiver

Das Bundesarchiv und seine Bestände. Übersicht von Friedrich Facius, Hans Booms, Heinz Boberach. (Schriften des Bundesarchivs 10). Boppard am Rhein 1961. 211 s.+10 tavler m. tekst.

Efter krigs- og efterkrigstidens ødelæggelser og forvirring træder hovedlinjerne i det delte Tysklands arkivvæsen nu tydeligere frem. For dansk forskning såvel af besættelsestidens som af ældre tiders historie vil den foreliggende oversigt være af værdi. Bundesarchiv er vel en nydannelse, der bygger på en forbundsregeringsbeslutning af 24/3 1950; men det ny arkiv fik til opgave foruden at tage sig af forbundsregeringens og de forudgående zoneforvaltningsorganers arkiver 1945-49 tillige at overtage arkivalier fra det tidl. tyske rigsarkiv og det projsiske gehejmestatsarkiv, der fandtes inden for *forbundsrepublikkens* område, og arkivalier efterladt af de tidligere tyske rigsorganer og den tyske værne-magt, herunder rester af lokale arkiver fra egne, der nu er under russisk og polsk »forvaltning«, som det hedder; arkivalier f.eks. fra Gdingen (Gotenhafen) 1939-45 og fra Stettin indgår i dette såkaldte Ostarchiv; men arkivalier fra det tidl. statsarkiv i Stettin findes ellers i landsarkivet i Greifswald og store dele af det tidl. statsarkiv i Königsberg findes i Göttingen. Det er indviklet.

Bundesarchivs udvikling har iøvrigt været således: 1953 overtoges i Frankfurt det tidl. tyske rigsarkivs afdeling for det gamle kejserriges og det gamle tyske forbunds arkivalier. 1954 oprettedes et militærarkiv som særlig afdeling (med rester af det tidl. Heeresarchiv i Potsdam, af Marinearchiv, af Luftwaffenarchiv og andre akter fra den tidl. tyske værne-magt). Samme år indlemmedes det tidligere Nordrhein-westfalske personstandsarkiv II som en særlig afdeling (Zentralnachweisstelle) i Kornelimünster, ligesom Bundesarchiv samme år fik fagligt tilsyn med hovedarkivet (tidl. Preussisches Geheimes Staatsarchiv) i Berlin-Dahlem, der dog ikke dermed inkorporeredes i det vesttyske forbundsarkivvæsen, hvis hovedsæde fra 1961 er i Koblenz. Man må imidlertid hele tiden holde sig klart, at arkiverne i den tidl. Østzone (DDR), først og fremmest ar-

kiverne i Potsdam og Merseburg, er helt uden for Bundesarchivs rækkevidde. Derimod er de meget betydelige arkivmængder, der erobrede af de vestallierede hære og for store deles vedkommende blev transporteret til USA eller Storbritannien (jvf. Joh. Hvidtfeldt i Nordisk Arkivnyt 1960, s. 42-44) nu ved at blive afleveret til Bundesarchiv; man har tilsyneladende ikke fra tysk side, da bogen her blev udarbejdet, haft noget godt overblik over, hvad der herved vil komme til Bundesarchiv, hvorfor det i det hele må ventes, at oversigten på meget væsentlige punkter hurtigt vil forældes. Arkivforvirringens omfang kan måske bedst vises ved et eksempel. Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1934-45 fik 1943/44 under luftangrebene på Berlin ødelagt anseelige dele af sit arkiv, mens evakuerede dele led tab hen imod krigens afslutning. Det meste af det, der trods alt blev tilovers, findes i Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, en mindre del (o. 100 pakker) er i Bundesarchiv, men Hauptarchiv Berlin-Dahlem har dog også nogle arkivalier herfra, og en del personalakter er havnet i det såkaldte Document Center 7771 i Berlin-Zehlendorf. Endelig er en del spredte akter kommet til nogle af de enkelte Länders kulturministerier og er siden derfra afgivet til disses statsarkiver. Det kan endda blive svært at få overblik over, hvad der er bevaret fra dette ministerium og hvor.

Den her anmeldte oversigt søger altså efter evne at give hovedlinjen for de bevarede arkivalier fra tysk centraladministration i forbundsrepublikkens eje, og det er ikke uden betænkeligheder, at man fra tysk side har ladet den fremkomme så tidligt; trods den usikkerhed, der råder på mange punkter får man gennem den en nyttig oversigt over, hvad der er bevaret i de mange administrationsgrene, og over, hvad der er tabt. Da arkivalier i Bundesarchiv stadig er tilgængelige frem til 8. maj 1945, skal også ikke-tyske forskere nok vide at benytte sig heraf og vil naturligvis i høj grad have gavn af bogen her; blot må man håbe, at nye udgaver inden længe vil ajourføre dens oplysninger.

Oversigten giver også oplysninger om en række privatarkiver og rester af sådanne – ligeledes i Bundesarchivs besiddelse; for disse gælder dog særlige individuelle adgangsbetingelser.

C. Rise Hansen.

Nordfrisland mellem dansk og tysk

Johannes Jensen: Nordfriesland in den geistigen und politischen Strömungen des 19. Jahrhunderts (1797-1864). Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Band 44. 1961. 300 s. Heftet 24 DM, hekket 30 DM.

Johannes Jensen vil i sin bog skildre kollisionen mellem den konservative, i gamle forestillinger rodfæstede frisiske bondebefolkning og de udefra fremtrængende rationalistiske strømninger: den kirkelige rationalisme (derfor begynder fremstillingen med agendestriden i 1797) og dens arvtagere: den liberale slesvigholstenisme og »ejderdanskheden«. Denne opgave er imidlertid alt for omfattende til at kunne løses indenfor rammerne af hans bog, der overvejende holder sig til processens overflade: politiske møder, stændervalg, petitioner, krigshandlinger og nogle akademikers bestræbelser for at vække en frisisk nationalfølelse. En realisering af forfatterens grundidé ville have forudsat indgående studier over kirke- og skolehistorie, økonomiske og sociale forhold.

Arbejdets værdi svækkes også af en mærkelig uklarhed i forfatterens indstilling til sit emne, den frisiske nationalitet. Han har åbenbart ikke kunnet frigøre sig for et sæt yndlingsforestillinger, skønt de tydeligt strider mod hinanden. Ud fra troen på en frisisk folkeånd behandler han således ikke blot udviklingen i det egentlige Nordfrisland, men også i Ejdersted, fordi man her i fordums tid talte frisisk, og – ud fra helt andre synspunkter – i byen Husum. Selv Tønder regnes principielt med til Nordfrisland! Forfatteren vil være national friser og taler dog om friserne »tyske nationalitet«. Han er klar over, at slesvigholstenismen var den frisiske nationalitets hovedfjende, men gør alligevel, med den tyndeste argumentation, ejderdanskheden til bogens skurk.

Medens disse mangler i høj grad svækker værdien af forfatterens generelle konklusioner, betegner hans arbejde utvivlsomt en landvinding for historieforskningen, når det gælder klarlæggelsen af de enkelte nationalpolitiske begivenheder. Som elev af professor Scharff er Johannes Jensen gået igang med sin opgave med et åbent sind, og hans arbejde præges af ønsket om at frigøre sig for den gamle slesvigholstenismes postulater. Det påvises, at det traditionelle billede af den frie, stolte friser, fyldt af tyskhedsbegejstring og danskerhad, er et produkt af den slesvigholstenske propaganda i 1840'erne. Nordfriserne ønskede tværtimod at bevare den gamle forbindelse med Danmark, og de slesvigholstenske fremstød fik kun overfladisk virkning. Forfatteren giver endvidere en roligt afvejende fremstilling af de mange nationalpolitiske strømninger, der var repræsenteret i det frisiske område, og af deres markante forgrundsskikkelser. For dette omhyggelige, unationalistiske bidrag til belysning af en hidtil forsømt, vigtig periode i nordfriserne historie, kan man kun være Johannes Jensen taknemmelig.

G. Japsen.

Demokratiske sagn

Herr und Knecht. Antifeudale Sagen aus Mecklenburg.

Aus der Sammlung Richard Wossidlos herausgegeben von *Gisela Schneidewind*. Berlin 1960 (= Deutsche Sagen demokratischen Charakters Band 1). 210 sider, DM 15,-.

For de lokalhistorikere, der også vil inddrage egnens sagnoverleveringer i deres undersøgelser, kan det være af en vis betydning at stifte bekendtskab med denne østtyske sagnudgave. I en sober og fyldig indledning gør udgiveren, dr. Gisela Schneidewind nemlig rede for, hvilken betydning det kan have at analysere den del af det folkelige fortællestof, som hun kalder: »Sagen demokratischen Charakters«, dvs. sagn: »die den sozialen und politischen Interessen der durch Feudalismus, Kapitalismus und Militarismus unterdrückten Werktätigen einen klaren Ausdruck geben«.

I de sidste årtier har folkemindeforskningen stadigt søgt nye veje, og det bør derfor følges med den største opmærksomhed, hvergang der tages et initiativ til også at inddrage traditionsstof, der hidtil er blevet stedmoderligt behandlet: »Der Wissenschaft in der Deutschen Demokratischen Republik schien es vor allem notwendig, das Augenmerk auf solche Gebiete der materiellen und geistigen deutschen Kultur zu lenken, die bisher – grösstenteils bewusst – von der Volkskunde übersehen bzw. vernachlässigt wurden: auf die demokratischen und revolutionären Traditionen des werktätigen Volkes.« Dr. Gisela Schneidewinds arbejde viser, at der *kan* arbejdes nøgternt med dette traditionsstof. Og gennem hendes nærgående

analyse af de mecklenburgske sagn om onde herremænd, forpagtere og andre arbejdsgivere får vi andre et levende indtryk af, hvor værdifuldt det ville være at have lignende undersøgelser af det tilsvarende danske materiale.

Iørn Pio.

Højesteret

Højesteret 1661-1961. Udgivet på Højesterets foranstaltning i trehundredåret for udstedelsen af Forordning om dend Høieste Rettis administration i Danmark den 14. februar 1661 af *Povl Bagge, Jep Lauesen Frost* og *Bernt Hjejle*. København, G.E. C. Gads Forlag. 1961. 550 + 579 s., ill. 75 kr.

Ud fra det synspunkt, at »Justitien er nest dend sande Religions øffvelse det fornemste oc rette Fundament, huorpaa ald Regiering bør at Grundfestis«, rettede kong Frederik III straks ved begyndelsen af sin enevoldsregering sin »kongelige omhu« mod det mål at bevirke en gavnlig indretning af den øverste domsmagt. I en forordning af 14. februar 1661 tilkendegav han sin beslutning om at oprette en Højesteret af hvis medlemmer halvdelen skulle være adelige, den anden halvdel af lærd og borgerlig stand. Det er denne domstols 300 års jubilæum man har fejret i 1961, bl.a. ved udsendelsen af et stort og fornemt festskrift i to bind, redigeret af professor *Povl Bagge*, højesteretsdommer *J. L. Frost* og højesteretssagfører *Bernt Hjejle*. Det er velbegrundet, at man har villet markere dagen på denne måde. På den anden side må det fremhæves, at Højesterets oprettelse for 300 år siden ikke i sig selv var nogen skelsættende begivenhed. Der var et væsentligt moment af kontinuitet til stede da det gamle kongelige retterting – rigsrådernes domstol – fik sin afløser, og først på langt senere tidspunkter indtrådte de retshistorisk og forfatningshistorisk afgørende ændringer, bl.a. ved fornyelsen af den materielle ret og procesformerne og ved domstolenes ophøjelse til en uafhængig statsmagt i forbindelse med afviklingen af den kongelige enevælde som Højesteret netop skylder sin tilblivelse.

Der kan siges meget ondt om festskrifter. Videnskabeligt set er der ofte ringe festivitas ved arbejder som bliver til *ex opinione obligationis*. Forfatterne må affinde sig med den heroiske historieskrivnings vilkår, eftersom fremstillingen gerne har en helt der ikke bør stå i et ugunstigt lys på jubilæumsdagen. På denne dag skal arbejdet helst være afsluttet, hvilket er en komplikation, da forfatterne regelmæssigt er begyndt for sent. Endelig trykkes produktet oftest på glittet papir i mærkeligt forvoksede bøger. I det foreliggende tilfælde ville det heller ikke være svært at påvise spor af denne arbejdsform. Men rent bortset fra, at man kun kan beundre de smukke bøger (som blot skæmmes af E. Saltofts groteske maleri af Højesteret i 1911, på hvilket dommerne er opfattet som kardinaler forsamlet i et inkvisitorisk ærinde), forekommer det anmelderen at redaktion og forfattere har nået et værdifuldt resultat. De tolv forfatters bidrag er tilrettelagt og koordinerede, så de i systematisk henseende danner en akseptabel helhed. Og selvom meget stof er velkendt, er der ubestrideligt gennemgået et stort kildemateriale på områder, hvor både retshistorisk og anden historisk forskning har behovet en ydre anledning til at få akt-pakker, protokoller og domssamlinger set efter og en bearbejdelse – på mange punkter naturligvis en foreløbig bearbejdelse – bragt i stand.

Opgaverne har været nogenlunde ligeligt fordelt mellem historikere og jurister. Det ville vel naturligt være tilfaldet retshistorien at dække en større del af området end det faktisk er sket, men dens udøvere i Danmark er få og der påhviler dem meget. Man må derfor være taknemlig for den indsats, som er ydet af fremtrædende historikere. Mag. art. *Svend Ellehøj* og dr. phil. *Georg Nørregaard* har tilsammen skrevet den største del af 1. bind. Ellehøj behandler rettens grundlæggelse, dens geografiske virkefelt (forholdet til hertugdømmerne, Norge, Island m.v.), dens organisation og ydre fremtræden samt rettens forhold til regeringen indtil 1746. Nørregaard fører det sidstnævnte emne op til 1849 og behandler desuden forholdet til offentligheden (med særligt henblik på prominente politiske sager). Mag. art. *Harald Langberg* har skrevet om rettens bygnings- og lokaleforhold og arkivar *Aage Rasch* om dens arkiv.

Højesterets egentlige historie er naturligvis historien om rettens dømmende virksomhed, dens forhold til skrevne og uskrevne retskilder og dens indflydelse på retsudviklingen. Højesteret har gennem hele sin levetid haft stor betydning for både privatret og strafferet, dog er dens berøring med strafferetten i de seneste årtier blevet temmelig svag, bl.a. som følge af lægdommeres indførelse i underinstanserne og af den forholdsvis faste form, hvori strafferetten er bragt ved lovgivning og teori og gennem de to landsretters praksis. En vis mangel på egalitet i omfang og opbygning præger festskriftets afsnit om privatret og strafferet. Om strafferetten har justitssekretær *Tage Holmboe* skrevet festskriftets længste afsnit som har karakter af en systematisk fremstilling af strafferettens udvikling fra Danske Lov indtil straffeloven af 1866 med særligt sigte på Højesterets betydning for udviklingen. Dette afsnit vil sikkert for mange læsere være festskriftets mest interessante kulturhistoriske bidrag. En tilsvarende fremstillingsform ville vanskeligt kunne anvendes på privatretten. Professor *Stig Juul* har i stedet valgt at skrive et noget kortere afsnit, hvor han ved velvalgte eksempler belyser Højesterets indflydelse og samtidig fremdrager nogle almindelige træk i rettens virksomhed, bl.a. dens forhold til præjudikater og juridisk teori og betydningen af dommenes offentliggørelse. Iøvrigt har man let adgang til at gøre sig bekendt med Højesterets indflydelse indenfor en række formueretlige hovedområder gennem professor *Thøger Nielsens* disputats »Studier over ældre dansk Formueretspraksis« (1951). I festskriftet har Thøger Nielsen behandlet Højesterets procesform, votering og domsaffattelse. Hvad endelig angår statsret og forvaltningsret er det ganske overvejende perioden efter 1849, der gør krav på interesse. Professor *Bent Christensen* har grundigt gennemgået den retspraksis, som er udtryk for judiciel kontrol med forvaltningens lovlighed; endvidere redegøres der mere kortfattet for de rettlige problemer vedrørende den domstolene tilkommende beføjelse til at prøve loves grundlovsmæssighed.

Det skal blot tilføjes, at der i 2. bind findes afsnit om Højesterets rekruttering og om dens advokater, skrevet af justitssekretær Holmboe i samarbejde med kontorchef *Arild Falk-Jensen* og arkivar *H. Hjorth-Nielsen*, og at de to sidstnævnte – juriststandens højt fortjente personalhistorikere – har udarbejdet en »Stat« på henved 300 sider med biografiske oplysninger om dommere, advokater og andre, som har virket ved retten siden dens oprettelse. Museumsinspektør *Gudmund Boesen* har taget sig af billedredaktionen.

Det ville være godt, om dette værk kunne bidrage til at fremme et mere aktivt studium af domstolenes plads i dansk retsudvikling, navnlig i tiden indtil begyndelsen af det 19. århundrede. Her, som på andre områder, gælder det jo, at kulturhistorie ikke kan skrives alene på grundlag af de højest udviklede og mest glansfulde institutioner. Et retssystems udvikling og kvalitet afhænger først og fremmest af det som sker på et jævner plan. Højesteret har gennem hele sin virketid kun haft direkte andel i en ganske ringe del af de afgørelser, gennem hvilke dansk rets regler har fundet anvendelse. Og betydningen af de underordnede instansers virksomhed træder særligt frem når man tænker på de tider da de lokale samfund – på landet og i den liden by som Wessel skrev om – levede isoleret, og rets-anvendelsen kun blev ufuldkomment reguleret af lovgivning og højesteretsdomme, således som forholdet har været indtil det 19. århundrede. Herom skriver Stig Iuul i sit afsnit om privatretten: »En fremstilling af det 18. århundredes ret, som i væsentlig grad baseres på Højesterets praksis, behøver . . . ikke at afspejle den ret, som anvendtes af underinstanserne, og som befolkningen indrettede sig efter« (II, p. 23). Om denne ret og om formerne for rettens pleje i hverdagslivet har vi endnu på mange punkter en mangelfuld viden. Heldigvis har man sat ikke så lidt ind på den primære opgave at lette vejen for forskningen gennem kildepublikationer: landskabslove, købstadslove, rettertingsdomme, tingbøger o.s.v. Det nye værk om Højesteret kan utvivlsomt medvirke til at afklare, hvad der foreligger af problemer for det retshistoriske studium og hvad kilderne byder på.

Knud Waaben.

Danske købstæder

Mogens Lebech: Danske købstæder for to hundrede år siden og i dag. Forudsætninger og tilstande i billeder og tekst. Købstædernes alm. Brandforsikring (Rosenkilde og Bagger). København 1961. 304 + 208 s.

Værket er udgivet af Købstædernes almindelige Brandforsikring i anledning af foreningens 200-års jubilæum, og er foranledningen således ærverdigg, må man sige, at festligholdelsen står mål hermed. To digre bind, hvor intet er sparet for at gøre værket æstetisk tiltalende.

Udgiver og forfatter har sat sig det dobbelte mål dels at give en tilstandsbeskrivelse af de danske købstæder i 1760'erne, hvor brandforsikringen begyndte at virke, dels at give en fremstilling af købstædernes udvikling igennem de sidste 200 år med en redegørelse for deres nuværende stade. Beskrivelsen af tilstanden i 1760'erne er bygget på det af Erik Pontoppidan startede værk *Danske Atlas*, hvis syv bind udkom i årene 1763-81. I et indledende kapitel gøres der rede for kilderne til *Danske Atlas*, navnlig til det meget omfattende billedstof. Købstædernes udseende behandles dels i et tværgående kapitel, dels i en række beskrivelser af de enkelte købstæder. I begge tilfælde er teksten sammensat af citater fra referater af *Danske Atlas'* købstadbeskrivelser, men det må lades forfatteren, at han ved et heldigt udvalg af citater og ved en behændig sammensætning af teksten har undgået at gøre læsningen alt for anstrengende. Også billedstoffet er hentet fra *Danske Atlas*, og dets prospekter og grundplaner er gengivet netop så smukt, som moderne reproduktionsteknik tillader det. I betragtning af den ringe kvalitet, der kendetegner ho-

vedparten af Pontoppidans købstadplaner – et forhold som forfatteren ingenlunde lægger skjul på – kunne man imidlertid nok ønske, at forfatteren havde følt sig knap så bundet af Pontoppidans værk og i stedet havde benyttet de bevarede grundplaner, som var bestemt for Thurahs fortsættelse af Den Danske Vitruvius.

I 2. bind, som behandler købstæderne af i dag, udgøres billedstoffet af en pragtfuld serie luftfotografier, optaget til dette værk af Sylvest-Jensen, mens forfatterens indsats her består i en »udsigt over de danske købstæders byplanmæssige udvikling«, samt i kortfattede kommentarer til hvert enkelt luftfoto. Her som i 1. bind må man anerkende Lebechs evne til at variere sit stof og til at pege på særlige forhold i de enkelte købstæders udvikling.

For historikeren vil opslag i Pontoppidans Danske Atlas stadigvæk være en nødvendighed, men han kan sammen med det større, historisk interesserede publikum, som dette købstadsværk navnlig henvender sig til, glæde sig over, at der herved er åbnet mulighed for ved en overkommelig læsning at orientere sig om danske købstæders forhold i fortid og nutid.

Niels Oxenvad.

Skillingstryk

V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650-1870. Avec un résumé français. Danmarks Folkeminder nr. 71. Munksgaard 1961. 264 s., 41 ill. + 8 farveplancher. 48 kr.

Som et hjælpemiddel for den videre udforskning af dette spændende emne, der i høj grad fortjener så smuk en tryksag, bringer bogen et stort beskrivende katalog, omfattende 568 numre, og udpeger nogle og fyre udgivervirksomheder. Meget hidtil ubehandlet stof bliver her lagt frem. Kunsthistorien omtaler kun disse blade i forbifarten, de tilhører folke-mindeforskningen; men det er sikkert rigtigt på en vis måde at anlægge et kunsthistorisk synspunkt, som forfatteren antyder i titlen. Tanken fastholdes dog ikke, så en titel som Danske etbladstryk med træsnit havde nok dækket bedre – og sparet ordet folkelig. I alle tilfælde havde et personregister, hvor også kunstnernavne var nævnt, samt et emneregister været en stor hjælp. Ved at gå til trykkerlisten bag i bogen og sammenholde den med indledningen kan man i enkelte tilfælde finde antydet, hvem der har udført et anonymt træsnit.

Kataloget er redigeret med fasthed. Nogle af de til grund liggende principper er imidlertid ikke velvalgte, så anvendelsen af kataloget kan falde lidt besværlig. Nummervivningen hjælper ikke til at skelne, hvad der er rene varianter (trykfejlsrettelser), og man må være forberedt på at finde fraklippede halvark anbragt langt fra helarket. Man tage sig i vare for formelen »omtrent som foreg.«, der er uanvendelig. De omtalte samlinger og den citerede litteratur er ikke udnyttet til bunds; P. B. C. Westergaard har endog i det mindste en udgiver (L. C. Simmelkiær), som ikke er nævnt. Frederiksborg Museet omtales som Frederiksborg slot; da det sker 60 gange, er man nødt til at gøre opmærksom på, at det er uheldigt og kan volde ulejlighed.

Hver gang man står med et blad i hånden, og der er vel håb om at mange vil dukke op, vil man dog være forfatteren taknemmelig for denne store materialesamling.

Poul Eller.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings årsmøde i Næstved den 1. september 1962

Ved repræsentantskabsmødet, der af formanden museumsdirektør, *Knud Klem*, Helsingør, indledtes med velkomstord til gæster og repræsentanter, var følgende museer repræsenteret: Nationalmuseets 2., 3. og 7. afd., Københavns Bymuseum, Jernbanemuseet, Rosenborg, Tøjhusmuseet, Øregaard, Dansk Landbrugsmuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Frederiksborg-Museet, Gl. Estrup, »Den gamle By« og Forhistorisk Museum i Århus, endvidere museerne i Frederiksværk, Gilleleje, Hørsholm, Espergærde, Søllerød, St. Magleby, Roskilde, Køge, Holbæk, Kalundborg, Tranebjerg, Næstved, Vordingborg, Maribo, Nykøbing F., Odense, Bogense, Middelfart, Rudkøbing, Hjørring, Skagen, Frederikshavn, Thisted, Ålborg, Viborg, Randers, Mariager, Grenå, Odder, Horsens, Silkeborg, Kolding, Fredericia, Ringkjøbing, Herning, Ribe, Esbjerg, Varde, Ølgod, Haderslev, Tønder, Åbenrå og Sønderborg.

Rektor C. L. Christensen, Herning, valgtes til dirigent, hvorefter formanden udtalte følgende mindeord:

»Vi har i år mistet to af vore gamle medarbejdere.

Den 12. maj døde fhv. stadsskoleinspektør *Johs. Christophersen*, Fåborg, i en alder af 78 år. Johs. Christophersen uddannedes til lærergerningen på Skårup Seminarium, hvorefter han blev ansat ved skolevæsenet i Århus. 1920 kom han til Fåborg, og her udførte han sin manddoms gerning. I 1947 blev han stads-skoleinspektør. Johs. Christophersen kom til at spille en fremtrædende rolle indenfor turistverdenen. Han blev tidlig formand for Fåborg Turistforening, og i 1933 valgtes han til formand for De samvirkende fynske Turistforeninger. I dette arbejde lagde han megen interesse, og hans virksomhed på dette område er i høj grad påskønnet indenfor turistforeningskredse. Turistinteresserne førte ham også ind i et arbejde for byens og hjemstavnens minder. Fåborg er en gammel by af megen skønhed og charme, og Johs. Christophersen inspireredes af byens historiske og æstetiske værdier til et omfattende arbejde for beskyttelsen af disse værdier. Det skyldes ikke mindst ham, at så meget er bevaret i Fåborg: Byporten, Holkegade med »Den gamle Gaard«, og meget andet. Han har skabt det museum, der nu er installeret i »Den gamle Gaard«. Dansk museumsvesen står i stor gæld til ham for hans energiske, målbevidste arbejde. De ældre her i kredsen vil især huske ham. Han var i en lang årrække en flittig deltager i vore møder. Først under de senere års svaghestilstand så vi ham sjældnere.

I de samme dage døde museumsleder, cand. theol. *S. Vestergaard Nielsen*, Års, 83 år gammel.

Allerede i drengsårene vakte Vestergaard Niensens interesser for arkæologien. Han begyndte i en tidlig alder at samle på oldsager. Han har selv i et foredrag engang i Jysk arkæologisk Selskab fortalt om den hjertesorg, det var for ham, at han efter sin fars ordre måtte aflevere sin oldsagssamlings bedste stykke, en pilespid, til en bekendt, der samlede på oldsager. Faderen var lærer i Vorde ved

Hjarbæk fjord. Han ønskede, at sønnen skulle have en videregående uddannelse, og Vestergaard Nielsen blev sat i Latinskolen i Viborg. Efter hans egen udtalelse hadede han alt omkring den og i den, men han blev student fra denne skole og gennemførte ligeledes lydigt efter faderens ønske det teologiske studium, men derpå valgte han lærergerningen som sit virkefelt. Han blev lærer inden for Københavns Skolevæsen, men kom i 1910 til Års som bestyrer af byens privatskole. Han blev en fortrinlig lærer, der ved sin livfulde undervisning fængslede sine elever, men det blev nok trods alt på det arkæologiske felt, at hans største fortjeneste kom til at ligge. Efter et energisk indsamlings- og propagandaarbejde, hvor han på sin fod gennemtrawlede egnen og besøgte alle dens gårde og huse, lykkedes det ham i 1936 at få åbnet »Vesthimmerlands Museum i Aars«, der årene igennem udviklede sig til et righoldigt og værdifuldt museum. Folke-minde-samlingen havde hans store interesse, men det blev den efterhånden righoldige forhistoriske afdeling, som især havde hans hjerte. Allerede længe før hans tid forelå i Gundestrupkarret fra denne egn et af landets prægtigste oldtidsminder, og det har sikkert inspireret ham til fortsat søgen. Vestergaard Nielsen har foretaget en mangfoldighed af arkæologiske gravninger, og han havde megen sporsans. Dansk arkæologi er ved hans virke beriget med adskillige fund af stor videnskabelig betydning. Det kunne være rimeligt at opregne nogle af dem, men jeg skal indskrænke mig til at nævne hans fund af Borremosevejen og Borremose fæstning, der kom for dagen ved et tilfældigt dræningsarbejde, et af den keltiske jernalders vigtigste fund på dansk område.

Vestergaard Nielsen var besjælet af en sjælden ildhu i det arkæologiske arbejde, han forstod at smitte andre dermed og at vække interessen for indsamlingsarbejdet. På denne måde og tillige ved sin jernflid, hvorved han gav et langt livs fritidsarbejde til bedste for sit museum, blev han en af sit slægtleds mest fremtrædende pionerer i det kulturelle arbejde i vort land.

Vi mindes disse to mænds virke med taknemmelighed.«

Med forsamlingens tilslutning optoges som nye medlemmer: Glud Museum, Ølgod Museum, der begge er sogne- og egns museer, samt Esbjerg Fiskeri- og Søfartsmuseum, der er et specialmuseum især for vestkystfiskeriet og Esbjerg bys søfart.

Formanden aflagde derefter følgende årsberetning:

»Jeg byder de tre medlemmer hjertelig velkommen i vor kreds og udtrykker håbet om et gensidigt godt samarbejde. Medlemstallet er derved nået op på 109.

Også i det sidste år har der på en række museer været arbejdet med stor energi på at sanere museernes forhold med henblik på opnåelse af statstilskud. De erindrer, at nogle af de mindre museer følte sig i en svagere stilling efter den nye lovs vedtagelse end under den gamle. Foreningen foretog gentagne gange forsøg på fra staten at opnå en tredje dispositionsbevilling, der havde til formål at støtte disse museer økonomisk. Det lykkedes desværre ikke at opnå denne bevilling. Bestyrelsen har overvejet, om et nyt forsøg burde gøres. Selv om det er et fremtrædende princip indenfor pædagogikken stadig at benytte sig af gentagelse, gentagelse og atter gentagelse, nytter det formentlig ikke overfor statsmyndighederne i det foreliggende tilfælde. Gentagelsens princip anvendes ganske vist også i enhver anden form for propaganda, og politikerne kender det også og anvender det flittigt. Når vi afstår fra et nyt forsøg, er årsagen heldigvis også det glædelige, at der netop er ved at ske en hel del på de museer, som følte sig hårdest trængt, og selv om der vel nok er nogle tilbage endnu, kan man vist sige, at museumslovens princip om hjælp til selvhjælp er ved at fæstne sig mere og mere. Forhåbentlig er det også tilfældet inden for de museer, der allerede

forlængst har modtaget statstilskud. Det skulle gerne være således, at de lokale økonomiske ydelser stadig stiger, hvorved museerne samtidig opnår øget statstilskud og derved forbedrer deres arbejdsmuligheder.

Jeg konstaterer med glæde, at der i det forløbne år er anerkendt tre museer til opnåelse af statstilskud, nemlig Dragør Museum, Fur Museum og Hjemstavns-museet i Als i Østjylland. Jeg ønsker de tre museer til lykke hermed. Det ene er ikke medlem af vor organisation, men det kan vi måske nu imødesee. Jo flere vi er, des bedre kan vi røgte vore interesser. Det er mig også bekendt, at der er en række museer, som snart vil kunne vente at opnå anerkendelse.

I denne forbindelse vil jeg gerne gøre nogle bemærkninger om den situation, der er opstået i sommerens løb. Vi har som bekendt fået et politisk forlig om omsen i forbindelse med forskellige foranstaltninger til nedbringelse af statsudgifterne. Hovedformålet hermed er at nedbringe købekraften hos befolkningen. Her vil de kulturelle institutioner også blive ramt. Virkningerne heraf har indenfor skolevæsen og den højere uddannelse ved universiteter og læreanstalter allerede vist sig uhensigtsmæssige i den verden af indbyrdes konkurrence, som vi lever i, og selv om virkningerne i henseende til denne konkurrence næppe vil blive så katastrofale på vort felt, må museerne hævde, at deres kulturelle opgaver og hele virke er af så stor betydning for vort samfund, at det også her er uhensigtsmæssigt, at foranstaltningerne får et dybere og langvarigt omfang. Vi rammes også af omsen, der giver sig udtryk i forhøjelser på priser både på museumsgenstande, og hvad vi ellers skal indkøbe til vort arbejde, senere også i forhøjede lønninger, og når vi påtager os disse udgiftsforhøjelser i samme omfang som den øvrige befolkning, må vi vist have gjort vor skyldighed. Jeg synes i hvert fald, at det fra årsmødet bør fastslås, at vi ikke kan finde det berettiget, at det indgåede politiske forlig eventuelt vil medføre en standsning eller blot en forhaling af lokalmuseumstilsynets arbejde med anerkendelsen af museerne til opnåelse af statstilskud. Vi må holde os til museumslovens tilbud om statstilskud til de museer, der har saneret deres virksomhed i fornødent omfang, og må anse det som en selvfølge, at denne lov overholdes. Til alt held skal museumsloven ikke til revision nu. Loven udløber først i 1964, og vi må da håbe, at denne krise vil være drevet over til den tid, for det er da naturligt, at vi ser hen til visse forbedringer i loven. På hvilke områder sådanne forbedringer kan ske, er det ikke muligt i øjeblikket at overse, men det vil være naturligt at tænke sig en forhøjelse af det lokale tilskudsbetrag, som staten modsvarer med 100 %'s tilskud, og jeg vil også tro, at landsdelsmuseerne har opnået visse erfaringer, der giver sig udslag i ønsker, som bør komme frem i passende tid, før loven skal revideres.

Indenfor vor kreds er der i år fejret et par jubilæer, nemlig Varde Museum's 50 års den 11. maj og Åbenrå Museum's 75 års den 8. juni. Vi ønsker de to museer fortsat fremgang i deres arbejde.

Vi har i årets løb efter ansøgning opnået en *ny 3-årig bevilling* på årligt kr. 1500 til udgivelse af »Arv og Eje«. Vi takker ministeriet for kulturelle anliggender for denne gode støtte til vort arbejde. Ministeriets skrivelse sluttede med en bemærkning om, at bevillingen ikke vil kunne forventes forlænget yderligere. Det er ikke en kategorisk udtalelse om, at der fremefter ikke er mere at opnå, men vi må naturligvis tage bemærkningen til efterretning og anerkende, at staten ved særbevillinger har villet hjælpe os i gang med denne publikation, som hører blandt vore hjerte børn. Årbogen har opnået et helt godt salg, men endnu kan dens økonomi dog ikke siges at ligge i faste rammer. Forfatterhonoraret har hidtil været urimelig lavt. Bestyrelsen har vedtaget at fordoble det således, at det nu er kr. 20 pr. side, men heller ikke det er ganske tilfredsstillende. Fore-

løbig tør vi dog ikke gå videre. Jeg takker såvel forfattere som redaktion for arbejdet med den nyudkomne årbog, som forekommer mig at holde fuldt mål med sine forgængere. Er det ikke således, at vi alle er enige om at fastholde denne smukke og værdifulde publikation? Er det tilfældet, vil vi sikkert være indstillet på at yde de beløb, som er nødvendige. Vi har i årenes løb måttet lade bogens pris stige. Det er måske tvivlsomt, om vi kan tage de nødvendige fremtidige stigninger på bogens pris. Kan salget og annoncerne ikke indbringe det nødvendige, er vi henvist til gennem medlemskontingentet at yde tilskud til årbogen. Nu da museumsloven har virket i nogle år, er museerne formentlig også i stand til at tage en eventuel forhøjelse af kontingentet. Hvad dette angår, må jeg iøvrigt bemærke, at der, efter at vi nu har arbejdet under museumsloven i nogle år, er fremkommet andre museumskategorier end før. Vi kan derfor ikke fastholde vort hidtidige system for kontingentopkrævning. Under et senere punkt på dagsordenen vil bestyrelsen derfor stillet forslag om en anden opdeling af museerne svarende til de forhold, der findes i dag. Inden jeg forlader årbogen, bør jeg nævne, at årbogen af myndighederne tilsyneladende ikke kan betragtes som tidsskrift og derfor er underlagt omsen. Jeg har drøftet sagen med vores bogtrykker, som har forhandlet med skattevæsenet derom. Det ser ud til, at det ligger således, at vi skal betale 9 % af bogtrykkerens fakturapris, dog efter at denne er fradraget en anslået avance, og at dette vil svare til godt 7 % af fakturabeløbet. Det samme vil være tilfældet med de årbøger, som nogle af museerne selv udgiver, såvel som med de amtshistoriske årbøger. Jeg går ud fra, at dette vil volde bekymringer både i vor kreds og i D.h.F., og der vil måske være anledning til at søge udvirket en ændring, om dette ellers kan opnås.

Spørgsmålet om *foranstaltninger mod eksport af antikviteter* er stadig brændende. Sagen har flere sider, idet museernes interesser ikke alle er sammenfaldende. Jeg skal ikke komme nærmere ind på det her. Bestyrelsen har anset dette spørgsmål for at være så betydningsfuldt, at det er sat på dagsordenen som et selvstændigt punkt. Jørgen Paulsen vil redegøre for lovgivningen i vore nabolande angående dette spørgsmål.

Samtidig med de overvejelser, som finder sted angående et forbud mod udførsel af antikviteter, drøftes også spørgsmålet angående *lokalmuseernes udgravninger* og disses forhold til Nationalmuseet til den ene side og amatører og samlere til den anden side. Med den stigende og meget forskelligartede interesse for disse forhold som hersker for øjeblikket, er det nødvendigt, at der træffes en ordening, der, uden at slå noget i stykker, sikrer en videnskabeligt betryggende fremgangsmåde.

Museernes forhold til publikum er af stadig større betydning. Det hænger både sammen med formen for forevisninger i museerne, og ikke mindst med *principperne for opstillingen af disse*. Det er noget, hvert enkelt museum for sig må arbejde med, men det hænger jo også – ikke mindst hvad opstillingerne angår – sammen med museumsloven, der stiller visse krav, og den side af sagen vil i væsentlig grad ordnes i samråd med lokalmuseumstilsynet. Dog bliver der naturligvis en betydelig grad af selvstændigt initiativ tilbage. Ikke mindst har sagen interesse i forholdet til skolerne og disses anvendelse af museerne. *Dansk Historielærerforening* udsendte i maj dette år en pjece »Museerne og Skolens Historieundervisning«, hvor tre af vore kolleger har udtalt sig om deres erfaringer og anskuelser. Ligeledes har foreningen »Unge Pædagoger« i juli udsendt et spørgeskema til de enkelte museer, som jeg håber, man vil bevare. Den nye skolelov vil betyde, at museerne i højere grad end før inddrages i skoleundervisningen. Mulighederne for dette er yderst forskellige efter de forskellige museers forhold og syn på denne sag. Det må naturligvis i første række bero på

pædagogerne, men museernes stilling til sagen er ligeledes af stor betydning, og ingen vil vist være i tvivl om, at museernes pædagogiske udnyttelse hænger sammen med de lokale kredses og myndigheders interesse for museet, og dermed også vil afspejle sig i de tilskud, museerne kan opnå. Det forekommer mig derfor, at man skal skænke den sag opmærksomhed efter fortjeneste.

Hvad *radio og fjernsyn* angår, er disse to meddelelsesmidler naturligvis af stor betydning i propagandaen for museerne. Hvad radioen angår, henleder jeg igen opmærksomheden på de muligheder, der ligger i regionalradioen. Det er regionallederne, man skal henvende sig til, da de selvstændigt tilrettelægger deres programmer, og jeg tror stadig, man kan påregne interesse hos disse, men dampradioen kan ikke ene gøre det, navnlig da TV under den herskende højkonjunktur breder sig så stærkt. Hvad TV angår, ligger det måske nok lidt tungere. Et særlig initiativrigt medlem har skrevet til mig om sine forsøg på at få TV interesseret, og han synes lidt mismodig med hensyn til resultaterne. Men det er sådan, at TV er udsat for en syndflod af forslag, men også således, at en vis procentdel af dem gennemføres. Det gælder derfor om at gøre forslagene så tillokkende som muligt, og iøvrigt ved jeg, at medarbejderne ved TV interesserer sig for historiske anliggender og for museernes samlinger. Der har oven i købet været tale om at lave *et historisk magasin*, ligesom vi har et teknisk magasin og andre magasiner – forslaget kom dog fra historikernes side og ikke fra TV selv. Svaret var ganske vist, at det endnu var for tidligt at tale derom, men tonen var imødekommende, og jeg tænker, man efterhånden kan bevæge sig frem til en stærkere anvendelse af museerne i TV.

»Samvirkerådet for dansk kulturarbejde i udlandet« forbereder *en bog om danske museer*, og der er udsendt et spørgeskema desangående fra inspektør Boesen, Rosenborg. Jeg anbefaler, at man besvarer dette. Også her ligger en mulighed for at forøge kendskabet til museerne.

Den næste *hjemstavnssuge* er planlagt i dagene 23. febr.-3. marts 1963. Ved sin første virkeliggørelse i 1961 slog dens tanke stærkt an visse steder, navnlig i Sønderjylland. Andre steder var resultaterne meget forskellige, blandt andet fordi visse kredse fandt de givne anvisninger fra forslagsstillerne alt for vidtgående, for meget pegepind. Belært af denne erfaring vil man næste gang gå lidt anderledes til værks. Mange steder vil museerne sikkert se deres interesse i at være med, hvorfor jeg anbefaler sagen.

Et medlem har spurgt om, hvornår en ny *museumsstat* kan udkomme. Den sidste er jo meget gammel, og mange forhold er ændrede, ikke mindst efter, at museumsloven er kommet. At udsende en museumsstat er et kostbart foretagende, og det kan vist ikke realiseres foreløbig. Bestyrelsen har talt om, hvorvidt dette måske vil kunne ske som løbende i Museumstekniske Meddelelser, men de ligger jo under lokalmuseumstilsynets administration, og denne er i forvejen stærkt belastet. En virkeliggørelse heraf beror derfor på, om der er virkelig interesse for sagen.

Om de *skattefri gaver* skal jeg ikke sige meget. Vi kan glæde os over, at et stort antal museer har opnået godkendelse, både små og store, med lokalt område eller med omfattende virkekreds både for landsdele og hele landet, og såvel kulturhistoriske som kunstmuseer. Det betyder, at et hvilket som helst museum kan opnå denne fordel; der skal blot ansøges årligt inden 1. oktober og vedlægges sidste regnskab og museets vedtægter, hvis disse er ændrede eller ikke i forvejen indsendte. Jeg kunne godt tænke mig at høre udtalelser om, hvorvidt der findes museer, som virkelig har fået sådanne gaver.

Lokalmuseumstilsynet udsendte den 27. juli 1962 et cirkulære vedrørende *museernes udnyttelse af beskæftigelsesloven og revalideringsloven*. Det var ved-

lagt et spørgeskema, som jeg håber, man har besvaret. Der ligger her store muligheder for at opnå arbejdsydelse under særdeles gunstige økonomiske betingelser, hvis man blot vil tage det besvær af forskellig art, der følger med. Jeg ved, at mange museer har gode erfaringer, og jeg kan for mit eget vedkommende sige, at det gælder i høj grad for Handels- og Søfartsmuseets vedkommende.

Jeg må beklage, at vi ikke i indeværende år har afholdt noget *studiekredsmøde*. Måske skyldes dette min langvarige sygdomsperiode, så jeg bør selv påtage mig ansvaret derfor, men bestyrelsen agter i den kommende sæson at gå videre. Vi tænker på at ændre deres karakter noget med et mere fastlagt program, der formentlig også vil blive lidt i retning af de *museumskursus*, som vi tidligere har talt om.

Jeg tror hermed at have berørt de væsentligste af de punkter, som kan nævnes, men vil iøvrigt bede medlemmerne om i tilslutning til denne beretning at sige, hvad de mener om de fremførte emner, og hvad de iøvrigt har på hjerte.«

Under den påfølgende diskussion fremsattes ønsker om genoptagelse af studiekredsmøderne, og at der på disse møder mere end hidtil måtte behandles emner af almen faglig interesse, da den nye form for årsmøder ikke giver tid til drøftelse af den slags.

For et intimt samarbejde mellem museer og skolen var der fra alle sider stor interesse, og museerne føler dette som en af deres vigtigste opgaver. Mange museer er dog på grund af pladsmangel stærkt hæmmet i bestræbelserne for at imødekomme skolernes berettigede ønsker på dette område. Museerne må gøre en kraftig indsats for at skaffe bedre og mere tidssvarende pladsforhold.

Bestyrelsen lovede at undersøge muligheden for udgivelse af en ny »Museumstat«.

Formandens beretning godkendtes med akklamation.

Kassereren, dommer *Tage Worsaae*, Vordingborg, forelagde det reviderede regnskab, der balancerede med 22.414,01 kr. Udgifterne har været 16.075,50 kr., og kassebeholdningen er 6.388,51 kr.; heraf henstår til tekstilkonservering 1.356 kr., forventet underskud på Arv og Eje 1.800 kr., hvorefter der til foreningens almindelige drift er 3.182,51 kr. Forsamlingen gav decharge for regnskabet.

Kassereren forelagde derefter bestyrelsens forslag vedrørende medlemskontingentets størrelse i hver af de 4 grupper, som museerne efter deres størrelse og økonomiske forhold inddeles i. Kontingentet i de 4 grupper foreslås at være henholdsvis 110, 75, 50 og 30 kr. Bestyrelsens forslag godkendtes.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg, gav en redegørelse for den i vore nabolande eksisterende lovgivning vedrørende udførsel af antikviteter. Forholdene er forskellige fra land til land, og hvor loven er mest omfattende, viser det sig umuligt at føre en effektiv kontrol med, at bestemmelserne overholdes. Et flertal af forsamlingen gik ind for gennemførelsen af en lov, der forbyder udførsel af antikviteter, men var dog klar over vanskelighederne. Det henstilledes til bestyrelsen at arbejde videre med sagen.

Dispositionsbevillingerne: 1) Bevillingen til museumstekniske forbedringer havde 24 ansøgere om tilskud på ialt 77.249 kr., og fordelingen blev: Viborg Stiftsmuseum 995 kr., Fredericia Museum 3.000 kr., Falsters Minder 3.000 kr., Vendsyssels historiske Museum 995 kr., Den antikvariske Samling i Ribe 995 kr., Lolland-Falsters Stiftsmuseum 1.000 kr., Hobro Museum 2.000 kr., Køge Museum 1.500 kr., Forhistorisk Museum, Århus 800 kr., Næstved Museum 5.000 kr., Museet på Sønderborg Slot 1.415 kr., Haderslev Amts Museum 1.500 kr., Esbjerg Museum 2.000 kr. og Horsens Museum 800 kr., ialt 25.000 kr. 2) Bevillingen til indkøb og konservering havde 19 ansøgere om tilskud på ialt 62.074 kr., og for-

delingen blev: Hørsholm Egns Museum 2.500 kr., Viborg Stiftsmuseum 900 kr., Morslands historiske Museum 500 kr., Vendsyssels historiske Museum 1.000 kr., Ringkjøbing Museum 500 kr., Langelands Museum 2.500 kr., Hobro Museum 1.000 kr., Køge Museum 1.000 kr., Roskilde Museum 400 kr., Holbæk Museum 900 kr., Ålborg historiske Museum 2.000 kr., Næstved Museum 5.000 kr., Museet på Koldinghus 1.500 kr., Museet på Sønderborg Slot 1.800 kr., Tønder Museum 1.500 kr. og Skive Museum 2.000 kr., ialt 25.000 kr.

Museumskonsulenten nævnte i sin beretning bl.a. den glædelige virkning, som museumsloven ses at have haft på museernes økonomiske forhold, idet såvel stedlige som statslige tilskud er steget kraftigt de fleste steder. Ligeledes må det fremhæves, at museerne sætter meget ind på en højnelse af de museumstekniske forhold. Det er også glædeligt at kunne konstatere et stærkere samarbejde mellem museerne i de enkelte landsdele.

Til formand genvalgtes Knud Klem, og til bestyrelsen genvalgtes Tage Worsaae, Holger Rasmussen og P. Halkjær Kristensen. Svend Larsen og Lennart Edelberg genvalgtes til revisorer.

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver

har i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Næstved afholdt møde lørdag den 1. september 1962. I mødet deltog 24 repræsentanter.

Formanden, cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, bød velkommen. Landsarkivar *Lindberg-Nielsen*, Odense, blev valgt til dirigent og gav ordet til formanden, der indledte sin korte beretning med at udtrykke sin glæde over, at årsmødet endelig havde fået en sådan form, at der var givet medlemmerne passende tid til at drøfte aktuelle emner, selv om det på grund af andre sektionsmøder måtte gå ud over antallet af deltagere. Han bød det nye medlem, Roskilde byhistoriske Arkiv, velkommen og oplyste, at man i Herning og Lemvig var langt fremme med arbejdet med at få et arkiv oprettet. Interessen for oprettelsen af arkiver var rundt om i købstæderne og i de større landkommuner i stærk vækst. Med hensyn til samarbejdet med Erhvervsarkivet oplyste Brandt, at de lokalhistoriske arkiver ved henvendelse til dette arkiv kunne få tilsendt fortegnelse over de til arkivet afleverede virksomheders arkiver fra det pågældende lokalarkivs område. Som det vil være bekendt har mormonerne ladet landets kirkebøger indtil 1860 affotografere, og aftryk af disse film kunne ved henvendelse til rigsarkivet fås for 2 kr. pr. meter film, eller 100 kr. pr. spole.

Fra tipstjenesten havde sammenslutningen atter modtaget 1500 kr. i tilskud, for hvilket formanden udtalte en varm tak. Disse penge gjorde det muligt at fortsætte udbygningen af sammenslutningens arbejde. Der blev ligeledes rettet en tak til rigsarkivet for tilsendelsen af Nordisk Arkivnyt.

Skoleinspektør *Strange-Nielsen* henledte opmærksomheden på udvandrerarkivet i Ålborg og henstillede, at man søgte at få arkivet optaget i sammenslutningen.

Kassereren, ekspeditionssekretær *Olav Christensen*, Haderslev, forelagde det reviderede regnskab, som balancerede med 4.984,86 kr. og udviste en kassebeholdning på 3.046,89 kr. Beretning og regnskab godkendtes.

Til formand genvalgtes *Hans Brandt* med akklamation, og magister *Anker Olsen*, Herlev, blev genvalgt til styrelsen, ligesom revisoren, landsarkivar *J. Hvidtfeldt*, genvalgtes.

Skoleinspektør Strange-Nielsen indledte derefter en drøftelse om de enkelte arkivers område, idet han kraftigt understregede, at der var et stort uopdyrket

arbejdsfelt, hvor der gik værdifuldt materiale tabt hver dag. Indlederen mente, at det ville være heldigt, om hver by kunne udvide sit område til at omfatte det naturlige opland, og foreslog at nedsætte et udvalg til at søge planlagt en landsdækning med arkiver. Han foreslog endvidere, at der søgtes oprettet kurser, så alle frivillige, der rundt om i landet deltog i arbejdet, kunne få en smule skoling i arbejdsmetoderne ved et arkivs ordning.

I den efterfølgende meget livlige drøftelse, hvor en lang række mødedeltagere havde ordet, henledte overarkivar *Rise Hansen* opmærksomheden på, at der også fra de sidste 100 år var et betydeligt materiale i rigsarkivet af lokalhistorisk interesse, og da talen kom ind på kassationer, spurgte Olav Christensen, hvorvidt der var mulighed for, at de lokale arkiver kunne blive spurgt om de havde interesse i arkivalierne, inden kassationen fandt sted. Rigsarkivaren udtalte hertil, at han ikke mente, at der skulle være noget i vejen for at finde frem til en ordning, men overarkivar *Rise Hansen* henledte i denne forbindelse opmærksomheden på diskretionspligten.

Det vedtoges, at styrelsen skulle arbejde videre med spørgsmålet om landets opdeling i arkivområder, et forhold som allerede flere gange havde været fremme i styrelsesmøderne, ligesom styrelsen blev bemyndiget til at fremkomme med planer om kursusvirksomhed evt. i forbindelse med statsarkiverne, der kunne stille instruktører og lokaler til rådighed.

Arkivar *Piø*, Folkemindesamlingen, spurgte om denne samlings forhold til sammenslutningen, og Brandt bemærkede hertil, at det var hans indtryk, at samarbejdet altid havde været godt, men måske yderligere kunne udbygges.

Derefter gav arkivar *Børge Schmidt* en oversigt over Arbejderbevægelsens arkiv og biblioteks oprettelse og udvikling og fortalte om det af arkivet indsamlede materiale, der i det væsentlige kun omfattede arkivalier af mere landsomfattende karakter, hvorfor de lokale fagforeningers arkiver burde søges sikret af de lokalhistoriske arkiver. Han tilsagde sin bistand til gennemførelse af det lokale indsamlingsarbejde.

Brandt takkede arkivar *Børge Schmidt* for den interessante redegørelse og udtalte ønsket om et godt samarbejde, hvorefter *Lindberg Nielsen* sluttede generalforsamlingen.

Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Næstved den 31. august til 2. september 1962

De historiske samfunds sektioner

DHF.s formand, landsarkivar *Hvidtfeldt*, bød velkommen og overlod dirigent-hvervet til landsarkivar *Iversen*.

Punkt 1. Hvordan redigerer vi vore årbøger? Overbibliotekar *Aage Bonde*, Viborg, indledte drøftelsen med at fremhæve, at det var vigtigt, at spørgsmålet blev taget frem igen, skønt det for en stor del var gamle travere, han kunne fremvise. Hans erfaringer byggede først og fremmest på hans hverv som redaktør af »Fra Viborg Amt«, men han havde også haft stort udbytte og stor fornøjelse af at gennemgå de andre samfunds årbøger. Indlederen ville først og fremmest understrege betydningen af udenværkerne, herunder bl.a., at årbøgerne udkommer regelmæssigt, og i denne forbindelse er det ikke uden betydning, at de udkommer inden jul, så de kan bruges som gave. Man har i Viborg amt haft annoncer i årbogen de sidste tre år, og i indeværende år har det givet en indtægt på ikke mindre end 2.000 kr., så denne fremgangsmåde kunne anbefales. Man kan også forhøje kontingentet, i Viborg er det blevet hævet fra 8 til 10 kr., og man har herved gjort den erfaring, som vel er gjort flere steder, at forhøjelsen ikke har bevirket noget frafald af medlemmer. Der må være et rimeligt forhold mellem årbogens fremstillingsomkostninger og den pris, medlemmerne skal betale for den. Man må også sørge for at gøre reklame for amts-årbogen. Det kan anbefales at sende bogen med en kort omtale til de lokale aviser. Man har i Viborg også haft gode erfaringer med salgskort, og man må huske at reklamere for samfundets skrifter i årbogen. Det har i Viborg givet en årsindtægt på 1.300 kr. ved salg af gamle skrifter. Årbøgerne har pligt til at leve op til den høje standard, dansk bogproduktion indtager idag. Dette har også betydning for økonomien. Medlemmerne er blevet mere kræsne, og der er god hvervekraft i fikse årbøger, f.eks. med billede på forsiden og gode illustrationer i teksten. Man kan være sikker på, at pengene kommer igen med renter. Der må være fyldige beretninger i årbogen om de forskellige historiske foreningers og institutioners virksomhed, ligesom det er naturligt at orientere om ny lokalhistorisk litteratur i form af anmeldelser eller oversigter. Indlederen kunne stort set tilslutte sig de bemærkninger, der var fremsat i arkivar Pranges foredrag på årsmødet i Randers, bl.a. at artiklerne i årbogen først og fremmest skal være læselige. Stoffet må gerne være kendt stof, der blev gengivet på en populariserende måde. Dette kræver dog penge til honorarer, og på grund af økonomien har man i Viborg i meget høj grad måttet bruge de manuskripter, der uopfordret kom ind. Dette betød dog ikke, at man var ukritisk overfor stoffet. Man måtte ikke acceptere alt, hvad der blev indsendt, og det var i denne forbindelse en lidt blandet oplevelse for en redaktør at se, at stof, han havde afvist i sin årbog, siden blev optaget i andre årbøger. Artiklerne må

underkastes en redaktionel behandling, både hvad fremstilling og indhold angår. Redaktøren må rette til, hjælpe med noter og tit læse korrektur. Det er heller ikke ligegyldigt, hvordan artiklerne placeres i årbogen. Man må sørge for balance mellem små og store afhandlinger, mellem fremstillende stof og kildepublikationer, og man må også sørge for en topografisk fordeling af stoffet. Alt dette kræver imidlertid stof nok, og dette kræver igen en god økonomi, det sidste er amtsårbøgernes alfa og omega. Indlederen mente, at årbøgernes kvalitet var blevet væsentligt forbedret i de senere år, men der kunne gøres meget endnu. Han vil i denne forbindelse henstille til styrelsen, om der ikke i Fortid og Nutid kunne bringes artikler med omtale af de forskellige amtsårbøger i lighed med de oversigtsartikler, der tidligere har været. Han mente også, at det ville være nyttigt, om D.H.F. kunne lave et en-dags møde for redaktørerne af de amtshistoriske årbøger, dette møde skulle holdes uafhængigt af årsmødet. Man kunne her drøfte problemer af fælles interesse for redaktørerne, måske navnlig tekniske problemer.

Landsarkivar *Iversen* takkede indlederen og bemærkede, at man fra styrelsens side var interesseret i at afholde et sådant møde for redaktører.

Førstelærer *Esbørn Jespersen*, Ringkøbing, mente, at man ikke i Ringkøbing amt lavede store fejl i årbogen. Man havde ikke haft brug for annoncer af økonomiske grunde. Kontingentet var 8 kr., men det kunne let sættes op til 10 kr., og der var også et godt salg af gamle årbøger. Bogladeprisen var 12 kr., gamle bind blev solgt for 4 kr. Erindringsstof var udmærket til årbøgerne, men det måtte tit skrives om. Man så gerne, at der kom originalstof i årbogen, der måtte i hvert fald ikke være tale om afskrivning efter andre artikler.

Redaktør *Verner Hansen*, Lolland-Falster, mente, at man måtte kræve censur med hensyn til annoncerens tekst. Han understregede, at man var altfor konservativ, når det gjaldt årbøgernes udseende. På Lolland-Falster havde man under en del modstand ændret årbogens udseende, men det havde vist sig at være en succes. Også de ældre, der havde været imod tanken, var glade for den nye årbog. Det havde også vist sig, at årbogen nu var lettere at afsætte i boghandelen. Man måtte sørge for, at bogen var dyrere i salg end kontingentet. Bøgerne skulle forhåndsmøntales i pressen, det gav nemlig også nye medlemmer. Ved samfundets 50 års jubilæum havde der været holdt en del udstillinger i boglader af lokalhistorisk litteratur, og det havde vist sig, bl.a. til nogen forbauselse for boghandlerne, at der havde været godt salg under disse udstillinger. Man måtte sørge for at bearbejde boghandlerne, der var mange historisk interesserede personer, som havde deres kontakter der og ikke hos amtssamfundene. Redaktøren spurgte, om man nogen steder havde prøvet at afholde lokale prisuddelinger for at kalde artikler frem. Årbogsstoffet fik let en ensartet karakter med mange artikler om kirke og skole, og det ville derfor være rart at få artikler med et lidt andet præg. Man kunne eventuelt gennemgå årbøgerne på sektionmødet, og det ville være en god idé med et redaktørmøde.

Amtslæge *Jacob Jacobsen*, Vejle, mente også, at man burde undgå annoncer. Disse var nemlig svære at censurere, da der i reglen ikke var tale om salgsannoncer, men om et maskeret tilskud til årbogen. Man kunne dog samle annoncerne på sidste ark i bogen, men var der andre udveje til at bedre økonomien, var disse at foretrække. Amtsårbøgerne måtte have en bedre typografi, og man måtte med mellemrum sørge for en ansigtsløftning, f.eks. med Sønderjyske årbøger som forbillede. Man skulle betale forfatterne gode honorarer for derved at kalde gode artikler frem. For et par år siden udgav man i Vejle amt et festskrift, som havde været temmelig dyrt, men som til gengæld havde givet et pænt overskud, og det var ikke noget særsyn, at årbøgerne blev udsolgt.

Sekretæren udtrykte sin glæde over de positive erfaringer, man havde haft i Vejle amt. Dersom samfundene var kede af at afskaffe den forside, man havde anvendt igennem mange år, kunne man bruge den fremgangsmåde, der havde været anvendt ved forskellige højskoleårsskrifter. Her har man anskaffet en ny og fikkere forside og til gengæld ladet den gamle forside rykke ind som en slags smudstitelblad. Dersom man i Ringkøbing amt virkelig kunne forhøje kontingentet fra 8 til 10 kr. uden større vanskeligheder, ville det vist være en god idé at gøre det, så kunne man forhøje honoraret, der nu er 7 kr. pr. side.

Skoleinspektør *Riis Olesen*, Vestervig, så meget gerne et redaktørmøde, hvor man tog amsårbogerne frem, talte om dem og vurderede dem. Det ville være meget positivt. Man havde i Thisted amt forsøgt en omtale af de forskellige sogne, den litteratur, der findes om dem, og de minder fra sognene, der er på museet. Der er altså tale om en slags folkelig Trap, og han ville gerne høre, hvad man mente herom. Årbogen har tit bragt lange artikler på omkring 100 sider, og han ville gerne spørge, om man mente, at der burde være få eller mange artikler i en årbog.

Sognepræst *O. Bruun Jørgensen*, Holbæk, nævnedes, at man havde haft lange artikler løbende gennem flere årgange med 30-40 sider pr. gang. En sognehistorie, man havde modtaget, var blevet duplikeret i stedet for at blive trykt i årbogen. Meget lange artikler trættede, det var bedst, de fordeltes over flere årgange. Årbogen skal være broget, og der er navnlig stor interesse for erindringer og biografier. I Holbæk amt havde man meget stof liggende.

Lektor *Fasmer Blomberg*, Fyn, oplyste, at man ikke manglede stof til årbogen, man havde nok til 4-5 år. Han havde andre erfaringer end de, der var blevet fremhævet på mødet. Navnlig troede han ikke, at årbogen spillede så stor en rolle for medlemstilgangen, ligesom han heller ikke anså pressens betydning for særlig stor i den forbindelse. Medlemmerne skaffede selv medlemmer, og det var navnlig af betydning, at der blev arrangeret gode udflugter. I vore dage har mange folk bil, men savner til gengæld et mål for søndagsturen.

Redaktør *Verner Hansen* var uenig med hensyn til pressens betydning. Man kunne bl.a. mærke, at folk henvendte sig til samfundet, når der havde været avisartikler om årbogen. Lektor *Fasmer Blomberg* havde aldrig oplevet noget i den retning, men han havde fået henvendelser i forbindelse med Historisk Samfunds udflugter. Amtslæge *Jacob Jacobsen* understregede pressens betydning. Han mente også, at det var af værdi, at man prøvede med stof af en ny karakter. I Vejle amts årbøger havde der bl.a. været trykt noder og julesalmer, og der var flere af abonnenterne, der havde været glade for dette nye træk i årbogen.

Førstelærer *H. K. Kristensen*, Ribe, nævnedes, at Historisk Samfund for Ribe amt annoncerede sit årsmøde i årbogen, og derfor måtte denne foreligge til bestemt dato. Det er vigtigt, at medlemmer skaffer medlemmer, og i denne forbindelse er årbogen vigtig, navnlig når man kan få hjælp fra pressen. En årbogsredaktør, der kender sit amt, kan nemt finde emner, der trænger til behandling i årbogen, og kan således være med til at skaffe artikler frem. Man måtte ikke lade sig nøje med den tilfældige host, og redaktøren måtte bruge saksen og være kritisk, eventuelt kassere artikler, også selv om de var skrevet af fagfolk. Årbogen måtte først og fremmest være afvekslende, og var en redaktør i tvivl med hensyn til bedømmelsen af en artikel, kunne han spørge andre, f.eks. D.H.F.s lokalhistoriske konsulent. Det var vanskeligt at skaffe stof, der havde en rimelig topografisk fordeling i amtet, og det krævedes, at man havde den rette mand til at skrive artiklerne. Sagen var imidlertid vigtig.

Formanden mente, at det ville være af værdi med en oversigt i Fortid og Nutid om amsårbogernes. Spørgsmålet var blot, hvem der skulle skrive den, og

hvordan man skulle skaffe penge til den udvidelse af Fortid og Nutid, som sådanne artikler ville kræve. Man ville nu drøfte spørgsmålet i redaktionen. Med hensyn til redaktormøder har bestyrelsen tidligere overvejet at holde møder for to eller flere redaktioner. Det var kun blevet til et enkelt møde med en redaktion. Der var ingen tvivl om, at man nu ville arrangere et sådant møde, formentlig i april måned. Man har tidligere, vist for 8-10 år siden, haft en fagmand til at gennemgå amtsårbøgernes typografi.

Overbibliotekar *Bonde* takkede for den positive modtagelse, hans forslag havde mødt, og for den livlige drøftelse. Han havde noteret sig adskilligt. Henvendt til lektor *Blomberg* sagde han, at det var rigtigt, at udflugterne betød meget, men mente dog, at det var et specielt fynsk fænomen, at man kunne tillade sig at se væk fra årbogen og pressen. Til amtslæge *Jacob Jacobsen* sagde han, at ganske vist var annoncerne tilskud, men man kunne jo, som det også var blevet foreslået, anbringe dem sidst i bogen, i så fald behøvede de ikke at skæmme.

Punkt 2. Har vi kontakt med regionalradioen? Indlederen, arkivar *Knud Prange*, fortalte, at han for nogen tid siden havde haft forbindelse med Midtjyllands radio, og det havde i samtalens løb vist sig, at den pågældende radiomedarbejder gerne ville have historisk stof til regionalradioen. Den samme stærke interesse møder man fra Danmarks Radio. Fællesforeningen har ved flere lejligheder rettet henvendelser til radioen i anledning af historiske mindedage og givet forslag til udsendelser både i radio og fjernsyn. Disse forslag er altid blevet godt modtaget og har i de fleste tilfælde også ført til udsendelser. På repræsentantmødet aftenen i forvejen var det blevet foreslået, at fællesforeningen ansatte en pressesekretær, men indlederen mente ligesom redaktør *Verner Hansen*, at kontakten måtte etableres på rent lokalt plan, og her var det navnlig samfundenes indsats, der kom i første række. I de fleste samfund var det vel sådan, at der var et eller flere medlemmer af bestyrelsen, der ikke havde noget fast hverv. Et af disse medlemmer kunne passende udpeges til kontaktperson til radio og presse. Der skulle være mange muligheder for at finde stof til radioudsendelser. Der kunne f.eks. være tale om udgravninger, nyerehvervelser på museet eller det egnshistoriske arkiv, særudstillinger i disse institutioner, møder i amtssamfundet, mindedage eller eventuelt helt uaktuelle emner. Der var rige muligheder for amtssamfundene, og indlederen ville gerne høre, om man havde forsøgt kontakt med regionalradioen, eventuelt også landsradioen, og hvilke erfaringer man havde gjort. Han mente, at man på dette område kunne lære meget af hinanden.

Sognepræst *O. Bruun Jørgensen* oplyste, at Sjællands regionalradio påtænker at indmelde sig i alle de amtshistoriske samfund på Sjælland. Der var endvidere planer om at anmelde årbøger i lokalradioen, og man ville gerne tage ud til forfattere af historiske artikler og udsende en samtale med dem. Lokalradioen var glad for forslag, det stod blot til samfundene selv at spille ud.

Redaktør *Verner Hansen* sagde, at man ikke måtte blive en sekt, det var nødvendigt med en bred kontakt, den savnede samfundene tit. Stoffet i lokalradioen skulle ikke være foredrag, men korte glimt. I de hidtidige udsendelser i lokalradioen havde de 35-40 % af stoffet været af lokalhistorisk art, dette taget i bred forstand.

Landsarkiver *Iversen* fortalte, at der i Sønderjylland havde været meget historisk stof i regionalradioen, og man havde i det hele taget et godt forhold til programredaktøren. Man ville nu forsøge at få etableret en lokalhistorisk aftenhøjskole i regionalradioen, det ville især være vigtigt for lærerne i aften-

højskolen, der jo ikke kan være specialister på alle områder. Man skal også forsøge at få anmeldelser i regionalradioen af årbøger og andre skrifter, der udsendes af samfundene. I Sønderjylland går disse værker automatisk til regionalradioen og til foredragsafdelingen i landsradioen. Man kan også regne med, at mange forslag vil blive bragt videre fra regionalradioen til Danmarks Radio. Man havde spekuleret på, indenfor regionen, at lave lokale tremands radioudvalg, der skulle komme med forslag til udsendelser. Landsarkivar Iversen spurgte, om man var interesseret i en udvidelse af regionalradioens sendetid.

Bibliotekar *Jens Nielsen*, Haslev, mente, at det ville være rigtigt med en udvidelse, således at man får to udsendelser om ugen. Han spurgte om, hvad der bliver af regionalradioens bånd. Man kunne eventuelt lave et regionsarkiv for de mest betydningsfulde af udsendelserne. Der kunne måske også være tale om, at en amtsårbog engang imellem publicerede en samtale, som havde været bragt i regionalradioen. Det kunne være nyt stof, der kunne friske op.

Lektor *Fasmer Blomberg* spurgte om, hvor meget regionalradioen blev aflyttet. Landsarkivar *Iversen* svarede, at det var vanskeligt at afgøre. I Sønderjylland blev der i hvert fald lyttet i vide kredse. Der var mange, der ikke havde F.M. på deres radio, man skulle derfor overveje, om regionalradioen ikke kunne udsendes på fjernsynets lydsender, men hertil blev der fra forsamlingen svaret, at fjernsynet selv skal bruge denne sendetid ved en udvidelse. Redaktør *Verner Hansen* sagde, at der var blade, der for nogen tid siden havde spurgt om, hvor meget regionalradioen blev aflyttet. Svarene var ikke alt for positive, men det var klart, at der var stigende interesse for regionalradioen. Han stod tvivlende med hensyn til nytten af udvalg indenfor hver region. Kontakten med radioen måtte være hvert enkelt samfunds opgave.

Civilingeniør *J. Klindt-Jensen*, Bornholm, nævnde, at man havde et godt samarbejde med radioen på Bornholm, men her var vanskeligheden, at en trediedel af samfundets medlemmer boede uden ø's. Det ville være udmærket, om en del af stoffet fra regionalradioen kunne bringes i landsradioen. Sognepræst *O. Bruun Jørgensen* mente, at regionalradioens bånd blev arkiveret. Civilingeniør *J. Klindt-Jensen* fortalte, at man på Bornholm afspillede en del af udsendelserne på egne bånd, som blev gemt i museets arkiv.

Arkivar *Knud Prange* afsluttede diskussionen med at takke for indlæggene. Diskussionen havde vist, at det var meget nemt at få et frugtbart samarbejde i gang med regionalradioen. Det var, som det også var blevet sagt på repræsentantmødet aftenen før, blot et spørgsmål om at tage telefonen.

Punkt 3. Medlemshvervning. Skoleinspektør *A. Strange Nielsen* indledte med at sige, at et amtssamfund i reglen har de medlemmer, det ønsker at have. Nogle samfund ønsker ikke at have flere medlemmer, og spørgsmålet er så hvorfor? Årsagen må tit søges i styrelsen, hvor man har besværet med, hvad man kan kalde de passive notabiliteter. De er skyld i, at samfundet kun arrangerer et årligt møde, hvor styrelsen bliver genvalgt, hvorpå man hygger sig i en ny periode. Mange folk synes, at amtssamfundet er for fint. Vi er ganske vist stærkt på vej ud af denne situation, men tendensen findes dog endnu en del steder. Samtidig med, at man spørger en mand, om han er villig til at gå ind i en bestyrelse, bør man også spørge, om han er villig til at gøre et arbejde. Styrelsens medlemmer vælges tit af geografiske hensyn, men det er et skidt princip. Man skal først og fremmest sørge for at få fat i en mand, der vil gøre et stykke arbejde. Den geografiske dækning er intet værd, hvis den mand, man får fat i, er passiv. Den første betingelse for at få mange medlemmer i amtssamfundene

er en aktiv styrelse, og indlederen opfordrede meget til, at man kiggede passive styrelsesmedlemmer ud. De bedste styrelsesmedlemmer var de aktive notabiliteter. Der var flere steder dannet nye fraktioner af gamle amtssamfund, og årsagen var i reglen, at bestyrelserne var for passive. Det bedste ville være et samvirke eventuelt i form af underafdelinger. Vigtigt for medlemstallet er også en god foreningsmæssig aktivitet. Det er ikke nok, at et samfund udsender en årbog, der i reglen er stærkt forsinket, og afholder en årlig udflugt. Der skal hele tiden ske noget, samfundet skal være en levende organisme, og man skal skabe interesse om de kulturhistoriske værdier. Gryden skal holdes i kog. Årbogen kan mange steder udnyttes bedre til at få nye medlemmer. Med en god geografisk fordeling af årbogsstoffet kan en tillidsmand benytte en artikel om sin egn til at hverve medlemmer. Dette kunne give stort udbytte, navnlig når man understreger, at årbogen er billig. Det er også vigtigt at afholde hjemstavns-møder, og de amtshistoriske samfund kan tilbyde at skaffe foredragsholdere til andre foreninger, og så kan foredragsholderne benytte lejligheden til at slå et slag for samfundet. Man har erfaring for, at det kan give 8-10 nye medlemmer pr. aften. Indlederen anbefalede også tillidsmandssystemet, navnlig understregede han, at det var medlemsbevarende, hvis man lod tillidsmændene uddele amtsårbøgerne. Med mellemrum burde der afholdes møder for tillidsmændene. Først og sidst var det vigtigt med en personlig, aktiv indsats. Man har i Sorø amt lavet en statistisk undersøgelse af samfundets medlemstal i forhold til indbyggertallet. I Ringsted var der 158 indbyggere pr. medlem, i Slagelse 199, i Haslev 299, i Sorø 302, i Skælskør 309 og Korsør 816. En sådan kulegravning af amtet viser, hvor indsatsen ved medlemshvervning skal gøres. Det kunne tilføjes, at Holbæk amt for et par år siden havde procentvis dobbelt så mange medlemmer som Sorø amt. Forholdet i Sorø havde dog bedret sig de sidste par år.

Førstelærer *Esbern Jespersen*, Ringkøbing, sagde, at styrelserne vel som regel supplerede sig selv. Der er ganske vist mange, der ikke laver noget arbejde, men de repræsenterer dog. Adskillige styrelsesmedlemmer vil gerne gå ud, men hvor finder man afløserne? I Ringkøbing var der en årlig medlemsafgang på 49 og tilgang på 50. Man kunne tegne alle de medlemmer, det skulle være, men de ville blot gå ud igen. Han spurgte også, om det havde værdi at have institutioner som medlemmer. Det er i det hele taget et spørgsmål, hvor meget der bliver læst i de årbøger, der sælges. Han var ikke sikker på, at det var nødvendigt med mange medlemmer.

Formanden understregede, at spørgsmålet var væsentligt. Flere medlemmer gav flere penge, og det bevirkede, at man kunne lave en bedre årbog. Dette var dog ikke det afgørende, arbejdet er i sig selv et værdifuldt kulturhistorisk arbejde, og det er væsentligt at få folk i tale over en bred front. Han var meget glad for Strange Niensens udtalelser. Man måtte se at komme af med de passive notabiliteter, og det var ikke nok, at de repræsenterede. Styrelsesmedlemmerne burde pålægges et bestemt arbejde i lighed med den ordening, man har i Historisk Samfund for Sønderjylland, hvor hvert styrelsesmedlem har sin opgave. Det er vigtigt at vælge de rigtige folk til bestyrelserne, og det er vigtigt at have et tillidsmandssystem. Man kunne eventuelt overveje at gøre tillidsmændenes hverv til en ærespost.

Førstelærer *Esbern Jespersen* spurgte, om man kunne finde aktive styrelsesmedlemmer.

Redaktør *Verner Hansen* understregede vigtigheden af formandens udtalelser, man måtte ikke blive en lille flok, men skulle være en bred folkelig bevægelse. Der manglede f.eks. hele samfundslag i de amtshistoriske samfunds medlemskare, og der var for mange notabiliteter, der ikke ville gøre et organisatorisk

arbejde, fordi de ikke forstod værdien af det. Han ville gerne supplere Strange Nielsens indledning med at fremhæve værdien af aftenhøjskolen og foredragsrækkerne. Det burde vi spille meget mere på, betingelserne var gode, og det gav en bred kontakt. Det var ikke svært at samle folk til foredrag idag.

Arkivar *Knud Prange* mente ikke, at man behøvede at være bange for, at nytegnede medlemmer forsvandt igen. Der var positive erfaringer i denne henseende i Sønderjylland, og da man for et par år siden satte en kampagne igang for at skaffe nye abonnenter til Fortid og Nutid, viste det sig, at det ikke var svært at bevare disse abonnenter. Det er ganske rigtigt, at man ikke ved, hvor meget den amthistoriske årbog bliver læst, men den første betingelse for, at den læses, er dog, at den kommer ud til medlemmerne og helst til så mange medlemmer som muligt. Man havde heller ingen garanti for, at årbogen læses mere af de medlemmer, man har, end af de medlemmer, man eventuelt kunne tegne, hvis man var interesseret i det.

Arkivar *Piø*, Dansk Folkemindesamling, sagde, at folkemindesamlingen gerne ville have kontakt med brede kredse og var interesseret i et samarbejde med amtssamfundene, bl.a. med henblik på indsamling af kildemateriale. Folkemindesamlingen ville gerne komme ud i amtssamfundene med båndoptagelser og film, og han håbede, det kunne blive til gensidig glæde, og at man på denne måde kunne få nye medlemmer fra nye befolkningsgrupper.

Landsarkivar *Iversen* takkede arkivar *Piø* for tilsagnet. I Sønderjylland bruger man forskellige fremgangsmåder for at få nye medlemmer, bl.a. udflugter, en årbog, der bringer store og små artikler imellem hinanden, og man har en støt fremgang, som regel på 50-60 medlemmer om året. Henvendt til redaktør Verner Hansen sagde han, at man for at få kontakt med arbejderkredse påtænkte at indbyde Arbejdernes Oplysningsforbund til en drøftelse her i efteråret. For arbejderne var det ikke længere et økonomisk spørgsmål at være medlem af amtssamfundene, men man mangler tit tilsvarende stof i årbogen. Det vil ikke være svært at finde aktive bestyrelsesmedlemmer, men man skal ikke altid søge dem blandt de gamle.

Distriktsbestyrer *J. C. Petersen*, Østjysk Hjemstavn, fortalte, at Østjysk Hjemstavn havde fået 200 nye medlemmer på et år, og det var sket gennem annoncer i pressen.

Førstelærer *H. K. Kristensen* fortalte, at man fik en hel del nye medlemmer i amtssamfundet, men man ville gerne have flere, især blandt arbejdere. Man havde bl.a. brugt den fremgangsmåde at sende brev til et medlem i hvert sogn sammen med en liste, hvorpå han kunne tegne nye medlemmer – det havde givet et godt resultat. Det var hans erfaring, at passive bestyrelsesmedlemmer kunne opdrages til at blive aktive bestyrelsesmedlemmer. Han havde flere gange oplevet, at folk havde læst forbavsende meget i årbogen.

Overlærer *Warthoe-Hansen*, Randers, takkede indlederen og bad om at få et referat af indledningen offentliggjort.

Skoleinspektør *Strange Nielsen* sagde, at han havde gode erfaringer med hensyn til unge styrelsesmedlemmer. Han tilsluttede sig redaktør Verner Hansens udtalelser om aftenhøjskolen og takkede arkivar *Piø* for tilsagnet om at komme ud til amtssamfundene. Han kunne af personlig erfaring anbefale det.

Repræsentantmødet

Repræsentantmødet blev afholdt på Hotel Vinhuset fredag den 31. august kl. 19,30 til 21,30 og lørdag den 1. september kl. 16,45 til 17,30. Følgende foreninger

og institutioner var repræsenteret: De historiske samfund og foreninger for: Als og Sundeved, Bornholms amt, Fyns stift, Herlev, Holbæk og Københavns amter, Lolland-Falster, Præstø, Randers, Ribe, Ringkøbing og Sorø amter, Sønderjylland, Thy og Hanherred, Vejle og Viborg amter, Østjysk Hjemstavnsforening og Ålborg amt. Desuden Skovhistorisk Selskab, Dansk Historielærerforening, Ministeriet for kulturelle anliggender, Rigsarkivet, Landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og de sønderjyske landsdele, Københavns og Frederiksberg stadsarkiver, Matrikeldirektoratet, Det kgl. Bibliotek, Dansk Folke-mindesamling, Institut for europæisk folkelivsforskning, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, de by- og egnshistoriske arkiver for Faaborg, Haderslev, Herlev, Horsens, Middelfart, Midtsjælland, Odder og Viborg samt ialt 53 museer.

Efter at dommer *Worsaae*, Vordingborg, var blevet valgt til dirigent, gav han ordet til formanden, landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, som udtalte: »Når et år er gået, lader man vel som regel blikket gå tilbage, meget lyst og glædeligt kaldes tilbage i tankerne, men også sorgens minder dukker frem. Desto ældre man bliver, desto flere er der af dem, man har mødt og kendt, måske gennem mange år, som nu ikke er mere. Det er længe siden, at et dødsfald har rystet mig så stærkt, som da jeg hørte om landsarkivar, dr. *Gunnar Olsens* død. Vi følte det alle som noget meningsløst – ikke bare som et tab af en god kollega, men et menneske, som vi alle, der kendte ham, havde kendt ham gennem mange år, satte meget højt. Der stod aldrig strid om ham, han var altid loyal, let at komme ud af det med. Blandt landsarkivarerne så vi frem til samarbejdet med ham, vi vidste, at vi kunne hente god viden hos ham, altid være sikker på et godt samarbejde. Det er et stort tab for dansk arkivvæsen, at Gunnar Olsen ikke er mere. Det er et ligeså stort tab for dansk historisk arbejde. Selv bondefødt blev det naturligt, at dansk landbrugshistorie mere end noget andet blev hans arbejdsfelt. Han havde hurtigt vundet sig et navn her, stod nu som en af de ledende, ikke mindst hans disputats »Hovedgård og bondegård« betød en stor landvinding, aftunget det uhyre materiale gennem mange års flid. Vi vil savne Gunnar Olsen i kollegaernes kreds, jeg kan føje til, vi vil også savne ham i kammeraternes kreds.

Amtmand, dr. *Karberg* var en flittig deltager i vore møder. Han var med sidste år. Måske kunne vi, der kendte ham, nok se, at alderen ikke var gået sporløst hen over ham, han havde nået de 80. Alligevel var det med vemod, vi læste om hans død. Han var født i Sønderborg, som dansksindet kom han i overgangs-årene til at betyde meget i Sønderborg amt, først landsråd under den internationale kommission, derefter amtsassessor. Men da han som amtmand flyttede til Vestjylland, blev han grebet af egnen her, voksede sammen med den. Han har vel ikke selv været historisk produktiv, men har gennem sin mangeårige ledelse af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt betydet meget for arbejdet i dette amt, gjort en indsats som aldrig vil blive glemt i Vestjylland.

Med cand. theol. *S. Vestergaard-Nielsen* har vi påny mistet en af de store amatørarkæologer af det ældre slægtled. Det var hans fortjeneste, at Års Museum blev et af de betydeligste udenfor kredsen af de store museer, hans udgravninger er legio, som museet viser, mest kendt blev vel hans store arbejde med jernaldertomten i Østerbølle, hvor han virkede sammen med professor Hatt.

Stadsskoleinspektør *Johs. Christophersen* var ikke blot leder af museet Den gamle Gård i Fåborg, men dette museum var hans værk, og han gjorde en meget stor indsats for bevarelsen af det gamle Fåborg, ikke mindst den byport, som vi alle kender, og Holkegade, hvor museet har sin plads. Fru *Fanny Fang* var medlem af Roskilde Museums styrelse, og hun har med stor ihærdighed virket i det lokalhistoriske arbejde i Roskilde, det er utallige artikler og afhandlinger, som er blevet til ved hendes pen. Jeg vil også gerne her mindes *Holger Simon-*

sen, der igennem nogen tid havde virket som medhjælper ved Dansk historisk Fællesforenings ekspedition. Han røgtede sit hverv med stor nidkærhed, vogtede med stor iver DHF.s interesser. Vi vil savne disse mennesker på vore møder og i vort arbejde. Et ære være deres minde.

Må jeg til indledning sige et par ord om den nye form for årsmødet. Som De husker, rejste direktør *Jørgen Paulsen* sidste år spørgsmålet. Efter hans mening varede møderne for længe, der kunne let blive for mange gentagelser, og det var ligesom Dansk historisk Fællesforening trådte lidt tilbage, fordi dens møder kom til sidst, efter møderne for de enkelte foreninger og amtssamfundene. Jeg skal ikke nægte, at disse problemer har plaget mig gennem mange år, men jeg har altid været bange for at rejse en mere principiel diskussion, fordi det væsentlige for mig altid har været at bevare DHF som et fælles mødested for alle, som her i landet arbejder med historie. Jeg var glad for, at spørgsmålet nu blev rejst fra museumsside, også glad over, at museumsforeningens formand, direktør *Knud Klem*, under diskussionen nævnte muligheden af, at de tre særlige møder blev holdt samtidigt.

Det blev aftalt, at der skulle være en fælles drøftelse mellem *Jørgen Paulsen*, *Knud Klem* og mig. Dette møde fandt sted i Åbenrå i maj måned. Desværre kunne direktør *Klem* ikke være til stede. Her foreslog *Jørgen Paulsen* et program som det, der nu er blevet til virkelighed. Jeg kunne helt tiltræde forslaget, da det dækkede min opfattelse. Da Museumsforeningens og SLA.s formand senere tiltrådte det skitserede program, har vi indenfor DHF.s styrelse ment, at vi burde gå den vej. Vi er klar over, at der vil være delte meninger om, hvorvidt det er den rigtige vej, vi er gået. Det er selvfølgelig, at vi her hører repræsentanternes mening om denne sag, ros og kritik vil være lige kærkommen. Det er muligt, at vi kan finde andre veje, men jeg tør i hvert fald sige, at de tre styrelser er villige til at drøfte alle de synspunkter, der måtte komme frem, er rede til at prøve på at finde en løsning, der vel ikke kan tilfredsstille alle – det er vist umuligt – men så mange som muligt.

Siden sidste årsmøde er der sket en del. De to første bind i den nye række med bøger om hjælpevidenskaber er udkommet, ligeledes genoptrykket af *Bauers Kalender*. Flere af de værker, vi tidligere har planlagt, nærmer sig nu afslutningen, nye ideer er kommet op og er blevet drøftet og undersøgt. Jeg føler dog, at der kunne være nået mere i det forløbne år. Når det ikke er sket, er ansvaret formandens. Han er sig dette ansvar bevidst. Alvorlig sygdom, stort byggeri og vigtige forskningspligter er vel en undskyldning, men nok ikke en tilstrækkelig undskyldning, i hvert fald ikke tilstrækkelig til at fjerne en følelse af ikke fuldt ud at have løst de opgaver, som er formandens.

Også i dette år har der været en mindre fremgang i medlemstallet, således at der nu er 33 amtssamfund m.m., 108 museer, 61 arkiver, biblioteker m.m. samt 22 by- og amtsråd.

De nye medlemmer, som jeg har den glæde at byde velkommen, er: Slægts-historisk Forening, Århus, Læsø Hjemstavnsmuseum, Glud Museum, »Den gamle Landsby«, Hjerl Hede, Esbjerg Museum for Søfart og Fiskeri, samt Roskilde byhistoriske Arkiv.

D.H.F.s styrelse. Styrelsen har konstitueret sig uændret, nemlig således: Statskonsulent, dr. Roar Skovmand: næstformand, arkivar *Knud Prange*: sekretær, førstelærer *H. K. Kristensen*: kasserer, museumsinspektør *Niels Oxenvad*: redaktør af *Fortid og Nutid*. Redaktionsudvalget for dette består iøvrigt af museumsdirektør *Knud Klem*, professor, dr. *Kr. Hald* og formanden.

D.H.F.s administration. Ekspeditionen af *Fortid og Nutid* og af foreningens skrifter samt den daglige regnskabsførelse har i det forløbne år været samlet

i Viborg og er blevet varetaget af en henvist medhjælper. Den pågældende er afgået ved døden i juli i år, og det kan endnu ikke siges med sikkerhed, hvordan arbejdet vil blive organiseret i fremtiden. Vi har ført en række forhandlinger med Revalideringscentret i Skive, og en afgørelse vil formentlig blive truffet umiddelbart efter årsmødet.

Statstilskud til amtssamfund og til D.H.F. Samfundenes tilskud er for finansåret 1961/62 blevet forhøjet til 32.000 kr., og Fællesforeningens tilskud er blevet forhøjet til 5.500 kr. Jeg bringer Ministeriet for kulturelle anliggender en hjertelig tak for denne forhøjelse. Hele prisudviklingen har i de sidste par år anspændt samfundenes økonomi hårdt, så forøgelsen af statstilskudet har været særdeles kærkommen.

Af de 19 samfund, der deler tilskudet, har 7 over 1.000 medlemmer, og disses tilskud varierer fra 1.765 til 2.595 kr. Det mindste samfund, på 381 medlemmer, har fået 1.190 kr. Det samlede medlemstal var 17.719, hvad der heldigvis er en fremgang på 944 medlemmer i forhold til sidste år.

Foruden grundbeløbet på 850 kr. fik man 89 øre pr. medlem. Denne ordning indebærer en tilskyndelse til at øge medlemstallet. Det kan nævnes, at et samfund der sidste år forøgede sit medlemstal stærkt gennem hvervekampagne, i år har fået 635 kr. mere i statstilskud.

Spørgsmålet om tilskudet fra staten blev jo i sin tid drøftet indgående på et årsmøde. Den nuværende ordning er resultatet af disse drøftelser. Fra flere amtssamfunds side er der overfor mig blevet rejst tvivl om, hvorvidt det nuværende fordelingsprincip er rigtigt. Mange vil sikkert mene, at en ordning, svarende til den, der er gældende for museer og biblioteker, vil frembyde visse fordele. Hvis der er interesse for en nærmere overvejelse og undersøgelse af hele dette problem, vil styrelsen selvfølgelig gerne arbejde videre med det. Uden at lægge op til en mere indgående diskussion her på årsmødet, vil jeg være taknemmelig for korte udtalelser til orientering for styrelsen.

Historisk hjemstavnsuge. Efter diskussionen på årsmødet i Randers blev styrelsen bemyndiget til at nedsætte et udvalg, der skulle forberede tilrettelæggelsen af en hjemstavnsuge i 1963. Udvalget, der kom til at bestå af skoleinspektør Strange Nielsen, redaktør Verner Hansen, lektor F. Michelsen, førstelærer H. K. Kristensen og landsarkiver P. K. Iversen, har på et par møder udarbejdet en henvendelse til de amthistoriske samfund samt en ledetråd til hjælp ved forberedelserne af ugen. Henvendelsen er udsendt. Ledetråden er netop blevet færdigtrykt og er blevet uddelt til årsmødets deltagere. Det er tanken, at hjemstavnsugen skal finde sted d. 23. februar til 3. marts 1963. Jeg vil gerne – så indtrængende som muligt – henstille til samfundene om virkelig at gøre en indsats her, selvfølgelig i nært samarbejde med andre institutioner i amtet, museer og lokalhistoriske arkiver.

Kursus for lærere i aftenhøjskolen. Det kursus, som var planlagt, men som ikke blev afholdt i 1961, fandt sted i år på Søhus Gartner- og Frugtavlshøjskole i dagene 1. til 4. august. Gennem 6 foredrag, 2 ekskursioner og en diskussion fik de 40 deltagere belyst forholdet mellem land og by i vort århundrede. Der synes blandt deltagerne at være stor glæde over disse kurser, og vi vil derfor gerne fortsætte denne del af vort virke. Undervisningsministeriet har ydet et betydeligt tilskud til kurset, og jeg vil gerne udtale foreningens bedste tak herfor.

Dansk historielærerforening afholder også kursus for sine medlemmer. Vi har stadig kontakt med denne forening for at få koordineret tidspunkterne for de to kurser, som delvis har samme deltagere.

D.H.F.s konsulentvirksomhed. I perioden august 1961 til juli 1962 er der kommet 29 henvendelser, altså en del færre end sidste år. En del af undersøgelserne

har dog været ret tidkrævende, der er således afgivet udtalelse om forskellige større manuskripter. Vi har fået lavet en lille tryksag om konsulentvirksomheden og den hjælp, der her igennem kan ydes, og vi vil gerne anmode samfundene om at få sendt den lille redegørelse ud sammen med amtsårbøgerne.

Den hidtidige konsulent, nemlig Fællesforeningens sekretær, har af forskellige grunde anmodet om at blive fritaget for dette hverv, og han er i april afløst af overbibliotekar Aage Bonde, Viborg. Alle henvendelser til konsulenten bedes herefter sendt til Centralbiblioteket, Viborg.

Radio og historie. Landsarkivar P. Kr. Iversen deltog på D.H.F.s vegne i det store årlige møde i Danmarks Radio. Iversen foreslog bl.a. TV-udsendelser om udgravningerne i Roskilde Fjord, et tilbagevendende Historisk Magasin og en populær vejledning i lokalhistorisk arbejde. Der blev hertil svaret, at der var planlagt udsendelser om det første punkt, et Historisk Magasin var måske endnu ikke aktuelt, men tanken afvistes ikke, og forslaget om kursus ville blive taget under velvillig overvejelse. Styrelsen har drøftet sagen og er enig om, at et sådant kursus ville være af stor værdi. Der er vedtaget en foreløbig skitse over det videre arbejde hermed.

Som De erindrer, er der flere gange gjort opmærksom på, at der bør være et nøje samarbejde mellem regionalradioen og lokalhistoriske samfund til gavn for både radioen og det historiske arbejde. Vi har indtryk af, at der gøres meget lidt – snarest måske intet – og har derfor sat spørgsmålet til diskussion på samfundenes sektionmøde.

Beretning om arbejdet i de historiske foreninger og lokalhistoriske arkiver. Også i år er der udsendt en duplikeret beretning om medlemmernes virksomhed. Oplysningerne stammer fra de enkelte samfund og arkiver, men det kan ikke nægtes, at det kniber med at få beretninger i nogenlunde ordentlig tid – i enkelte tilfælde kan man slet ikke få nogen beretning. Det ville i høj grad lette arbejdet for os, om det modtagne materiale uden videre kunne bruges som trykmanuskript, men det er ikke altid tilfældet, navnlig er mange beretninger alt for lange.

Det er vort indtryk, at man gennemgående er glad over den duplikerede beretning, men hvis der skulle være afvigende meninger, vil jeg gerne høre dem. Beretningen er jo først og fremmest tænkt til gavn for medlemmerne.

Af indholdet i den sidste beretning kan der især være grund til at fremhæve, at Østjysk Hjemstavnsforening gennem en annoncekampagne i fem dagblade fik over 200 nye medlemmer, og at Vejle amts historiske samfund ved en dygtig agitation hævdede sit medlemstal fra 667 til 1.243. Det er en forøgelse på 86 %.

Fortid og Nutid. På grund af den stadigt voksende trykkeriregning har vi måttet forhøje prisen på Fortid og Nutid. Det synes dog ikke at have haft nogen betydning for abonnementstallet, der er uændret, ca. 470.

Styrelsen har vedtaget at ajourføre honorarerne for artikler i Fortid og Nutid. I øjeblikket er taksterne 20 og 24 kr. alt efter satsens art, men der vil i fremtiden blive udbetalt et grundbeløb på 10 og 12 kr. + et procentbeløb, der til enhver tid følger statens satser for honorartillæg. Med det nugældende procenttal bliver betalingen henholdsvis 23 og 27 kr. Ved denne fremgangsmåde undgår man, at honorarerne sækker agterud for prisudviklingen, og vi håber meget at have vist et eksempel, som amtsårbøgerne kan følge.

Danske historikere. Da vi i sin tid tog denne opgave op, gjorde vi os ikke helt klart, hvor stor og omfattende den var. Måske var det godt, for i så fald var bogen aldrig kommet. Opgavens løsning kom først og fremmest til at hvile på sekretæren, i nogen grad også på formanden.

Den væsentligste del af oplysningerne er kommet ind, en stor del af besvarel-

serne er redigeret og renskrevet, men der er dog en del arbejde tilbage. Efterhånden som arbejdspresset for arkivar Prange og mig blev stærkere – af flere forskellige grunde – måtte vi gøre os det klart, at vi ikke kunne løse opgaven i en nogenlunde nær fremtid. Vi var på den anden side enige om, at vi overfor dem, der havde indsendt deres selvbiografier, var forpligtet til at få værket ud snarest. Under en drøftelse på styrelsesmødet den 19. og 20. november 1961 lykkedes det at overtale førstelærer H. K. Kristensen, der tager sin afsked fra skolen 1. oktober i år, til at overtage og afslutte redaktionen, således at det nu forhåbentlig ikke vil vare længe, inden værket kan blive færdigt. Biografierne vil blive udsendt til de pågældende inden opsætningen.

D.H.F.s håndbøger. De to første bind i serien om de historiske hjælpevidenskaber, nemlig Herluf Nielsens: Kronologi og Knud Pranges: Heraldik og Historie, blev udsendt i midten af februar. Oplaget var 1200 eksemplarer, og et halvt år efter var der af hver bog solgt mellem 900 og 1000 stk. Der er endnu ikke modtaget manuskripter til de kommende bind i serien, men redaktøren, cand. mag. Herluf Nielsen har oplyst, at der formodentlig vil kunne udsendes to bind i slutningen af 1963.

Til udgivelsen af disse håndbøger har D.H.F. modtaget et tilskud på 2000 kr. fra Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, som vi bringer vor bedste tak.

Bauers evighedskalender. Også denne bog blev udsendt for ca. et halvt år siden, og første oplag på 800 eksemplarer blev næsten omgående udsolgt. Der blev derpå lavet endnu et oplag, og der har også været god afsætning af det.

Udvalget til registrering af manuskripter og arkivalier. Udvalget har afholdt eet møde i det forløbne år. – D.H.F. havde sidste år af tipsmidlerne fået pengene til, at udvalgets sekretær, mag. art. Anker Olsen kunne få orlov i to måneder til dette arbejde. Herunder nåede han langt med den meget tidkrævende udarbejdelse af de enkelte artikler til føreren. Han har derefter fortsat redaktionsarbejdet, som dog er blevet sinket en del, fordi det har vist sig nødvendigt, at han selv udfører renskrivningen af manuskriptet. Udvalget forventer imidlertid nu, at man i løbet af september vil kunne sende hovedparten af artiklerne til supplerung og gennemsyn hos de enkelte samlinger.

Vi håber, at det i den nærmeste fremtid vil lykkes udvalget at skaffe midler til udgivelsen af føreren, der vil blive af største betydning ved opsporingen af det omfattende historiske kildemateriale, som et par hundrede samlinger ligger inde med.

Bog om historisk metode og kildekritik. Udgivelsen af denne bog, udarbejdet af gymnasielærer Georg Hansen, Høng, er blevet forsinket på grund af, at forfatteren har været overbebyrdet med undervisningsarbejde. Vi venter at modtage trykmanuskriptet i løbet af nogle uger.

Fra Carlsen-Langes legatstiftelse har vi modtaget 2000 kr. til udgivelse af dette værk. Vi bringer stiftelsen vor bedste tak herfor.

Andre skrifter. Det kortværk over *amtsinddelingen*, som seminarieadjunkt Cecil Lebahn, Nørre-Nissum, har påtaget sig at udarbejde, er endnu ikke afsluttet. Udgivelsen vil næppe kunne ske i den nærmeste fremtid.

Styrelsen har overvejet en fotografisk nyudgave af *Håndbog for danske lokalhistorikere*, et værk, som er meget stærkt efterspurgt. De første 500 eksemplarer vil koste 14.092 kr., hvert efterfølgende 100 kun 754 kr. Ved senere nyoptryk bliver prisen for de første 500 på 6.570 kr. Vi tror ikke, der skulle være nogen særlig stor økonomisk risiko ved en sådan nyudgave, hvis der kan findes frem til en ordning med forfatterne. Vi vil herom forhandle med FBVA og de enkelte forfattere, inden der tages definitiv beslutning i sagen.

Vi har også overvejet samlet genoptryk af visse særligt benyttede artikler i

de ældre årgange af *Fortid og Nutid*. Sagen er foreløbig udskudt til nærmere overvejelse og undersøgelse. Endvidere har styrelsen behandlet et forslag fra sekretæren om udgivelse af nogle bind med faksimiler af »hænder«, det vil sige embedsmænds, samleres og historikers håndskrift. Et sådant værk vil jo være af stor praktisk betydning for historikerne, men vil ikke kunne klares uden ret betydelige tilskud. Også *andre litterære opgaver* er blevet overvejet af styrelsen.

Udvalg til undersøgelse af det historiske arbejde. På sidste årsmøde talte arkivar Prange om »Dansk historisk arbejde. Har vi rimelige arbejdsvilkår – og udnytter vi dem rigtigt?« Foredraget medførte en ivrig diskussion, og D.H.F.s formand foreslog derefter – det kan godt afsløres, at styrelsen i forvejen havde godkendt dette forslag – at der blev nedsat et udvalg til at gennemdrøfte og arbejde videre med de problemer, som gennem foredraget var blevet sat til diskussion.

På de to styrelsesmøder siden da er spørgsmålet blevet indgående gennemdiskuteret, og forskellige – også modsatte – synspunkter er kommet frem. De to hovedproblemer er: 1. Skal man evt. søge nedsat et ministerielt udvalg, eller skal D.H.F. på egen hånd udpege udvalgets medlemmer? 2. Skal udvalget nøjes med en analyse af det historiske arbejdes vilkår – det historiske arbejde taget i videste betydning – eller skal man også prøve at klarlægge, hvilke opgaver der bør tages op i en nærmere fremtid?

Det var egentlig vor tanke at forelægge hele spørgsmålet på dette årsmøde. Vi har dog opgivet dette, eller rettere udsat en almindelig drøftelse til næste årsmøde. Vi synes ikke, at vi endnu er kommet tilstrækkelig langt med dette spørgsmål, som måske kan synes temmelig ligetil, men viser sig at rumme mange vanskelige problemer, når man mere indgående beskæftiger sig med det.

Der skal altså ikke her være nogen diskussion om denne sag, men vi vil være taknemmelige for at høre udtalelser fra repræsentanterne. De vil uden tvivl kunne være af værdi for styrelsen i dens videre arbejde hermed.

Historisk fredning. Der er fra D.H.F. blevet udsendt cirkulærer om organisationen af udvalg til at tage sig af denne sag. Vi har også hørt fra enkelte samfund, men på grund af formandens sygdom og derefter følgende travlhed, har det ikke været muligt at følge sagen op. Vi håber, at der ivrigt vil blive arbejdet hermed rundt om, og det er vor hensigt senere at tage spørgsmålet op på ny – under en eller anden form. Det er vigtigt.

Forskelligt. Styrelsen har – af økonomiske grunde – vedtaget, at der i fremtiden kun sendes eet *eksemplar af Fortid og Nutid* til medlemmerne. De historiske samfund får dog to – et til formand og et til sekretær.

Honorarer til sekretær og redaktør vil i fremtiden blive reguleret efter statens satser for honorartillæg. Det samme gælder diæter. De to honorarer er i øjeblikket efter en gennemført forhøjelse 1400 kr. pr. år.

Styrelsen har drøftet muligheden af at *forhøje årbogspræmien* fra 1000 til 1500 kr. hvert tredje år, men har endnu ikke taget definitivt stilling til sagen.

De nye regler for tryksagsforsendelser har rejst forskellige problemer. Vi har haft en drøftelse med postvæsenets konsulent om sagen og vil snarest udsende en nærmere redegørelse til medlemmerne.

Den nye *omsætningsafgift* rejser også en række problemer for de foreninger og samfund, som ikke blot udsender tidsskrifter, men også særlige værker med en omsætning på over 10.000 kr. Vi har haft en orienterende forhandling med det lokale toldkammer, men er klar over, at drøftelserne må føres på et højere plan. Det vil måske være rigtigst at vente, indtil der foreligger lidt mere udførlige retningslinier for beregning af OMS, registrering m.m.

Drøftelse af formandens beretning. Redaktør *Verner Hansen*, Lolland-Falster, fandt mødeformen udmærket, men ønskede mere plads i lokalet, bl.a. så man kunne foretage notater. Med hensyn til fredningen havde Dansk Historisk Fællesforening ingen bemyndigelse til at pålægge samfundene opgaven, der måtte være frivillig. Forsøget med at etablere amsudvalg var krampagtigt, og det var modstridende at hævde, at man ikke ville lave nye organisationer samtidig med, at man oprettede amsudvalg. Det var langt rimeligere at aktivisere de eksisterende organisationer. Formandens bemærkninger i årsberetningen om regionalradioen måtte modsiges. Der var virkelig gjort meget for et samarbejde. På Lolland-Falster havde regionalradioen således bestræbt sig for at tage historikerne med i arbejdet, uden at den var blevet opfordret til det. Regionalradioen er også medlem af det amtshistoriske samfund. Det var udmærket med kurser for lærere i aftenhøjskolen, men det ville dog være mere naturligt at arrangere sådanne kurser i hvert enkelt amt, det kunne der godt fås tilskud til.

I forbindelse med Fællesforeningens bogudgivelser måtte man også huske at udgive mere almindelig litteratur, der kunne skabe historisk interesse. Med hensyn til tanken om genoptryk af Håndbog for danske Lokalhistorikere var der grund til at gøre opmærksom på, at denne bog savnede meget af det stof, som findes i Håndbog for hjemstavnskultur. Der er udkommet en museumsfører for København, men den er altfor lille af omfang, og der burde udsendes et nyt værk, der omfattede hele landet.

Formanden svarede, at det ville være ønskeligt med et bedre mødelokale, men det var svært at finde. Med hensyn til fredningen var spørgsmålet drøftet på to årsmøder, og styrelsen havde fået bemyndigelse til at arbejde videre med det. Den kendsgerning, at nogle var imod planen, kunne derfor ikke afholde styrelsen fra at tage sagen op, da man havde indtryk af, at der var flertal for tanken. Den udsendte skitse var et forslag; fællesforeningens styrelse kan ikke pålægge medlemmerne noget arbejde og vil aldrig forsøge derpå. Formanden ville fastholde, at der med skrivelsens formulering ikke var tænkt på at oprette nye organisationer, det fremhæves udtrykkeligt, at man ville bygge på det bestående. Det er iøvrigt det samme, som redaktør *Verner Hansen* vil gøre, og der er derfor ingen uoverensstemmelse. Skitsen er blot en vej, man kan gå. Med hensyn til regionalradioen beklagede formanden formuleringen, der kunne misforstås. Ordene om at der var sket lidt eller intet, var møntet på samfundene og ikke på lokalradioen, og under denne synsvinkel ville formanden fastholde sin udtalelse. Det var svært at arrangere kurser for lærerne i aftenhøjskolen amtsvis. Fællesforeningens opgave er at give inspiration og instruktion, og den kan ikke holde kurser for hvert enkelt amt. Det må ske på landsbasis, og det er bl.a. forudsætningen for at få tilskud til disse kurser. Lokalkurserne må holdes på andet grundlag. Formanden var ikke glad for nu at tage stilling til spørgsmålet om Håndbog for danske Lokalhistorikere, men han ville gerne høre, om der var interesse for et genoptryk. Fællesforeningen har fået mange bestillinger på bogen.

Direktør *Knud Klem* kunne tiltræde formandens bemærkninger om håndbogen. Spørgsmålet om museumsføreren vil blive berørt på mødet den næste formiddag, da man ønsker en revision af museumsstaten. Politikens Forlag har i en billigerie udsendt en bog om museer, der berører en væsentlig del af landet, det vil derfor være vanskeligt nu at udgive en ny museumsfører. Man ville imidlertid gerne drøfte mulighederne i museumsforeningen, og direktør *Klem* takkede for forslaget.

Redaktør *Friis*, Varde, var ked af at udtale sig om mødeformen, da han havde været med til forliget om den nuværende form, og det derfor var halvpinligt at komme og være utilfreds bagefter. Det var dog et spørgsmål, om det var

klogt med sideløbende møder. Foreningen skal leve af den publicity, der kan skabes om arbejdet, og det er herigennem, man skal få fat i de unge, der skal afløse. Denne publicity skal skabes via pressen, og det er svært at få presse på på tre møder af virkelig interesse. Man burde derfor overveje, om man skal fastholde den nye mødeform. Det var ikke helt rigtigt, at der var sket lidt eller intet med hensyn til regionalradioen. Varde museum havde haft 50 års jubilæum, det var ikke blevet omtalt i regionalradioen, hvad der imidlertid var ganske rigtigt. Var dette jubilæum blevet omtalt, skulle alle jubilæer med. Man skal hidkalde regionalradioen via pressen, og man burde derfor overveje, om ikke de tre foreninger tilsammen kunne skaffe penge til ansættelse af en pressesekretær, der kunne formidle kontakten til radio og presse. Den pågældende skulle have en god uddannelse, men behøvede ikke at være for meget akademiker.

Redaktør *Verner Hansen* hævdede, at man med oprettelse af amsudvalg ville skabe en helt ny organisation. Han vendte sig stærkt mod tanken og ville ikke være med til at oprette noget udvalg. En pressesekretær vil ikke kunne klare stoffet i regionalradioen, kontakten skal knyttes på lokal basis. Det er amsamfundenes skyld, hvis der ikke er kontakt. Det var ikke tanken at afskaffe det nuværende kursus for lærere i aftenhøjskolen, men der var også basis for lokale kurser. Man kunne få tilskud gennem amsungdomsnævnene, som amsamfundene kunne søge kontakt med for at få arrangeret sådanne kurser. Politikens museumsfører omfatter ikke hele landet, og der ville være interesse for et værk, der var landsomfattende.

Museumsinspektør *Peter Seeberg*, Viborg, fortalte, at hans museum havde en god kontakt med regionalradioen og havde haft mange udsendelser. Vanskeligheden var faktisk at dæmme op for udsendelserne, da mange emner var for små til, at de burde komme i regionalradioen. Radioen henvendte sig selv til museet, og det var let at få et godt samarbejde, det var blot at tage telefonen. Skoleinspektør *Strange Nielsen*, Midtsjælland, spurgte, om man kunne fortsætte drøftelsen nu, da emnet også stod på dagsordenen for de amtshistoriske samfunds møde. *Formanden* svarede, at spørgsmålet kunne tages op på sektionsmødet i morgen og derefter eventuelt på det afsluttende repræsentantmøde.

Skoleinspektør *Strange Nielsen* bragte en hilsen fra historielærerforeningen, der nu har 500 medlemmer og er begyndt at udgive sit eget blad. Foreningen havde drøftet forholdet til andre historiske foreninger, som man meget gerne ville samarbejde med. Man kunne bl.a. orientere Fællesforeningen om, hvor historielærerforeningens medlemmer boede, og på den måde kunne Fællesforeningens medlemmer få mulighed for at knytte kontakt med historielærerforeningens medlemmer med henblik på gensidig hjælp.

Museumsdirektør *Knud Klem* understregede, at mens naturfredningen er godt organiseret, gælder det samme ikke bygningsfredningen. F.eks. ville Det særlige bygningssyn formentlig være glad for at modtage hjælp. Sagen var af betydning og tanken god, men den skulle drøftes rundt om. Spørgsmålet om museumsføreren vil blive drøftet i museumsforeningen, og direktør Klem rettede en tak til *Strange Nielsen* for hans forslag, som også interesserede museumsforeningens medlemmer stærkt.

Bankfuldmægtig *Calov*, Kalundborg, vendte tilbage til spørgsmålet om årsmødets struktur, idet han var modstander af møder på 3-4 dages varighed. Skulle amatørerne komme med til mødet, var det vigtigt, at dette var kort, selv om det så ville gå ud over Tordenskjolds soldater, der ikke kunne komme med til alle arrangementerne.

Overarkivar *Rise Hansen*, Rigsarkivet, frarådede et uændret optryk af Håndbog for danske Lokalhistorikere, især fandt han leksikonet for tyndt. Der ville

blive et større salg med en ny og udbygget udgave. Kulturhistorisk leksikon for Nordens middelalder havde fået stor økonomisk støtte, hvorfor kunne der så ikke også skaffe støtte til et leksikon, der skulle dække den følgende tid.

Museumsdirektør *Jørgen Paulsen*, Frederiksborg Slot, understregede betydningen af fredningssagen. Mange bygninger stod i fare, man havde haft et kedeligt eksempel i Hillerød, og nu var det Udby præstegård, der stod i fare for nedrivning. Der burde gøres en indsats fra lokal side for at redde denne bygning, det hele var ikke et spørgsmål om organisation, men om at gøre indsigelse. Museumsdirektør *Riismøller*, Aalborg, mindede om klostermuren i Slagelse, der nu skulle sløjfes, og sluttede sig iøvrigt til direktør Paulsens udtalelser.

Formanden svarede, at problemet om en ny organisation eller ej var et fortolkningsspørgsmål. Hvor man havde tillidsmænd, burde man udnytte dem. Man måtte dog ikke glemme, at sagen var rejst efter henvendelse fra naturfredningsforeningerne til Fællesforeningen, en henvendelse, der blev støttet af den daværende rigsantikvar, dr. Brøndsted. Museumsfolkene har her understreget sagens vigtighed, og alle foreninger har et ansvar for den historiske fredning. Spørgsmålet skal løses, det gælder blot om at finde en form, sådan at man får at vide, hvor det er galt. *Formanden* ville gerne høre nærmere om mulighederne for at arrangere kurser for lærere i aftenhøjskolen på lokal basis. Hvis der var økonomiske og praktiske muligheder herfor, kunne styrelsen godt tænke sig at tage tanken op. Endvidere takkede *formanden* skoleinspektør Strange Nielsen for den gode idé. Samtidig efterlyste han flere udtalelser fra repræsentanterne angående mødeformen. Med hensyn til Håndbog for danske Lokalhistorikere ville det være værdifuldt, om overarkivar Rise Hansens forslag kunne føres ud i livet. Men det ville være en anden og langt større sag. Håndbogen fik i sin tid betydeligt tilskud, og man kunne næppe vente at få flere penge, så længe middelalderleksikonet endnu ikke er afsluttet. Man måtte også huske, at håndbogen henvendte sig til lokalhistorikere, som formodentlig ikke ville have den samme interesse for et stort værk som for et genoptryk af det gamle værk. Fællesforeningen ville gerne tage den store plan op, men såvidt *formanden* kunne se, mangiede man tre ting: midler, redaktør og medarbejdere.

Der meldte sig herefter ikke flere talere under dette punkt, og *formandens* beretning blev godkendt.

Kassereren aflagde regnskabet og forelagde budgettet for 1962/63. Samtidig redegjorde han for regnskabsførelsen i det forløbne år og beklagede, at der på grund af regnskabsførers dødsfald var blevet for kort tid for revisorerne. Han bemærkede endvidere til regnskabet, at den tilsyneladende tilbagegang ikke var reel, da der var ret store tilgodehavender på salg af skrifter.

Kommunefuldmægtig *Olav Christensen*, Haderslev, rettede en trykfejl i regnskabet og bad om, at revisorerne næste år måtte få regnskabet i bedre tid.

Bankfuldmægtig *Calov*, Kalundborg, foreslog, at man foretog en optælling af de skrifter, der var på lager, således at man kunne opgøre foreningens formue. *Sekretæren* mente, at dette ville være et meget stort arbejde navnlig i betragtning af de mange hæfter af Fortid og Nutid, der ligger på lageret. *Kassereren* sluttede sig til denne bemærkning og sagde, at man ikke kunne belaste folk med så stort et arbejde.

Museumsdirektør *Riismøller*, Aalborg, spurgte, om man ikke kunne entrere med Boghandlernes Kommissionsanstalt, og spurgte, hvad det kostede. Dertil blev fra salen svaret: 55 % af bogladeprisen. Museumsinspektør *Peter Seeberg* svarede, at det var dyrt at samarbejde med Kommissionsanstalten. Man kunne komme ud for, at denne forlods krævede 1.500 kr. pr. måned uanset omsætningen.

Museumsdirektør *Knud Klem* spurgte, om man i de amtshistoriske samfund, navnlig de to, som revisorerne havde forbindelse med, optalte lageret af usolgte skrifter. Han mente, at man kunne tage dette spørgsmål roligt.

Kgl. ordenshistoriograf, administrator, dr. phil. *Albert Fabritius*, Sprog- og Litteraturselskabet, mente, at det var nok, at lageret af skrifter var tilstede. Han spurgte, om revisorerens godkendelse på det omdelte regnskab kun gjaldt selve regnskabet og ikke status. Kommunefuldmægtig *Olav Christensen* sagde, at dette var et rent typografisk spørgsmål, men godkendelsen gjaldt også status.

Overarkivar *Rise Hansen* spurgte om, hvorfor de ikke modtagne tilskud manglede på regnskabet. *Formanden* svarede, at regnskabet var et kasseregnskab, som kun gik til 31. marts 1962, og de pågældende tilskud var modtaget efter denne tid. Overarkivar *Rise Hansen* spurgte, om tilskudene var forfaldne til udbetaling inden den 31. marts. *Formanden* svarede, at det var de, og de var også modtaget senere. Derefter blev regnskabet godkendt.

Fastsættelse af kontingent. *Formanden* foreslog, at satserne godkendtes uden ændringer, hvilket skete.

Valg: *Formanden*, Roar Skovmand, Niels Oxenvad og Knud Prange blev genvalgt. Også de to revisorer B. Calov og Olav Christensen, genvalgtes.

Formanden meddelte, at årbogspræmien for 1958-60 er blevet tildelt lærer Alfred Kaae for hans artikel Lundenæs Len i Hardsysselske årbøger 1959.

Styrelsens bedømmelse lyder således:

Ved gennemgangen af de historiske årbøger for årene 1958-60 har D.H.F.s styrelse med tilfredshed bemærket, at den stigning i kvaliteten af årbogsafhandlingerne, som har kunnet spores i de senere år, har holdt, ja måske kan der endda tales om yderligere fremgang. Der er mange gode bidrag i de tre års årbøger, og det har ikke været helt let for styrelsen at træffe valget m.h.t. udvalget af årbogsprisen. Styrelsen er imidlertid standset op ved førstelærer *Alfred Kaae's* store afhandling om Lundenæs Len i Hardsyssels årbog 1959. Alfred Kaae har med denne afhandling givet et vægtigt bidrag til Ringkøbing amts historie, især i første halvdel af 1600-årene, og han har gjort det i en veldisponeret og velskrevet, omend noget bredt anlagt afhandling, der fylder ikke mindre end 100 sider. Hans hovedkilde er Lundenæs lensregnskaber, der er bevaret 1610-57; endvidere har han især udnyttet jordebøger og Kancelliets Brevbøger. Et utal af enkeltoplysninger er udskrevet herfra og som et puslespils mange brikker samlet til en helhed. Der berettes om lensgården og dens bygningshistorie, om lensmænd og ladegårdsdrift, om bøndernes forhold, deres hoveriydelser og afgifter, om retslige forhold og dagliglivets foreteelser. Af lensregnskabernes tørre tal formår han at fremtrylle små maleriske optrin som f.eks. uddelingen af julemåltidet på Lundenæs til de fattige. Kaae har vist overordentlig megen flid ved gennemgangen af de mange pakker lensregnskaber, og han har fremlagt et stort og værdifuldt materiale, værdifuldt såvel for den historisk interesserede læser i Ringkøbing amt som for de faghistorikere, der ser udviklingen i Lundenæs len som et led i et større hele. De sidste vil kunne rette anker mod dette eller hint i afhandlingen, bl.a. Kaaes ikke helt tilfredsstillende kendskab til den foreliggende litteratur vedrørende sit emneområde, men den væsentligste anke må vist rettes mod hans uheldige kildeangivelser. Lad være, at der ikke henvises til de enkelte lensregnskaber; den interesserede vil, omend til tider med noget besvær, kunne finde frem til kildestederne her. Værre er, at Kaae ganske tilfældigt snart bringer kildehenvisningerne i selve teksten, snart i et lille noteapparat bag efter artiklen. Også ved tidligere årbogspræmieringer er der rejst kritik over mindre gode kildehenvisninger, og det tidspunkt må

nu snart være inde, hvor D.H.F.s styrelse ikke længere kan præmiere afhandlinger, der udviser forsømmelser på dette felt. Det påhviler også årbogsredaktionerne at give den fornødne vejledning her.

Kaae er den typiske, hjemmegroede lokalhistoriker, der i en lang række gode afhandlinger og sognehistorier har udvidet vort kendskab til Ringkøbing amts fortid, og det er på baggrund heraf styrelsen en særlig glæde i år, det år han efter gammel målestok når støvets alder, at kunne yde ham den anerkendelse, der ligger i at få tildelt D.H.F.s årbogspris.

Lærer *Alfred Kaae* takkede for præmieringen og rettede takken dels til Dansk Historisk Fællesforening og dels til arkiverne. De sidste takkede han især for vejledning og den liberale udlånspolitik, uden hvilken afhandlingen om Lundenes Len aldrig var fremkommet. Han takkede desuden årbøgerne for den inspiration og det store stof, de gav. Rigsarkivar, dr. *Svend Aakjær* modtog på Rigsarkivets vegne lærer Kaae's tak og tilføjede, at det var morsomt som arkivmand at kunne være med til at hjælpe en forsker med så mange talenter.

Mødet sluttede derefter for at blive genoptaget lørdag eftermiddag, hvor der først blev givet en kort redegørelse for, hvad der var sket på formiddagens sektionsmøder. Derefter genoptoges diskussionen.

Skoleinspektør *Strange Nielsen*, Midtjylland, fortalte om det nære samarbejde, man på Sjælland havde med Næstved-senderen, som bl.a. havde lovet at bringe lokalhistorisk stof mindst én gang om måneden. Der ville også komme en fast rubrik, hvor man omtalte historisk litteratur vedrørende regionen.

Redaktør *Friis*, Varde, komplementerede Næstved for det gode forhold til regionalradioen, det var jo navnlig udmærket, hvis der var nogle, der hørte udsendelserne. Det var der ikke altfor mange, der gjorde i Vestjylland. Man skal sørge for at skabe publicity omkring foreningernes arbejde, der er altfor mange, der ikke kender til det. Dagbladene skrev således ikke meget om årsmødet, i et lokalt blad havde der været 67 linier, aftrykt efter programmet, og redaktør *Friis* efterlyste igen en pressesekretær. Fællesforeningens årbogspris kunne være lige så god som det danske akademis pris på 50.000 kr. Tildelingen af årbogsprisen til lærer Kaae burde have været med i alle bladene.

Overinspektør *Holger Rasmussen*, Nationalmuseet, støttede redaktør *Friis* i, at man burde bruge pressen, og især burde lærer Kaae's pris have været omtalt. Museumsdirektør *Jorgen Paulsen*, Frederiksborg, understregede, at det var vigtigt med ægthed. Man måtte gerne benytte pressen, men man måtte ikke skabe falsk sensation.

Sekretæren redegjorde for Fællesforeningens henvendelser til pressen forud for årsmødet. De 4 pressebureauer, de lokale blade og de største hovedstadsaviser havde fået tilsendt program med indbydelse til at overvære mødet. Man havde ikke – hvad man formentlig burde have gjort – udsendt meddelelse om, at der ville blive uddelt en årbogspræmie. Dette havde man imidlertid prøvet for 3 år siden ved årsmødet i København, men der havde ikke været særlig avisomtale i den anledning.

Direktør *Paulsen* mente, at den lokale presse burde være repræsenteret, så ville nyheden nok forplante sig ud over landet. Fejlen er imidlertid vores. *Formanden* sagde, at man ville tage spørgsmålet op i styrelsen, det var urimeeligt, at der var så lidt presse på årsmødet. Man skulle nok overveje at forsyne pressen med mere materiale. Museumskonsulent *Halkjær Kristensen* fortalte, at Sjællandsposten havde haft en mand med på mødet.

Museumsinspektør *Egon Eriksen*, Tøjhusmuseet, fortalte, at man på hans museum havde brugt at invitere pressens repræsentanter til vin og kransekage ved udstillingsåbninger. Han foreslog derfor, at man ikke blot inviterede journa-

listerne til mødet, men også til frokost og middag. Man kunne desuden forsyne aviserne med et mødereferat allerede samme aften, som repræsentantmødet havde været afholdt.

Amanuensis *P. Chr. Nielsen*, Hørsholm, spurgte, om de lokale aviser var inviteret med til excursionsen, i modsat fald kunne man eventuelt nå det endnu.

Redaktør *Friis*, Varde, sagde, at forslaget om at invitere pressen med til frokost og middag lå ganske uden for hans bemærkninger. Hans ord tog sigte ind ad mod foreningerne, og iøvrigt stred det imod moderne presseetik at tage mod indbydelser til middage. Redaktør *Åge Petersen*, Middelfart, erklærede, at det ikke var nødvendigt at beværte pressen for at få omtale i aviserne. Dette synspunkt var helt forkert, og han anbefalede, at Fællesforeningens formand og formanden for det lokale amtssamfund forud for det næste årsmøde gik rundt til de forskellige redaktioner og spurgte, om man sendte repræsentanter til mødet. Kontakten med radio og presse var nødvendig, da vore bevillinger i sidste ende kunne afhænge deraf. Han ville gerne stå bi med råd og dåd.

Formanden tilsluttede sig de sidste bemærkninger. Han sagde, at man ville tage spørgsmålet om forbindelse med radio og presse op i styrelsen. Han var glad for redaktør Verner Hansens indlæg på mødet aftenen før, det var altid godt, når problemerne kunne sættes under debat, og han syntes, at der havde været en mere levende drøftelse på dette årsmøde end på de tidligere. *Formanden* var betænkelig ved overarkivar Rise Hansens forslag om en udvidet håndbog for danske lokalhistorikere. Styrelsen ville som tidligere vedtaget arbejde videre med tanken om et fotooptryk. *Formanden* ville gerne høre nærmere fra redaktør Verner Hansen om kursus for lærere i aftenhøjskolen på rent lokal basis. Drøftelserne havde vist, at der var et stærkt behov for en historisk fredning, og trods kritikken var det en opgave, som styrelsen gerne ville arbejde videre med, dog med de bestående fredningsorganisationer som grundlag. Det var rart, at det havde vist sig, at udtalelserne i beretningen om den manglende kontakt med lokalradioen var delvis forkerte. *Formanden* mente dog, at der visse steder kunne gøres mere, end der hidtil var gjort, og der var i hvert fald store muligheder på dette område.

Derefter drøftedes mødestedet for årsmødet 1963. Museumsdirektør *Riismøller*, Aalborg, fortalte, at Aalborg Museum havde 100 års jubilæum i 1963, og at man derfor gerne ville være vært ved årsmødet. Museet afholdt i Aalborghallens foyer en stor udstilling, som varede til omkring 12.-14. august. Han spurgte, om det var muligt at afholde årsmødet inden denne dato.

Redaktør *Friis* og overinspektør *Holger Rasmussen* støttede tanken, mens skoleinspektør *Strange Nielsen* frarådede tidspunktet, der faldt sammen med skoleårets begyndelse. Museumsdirektør *Paulsen* foreslog, at man berammede årsmødet til den sidste fredag, lørdag og søndag i skoleferien. Da der ikke kom flere forslag fra forsamlingen, kunne *formanden* konkludere, at styrelsen havde fået bemyndigelse til at følge dette sidste forslag.

Formanden afsluttede derefter mødet med en tak til dirigenten.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB 1961—62

Kasseregnskab 1. april 1961 - 31. marts 1962

INDTÆGTER

Beholdning pr. 1/4 1961		16.163,73
<i>DHF's almindelige regnskab</i>		
Kontingenter og bidrag:		
Foreninger m.m.	4.160,51	
Museer	2.342,50	
Arkiver m.m.	1.510,00	
By- og amtsråd	670,00	8.683,01
Tilskud:		
Bauers Calender	1.580,00	
Georg Hansens metodelære	2.000,00	
DHF's håndbøger	2.000,00	5.580,00
Beskæftigelsesarbejde	11.373,29	
Salg af Heraldisk Nøgle	299,00	
Salg af skrifter	16.161,82	
Fortid og Nutid	7.407,86	
Renter	312,50	
Årsmødet	504,70	50.322,18
<i>Særlige konti:</i>		
Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	2.000,00	
Manuskriptregistrering	1.950,00	3.950,00
	Ialt:	70.435,91

UDGIFTER

<i>DHF's almindelige regnskab</i>		
Styrelsesudgifter	1.852,23	
Sekretærhonorar	700,00	
Kontorhold, porto, tryksager	7.015,45	
Årsmødet	608,05	
Fortid og Nutid:		
Trykning	12.409,20	
Forfatterhonorar	3.015,18	
Redaktørhonorar	700,00	
Forskelligt	126,80	16.251,18
Beskæftigelsesarbejder	11.242,31	
Andre skrifter	20.649,54	
Forskelligt	594,59	58.913,35
<i>Særlige konti:</i>		
Lokalhistorisk konsulentvirksomhed	1.615,60	
Manuskriptregistrering	3.762,00	5.377,60
<i>Beholdning pr. 1/4 1962:</i>		
Giro	1.173,85	
Bank	4.971,11	6.144,96
	Ialt:	70.435,91

Status pr. 31. marts 1962

Beholdningerne fordeler sig således:

Foreningens egne midler:

Beholdning 1/4 1961	6.084,02	
Merforbrug 1961/62	÷ 8.591,17	
Hensat til manuskriptregistrering	÷ 400,00	÷ 2.907,15

Kulturhistorien:

Beholdning 1/4 1961	903,97	
---------------------------	--------	--

Lokalhistorisk konsulentvirksomhed:

Beholdning pr. 1/4 1961	2.253,25	
Merindtægt 1961/62	<u>384,40</u>	2.637,65

Manuskriptregistrering:

Beholdning pr. 1/4 1961	2.486,42	
Merudgift 1961/62	<u>1.812,00</u>	674,42

Danske historikere:

Beholdning 1/4 1961 og 1/4 1962	1.836,07	
---------------------------------------	----------	--

Udgivervirksomhed:

Beholdning 1/4 1961 og 1/4 1962	2.000,00	
---------------------------------------	----------	--

Hensat til årbogspræmiering:

Beholdning 1/4 1961	600,00	
Merindtægt 1961/62	<u>400,00</u>	1.000,00
		<u>9.052,11</u>
		<u>6.144,96</u>

A K T I V E R

Foreningens egne midler: Beholdning	÷ 2.907,15
Særlige konti	9.052,11
Tilgodehavende for henvist erhvervshæmmet	2.130,03
Ikke-modtaget statstilskud for 1961/62	5.500,00
Ikke-modtaget tilskud fra Historisk Fællesfond	900,00
	<u>14.674,99</u>

P A S S I V E R

Samf. for da. Gen. og Pers.hist. for Heraldisk Nøgle	144,00
	<u>14.530,99</u>

Beholdningen på 6.144,96 findes på bankbog nr. 53236 i Andelsbanken i Viborg med 4.971,11 kr. og på girokonto nr. 86264 med 1.173,85 kr.

Viborg, den 20. august 1962.

sign. Johan Hvidtfeldt,

sign. H. K. Kristensen,

Regnskabet er revideret, fundet rigtigt og stemmende med de foreliggende bilag. Beholdningens tilstedeværelse er konstateret.

Haderslev og Kalundborg, den 23. august 1962.

sign. Olav Christensen.

sign. B. Calov.